PVBLII

OVIDII NASONIS

OPERA OMNIA

EX RECENSIONE

PETRI BVRMANNI

TOMVS QVINTVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS VIDVAE POMBA ET FILIORVM
ANNO MDCCCXXII

PRAEFATIO

GOTTL. ERDM. GIERIG.

Quum Ovidii Metamorphoses olim edidissem, operamque iis impensam non improbatam esse viris doctis vidissem ex eo, quod nuper editio illa typis esset repetenda, placuit similem curam Fastis eiusdem poëtae adhibere, cui carmini similitudinem quamdam cum illo altero intercedere constat. Neque operam talem supervacuam, opinor, reddidit priorum Editorum copia. Immo mirari licet, suavissimum hoc carmen, nec illiberale ad cognoscendum, neglectum propemodum esse ab iis, qui libellos veterum in scholis lectitandos separatim ediderunt. Neglectum certe iacuit in Germania inde a Taubnero usque ad ea tempora, quibus Lenzius in Encyclopaedia Scholastica partes quasdam eius repetiit, notisque illustravit: Krebsius autem primus fere exstitit, qui versionem eius vernaculam vulgaret. Postquam manum admoveram operi, cognovi quidem Gesenium, V. D. idem iam moliri, specimenque laboris sui proposuisse; nihilo tamen minus, quoniam rationem eius a mea nonnihil discrepare videbam, persistere in opere coepto placuit. De mea ratione pauca sunt, quae moneam.

A recensione Heinsio-Burmanniana passim recedendum mihi videbatur: neque omnes lectiones, quas Mitscherlichii V. D. iudicium elegit, servare poteram. Itaque textum ipse, qua potui diligentia, constitui, singulisque locis factae mutationis reddidi rationem. E variis lectionibus, quas exempla carminis tam scripta, quam edita suppeditabant, memorabiles, coniecturas autem virorum doctorum, quae quidem mihi innotuerunt, omnes exhibui, additis indiciis tam aliorum, quam meis qualibuscumque. In interpretando id agendum erat, ut modus servaretur: nam si quis omnia, quorum explicandorum occasionem hoc carmen praebet, copiosius illustrare velit, maiorem in molem facile liber increscat, plurimis etiam excursibus et disputationibus oneratus. Rerum coelestium rudem fuisse Ovidium, atque in iis referendis subinde peccasse, satis constat. In iis igitur castigandis non longus fui; satis mihi fuit mentem poëtae, ubi subobscura esset, aperire. Scripsi Fuldae Kalend. Mart. MDCCCXI

PROOEMIVM

Quae causa impulerit Ovidium, ut ad Fastos Romanorum elegis exornandos adiiceret animum, equidem liquido dicere non ausim. Mitto Propertii (IV, 1, 69) verba, *Sacra diesque canam, et cognomina prisca locorum*, quibus excitatus praevenisse amicum nonnullis videtur. Memorabilior est sententia eorum, qui Callimachum putant ab eo esse expressum. Hunc enim constat carmine, cui Αἰτίων sive *Causarum* nomen inscriptum, rerum antiquissimarum, ad Deos et heroas pertinentium causas (αἴτια ὠγυγίων ἡρώων καὶ μακάρων) explicuisse; cuius carminis fragmenta, sed brevissima, Bentleii curis collecta, in editione Callimachi Ernestina, tom. II, pag. 416-426, leguntur. Et ex his quidem fragmentis operis ratio minime cognoscitur; verum Anthologia Graeca, tom. IV, pag. 236, Epigramma habet, unde poëtam usum esse hoc figmento videmus, ut in somnis se diceret in Helicona abreptum, quae quaereret, ex ipsis Musis accepisse. Et sane, etiam Ovidius in Fastorum opere *Causas* multarum rerum, non Romanarum tantum, exponit, quin et Deos sibi Mu-

sasque fingit apparuisse, ut, quae abdita laterent, sibi aperirent. Etiam hoc certum est, Callimachi carmen satis notum fuisse Romanis, laudatumque a Varrone, Martiali, Plutarcho, Servio aliisque. Ruhnkenius denique locum ex Trist. V, 5, 38 sqq., notavit, quem ex ipsis illis Callimachi Αἰτίοις expressum esse iudicat. Concedamus igitur, quod et recentissimi Fastorum Interpretes, Lenzius, Krebsius, Gesenius, amplexi sunt, quodque etiam Iacobs in Animadv. ad Anthol. Graec. vol. III, P. II, pag. 161, tuetur, Callimachi carmen obversatum esse Ovidii ingenio, quum suum opus moliretur. Aliud tamen est, causas rerum ab heroibus gestarum, non constat quo ordine, canere; aliud, Kalendarium Romanum carmine persequi, causasque reddere eorum omnium, quae ad dies singulos paucis literis notata erant (*). Exemplum eius Argumentis librorum subiecimus, id quidem, quod e pluribus, quae exstant, etiam Mitscherlichius elegit. Formam eius fuisse videmus talem, ut non nisi ingenium multarum rerum scientia inundatum, atque tenuissimis etiam rebus exornandis idoneum, ad se tractandum invitare posset.

In examinandis carminibus inventio rerum ac dispositio primum spectari solet; atque his ingenium poëtae vel maxime aestimatur. Verum Ovi-

(*) De *Fastis* Romanorum, tum *Kalendaribus* quam *Historicis*, pauca diximus ad I, 1 et 7. Plura de iis disputat *Gesenius* in Symbolis Observat. ad Ovidii Fastos. Nonnulla etiam praemisit Lenzius notis ad loca selecta Fastorum in Encycl. Schol.

dio inde laus debetur prope nulla; etenim Fasti docebant ipsi, et quas res, et quo ordine singulas tractaret. Illae vero ad haec ferme capita revocari possunt: ad descriptionem anni Romani, numerum, ordinem et nomina mensium, discriminaque dierum; ad coelestia nonnulla, ortum et occasum siderum, initia vicissitudinum annuarum, solisque per signa Zodiaci decursum; ad dedicationem templorum; ad festorum et ludorum vel rationem, vel originem; ad res denique memorabiles, vel ab antiquis Romanis, vel ab Augusto, Tiberio Germanicoque gestis. His Ovidius praeter necessitatem siderum multorum originem addidit. Insigne igitur hoc opus et uberrimum dixeris a rerum ad cognoscendum minime illiberalium copia. In istis autem omnibus non licebat poëtae, quae vellet, fingere, sed ea lege tenebatur, ut quae notata essent ab aliis, aut tradita, ea fideliter repeteret; et, si traditiones sententiaeque inter se dissiderent, aut eam excerperet, quae ipsi videretur proxime ad verum accedere, aut plures lectori diiudicandas proponeret. Atque hunc cursum per totum carmen tenuit. Ortum et occasum siderum notasse videtur e Kalendario quodam, adhibito etiam Astronomi cuiusdam Graeci libro; originem siderum hausit ex mythologis, quos in Metamorphosesin secutus erat; reliqua petiit non ex Annalibus tantum, quamquam eos solos bis nominat, sed e plurimis illis monumentis librisque, quibus res Romanorum enarratae atque illustratae

erant. Multi enim, in quibus Varro prae caeteris memorabilis, in rituum Romanorum origines diligenter inquisiverant; unde et serius Plutarchus *Quaestiones* suas *Romanas*, aut Κεφαλαίων καταγραφὴν excerpsit, quibus et ipsis in Romuli Vita nomen Αἰτίων Ῥωμαϊκῶν tribuit. Quin Butas quidam carmine elegiaco et ipse hoc argumentum tractavit, cecinitque Αἰτίας μυθώδεις περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν, e quibus Plutarchus, in Rom. 20, distichon laudat. Sed non constat, quo tempore Butas ille vixerit.

Rerum porro istarum acervum ita tractavit Ovidius, ut insignem illam ingenii vim, egregium illud ingenii flumen, quod per totum Metamorphoseon opus spectandum et admirandum proposuit, plurimis locis desideres. Mirificus ibi est in rebus, quas traditas acceperat, explicandis et exornandis: in Fastorum autem carmine multa tenuiter tractata, multa breviter relata, multa ex aliis scriptoribus repetita videmus. Neque aliter per rerum illarum naturam fieri poterat, quum saepe Grammatici partes agendae essent, quas ille minime fastidivit; immo diserte id egit, ut docendo et explicando prodesset tam aequalibus, quam posteris vetustatis cognoscendae cupidis. Non tamen, quum haec dico, sua laude poëtica hoc carmen fraudare volo. Quod contra ita decurrit, ut mentem tuam alliciat, allectam suaviter teneat. In illecebris, quas eum in usum adhibuit, primum posuerim *interventum Deorum*. Sic in principio statim operis *Ianus* adest, omnemque mythologiam

suam, implicitam illam sane, longiore illo cum vate sermone 89-286, expedit. Procedente libro illo, vers. 695, *Musa* intervenit atque Sementivae originem indicat. Lib. III, 170, *Mars* eloquitur, quae sint Matronalia; vers. 260, *Egeria* Nympha, cur Salii Martis arma ferant, enarrat. Lib. IV init. *Venus* adest, poëtamque myrto tactum numine suo implet; vers. 191, *Magna Mater* unam ex *Musis* excitat, quae eumdem instruat; vs. 723, *Pales* adiuvat Palilia canentem; V, 191, *Flora* ipsa facundissime omnia, quae ad ipsam pertinebant, refert; VI, 251, *Vesta* nonnulla suppeditat de sacris suis; vers. 655, *Minerva* discessum tibicinum narrat et reditum. Sed in primis memorabilia sunt duo ex hoc genere loca; V init. ubi tres *Musae*, et VI init. ubi *Iuno*, *Hebe* et *Concordia* sententias dicunt de nominibus Maii et Iunii; quibus locis disquisitio grammatica, eaque admodum tenuis, dramatis suavissimi formam induit. In reliquis illis figmentis non multum quidem ingenii elucet; namque Dii vel respondent interrogati ad singula, vel continua utuntur oratione; tamen vel sic non male variatur et animatur carmen. Varietatis causa et homines vates induxit, sacerdotem, hospitem et matronam, a quibus se nonnulla accepisse fingeret. In rebus vel gestis, vel ut gestis referendis ubique se ut poëtam ostendit, verbis delectis, figuris, sententiis insertis, notationibus variis, oratiunculis fictis. Non enim ut historicus II, 195 seqq., interitum Fabiorum in

bello Veientino narrat; non II, 394 sqq., negotium eorum, qui Romulum et Remum in Tiberi mergendos ferebant; non II, 685-852, Tarquinii Superbi, Sextique filii facinora; non III, 259-398, delapsum peltae e coelo; non 523-685, Annae discessum a sorore et adventum in Italia; non IV, 249-348, curam Romanorum in arcessenda Magna Matre Deum. Tam illa, quam plura alia loca poëticis luminibus distincta vides. Et quoniam in illis historiae fides impetum ingenii coërcebat, idcirco etiam ea admiscuit, in quibus ingenio suo atque phantasiae posset indulgere, ut III, 459-516, Thesei et Ariadnes fabulam, quam in Metamorphosesin breviter attigerat; IV, 417-620, Proserpinae raptum Cererisque errores. Adde ludicra illa I, 393, de Sileni asello Priapique libidine, quae cum varietate quadam repetita sunt lib. VI; tum II, 305, de Omphale et Hercule; III, 741, de Sileno mel reperiente: in quibus eamdem, quam in altero illo opere, et phantasiam et petulantiam observabis. Insignis est locus, ingenioque poëtico dignus III, 11-54, de Rhea Silvia; suavissima reperitur, V 191-330, Florae narratio. Quid? quod et tenuissimis rebus, quae ad numerum et ordinem mensium, ad discrimen dierum, ad etyma vocabulorum pertinent, genealogiae Dardani, Pleiadum nominibus, catalogo Graecorum, qui in Italiam pervenerunt, aliquid tamen gratiae addidit, ut libenter cognoscantur. Illis multa interposuit, quae lectorem impense tenent, veris descriptionem, lau-

des primorum Astronomorum, locum egregium de Veneris potentia, hymnos, preces ad Cererem et Terram, ad Palen, ad Robiginem, et mercatorum ad Mercurium, notationes morum priscis et recentioribus temporibus, Augusti laudes et cum Romulo comparationem. Sedulo elaboravit, ut rebus tractandis variam formam daret, ut plurima animaret, atque doctrinae suae copiis exornaret. Ac varietatem quidem haud scio an in vinculis quoque admireris, quibus singulorum dierum seriem connectit. Rerum igitur innumerarum copiam, quas nosse et Romanorum olim intererat, et hodie nostra interest, perspicue atque iucunde retulit, neque neglexit Augustum, omnemque domum Caesaream pie venerari.

In hoc carmine componendo *Elegos* adhibuit, quibus antea in amoribus canendis usus erat. Quam audaciam excusat libro II initio, et multo magis vers. 125, ubi honores Augusti celebrat, eamque tangit etiam VI, 21. An Callimachus in causis suis eodem carminis genere usus sit, in eo viri docti non consentiunt; affirmant enim Salmasius ad Solin. pag. 601, et Hemsterhusius in Ed. Ern. ad fragm. 19, quos Lenzius sequitur; negant Valckenarius ad Callimachi fragm. pag. 10, et Ernesti. Ac Lenzius quidem etiam observat, Propertium quoque carmina quaedam argumenti historici elegis concinnasse.

Quum Ovidius hos sex Fastorum libros Augusto sacratos absolvisset, A. V. 762, aetatis 52, pa-

tria pulsus est; Trist. II, 532-549. Sed in exsilio eos recognovit, atque nonnulla, quae serius gesta erant, inseruit; nam et de exsilio suo queritur, et Germanici de Cheruscis atque Cattis triumphum, qui in A. V. 770 incidit, memorat. Opus sic auctum, atque, quum Augustus interea exstinctus esset, Caesari Germanico dedicatum, eodem illo haud dubie anno vulgavit. Paulo post ipse mortuus est, neque adeo reliquos menses, quos se et ipsos cantaturum esse, II, 57, promiserat, addere potuit. Vid. Masson. in Vita Ovidii, ad A. V. 759, 762, 770.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM
LIBRI SEX

AMICE LECTOR

KALENDARIVM, quod vides, quum in vetustis membranis reperissem, quamvis mendosum foedeque depravatum multis partibus et ab homine huius argumenti non satis perito confectum, quia tamen Fastis Nasonianis attexitur plerumque in codicibus antiquis, nos quoque illud in editione hac nostra nequaquam duximus omittendum, adornaturi et ipsi aliquando Fastos, qui Nasonianis accuratius respondeant. Vale. (HEINS.)

KALENDARIVM

IANVARIVS

A	**Kal.**	**Ianuarii. Iani festum, Iunonis, Iovis et Aesculapii.**
b	**IV**	**No.**
c	**III**	**No. Cancer occidit cosmice.**
d	**II**	**No.**
e	**Nonis.**	**Lyra oritur.**
f	**VIII**	**Id.**
g	**VII**	**Id.**
A	**VI**	**Id. Festa Iani, Agonalia. Delphin oritur.**
b	**V**	**Id. Medietas hyemis.**
c	**IV**	**Id.**
d	**III**	**Id. Festa Carmentis et Iuturnae.**
e	**II**	**Id.**
f	**Idibus.**	**Festum Iovis. Redditae sunt provinciae populo Romano.**
g	**XIX**	**Kal. Februarii. Caesar *Augustus* vocatur.**
A	**XVIII**	**Kal. Sacrificium Carmentis. Festum Porrimae et Postvertae.**
b	**XVII**	**Kal. Festum Concordiae.**
c	**XVI**	**Kal.**
d	**XV**	**Kal. Sol in aquario.**
e	**XIV**	**Kal.**
f	**XIII**	**Kal.**
g	**XII**	**Kal.**
A	**XI**	**Kal.**
b	**X**	**Kal.**
c	**IX**	**Kal. Lyra occidit.**
d	**VIII**	**Kal. Pectus Leonis occulitur.**
e	**VII**	**Kal.**
f	**VI**	**Kal. Festum Castoris et Pollucis.**
g	**V**	**Kal.**
A	**IV**	**Kal.**

b III Kal. Festum Pacis.
c II Kal.

FEBRVARIVS

d Kal. Febr. Templum factum est Carmenti. Celebratur Asylum.
e IV No. Lyra penitus occidit.
f III No. Occidit Delphin.
g II No.
A Nonis. Augustus dictus est Pater patriae. Aquarius vadit ad occasum.
b VIII Id.
c VII Id. (Primus dies Feralium).
d VI Id.
e V Id. Ver incipit.
f IV Id. Initium Veris.
g III Id. Bootes oritur, et est festum Fauni.
A II Id.
b Idibus. Festum Iovis et Fauni. Nefastus dies Fabiorum.
c XVI Kal. Martii. Anguis, Corvus, Crater oriuntur.
d XV Kal. Sol intrat in Pisces. Iterum Fauni.
e XIV Kal.
f XIII Kal. Festum Quirini. Festum Stultorum et Fornacis.
g XII Kal. Feralia.
A XI Kal. Caristia virorum.
b X Kal. Termini.
c IX Kal.
d VIII Kal. Fuga Tarquinii Superbi. Veris initium.
e VII Kal.
f VI Kal.
g V Kal.
A IV Kal.
b III Kal. Equiria in campo Martio.
c II Kal.

MARTIVS

d Kal. Martii. Festum Martis et Iunonis. Ancilia feruntur. Non est bonum nubere.
e VI No.
f V No. Alter piscium conditur. Oritur vindemitor.
g IV No. Bootes citius, vindemitor tardius occidunt cosmice.

A III No. Festum Vestae. Cathedra Iulii.
b II No. Festum Veiovis. Pegasus oritur heliace.
c Nonis.
d VIII Id. Corona Ariadnes oritur.
e VII Id.
f VI Id.
g V Id.
A IV Id.
b III Id.
c II Id. Altera Equiria fiunt iuxta Tyberim.
d Idibus. Festum Annae Perennae. Iulius Caesar occisus in Capitolio.
e XVII Kal. Aprilis. Scorpius oritur.
f XVI Kal. Milvius oritur. Festum Bacchi. Vilis anicula hederis coronata vendit populo libatum. Melle Libero patri sacrificatur. Libera toga datur. Milvus oritur chronice. Festum est Ledaeorum qui fuerunt Argivi, vel Larium.
g XV Kal.
A XIV Kal. Quinquatria Palladis captae.
b XIII Kal.
c XII Kal.
d XI Kal. Sol in Arietem.
e X Kal. Vltimus dies quinquatruum.
f IX Kal.
g VIII Kal. Aequinoctium vernale.
A VII Kal.
b VI Kal.
c V Kal. Festum Iani, Concordiae, Pacis, et Salutis.
d IV Kal.
e III Kal.
f II Kal. Festa Lunae habentis templum in Aventino monte.

APRILIS

g Kal. Aprilis. Festum Veneris et Virilis Fortunae. Scorpius occidit.
A IV No. Pleiades oriuntur.
b III No. Meretrices lavantur sub myrtho. Fors Fortuna Virilis. Scorpius occidit cosmice.
c II No. Hebae et Matri Deorum Megalenses ludi fiunt.
d Nonis. Festum publicae Fortunae.
e VIII Id. Orion occidit chronice.
f VII Id. Festum Cerealium ludorum. Libra occidit cosmice. Iuba victus est a Iulio Caesare.

g VI Id.
A V Id.
b IV Id.
c III Id.
d II Id.
e Idibus. Festum Iovis Victoris. Templum – Libertatis.
f XVIII Kal. Maii. Dies grandinosa. Augustus Caesar vicit Mutinenses.
g XVII Kal. Forda litatur Telluri.
A XVI Kal. Triumphus Augusti. Hyades occidunt heliace.
b XV Kal. Sol in Taurum.
c XIV Kal. Equiria. Combustio vulpium.
d XIII Kal. Festa Palis. Roma condita.
e XII Kal. Festa Veneris Vinalia.
f XI Kal.
g X Kal.
A IX Kal.
b VIII Kal.
c VII Kal.
d VI Kal. Festum Rubiginis. Aries oritur heliace. Prothius oritur cosmice, occidit heliace. Tempora Veris prima finita sunt.
e V Kal.
f IV Kal. Festum Florae et Vestae.
g III Kal.
A II Kal.

MAIVS

b Kal. Maii. Amalthea capra oritur cosmice. Ara Laribus posita.
c VI No. Flat ventus Argestes. Hyades oriuntur cosmice. Finis Floralium.
d V No. Panthera Chironis oritur chronice.
e IV No.
f III No. Stellificatio Lyrae. Sagittarius oritur.
g II No. Scorpius apparet in parte media.
A Nonis.
b VIII Id. Lemuria celebrantur. Non est bonum nubere.
c VII Id. Orion occidit chronice.
d VI Id. Festum Martis Bisultoris.
e V Id.
f IV Id.
g III Id.

A II Id. Pleiades oriuntur heliace. Aestas incipit.
b Idibus. Ora tauri oriuntur heliace. Scirpea simulacra mittuntur in Tiberim. Festum est Mercurii.
c XVII Kal. Iunii.
d XVI Kal.
e XV Kal. Sol it in Geminos. Agonia Iunii fiunt.
f XIV Kal. Canis Orionis exit.
g XIII Kal. Lustra Vulcani fiunt.
A XII Kal.
b XI Kal.
c X Kal. Mos sacrorum pro fuga Tarquinii faciundorum, non modo inest fuga Tarquinii: inest VIII Kal. Mart.
d IX Kal. Festum Publicae Fortunae.
e VIII Kal. Rostrum aquilae oritur chronice.
f VII Kal. Bootes occidit heliace.
g VI Kal. Hyas occidit heliace, oriens cosmice.
A V Kal.
b IV Kal.
c III Kal.
d II Kal.

IVNIVS

e Kal. Iunii. Festa Carnae, Iunonis Monetae, Martis et Tempestatis. Aquila oritur chronice.
f IV No. Hyades oriuntur heliace.
g III No. Bellonae Festum.
A II No. Dedicatio templi Herculis.
b Nonis. Festum Trinomii Dei Fidei Sancti Semipatris. Malum est nubere ante Idus.
c VIII Id.
d VII Id. Tergum ursae occidit heliace, et regis Lycaonis. Lycaonida fiunt, ludi Tyberis.
e VI Id. Datum est templum Menti. Festum est Vestae. Asinus coronatur. Ara Priapi. Priori Palladium liberatur ab igni Gallico. Mors Crassi et suorum.
f V Id. Delphin oritur chronice.
g IV Id. Matralia fiunt. Rutilius et Didius occiduntur. Templum Fortunae Servius, Concordiae Livia dedicavit.
A III Id.
b II Id.

c	Idibus.	Iovi invicto datum est templum. **Minora quinquatria Palladis fiunt.**
d	XVIII	Kal. Iulii.
e	XVII	Kal. Dione orta est heliace in fronte Tauri.
f	XVI	Kal. Flat Zephyrus prosper navigantibus.
g	XV	Kal. Sol in Cancrum. Pallas colitur in Aventina arce.
A	XIV	Kal. Secundus ventus. Orion oritur heliace.
b	XIII	Kal. Delphin oritur chronice. Sol in Cancrum. Volsci et Aequi vincuntur.
c	XII	Kal. Templum datum est Summano Iovi.
d	XI	Kal. Aesculapius, qui et dicitur Ophiuchus et Serpentarius, chronice oritur.
e	X	Kal.
f	IX	Kal. Victus est Flaminius.
g	VIII	Kal. Syphax vincitur. Hasdrubal occiditur. Festum fortis Fortunae. Solstitium.
A	VII	Kal. Festum Larium et Iovis Statoris.
b	VI	Kal. Orion apparet a Zona inferius. Solstitium.
c	V	Kal. Laurum.
d	IV	Kal. Templum Quirino factum.
e	III	Kal.
f	II	Kal. Festum Pieridum.

IVLIVS

g	Kal. Iulii.	Hoc die apud Romanos fiebant migrationes ex aedibus in alienas aedes, ut hoc tempore in festo D. Michaëlis: id quod ex Cicer., Suetonio, et Mart. colligunt docti.
A	VI	No.
b	V	No.
c	IV	No.
d	III	No.
e	II	No. Capitol. incensum tempore Syllae.
f	Nonis.	*Romulus non appar.* Lamp. in Com. Plut.
g	VIII	Id. *Caprotinae.* Iuno Caprot. *Ancillar.* Fest.
A	VII	Id. Macr. Plut. Ovid. Varro.
b	VI	Id.
c	V	Id. *Ludi Apollinares*, T. Liv. vet. Kal. Var. Livius alio loco tertio Non. ait.
d	IV	Id. Iul. Caes. natalis. Vnde mensis. Macr.
e	III	Id. Anton. Consule legem ferente.
f	II	Id. Macr. *Fortunae Muliebrae dedic.* Dion. Liv.

g Idibus. *Castoris, et Poll. Equites* Rom. ab aede Honoris in equis in Capit.
A XVII Kal. Augusti. Plin. vet. kal. Dion.
b XVI Kal. *Alliensis dies atra* Sera. Plin. Tac. XVII. Kal. Plut. XVI Kal. in Camillo.
c XV Kal.
d XIV Kal.
e XIII Kal.
f XII Kal. Mundi natalis. Solinus ex Aegyptiorum sacerd. sentent.
g XI Kal.
A X Kal.
b IX Kal.
c VIII Kal. Hoc mense rutilae canes caniculae sacrificabantur. Vide Festum.
d VII Kal.
e VI Kal.
f V Kal. *Neptunalia* etiam hoc mense. Vet. Kal. et Varro.
g IV Kal.
A III Kal.
b II Kal.

AVGVSTVS

c Kal. Aug. *Spei* ad forum olitorium. Vet. Kal. Consecratio templi Martis. Dion. in histor. Boëdromia celebritas hoc mense agebatur, unde et mensis dictus Apollo etiam Boëdromius vocatus Plut. Paus. Harpocr. alii. Xerxes victus. Plut.
d IV No. *Feriae*, quod Caes. Hisp. citeriorem vicit. Vet. Kal.
e III No.
f II No.
g Nonis. *Saluti* in colle Quirin. Vet. Kal. Et Spei.
A VIII Id.
b VII Id.
c VI Id. *Solis indigetis* in colle Quir. Vet. Kal.
d V Id.
e IV Id. *Arae Opis, et Cereris in vico Iugario.* Vet. Kal.
f III Id. Herculi magno custodi in Circo.
g II Id. *Flam.* Vet. Kal.
A Idibus. *Dianae sacra* Martial. Currebant in nemus Aricinum. Item *natalis Augusti*. Porph. *Dies Festus servorum et ancillarum.* Plut. Et *Vertumno* in Loreto maiore. V. K.
b XIX Kal. Septembris.
c XVIII Kal.

d xvII Kal.
e xvI Kal. *Portunalia ad Pontem*. Aemil. Vet. K. et Var. Iano ad theat. Marcelli. Vet. Kal.
f xv Kal. *Consualia*. Plut. in Numa. Vel seq. die. Sabinarum raptus.
g xiv Kal. *Augusti mors*. Dion. hist. Suet.
A xiii Kal. *Vinalia secunda*. Plin.
b xii Kal. *Vinalia rustica*. Varro, Festus vero xiv Kal. idem et vet. Kal. Mysteria magna. Plut., et Liber pater ex urbe in Eleusinem transferebatur.
c xi Kal.
d x Kal. *Volcanalia*, in Circo Flam. Vet.
e ix Kal.
f viii Kal. *Opiconsivae* in Capitolio. Vet. Kal. Varro.
g vii Kal.
A vi Kal. *Volturnalia*. Vet. Kal. Varr. cuius feriae mense octob. *Vortumnalia*.
b v Kal. Harpocratis Festum hoc mense fiebat ab Aegyptiis. Plut.
c iv Kal. *Volcanalia*. Festus.
d iii Kal. Mundus Cereris patet.
e ii Kal. *Nat. C. Caes. Germanici*. Vet. Kal.

SEPTEMBER

f Kal. Sept. *Volcani tutela* septemb. V. K. Maemactes Iupiter, et inde mensis. Harpocr. et alii.
g iv No. *Augusti victoria navalis* ex M.
A iii No. Ant. et Cleop. Dion.
b ii No.
c Nonis.
d viii Id.
e vii Id.
f vi Id. Hierosolyma a Tito Vesp. capta. Iosephus.
g v Id.
A iv Id.
b iii Id.
c ii Id.
d Idibus. *Praetor Max. clavum pangit*. T. Liv.
e xviii Kal. Oct. Et Capitolii dedic. ab Horat. Plut. T. Liv. Iovi. Vet. Kal.
f xvii Kal. *Ludi*. Vet. K. qui *Romani*, *et Magni* Asc. Paed.
g xvi Kal. *Ludi*. Vet. K. Parentatio eorum, qui contra Persas pugnando occubuerunt. Plut.
A xv Kal. *Ludi*. Vet. Kal.

b xiv Kal. *Ludi.* Vet. Kal.
c xiii Kal. Thoth., id est, Mercurio Aegyptii sacrificant. Plut.
d xii Kal. *Romuli Natalis.* Plut.
e xi Kal.
f x Kal.
g ix Kal. *Natalis Augusti.* Dion. hist. Suet.
A viii Kal.
b vii Kal. *Veneri.* Vet. Kal.
c vi Kal.
d v Kal.
e iv Kal.
f iii Kal.
g ii Kal. *Epulum Minervae.* Vet. Kal. *Meditrinalia* hoc mense celebrabantur, et Metrina Dea, quo die primum mustum bibebant. Fest. Var.

OCTOBER

A Kal. Octob. *Martis tutela* Oct. Vet. Kal. Pyanepsia hoc mense celebrantur.
b vi No.
c v No.
d iv No. *Mundus Cereris* pater. Fest.
e iii No.
f ii No.
g Nonis.
A viii Id. Panopsia Apollini, imo Tyanepsia.
b vii Id. Eresione plectitur.
c vi Id. Oschophoria, id est Ramalia celebrabantur. Plut. Suid. Comment. in Nicand.
d v Id.
e iv Id.
f iii Id.
g ii Id.
A Idibus. *Mercatores. Mercurio Virgilii natalis.* Martial. october equus Marti immolatur. Fest. Plut.
b xvii Kal. Nov.
c xvi Kal.
d xv Kal.
e xiv Kal.
f xiii Kal.
g xii Kal.
A xi Kal. Chalcea Minervae solennitas, vel ut Phanodemus ait, Vulcani. Hyperides. Harpocr.

b x Kal.
c IX Kal.
d VIII Kal.
e VII Kal.
f VI Kal.
g V Kal. Mysteria minora hoc mense agebantur. Plutarch. Galenus.
A IV Kal. Sacrum hoc mense Libero fiebat. Vet. Kal. *Et Vertumni feriae.* Varr.
b III Kal.
c II Kal.

NOVEMBER

d Kal. Nov. Hoc mense Iovis epulum celebrabatur Vet. Kal. Anthesteria hoc mense agebantur, quae et Baccanalia Theoph. Suid. Harp.
e IV No.
f III No.
g II No.
A Nonis.
b VIII Id.
c VII Id. *Mundum patere* Fest.
d VI Id.
e V Id.
f IV Id. Limna Bacco. Thucyd.
g III Id. Maria clauduntur. Veget. alii, usque in VI id. mart.
A II Id. Choes Suid.
b Idibus. Pithoëgia.
c XVIII Kal. Dec. Chytra. Alii in Lenaeone mense constituunt. Comm. in Hesiod. Harpocr.
d XVII Kal. Ludi plebeii per hos dies. Suet.
e XVI Kal.
f XV Kal.
g XIV Kal.
A XIII Kal.
b XII Kal.
c XI Kal.
d X Kal.
e IX Kal.
f VIII Kal. *Bruma*, quae et *Brumalia* festum.
g VII Kal. Romanor. Constant. in re rust.
A VI Kal.
b V Kal. Hic mensis fuit in tutela Dianae. Vet. kal. et inferiae fiebant Gallis defossis, et Graecis in foro Boario.

c iv Kal.
d iii Kal.
e ii Kal. Plut.

DECEMBER

f Kal. Decemb. *Fortunae muliebris* festum, quoniam hoc die bellum sublatum. Postea translatum prid. non quintil. Dionys. Halic. in viii.
g iv No.
A iii No.
b ii No. Posidonia a certamine Pallad. et Neptuni.
c Nonis. *Faunalia.* Porphyr.
d viii Id.
e vii Id.
f vi Id.
g v Id.
A iv Id.
b iii Id. Alcyonii dies.
c ii Id.
d Idibus.
e xix Kal. Ian. Brumalia festum hoc mense, et Ambrosia. Procul. in Hesiod.
f xviii Kal.
g xvii Kal.
A xvi Kal. *Saturnalia* incipiunt, et per tres dies durant: quibus adduntur Sigillaria, quae septem dies complet. Macr.
b xv Kal.
c xiv Kal. *Opalia*, et *Saturnalia.* Macr. Varr.
d xiii Kal.
e xii Kal. *Angeronalia* Angeronae deae. Macr. Herculi, et Cereri de mulso. Macr.
f xi Kal. *Feriae Larib. dicatae.* Macr. *Compitalia. Ludi Laribus.* Plin.
g x Kal. *Feriae Iovis Larentinalia*, vel *Laurentinalia*. Plut. Varr. Ovid.
A ix Kal. *Iuvenalis dies* viii. Saturn. additus. Suet. unde et *Iuvenalis ludi.*
b viii Kal.
c vii Kal.
d vi Kal.
e v Kal.
f iv Kal.
g iii Kal. December *Saturno sacer.* Macr. *Tutelae* vero *Vestae* kal.
A ii Kal.

Quem ortum occasumve siderum astronomi *heliacum*, quem *cosmicum*, quem *acronychium* dicant, admonitum est ad lib. I, vs. 295.

LIBRI PRIMI

ARGVMENTVM

Argumenti expositio et dedicatio, 1–26. Digestio anni per Romulum et Numam, 27–44. Di crimen dierum, 45–62. Kal. Ian. invocatio Iani et bona vota, 63–74. Consules munus inaunt, comitante populo, 75–88. Iani mythologia. Interrogatus apparet Ovidio cum iosigoibus, 89–99, et ipse res suas explicat, ac primum quidem originem suam atque figuram, 100–114, tom officia et inde orta nomina, 115–132, causam quoque figurae, 133–144. Hinc expedit nonnulla, quae ad Kalendas Ian. pertioent, cur novus annus media bruma, non vere incipiat, 145–164; cur eo die causae forenses agantur, 165–170; cor sibi primo sacra fiant, 171–174; cur laeta verba dicantur, 175–182; cur munuscula dentur, 183–226; cur nummi antiqui navem habeaut et formam bifrontem, 227–254; cur ipse in uno templo statuam habeat, 255–277; cur tempore belli reseretur ipsius templum, 278–288. Hinc, misso Iano, poëta incipit e Fastis haurire. Dedicatio duorum templorum, Aesculapii et Iovis, 289–294. De exortu et occasu siderum dicturus, laudes astronomorum praemittit, 295–310. Occasus Cancri et Lyrae, 311–316. Agonalium uomen et ratio, 317–334. Digressio ad nomina victimae et hostiae, ad sacra prisca et initia victimarum caesarum; quibus Aristaei fabula intexta, 335–456. Delphioi ortus, 457–458. Media hiems, 459, 460. Carmentalia, ubi multa de Carmenta, Evandro, Herculis advento et Caci nece, 461–586. Sacra Iovis, 587, 588. Octavianus Augusti nomine ornatus, cuius nominis vis expooitur, 589–616. Iterum Carmentalia, quibus Porrima et Postverta placantur, 617–636. Concordiae templum a Tiberio restitotum, in quo et Liviae quaedam opera, 637–650. Sol ingreditur Aquarium; Lyra occidit, item Leo, 651–656. Sacra Sementiva, requies, festa, preces rusticorum, pacis salus, 657–704. Castoris et Pollucis templum a Tiberio dedicatum, 705–708. Pacis ara excitata; vota pro pace et domo Caesarea, 709–724.

P. OVIDII NASONIS

FASTORVM

LIBER PRIMVS

Tempora cum causis Latium digesta per annum,
Lapsaque sub terras, ortaque signa, canam.
Excipe pacato, Caesar Germanice, vultu
Hoc opus; et timidae dirige navis iter:

1-2. *Argumentum.* Partes in quas annus apud Romanos divisus, cum causis illius divisionis, atque siderum et ortus et occasus canam. Sic *fastos* circumloquitur. *Fastorum* enim *libri*, interprete Festo, *appellantur, in quibus totius anni fit descriptio.* In iis ordo et discrimina dierum, feriae, templorum dedicationes, res P. R. maxime memorabiles verbo notatae, post etiam Caesarum tituli et honores additi. Recte *causas* memorabilium dierum diserte memorat; in iis enim maxima versatur carminis pars, et inde plurimus eius ornatus. — *Digesta*, disposita, ordinata. Ipse mox vs. 27, *Tempora quum digereret conditor urbis.* Sidera *labuntur in coelo*, dum procedunt; Virg. Georg. I, 6, *labentem coelo ducitis annum;* Lucret. I, 2, *coeli subter labentia signa.* Vbi occidunt, *labuntur sub terras;* quemadmodum et hiemem cedentem sol *pulsam agit sub terras*, Virgil. Georg. IV, 51. Parum interest, utrum *canam* legas, an cum MSS. nonnullis *cano.* Posterius Heinsius et Burmannus exemplis confirmant; illud comprobant Virgil. Georg. II, 2; III, 1; IV, 5; Hor. I, Od. 10, 5, et multa alia loca.

3-26. *Dedicatio*, cui etiam de *argumento* carminis plura innexa. *Germanico* carmen dedicavit, tam principi plurimis insignibusque virtutibus ornato, quam poetae egregio. Suetonius Calig. 1-4; Tacitus Ann. II, 73; Dio lib. LVII. Sed in hac dedicatione confundit diversa, Germanicumque spectat, mox ut fautorem humanum, dum opus absolutum cognoscit, mox ut Deum, qui scribendi nisum adiuvat. Vtrique convenit et *pacatus.* Noster IV Metam. 31 ad Bacchum, *pacatus mitisque adsis*, ἵλεως καὶ εὐμενής. Frequenter poëtae operam suam cum navigatione comparant. Virgil. Georg. IV, 116: *Extremo ni iam sub fine laborum Vela traham, et terris festinem ad-*

Officiique levem non aversatus honorem,
  In tibi devoto munere dexter ades.
Sacra recognosces Annalibus eruta priscis;
  Et quo sit merito quaeque notata dies.
Invenies illic et festa domestica vobis:
  Saepe tibi pater est, saepe legendus avus:

vertere proram, et in hoc ipso opere passim. Inde G. 1 invocatio, *Da facilem cursum*, aut, ut nunc, *dirige navis iter*. Inde et IV, 729, *navalibus exi* etc. — *Timida navis*, quum ipse esset *timidus*, vereeundus, eunctator. — *Officii honor* in ipsa libri dedicatione cernitur. IV ex Ponto 8, 43: *Nec tamen officio vatum per carmina facto, Principibus res est gratior ulla viris*. Servavi autem hic lectionem Heinsianam, quippe librorum bonorum auctoritate auffultam, neque sensu commodo destitutam. Namque MSS. Naugerii, Vrsini et tres alii habent, *En tibi devoto munere*, et Vrsini cod. etiam *Officiique;* et *adesse in aliqua re* recte dicitur. Sed Mitscherl. revocavit vulgatam, quam etiam Lenzius tuetur, quamque Burmannus ad versum 26 ferri posse monuerat: *Officioque, levem non aversatus honorem, Huic tibi devoto numine dexter ades*, ut Germanicus vi sua et nutu officio poëtae ipsi devoto adesse rogetur. Sic et Krebsius accipi vult. Non male. — Regii tres nostri codices habent vulgatam, quam bene tuentur Lenzius et Mitscherlichius; et recte eam interpretatus est Krebsius. LEM.

7. Ex argumento hic iucunde et blande excerpit, quae prae caeteris hoc opus Germanico commendare debebant, eidemque honori erant. — *Sacra recognosces*, originem sacrorum iam ante tibi cognitam denuo leges. Iam fontem nominat, unde hauserit. — *Annales*, dieti et ipsi Fasti, ad ordinem dierum in Festis Kalendaribus stabilitum, res P. R. singulis annis gestas uberius enarrabant, atque nomina magistratuum habebant. Ovidius Fastos sibi Kalendares exornandos sumsit, sed adhibitis etiam *Annalibus*. Inde iura cognoscebantur Horat. I, Serm. 3, 111; gentium nobilitas Cic. Mur. 16; honores virorum illustrium Valer. Maxim. VI, 9, 14 et similia. De fide eorum vide Perizon. in Animadv. hist. p. 293. Verba *Annalibus eruta priscis* IV, 11, repetita leguntur. Bene *eruta;* in Annalibus enim ex magno rerum variarum acervo singula conquirenda erant. Itaque et Cicero dicto loco: *Ex Annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuae*. Quo loco confirmatur simul lectio *priscis*, pro qua duo MSS. *primis*. Sed et Livius IV, 7, *priscos Annales* dixit. — In Regiis nostris tribus legitur *priscis*. — *Quo sit merito* etc. quare dies quaeque vel ut festa, vel ut profesta sit notata.

9. Gens quaeque et familia romana habebat, ut Penates Laresque suos, ita et *domestica sacra*, quae quotannis pro familiae salute fiebant, atque hereditate tradebantur. — Diebus festis res memorabiles adscribebantur in Fastis. Summum honorem afferebat nomen sic additum; Cicero ad Brut. epist. 15; Tacitus I Ann. 15.

Quaeque ferunt illi pictos signantia Fastos,
Tu quoque cum Druso praemia fratre feres.
Caesaris arma canant alii; nos Caesaris aras;
Et quoscumque sacris addidit ille dies.
Annue conanti per laudes ire tuorum;
Deque meo pavidos excute corde metus.
Da mihi te placidum; dederis in carmina vires:
Ingenium vultu statque caditque tuo.

Vid. Wolfius ad Sueton. Tiber. 4, p. 319. In primis Augusti res gestae, honores ei decreti, arae positae commemorabantur. Hiue Horatius lib. IV, Od. 14 init. *Quae cura patrum, quaeque Quiritium, Plenis honorum muneribus, tuas, Auguste, virtutes in aevum Per titulos memoresque fastos Aeternet.* Hine intellige sqq. *pater avus.* Germanicus, Drusi et Antoniae minoris filius, volente Augusto, adoptatus erat a Tiberio, cuius filius naturalis *Drusus*; Tacitus Ann. I, 3. De *avo* vide v. c. I, 590 sqq.; 709; II, 119-144; III, 419; IV, 673: de *patre* I, 617 sqq.; 705 sqq.; II, 55, et alibi. — *Signant fastos* quae in iis scripta sunt. Ita et *signare soxum* et alia. Quamquam *signare* etiam est insignire, decorare. Vide Cort. ad Plinium V, Ep. 1, 11. Passim de fastis hoc verbum legitur, ut II, 7; Claudianus VIII, 154 de puero ad consulatum evecto, *signas posito modo nomine fostos.* Pro eo Plinius paneg. 54, 2, *Honor acterous onnalium te colit.* — Fasti, ut alii libri, *pingi*, variis coloribus ornari, solebant. Fortasse tamen nune iidem intelligendi qui a Martiali XI, 4, *purpurei Fasti* vocantur, et in Iani aede servabantur; Schwarzius ad Plinium paneg. 92. Mitscherl. hubet *dictos.* — Vrsini codex *festos fastus*; in nostris Regiis tribus *pietos fastos.* LEMAIRE.

13. *Caesaris arma*, proelia, tropaea, etiam Horatius aliis canenda passim relinquit. — *Coesoris orae* possent esse arae Caesari positae; Horatius II, Ep. 1, 15. Sed melius intelliguntur arae ab Augusto Diis dedicatae, diesque, quos ille sacros esse iussit. A Livio Augustus dictus est *templorum omnium conditor, out restitutor.* Vid. Casaub. ad Suetonium August. 30. Confer infra II, 59. — *Per loudes* aliorum *it*, qui eas tractat, recenset; II, 16, *per titulos ingredimur tuos.* V Trist. 9, 23, *Per titulum nominis ire.* Confer Heynium ad Tibullum IV, 1, 175, in Observat. — *Povor* ille ex magnitudine rei tractandae. — *Pavidus metus*, ut *muta silentia* ete. — *Excuti* solemne de affectibus, qui deponuntur. — *Dont se* alteri, qui ei accommodant suam operam, qui studium suum favoremque ad eum conferunt. — *Dederis vires.* Eadem forma Metam. VI, 357, *Vitam dederitis in unda.* — *In carmina*, ad carmina pangenda. Metam. IV, 150, *Dabit hic in vulnera vires*, ad vulnera infligenda. — *Ingenium tuo;* ingenium meum valet aut frangitur, prout tu vultu vel sereno, vel iniquo me respicis. IV ex Pont. 8, 68, ad eumdem Germanicum, *Iudicio pretium res habet ista tuo.*

Pagina iudicium docti subitura movetur
  Principis, ut Clario missa legenda Deo.
Quae sit enim culti facundia sensimus oris,
  Civica pro trepidis quum tulit arma reis.
Scimus et, ad nostras quum se tulit impetus artes,
  Ingenii currant flumina quanta tui.
Si licet, et fas est, vates rege vatis habenas:

19. *Pagina*, liber; III, 791: in primis de Fastis dicebatur. Vid. Schwarzius ad Plinium paneg. 92. In librum transit metus auctoris; itaque *movetur* reverentia, tanquam legendus mitteretur Apollini. — De *Clario* vide ad I Metam. 515. *Doctrinam* Germanici vere laudat, et commode in dedicatione carminis. Confer locum insignem II ex Pont. 5, 49 sqq.: tum Suetonium Calig. 4, ubi ei tribuitur *ingenium in utroque eloquentiae doctrinaeque genere praecellens.* Mox additur, *Oravit causas etiam triumphales, atque inter caetera studiorum monumenta reliquit comoedias graecas.* De causis, quas in foro egit, conf. Dio Cass. LVI, 26. Poësin et eloquentiam forensem plurimi simul colebant. Hanc ornate Noster extulit. — *Oris* mentio saepe fit in oratoris descriptione, eique tribuitur *os latinum*, *graecum*, *planum* etc. Eloquentiam commendat ab honestissimo eius usu, ut Horatius II, Od. 1, 13, ubi Pollio *insigne moestis praesidium reis.* Actiones forenses libenter comparabant veteres cum pugna; Cicero I Or. 34; Quintilianus I, 1, 29, ubi et *arma* describuntur qualia actoris esse deceat. Cicero actoris operam *urbanam* vocat *militiam.*

23. *impetus*, calor, spiritus, enthusiasmus poëticus, etiam VI, 6; IV ex Ponto 2, 26, *Impetus ille sacer, qui vatum pectora nutrit.* Item Phaedrus IV, fab. 24, 7. — *Ingenii flumen* in maxima et poëtae laude ponitur, et oratoris. Itaque Quintil. X, 1, 61, Pindarus excellit *velut quodam eloquentiae flumine.* De Germanici ingenio IV ex Ponto 8, 69: *Quod nisi te numen tantum ad maiora vocasset, Gloria Pieridum summa futurus eras.* Et poëticum eius ingenium etiam hodie testatur versio Arati. *Desaintange* observat, eumdem a poëtica virtute a Quintiliano summis efferri laudibus. Verum Quintilianus X, 1, 91, non hunc Germanicum, sed Domitianum Imperatorem intellexit, cui, necessitate coactus, passim adulatus est. — *Si licet et fas est* formula solemnis, etiam sacra. Livius I, 2: *Quemcumque cum dici ius fasque est* de Aenea inter Deos relato. Sed quo nunc illa refertur? Lenzius subintelligit, vel, ut vates vatem inspiret, vel ut tu exsuli faveas. Possis et subiicere cogitando, si licet tuum auxilium implorare. — *Rege habenas* non differt a superiore *dirige navis iter*; nam gubernatori quoque navis *habenae* tribuuntur. Vide ad II, Metam. 185. — *Vates vatis*; IV ex Ponto 8, 67, ad eumdem Germanicum: *Non potes officium vatis contemnere vates.* — *Felix totus* etc. ut bona totius anni descriptio mihi contingat. Sed de lectione *auspice te* disputatur. Bentleius enim ad illud Horatii I, Od. 7, *auspice Teucro*, con-

Auspice te felix totus ut annus eat.
TEMPORA digereret quum conditor urbis, in anno
Constituit menses quinque bis esse suo.
Scilicet arma magis, quam sidera, Romule, noras:
Curaque finitimos vincere maior erat.
Est tamen et ratio, Caesar, quae moverit illum:
Erroremque suum quo tueatur, habet.
Quod satis est, utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis.

tendit, *auspicem* non nisi proprio sensu de homine dici, metaphorico semper de Deo occurrere, ut *auspice Musa*, *auspice Deo*. Itaque hoc loco praefert editionum vetustarum et codicum quorumdam lectionem *auspicio felix*. Nihil definit Burmannus. Mihi vero argutatus esse Bentleius videtur. Sed si vel maxime observationi eius ratio constaret, non temere tamen *auspicem* Noster appellasset, quem, tanquam Deum, *pacatum* sibi esse et *annuere* voluisset. — Regii codices nostri A et B habent *Auspicio felix*; et in codice C, prima scriptura erasa, legitur a secunda manu *Auspice te felix*; non ingratam iudico emendationem. LEM. — *Ire* frequentatur de temporis decursu; II, 2; Horatius II, Od. 14, 5, *quotquot eunt dies*; Tibullus II, 5, 82, *Omine quo felix et sacer annus eat.*

27. *anno - suo*) Ita tres Regii codices; unus Heinsii et prim. Veneta *annum suum*. LEM. — Incipit *carmen ipsum*; sed usque ad vs. 62, generalia quaedam praemittuntur de *divisione anni* in menses, et de *discrimine dierum*. Tenuis quidem hic locus est, nonnullis tamen ornamentis decore cultus, neque adeo iniucundus. Conferendus est cum Macrobio Sat. I, 12, et inde illustrandus. Is tradit, apud solos Aegyptios certum semper fuisse anni modum, apud caeteras gentes disparem mensium numerum, Arcadas non nisi tres computasse, Acarnanas sex. Sic et Plutarchus in Numa cap. 18. In hac igitur varietate non mirum videri debet, Romanos quoque olim *suum*, sibi proprium, annum habuisse, eumque *quinque bis* tantum mensium, assumtum illum forte ab alio Italiae populo, haud dubie Albano, de quo Censorinus 20. Sed quia haec digestio naturae adversatur, propterea illi, monente Plutarcho, ἀλόγως ἐχρῶντο τοῖς μησὶ καὶ ἀτάκτως. Hinc et Noster, iucunda apostropha, *scilicet arma* etc. et Macrobius Sat. I, 15, ei *ingenium acre quidem, sed agreste* tribuit. Caeterum cum loco sqq. confer III, 99 sq, ubi haec eadem copiosius tractantur.

32. Pro *habet* Heinsio unius Medicei lectio placet, *habe*, accipe a me, Caesar. — In utero matris infans *decem* menses manet, si lunares menses intelligas. Itaque ille numeros saepe sic apud Veteres occurrit; Menander, Γυνὴ κυεῖ δεκάμηνος. Erant grammatici, qui ex Homero Od. Λ, 247, περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ τέξεις ἀγλαὰ τέκνα docere volebant, etiam Homeri aetate annum habuisse decem menses. Gellius Noct. Att. III, 16. — *Per to-*

Per totidem menses a funere coniugis uxor
Sustinet in vidua tristia signa domo.
Hoc igitur vidit trabeati cura Quirini,
Quum rudibus populis annua iura daret.
Martis erat primus mensis, Venerisque secundus:
Haec generis princeps, ipsius ille pater:
Tertius a senibus; iuvenum de nomine quartus:
Quae sequitur numero turba notata fuit.
At Numa nec Ianum, nec avitas praeterit umbras,

tidem menses etc. conf. III, 133 et Cic. Cluent. 12. Id fuit haud dubie ex instituto Romuli, et inde, quod annus decem menses habebat, unde et luctus ille *annuus* vocatur a Seneca Ep. 63. Numa luctui varia tempora constituit; decimo mense longissimum fuit terminatum; Plutarchus Num. 12. — *Tristia signa.* Non prodibant in publicum, abstinebant a conviviis, focum non instruebant; Kirchmann. de Fun. IV, 11. — *Hoc vidit*, hoc spectavit, hoc secutus est, ut V, 71. — *Cura Quirini*, ipse Quirinus, ut I Metam. 47, *cura Dei.* — *Trabea* fuit in insignibus regum Romae; Livius I, 41: *Servus cum Trabea et lictoribus prodit.* Confer. Dionysius Halic. II, 70. Plinius VIII, 48, seu 74, *Trabeis usos accipio reges.* Eadem et Romulus se augustiorem reddidit; Livius I, 8; Plinius IX, 39 seu 63. Hinc et XIV Metam. 828, *trabeatus Quirinus.* Quin apud Virg. Aen. VII, 188, iam Picus rex *succinctus trabea.* — *Populi*, cives. Hi a Livio I, 8, *genus hominum agreste* vocantur, cui Romulus *iura* dederit. H. l. *dat annua iura*, annum digerit; nam *iura dare* omnino de administratione civitatis et imperio dicitur.

39. E Plutarcho et Macrob. apparet, iam antiquiores de ordine mensium prisco multum quaesivisse. — *Venerisque secundus.* Etiam Horatius IV, Od. 11, 15: *Mensis Veneris marinae.* Macrob. *Hanc Romuli asserunt fuisse rationem, ut primum quidem mensem a patre suo Marte, secundum ab Aeneae matre Venere nominaret, et hi potissimum anni principia servarent, in quibus esset Romani nominis origo.* De nomine horum duorum mensium vide III et IV init. plura. — *Tertius a senibus* etc. Etiam Fulvius Nobilior in Fastis auctor fuerat, Romulum postquam populum in *maiores* et *iuniores* divisisset, in honorem utriusque partis alterum *Maium*, alterum *Iunium* vocasse. Plura de hac re habes V init. et VI. — *Turba*, et plures, nec nomine suo insignes.

43. Erant olim, auctore Censorino, cap. 20, qui Numam dicerent ordinem tantum mensium retexuisse, et primum posuisse, qui fuerit sub Romulo undecimus, Ianuarium, vel quia Ianus, Deus biceps, et transacti anni finem respiciat, futurique prospiciat principia, vel quia Numa artes civiles praeferre voluerit bellicis: Ianum enim civilium fuisse cultorem, vitamque feram mollivisse, ipse Plutarchus in eam sententiam inclinat.

Mensibus antiquis apposuitque duos.
Ne tamen ignores variorum iura dierum:
Non habet officii Lucifer omnis idem.
Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur:
Fastus erit, per quem lege licebit agi.
Neu toto perstare die sua iura putaris;
Qui iam fastus erit, mane nefastus erat.
Nam simul exta Deo data sunt, licet omnia fari,
Verbaque honoratus libera praetor habet.
Est quoque, quo populum ius est includere septis:
Est quoque, qui nono semper ab orbe redit.

Secundum Nostrum III, 153, id fecit auctore Pythagora. — *Avitas umbras*, nempe iusta Diis Manibus solvebantur hoc mense; II, 533 sqq. De nomine vide II, 19 sqq. — *Apposuitque*. Ita duo MSS. Farnes. unus Medic. Gottorph. et Glossae Rumph. Sed unus Moreti *postposuitque*, quum vulgo exhibeant *praeposuitque*. Neutra lectio ferri potest; namque Numa Ianuarium praeposuit, Februarium contra in anni finem reiecit, ut Noster ipse II, 49, monet. Alios tamen auctores Macrobius secutus est; is enim, *secundum*, inquit, Numa *dicavit Februo Deo*. Prope ad nostram lectionem accedunt, qui *addidit ille* exhibent; quo verbo et alii de hac re usi sunt, et quod praetulerunt Mitscherl. atque Lenzius, et hic quidem eo quod Ovidius pronomen *ille* sic soleat ponere, ut II, 277, 285. — Regii tres habent *praeposuit*; at in codice C est glossa *addidit*, quae pro lectione posset recipi. Lem.

45–62. *De discrimine dierum* confer Macrobii Sat. I, 15, 16. Discrimina bene vocat *iura* et *officium*; quae vocc. ab hominibus translata. — *Officii* Heinsius ex veterrimo Patav. primo Mediceo et nonnullis aliis dedit. Caeteri, *officium idem*. — Verbis *ne ignores* non Germanicum rursus alloquitur; sed formula est generalis, tenenda sunt iura. — Ex Numae instituto omnes dies erant vel *festi* vel *profesti*, vel *intercisi*. *Festis*, qui etiam *nefasti* dicebantur, inerant sacrificia, epulae, ludi, feriae. Conf. Varro L. L. V, 4. — Nota sunt *tria* Praetoris *verba*, quibus hic omnis iurisdictio exprimitur. — *Lege* (ex) *agunt*, qui, permittente lege, accusant. — *Dare exta*, ut *dare tus* aut *turis honores*, formulae solemnes. — *Honoratus*, qui magistratum gerit. Burmann. observat, proprium praetoribus fuisse epitheton, quorum edicta *ius honorarium* dicta.

53. Macrobius: *Comitiales*, *quibus cum populo agi licet*, id est, leges ferri, suaderi aut dissuaderi. Sed Noster, ut poëta, rem sensibus subiecit, *populum includere septis*, quod ex Antiq. Rom. notum. — *Qui nono* etc. Institutum erat vel a Romulo, vel, ut alii tradunt, a Servio Tullio, ut octo diebus in agris rustici opus facerent, nono autem quoque die ad mercaturam exercendam legesque ac-

Vindicat Ausonias Iunonis cura Kalendas:
  Idibus alba Iovi grandior agna cadit:
Nonarum tutela Deo caret: omnibus istis,
  Ne fallare cave, proximus ater erit.
Omen ab eventu est: illis nam Roma diebus
  Damna sub adverso tristia Marte tulit.
Haec mihi dicta semel, totis haerentia Fastis,
  Ne seriem rerum scindere cogar, erunt.
Ecce tibi faustum, Germanice, nuntiat annum;

cipiendas Romam venirent. Lege Hortensia effectum, ut fasti essent illi dies, quibus rustici lites componerent. Cautum tamen, ne in primum anni diem, aut in Nonas nundinae caderent.

55. De *Kalendis*, *Idibus* et *Nonis* vid. Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII, pag. 90 edit. Reisk. Mensem lunarem peperisse hanc divisionem, docet Ideler p. 350. Vt *Idus* omnes Iovi, ita omnes *Kalendae* Iunoni tributae; Macrobius I, 15. Olim enim ab exortu lunae initium erat mensium; Lunam autem et Iunonem eamdem putabant. Kalendis igitur omnibus Pontifex minor, atque Regina sacrorum rem divinam Iunoni faciebant. – Pro *Iunonis* Heinsius malebat *Iunonia*. — Kalendas, Romanis proprias, dixit *Ausonias*, ut vs. 1, annum *Latium*. Frequentat Noster hoc nomen. Festus: *Ausoniam appellavit Auson, Vlyssis et Calypsus filius, eam partem Italiae, in qua urbes Beneventum et Cales: deinde paulatim tota Italia dicta Ausonia.* Heynii excurs. IV ad Aen. VII. — *Nonarum – caret*, forma exquisitior, quam, Nonae tutela Dei carent. — *Omnibus istis* etc. Omnes dies, qui postridie erant Kalendas, Nonas, Idus (dies postriduanos), Pontifices *atros*, infaustos, habendos statuerunt, nempe *ab eventu*. Veterum enim superstitio ad dies attendebat, quibus iisdem, sed diversorum annorum, res mirabiles accidissent; Aelianus Var. Hist. II, 25. Romanis autem post sacra die postridoo facta ad Alliam, ad Cremeram, multisque aliis locis pugna male cesserat; Gellius Noct. Att. V, 17, ex Verrio Flacco. — Burmannus hic et aliis quibusdam locis *damna ferre* pro *d. facere* notari vult; bonam tamen esse locutionem, ut *fortunam ferre*. Compara etiam *calamitates ferre*, quod et afficere, et affici calamitatibus significat. Illa autem damna verbis *ne fallare cave* vitare iubet. — Excerpta Vossii, septem cod. et editio Gryphii *averso Marte* exhibent. Nempe *adversi* Dii sunt infesti, *aversi*, qui non exaudiunt preces, vota non rata esse iubent. Saepe haec duo confusa sunt a librariis. — Regius noster B solus habet *averso*. In codice A legitur *Dampna*; de qua scriptura vide ad Metam. X, 371. Lem. — *Haerentia*, valentia, tenenda per totum hoc opus.

63. Hinc *Ianuarii memorabilia* incipiunt. Quoniam Kal. Ian. alteri quisque novum annum gratulabatur, inde iucunda haec conversio fluxit, *Ecce tibi* etc. eique additae sunt bo-

Inque meo primus carmine Ianus adest.
Iane biceps, anni tacite labentis origo;
Solus de Superis qui tua terga vides;
Dexter ades ducibus, quorum secura labore
Otia terra ferax, otia pontus agit.
Dexter ades patribusque tuis, populoque Quirini:
Et resera nutu candida templa tuo.

nae precationes. Claud. XXVIII, 640, Ianus *novum fastis aperit felicibus annum*, *Ore coronatus gemino*. Formae *bicipitis* ratio in seqq. redditur. Eam paulo iocosius, sed ingenio suo satis accommodate, circumloquitur, *Solus de Superis* etc. — *Desaintange* notat sumi posse, *terga* apud Latinos non fuisse verbum tam humile et sordidum, quam apud Gallos *les fesses*: sane, fuit vox satis honesta. — *Origo*, cui initium anni dicatum et a quo primus mensis nominatus. — Bene *tacite labens*; etenim auctore Seneca de Brev. Vit. 8, *non tumultuatur tempus praeteriens, nec admonet nos velocitatis suae, sed tacite labitur*. Sic Art. II, 670, senecta, et apud Tibullum I, 10, 34, mors *tacito pede venit*.

67. *quorum – agit*, quorum labore pax terra marique parta. Forte universe locutus est de omnibus ducibus, qui, ut Augustus post pugnam Actiacam, pacem composuerunt. Sin quis putet, haec ad solum Germanicum referenda, dicendum, incerta esse anno V. c. 770, sub Tiberio, quum Germanicus de Cheruscis, Cattis aliisque populis triumphasset; Tacit. Ann. II, 41. — *Ferax* tantum ornat. — *Securitas* frequens pacis attributum; I Metam. 100, *Mollia secura peragebant otia gentes*. Etiam h. l. Heinsius *otia agit* pro *otia habet* ex septem MSS. recepit eamque lectionem exemplis confirmavit. — Tres nostri Regii codices dant *otia pontus habet*: saepius quidem apud auctores reperitur verbum *agere* cum *otium*, *pacem*, *bellum* etc. Aliquoties tamen cum hisce vocabulis iungitur verbum *habere*: iudicet lector. LEM.

69. *populo Quirini*) Horatius I, 2, 46, *Laetus intersis populo Quirini*; Noster XV Metamorph. 572 et 756, *patriae laetum populoque Quirini*. Sed cur *patres* dicuntur esse Iani, *populus* autem *Quirini*? Burmannus coniicit *tui*, id est, tui Martis, ut et patres et populus Martis, id est Romanus, sint in tutela Iani. Assentitur Taubner. Ipse Ianus dictus est *Quirinus*, idque fuit nomen eius religiosum. Macrobius Sat. I, 9: *In sacris invocamus Ianum Quirinum, quasi bellorum potentem, ab hasta, quam Sabini curim vocant*. Atque ita et a scriptoribus vocari solet, ut ab Horatio IV, Od. 15, 9. Suetonius Aug. 22, *Ianum Quirinum ter clusit*. Itaque et nunc forte legi possit *Quirine*, quemadmodum XV Metam. 862 vers. in hunc ipsum vocativ. desinit. Quamquam correctione vix opus esse videtur, modo haec sic capiantur: et patribus tuis et populo tuo Romano. Sic et Krebsius accipi voluit. – Kalendis Ianuariis templa adiri solebant; Iani templum eo tempore erat clausum; itaque Ovidius id introituris ab ipso Deo *reserari* cupit, non manu, sed, ut Deum decet, *nutu*. — *Candida*

Prospera lux oritur; linguisque animisque favete;
  Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures; insanaque protinus absint
  Iurgia: differ opus, livida lingua, tuum.
Cernis, odoratis ut luceat ignibus aether;
  Et sonet accensis spica Cilissa focis?
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
  Et tremulum summa spargit in aede iubar.

possnnt templa dici a marmore, aut omnino a materia candida. Ita III Trist. 1, 60, *candida templa* Apollinis. Sed nunc praestat intelligere, quae plena sunt hominibus candida veste indutis. Candidi enim coloris usus novo anno; quo tempore Nero etiam stragulis albis utebatur. Suetonius 50.

71–86. *Solemnia novi anni* apud Romanos. Operam dabant, ut fausta loquerentur, et sacra faciebant; consules magistratum inibant. — *Linguis favere*, εὐφημεῖν, et *bona verba dicere* non differunt; Tibullus II, 2, 1: *Dicamus bona verba, venit Natalis, ad aras; Quisquis ades, lingua, vir mulierque, fave.* — Kalendis Ianuariis *bona verba* snnt laetae precationes. Plinius Histor. Nat. XXVIII, 2: *Primum anni incipientis diem laetis precationibus invicem faustum ominamur.* Noster tamen latius dixit, atque etiam litibus, iurgiis, maligne dictis opposuit, *animisque*. Hoc idem est, quod Seneca Ep. 87, commendat, *annum faustum et felicem reddamus bonis cogitationibus.* — *Bonus dies* est faustus, ut vs. 87, *melior dies.* Placuerunt sibi Graeci et Latini in tali repetitione eiusdem verbi: vide ad III Metam. 60. — *Insana iurgia.* Tibullus III, 5, 13, *insanae meditantes iurgia linguae.* — Non pergit: absint invidiose dicta, sed grata conversione utitur: *differ – tuum.* Exquisitius est *livida lingua*, quam quod plurimi habent, *livida turba.*

75. Kalendis Ian. tota Roma *religionibus* occupata. — *Odoratis ignibus*, quia tus, croci flos, cinnamomum et casia iniici solebant; Tibullus II, 2, 3, *Vrantur pia tura focis, urantur odores, Quos tener e terra divite mittit Arabs*, ubi vid. Heynius. *Pancheis ignibus* dixit Virg. Georg. IV, 379. — *Spica Cilissa*, crocus; etiam Propertius IV, 6, 74. Optimum enim Corycus mittebat, mons Ciliciae. *Spica*, capillamenta et fila croci: vide Salmasium ad Solin. p. 749. Etiam nardo *spicae* et *aristae* passim tribuuntur. Bodaeus ad Theophrastem p. 662, hoc loco odores ex croco et aliis rebus compositos intelligit: *sonitus* optimi croci indicium; Plinius XXI, 6. Quamquam in eo et vis boni ominis. Tibullus II, 5, 81: *succensa sacris crepitet bene laurea flammis.* — *Cernis*, ant *vides*, *ut*, quemadmodum, solemne in vividioribus descriptionibus. — *Aurum*, lacunar auro obductum. Id dum tremulo motu relucet ab igne, *verberari* splendore flammae dicitur; Virgilius Georg. IV, 385: *Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit;* quod et ipsum erat fausti ominis.

Vestibus intactis Tarpeias itur in arces:
  Et populus festo concolor ipse suo est.
Iamque novi praeeunt fasces; nova purpura fulget;
  Et nova conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum praebent ferienda iuvenci,
  Quos aluit campis herba Falisca suis.
Iupiter, arce sua totum quum spectet in orbem,
  Nil nisi Romanum, quod tueatur, habet.
Salve, laeta dies, meliorque revertere semper,
  A populo rerum digna potente coli.
Quem tamen esse Deum te dicam, Iane biformis?

79. Inde ab anno V. c. 601, quo Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus designati consules, Kal. Ian. frequenti populo comitati, adscendebant in Capitolium, sacrisque faciendis Iovem conciliabant reipublicae. Confer III, 147; IV ex Ponto 4, 23-32; et IX init. ubi eadem fere, quae hic, verba. — *Arces* poëtis et montes, et templa in montibus posita. — *Intactis*, puris. — *Concolor*, candidis vestibus, quae candido, id est, laeto diei conveniunt; V Trist. 5, 6, eadem vestis alba, quae toto sumitur anno, *discolor fatis* poëtae vocatur. — *Purpura*, etsi ea omnium magistratuum toga praetexta, consularis tamen potissimum dignitatis decus habebatur. Plinius pan. LVIII, 5, *summum purpurae decus* consulatus, et LIX, 2, *induere praetextam et ascendere curulem*, sumere consulatum. — *Pondera*, ipse consul sellam curulem premens.

83. *rudes operum*, qui nondum iugum subiere. — *Faliscus* ager, circa Falerios, Etruriae oppidum, victimis pascendis dicatus. Candidi enim iuvenci aut boves in sacris praeferebantur; Clitumni autem amnis aqua potata candidos boves reddere credebatur; Plinius II, 103. Itaque victimae inde et Romam arcessebantur; Virgilius Georg. I, 146. — *Arx*, domus Iovis in summo coelo, I Met. 163, unde despicit terras; Virgilio Aen. I, 223. Possis tamen Capitolium intelligere, in quod Iupiter illo die, ut sacris suis interesset, descenderit. Namque I Trist. 5, 69, etiam Roma *de septem totum circumspicit orbem Montibus*. — Mox imperium Romanum superbe circumloquitur, *Nil nisi* etc. II, 138, *Quodcunque est alto sub Iove, Caesar habet.* — De suo *orbe* Romani magnifice loquuntur, ut de toto terrarum orbe; II, 683 sqq. — *Melior*, laetior. — *Rerum potente*; II Metam. 259, *Cuique fuit rerum promissa potentia*, *Tibris*, imperium orbis terrarum. *Rerum rectores* Rutil. Itin. I, 555, ubi vid. Wernsdorf.

89. Locus, qui sequitur paulo longior, *Iani mythologiam* complectitur. De ea, quum satis esset impedita, iam antiquiores Romani magna dissensione disputabant, quum alii eam ex historia explicarent, alii ex physicis. Vide Macrobium Sat. I, 9,

Nam tibi par nullum Graecia numen habet.
Ede simul causam, cur de coelestibus unus,
Sitque quod a tergo, sitque quod ante, vides.
Haec ego quum sumtis agitarem mente tabellis,
Lucidior visa est, quam fuit ante, domus.
Tum sacer, ancipiti mirandus imagine, Ianus
Bina repens oculis obtulit ora meis.
Obstupui; sensique metu riguisse capillos;
Et gelidum subito frigore pectus erat.
Ille tenens dextra baculum, clavemque sinistra,
Edidit hos nobis ore priore sonos:
Disce, metu posito, vates operose dierum,
Quod petis, et voces percipe mente meas.
Me Chaos antiqui, nam res sum prisca, vocabant.
Adspice, quam longi temporis acta canam.

et e recentioribus Heynium in Exc. V ad Aen. VII. Ac hic quidem Iani religionem putat ab initio fuisse symbolicam, ad declarandam rerum naturam, variasque eius proprietates. Hoc certum est, fictum eum esse bifrontem cum clave et virga, appellatum Patrem, omnibus ianuis praefuisse, in omnibus sacris primum esse invocatum, arbitrum denique fuisse belli et pacis. — Ovidius, ut orationem et variaret et animaret, Ianum sibi fingit meditanti adstitisse, interrogatumque suam explicuisse naturam. Similia figmenta plurima in hoc opere.

Quem tamen - habet) Quum omnis fere Romanorum mythologia sumta esset a Graecis, non temere haec quaeruntur. Responsio tamen facilis est, si sumis *Ianum* antiquissimum fuisse Italorum regem. Formam bicipitem Noster hic nimis fere urget, atque vs. 89–96, quater expressit. — *Lux* signum Dei praesentis. Virgil. Aen. II, 590, *pura per noctem in luce refulsit Venus*; confer eumdem IV, 358. Hac igitur Iani luce et *domus* collustrari potuit, et, quod Excerpta Vossii, Polit. et Erford. Cod. praeferunt, nec Burmannus damnat, *dies*. Horrorem sacrum ex adspectu numinis, quum verendum esset, ne aut mente oculisve caperetur, aut subita morte concideret, iisdem fere verbis expressit, quibus Virg. Aen. III, 48.

99. Macrob. I, 9, Ianus *et cum clave ac virga figuratur, quasi omnium portarum custos et rector viarum.* — *Ore priore*, ore ad me converso. — *Vates operosus dierum*, poëta serio occupatus diebus describendis. Ita et III, 177, Mars poëtam vocat. — *Voces*. MS. Hamburgensis *vires*, quod non damnant Heinsius et Burmannus. Sane vs. 133, *vis mea narrata est.* — Ianus principium habebatur omnium rerum; inde dictus est *chaos*. Quin erant, qui ipsum eius nomen a voc. *chaos* deducerent, detracta adspira-

Lucidus hic aër, et, quae tria corpora restant,
  Ignis, aquae, tellus, unus acervus erant.
Vt semel haec rerum secessit lite suarum,
  Inque novas abiit massa soluta domos;
Flamma petît altum; propior locus aëra cepit:
  Sederunt medio terra fretumque solo.
Tunc ego, qui fueram globus, et sine imagine moles,
  In faciem redii, dignaque membra deo.
Nunc quoque, confusae quondam nota parva figurae,
  Ante quod est in me, postque videtur idem.
Accipe, quaesitae quae causa sit altera formae,
  Hanc simul ut noris, officiumque meum.
Quidquid ubique vides, coelum, mare, nubila, terras,
  Omnia sunt nostra clausa patentque manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi:
  Et ius vertendi cardinis omne meum est.
Quum libuit Pacem placidis emittere tectis,

tione. Vid. Festus in h. v. Chaos eiusque formationem hic describit, ut V, 11 sqq.; I Metam. init. Confer et ea, quae ex M. Messalae libro de Iano Macrobius d. l. adfert. — *Erant.* Lenzius *erat*, ut doctius, praefert. — *Lite rerum suarum*, pugna, scilicet fermentatione elementorum contrariorum, quam Metam. d. l. descripsit. — *Flamma*, aether, cuius natura ignea. — *Sederunt*, subsederunt, quod V, 13 legitur. Tibull. IV, 1, 19, pro eo, *desidere.* — *Solo* pro *loco* Heinsius ex plurimis et melioribus MSS. recepit, quia solum uniuscuiusque rei fundamentum, et quia I Metam. 73, *astra tenent coeleste solum.* — *Sine imagine*, informis, ut I Metam. 87, *sine imagine tellus.* — *In faciem redii*, formam distinctam accepi. — Pro *parva* Voss. *prima*, non improbante Heinsio. Sed Burmannus coniicit *priva*, propria. Illa autem *nota* est ipsa forma biceps, cuius sic prior causa allata est. — In tribus nostris Regiis est *parva*. Lem. — *Ante quod* etc. pars capitis anterior et posterior. Lenzius praeterita et futura intelligit.

115. Ab *officio* initium facit, et inde a vs. 34, *alteram causam* subiicit. — Ianus omnium ianuarum, tam per orbem terrarum, quam in coelo, praeses claviger et custos. Ianuae operâ ianitoris vel patent, vel clausae tenentur. Hinc omnis locus sequens pendet. A quibusdam Ianus Sol habebatur, et ideo geminus, quasi utriusque ianuae coelestis potens, qui exoriens aperiat diem, occidens claudat. — *Nubila*, aëra. — *Vertere cardinem*, aperire et claudere ianuam. Terentian. Maurus in Wernsdorf Poëtis Min. II, 279: *Stridula cui limina, cui cardinei tumultus, cui reso-*

Libera perpetuas ambulat illa vias.
Sanguine letifero totus miscebitur orbis,
Ni teneant rigidae condita bella serae.
Praesideo foribus coeli cum mitibus Horis:
It, redit officio Iupiter ipse meo:
Inde vocor Ianus: cui quum Cereale sacerdos
Imponit libum, mixtaque farra sali;
Nomina ridebis: modo namque Patulcius idem,

rata mugiunt aurea claustra mundi. A Iano, antiquissimo Italiae rege, domorum valvae, serae et claves excogitatae, ianuaeque dictae esse credebantur. Exempli causa e terrestribus Poëta memorat, quae Romae in primis memorabiles, ianuas *Pacis*, videlicet templi Iano dicati, quod Numa indicem belli et pacis esse voluerat. Id poëtae varie exornarunt. Hoc loco Ianus templo suo Pacem et Bellum, tanquam personas, tenet clausa, et pro arbitrio nunc hoc *emittit*, nunc illam. Apud Horatium II, Ep. 1, 255, ipse clausis ianuis, ut pacis auctor et custos, cohibetur. Apud Virgilium Aeneid. VII, 607 sqq, Bellum et Mors vincta tenentur, custode in foribus Iano. Pro *emittere tectis* Heinsio placebat ex Hercul. codice *immittere rebus*. Vnus Patav. *immittere terris*. — *Perpetuas.* Vetustiores plerique *per tutas*, quod mihi placet. Sed Heinsius tuetur *perpetuas* quia *ambulare* cum accusativo construitur. — *Letiferum sanguinem* Noster dixit etiam Rem. Am. 26, quia profusio sanguinis mortem adfert. — *Miscebitur*, ut apud historicos *ferro flammaque misceri omnia* dicuntur. — *Rigidae serae;* Virgil. Aen. VII, 609, geminas Belli portas *Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri robora: nec custos absistit limine Ianus.*

125. De his *Horis* Homerus Il. E, 749, ubi de portis coeli: ἃς ἔχον Ὧραι, τῇς ἐπιτέτραπται μέγας οὐρανὸς οὔλυμπός τε, Ημὲν ἀνακλῖναι πυκινὸν νέφος, ἠδ' ἐπιθεῖναι, *quibus commissum est magnum coelum, ut et aperiant densam nubem et claudant.* Nempe, probante Heynio, effictae sunt ex anni conversionibus, iisque suaviter ministerium ad fores coeli datum. Pro foribus ibi nubes obditur. Genus et nomina earum habent Hesiodus Theog. 901; Orpheus h. 42. *It redit* Heins. e MS. Vossiano et septem aliis assumsit, pro *Et redit*, quod scripti plerique praeferunt. Olim vulgo *Et redit officio Iupiter, itque meo*, quod ὕστερον πρότερον non infrequens. Heinsius putat, Ovidium hic respexisse ad etymon nominis, quum Cicero Ianum ab eundo *Eanum* dictum existimet. Vid. Sagittarius de Ianuis. Et sic putandum est, si *inde* refers ad verba *it, redit.* Sed potest etiam ad *praesideo foribus* referri et multo rectius, quia non Ianus *iens* inducitur, sed Iupiter. Noster eos potius secutus est, quibus *Ianus* a *ianua* dictus videbatur, quia ianuis praeesset. — *Cui*, cuius altari. — *Libum;* Festus: *Ianual, libi genus, quod Iano tantummodo l batur.* — Mox plurimi MSS. et editi, quos Mitscherl. secutus, *sale.* — *Patulcius* etc. Etiam Macrob.

Et modo sacrifico Clusius ore vocor.
Scilicet alterno valuit rudis illa vetustas
Nomine diversas significare vices.
Vis mea narrata est: causam nunc disce figurae.
Iam tamen hanc aliqua tu quoque parte vides.
Omnis habet geminas, hinc atque hinc, ianua frontes;
E quibus haec populum spectat; at illa Larem.
Vtque sedens vester primi prope limina tecti
Ianitor, egressus introitusque videt;
Sic ego prospicio, coelestis ianitor aulae,
Eoas partes, Hesperiasque simul.
Ora vides Hecates in tres vergentia partes,
Servet ut in ternas compita secta vias.
Et mihi, ne flexu cervicis tempora perdam,
Cernere non moto corpore bina licet.
Dixerat: et vultu, si plura requirere vellem,
Se mihi difficilem non fore fassus erat.

In sacris quoque invocamus Ianum Patulcium et Clausium; quia bello valvae eius patent, pace clauduntur. — *Alterno*, altero munus aperiendi, altero claudendi. Heins. malebat, *alternas*, *diverso*, quod placebat Taubnero. Alterum est exqoisitius. — *Vices*, monera, quae per vices aguntur.

133. *Vis*, officiom: ex hoc tu iam quodammodo sponte causam figurae meae cognosces. — *Populum spectat*, versa est ad plateas. — *Ianitores* in aditu aediom inter duas fores vel *sedebant*, vel stabant, vel cubabant; Sagittarius de Ianuis ep. 16. — Burmannus potat, inferiorem domus partem, ubi ianoa, non recte *primum tectum* dici. Coniicit igitor hic quoqoe *privi*, ut domus privatae custos comparetur Iano. Immo e sermone poëtico prima pars rei recte *prima res* dicitur. Ita *primum ver*, *primus sol* et multa alia. Confer VI, 302, ubi *primae aedes* occorrunt. — *Prospicio*. Meliores, notante Heinsio, *perspicio*; sed *prospicio*, in longinquum specto, verum est. — Regii codices A et B *perspicio*. — *Partes*, regio. — Quom Dea *triceps* adeo, aot triformis haberetor Hecate in triviis culta, non male illa comparationis causa est adhibita. — Praeter has, et aliae causae commemorantur qoare biceps Ianus; in primis haec, quod Ianus rex et praeterita sciverit, et futura providerit.

145–164. *Cur annus media hieme incipiat.* Hic suavis verni temporis descriptio intexta, quacum conf. Anacreon Od. 37; Lucretius I, 5 sqq.; Horatius I, Od. 4; IV, Od. 7 et 12; Virgilius Georg. II, 324, et Noster infra III, 236 sqq.; IV, 87 sqq. — *Fassus erat*, e vulto hilari apparebat.

Sumsi animum, gratesque Deo non territus egi:
  Verbaque sum spectans pauca locutus humum.
Dic, age, frigoribus quare novus incipit annus,
  Qui melius per ver incipiendus erat?
Omnia tunc florent: tunc est nova temporis aetas;
  Et nova de gravido palmite gemma tumet;
Et modo formatis amicitur frondibus arbos;
  Prodit et in summum seminis herba solum;
Et tepidum volucres concentibus aëra mulcent;
  Ludit et in pratis luxuriatque pecus.
Tum blandi soles; ignotaque prodit hirundo;

eum mihi non difficilem fore; VI Metam. 35, *confessaque vultibus iram.* — Non territus quidem egit, verecundus tamen, *spectans humum.* — *Per ver*, durante vere. — *Nova temporis aetas*, omnia tunc quasi renascuntur. — *Gemma* ad articulos sarmentorum existit, et inde oriens uva se ostendit. Cicero de Senect. 15. — *Amicitur frondibus.* Heinsius ex MSS. Vrsini, Mazar. et septem aliis dederat *amicitur vitibus*, ut maritatio ulmi aut populi intelligeretur. Vulgo, *operitur frondibus.* Quatuor, *amicitur frondibus*, quod, quia de vite iam praecessit, ego praetuli. *Amicire*, ut *vestire*, de frondibus floribusque aeque bene ac de vitibus dicitur: et in descriptione veris solemne est etiam folia redeuntia memorare; Virgilius Georg. I, 342; II, 323; Horatius IV, Od. 7, 2, *redeunt arboribus comae.* Etiam, ni fallor, *modo formatis*, recens natis, melius frondibus, quam vitibus convenit. *Desaintange* monet, *vitibus* positum esse pro *frondibus*; quod ferri non potest. — *Seminis herba.* Cic. d. l. *elicitur herbescens e semine viriditas.* MS. Iuniani *graminis herba*, quod illustrat Burmannus: nec male *graminis* nunc mentio fit; Horatius IV, Od. 7, *redeunt iam gramina campis*; Od. 12, custodes ovium carmina dicunt *in tenero gramine.* Et Plin. XXIV, 19, *gramen ipsum inter herbas vulgatissimum.* Propter cod. tamen auctoritatem *seminis herba* praefero, id est, sata. Et sic saepe *herba*; IV, 645, *primis in herbis*; 911, *Cereales herbae*; Virgilius Georg. I, 339, *laetis operatus in herbis.* Vide infra vs. 680. — *Tepor* de calore verno; *mulcere* de leni concussione aëris, quam efficit vel mitis Zephyrus, vel suavis concentus avium. Virgilius Georg. I, 422; Aen. VII, 34. Hinc et infra II, 116, *carmine mulcet aquas.* — *Luxuriare* laetos et petulantes motus indicat, ut Aen. XI, 497. Pro eo VII Metam. 321, agnus *lascivit fuga.* Verum ea notio quum iam insit verbo *ludit* (Horat. III, Od. 11, 10; 18, 9), possis nunc ad membra vegeta referre, ut VII Metam. 292, *membraque luxuriant*; Virg. Georg. III, 81, *luxuriat toris pectus*; Plin. II, Ep. 17, 1, pecora *tepore verno nitescunt.* — *Ignota*, advena. De hirundinis reditu vide II, 853. — *Fingit* recepit

Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
Tum patitur cultus ager, et renovatur aratro:
Haec anni novitas iure vocanda fuit.
Quaesieram multis: non multis ille moratus,
Contulit in versus sic sua verba duos:
Bruma novi prima est, veterisque novissima solis:
Principium capiunt Phoebus et annus idem.
Post ea mirabar, cur non sine litibus esset
Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.
Tempora commisi nascentia rebus agendis,
Totus ab auspicio ne foret annus iners.
Quisque suas artes ob idem delibat agendo:
Nec plus quam solitum testificatur opus.

Heins. ex MS. Petav. et multis aliis, quia *fingere* in primis de luteis operibus: quidam *nectit:* vulgo *figit*, quod et ipsum de nido hirundinis bene dicitur; Virgilius Georg. IV, 307, *tignis nidum suspendit*; Horat. IV, Od. 12, 5, *Nidum ponit.* Adeo illud variari potest. — *Tum patitur* etc. Non agnoscit hic Heinsius numeros Ovidianos, itaque coniicit *Tunc cultum patietur ager*, *renovatus aratro.* Futurum quidem *patietur* nunc vix locum habet commodum: *patitur*, admittit cultum, tunc enim *Zephyro putris se gleba resolvit*, Georg. I, 44. — *A bruma*, sive solstitio hiemali Romani novum annum incipiebant; Censorinus cap. 21. Hinc *bruma* ponitur etiam pro ipso novo anno. Vid. omnino Scaliger de Emendat. Temp. V, 412; et Ideler p. 354.

165–170. *Primus anni dies cur fastus*) Veteres habebant dies *auspicales*, id est, quibus boni ominis causa negotia quaedam leviter agerent. Sic Vulcanalibus multi auspicandi causa lucubrare solebant; scil. ante diluculum, lychnis adhibitis, aliquid tractare. In iis diebus in primis erant Kalendae Ianuar. Columella XI, 2: *Per hos dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolae; ita tamen, ut ipsis Kal. Ianuariis auspicandi causa omne genus operis instaurarent.* Conf. Lipsius ad Tacitum Ann. IV, 36. Idem ergo fiebat in foro romano. — Non erat, cur Heinsius *mirabar* in *scitabar* mutari vellet; etenim *mirari* est mirabundum interrogare, ut *dubitare*, dubitanter quaerere. — *Iners*, qui ab inertibus transigitur. — *Ab auspicio*, propter auspicium. — *Delibare artes* eleganter dicitur, qui non serio iis instat, sed leviter eas, boni ominis causa, attingit. MS. Iuniani *praelibat;* quod et ipsum placet, quia Noster verba cum *prae* composita amat. Sic *praeconsumere* VII Metam. 489; *praedelassare* XI Met. 731; *praecontrectare* VI Metam. 478; *praecorrumpere* XIV Met. 135. — Pro *ob idem* Heinsius coniicit *obiter;* quod quum in Bullialdi codice exstaret, nec Burmanno displicebat; est enim

Mox ego: Cur, quamvis aliorum numina placem,
Iane, tibi primo tura merumque fero?
Vt per me possis aditum, qui limina servo,
Ad quoscumque velim prorsus habere Deos.
At cur laeta tuis dicuntur verba Kalendis;
Et damus alternas, accipimusque preces?
Tum Deus incumbens baculo, quem dextra gerebat:
Omina principiis, inquit, inesse solent.
Ad primam vocem timidas advertitis aures:
Et visam primum consulit augur avem.
Templa patent, auresque Deûm: nec lingua caducas
Concipit illa preces; dictaque pondus habent.
Desierat paucis: nec longa silentia feci;

leviter, non id agens, quamquam vis eius iam inest in verbo *delibat*. Heinsius praeterea e corruptis MSS. vocibus *obid*, *obide* etiam restituere volebat, *obit et delibat*. Burmannus vehementer dubitat, an *obire artes* recte dicatur. Ipse suadet, *Quisque suas partes obiter delibat agendo*; etenim *agere partes* esse obvium et vulgare; et illos, quos Auctor intelligat, perfunctorie tantum opus suum, ut in scena histriones, delibare.

171–174. *Primus in sacris invocatur Ianus*. Martial. VIII, 8: *Te primum pia tura rogent, te voce salutent*; X, 28: *Publica quem primum vota precesque canunt*. Inde et in Senec. Apocol. primus sententiam rogatur in coelo. Causa eius honoris non una redditur. Q. Fabius Pictor habet hanc, quia Ianus primus far et vinum ad sacrificia docuerit; Cicero Nat. D. II, 27, quia prima et extrema omnibus in rebus maximam vim habeant; Macrobius d. l. quia Ianus in Italia primus Diis templa fecerit; Festus, quia Chaos omnium primum. Far ei oblatum esse, Fabius auctor fuit; Noster et Martialis *tura* memorant; nempe *tura ferre* aut *dare* formula solemnis pro sacra facere. Itaque I Met. 369, iam de Deucalionis sacris legitur, *aditum ad Deos*. Etiam Arnob. adv. Gent. III, p. 117, eum dicti *viam pandere Deorum ad audientiam*

175–182. *De laetis precationibus*) *Quem*; Heinsius malit *quod*, quia *baculum* neutro genere II Metam. 789, legitur. Sed non est, cur invitis libris eam formam adoptemus. — *Omina* etc. Itaque et operam dabant Romani, ut orationes verbis bene ominatis auspicarentur. — *Consulit*, auspicia capit. — *Caducae*, quae cadunt ad irritum, non exaudiuntur. — *Concipere preces* non modo de mente dicitur, quae eas excogitat, sed et de lingua, quae eas profert; VIII Met. 682. — *Pondus habent*, quibus eventus constat; IX Metam. 495, *somnia pondus habent*.

183–226. *Strenae*, de quibus vid. *Frankenstein* in Disp. de novo anno, cap. 4. Earum originem ad Tatium.

Sed tetigi verbis ultima verba meis:
Quid vult palma sibi rugosaque carica, dixi,
Et data sub niveo candida mella cado?
Omen, ait, causa est, ut res sapor ille sequatur,
Et peragat coeptum dulcis ut annus iter.
Dulcia cur dentur, video: stipis adiice causam,
Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.
Risit, et, O quam te fallunt tua saecula, dixit;
Qui stipe mel sumta dulcius esse putes!
Vix ego Saturno quemquam regnante videbam,

regem refert Symmsch. — *Paucis*, pauca locutus, praetulit Heinsius ex uno Mazarin. nam reliqui habent *Ianus*. — In strenis erant caryotae, *palmae* fructus, auro oblitae; Martialis XIII, Epigr. 27; VIII, 33: *Hoc linitur Sputo Iani caryota Kalendis, Quam fert cum parvo sordidus asse cliens.* — *Cadus*, vas, variis rebus recipiendis serviens, etiam melli. Martialis I, 4: *Flavaque de rubro promere mella cado.* Sed in strenis *niveus* cadus, *candida* mella, quae optima. Lectionem autem hanc composui e vulgata et ex ea, quam Heinsius auctoritate Vossian. Arund. et aliorum quorumdam induxit. Illa enim est, *sub niveo condita mella cado*; haec, *sub niveo candida mella favo.* Verum cur *condita* hic commemorentur, non video: contra τῷ *candida* sua constat ratio. Neque *mella sub favo* placet, quocumque etiam modo *sub* interpreteris. Sic vero poëta epitheta *niveo candida* temere cumulasset. — Tres nostri Regii habebant *condita* - *cado*; at in cod. B manus posterior supra scripsit *candida favo*. Lem. — *Vt res* etc. ut res, quae per annum eveniunt, dulces sint, quemadmodum mella sunt dulcia.

189. De *stipe inter strenas data* nonnulla habet Neapol. Ipsi Caesares talem stipem accipiebant; et exstant plures inscriptiones, quibus Augustus monumentum ex stipe, quam Pop. R. ei Kal. Ian. contulerit, posuisse narratur. Vid. Sueton. Aug. 91; Calig. 42, et quae Vrsin. ad priorem locum dedit. — *Labant*, quae incerta fluctuant. — *Tua saecula*, mores publici hominum tui aevi. Tacitus Mor. Germ. 19: *Nec, corrumpere et corrumpi, saeculum vocatur.* Ex moribus iam habendi cupidinem perstringit. — *Fallunt*, latent. — *Vix ego* etc. Aliter Noster III Amor. 8, 35: *At quum regna senex coeli Saturnus haberet, Omne lucrum tenebris alta premebat humus.* Eo tempore homines paucis illis contenti, quae tellus per se dabat, et omnia communia habentes, non appetebant opes; sed ferreo demum saeculo amor sceleratus habendi omnes invasit; I Metam. 131. Sed hoc loco Ianus prope iocose rem urgere vult. De animi aerugine curaque peculii, qua illo tempore omnes nitebantur rem facere, quum regina pecunia daret omnia, etiam Horatius passim graviter queritur, ut I, Ep. 1, 53 sqq. Comparatione priscorum et recentiorum temporum saepe poëtae Romani magnificentiam suae

Cuius non animo dulcia lucra forent.
Tempore crevit amor, qui nunc est summus, habendi:
Vix ultra, quo iam progrediatur, habet.
Pluris opes nunc sunt, quam prisci temporis annis;
Dum populus pauper, dum nova Roma fuit;
Dum casa Martigenam capiebat parva Quirinum,
Et dabat exiguum fluminis ulva torum.
Iupiter angusta vix totus stabat in aede;
Inque Iovis dextra fictile fulmen erat.
Frondibus ornabant, quae nunc Capitolia gemmis;
Pascebatque suas ipse senator oves.
Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem,
Nec foenum capiti supposuisse, fuit.
Iura dabat populis posito modo consul aratro,

urbis commendant; sed nunc ea in invidiam recentioris aetatis instituitur, ut apud Horatium II, Od. 15, et alibi. — De *casa* Romuli plura apud Veteres; Seneca de Consol. 9, p. m. 84: *Nae tu pusilli animi es, si id ideo fortiter pateris, quia Romuli casam nosti.* Dionysii adhuc aetate casula sustentabatur, quam Romulus et Remus struxerant. Archaeol. I, 76, p. 205 edit. Reisk. Sed nunc intelligenda ea, quam Romulus, condita iam urbe, inhabitabat, quae et III, 183 sqq. memoratur; Valerius Max. IV, 4: *Per Romuli casam, perque veteris Capitolii humilia tecta.* Leges tum non sinebant fortuitum spernere cespitem; Horatius d. l. — *Capiebat*, satis ampla erat ad recipiendum Romulum. — *Martigena*, ut *draconigena*, *aurigena* et similia apud Nostrum. — Ex *ulvis fluminum* facere toros olim pauperes solebant, VIII Metam. 655, ut Lacedaemones ἐκ στιβάδων. Serius in culcitis plumeis malebant mollius requiescere. Confer III, 184 sqq. — *Iupiter angusta* etc. Putant intelligi Iovis Feretrii templum, cuius longitudo vix quindecim pedum erat, secundum Dionysium II, 34. Potius omnino hoc vult: admodum humilia et angusta olim erant templa. — *Vix stabat*, si non sedens in templis, sed stans effictus esset, vix stare potuisset. Vide Burm. in Iove Fulg. cap. 14. — *Fictile fulmen.* Quin statuae tum totae fuere fictiles; Plin. Hist. Nat. 35; Tibullus I, 10, 10: *Tunc melius tenuere fidem, quum paupere cultu Stabat in exigua ligneus aede Deus.* Adde Propertium IV, 1, 5. — Pro *Iovis* Heinsius scribendum putat *Dei*, cuius alterum glossema sit. Sed potuit *Iovis* cum vi repeti. — *Gemmis.* Augustus una donatione in cellam Iovis Capitolini sedecim millia pondo auri, gemmasque ac margaritas quingenties HS contulit; Suetonius Aug. 30. — *Pascebatque* etc. Propertius IV, 1, 11. Curia, *pellitos habuit rustica corda patres.* Adde Ciceronem de Senect. 16. — *In stipula* etc. Confer III, 185.

207. Confer III, 779 sqq. — Ab

Et levis argenti lamina crimen erat.
At postquam Fortuna loci caput extulit huius,
Et tetigit summos vertice Roma Deos:
Creverunt et opes, et opum furiosa cupido;
Et, quum possideant plurima, plura volunt.
Quaerere ut absumant, absumta requirere certant;
Atque ipsae vitiis sunt alimenta vices.
Sic, quibus intumuit suffusa venter ab unda,
Quo plus sunt potae, plus sitiuntur aquae.
In pretio pretium nunc est: dat census honores;

aratro consules ad fasces arcessebantur. L. Quinetius Cincinnatus dictator dictus vel fossam fodiens, vel aratro incumbens; Livius III, 26; Columella praef. Plin. XVIII, 3: Serranum serentem invenerunt dati honores; Valerius Max. IV, 4. — *Argenti lamina*; Plin. XVIII, 8: *Praecipiebant ista, qui triumphali denas argenti libras in supellectile crimini dabant.* Nempe Cornel. Rufinum, bis consulem et dictatura functum, Fabricius censor anno V. c. 478, senatu movit, quod decem pondo libras facti argenti haberet; Gellius Noct. Att. IV, 8; XVII, 21. — *Laminam* fere scriptores ponunt, quando contemtim de argento aut auro loquuntur; Seneca Benef. VII, 10, *laminas utriusque materiae.* Horatius II, Od. 2, 2, *inimice lamnae.*

209. Postquam Roma finibus opibusque crevit, *loco* cuique *Fortuna* quaedam praeesse, eiusque fata regere credebatur; IV Metam. 565; X, 335; Ad *Fortunam Pop. R.* omnes imperii vicissitudines referebant scriptores. — Nota formula *caput efferre* de efflorescente. Eam imaginem Noster iam persequitur: *tetigit summos* etc. ad immensam excrevit magnitudinem. Vide nos ad VII Met. 61. — Solebant Romani imperium suum per orbem terrarum declarare, atque adeo cum *Deorum* imperio comparare. — *Creverunt et opes* etc. Iuvenalis XIV, 139: *Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* — *Furorem* istius cupidinis describit Sallustius Cat. XI: Ea *semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur.* — *Quaerere* etc. Haec sunt illa *diversa* vitia, luxuria atque avaritia, quibus Romani tum laborabant: de quorum conflictu multi queruntur, ut Liv. praef. et XXXIV, 4; Sallustius Cat. 5 et 12; Seneca Benef. I, 9. Eum Claudianus de Bello Gild. vs. 163, sic notat: *quodcumque profunda Traxit avaritia, luxu peiore refundit.* Hinc ingeniose Noster addidit: *ipsae vices* etc. alterum vitium alit alterum.

215. *suffundi* et venter dici potest aquis, ut alibi *os suffusum pudore*, et aquae sub cute collectae. Eadem autem similitudine avaritiae naturam illustrarunt Polybius XIII, 1; Horatius II, Od. 2, 13, ubi *Crescit indulgens sibi dirus hydrops* etc. — *Pretium in pretio est*, pecunia aestimatur. — *Dat census honores.* Confer III Am. 8, 55. Plinius XIV, procem. *Posteris laxitas mundi, et rerum am-*

Census amicitias: pauper ubique iacet.
Tu tamen, auspicium si sit stipis utile, quaeris,
Curque iuvent nostras aera vetusta manus:
Aera dabant olim; melius nunc omen in auro est:
Victaque concedit prisca moneta novae.
Nos quoque templa iuvant, quamvis antiqua probemus,
Aurea; maiestas convenit ista Deo.
Laudamus veteres, sed nostris utimur annis:
Mos tamen est aeque dignus uterque coli.
Finierat monitus: placidis ita rursus, ut ante,
Clavigerum verbis alloquor ipse Deum:
Multa quidem didici: sed cur navalis in aere
Altera signata est, altera forma biceps?
Noscere me duplici posses in imagine, dixit;

plitudo damno fuit, postquam Senator censu *legi coeptus, iudex fieri* censu, *magistratum ducemque nihil magis exornare, quam* census. — *Iacet*, contemnitur, nec honores consequitur, nec amicitias.

219. Cur *ahenei nummi* dentur. — *Quaeris*, fortasse quaeris; Ovidius enim non quaesierat. — *Si*, an. Lenzius verba sic coniungit, *Si tu tamen quaeris sitne stipis* etc. Heinsius vero malebat, *si cur stipis utile quaeris.* Tunc apodosis foret omissa: causa est haec: editiones antiqnae et multi MSS. *cur sit.* Sed commode duae diversae interrogationes locum habent. — *Cur iuvent*, cur gratum nobis sit aeneos nummulos accipere. Krebsius probat Heinsii in Opusc. pag. 224, coniecturam *Curne iuvent nostras.* Taubnero cum aliis magis placebat *vestras.* — *Concedat*, cedat, et *victa* e copia poëtica additum. — *Antiqua* ita probabat illa aetas, ut et homines et res, quas extollere vellet, *antiquas* vocaret. Vide nos ad Plinium pan. 95. — *Anni*, mores temporis. — *Colere morem*, observare morem.

227–254. *De adventu Saturni*, qui e coelo Iovis arma fugiens ad Ianum venit, ab eoque hospitio exceptus, Latio nomen dedit, et Aboriginibus, hominum generi agresti, meliorem cultum intulit; Virg. Aen. VIII, 315 sqq. Vide Heynii Excursus. II et V ad Aen. VII. — *Sed cur navalis* etc. Macrobius Sat. I, 7: *Quum primus quoque aera signaret, servavit et in hoc Saturni reverentiam, ut quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo Saturni memoriam etiam in posteros propagaret.* Confer Minucium Fel. 22; et Cyprianum de Idol. Vanit. I, 3; Lactantium Inst. I, 13, 7, ubi nummi veteres, quales hic describuntur, commemorantur. Omnino vide Raschii Lexic. numar. voc. *Ianus.* — *Navalis forma*, forma navis, *signata:* Heinsius *signato* malebat. — *Noscere me posses* etc. nosceres, bicipi–

Ni vetus ipsa dies extenuaret opus.
Causa ratis superest: Tuscum rate venit in amnem
Ante pererrato falcifer orbe Deus.
Hac ego Saturnum memini tellure receptum:
Coelitibus regnis ab Iove pulsus erat.
Inde diu genti mansit Saturnia nomen:
Dicta quoque est Latium terra, latente Deo.
At bona posteritas puppim servavit in aere,
Hospitis adventum testificata Dei.
Ipse solum colui, cuius placidissima laevum
Radit arenosi Tibridis unda latus.
Hic, ubi nunc Roma est, incaedua silva virebat;

tem illam formam esse mei capitis, me ipsum referre, nisi tempus, quod omnia extenuat, etiam in aere illo lineamenta oris mei obliterasset, *extenuaret*, minueret partes. Male librarii *extenuasset* substituerunt; Auctor enim universe loquitur.

233. *falx* Saturni symbolum fuisse putatur agriculturae ab ipso in Italia repertae. Alii eam putant ei attributam, quod tempus omnia metat, exsecet, incidat; Macrob. I, 8. — *Receptum* scil. a me. — *Ab Iove pulsus;* Macrob. *Eumdem a filio pulsum, quid aliud est, quam tempora senescentia ab his, quae post sunt nata, depelli?* — *Saturnia.* In inscript. quam Dionysius Halic. Archaeol. I, 14, commemorat, Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν. Idem cap. 24 narrat, ante Herculis adventum totam oram; quae post Italia dicta, Saturno Deo fuisse sacratam, et ab incolis Saturniam vocatam; esse etiam urbes quasdam, quae ita appellentur. Ianum ipsum terrae hoc nomen indidisse, auctor est Macrob. Sat. I, 7. — *Latium, latente Deo.* Sic vulgo putabant, decepti inepta etymologia. Etiam Virgil. Aeneid. VIII, 320 sqq. — *Bona*, grata. — *Puppim servavit.* Nempe multi nummi, etiam post Servii Tullii tempora signati, servant vel Iani biformis vel navis figuram. Inde forte opinio nata, iam Ianum signasse nummos. *Servavit* Heinsius ex Vrsin. Ambros. Mazar. tribus Farnes. codicibus atque ex editione Naugerii recepit. Caeteri minus bene *formavit*, quod tamen et Lactantius Inst. I, 13, agnoscit. — *Laevum latus.* Fabius Pictor: *Is Ianus sub initium aurei saeculi laevum latus Tiberis Hetruriae tenuit.* — *Radere* aeque ac *rodere* et *mordere* de fluvio alluente. Vide Mitscherl. ad Horatium I, Od. 22, 8. Infra III, 520, Tiberis campum *urget in latus.*

243. Vastitatem illorum locorum plures poëtae descripsere, et cum magnificentia urbis Romanae compararunt, ut Virgilius Aen. VIII, 314 sq.; Propertius IV, 1. Tibullus II, 5, 25: *Tunc pascebant herbosa Palatia vaccae, Et stabant humiles in Iovis arce casae.* Confer infra V, 639 seqq. — *Incaedua.* Plinius V, Ep. 6, 8, *nemora antiqua* distinguit a *caeduis* in

Tantaque res paucis pascua bubus erat.
Arx mea collis erat, quem cultrix nomine nostro
Nuncupat haec aetas, Ianiculumque vocat.
Tunc ego regnabam, patiens quum terra Deorum
Esset, et humanis numina mixta locis.
Nondum Iustitiam facinus mortale fugarat;
Vltima de Superis illa reliquit humum:
Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat:
Nullus erat iustis reddere iura labor.
Nil mihi cum bello: pacem postesque tuebar;
Et clavem ostendens, Haec, ait, arma gero.
Presserat ora Deus: tunc sic nostra ora resolvo,
Voce mea voces eliciente Dei:
Quum tot sint Iani, cur stas sacratus in uno,
Hic ubi iuncta foris templa duobus habes?

quibus solent arbores caedi. — *Tanta res*, tam magnificum caput tantae reipublicae. — *Arx mea* etc. non *arcem*, palatium, habebam, sed nudum collem, in quo degebam. — Heinsius suadet, *collis is est*, quia praecessit *erat*. Sed insuavis et aspera est illa lectio; et centies a Nostro idem verbum intra paucorum versuum ambitum sic repetitur. II, 295–299, ter legitur *sub*; 305 sqq. ter *ibat*; 366 et 368, bis *dabant*; 387 et 388, bis *iussa*. — *Cultrix*, incolens montem. Hoc Heinsius amplexus est ex duobus Farnes. et Erford. MSS. pro *vulgus*.

247. *patiens Deorum* et *humanis mista numina locis* paulo audacius dictum, quum Dii habitarent in terris atque inter homines; id quod erat in bonis aurei seculi. — *Nondum Iustitiam* etc. Sic et I Metam. 150, ubi, postquam *facinus mortale*, facinora mortalia, descripsit, pergit: *Virgo caede madentes Vltima coelestum terras Astraea reliquit.* Etiam cum sqq. confer I Metam. 90 sqq. et 129, quibus similia Fabius Pictor narraverat. — *Pudor*, moderatio omnium cupiditatum causa iusti et aequi.

257. *Iani* Romae dicebantur aedificia fornicata et pervia, per quae in alios vicos transire licebat. Tales Iani erant plures, ad forum tres. Livius XLI, 27, de Fulvio Flacco censore, *Curavit forum porticibus tabernisque claudendum, et Ianos tres faciendos.* Sed hoc loco Lenzius sacella Iani intelligit. — *Stas sacratus*, habes statuam. Hanc lectionem Ciofanus ex editionibus vetustis, et Vrs. MS. recepit. Alii, *cur sic sacratus in uno es?* Heinsius coniicit, *Cur, dic, sacratus in uno es?* Duo MSS. *in imo.* — *Templa* Ianus habebat tria: primum conditum est a Romulo, pace inter ipsum et Tatium facta: quod ipsum Numa tempore pacis claudi instituit: alterum quatuor portarum fuit in foro Romano, ab Augusto dedicatum: in quo Ianus quadrifrons

Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam,
  Protinus Oebalii rettulit arma Titi:
Vtque levis custos, armillis capta Sabinis,
  Ad summae Tatium duxerit arcis iter.
Inde, velut nunc est, per quem descenditis, inquit,
  Arduus in valles et fora clivus erat.
Et iam contigerat portam, Saturnia cuius

colebatur: tertium iunctum erat *foris duobus*, piscario et boario, a Duillio positum et a Tiberio instauratum; II, 201.

259. *manu mulcens barbam*, ut vs. 157, *baculo incumbens. Propexam barbam* habet et Virgilius Aeu. X, 838, ubi id novasse videtur Servio; Francofurtensis *prolixam*; alter Mazarinaeus *promissam*; duo alii, *perpexam*. Sed post Ovidium et alii *propexam barbam* dixerunt. — *Ad pectora*. MS. Vrs. aeque beue, *in pectore*, ut Virgilius dicto loco; unus Mediceus *in pectora*, ut Silius XIII, 310. In talibus una MSS. auctoritas andienda. — Tatius, Sabinorum rex, quum passim a scriptoribus *Titi* praenomiue insigniatur, atque etiam h. l. MS. Vossii idem praeferat, tum mox *Tatium* occurrat, Heinsius illud merito praetulit. — *Oebalus* antiquissimus Lacedaemoniorum rex. Sabini autem a Lacedaemoniis, quemadmodum Etrusci a Tyrrhenis descendere credebantur; Plutarchus Rom. 15; quamquam falso. Inde III, 230, *Oebalides matres*.

261. Confer. cum his Noster Metam. XIV, 751 sqq.; Dionysius Halic. II, 38–40; Livius I, 11; Servius ad Aeneid. I, 396; Sp. Tarpeius arci Romanae praeerat, filiaque eius *custodiebat* portam, de qua mox. — *Levis*, cui non tuto custodia credita, aut quae facile corrumpi potuit muneribus. Virgo, quum Tatius id ageret, ut eam corrumperet, aureas *armillas*, quas magui ponderis laevò brachio *Sabini* gestabant, pepigit. Ita Tatius *summa arce* potitus est. Sic Fabius et Cincius tradiderant. Sabini autem, ut Etrusci, molli victu cultuque gaudebant. Caeterum hanc nostram lectionem invexit Dan. Heinsius ex codice veteri Ios. Scaligeri, et confirmata deinde èst plurimorum MSS. auctoritate. Antea vulgabatur *Sabinos Ad summae tacitos*. Et *tacitos* tueri possis ex XIV Metam. 778, ubi Sabiui veniunt *tacitorum more luporum*. Plures ex optimis *Sabinos Tatios*. Vnde Heiusius coniicit *manipulos Tatios*, ut *Tatiae turmae* ap. Propertium. — *Arduus in valles*, arduus imminens vallibus.

265. *contigerat*, scil. Tatius, dedit Heinsins ex primo Petav. ex Vrs. et decem aliis MSS. Caeteri, *contigerant*. — *Portam*. Macrob. Sat. I, 9: *Quum Romani portam, quae sub radicibus collis Viminalis erat, quae postea ex eventu Ianualis vocata est, claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruebant* etc. — *Saturnia*, Iuno; hinc sequitur *tanto numine*, et Voss. habet *Saturnia Iuno*. Ea autem indignabatur, ut omnibus Troianis, ita Aeneae eiusque posteris. Ad eam igitur Horat. II, Od. 1, 25, multo seriora mala refert. Non male ergo nunc quoque interposita est. Confer XIV

Demserat appositas insidiosa seras.
Cum tanto veritus committere numine pugnam,
Ipse meae movi callidus artis opus,
Oraque, qua pollens ope sum, fontana reclusi;
Sumque repentinas eiaculatus aquas.
Ante tamen gelidis subieci sulphura venis,
Clauderet ut Tatio fervidus humor iter.
Cuius ut utilitas pulsis percepta Sabinis,
Quaeque fuit, tuto reddita forma loco est.
Ara mihi posita est, parvo coniuncta sacello:
Haec adolet flammis cum strue farra suis.
At cur pace lates, motisque recluderis armis?

Metam. 787. — *Appositas* pro *oppositas* e MSS. dedit Heinsius, quem vide ad III Amor. 14, 10. — *Serae* scil. ligna, quae ex transverso iannis obiiciebantur, passim dicuntur *apponi*. Iis *appositis*, ianuae *obserantur*; demtis, *reserantur*.

268. *movi opus meae artis*, edidi opus, patravi facinus mibi conveniens; Macrob. d. l. *Quumque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex aede Iani per hanc portam magna vis torrentium, undis scatentibus, erupisse, multasque perduellium catervas, aut exustas ferventi aqua, aut devoratas rapida voragine deperiisse.* — *Ora fontana*, exitum fontis. Ianus autem omni exitui praeest; hinc, *qua potens sum ope.* — De aqua prosiliente *eiaculari* etiam IV Metam. 124. Alibi sic *egerere*, ut Plin. IV, Ep. 30, 7. Varro de Ling. Lat. IV: *Lautolae a lavando, quod ibi ad Ianum geminum aquae calidae fuerint.* Inde nata videtur fabula Met. XIV, 785. Venus Romanorum causam agit, atque a Naidibus, loca Iano iuncta cum gelido fonte tenentibus, impetrat, ut fontis sui flumina eliciant; quae quum nondum iter praecluderent hostibus, sulphura supponunt fonti, atque bitumine venas incendunt; unde aqua calida. — *Gelidis* h. l. bene se habet, quamquam e coniectura tantum Heinsii fluxit. Vide Metam. XIV, 794. MSS. habent vel *madidis* vel *calidis*. Burmannus suasit *mediis*.

275. Vetus et primum Iani templum Romulus, pace cum Sabinis facta, ibi posuit, ubi Ianus auxilium contra Tatium tulit; Terent. Maurus in Wernsdorfii Poët. Min. tom. II, pag. 279, *Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.* Recte vocat *parvum sacellum*; auctore Procopio, cuius tempore restabat, nil nisi Iani statuam quinquepedalem capiebat, forma quadrata et aere constructum, portas utrimque habens aeneas a fronte et a tergo. — *Haec adolet*, in hac adolentur. — *Strues*, libi genus. Festus: *Ferctum genus libi dictum, quod crebrius ad sacra ferebatur, nec sine strue, altero genere libi: quae qui afferebant, strufectarii appellabantur.*

277. *latere* ipse dicitur quia tempore pacis eius templum clausum,

Nec mora, quaesiti reddita causa mihi:
Vt populo reditus pateant ad bella profecto,
  Tota patet demta ianua nostra sera.
Pace fores obdo, ne qua discedere possit:
  Caesareoque diu nomine clausus ero.
Dixit: et attollens oculos diversa tuentes,
  Adspexit toto quidquid in orbe fuit.
Pax erat; et vestri, Germanice, causa triumphi
  Tradiderat famulas iam tibi Rhenus aquas.
Iane, face aeternos Pacem Pacisque ministros:
  Neve suum praesta deserat auctor opus.
Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,
  Sacravere patres hac duo templa die.

Horat. II, Ep. 1, 255: *claustraque custodem pacis cohibentia Ianum.* Vid. ad vs. 121. — *Reditus pateant.* Secundum Macrob. I, 9 ad finem, tempore belli fores reserantur, velut ad urbis auxilium profecto Deo. — *Fores obdo,* foribus seram obdo. — *Possit* nempe Pax. Hoc melius est, quam quod Marcil. ad Horatium II, Ep. 1, 255 praefert *passim.* — *Nomine* Heinsius ex MSS. Vrsin. Voss. Arundel. recepit, ut Caesarea domus intelligatur. Potest dictum esse, ut *nomine suo terrere gentes.* Caesareum nomen ita terrebit gentes, ut ab armis abstineant, egoque clausus esse possim. Vulgo, *numine.*

283. *diversa*, loca sibi opposita; in tales enim partes faciem Ianus conversam habet. — *Pax erat.* Anno V. c. 770, C. Caecilio Rufo, L. Pomponio Flacco coss. ad VII Kalend. Iun. *Caesar Germanicus* de Cheruscis, Chattis et Angivariis triumphum egit; Tacitus Ann. II, 41. Norisius de Cenotaph. Pis. p. 201, putat Ovidium Germanico triumphum tantum augurari: Massonus contra in vita Ovidii, ad ann. 770, contendit, scripta haec post actum triumphum, eoque tempore pacem fuisse per orbem terrarum compositam. Id sane Poëtae verba indicare videntur. — Serviebant iam Germani Romanis; sed poëtae fluviis tribuunt, quod accolis convenit; et *famulus* fluvius passim occurrit, ut Heinsius docet. *Face aeternos* etc. da nobis semper moderatores pacis. — Heinsius vocem *ministros* indignam censet maiestate Caesareae domus; corrigit ergo *sequestros*, id est, mediatores. Verum etiam *minister* de moderatore dicitur: Virgil. Aeneid. II, 100: *Calchante ministro;* V, 640, *Deus animum ministrat.* — *Neve suum* etc. effice, ne is, qui pacem nobis peperit, ad arma rursus convertatur. Sed Krebs. intellexit poëtam, auctorem huius operis.

289. Superiora didicerat ex Iano; progreditur ad ea, quae *Fasti* suppeditabant. Dies dedicationis admodum solemnes Romae; inde igitur et Kalend. Ianuar. aliquid celebritatis ac-

Accepit Phoebo Nymphaque Coronide natum
  Insula, dividua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte est: cepit locus unus utrumque:
  Iunctaque sunt magno templa nepotis avo.
Qvid vetat et stellas, ut quaeque oriturque caditque,
  Dicere? promissi pars fuit ista mei.
Felices animos, quibus haec cognoscere primis,
  Inque domos superas scandere cura fuit!

cessit: ex *Phoebo* et *Coronide Nympha* natus est Aesculapius, II Metam. 542–632. Ann. V. c. 462, Q. Fabio Gurgite, D. Iunio Bruto Scaeva coss. peste urbem agrosque vastante, Romani, libris Sibyllinis moniti, Aesculapium ab Epidauro arcessitum in insulam Tiberis deportarunt, eique templum ibi consecrarunt; Livius X, 47; Valerius Max. I, 8; Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII Opp. p. 153 edit. Reisk. quam deportationem et consecrationem Noster Metam. XV, 622–744, copiose persecutus est. Insula, cuius originem Livius II, 5, refert, inde dicta *Aesculapii insula;* Sueton. Claud. 25. — *Dividua* etc. Metam. d. l. *Scinditur in geminas partes circumfluus amnis: Insula nomen habet, laterumque a parte duorum Porrigit aequales media tellure lacertos.* — Hoc loco *premere* est cingere. — *Iovis* templum *una die*, non autem eiusdem anni, sed multo serius post bellum punicum secundum, a C. Servilio duumviro dedicatum est. Liv. XXXIV, 53.

295. De *stellarum ortu* et *occasu* iam primum dicturus; praemittit praeclare *laudes eorum, qui primi siderum natura investigarunt.* Triplicem autem astrorum ortum et obitum astronomi memorant, heliacum, quum solis radiis vel emerguntur, vel occultantur; unde Plinius *emersionem* et *occultationem* vocat: cosmicum scilicet matutinum, quum sidus circa solis ortum oritur aut occidit: acronychium denique scil. vespertinum, quum idem fit circa solis occasum. — *Promissum* illud habes vs. 2. *Promissi pars sit et ista mei.* Sic Heins. ex MSS. Vrs. Voss. Arund. dedit, quamquam duo posteriores *et ipsa* exhibent: plurimi, *promissi pars fuit illa mei;* quod melius puto. Mitscherl. *mihi* habet pro *mei.* Veteres quidam *propositi*, non *promissi*. — Mox plurimi, *Felices animae.* Nominativus non male se habet; Virgilius Aeneid. IX, 446, *Fortunati ambo!* Tum *felices animae* in allocutione et exclamatione saepe occurrit, quod Heinsius docet. Sed nunc de cognoscendi studio sermo est; itaque rectius puto *animos*, quod Voss. Arundel. duo Farnesian. unus Vaticanus agnoscunt, unde Heinsius accepit. Beatos autem eosdem praedicat et Plinius II, 12: *Macti ingenio este, coeli interpretes, rerumque naturae capaces, argumenti repertores, quo homines Deosque vicistis.* Eos paulo ante *viros ingentes* vocat, supraque mortalium naturam, qui numinum legem deprehenderint. — Pro *primis* alii *primum.* Farnesius et Mazarinus, *promtum*, quod placebat Heinsio, mihi vero non;

Credibile est illos pariter vitiisque locisque
Altius humanis exseruisse caput.
Non Venus et vinum sublimia pectora fregit,
Officiumve fori, militiaeve labor:
Nec levis ambitio, perfusaque gloria fuco,
Magnarumve fames sollicitavit opum.
Admovere oculis distantia sidera terris,
Aetheraque ingenio supposuere suo.
Sic petitur coelum: non, ut ferat Ossan Olympus,
Summaque Peliacus sidera tangat apex.
Nos quoque sub ducibus coelum metabimur illis,
Ponemusque suos ad stata signa dies.

magno enim studio, ut et seqq. docent, id assecuti sunt. — *In domos superas scandere*, sidera coeli contemplari; Horat. I, Od. 28, 5, de Archyta, *Aerias tentasse domos, animoque rotundum Percurrisse polum.* Confer. Lucretius I, 74. — *Locis humanis exserit caput*, qui non tantum intuetur, quod ante pedes est, sed suspicit et contemplatur coelestia. Huic accommodavit, ut ingeniose loqueretur, et alterum, *vitiis exseruisse caput.*

302. *Officium fori*, omnis opera ICtorum, patronorum et advocatorum. — *Perfusa fuco*, cuius splendor fallax. — Merito *nostris* Heinsium offendit; praetuli ergo ex MS. Puteaneo *terris.* — Regius C solus habet *terris.* Lem. — Tum idem Heinsius *oculis* monet sexto casu esse capiendum, ut istis tanquam instrumentis adduxerint sidera distantia: id quod parum placet. Immo sidera quasi de coelo deducta admoverunt oculis suis, atque *ingenio supposuere*, id est, tam diligenter contemplati sunt sidera, ac si illa mensae essent imposita. — Pro *admovere* Heinsius cum Regio codice *adduxere* legere malit. Etenim *admovemus*, inquit, quae tangere possumus, et ad locum a nobis remotum ducimus; *adducimus* a nobis remota, ut sint nobis propiora. Quod tamen discrimen non semper servatur apud auctores.

307. Horatius I, Od. 3, 38, *Coelum ipsum petimus stultitia*, alludens et ipse ad gigantas, qui, montibus congestis, coelum petierant, regnum coeleste affectantes. Ordinem montium congestorum eumdem Noster servat et II Amor. 1, 13, atque e lectione nostra I Metam. 154 s. *Peliacus apex*, quatenus Pelion, minimus mons, supremum occupat locum. — *Metari* pro metiri. Sensus: Ex inventis eorum nonnulla repetam. — *Stata sidera* opponuntur vagis scil. erraticis; ergo fixa; Censorinus de D. N. 7: *vitam nostram stellis, tam vagis quam statis, esse subiectam*; Plinius XVII, 25: *stata sidera et coelo affixa.* — Iam *ponere suos* etc. dies notare, quibus sidera illa oriuntur et condontur.

Ergo ubi nox aderit venturis tertia Nonis,
  Sparsaque coelesti rore madebit humus:
Octipedis frustra quaeruntur brachia Cancri;
  Praeceps occiduas ille subivit aquas.
Institerint Nonae: missi tibi nubibus atris
  Signa dabunt imbres, exoriente Lyra.
Quatuor adde dies ductis ex ordine Nonis;
  Ianus Agonali luce piandus erit.
Nominis esse potes succinctus causa minister,

311. Oecasus cosmicus scil. matutinus *Cancri*, sub finem noctis, quae est inter secundum et tertium mensis diem, scilicet tertia ante Nonas. — *Praeceps.* Hyginus P. A. III, 26: Sagittarius *praeceps occidit, exoritur directus.* — *Quaeruntur*, non *quaerentur*, habent plurimi; quare Heins. *subibit* mutavit in *subivit.*

315. *Lirae* ortus cosmicus. Columella IX, 2: *Nonis Ianuariis Fidis exoritur mane: tempestas varia*; Plinius XVIII, 26, seu 64: *Pridie Nonas Ianuar. Caesari Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula.* — *Institerint–Lyra;* Nonis et imbres cadunt, et Lyra exoritur. Ita autem hos duos vss. ex libris suis Naugerius et Neapol. expresserant. Ita et MSS. Petav. et quinque Heinsii. Sensus est facilis; modo teneas ante *institerint* subintelligendum esse *si*, de qua ellipsi vid. Cortius ad Sallust. Iug. LXIV, 5; tum, *signa dare* esse graec. Astron. ἐπισημαίνειν, se ostendere, oriri, quod apud Gemin. saepissime de tempestatis vicissitudinibus legitur. Locus nostro simillimus est IV, 904, *Signaque dant imbres, exoriturque Canis.* Sed Taubn. aliter videtur in Addendis: pro *missi* recipi volebat *mitti*, et sensum constitui hunc: Si institerint Nonae, *signa*, sidera, *dabunt*, portendent, nunc *imbres mitti.* Durissime. Vnus Vatic. isque optimus: *Obstiterint imbres: missi tibi nubibus atris, Nonae signa dabunt, exoriente Lyra.* Quod si his interpunctionem alterius lectionis dare velis, sic quoque sensum tolerabilem habeas: si imbres obstiterint, quo minus ipse Lyrae exortum cernere possis, ex Nonis eum potes cognoscere. Multi cod. quibus Neap. usus, *Institerint imbres missi tibi nubibus atris, Nonae signa dabunt.* — Ita in Regiis nostris A et C; at codex B, *Signa dabunt Nonae; nisi si tibi nubibus atris Institerint imbres.* Lem.

317. Dies Ianuarii nonus. *Agonia* sive *Agonalia* etiam ex Kalendario veteri in diem Ianuarii quintum incidebant, secundum alios in diem antecedentem. — Pro *ductis* Putean. Arund. et duodecim alii cod. *ductos*: eamque lectionem confirmant etiam ii, qui *dictos* et *ductas noctes* dederunt. Agonalium originem Antias, scriptor vetustus, ad Numam Pompilium retulerat; Macrob. Sat. I, 4. Nominis causas Ovidius plures reddit. — *Succinctus minister*, popa, victimarius. Duo popae aderant, quorum alter feriebat victimam, alter, cultrarius, percussam iugulabat. Ambo erant *succincti*, id est limo tantum pudenda

Hostia coelitibus quo feriente cadit;
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,
Semper, Agone? rogas; nec, nisi iussus, agis.
Pars, quia non veniant pecudes, sed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.
Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum;
Vna sit ut proprio litera demta loco.
An, quia praevisos in aqua timet hostia cultros,
A pecoris lux est ista notata metu?
Pars etiam, fieri solitis aetate priorum
Nomina de ludis Graia tulisse diem.
Et pecus antiquus dicebat Agonia sermo;
Veraque iudicio est ultima causa meo.
Vtque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum

tecti, caetera nudi. Limum Plutarchus vocat περίζωμα εὐπάρυφον. Vid. Torrent. et Casaub. ad Suetonium Calig. 32. Caeterum *succinctus minister*, pro vocativo. Quod quum non observarent librarii, multi *potest*, *rogat* et *agit* dederunt. Confer ad IV, 731. — *Semper, Agone?* etc. Hanc Romanorum in sacris diligentiam, qua cavebant, ne victimarius nisi *iussus* victimam feriret, Graeci inprimis scriptores notarunt, Dionysius Halic. Plutarchus et alii. Τὸ *semper* ad hoc potissimum sacrum referendum, monet Burmannus. Sed adhibita haec formula etiam in aliis sacris; quemadmodum et in illis pecudes, non sponte *veniebant*, sed *agebantur*. Inanes sunt istae etymologiae, ut multae veterum.

325. *Agnalia* Neapol. monet; argutias magis inesse etymo, quam veritatem; non agnam, sed arietem tum caesum. — *In aqua* per pelves disposita iuxta aram; confer XV, 124 sqq. — *Timet*, ἀγωνιάζει. — *Metu*, ἀγωνίᾳ. — *Notata*, vocata, quod est in variis lectionibus. — *Graia* pro *graeca* dedit Heinsius, quum quidam *grata* haberent; IV Metam. 16 *per Graias gentes*. Apud Graecos autem, quod constat, certamina athletarum gymnica *Agones* dici solebant. — Pro *pars etiam* plurimi *fas etiam*, id est potest, possibile est: quo sensu saepe quum apud alios (vide Lambin. ad Horat. I, Od. 24, 20) tum apud Nostrum II Metam. 57, quod *Superis contingere fas sit* IX, 385, *quoniam mihi fas ad vos incumbere non est.* — Pro *priorum* Heinsius malit *priori*. Non video quare. Infra III, 79, *Martem coluere priores*; IV, 329, *Tiberina priores Ostia dixerunt*; VI, 107, *Gramen dixere priores.* — *Et pecus* etc. Sic et Festus: *hostiam enim antiqui Agoniam vocabant.* Et: *Agonias hostias putabant ab agendo dictas; unde agolum pastorale baculum, quo pecudes aguntur.*

333. *Vtque ea nunc certa*) Ita Heinsius ex MSS. Vrsini et decem aliis. Sed Ciofanus et Neapol. aliorum *non*

Numina lanigerae coniuge debet ovis.
Victima, quae dextra cecidit victrice, vocatur:
Hostibus amotis hostia nomen habet.
Ante, Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, et puri lucida mica salis.
Nondum pertulerat lacrymatas cortice myrrhas
Acta per aequoreas hospita navis aquas.
Tura nec Euphrates, nec miserat India costum,

certa tuentur. Taubnerus notat, utrumque posse probari; *non*, si ad praecedentia omnia, *nunc*, si ad proximum respexeris. In Regiis tribus *non certa:* librarii *nunc* per *nc̄* scribebant, *non* per *n;* inde varia lectio orta. Lem. — *Coniux ovis* ex antiquo sermone poëtico, aries. Vide ad I Metam. 660. — *Dextra cecidit victrice*, ob victoriam partam Diis offertur. — *Amotis* ubi nulli hostes sunt, tempore pacis. Taubner. hoc divisim scribi vult *a motis.*

337–456. *Digressio*, quae *historiam rerum Diis offerendarum* continet. Cf. III, 727 sq. — *Ante*, olim. Mola *salsa* tenuissimum sacrificium: nec apud Graecos antiquissimos odores adolebantur aut victimae, tantum herbae et fruges. Vid. Rhodiginus XII, 1. — *Purum*, quod sacris adhibetur, et propter vim purificandi lustrationibus; Eusthat. ad Il. A, 314; Tibullus I, 5, 11, *purum sulphur*. Pro *puri* Heinsius ex cod. Regio malit *liquidi*. Sed cur *liquidum* dixerit, quod solidum offerebatur? — Regius Noster B solus habet *liquidi*, quod Heinsius ex versu 46 Moreti defendit frustra. Lem. — *Farris* autem oblationem a Iano institutam esse, Fabius Pictor lib. I, narraverat. Hinc saepe eius fit mentio. Horat. III, Od. 23, 19, ubi urget hoc, Deos non muneris pretium, sed mentem piam respicere, *Mollivit aversos Penates Farre pio et saliente mica*; Tibullus III, 4, 10, *Farre pio placant et saliente mica.* Conf. Noster infra IV, 409.

339. Plinius Histor. Nat. XIII, 1: *Iliacis temporibus non erant unguenta; nec ture supplicabatur.* De Romuli et Numae temporibus idem monet Arnobius contra Gent. VII, pag. 232. Noster tamen III, 713, a Baccho iam, India debellata, odores, cinnama, tura data esse tradit. *Myrrha*, frutex in multis Arabiae locis nascens, ex cuius cortice inciso guttae manant; Plin. XII, 15; Dioscor. I, 64 et 69. Ovid. X Metam. 500, de myrrha: *Flet tamen, et tepidae manant ex arbore guttae: Est honor et lacrymis* etc. — *Hospita*, peregrina. Potius peregrina et domestica hic sibi opp. — *Tura* apud Sabaeos sudabant ex arboribus incisis; Plin. XII, 14; Virgil. Georg. II, 117. Ex Arabia per *Euphratem*, qui in sinum Persicum se exonerat, subvecta sunt in alias terras. Quia igitur ad Euphratem maxima talium mercium copia, propterea ille eas *mittere* dicitur. Omnino orientales merces in Syriae et Phoeniciae oppida maritima confluebant, unde Romani eas petebant. — *Costi* et radix et folia Indis in maximo pretio propter eximium odorem. Plinius

Nec fuerant rubri cognita fila croci.
Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta sono.
Si quis erat, factis prati de flore coronis
Qui posset violas addere, dives erat.
Hic, qui nunc aperit percussi viscera tauri,
In sacris nullum culter habebat opus.
Prima Ceres avidae gavisa est sanguine porcae,
Vlta suas merita caede nocentis opes.
Nam sata, vere novo teneris lactentia succis,
Eruta setigerae comperit ore suis.
Sus dederat poenas; exemplo territus huius
Palmite debueras abstinuisse, caper.

XII, 12. — *Crocum* mittebat Cilicia ex Corylo monte. Ei mox *fila*, mox capilli tribuuntur, unde ξανθότριχα κρόκον Graeci dixerunt. Vid. Salmas. ad Solin. pag. 749.

343. *herbis Sabinis*) Plin. XXIV, 61: *Herba Sabina, brathy appellata a Graecis, duorum generum est: altera tamaraci similis folio, altera cupresso. Quare quidam Creticam cupressum dixerunt. A multis in suffitus pro ture adsumitur*; vide IV, 741: Instrationi inservit. Etiam Virg. in Cul. 403, *Herbaque turis opes priscis imitata Sabina.* Vtebantur autem foliis eius in eam rem; Dioscorid. I, pag. 104. Cum *lauro* coniungitur et IV, 741 sqq. — *Crepitus* lauri *non exiguus* bonum signum; Tibull. II, 5, 81 sqq.; confer et supra vers. 76. — *Coronis* et *floribus* ornabantur Dii in templis. Lactant. Inst. II, 1. Arnob. contra Gent. VII, 237.

347. De victimis sanguinolentis. *Viscera* hic *aperiri*, alibi *nudari* dicuntur ut Aen. I, 211, ubi Servius: *Viscera quidquid sub corio est.* — *Prima Ceres* etc. Ita et Varro de Re Rust. II, 4: *A suillo genere pecoris immolandi initium primum sumtum videtur. Cuius vestigia sunt, quod initiis Cereris porci immolantur* etc. Conf. Ovid. Met. XV, 111–115. — *Avidae*, dum semina eruit rostro, spemque anni intercipit. — *Opes suas*, frumenta. — *Vere novo*, ut apud Virg. Georg. I, 43. Noster Metam. XV, 200, de anno: *Nam tener et lactens vere novo est.* Virg. Georg. I, 315: *Frumenta in viridi stipula lactentia turgent.* — Pro *succis* Heinsius ex MSS. nonnullis *sulcis* adoptaverat. Sed Burmannus recte *succis* revocavit, quia nec *tener*, nec *lactens* sulcis convenit. Succi contra frugum saepe *lactis* nomine insigniuntur. Mitscherl. tamen Heinsium sequi maluit. — Regii tres nostri *sulcis*; bene: sulci enim pro scrobibus sumuntur, in quibus arbores plantantur. Lem.

353. *exemplum*, poena. Phaedrus III, fab. 6, 20: *Iustoque vindicavit exemplo impetum*, ubi vide Scheffer. Similiter παράδειγμα. Vid. omnino Gellius Noct. Attic. VI, 14. — *Abstinuisse.* Sic Horatius *Poteras dixis-*

Quem spectans aliquis dentes in vite prementem,
Talia non tacito dicta dolore dedit:
Rode, caper, vitem: tamen hinc quum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.
Verba fides sequitur: noxae tibi deditus hostis
Spargitur affuso cornua, Bacche, mero.
Culpa sui nocuit: nocuit quoque culpa capellae.
Quid bos, quid placidae commeruistis oves?
Flebat Aristaeus, quod apes cum stirpe necatas
Viderat incoeptos destituisse favos.
Caerula quem genitrix aegre solata dolentem,
Addidit haec dictis ultima verba suis:
Siste, puer, lacrymas: Proteus tua damna levabit;

se. — *Premere*, imprimere, ut *pressum aratrum*. Tibullo IV, 1, 161. — *Non tacito dolore*, non retinens dolorem. Verba *Rode — erit* notant ex Eveni Epigr. expressa esse: Κἤν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω, Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοὶ τράγε θυομένῳ. — *Hinc*. Heinsius legi volebat *huic*, scil. viti. Sed Burmannus iam monuit, eumdem sensum, et elegantiorem etiam exsurgere ex *hinc*. — *Spargi*, fundi libatione. — *Verba fides sequitur*, fit, quod ille praedixerat. Etiam III Metam. 527, *Dicta fides sequitur*, et VIII, 711, *Vota fides sequitur*. — *Noxae deditus*, e formula solemni. Festus: *Quum lex iubet noxae dedere*, *pro peccato dedi iubet*. — De *culpa* autem hac capri conf. Varro de Re Rust. I, 2, 18 sq.; Virg. Georg. II, 375 sqq. — *Quid bos* etc. Eadem fere verba XV Metam. d. l.

363–384. Causam reddere vult, cur bos quoque et ovis mactari coeptae sint. Sed quae de *Aristaeo* addidit, ea arcessita sunt et inducta; non enim monstrant, cur Diis offeratur bos. Latius autem illa Virgil. Georg. IV, 281–558, persecutus est. *Aristaeus*, de quo Diodorus Siculus IV, 81 sq.; Iustin. XIII, 7, 10; Schol. Theocriti V, 53; Apollinis filius et Cyrenes Nymphae habitus, latissimas possessiones in Arcadia habuit, ibique apum et mellis, etiam lactis ad coagula usum hominibus tradidisse narratur. A Virgilio *Arcadius magister* vocatur. Post mortem in Cycladibus Iovis Aristaei et Apollinis Nomii nominibus cultus fuit. — *Stirpe*. Burmannus elegantius et verius putat, quod Francof. habet, *prole*. Virg. vs. 281 sq. utrumque habet: *Si quem proles subito defecerit omnis*, *Nec*, *genus unde novae stirpis revocetur*, *habebit*. — *Destituisse*, non perfecisse. — *Caerula genitrix*. Nempe Cyrene una erat ex Nymphis Penei, antra in fundo fluminis iam iam mari se committentis incolens; Virgil. Georg. IV, 321; ibi Aristaeus satis graviter, *dolet*, eiusque querelae *fletus*, *gemitus*, *luctus* vocantur.

367. *levabit damna*, ostendet, unde resarciatur damnum, res amissa. — *Proteus* autem vates omnia noverat.

Quoque modo repares, quae periere, dabit.
Decipiat ne te versis tamen ille figuris;
Impediant geminas vincula firma manus.
Pervenit ad vatem iuvenis: resolutaque somno
Alligat aequorei brachia capta senis.
Ille sua faciem transformis adulterat arte;
Mox domitus vinclis in sua membra redit:
Oraque caerulea tollens rorantia barba,
Qua, dixit, repares arte, requiris, apes?
Obrue mactati corpus tellure iuvenci:
Quod petis a nobis, obrutus ille dabit.
Iussa facit pastor: fervent examina putri
De bove: mille animas una necata dedit.
Poscit ovem fatum: verbenas improba carpsit,
Quas pia Dîs ruris ferre solebat anus.

Non tamen sine vi adhibita monita dabat; sed difficulter cogi poterat, quum correptus manibus in varias se *verteret figuras*, et ita *deciperet* tenentem. — *Dabit*, edocebit. — *Vinculis* igitur tenacibus coërcendus erat, ut in suam formam rediret. — *Aequoreus*, nempe in Carpathio in primis prope Aegyptum mari habitans. — *Somno* iacentem aggredi et vincire ab ipsa matre iussus erat. Vide Virgil. d. l. — *Transformis*, qui in alias formas transire potest. Eo sensu etiam VIII Metam. 87, *transformia corpora* filiae Erisichthonis. — *Adulterat faciem*, alienam sumit faciem; quum *adulterare* alias vitiandi notionem habeat. Sed et IV Pont. 10, 59, *adulterat undas*, aliam naturam tribuit, quam marina aqua habet. Revocavit autem h. l. Heinsius hoc voc. ex MSS. Vrs. Petav. duobus Medic. quum caeteri *alterat* praeferant; quod an latinum sit, dubitatur. — Regii tres, *transformat et alterat arte*; quod bene est mutatum. Lem. — *Oraque-barba*. Sic et Tritonis os I Metam. 339, describitur. Apud Virgil. Proteus morbi tantum apum causam memorat, et Aristaeum consilii inopem relinquit; sed Cyrene mater inde a vers. 530, subiicit, quod deerat. — Ibidem non *obruere* corpus iuvenci iubetur, sed contusum includere angusto tecto, substratis fragmentis ramorum. Ibi Interpretes multa de hac opinione veterum collegerunt, e cadavere contuso et sepulto nova apum examina nasci: quod Aegyptiorum inventum vulgo iactabatur. — *Anima* pro animantibus. — *Fervere* de magna copia dicitur qua quid cum motu et sonitu impletur. Virgil. Georg. IV, vs. 556: *Stridere apes utero et ruptis effervere costis.*

381. Casu fatali accidit, ut etiam *ovis* culpam contraheret, et mactaretur. — *Poscere* verbum proprium de fati potestate. — *Verbena*, herba e sacro loco petita; Livius I, 24; Plin.

Quid tuti superest, animam quum ponat in aris
  Lanigerumque pecus, ruricolaeque boves?
Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
  Ne detur celeri victima tarda Deo.
Quod semel est triplici pro virgine caesa Dianae,
  Nunc quoque pro nulla virgine cerva cadit.
Exta canum vidi Triviae libare Sapaeos,
  Et quicumque tuas accolit, Haeme, nives.
Caeditur et rigido Custodi ruris asellus.

XXII, 2. — *Carpere* solemne de pascentibus pecudibus. — *Animam ponere* lenius et gratius, quam *a. exhalare*, *exspirare*. — In epithetis *lanigerum* et *ruricolae* causa latet, cur triste sit et ingratum, illas mactare. Conf. Metam. d. l. 116 sqq., ubi horum vim circumloquitur.

385. Solem, qui Persis Mithres dicebatur, numen maximum et sanctissimum, e mythologia graeca *Hyperiona* appellavit. Strabo XV, pag. 732, Τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. Hesychius, Μίθρης· ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός. Hunc *equis* esse placatum, docent Hutchins. ad Xenoph. Cyrop. Dissert. II, 1, et Brisson. de R. Pers. I, 8. — *Triplex* Diana etiam Heroid. XII; *triformis* Silius Ital. I, 120; Virgil. Aen. IV, 511, *tria virginis ora Dianae*, ubi vid. Cerda: τριπρόσωπος et τρίμορφος. — Huic pro *virgine* Iphigenia *semel* in Aulide occidit *cerva*, quae supposita erat a Diana virgini Tauros translatae. Sic Euripides in Iph. Aul. et Taur. Pausanias Boeot. pag. 748; Anton. Liberalis 27; Hyg. fab. 98 et 261. Verum Ovidius XII Metam. 24 sqq., alteram traditionem sequitur; qua ipsa Iphigenia mactata est. — *Pro nulla virgine*, quamquam non, ut olim, pro virgine.

389. *Sapaei*, quos imperiti librarii in notiores *Sabaeos* mutaverant, populus erant Thraciae. Herodot. VII, 110. Strabo X, pag. 463, et Stephan. de Vrb. — Hos Ovidius ipse *vidit*. Anno enim V. c. 763 Tomos migrans, appulit in Thraciae litora; inde pedibus iter per Bistonios fecit. IV ex P. 5, 5. Vid. omnino Masson. Vit. Ovid. ad illum annum. Hoc enim opus Romae coeptum absolvit in exsilio. — *Libare* omnino offerre. Ab hoc autem sacrificio Hecate a Lycophr. vers. 77, Κυνοσφαγὴς θεὰ vocatur: ibique Tzetzes observat, θύουσι δ' αὐτῇ κύνας, ὡς φησι Σώφρων ἐν μίμοις· ὁ γὰρ Κύων λύει τὰ φάσματα. Vide ibi Potter. Idem etiam factum in Zerynthio Thraciae antro. Vid. Suidam in Ζηρύνθιον. Plura de canum immolatione habet Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII, pag. 131 edit. Reisk. Etiam Romae Robigini canis exta dabantur; IV, 908. — *Nivibus* olim notus Haemus, Thraciam a parte septemtrionali claudens.

391. Fabulis petulantioribus quum Ovidius delectaretur, non potuit a se impetrare, quin hic quoque talem insereret de *Priapo*, custode ruris, quam Metam. IX, 346, verbo tantum attigit. — *Rigidus*, severus, ut Horat. I, Ep. 1, 17, *rigidus satelles virtutis*. — *Huic* significanter, tam libidinoso

Causa pudenda quidem est, huic tamen apta Deo.
Festa corymbiferi celebrabas, Graecia, Bacchi,
Tertia quae solito tempore bruma refert.
Dî quoque cultores in idem venere Lyaei,
Et quicumque ioci non alienus erat:
Panes, et in Venerem Satyrorum prona iuventus,
Quaeque colunt amnes solaque rura, Deae.
Venerat et senior pando Silenus asello,

et obscoeno Deo. Hoc ergo ex melioribus pro *sed* Heinsius bene revocavit. — *Apta*, conveniens. *Festa* intelligendum trieterica, quae tertio quoque anno celebrabantur. Vid. Barnes. ad Eurip. Bacch. vers. 133; Perizon. ad Ael. Var. Hist. XIII, 2. Conf. VI Metam. 587; IX, 641. — *Corymbifer* Bacchus et κορυμβοφόρος dictus a *corymbis*, racemis hederae in orbem circumactis, in quibus acini ac baccae; Plin. XVI, 34. Etiam Bacchae *corymbis* coronatae; Eurip. Bacch. LXXXI, 106. Cod. plures h. l. *racemiferi*. Hoc quoque recte vocatur; etenim Bacchus etiam racemis tam caput, quam thyrsum velare solebat. — *Celebrabas* Heinsius nonnisi ex duobus MSS. Petav. et Oxon. recepit. Caeteri *celebrabat* aut *celebrabant*. — *Refert*, reducit. — Mox Heinsius ex MSS. Mazar. et tribus aliis, *cultores gelidi venere Lycei;* I Metam. 217; Virg. Ecl. X, 15. Sed non video, cur cultores potissimum Lycei venerint. Praetuli ergo longe plurimorum MSS. lectionem, *in idem venere Lyaei*. Nempe *in idem venire* est bona locutio, quae etiam Heroid. XV, 121, legitur: *Non veniunt in idem pudor atque amor.* — *Cultores* autem *Lyaei* sunt ipsi Panes et Satyri cum Sileno, qui mox memorantur, atque ad Bacchi sacra convenire solebant; Eurip. Bacch. 130; Orph. hymn. 53, ubi et *Naides*. Vid. Casaub. de Sat. lib. I, pag. 78 sqq.; et Heynium in *Antiq. Aufsaëtzen* II. pag. 70. — *Ioci*, quod Neap. iam ex antiquis MSS. notaverat, Heinsius amplexus est, ut Dii intelligantur a iocis non alieni. Dictum autem, ut *alienus consilii*, *salutis*, *pacis*. Varie autem *iocus* dicitur nunc de saltatione lasciva, nunc de lusu Venereo; Horat. II, Od. 12, 17, ubi vid. intpp. Noster Heroid. XV, 48; II Art. Amat. 723. Vulgo h. l. *loci*. Nonnulli *locis*. Sed Modius in Novant. Lect. cap. 63, *mero non alienus* tuetur, quod MSS. Vrs. Nauger. et alii praeferunt.

397. *Panes*) Ab initio *Pan* non nisi unus, Arcadiae Deus. Post plures *Panes* et *Panisci* ficti, qui Bacchi sacris interessent. Vid. Heynium d. l. Similiter olim unus *Silenus*, Bacchi educator: seriore tempore plures Sileni, quorum praesul Silenus prior. — *Satyrorum* lascivia iam Hesiodo notata, e quo Strabo X, pag. 471, γένος οὐτιδανῶν Σατύρων laudat. *Silenus*, etsi *senex*, tamen amabat et ipse iocos et saltationes. Anacreon. XXXVII, 11. Aut *asello* insidens, aut ferula nitens exhibebatur; IV Metam. 26 sqq. — *Priapus* ad mare etiam Iudicum in Bacchi comitatu erat. Nonnullis adeo Bacchi habebatur filius. Schol. Apollon. ad I, 932. Eius statuae *rubro* co-

Quique rubro pavidas inguine terret aves.
Dulcia qui dignum nemus in convivia nacti,
Gramine vestitis accubuere toris.
Vina dabat Liber: tulerat sibi quisque coronam:
Miscendas parce rivus agebat aquas.
Naides effusis aliae sine pectinis usu,
Pars aderant positis arte manuque comis.
Illa super suras tunicam collecta ministrat:
Altera dissuto pectus aperta sinu.
Exserit haec humerum: vestem trahit illa per herbas;
Impediunt teneros vincula nulla pedes:
Hinc aliae Satyris incendia mitia praebent;
Pars tibi, qui pinu tempora nexa geris:
Te quoque, inexstinctae Silene libidinis, urunt;

lore, nempe minio pictae, et *inguine* enormis magnitudinis instructae erant. Eo, quamquam et *falce* (Tibul. I, 1, 18), terrebat aves; Horat. I, Sat. 8, 5: *Obscoenoque ruber porrectus ab inguine palus.*

401. *dignum*, aptum convivii hilaritati; IV Met. 692: *dignos tempore fletus.* Et saepe absolute ponitur. Vid. Bentl. ad Horat. II, Sat. 1, 85. *Gramine-toris* dignius quam gramina. Talibus toris poëtae *rivum* solent addere, nunc ad augendam amoenitatem loci, ut Horatius II, Od. 3, 11 sqq.; Epod. II, 23; nunc ad temperandum merum, ut h. l. et Horat. II, Od. 11, 20. — *Parce* coniunge, non enim *agebat*, sed cum *miscendas.* Optimus putabatur potus e tribus aquae partibus temperatus, ac duabus vini. Aristophan. Equit. pag. 355. Alii quartam aut quintam vini partem commendabant. Vid. Spanhem. ad Callimach. hymn. in Pallad. 47. Vulgo *large;* quod, si quis tueri velit, referendum erit, ut et Taubn. monuit, ad *agebat.* Sed illud significantius est, notatque morem Deorum, qui multo mero pervigilant noctes VI, 326.

407. Ministrae mensas epulis instruentes succinctae esse solebant, VIII Metam. 660. — Etiam h. l. pro *collecta*, duo veteres *succincta.* Sed Noster h. l. circumlocutione uti maluit. — *Tunicae* mulierum, quae Nymphis et alibi dantur, ut II, 171, longiores erant, ad talos usque demissae. — *Dissuto sinu.* Neapolis putat, fasciam pectoralem esse solutam: sed hoc non potuisset verbo *dissui* exprimi. Immo, de soluta sutura cogitandum. — *Humerum.* Mazarin. et septem alii *humeros*, quod Burmannus praefert. — In tribus Regiis nostris *humerum.* Lem. — *Vincula*, calceamenta. — *Impediunt*, cingunt.

412. Pan caput frondibus *pineis* cingere solebat, I Metam. 699. — *Inexstinctae*, quia ad senectutem usque durabat; in Ibide 428, *inexstincta fames.* — *Vrunt*, ut illud *Vrit me Glycerae nitor* Horat. I, Od. 19. —

Nequitia est quae te non sinit esse senem.
At ruber, hortorum decus et tutela, Priapus
Omnibus ex illis Lotide captus erat.
Hanc cupit, hanc optat; sola suspirat in illa;
Signaque dat nutu, sollicitatque notis.
Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam:
Irrisum vultu despicit illa suo.
Nox erat: et, vino somnum faciente, iacebant
Corpora diversis victa sopore locis.
Lotis in herbosa, sub acernis ultima ramis,
Sicut erat lusu fessa, quievit humo.
Surgit amans; animamque tenens, vestigia furtim
Suspenso digitis fert taciturna gradu.
Vt tetigit niveae secreta cubilia Nymphae;
Ipsa sui flatus ne sonet aura, cavet.
Et iam finitima corpus librabat in herba:
Illa tamen multi plena soporis erat.
Gaudet; et, a pedibus tracto velamine, vota
Ad sua felici coeperat ire via.
Ecce rudens rauco Sileni vector asellus

Nequitia, libidinosa levitas, quae in concubitus vetitos fertur. Ita IV, Ep. 17; XVII, 29, et alibi. — *Decus* debemus Heinsio qui id ex MSS. Petav. Vrsin. et quatuor aliis recepit, quum caeteri *Deus* praeferant. Sin *decus* verum est, iocose dictum videtur. *Decus* autem et *tutela* coniunguntur, ut alibi *decus et columen*, *praesidium et decus* de fautoribus insignibus. — *Notae* de nutibus et signis amantium; III Amor. 11, 23, *verba compositis dissimulata notis*. Tibul. I, 2, 22, *Blandaque compositis abdere verba notis*. — *Sollicitare*, ut graec. πειρᾶν, scil. ad concubitum.

419. *pulchris*) Heius. *pulchrae* malebat. Mihi alterum magis placet, ut sit generalis sententia, quae vs. seq. pronomine *illa* deflectit ad Lotida. — *Fastus* et *superbia* de iis, qui non redamant amatores suos; III Metam. 354.

425. Cf. VI, 331 sqq., ubi Priapus similiter Vestam audet corrumpere, sed et ipse aselli voce impeditur. — *Digiti* pedis intellig. et *suspenso digitis gradu* nil est nisi suspensis digitis pedum. Sequitur egregium phantasiae illius signum, cuius tot exempla apud Ovidium insignia, maxime in Metam. opere. — *Secreta*, quia ultima iacebat. — *Ipsa-cavet* id. quod animam tenebat. — *Corpus librabat*, in aequilibrio tenere corpus tentabat, ut solent, qui suspenso gradu ince-

Intempestivos edidit ore sonos.
Territa consurgens Nymphe manibusque Priapum
Reiicit, et fugiens concitat omne nemus.
At Deus, obscoena nimium quoque parte paratus,
Omnibus ad lunae lumina risus erat.
Morte dedit poenas auctor clamoris: et hinc est
Hellespontiaco victima grata Deo.
Intactae fueratis aves, solatia ruris,
Adsuetum silvis, innocuumque genus;
Quae facitis nidos, quae plumis ova fovetis,
Et facili dulces editis ore modos.
Sed nihil ista iuvant: quia linguae crimen habetis,
Dîque putant mentes vos aperire suas.
Nec tamen id falsum; nam, Dîs ut proxima quaeque,
Nunc penna veras, nunc datis ore notas.
Tuta diu volucrum proles, tum denique caesa est:
Iuveruntque Deos indicis exta sui.
Ergo saepe suo coniux abducta marito
Vritur in calidis alba columba focis:

dunt, tanquam funambulones. Eadem formula VIII Metam. 201, de Daedalo iam vulare conante.

436. *omne nemus*, omnes Deos in nemore cubantes. — *Deo.* Vnus Mediceus *mari*, ut, monente Burmanno, Priapus *mas* dicatur a parte virili, qua in primis conspiciatur. — Regii nostri codices servant *Deo;* alteram lectionem nimis contortam puto. LEM.

442. *Adsuetum silvis*, adeoque remotum ab hominibus. Plura colligit, quae innocuo huic generi commiserationem facere possint. Burm. e tertio Moreti cod. *assiduum silvis* placet. — *Solantur* rusticos, faciunt ut labores minus sentiant. Virgilius Georg. I, 293, *solari cantu labores.* — *Facile os*, quod facili negotio sonos edit, flexibile; dicitur et *sequax.* Vid. ad Plin. VII, Ep. 9; Tibull. I, 3, 60: *Dulce sonant tenui gutture carmen aves.* — *Nihil iuvant*, non defendunt vos a mactatione, ut et vers. 453. — *Linguae crimen*, loquacitas; II Metam. 540. — *Dis proxima*, altissime volans. — *Notas*, auguria, signa, *ore* dant oscines; *penna*, scilicet volatu, alites. — *Veras.* Alii *vetitas*, quod non damnat Taubner. propter vs. 445.

450. De singulis avium generibus. *Abducta*, erepta. Proprie *abduci* dicuntur pecudes. — *Vritur*, adoletur. — *In calidis.* Olim Heins. e Mazar. codic. *ignitis* optimum videbatur; postea, mutata sententia, scribi voluit, aut *Idaliis*, aut *Cnidiis*, quia Veneri immolata columba, et quia in sqq.

Nec defensa iuvant Capitolia, quo minus anser
  Det iecur in lances, Inachi lauta, tuas.
Nocte Deae Nocti cristatus caeditur ales,
  Quod tepidum vigili provocat ore diem.
Interea Delphin clarum super aequora sidus
  Tollitur, et patriis exserit ora vadis.
POSTERA lux hiemem medio discrimine signat,
  Aequaque praeteritae, quae superabit, erit.
PROXIMA prospiciet Tithono nupta relicto,

quoque memoratur, cui quaeque avis mactata. Sed Burmannus recte tuetur vulgatam, quia saepe *calidae arae* leguntur. — *Inachis*, Isis Inachi filia. Metam. I, fab. 8. Ei ut Osiridi anser sacer, atque mactari solitus; Iuven. Sat. VI, 538. — *Lauta*, quia poscit ecur anserinum, quod erat in cibis lautiorum hominum. Plin. Hist. Nat. X, 26, ibique Harduinus. Non igitur audiendi, qui *Inachi vacca* habent. — *Lance* et tura offerebantur et exta; Aen. VIII, 284. Eiusdem usus et in coenis hominum. *Det in lances tuas*, sic scite variavit immolationis notionem.

455. *Deae Nocti* ex MS. Vrsini Heinsius dedit. Vulg. *Deae noctis*, id est, Hecatae, cui vero gallus non mactatus. — *Ales*, ut Graec. Ὄρνις, per excellentiam gallus. — Is *provocat diem*, quia cantum eius dies sequitur; Virgil. Georg. I, 388, cornix *vocat pluviam*. Noster XI Met. 597: *Non vigil ales ibi cristati cantibus oris Evocat Auroram*. Pro Aurora nunc *tepidum diem* dixit; *tepor* enim tempori ut vespertino, ita matutino tribuitur; Heroid. IV, 160. — *Delphinis* ortus cosmicus sive matutinus; Plinius Histor. Natur. XVIII, 64: *Pridie Nonas Ianuar. Caesari Delphinus matutino exoritur*. In die igitur dissentit; nam Nostro intelligitur V Id. sive dies nonus mensis. — *Patriis*. De delphino sidere loquitur, ut de sidere pisce, cui aequor *patria* est. Similiter Manilius V, 389: *At quum se patrio produxit ab aequore piscis*.

459. *Postera lux*, IV Id. sive dies Ianuarii decimus. Hiemem mediam circumloquitur. — *Discrimen*, limes dirimens rem in partes. *Discrimine medio signat hiemem*, in medio facit discrimen, dividit hiemem in duas partes aequales. In *media* autem *hieme* constituenda non consentiunt Veteres. Columella et Ptolemaeus eam ad diem, qui Nonas proxime antecedit, referunt. Sed Plinius XVIII, 25, Eudoxum et Metonem secutus, ad diem VIII Kal. Ian. sive diem 25 Decemb. ubi Capricorni partem octavam sol emensus est, brumam esse statuit. De quo dissensu plura disputare, non huius loci est. Taubnerus monet, cum Columel. et Ptolem. Ovidium conciliari posse, si post vers. 314, duos hos de media hieme ponas, et quae de Delphini ortu dicuntur. — *Superabit*, superarit.

461-586. III *Id.* sive XI *die Ian. Carmentalia*: de quibus ita refert, ut multa de *Evandri adventu*, de *Carmentae* matris vaticiniis, de *Herculis* et *Caci* pugna inserat. — *Proxima*

Arcadiae sacrum pontificale Deae.
Te quoque lux eadem, Turni soror, aede recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.
Vnde petam causas horum moremque sacrorum?
Dirigat in medio quis mea vela freto?
Ipsa mone, quae nomen habes a carmine ductum,
Propositoque fave, ne tuus erret honos.
Orta prior Luna, de se si creditur ipsi,
A magno tellus Arcade nomen habet.

Tithono etc. Auroram circumloquitur; ea enim oritur *Tithoni croceum linquens cubile;* Virgilius Georg. I, 447. Sed Taubnero durum videtur, *Tithono nuptam* pro Aurora poni, et hanc pro die, ut tropus sit ex tropo. Praefert igitur *Aurora*, quod nomen Heinsius MSS. Vrsini, Petav. Mazar. Francofurt. auctoritate expulit. Male quidam *Proxima respiciet*, aut *perspiciet*, aut *conspiciet*; nam *prospicere* optime convenit ei, qui e coelo in terras spectat. — *Arcadia Dea*, Carmenta, cui sub porta Carmentali ad pedem Capitolii ara posita; Dionys. I, 32; Virg. Aeneid. VIII, 327. — *Sacrum* eius iam sub Romulo institutum; Plutarch. Rom. 21. — *Turni soror*, Iuturna Nympha fluvii et lacus Latii, haud procul ab Albano monte; Virgil. Aeneid. XII, 134 sqq, ibique Heynii Excurs. Ei Romani ad *aquam Virginem* in Campo templum dedicaverant. Hanc aquam tactu praestantem Agrippa deduxit Romam. Plinius XXXI, 25. Passim a poëtis cum *Marcia aqua* coniungitur.

465. Vt alii poëtae in rerum antiquarum memoria repetenda Musas invocant, sic Noster nunc commode ipsam Carmentam sibi adesse vult, tam propter nomen, quam propter ipsius sacra. — *Mos sacrorum*, corum ritus. Aeneid. XII, 836: *Morem ritusque sacrorum adiiciam*. H. l. explicatio rituum. — *Ipsa*. Heinsius mallit *Nympha*, quia Carmenta vs. 633 ita vocatur, aut *Diva*. Sed *ipsa* bene se habet; ab illa *ipsa*, cui sacra fiunt, originem eorum cognoscere cupit. Ita et mox, *si creditur ipsi*. — Non dixit *doce* sed *mone*, quod proprie est vatum. — *Ductum*, ut Horat. II, Serm. 2, 56, *ex vero ductum cognomen*, ubi vide Bentl. A *carmine* autem Carmentam habuisse nomen, tradunt et Dionys. I, 31; Plutarchus in Rom. 21, et in Quaest. Rom. tom. VII, p. 124 ed. Reisk. — *Erret*, incertus sit. Livius I, 24: *In re tam clara nominis error* (incertitudo) *manet*. Supra vs. 190, *Pars mihi ne labet ulla*. Potest tamen hic locus et sic capi, ne tuus honos falso a me proferatur.

469. Docte Arcadiam circumloquitur. — *Tellus*, gens, ut saepe apud poëtas γαῖα et χώρα. Arcadas προσελήνους primus dixerat Hippys Rheginus, scriptor Xersis tempore; Stephan. Bysant. in Ἀρκάς. Inde vulgaris traditio, quam Ovid. etiam II, 289, V, 90, repetit, Arcadum originem antecessisse lunam. Vide Heynium in Opp. Acad. vol. II, p. 332 sqq, ubi fabulae sensum obscurum esse ostendit. Krebsius monet, sen-

Hic fuit Evander; qui, quamquam clarus utroque,
Nobilior sacrae sanguine matris erat.
Quae simul aetherios animo conceperat ignes,
Ore dabat vero carmina plena Dei.
Dixerat haec, nato motus instare sibique,
Multaque praeterea, tempore nacta fidem.
Nam iuvenis, vera nimium cum matre fugatus,
Deserit Arcadiam, Parrhasiumque larem.

sum esse hunc: Selenen mulierem habitasse inter Arcadas et post mortem inter Deas esse relatam. — *Arcas*, Lycaonis nepos, Calistus et Iovis filius, inter sidera relatus; II Metam. 401 sqq. Inde *magnus*. — Neap. et Burm. ex uno MS. probant, *de se si creditur ulli*. Vnus Heinsii *de se sic creditur ulli*. — *Evander* e Pallantio, urbe Arcadica, in Italiam venit. Fuit autem Mercurii et Nymphae Arcadicae filius. Matrem, quippe vatem, Graeci *Themin*, Latini *Carmentam* dixerunt; Dionys. Halicarn. I, 31. — *Nobilior sacrae matris*, quia omnes matrem memorabant, non itidem patrem. Livius I, 7: *Venerabilior divinitate credita Carmentae matris*. Lenzius putat Ovidium, cum Servio ad Virgilium, Evandro tribuisse patrem Echemum. Verum ita ille vix *clarus* dici potuisset etiam paterno sanguine. Evandro describendo non immoratur, sed festinat ad matrem fatidicam. — *Sacra*. Sic *sacer Orpheus*. Horat. Art. Poet. 391. — *Aetherii furores* de inspiratione etiam V, 446. — *Carmina*, vaticinia versibus composita. Loquebatur δι᾽ ᾠδῆς. Dionys. Halicarn. dicto loco: Τὴν δὲ γυναῖκα ταύτην ὁμολογοῦσι δαιμονίῳ πνεύματι κατάσχετον γινομένην τὰ μέλλοντα συμβαίνειν τῷ πλήθει δι᾽ ᾠδῆς προλέγειν. A Plutarcho Rom. 21, vocatur, μαντικὴ καὶ φοιβαστικὴ ἐμμέτρων χρησμῶν. — *Oris* mentio solemnis de vatibus. *Ore vero* partim e MSS, partim e coniectura Scaligeri Heinsius dedit; nam alii, *Ore dabat pleno carmina vera*. Illud magis poëticum. — *Plena Dei* potest et ad carmina, et ad vatem ἔνθεον referri.

475. *motus*, turbae civiles. Seditione coorta, expulsum esse Evandrum narrat Dionys. Sed Servius ad Aeneid. VIII, 51, aliam fugae causam affert. — *Multa*, quale Livius I, 7, memorat, et Noster in sqq. — *Tempore*, temporis decursu. — *Nacta fidem*: vide ad vs. 359. — *Vera*, verax. — *Fugatus*. Inde Livius, dicto loco, *profugus ex Peloponneso* vocatur. — Noster *Arcadiam* nominat, et licentia poëtica addit *Parrhasiumque larem*, quamquam Evander, ut iam ante monitum, Palantio venit. Sed et in sqq, Carmenta mox *Tegeaea*, mox *Maenalis* vocatur. Heinsius ex uno Strozzae cod. *Arcadium* invexerat, quod iam Taubner. improbavit, quia sic tautologia oriatur. — De *Parrhasiis*, Arcadum parte, vide Pausan. Arcad. p. 657: cod. Francof. h. l. *Parrhasiumque nemus*, quod Burmanno elegans videtur, quia Carmenta poëtria; poëtis autem nemora placere. Immo, *larem deserere* melius convenit profugo. Horat. Carm. Sec. 39,

Cui genitrix flenti, Fortuna viriliter, inquit,
  Siste, puer, lacrymas, ista ferenda tibi est.
Sic erat in fatis: nec te tua culpa fugavit,
  Sed Deus; offenso pulsus es urbe Deo.
Non meriti poenam pateris, sed numinis iram:
  Est aliquid magnis crimen abesse malis.
Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra
  Pectora pro facto spemque metumque suo.
Nec tamen ut primus moere mala talia passus;
  Obruit ingentes ista procella viros.
Passus idem, Tyriis qui quondam pulsus ab oris,
  Cadmus, in Aonia constitit exsul humo:
Passus idem Tydeus, et idem Pagasaeus Iason,
  Et quos praeterea longa referre mora est.
Omne solum forti patria est; ut piscibus aequor;

Troianorum *iussa pars mutare lares et urbem.*

479. Vaticiniis interposuit consolationem, eamque gravissimam. Quatuor autem argumentis filium moerentem excitat. Tu non es in culpa; alii idem passi sunt; ubique patria est; felix aliquando eris. — *Siste, puer.* Sic Heins. e quinque MSS. et Edd. vetust. pro *Siste precor. Puer,* fili. — *Non-iram.* Haec ταυτολόγως repetita. — Frustra unus Heinsii, *Est aliquid magni*; nam *est aliquid* in se iam de re insigni dicitur, et a Nostro sic adhibetur, XII Metam. 93; XIII, 241. Ad sententiam Senec. Ep. 97, p. 728: *In scelere demum sceleris supplicium*; idemque Ep. 43, miserum indicat, qui se testem contemnit. Hinc hoc loco *conscia mens* etc. — Pro *spemque metumque* Burmannus malit *spemve metumve.* Idem putat, Ovid. verbis *offenso* etc. allusisse ad suum exsilium.

488. *procella*, mox vs. 495, *tempestas*, quod utrumque voc. etiam Cic. de calamitatibus adhibet. Procella navigantes *prehendit*, prehensosque *obruit*, immergit fluctibus. — Cadmus *pulsus* erat a patre, ut sororem raptam quaereret; III Met. init.; ubi vide not. de *Aonia*, id est, Boeotia. *Consistere* de profugo, qui sedem certam capit. — *Tydeus*, pulsus ab Oeneo patre, quod Menalippum fratrem in venatione occiderat, *Argos* migravit ad Adrastum. Hygin. fab. 69. — *Et quos praeterea*, Peleus, Telephus, Telamon, alii. Exsulum catalogum habes et I ex Ponto 3, 37 sqq.

493. Veteribus commoratio extra patriam magnum malum: eam enim ignominia et contemtus, plerumque et paupertas sequebatur. Quidam tamen aliter senserunt. Haec nostra sententia sumta ex Euripid. Fragm. incert. n. 37: Ἅπας μὲν ἀὴρ αἰετῷ περάσιμος, Ἅπασα δὲ χθὼν ἀνδρὶ γεν-

Vt volucri, vacuo quidquid in orbe patet.
Nec fera tempestas toto tamen horret in anno:
Et tibi, crede mihi, tempora veris erunt.
Vocibus Evander firmata mente parentis,
Nave secat fluctus, Hesperiamque tenet.
Iamque ratem doctae monitu Carmentis in amnem
Egerat, et Tuscis obvius ibat aquis.
Fluminis illa latus, cui sunt vada iuncta Terenti,
Adspicit, et sparsas per loca sola casas.
Vtque erat, immissis puppim stetit ante capillis;

ναίῳ πατρίς. — *Nec fera* etc. Cum hoc solatio confer Horat. II, Od. 9 initio, et X, 13. — *Horret*, quod admodum accommodatum tempestati, bene recepit Heins. e MSS. pro inepto *erat.* — *Ver* laetae sortis imago.

497. *firmata mente* Heins. a MSS. quibusdam et edd. Ald. recepit, quum antea vulgaretur, *et firmus mente*, Francof. autem et multi alii, *et firma mente* exhiberent. Sane, *firmare mentem*, animum addere, bona est locutio, quam Bentl. ad Horat. III, Od. 24, 54, comprobat. Sed et *firmus mente* recte dicitur. Apud ipsum Cic. *firmus* est fortis, intrepidus: sic *firmus accusator* Verr. II, 1. Verum in hac lectione copula *et* molesta est. — *Hesperiam tenet*, tenet viam, quae ducit in Italiam, cursum advertit in Italiam. — *Docta*, quia et fatidica erat, et carmina pangebat. Ita III Metam. 322, *doctus Tiresias.* — *Egerat.* Multi ex melioribus *vexerat*, quod Heinsius ortum putabat e *rexerat.* Sed *agere navem* bona locutio, ut *agere currum* de auriga. — *Obvius ibat aquis*, adverso flumine vehebatur, VIII Metam. 164. Evander, Fauno regnante, LX circiter annis ante bellum Troianum in Italiam venit; Dionys. I, 31. Arcades benigne excepti, quum tantum iis agri permissum esset, quantum vellent, ὡς ἡ Θέμις (Carmenta) αὐτοῖς ἐπιθυσιάζουσα ἔφραζεν, αἱροῦνται λόφον ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τιβέριος etc. Apud Senec. Cons. ad Helv. 7 in catalogo exsulum *Evander in ripa Tiberis regna Arcadum collocans.* — Noster *vada iuncta Terenti* memorat. *Terentus*, locus in campo Martio, in quo ludis secularibus Diti Proserpinae sacra fiebant. Vid. Heins. qui e melioribus pauca *Terenti* revocavit, quum reliqui *Tarenti* praeferrent. *Vada Terenti* Lenzius Tiberim fluvium intell. qui hic forsan Terenti nomen assumserit. Id si cui durum videatur, verba sic ordinari vult, *latus Terenti, cui sunt vada fluminis iuncta*, hoc quoque durum. Malim dicere, prope Terentum fuisse vadum. — *Sola*, solitaria, deserta.

503. *immissis* in faciem *capillis*, more vaticinantium; Tibull. II, 5, 66. Etiam II Metam. 635, Ocyrhoe, fatidica et ipsa, *venit rutilis humeros protecta capillis.* — *Vtque erat.* Vide ad II Metam. 272. In *puppi* ad clavum sedet *regens iter*, gubernator. Ante hunc stetit *torva*, quippe furore divino concita. Virg. Georg. IV, 450, Proteus vaticinaturus, *vi multa*

Continuitque manum torva regentis iter.
Et procul in dextram tendens sua brachia ripam,
Pinea non sano ter pede texta ferit.
Neve daret saltum properans insistere terrae,
Vix est Evandri vixque retenta manu.
Dîque petitorum, dixit, salvete locorum;
Tuque novos coelo terra datura Deos;
Fluminaque et fontes, quibus utitur hospita tellus,
Et nemorum Nymphae, Naïadumque chori;
Este bonis avibus visi natoque mihique:
Ripaque felici tacta sit ista pede.
Fallor? an hi fient ingentia moenia colles?

ardentes oculos intorsit, et graviter frendens dixit. — De nave *pinea texta* etiam XIV Metam. 530. Vide ad XI Metam. 524. — *Non sano*, insano. Vaticinantibus *μανία*, insania, furor, tribuitur. *Insana vates* Aen. III, 443. — *Ne daret saltum*, ne exsiliret e nave in terram. III Metam. 599, Acoetes, *doque leves saltus*.

509. More advenarum novam terram cum Diis eius salvere iubet. — *Novos Deos*, Faunum, Romulum, Caesares. Inde Roma *genetrix Deorum*, Rutil. Itiner. I, 49. — *Hospita*, vel peregrina, ut vs. 340, vel quae excipit hospites; III Metam. 637, *vobis erit hospita tellus*. — *Quibus utitur* exquisitius, quam, quos habet. — *Nemorum Nymphae*. Heins. e melioribus suis notabat, *nemorum silvae*, quod Krebsio placebat; ipse tamen aut cum tribus malebat *nemorum divae*, id est, Dryades, aut *et nemora et silvae*, quod Burmannus ex uno Petavii amplexus est. Improbat hoc Taubn. quia Carmenta Deos salvere iubeat, quos inter Flumina quidem sint et Fontes, non item nemora. Sed hoc nihil est. Cadmus III Metam. 25, in Boeotia *ignotos montes agrosque salutat*. *Nemora* autem et *silvae* saepe sic iunctae leguntur. Placet tamen vulg. *nemorum Nymphae* propter alterum, *Naiadumque chori*. — Regius codex A, *nemorum Nymphae*; B et C, *nemorum silvae*; quod malim. L. — *Ripaque* etc. MS. Putean. secundus, *Istaque felici ripa sit icta pede*; quam lect. Burm. elegantiorem iudicat, quam quae provenire a librario potuerit. — Regii tres servant vulgatam. In nostro codice C librarius hanc paginam continuavit hisce versiculis: *Vxor onus magnum, si non sit pulchra, marito; Si sit pulchra, virum despicit illa suum*. Quos si non Ovidianos, et rei accommodatos, saltem satis facetos lector mihi condonare velit. Lem.

515. Novum vaticinium de imperii R. magnitudine, Aeneae adventu, et Iuliae gentis splendore, qualia et Virgilius habet. Apud Dionys. Halic. I, 20, Evander vicum parvum condit, *ἣν ἔμελλε τὸ πεπρωμένον σὺν χρόνῳ θήσειν ὅσην οὔθ' Ἑλλάδα πόλιν, οὔτε βάρβαρον, κατά γε οἰκήσεως μέγεθος, καὶ κατὰ δυναστείας*

Iuraque ab hac terra caetera terra petet?
Montibus his olim totus promittitur orbis.
Quis tantum fati credat habere locum?
Et iam Dardaniae tangent haec litora pinus.
Hic quoque causa novi femina Martis erit.
Care nepos, Palla, funesta quid induis arma?
Indue: non humili vindice caesus eris.
Victa tamen vinces, eversaque Troia resurges:
Obruet hostiles ista ruina domos.
Vrite victrices Neptunia Pergama flammae:

ἀξίωσιν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν εὐτυχίαν, χρόνον τε ὁπόσον ἂν ὁ θνητὸς ἀντίχῃ, πόλεων μάλιστα πασῶν μνημονευθησομένην. Etiam h. l. imperium totius orbis terrarum his *montibus*, ut II Metamorph. 259, Tiberi, id est, huic urbi promittitur. — *Petere iura* est subiecti populi, ut *dare iura* imperantis. Virgilius Georg. IV, 561: *volentes* (petentes) *Per populos dat iura*. Horat. III, Od. 3, 43: *triumphatis possit Roma ferox dare iura Medis*. — *Locum habere tantum fati;* loco destinatam esse a fato tantam dignitatem: confer II, 403. De hoc autem loco Rutil. Itin. I, 194: *Qui dominas arces et caput orbis habet*. — Pro *Dardaniae* Heins. malit *Dardanides:* sine causa, altera forma saepissime apud Ovid. occurrit.

520. Vaticinatur adventum Aeneae et bellum cum Turno. *Turnus, rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae, Latinoque bellum intulerat;* Liv. I, 2. — *Nepos*. Pallas, de quo Virgil. Aeneid. VIII, 104 sqq. Evandri filius, secundum alios Herculis ex Evandri filia filius: Dionys. I, 32. Evander in Palatino monte Palanteum oppidum condiderat. Ad hunc venit Aeneas auxilium contra Turnum petiturus, ab eoque equitum quadringentorum, quibus *Pallas* praefectus, subsidio adiutus est; Aen. VIII. In eo bello Pallas, magna prius edita hostium strage, a Turno interficitur. Hinc Aeneas plurimos Rutul. amico inferias mittit; Aeneid. X. In certamine singulari quum Aeneas in victi Turni humeris Pallantis balteum conspexisset, ira incensus, eum, gladio per pectus adacto, occidit; Aeneid. XII, 940 sqq. — *Funesta quid induis arma*. Praedicit et caedem Pallantis: sed Turnus occisor cadet, inquit, Aeneae dextra. Lem. — Priscianus notat, vocativ. *Palla* factum esse ad Homeric. Πουλυδάμα. — *Non humili*, nobilissimo. Horat. I, Od. 37, 32, Cleopatra *non humilis mulier*, ubi ad animum generosum refertur. — *Victa Troia vicit*, quatenus Troiani novum in Italia regnum condiderunt. — *Obruet hostiles ruina domos*. Ruina Troiae efficiet, ut in Italia imperium condatur, quod aliquando Graecorum hostium terram sibi subiiciet.

525. *Neptunia Pergama*, ut Aen. II, 625, *Neptunia Troia*, quia in Neptuni et Apollinis tutela, et quia muri ab istis Diis aedificati; XI Met. 203; Aeneid. II, 201. — *Num minus*

Num minus hic toto est altior orbe cinis?
Iam pius Aeneas sacra, et sacra altera patrem,
Afferet: Iliacos excipe, Vesta, Deos.
Tempus erit, quum vos orbemque tuebitur idem,
Et fient ipso sacra colente Deo;
Et penes Augustos patriae tutela manebit.
Hanc fas imperii frena tenere domum.
Inde nepos, natusque Dei, licet ipse recuset,
Pondera coelesti mente paterna feret.
Vtque ego perpetuis olim sacrabor in aris,
Sic Augusta novum Iulia numen erit.

etc. nihilo tamen minus ex illo cinere imperium orietur, totum terrarum orbem occupans. *Num minus* saepe sic apud Nostr. vide Heinsium ad Epist. XI, 19; itaque et hoc loco ex tribus MSS. receptum. Olim vulg. *Nunc minor*; alii, *Non minor* aut *minus*. Comparativo interdum *minus* iungi, docet Krebs. — *Iam pius Aeneas* etc. Sic de eodem et IV, 37, et XIII Metam. 624. Hectoris umbra Aeneae *sacra* Troiae, simulacra Deorum patriorum lignea, commendaverat; Aen. II, 293. Itaque ille patrem humeris impositum et sacra manu tenentem secum extulit; Aeneid. II, 707 sqq; Dionys. I, 46 et 47: nam pater *pio* filio vim sacrorum habere videbatur. Patrem in ora Drepanitana amisit, (Aeneid. III, 710) ubi monumentum eius etiamnum ostenditur. Vid. Dorvill. Sic. p. 49. — Sed sacra secum *attulit* in Italiam, atque sacra translata signum habebantur sedis translatae. Vid. Heynii Exc. IX ad Aeneid. II. At quia patrem non attulit secum in Italiam, propterea Heinsius monet, posse cum uno Vaticano *auferet* legi. Burmanno non displiceret, *efferet*. Fuere tamen, qui Anchisen in Italiam usque adductum traderent, in quibus Cato, Strabo, Dio Cassius. Vid. Muretus Var. Lect. XIII, 3. Hos forte secutus est Ovid. Fatale etiam erat, Penates Aeneae Italiae inferri; Aen. III, 167 sqq. Collocati ab initio Lavinii, inde Romam translati. In *Vestae* aede eos esse servatos quidam putabant; Tacitus Annal. XV, 41. Immo, aedes eorum fuit sub Velia, non longe a Vestae aede; Dionys. I, 67. — *Quum vos* etc. Iulius Caesar Pontifex Max. atque adeo praeses Vestalium, tuebitur Iliacos Deos, et imperator orbem. Qui post mortem *Deus* erit, homo *colet sacra*, sacra faciet. Alii haec de Augusto intelligunt; et possunt etiam de hoc intelligi.

533. Haec inseruit Ovidius, mortuo Augusto; intell. enim Tiberius, Iulii Caesaris Divi *nepos*, Augusti per adoptionem *natus*, qui per simulationem *recusavit* imperium, nec nisi precibus Senatus impulsus accepit; Tacit. Ann. I init. Sueton. Tib. 24. Cf. Noster IV ex Ponto 13. — *Pondus*, ut *moles*, de imperio. — *Coelestia*, eximia quaeque. In primis Dei nepoti et filio convenit. Mulier fatidica desinit in mulieris consecratione. — *Augusta Iulia* est Livia, quae Augu-

Talibus ut nostros dictis descendit in annos;
Substitit in medios praescia lingua sonos.
Puppibus egressus Latia stetit exsul in herba.
Felix, exsilium cui locus ille fuit!
Nec mora longa fuit: stabant nova tecta; nec alter
Montibus Ausoniis Arcade maior erat.
Ecce boves illuc Erytheidas applicat heros
Emensus longi claviger orbis iter.
Dumque huic hospitium domus est Tegeaea, vagantur
Incustoditae lata per arva boves.

sti testamento in familiam *Iuliam* nomenque *Augustae* assumta; Taciti Ann. I, 8, ibique Lipsius. Eius consecrationem Ovidius non vidit, praedixit tantum; et facta est per Claudium. Suet. vit. 11. Qui in memoriam antiquorum temporum redit, *adscendere* ad ea dicitur; qui de venturis loquitur, *descendere*. MSS. Vrs. Mazar. Nauger. Zulich. et alii quidam, *Talibus auspiciis nostros descendit ad agros:* quod et ipsum commode explicari posse monet Tauhn. Mox Sligtenhorst. malebat, *in mediis sonis;* quod sane usitatius. Sed ut *desinere* in aliquam rem dicitur, ita et *subsistere* pro desinere eodem modo construi potest.

540. Gemitum hunc, ut alios in hoc opere, Ovidio expressit haud dubie ipsius exsilium. De *novis* illis *tectis*, vide ad vs. 515. Ei oppidulo sive vico Evander nomen dedit Pallantii in memoriam veteris patriae. Quum *fuit* bis se proxime excipiat, Heins. aut prius in *suum*, aut posterius in *subit* mutandum censet; sine causa, ut docuimus ad vers. 245. — *Alter*, alius. Nec alius in montibus Ausoniis maior erat Evandro Arcade. Alii male Arcada montem explicant, in quo iam fuerit Arcas. — *Ausonia* saepe pars Italiae ea, cui postea Latii nomen haesit. Vide ad vs. 55.

543. De *Herculis adventu* conf. V, 643; Dionys. Halic. I, 34, 39; Liv. I, 7. Cum classe Graecorum in Italiam venisse credebatur. Leviter autem hic adventus cum poëtae proposito cohaeret, ut e vs. 583, apparet. — *Erythea*, Gades insula, ubi Geryon, cum cuius interemti bubus Hercules in Italiam venit, et prope Tiberim, ut quiete et pabulo laeto boves reficeret, procubuit. Sic Liv. et Dionys. Sed h. l. eum excipit *domus Tegeaea* Carmentae Arcadis, a *Tegea*, oppido Arcadiae sic dicta. *Tegeea* Burman. dedit. Alii *Teguea* scribunt. Mitscherl. *Tegeaea*. — Hoc verum est, quamquam in nostris codd. *Tegea*. Lem. — Paulo ante, Heins. *applicat*, agit, in *appulit* mutari vult, ut VI, 80, *Huc captas appulit ille boves*. — Verum et *applicare* sic dicitur VII Met. 223, *Oethaeis regionibus applicat angues*, et vs. 519, *Applicaverat ripae vaccas*. Ep. VII, 117, *applicor ignotis terris*. — Mox disputatur, utrum *lata*, an cum MSS. Vrsin. Mazarin. Zulich. et quatuor aliis *laeta* legendum sit. Posterius verum indicat Heins. recepit Mitscherl. et possit verum videri, quia et Liv.

Mane erat: excussus somno Tirynthius hospes
De numero tauros sentit abesse duos.
Nulla videt taciti quaerens vestigia furti:
Traxerat aversos Cacus in antra feros;
Cacus, Aventinae timor atque infamia silvae,
Non leve finitimis hospitibusque malum.
Dira viro facies; vires pro corpore; corpus
Grande: pater monstri Mulciber huius erat.
Proque domo, longis spelunca recessibus ingens,
Abdita, vix ipsis invenienda feris.
Ora super postes affixaque brachia pendent,

laetum pabulum, et Dionys. Hal. πόαν πολλὴν καὶ καλὴν memorat. Sed hoc ipsum impellere olim potuit virum doctum, ut h. l. *laeta* scriberet. Alterum *lata*, ut et Burm. vidit, melius convenit verbis *incustoditae* et *vagantur*: atque latis in arvis facilius nonnullae poterant averti. Praefertur igitur et a Bentl. ad Horat. III, 2, 9, ubi et de *laetis* et de *latis campis* multa loca collegit. Cf. Noster II, 210.

547. *Caci* furtum omnes similiter narrant, rerum scriptores nude, ut erat traditum, sed poëtae exornarunt. In his fons est Virgil. Aeneid. VIII, 185 sqq, quem Noster expressit. Cf. et Propert. IV, 9 init. Martial. V, 60. — *Excussus somno* nil nisi expergefactus. Livius *somno excitus*. — *Hospes* e vetust. codice Neapolis dedit, et recte; erat enim Hercules in hospitio Evandri. Alii *heros*, quod iam vs. 543 praecessit; Petav. *auctor*, unde Heins. *actor* faciebat. — *Duos*. Dionys. ὀλίγας τινὰς memorat; Liv. *eximium quemque pulchritudine*; Virg. vs. 207, *quatuor tauros totidemque iuvencas*. — *Cacus* λῃστής τις ἐγχώριος Dionys. — *Feros* ex uno Farnes. Heins. recepit, neque male; *ferus* enim saepe pro bove, cervo, equo ponitur. Vide Intpr. ad Phaedrum I, fab. 12, 9. Burm. contra vulg. *boves* magis placet, quia vers. 556 repetitur *feris*, et quia etiam Martial. V, Epigr. 66, atque Propert. d. l. *aversos boves* memorant. Hoc tuetur Krebsius. Ciofan. et Neapol. cum Vrsin. et tribus Vatic. *ferox* malunt, namque et Liv. *Cacus ferox viribus*, et Virg. Aeneid. VIII, 205, *furiis Caci mens effera*. — *Aversos*, quia cauda eos traxit in speluncam.

551. Caci indoles, forma, genus, domus. — *Timor silvae*, ut Cicero in Verr. V, 45: Sestius *terror morsque sociorum et civium*. Apud Martial. d. l. ubi Nostrum ita expressit: *Silvarumque tremor, tacita qui fraude solebat Ducere, nec rectos Cacus in antra boves*. Et quum etiam h. l. codex Farnesian. *tremor* agnoscat, id probatur Burman. — *Malum*. Notant, poëtam respexisse *Caci* nomen, quia Κακός Graecis malus. — *Dira facies*, ut I Metam. 156, *corpora dira gigantum*. Hoc ergo multo gravius, quam quod alii MSS. habent, *dura*. A Virgilio speluncae Caci *dira facies* tribuitur. Propert. ipsum adeo trifau-

Squalidaque humanis ossibus albet humus.
Servata male parte boum Iove natus abibat:
Mugitum rauco furta dedere sono.
Accipio revocamen, ait; vocemque secutus,
Impia per silvas ultor ad antra venit.
Ille aditum fracti praestruxerat obiice montis:
Vix iuga movissent quinque bis illud opus.
Nititur hic humeris, coelum quoque sederat illis,
Et vastum motu collabefactat onus.

cem et tricipitem finxit. *Recessus* speluncae II Metam. 761, *valles*, et a Virgil Georg. IV, 420, *sinus reducti* vocantur. Speluncam Virgil. sic descripsit: *Vasto submota recessu, Semihominis Caci facies quam dira tenebat Solis inaccessam radiis; semperque recenti caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis Ora virum tristi pendebant pallida tabo.*

559. *Servata male*, amissa. — *Abibat* revocavi, quum Heinsius e MS. Petavian. *abibas* invexisset, ut *natus* esset pro vocativo *nate*, quod sane non insoleus; IV, 731. Sed sine plurium MSS. consensu talia non adfectanda sunt. — *Furta*, boves raptae, ut III Metam. 7, *Furta Iovis*, puellae a Iove raptae. — *Raucus sonus* mugientibus tribuitur. — *Accipio revocamen* dictum ad formulam solemnem, *accipio* (agnosco) *omen.* — *Vltor.* Sic vetustior, alii *victor.* Illud et Virgil. Aeneid. VIII, 201, habet; et melius convenit h. l. Sed mox vs. 580, rectius *victor* vocatur. — *Obiice fracti montis*, fragmine montis obiecto. Apud Virgil. d. l. 227 primum fugit, tum *fultos emuniit obiice postes.* Et tales obiices saepe speluncarum ostia muniebant. Virgilius Georg. IV, 422, Proteus se tegit in antro *vasti obiice saxi.* — *Opus* τῷ *onus* praetulit Burmannus ex MSS. Pembrock. Thuan. Maz. quia sequitur *onus*, et quia haec pars montis quasi *opus*, vallum et monimentum antri, erat. Bene. Liv. XXXI, 40: *Viam, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit;* XL, 51: *molem ad Terracinam, ingratum opus.* Non credibile est, aliquem notius *onus* mutasse in exquisitius *opus*, quum contra hoc facile in illud corrumpi posset. — *Vix iuga*, etc. Inde vires Caci intelliguntur. Confer III Met. 61, et quae ibi notavimus. Magnitudo operis etiam vs. 567 sq, graviter declaratur; ita enim vis Herculea illucescit.

565. Certamen ipsum, quod pluribus descripsit Virgil. inde a vs. 230. Non facilis ibi Herculi labor: *Ter saxea tentat Limina nequidquam: ter fessus valle resedit.* Noster dignius Herculem descripsit. — *Humeris coelum* portabat, quum Atlantem ad mala Hesperidum apportanda misisset. Vide ad IX Metam. 198. — *Sedere*, simul firmitatis notionem inesse putes. Plinius Pan. X, 6; *quam bene humeris tuis sederet imperium*, ubi vid. Schwarz. et nos. Claudian. Rapt. Pros. praef. 47: *Firmior Herculea mundus cervice pependit.* — *Evulsum.* Neapol. *avulsum* malit, quia

Quod simul evulsum est, fragor aethera terruit ipsum;
Ictaque subsedit pondere molis humus.
Prima movet Cacus collata proelia dextra;
Remque ferox saxis stipitibusque gerit.
Quîs ubi nil agitur, patrias male fortis ad artes
Confugit, et flammas ore sonante vomit.
Quas quoties proflat, spirare Typhoea credas,
Et rapidum Aetnaeo fulgur ab igne iaci.
Occupat Alcides, adductaque clava trinodis
Ter quater adversi sedit in ore viri.
Ille cadit, mixtosque vomit cum sanguine fumos,
Et lato moriens pectore plangit humum.
Immolat ex illis taurum tibi, Iupiter, unum

Virgil. 237: *Dexter in adversum nitens concussit, et imis Avulsam solvit radicibus.* Et quia *est* a cod. nonnullis abest, Heinsins suadet, *Quo simul avulso* sive *averso*, aut *cui simul.* Burm. addit *simul* construi cum ablativo. — *Aethera terruit.* Virg. *impulsu, quo maximus insonat aether.* Sed *terruit* gravius etiam.

569. *movet proelia*) Dionys. Τρέπεται πρὸς ἀλκήν. — *Male fortis*, non fortis, IV Metam. 285. — *Patrias ad artes* habet a Virgilio: *illius* (Vulcani patris) *atros Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.* Tum in pugna ipsa vs. 252: *Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu, Evomit, involvitque domum caligine caeca, Prospectum eripiens oculis* etc. De *Typhoeo* vide III Metam. 303; V, 346; unde apparet, hac comparatione satis terribilem notari Cacum. — *Adducta clava*, ut IV Trist. 2, 5, *adducta securis.* Vide Drakenb. ad Sil. I, 334. De tormentis, quae intenduntur, legatur Cic. Tusc. II, 24. A Virgil. 220, clava illa *nodis gravatum robur* vocatur. — *Sedit in ore*, inflicta est ori. De telis corpus penetrantibus saepe legitur. — *Adversa*, quae quis sibi opposita petit. Cacus varia arma tentat; Hercules una clava utitur, sed repetitis ictibus opus erat ad monstrum debellandum.

577. *mixtosque*) Ita Rhoetus *cum sanguine mixta Vina refert moriens*, Aeneid. IX, 349. — *Fumos* pro *flammas* habent quatuor Vatic. et Neapol. Vtrumque evomuisse traditur; utrumque Virgilius habet. Quum igitur Noster paulo ante *flammas* memorasset, hic utique *fumos* praestat. Adde, quod in moribundo iam extinctae erant flammae. Etiam a Sidon. Apol. carm. XIII, *colla fumida Caci furis* memorantur.

579. Caede expiata, Hercules Iovi Inventori aram statuit, quae Romae erat ad portam Trigeminam, eique taurum unum immolavit: idque sacrificium Romani graeco ritu Dionysii Halic. adhuc aetate repetebant. Evander, qui ex matre audierat, in fatis esse, ut Hercules inter Deos referatur, primus ei sacra fecit, ara exstructa. Tum Hercules a regionis

Victor, et Evandrum ruricolasque vocat:
Constituitque sibi, quae Maxima dicitur, aram,
Hic ubi pars Vrbis de bove nomen habet.
Nec tacet Evandri mater, prope tempus adesse
Hercule quo tellus sit satis usa suo.
At felix vates, ut Dîs gratissima vixit,
Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.
IDIBVS in magni castus Iovis aede sacerdos
Semimaris flammis viscera libat ovis:
Redditaque est omnis populo provincia nostro;
Et tuus Augusto nomine dictus avus.
Perlege dispositas generosa per atria ceras;

illius incolis petiit, ut illa sacra perpetuo servarent, graeco quidem ritu, elegitque Potitios et Pinarios, duas familias nobiles, quos ritum illum doceret. Ipse, *ara* erecta, decimas ex praeda obtulit; quae ara *Maxima* vocabatur et sanctissime colebatur a Romanis, eratque prope forum Boarium; Dionys. d. l. et Liv. Haec igitur sacra antiqua Romulus accepit. — *Constituitque sibi*. Taubm. legendum monet *tibi*, si quidem illorum valuerit auctoritas, qui Iovi Inventori hanc aram ab Hercule dicatam vellent. — *Quo tellus sit satis usa*; quo hinc abiturus sit ad Deos. Sed hoc ita elocutus est, ut utilitates significaret, quas tellus ex Herculis laboribus perceperit. Desinit locus in Carmentae apotheosi.

587. *Idus* omnes Iovi sacrae. Iis ovis eidem, inde *idulis* dicta, mactabatur, sed Idibus Ianuar. vervex. — Sqq. *redditaque – avus* paulo negligentius scripta et addita, quamquam ad Augustum pertinent. An. V. c. 727, quum Octavianus simularet, omne se depositurum esse imperium, Senatus, auctore Munatio Planco, ei *Augusti* nomen dedit; Sueton. Aug. 7: Dio Cass. LIII, 16, ibique Reimar. tum Foggius ad Verrium. De die autem, quo id nomen ei oblatum, dissentiunt scriptores. Vid. Lipsius ad Tacit. Ann. I, 9. Etiam Orosius lib. VIII, *Idus* ut Ovid. h. l. nominat. Sed paulo ante onerosas *provincias* ipse suscepit administrandas, pacatas *populo* restituit. Vide Ernesti Exc. VI ad Sueton. Aug.

591–616. De vi nominis *Augusti* per comparationem. Atque ita catalogum struxit virorum Romanorum cognominibus insignium. — *Cerae*, imagines cereae virorum illustrium, quae *per atria dispositae* habebant titulos sive inscriptiones rerum gestarum, honorumque attributorum. Inde igitur et cognomina cuiusque cognoscebantur. — *Generosa*, familiarum nobilium. Neapol. ex codice vetusto *annosa* notavit, quod et duo alii ministrant. Glossae Rumphii, *onerosa*, quod Heins. ex *operosa*, id est, artificiose structa, ortum putabat. De cognominibus nobilium Romanorum, etiam eorum, qui iam memorantur,

Contigerunt nulli nomina tanta viro.
Africa victorem de se vocat: alter Isauras,
Aut Cretum domitas testificatur opes.
Hunc Numidae faciunt, illum Messana superbum:
Ille Numantina traxit ab urbe notam.
Et mortem et nomen Druso Germania fecit.
Me miserum! virtus quam brevis illa fuit!
Si petat a victis; tot sumat nomina Caesar,
Quot numero gentes maximus orbis habet.
Ex uno quidam celebres, aut torquis ademtae,
Aut corvi titulos auxiliaris habent.

vide Perizon. in Anim. hist. p. 41 et 272. — P. Servilius, devictis piratis, *Isauroque*, ipsa Ciliciae arce eversa, *Isaurici* cognomen adamavit; Florus III, 6, 5. Q. Caecilius Metellus *Cretum*, qui Mithridati favisse videbantur, *opes domuit*, totam insulam igni ferroque populatus est, inde *Creticus* dictus; Florus III, 6; Dio lib. 36 init. A Iugurtha devicto *Numidici* cognomen Q. Caecilio Metello, L. Calvi filio tributum; Vellei. II, 112. — *Messanici* cognomen nemini datum; sed Claudius Caudex, Mamertinis auxilio missus, urbem obsidione liberavit. Polyb. I, 1. Neque Noster de cognomine loquitur; tantum dicit *superbum*, quod crebro apud poëtas de victoribus legitur. — *Nota*, id, quo quis ita insignitur, ut discerni ab aliis possit. Nunc cognomen, quod Scipioni Aemiliano impositum. De formula *trahere notam* vid. Bentl. ad Horat. IV, Od. 2, 59. — *Drusus*, Liviae ex priore marito Tiberio Nerone filius, Tiberii frater, rebus in Germania praeclare gestis, ad Rhenum in aestivis castris, ex fractura, equo super crus eius collapso an. V. c. 745, mortuus est: de qua morte sub Ovidii nomine Consolatio exstat ad Liviam Augustam. Senatus ipsi posterisque eius *Germanici* cognomen decrevit; Suetonius, Claud. 1; Dio lib. LV. — *Virtus illa*. Velleius II, 97 de eo: *Adolescens tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit, vel industria perficit*. Vid. eius laudes etiam Horat. IV, Od. 4. Iulius Caesar cognomine nullo insignitus erat; nihilo tamen minus hic eius mentio fit, et in maximam eius laudem. Vicerat enim ille gentes numero infinitas. Cic. pro Marc. 2.

601. T. Manlius Torquatus, qui an. V. c. 392, ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, *torque* detracto, cognomen invenit; Cic. III Off. 31; Liv. VIII, 10. M. Valerius Corvinus, Trib. militum, an. V. c. 406, Gallum magnitudine et armis insignem in certamine singulari occidit, adiutus a *corvo*, qui, in galea eius sedens, quotiescumque certamen initum est, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit; Liv. VII, 26. Cn. Pompeio *Magni* cognomen ab assentatione familiari tributum. Liv. XXX, 45. — *Nomine*

Magne, tuum nomen rerum mensura tuarum est:
  Sed qui te vicit, nomine maior erat.
Nec gradus est ultra Fabios cognominis ullus.
  Illa domus meritis Maxima dicta suis.
Sed tamen humanis celebrantur honoribus omnes:
  Hic socium summo cum Iove nomen habet.
Sancta vocant augusta patres: augusta vocantur
  Templa, sacerdotum rite dicata manu.
Huius et augurium dependet origine verbi,
  Et quodcumque sua Iupiter auget ope.
Augeat imperium nostri Ducis, augeat annos:
  Protegat et vestras querna corona fores;

maior, superans omue uomen ac titulos. Cod. Vrs. Voss. Zulich. Mazar. multique alii, *te quoque maior.* Eam seutentiam sauc quisque exspectat; sed Ovidius praeter exspectatum causam potius memorare voluit, cur nullo cognomiue ornatus sit. Heiusius *se quoque maior* coniicit, ut poëta Caesaris clementiam occulte tangat, qua victis hostibus ignovit. Iu quam rem illud Cic. pro Marc. 4, laudari potest, *hodierno die te ipsum vicisti.* Taubuer. monet, Ovidium per gradus ire voluisse: Pompeius fuit *magnus.* Caesar *maior* rerum gestarum gloria, Fabius *maximus.*

605. An. V. c. 499, quum Fabius omnem forensem turbam in quatuor tribus coniecisset, urbanasque eas appellasset, *adeo eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hao ordinum temperatione pareret;* Liv. IX, 46 extr. — *Illa domus;* mansit euim ei genti hoc nomen. Et omuis illa familia de civitate beue meruit; II, 195 seqq. — *Socium nomen.* Taubner. nou improbat aliorum *numen*, ob factam apotheosin. Immo hic nonnisi de *nomine* sermo est. — *Sancta* etc. Glossae Philoxeni, *Augustus* ἱερός, *sanctus.* Quibusdam censentibus Octavianum Romulum appellari oportere, praevaluit, ut Augustus vocaretur, nou tantum novo, sed et ampliore cognomine, *quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, augusta dicantur, ab auctu, vel ab avium gestu gustuve, sicut etiam Ennius docet, scribens; Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.* Sueton. Aug. 7; Florus IV, 12, 66; Dio lib. LIII, πάντα τὰ ἐντιμότατα καὶ τὰ ἱερώτατα αὔγουστα καλεῖται. Inde et Augusti palatium peculiari ratione *sanctum* dicebatur. Vide Beutl. ad Horatium IV, Od. 4, 26. — *Sacerdotum manu.* Templa ita dedicabantur, ut Poutifex postem *manu* teueret. — *Huius et augurium* etc. ab hocuomiue fluxit et voc. augurium. — *Querna corona.* Supra fores Palatii civica e *quercu* corona suspeusa erat, et ad utrumque latus *laurus* stabat, triumphalis arbor. — Confer IV, 953; III Trist. 1, 35–48; I Metam. 562: Dionem Cass. LIII, 16, Corona *ob cives*

Auspicibusque Deis tanti cognominis heres
  Omine suscipiat, quo pater, orbis onus.
Respiciet Titan actas ubi tertius Idus,
  Fient Parrhasiae sacra relata Deae.
Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant:
  Haec quoque ab Evandri dicta parente reor.
Mox honor eripitur: matronaque destinat omnis
  Ingratos nulla prole novare viros.
Neve daret partus, ictu temeraria caeco
  Visceribus crescens excutiebat onus.
Corripuisse patres ausas immitia nuptas,
  Ius tamen exemtum restituisse, ferunt.
Binaque nunc pariter Tegeææ sacra parenti.
  Pro pueris fieri virginibusque iubent.

servatos inscripta erat. — *Vestras.* Vnus Vatic. *meritas.* Heinsius coniicit *notas.* — *Heres* est Tiberius, cui Augusti nomen hereditarium. Sueton. Tib. 26. — *Orbis* habent vetustiores. Alii *urbis*, quod Heins. defeudi posse putat ex II, 197. Illud multo gravius.

617–636. Die decimo quinto, scil. XVIII Kalend. Februar. rursus *Carmentalia.* Confer Plutarch. Quaest. Rom. tom. VII, p. 124 edit. Reisk.— *Actas*, transactas, exactas. — *Relata*, iterata, repetita; II, 512, *Et referunt certi sacra paterna dies*; Cicero in Caecil. 21, *consuetudo repetita et relata.* — De *Parrhasia* Dea vide ad vs. 478. — *Matres*, matronae, mulieres. — *Carpenta*, currus cum tecto arcuato rotisque duabus, qui saepe in nummis cernuntur. Ann. V. c. 360, Romae id honoris decretum matronis, *ut pilento* (vehiculo pensili et commodiore aliis) *ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur*; Livius V, 25. — *Ab Evandri parente*, quod vix verum esse potest, *honor eripitur.* A Senatu prohibitae sunt Ὀχήμασι χρῆσθαι ζευκτοῖς; Plutarch. d. l. — *Destinare*, sibi proponere, constituere. Vide ad Plin. I, Epist. 8, 1: Plutarchus, συνέθεντο. — *Ingratos viros*, sive quia viris omnibus Senatorum interdictum imputabant, sive quia et virorum culpa aliqua in hac re. Etiam Plutarchus, ἀμυνόμεναι τοὺς ἄνδρας. — *Novare prole.* Quidam ex vetustioribus *iuvare*, quod damnat Heinsius; durum tamen est, *viros novare prole*, novam prolem viris parere; neque hoc comprobari potest illis, *novare gregem*, *novare pignora*, quae apud Statium Theb. X, 223, 791 leguntur. — *Caeco*, clandestino. II Amor. 14, 4, ubi de puellis onus ventris sic excutientibus, *caecas armant in sua fata manus.* Conf. et Heroid. XI, 42: *Vt penitus nostris... Visceribus crescens excuteretur onus.* — *Ius restituisse.* Hinc mulieres εὐτεκνοῦσαι καὶ πολυτεκνοῦσαι templum Carmentae posuerunt. — *Exemtum*, ademtum, Vide Burm. Olim *ereptum* aut *amissum*, quae fluxerunt ex interp.

Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas ritus veteres, assiste precanti:
Nomina percipies non tibi nota prius.
Porrima placantur, Postvertaque sive sorores,
Sive fugae comites, Maenali Nympha, tuae.
Altera, quod porro fuerat, cecinisse putatur:
Altera, versurum postmodo quidquid erat.
CANDIDA te niveo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene prospicies Latiam, Concordia, turbam:

629. *Scortea*, quae ex corio et pellibus sunt facta; Varro de Ling. Lat. lib. VI, ubi addit: *Inde in aliquot sacris ac sacellis scriptum habemus: Ne quid scorteum adhibeatur, ideo, ne morticinum quid adsit.* — *Nympha* etiam a Virgilio Aeneid. VIII, 336, Carmenta vocatur. Pro eo nomine h. l. octo MSS. *Diva*. Alteram *Porrimam* cum nostro etiam Servius ad Aeneid. d. l. vocat; et *Postverta* in Inscript. apud Gruter. pag. 50, occurrit. Heiusius malit *Postvorta*, ut apud Macrobium Sat. I, 7, *sicut Antevorta et Postvorta, divinitatis scilicet aptissimae comites; apud Romanos coluntur.* Denique notanda et sunt Gellii Noct. Att. XVI, 6, verba, ubi de mulieribus aegre enitentibus sermo: *huius periculi deprecandi caussa arae statutae sunt Romae duabus Carmentibus: quarum altera Postverta nominata est, Prosa* (alii Prorsa) *altera; a recti perversique partus et potestate et nomine.* — Regii codices B et C habent *Postverta;* in codice A scriptura fuit corrupta. LEM. — *Porro* saepe significat, in futurum; sed ex h. l. apparet, dictum etiam esse de tempore praeterito, cuius significationis exemplum sibi occurrisse negat Burmannus. — *Versurum*, non *venturum*, habent Zulich. et Mazar. Nempe alterum explicat vim nominis *Postventa*, alterum nominis *Postverta*, quod et ipsum hoc loco in multis MSS. legitur. — In Regiis tribus reperimus *venturum*, quod quadrare non potest, nisi cum *Postventa*; hoc quidam dederunt sine auctoritate. LEM.

637. Proximo die, nempe die XVII Kalend. Februar. tuum templum, *Concordia*, dedicatum. Ea Dea quinque Romae templa habebat; nunc antiquissimum intell. In area, ubi Manlii domus steterat, populus aedem Deae, quam *Monetam* vocabant, aedificavit; Plutarch. Camil. 36; adscendebatur centum *gradibus*. *M. Furius Camillus* Dictator, orto motu civili, ad Capitolium respiciens, Deos precatus est, ut seditionem bene vertere iuberent, aedemque *Concordiae*, si motus esset sedatus, vovit. Motu composito, decretum, ut aedes vota prope forum extrueretur. Plutarch. Camil. 42. — Templum foro imminens recte *prospicere* turbam aut populum in foro dicitur. Id Tiberius,

Nunc te sacratae restituere manus.
Furius antiquum populi superator Hetrusci
  Voverat, et voti solverat ante fidem.
Causa, quod a patribus sumtis secesserat armis
  Vulgus; et ipsa suas Roma timebat opes.
Causa recens melior: passos Germania crines
  Porrigit auspiciis, Dux venerande, tuis.
Inde triumphatae libasti munera gentis;
  Templaque fecisti, quam colis ipse, Deae.
Haec tua constituit genitrix et rebus et ara,
  Sola toro magni digna reperta Iovis.

consulatum cum Cn. Pisone iniens reficiendum suscepit, ut suo et Drusi nomiue inscriberet, atque an. V. c. 762, quo pax in Pannonia et Dalmatia composita, Druso iam mortuo, de manubiis dedicavit; Suetonius Tib. 20; Dio lib. LV, 17, et LVI. Adde Verrium Flac. Quamquam alii aliter, ut mox videbimus. — Pro *nunc de* quatuor MSS. *hic te.* Inde Heinsius suadebat, *Vt bene prospicias Latiue, Concordia, turbae, Hic te* etc. Male; nam in repetito *Nunc* vis est, ut ex seqq. apparet. — *Sacratum* et *sanctum*, quidquid ad Imperatorem pertinebat. Vide Rittersh. et Cortium ad Plin. X, Epist. 1. Infra II, 60, *sacratus Dux populi Hetrusci*, Veientinorum in Hetruscis opulentissimorum, atque Faliscorum. — *Ante*, olim. — *Quod a patribus* etc. Omnis multitudo per Tribunos plebis in principes, in primis in Camillum, incitata postulabat, ut alter consul e plebe crearetur; Livius V, 25. — *Suas timebat opes*, opes plebis metuebant senatores. Noster ingeniose loqui voluit.

645. Sensus: Germania tuis auspiciis victa. Victi victori *porrigebant* ea, quibus essent insignes; Germani *crines* suos promissos ad tonsuram; Amorr. I, 14: *Iam tibi captivos mittet Germania crines: Culta triumphatae munere gentis eris*; Trist. IV, 2, 43: *Crinibus en etiam fertur Germania passis, Et ducis invicti sub pede moesta sedet.* — Interpreti Gallico *Dux venerandus* Germanicus esse videtur. At bella tum omnia gerebantur *auspiciis* Imperatoris. — *Libasti munera gentis.* Neapolis ad prandium civibus exhibitum et congiarium ex manubiis datum refert; Burmannus ad detonsos crines, quos Augustus (immo Tiberius) libaverit. Obscure sane poëta locutus est; puto tamen sensum esse: tu manubia in usum sacrum adhibuisti et templa inde fecisti. — *Quam colis*, vita tua et moribus. — *Haec.* Mazar. Arund. et alii *Hanc*, scil. Concordiam. Non male. — *Genitrix*, Livia. Ea concordiam *rebus* ipsis Augusto, et *ara*, quam forte, ut Const. Fanensis et Burmannus suspicantur, in Concordiae aede *constituit*, exhibuit, quemadmodum et Bonae Deae templum restituit V, 157. — *Magnus Iupiter*, Augustus. De Livia similiter, II Trist. 1, 162:

HAEC ubi transierint, Capricorno, Phoebe, relicto,
Per iuvenis curres signa gerentis aquam.
SEPTIMVS hinc oriens quum se demiserit undis,
Fulgebit toto iam Lyra nulla polo.
SIDERE ab hoc, ignis, venienti nocte, Leonis
Qui micat in medio pectore, mersus erit.
TER quater evolvi signantes tempora Fastos,
Nec sementiva est ulla reperta dies:
Quum mihi, sensit enim, lux haec indicitur, inquit
Musa: quid a Fastis non stata sacra petis?
Vtque dies incerta sacro, sic tempora certa;
Seminibus iactis est ubi foetus ager.
State coronati plenum ad praesepe iuvenci,
Cum tepido vestrum vere redibit opus.

Quae, nisi te, nullo coniuge digna fuit. Quae si non esset, caelebs te vita deceret, Nullaque, cui posses esse maritus, erat.

651–656. Solis transitus e Capricorno in Aquarium. Lyrae et medii Leonis occasus. Plinius XVIII, 26: *Et quum sol in aquarium sentitur transire, quod fere XVI Kalend. Februar. evenit.* Primae edd. et duo MSS. *transieris.* Duo, *transierit.* Inde Heins. coniicit *Nox ubi transierit,* quia sic II, 639; IV, 165 et alibi, aut *lux ubi transierit.* — *Iuvenis,* quem Ganymedem nonnulli dixerunt. Hygin. P. A. II, 29. — *Aquam,* urnam unde aquam effundit; Horatius Sat. I, 1, 36. Inde *urniger* vocatus. — *Gerentis* pro *regentis* Heins. de suo dedit. — *Septimus hinc oriens,* dies tertius et vigesimus Ianuar. — Stella *in medio pectore Leonis* insignis Regulus dicitur. Intelligendus autem occasus Leonis matutinus. Sed lapsus est Ovidius.

657–704. *Sementiva,* aut, ut et hoc loco in MSS. quibusdam et apud alios auctores scribitur, *Sementina,* feriae sationis finitae causa susceptae, et a semente appellatae, auctoribus Varrone et Festo. Erant in feriis conceptivis, quae quotannis a magistratibus aut sacerdotibus concipiebantur; Macrobius Sat. I, 16. Itaque in *Fastis signatae* reperiri non poterant. Sed Ovidius se frustra in illis quaesivisse finxit, ut Sementivae descriptionem commode inserere posset. In ea Tibull. II init. ante oculos habuisse videtur; ubi Ambarvalia describuntur. — Pro *iactis* multi ex vetustioribus, *laetis,* non improbante Burmanno. Verum *iactis* nunc apertius tempus definit. — In tribus nostris *iactis.* LEM.

663. *Requies et festa ruricolarum* describuntur, additis precibus pro frugum copia et pace. — *State -humus.* Tibullus d. l. *Requiescat arator; Et grave suspenso vomere cesset opus. Solvite vincla iugis: nunc ad praesepia debent Plena coronato stare boves*

Rusticus emeritum palo suspendat aratrum:
  Omne reformidat frigida vulnus humus.
Villice, da requiem terrae, semente peracta:
  Da requiem, terram qui coluere, viris.
Pagus agat festum: pagum lustrate, coloni;
  Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum, Tellusque Ceresque,
  Farre suo, gravidae visceribusque suis.
Officium commune Ceres et Terra tuentur;
  Haec praebet causam frugibus, illa locum.
Consortes operum, per quas correcta vetustas,
  Quernaque glans victa est utiliore cibo;
Frugibus immensis avidos satiate colonos,
  Vt capiant cultus praemia digna sui.

capite. *Coronari* animalia solebant feriantia, officio functa et diebus festis; V, 52; VI, 311. Vide Wernsdorfii Excursum VII ad Gratiani Cynegir. in poëtis minoribus, et Plutarchum Quaest. Rom. p. 117 edit. Reisk.

669. De illo *festo* conf. Varro de Re Rust. I, 2. Sed Virg. I, 339 sqq, duo alia rusticorum festa descripsit. — In *pagos* Servius Tullius agrum Romanum divisit, instituitque, ut Diis tutelaribus cuiusque agri arae excitarentur, in iisque quotannis sacra communia fierent: quae *paganalia* dicta. In iis *liba*, πέλανοι, conferebantur a singulis familiis; Dionys. Halic. IV, 15. — *Pagus lustrabatur* hostiis circumactis; Tibullus d. l. *Di patrii, purgamus* (lustramus) *agros, purgamus agrestes.* — Deae *matres* dicuntur earum rerum, quas tuentur, ut Dii *patres.* — Quia ingratus concursus *suo*, *suis*, propterea Heinsius suadet *farre pio*, quod sane saepissime legitur. Sed h. l. *suo* cum vi, quod ipsae largiuntur. — *Viscera* fruges, quas illae e visceribus suis protulerunt. Confer IV, 633 sqq. — *Causa* sunt semina. — De *officio* Telluris in frugibus ferendis conf. II Metam. 285 sqq.

675. Confer cum his precibus IV, 911 sqq, ubi earum utilitatem attigimus. *Consortes operum*, Ceres et Tellus, quae adiuvant rusticos in opere. — *Correcta vetustas*, victui deteriori veterum substituta meliora alimenta. Nam Cereris *munere Tellus Chaoniam pingui glandem mutavit arista*, Virg. Georg. I, 8, 147; confer infra IV, 401 sqq. — *Avidos* bono sensu dixit, id cupientes. Heinsio eleganter dictum videtur, quod Zulichem. pro diversa lectione habet, *augete colonos*, quia sic *augere honoribus*, *opibus* etc. At *satiate* bene convenit verbis *avidos* et *frugibus*. Inde Tibullus vs. 23, *satur colonus.* Sever. in Aetn. 266, *Horrea uti saturent.* — *Immensis*, ut Virgil. Georg. I, 49; *Illius immensae ruperunt horrea messes.* Ibi praecedunt vota *avari* coloni;

Vos date perpetuos teneris sementibus auctus:
  Nec nova per gelidas herba sit usta nives.
Quum serimus, coelum ventis aperite serenis:
  Quum latet, aetheria spargite semen aqua.
Neve graves cultis Cerealia dona cavete
  Agmine laesuro depopulentur aves.
Vos quoque subiectis, formicae, parcite granis:
  Post messem praedae copia maior erit.
Interea crescat scabrae robiginis expers,
  Nec vitio coeli palleat aegra seges;
Et neque deficiat macie, neque pinguior aequo
  Divitiis pereat luxuriosa suis:
Et careant loliis oculos vitiantibus agri;
  Nec sterilis culto surgat avena solo.

quod forsan respiciens, Ovidius *avidos* induxit colonos. — *Vrere* de gelu; confer IV, 918, ubi similes preces.

680. Virg. Georg. I, 112: *Luxuriem segetum tenera depascit in herba*; vs. 134, *sulcis frumenti quaereret herbam*. Etenim *herba* omnino virens germen cuiuscumque plantae. Vide et supra ad vs. 154. — *Sereni et clari venti*, qui coelum reddunt serenum. Pulsis nubibus, nimbisque remotis, coelum *aperitur*. Tempus autem est humo tegere semina, *Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent*. — *Spargite*, conspergite, madefacite. — *Aetheria aqua*, ut alias *coelestis* pluvia.

684. *aves*, ut *improbus anser Strymoniaeque grues* Virg. G. I, 119. — *Graves*, noxiae. — *Vos quoque* etc. Iucunde quidem formicas differt ad messem, sed minus bene eas in precibus ad Deas alloquitur. — *Subiectis*, nempe glebae, terrae, MS. Gottorph. *suppositis*. Ita III Metam. 102, *supponere dentes terrae* de Cadmo dentes serente. — De *robigine*, vitio segetum, quam Robigo Dea, cui Aprili extr. sacra fiebant, avertere credebatur, vid. IV, 905 sqq. *Robigo*, etiam quae proprie dicitur, et metalla adedit, res *scabras* efficit. — *Palleat* areat, succis aestu ademtis. — *Aegram segetem* illustrat Heinsius. Idem ex uno MS. suo, cui Francofurt. a manu prima adstipulatur, *usta* praetulisset, nisi idem verbum iam praecessisset. — *Macies aegra* a Statio Theb. IV, 702, solo tribuitur. — *Luxuria* segetum est, quum oneratae fertilitate procumbunt; Plin. XVIII, 44, 2; Virg. Georg. I, 112. — *Lolium*, Linn. *lolium temulentum*, credebatur *oculos vitiare* comedentium, eos luscitiosos reddere; quod et Fulgentius in lib. de Prisco sermone observat. Vide Harduinum ad Plin. XXII, 77. A Virgilio Georg. I, 154, *infelix* vocatur, quo ipso loco *avena* cum eo coniungitur. Linn. *avena fatua*, in

Triticeos foetus, passuraque farra bis ignem,
  Hordeaque ingenti foenore reddat ager.
Hoc ego pro vobis, hoc vos optate, coloni:
  Efficiantque ratas utraque Diva preces.
Bella diu tenuere viros: erat aptior ensis
  Vomere: cedebat taurus arator equo.
Sarcula cessabant; versique in pila ligones,
  Factaque de rastri pondere cassis erat.
Gratia Dîs, domuique tuae: religata catenis
  Iam pridem nostro sub pede bella iacent.
Sub iuga bos veniat; sub terras semen aratas:
  Pax Cererem nutrit: Pacis alumna Ceres.
At, quae venturas praecedet sexta Kalendas,
  Haec sunt Ledaeis templa dicata Diis.
Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum

quam triticum et hordeum degenerare credebantur. — *Bis passurα ignem*, dum torrentur ante, quam moluntur, et dum coquuntur in furno. — *Efficiant ratas.* IV, 775, precibus finitis additur: *Quae precor eveniant.*

697. *Tenuere*, occupatos tenuere. — *Erat aptior*, malebant illi ensem tractare, quam aratrum. — *Taurus arator.* Etiam apud Tibullum I, 10, 46, pro *araturos boves* MSS. quidam boni, approbante Broukhus. *aratores boves.* Ibi Heynius in Obs. monet, id epico potius carmini convenire. Immo occurrit, ut vel hic locus docet, et alibi. Similiter II, 12, *bellator equus.* — *Pondere.* Etiam Virgilius Georg. I, 164, *rastri iniquo pondere;* et XI Met. 36, *graves rastri*, quo loco et ipso cum *sarculis* et longis *ligonibus* coniunguntur; iis enim instrumentis glebae inertes frangebantur. Confer IV, 927. — *Gratia Dis* etc. Neapolis putat, haec post proelium Actiacum scripta, sed fallitur; pertinent ad Tiberii tempora, et alloquitur Germanicum. — Bellum passim a poëtis *religatis* post tergum manibus describitur. Confer Aeneid. I, 291 sqq, ibique Heynii Exc. — *Pax Cererem* etc. Conf. IV, 407. De utilitate, quam Pax rei rusticae adfert, elegans locus est Tibulli I, 10, 45 sqq.

705–708. *Pollucis et Castoris templum.* VI Kal. Febr. an. V. c. 769, Tiberius Castoris et Pollucis aedem dedicavit, inscripto et suo et Drusi fratris nomine; Dio lib. LV, p. 567. Confer Consolat. ad Liviam vs. 283 sqq. Fuit illud templum ad lacum *Iuturnum* (vs. 463) in foro Romano prope Iulii Caesaris templum: II ex Pont. 2, 85 seq.; Suetonius Caes. 10. — *Ledaeis.* Vnus MS. *Ledacis*, unde Heins. *Ledaicis* coniiciebat; sed forma *Ledaeus* satis usitata: Cons. ad Liviam, 283; Martialis IV, 58, *Ledaeas Lacedaemonis palaestras.* — *De gente Deorum*, de gente Caesarea. —

Circa Iuturnae composuere lacus.
IPSVM nos carmen deducit Pacis ad aram;
Haec erit a mensis fine secunda dies.
Frondibus Actiacis comtos redimita capillos,
Pax ades, et toto mitis in orbe mane.
Dum desunt hostes, desit quoque causa triumphi:
Tu ducibus bello gloria maior eris.
Sola gerat miles, quibus arma coërceat, arma;
Canteturque fera nil, nisi pompa, tuba.
Horreat Aeneadas et primus et ultimus orbis:
Si qua parum Romam terra timebit, amet.
Tura, sacerdotes, pacalibus addite flammis;

Composuere, coniuncti posuere. Nove sic dictum.

709. *Ara Pacis*) *Aras* veteres statuebant rei, quam cuperent laudatam. Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 13. *Paci* Deae iam Athenienses aras consecrarunt; sed Romae ante Augusti tempora nullis fuit monumentis honestata. Eo tandem imperante, senatus populique iussu *ara Pacis* posita est anno V. c. 741, die VI Non. Iul. in ipsa curia. Eo enim anno Augustus, rebus in Gallia, Hispania, Germaniaque prospere confectis, Romam redierat. Aram et Noster lib. III, 882, et Iuvenalis Sat. I, 115, memorant, tum nummi exhibent. Vid. Goltzius in Aug. p. LVII, n. 12. Ad eam bis quotannis, Ianuarii et Martii tricesimo die sacrificatum. Vide omnino Fischer. de Ara Pacis. — *Haec*, nempe qua sacra fiunt ad aram illam. — In verbis *Ipsum nos carmen* etc. commodus et gratus transitus. — Victoria *Actiaca* quum tandem orbi romano, bellis continuis per plura saecula profligato, pacem reddidisset, praeclare nunc Pax *frondibus* vel oleae vel lauri (nam utraque pacalis) quibus post illam victoriam ornata erat, adesse iubetur. Heinsius vero intelligit frondem lauream Apollini *Actio* sacram. Sic et Lenzius. Bochartus malebat, *frondibus Actaeis*, id est, olea. — *Comtos* iam Ciofanus ex optimis cod. invexit. Burmannus notat, *canos*, quod reliqui praeferunt, diuturnam et quasi perpetuam pacem indicare. Mihi vero cana Pax parum placet; neque sic bene perpetuitatis rationem poëta expresserit. *Comti* contra capilli venerandam reddunt faciem (Tibull. IV, 2, 10) et conveniunt his solemnibus. Possunt etiam verba *comtos redimita* e copia poëtica dicta esse pro uno *comta*. Ita Aen. VII, 751, *sacerdos Fronde super galeam et felici comtus oliva*; Aeneid. lib. VIII, vs. 128, *vitta comtos praetendere ramos*.

716. *Tubae* usus et in bello et in sacris spectaculisque; Calpurn. Ecl. I, 67: *Inter sacra tubas, non inter bella sonare*. Quae ad bella pertinent, ea *fera* vocantur. — *Vltimus orbis*, terrae remotissimae; Bentl. ad Horatium I, Od. 35, 29. — *Primus* ergo sunt propinquae. — *Pacalis* vox

Albaque percussa victima fronte cadat.
Vtque domus', quae praestat eam, cum Pace perennet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.
Sed iam prima mei pars est exacta laboris,
Cumque suo finem mense libellus habet.

forsan ab Ovidio facta; Metam. VI, 111, *oleae pacales*. — *Percussa*. Alii *perfusa*, quod Taubner. ad morem refert, quo merum ex patera inter cornua hostiae effundebatur. Alteri lectioni similis est, sed plenior, locus IV Trist. 2, 5: *Candidaque adducta collum percussa securi Victima purpureo sanguine tinguat humum*. Confer supra 83, 320. — Pro *praestat* Francofurt. et undecim alii *praestet*, ut simul votum includat. Hamburg. *pacem quae praestat*, *pace perennet*, qualem lusum Ovidius sane amat, ut *vs*. 25, 72; II, 52, et saepe. Passim autem in hoc opere pacem commendat, detestaturque bella.

LIBRI SECVNDI

ARGVMENTVM

Praefatio et dedicatio, 1–18. De Februis, unde mensis dictus, 19–34. De vi purgaminum vulgo credita, 35–46. De ordine Februarii antiquo et facta mutatione, 47–54. Kalendarum Februar. memorabilia; Iunonis Sospitae templum dedicatum; laudes Caesaris; celebritas in luco asyli; sacra Iovis; tempestatis ratio, 55–72. Lyrae et medii Leonis occasus, 73–78. Delphinis occasus et inde Arionis fabula, cuius delphin inter sidera fulget, 79–118. Augustus pater patriae dictus. Hinc laudes eius et comparatio cum Romulo, 119–144. Aquarii ortus et mollior aura, 145–148. Initium veris, 149–152. Arctophylax oritur, cuius fabula narratur, 153–192. Fauni sacra, et Fabiorum in bello Veientino interitus, 193–242. Corvus, Anguis et Crater oriuntur, quorum origo refertur, 243–266. Lupercalium origo et ritus, quibus Herculis et Omphales fabula inserta; tum Romuli et Remi expositio atque conservatio, 267–452. Tempestatis inconstantia; 453–456. Ingressus Solis in Pisces, atque horum origo, 457–474. Quirinalia et Romuli apotheosis; festum item Stultorum et Deae Fornacis, 475–532. Feralia ad placandos Manes, 533–570. Sacra Mutae aut Tacitae magica, 571–616. Caristia, 617–638. Terminalia, 639–684. Regis fuga, et plures Tarquinii res, 685–852. Hirundinis reditus, 853–856. Equiria, 857–864.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM
LIBER SECVNDVS

Ianus habet finem: cum carmine crescit et annus:
  Alter ut hinc mensis, sic liber alter eat.
Nunc primum velis, Elegi, maioribus itis:
  Exiguum, memini, nuper eratis opus.
Certe ego vos habui faciles in amore ministros,
  Quum lusit numeris prima iuventa suis.
Idem sacra cano, signataque tempora Fastis:

1–18. *Praefatio*, qua argumenti sui et operae gravitatem commendat, et Germanicum propitium sibi reddit. Vt alii poëtae lyram, sic Noster *elegos* suos alloquitur. Initium autem huius libri, si cum fine superioris coniungitur, ταυτολογεῖ. — *Crescit* cum Mazarin. Zulich. Voss. et aliis nonnullis, quos Heinsius secutus est, melius legimus, quam *crescat* cum reliquis; non enim haec optantis sunt, sed narrantis. — Mox Neapoli placebat, quod nonnulli praeferunt, *ut it mensis*. Sed *ut it* ingratum efficit sonum, atque *it* facile potest intelligi. Quia veteres plerique *hic* habent, propterea Heinsius *hinc* dedit, idque bene in principio ponitur. Virgil. Georg. I, 5, *hinc canere incipiam*. Livius II, 1, *Liberi iam hinc P. R. res peragam*. *It* mensis, dum decurrit; *it* liber, dum componitur. — *Velis maioribus ire*, ad maius graviusque opus componendum adhiberi. De tropo hoc vide ad I, 4; IV Pont. 5, 1: *Ite leves elegi doctas ad consulis aures*. Etiam hoc loco quidam *ite*; sed alterum melius est, quod observare elegos iubet, quid ipsis fiat. — *Exiguum opus*, quo leve argumentum, res ludicra, tractatur; VI, 22, *modi exigui*. Etiam Horatius Art. Poët. 77, *exiguos elegos* vocat.

5. *Certe ego* recepit Heinsius ex duobus MSS. Caeteri *Ipse ego* — *Faciles*, obsequentes, se accommodantes mihi in amoribus cantandis. — *Ludere* de carminibus non seriis; Plin. VIII, Ep. 21, 2: *Graviora opera lusibus iocisque distinguo*. — *Numeris suis*, nam amantium in primis curae et querelae includebantur elegis. —

Ecquis ad haec illinc crederet esse viam?
Haec mea militia est; ferimus, quae possumus, arma,
Dextraque non omni munere nostra vacat.
Si mihi non valido torquentur pila lacerto,
Nec bellatoris terga premuntur equi,
Nec galea tegimur, nec acuto cingimur ense;
His habilis telis quilibet esse potest;
At tua prosequimur studioso pectore, Caesar,
Nomina, per titulos ingredimurque tuos.
Ergo ades, et placido paulum mea munera vultu
Respice, pacando si quid ab hoste vacas.
FEBRVA Romani dixere piamina patres:
Nunc quoque dant verbo plurima signa fidem.

Signata. Vide I, 11. — Quum quilibet civis operam suam civitati debeat, inde effloruit sententia, *Haec mea militia est* etc. Et *militia* latius etiam de omni *munere*, id est, de eo, quod quis praestare debet, dicitur, ut de oratoris forensis labore; Cicer. Mur. 9, *urbana militia respondendi, scribendi, cavendi*.

11. *Pila* et hastae *torquebantur* lacerto adducto, ad quod et viribus et arte opus erat; Met. VIII, 28 sqq. — Pro *valido* Burmannus ex uno Vaticano non damnat *solido*, quia saepius Ovidius se tenui corpore fuisse profiteatur. *Bellator equus* etiam XV Met. 368; Virgilio Georg. II, 145. Vide ad Plinium VII, Ep. 9, 7. Similiter supra I, 698, *taurus arator*. — *Habilis*, idoneus. — *At*, tamen, certe. — *Prosequimur*. Dousa pater volebat, *persequimur*; sine causa; namque et *prosequi* et *persequi* dicitur qui singulas rei partes ordine explicat. Plinius I, Ep. 8, 8: *munificentiae rationem stilo prosequi*. Vide ad IV, 724. — *Nomina*, laudes. Quidam *numina*, quod non damnat Taubnerus. — *Per titulos ingredimur*. Vide ad I, 15. — *Pacando*. Alii *pacato*. Taubnerus utrumque ferendum censet. At, si hostes iam *pacati*, otium erat Germanico.

19-30. *Vis vocabuli Februa*. Res tenuis et ieiuna. — *Patres*, priores, antiqui: vs. 30, *avi*, et 36, *senes* vocantur. — *Februa dixerunt piamina*. Varro de Ling. Lat. V, pag. 46: *Rex quum ferias menstruas Nonis Februar. edicit, hunc diem februatum appellat. Februum Sabinis purgamentum et in sacris nostris verbum.* Festus: *quaecumque purgamenti causa in quibusque sacrificiis adhibentur, februa appellantur.* — *Piamina*, Καθαρμοὶ, sancti quidam ritus, quibus Deorum ultio ac poena avertitur, quibus ἄγος, scil. scelus summovetur. Quinque MSS. *piacula*. Illud magis poëticum est, atque in hoc ipso carmine sine ulla MSS. varietate aliquoties occurrit, ut vs. 32; III, 333; sed et alterum in usu. Horatius I, ep. 1, 36: *Sunt certa piacula, quae te Ter pure lecto poterunt recreare libello.* — *Fidem dat* aut *facit verbis*, qui ea con-

Pontifices ab Rege petunt, et Flamine lanas,
Quîs veteri lingua Februa nomen erat:
Quaeque capit lictor domibus purgamina certis,
Torrida cum mica farra vocantur idem;
Nomen idem ramo, qui caesus ab arbore pura,
Casta sacerdotum tempora fronde tegit.
Ipse ego Flaminicam poscentem februa vidi:
Februa poscenti pinea virga data est.
Denique quodcumque est, quo pectora nostra piamur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.
Mensis ab his dictus, secta quia pelle Luperci
Omne solum lustrant, idque piamen habent;
Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,

firmat et vera esse ostendit; Cortius ad Sallust. Iug. 24, 9. Sed nunc est: confirmare significationem verbi memoratam. — *Signa*, argumenta.

21. Ritus non aliunde notus attingitur. *Rex* nempe sacrorum. — *Lanas* illas rufi fuisse coloris, Neapol. ex Clem. Alex. Strom. VII, coniicit, ubi *ἔρια πυῤῥὰ* in ritibus sacris memorantur. Interpres Francogallus male apicem in pileo sacerdotis intelligit. — *Lictor*, nempe Flaminis Dialis. — *Certis*, (pro quo alii MSS., *cernis*, *ternis*, *acernis*), Heinsius suo periculo mutari vult in *tersis*, quia in purgationibus solemnis formula *tergere humum* aut *limina* aqua. — *Torrida*, tosta, ut saepe. Vide Heinsium. — De *mica* salis vide ad I, 338. — *Puram arborem* esse pinum, e versu 28, et aliis locis monet Neapolis. Vocatur *pura* propter vim purificandi. — *Flaminica*, Flaminis Dialis uxor. — *Pinea* Heins. legi vult *spinea*, quia veteres putarint, omnibus spinarum generibus vim esse insitam noxarum depellendarum; vide ad versum 558. Burmann. contra non damnat, quod in Hamb. exstat, *laurea*; namque et lauro veteres usos esse in lustrationibus IV, 741 sqq., et *taeda* et *laurea* commemorantur. — *Pectora* pro *corpora* agnoscunt undecim MSS.; sed *piamur* pro *piantur* ex uno Bononiens. amplexus est Heins., ut sit ille Ovidio familiaris graecismus. — *Intonsus*, omnino priscus; VI, 264, *intonsus Numa*; Horat. II, Od. 15, 11, *intonsi Catonis*. *Tonderi* Romani coeperunt Vrb. cond. 454, quum antea essent intonsi et barbati; Plin. VII, 59.

31–34. Februarii nomen. Festus: *Februarius mensis dictus, quod tum, id est extremo anni mense populus februaretur, id est lustraretur ac purgaretur: vel a Iunone februata, quam alii februalem, Romani februalim vocant: quod ipsi eo mense sacra fiebant, eiusque feriae erant Lupercalia* etc. Confer Macrob. I, 13. *Lupercalia* describuntur inde a versu 267. — *Tempora pura*, civitas eo tempore pura, *placatis sepulcris*. Conf. versum 52,

Tunc quum ferales praeteriere dies.
Omne nefas, omnemque mali purgamina causam
Credebant nostri tollere posse senes.
Graecia principium moris fuit: illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.
Actoriden Peleus, ipsum quoque Pelea Phoci
Caede per Haemonias solvit Acastus aquas.
Vectam frenatis per inane draconibus Aegeus
Credulus immerita Phasida iuvit ope.
Amphiaraïdes Naupactoo Acheloo,
Solve nefas, dixit: solvit et ille nefas.

et I, 43. — De *feralibus* vide infra 433-470. — *Sepulcris*, nam ad tumulos Manes placabantur.

35. Locus communis de lustrationibus, atque iudicium de earum vi. Vide omnino Lomeier. de Veter. Gentilium lustrationibus. *Lustratio*, ἱλασμὸς, ἁγνισμὸς, καθαρισμὸς, sane apud Graecos mos antiquissimus, et apud Homerum passim obvius. Lustrabantur autem varias ob causas, propter sacra facienda, ut sordes peccatorum abstergerentur, post reditum e bello, post facinus admissum. — *Ponere facta*, liberari a culpa scelerum. Lustrationes, quae iam seqq. sedulo notatae, erant a Graecis antiquis, et docte earum catalogus hic insertus. Ipse Apollo, Pythone occiso, expiandus erat. Menoetius, *Actoris* filius, fuit inter Argonautas; Opunte in ludo interfecit Clysonymum, Amphidamantis filium; exsul exceptus est a *Peleo*; Apoll. III, 13, 8. *Phocus*, Aeaci et Psammathes filius, a Telamone et *Peleo*, quos pater ex Endeide susceperat, interfectus est; Diodorus Sic. IV, 72; Pausanias II, 29. Et tractata ea res in tragoediis veter. Hinc Telamon Salamina fugit, *Peleus* contra in Phthiam, ubi purgatur ab Eurytione, Actoris filio; Apollod. III, 12, 13. — Ab ipso Actore qui tamen diversus a superiore, purgatum narrat Diod. Sic. d. l. Inde ad venationem apri Calidonii profectus Eurytiona socerum occidit, tum ab *Acasto*, Iolci rege, purgatus est; Apollod. III, 13, 2. Ovidius igitur miscuit diversa. — Iolcus pars *Haemoniae*, scil. Thessaliae. — Etiam *aquae* usus in lustrationibus, inprimis marinae, quamquam et fluminalis. Secundum Euripidem enim θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά. — Aliqui habent *Haemonidas aquas*; Regii nostri *Haemonias*, quod verum est. Lem.

41. Medea, interfectis Corinthi liberis suis, fugit Athenas, ubi ab *Aegeo* excipitur, Metam. VII, 398 sqq. Ibi *Titaniacis ablata draconibus intrat Palladias arces.* — *Credulus*, credebat enim Medeae pollicenti, orbitate eum liberaturam; Plutarchus Thes. 12. — *Iuvit* dedit Heins. ex praestantioribus quibusdam, quibuscum et Francofurt. conspirat. Olim, *fovit.* — Alcmaeon, *Amphiarai* filius, ob Eriphylen matrem interfectam lustratus est primum a Phegeo, Pso-

Ah! nimium faciles, qui tristia crimina caedis
  Fluminea tolli posse putetis aqua!
Sed tamen, antiqui ne nescius ordinis erres,
  Primus, ut est, Iani mensis et ante fuit:
Qui sequitur Ianum, veteris fuit ultimus anni:
  Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.
Primus enim Iani mensis, quia ianua prima est;
  Qui sacer est imis Manibus, imus erat.
Postmodo creduntur spatio distantia longo
  Tempora bis quini continuasse Viri.
PRINCIPIO mensis, Phrygiae contermina Matri,
  Sospita delubris dicitur aucta novis.
Nunc ubi sint illis, quaeris, sacrata Kalendis

phide, quae fuit urbs Arcadiae. Sic nondum insania lib ratus, iubente oraculo, in terram [illegible] se contulit, quam *Achelo* [illegible] egestus fecerat: ibique ab *Achelo* purgatus est; Thucyd. II, 102, ubi fluvius ille satis describitur; Pausanias VIII, 24, pag. 646; et Apollodor. III, 7, 5. — *Naupactus*, urbs Aetoliae, nunc *Lepanto*. — *Faciles*, creduli, superstitiosi. Gravis sententia.

47-54. De ordine huius mensis temporibus antiquis. Vltimum eum locum tenuisse, non secundum, ut Plutarch. putabat, docet etiam Ideler. pag. 349. — *Et ante*, nempe a Numae temporibus. — *Vltimus*; Macrob. I, 13: *Omni intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is ultimus anni erat. Quod ipsum Graecorum more faciebant. Nam et illi ultimo anni sui mensi superfluos interserebant dies.* Romani autem intercalabant post vicesimum tertium diem, *Terminalibus* iam peractis. — *Imi*, inferi. Noster ludere verbo voluit. Vide ad I, 721. — De hac Decemvirorum mutatione silent alii scriptores; ipse Noster dubie loquitur, *creduntur*. Videntur autem, ut alia, ita et meliorem anni digestionem ab Atheniensibus sumsisse: vid. Ideler. pag. 356. — *Continuasse tempora*, effecisse, ut hi duo menses, nullo interposito, *se exciperent*, quum antea *distarent longo spatio*, decem ipsis mensibus interiectis: vide Petavium de Doct. Temp. lib. II, cap. 74.

55-72. *Kalend. Februar. memorabilia nonnulla*, quibus laus Caesaris et votum pro eius salute interpositum. Eo die Iunonis *Sospitae* templum erat dedicatum. Id conterminum erat aedi *Phrygiae Matris*, sive Cybeles, ab Augusto in monte Palatino positae, quum antea eiusdem Deae simulacrum ibi esset. Vid. Monum. Ancyr. et Dio lib. LXVI; sed quo tempore Ovidius haec scribebat, templum illud funditus perierat. Ab eo diversum eiusdem Deae templum in foro Olitorio, quod Cn. Cornelius Cethegus cos. sub initium belli Insubrici voverat, quadriennio post de-

Templa Deae? longo procubuere die.
Caetera ne simili caderent labefacta ruina,
Cavit sacrati provida cura Ducis:
Sub quo delubris sentitur nulla senectus,
Nec satis est homines, obligat ille Deos.
Templorum positor, templorum sancte repostor,
Sit Superis, opto, mutua cura tui:
Dent tibi coelestes, quot tu coelestibus annos,
Proque tua maneant in statione domo.
Tum quoque vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petit aequoreas advena Tibris aquas.

dicatum; Liv. XXXII, 30; XXXIV, 53. — *Longo die*, vetustate. — *Procubuere*. Sic haec potuissent omitti; sed poëta occasionem captavit, imperatoris curam in templis instaurandis celebrandi. Ita fit, quod I, 13, promiserat. — Pro *sint ... quaeris* Heinsius suadet *sunt..... quaeso*; nam *sunt* multi MSS. agnoscunt. — *Caderent labefacta ruina* plenius et elegantius, quam corruerent. — Tum *sentitur senectus* suaviter ab hominibus ad delubra translatum. — *Sacratus dux*, Imperator. Vide ad I, 640: Masson. Vit. Ovid. ad an. 59, et 60, p. 118, Tiberium intelligit, de quo Tacit. A. II, 49: *Deûm aedes vetustate aut igni abolitas, coeptasque ab Augusto, dedicavit.* Tum plures tales aedes memorat. Sed et Augustum Liv. IV, 20, *templorum omnium conditorem aut restitutorem* nominat; et de eo Sueton. 30: *Aedes sacras vetustate collapsas aut incendio absumtas, refecit.* Difficile est definire, uter nunc intelligendus sit, quoniam Ovidius hoc opus sub Augusto inchoavit, sub Tiberio autem absolvit, et parti iam absolutae postmodo nonnulla inseruit. — *Obligat ille Deos* convenienter Romanorum de Diis suis opinioni dictum. — *Repostor* vocab. probum, quod satis comprobarunt Heins. et Burmann. Occurrit enim apud veteres *reponere pontes*, *navigia*, *columnas* etc. Igitur non audiendi, qui *refector*, exhibent. — *Mutua cura tui*; Met. VIII, 724: *Cura pii Dis sunt, et, qui coluere, coluntur.* — Diis *annos dabat*, quatenus aras eorum, statuas, templaque perennabat. — *Quot tu coelestibus annos*; unus Vaticanus *aequos coelest. annos*; Regii nostri servant *quot tu*; bene. Lem. — *Maneant in statione*, pergant tuam domum tueri; I Metam. 627, de Argi oculis: *Caetera servabant, atque in statione manebant.*

67. *Tum*, iisdem Kalend. Romulus sane inter duos *lucos Asylum* aperuit, qui locus dictus est *inter duos lucos*, μεθόριον δυοῖν δρυμῶν. Sed seriore tempore non exstabant *luci*, et *Asylum* ita septum erat, ut nemo introire posset; Livius I, 8; Dionys. II, 15; Dio 47. Olim edebant *Averni*. Hinc Heinsius suadet *Helerni*. Etenim VI, 105, *Adiacet antiqui Tiberino lucus Helerni*. Fuerit locus necesse est versus mare; nam additur, *Quae petit*, etc. — *Advena* omnis fluvius aliunde

Ad penetrale Numae, Capitolinumque Tonantem,
  Inque Iovis summa caeditur arce bidens.
Saepe graves pluvias adopertus nubibus Auster
  Concitat, aut posita sub nive terra latet.
PROXIMVS Hesperias Titan abiturus in undas
  Gemmea purpureis quum iuga demit equis:
Illa nocte aliquis, tollens ad sidera vultum,
  Dicet: Vbi est hodie, quae Lyra fulsit heri?
Dumque Lyram quaeret, medii quoque terga Leonis
  In liquidas subito mersa notabit aquas.
QVEM modo caelatum stellis Delphina videbas,

veniens dici potest. Sic et III, 524, *advena Tibris*; V, 268, *advena Nilus*. Propert. IV, 1, 8, de Evandri temporibus, *Tiberis nostris advena* (peregrinus) *bubus erat*. Hor. Epod. 2, *advenam gruem* dixit migrantem. — *Penetrale Numae* aedes Vestae, in cuius atrio, cui Regiae nomen, Numa habitabat; VI, 264 sqq.; III Trist. 1, 29; Solinus cap. 2. Sic *Aedes* illa, exstructa et ipsa a Numa, huius *penetrale* non male dici poterat. — *Arx*, pars altera montis, in quo Capitolium erat. Itaque *arx* et *Capitolium* saepe distinguuntur. Livius III, 18: *arx capta Capitoliumque occupatum*; V, 47: *arx Romae Capitoliumque*. Nunc vero templum Iovis Capitolini. Sic et IV, 635. — *Saepe graves* etc. vid. Columella XI, 11: *Kalend. Februar. ventus Eurinus, et interdum Auster cum grandine est.* — Auster alias agere nubes dicitur, nunc *adopertus nubibus* apparet. Vid. I Metam. 265 sqq., ubi plenior eius imago. Sed *Auster* dedit Heinsius ex Zulichem. Mazar. et sex aliis. Reliqui *aether*, quod non sprevit Burmannus, quia XIII Metam 581, *latuitque in nubibus aether*, et in paneg. in Pis. 137, *adopertus nubibus aether* sidera obcaecare dicitur.

73–78. *Lyrae et medii Leonis occasus.* Admodum ornate expressit solis occasum. — *Proximus Titan*, die secundo Febr. — *Iuga*, lignum transversum in temone, quod equorum collis imponebatur, in curru Solis *gemmis* ordine positis distinctum erat; II Met. 109. Male igitur unus Regius pro varia lectione *ignea*. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem apud poëtas indicat; itaque et quae solis sunt, *purpurea* vocantur. Etiam Heroid. XXI, vs. 86, Sol *purpureis equis* iuga demit. Iam observa conversionem, qua siderum quorumdam occasum indicat. — *Lyrae* occasus cosmicus, *Leonis* acronychius intelligitur. — *Heri*. Vaticanus *here*, de qua scriptura vide nos ad Plinium II, Epist. 7, 1. Burmannus eam h. l. sprevit, ne *hodie* et *here* rhythmum faciant. — *Medii*, usque ad medium, media terga.

79–118. *Delphinis occasus* heliacus. Is occasionem praebet *Arionis* per delphina servationem, et delphinis relationem inter sidera canendi. — Quoniam in *caelatis* operibus

Is fugiet visus nocte sequente tuos.
Seu fuit occultis felix in amoribus index,
Lesbida cum domino seu tulit ille lyram.
Quod mare non novit, quae nescit Ariona tellus?
Carmine currentes ille tenebat aquas.
Saepe sequens agnam lupus est hac voce retentus;
Saepe avidum fugiens restitit agna lupum;
Saepe canes leporesque umbra cubuere sub una;
Et stetit in saxo proxima cerva leae;
Et sine lite loquax cum Palladis alite cornix

figurae ita expressae sunt, nt emineant, propterea et sidus stellis distinctum *caelatum* dici potuit. — *Delphinis* originem triplicem Hyginus Poët. Astr. II, 17, refert. Vna, quam Ovid. paucis attingit, est haec: Delphin quidam nomine a Neptunu ad Amphitriten, quae fugerat, investigandam dimissus est, eamque qunm reperisset, impulit, ut Neptuno nuberet. Sed Noster *Arionis* fabulam merito amplexus est, eamque et ordine et iucunde narravit. De ea vid. Herodotus I, 23; Gellius Noct. Att. XVI, 19; Hyginus fab. 194, multique alii. Male Neapolis ad vs. 111, munet, Herodotum ad ungnem a Nostro expressum esse; immo in multis ab eu discrepat. — *Dominus lyrae*, qui eam habet. — Arion Methymna *Lesbius*. Citharoedum excellentissimum, ούδενὸς δεύτερον, coloribus iis notat, quibus vis carminum in Orpheo, et Alcaeo alibi descripta; X Metam. 86: Horatius I, Od. 12; II, Od. 13, 33 sqq.; Virgil. Georg. IV, 481 sqq.; Seneca Herc. Fur. 572 sqq.; Claudianus Praef. ad II de Rapt. Pros.

83. *Quod mare*) Nempe circa insulas ille quaestus causa vagabatur; Hyginus Poët. Astr. d. l. — *Currentes*. Farnes. et Vatic. *torrentes*, quod gravius; Virgil. Ecl. VII, 52, *torrentia flumina*; Georg. II, 451, *torrens unda* Padi. Graviter etiam Horat. I, Od. 12, 9: *rapidos morantem Fluminum lapsus, celeresque ventos.* Intentum silentium musica excitat. Vt Horatius et Virgilius monstra inferna, sic Noster feras commotas memurat. *Lupum* et *agnum* non, nt reliquas feras, una imagine offert, sed, quod gravius, duplici. — *Resistere* pro consistere, subsistere. Vide Schwarz. ad Plinium pan. X, 4. — *Avidus* satisgrave de improba lupi fauce. Etiam I Trist. 1, 78: *Excussa est avidi dentibus agna lupi*; Horatius I, Od. 28, 18, *avidum mare*, omnia devorans cupide. — *Sub umbra* solemne, nam et *sub* pro *in*, et *umbra* pro arbore ponitur. — *In saxo* offendit Heinsium, pro quo malebat e Puteano *infestae*. Sed in *saxis* et *rupibus* commoratio cervorum atque leonum. Praeterea, quod et Burman. observatum, *stare in saxu* bene convenit praecedenti *cubare sub umbra*. — *Cornicem* et noctuam inimicitia intercedit; Aelianus Hist. An. III, 9; confer II Metam. 590 sqq., ubi res ex fabulis refertur. Etiam hoc placet, quod harum ferarum aliam *fugientem*, aliam *persequentem*, aliam

Sedit; et accipitri iuncta columba fuit.
Cynthia saepe tuis fertur, vocalis Arion,
Tanquam fraternis obstupuisse modis.
Nomen Arionium Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis;
Inde domum repetens puppim conscendit Arion,
Atque ita quaesitas arte ferebat opes.
Forsitan, infelix, ventos undamque timebas;
At tibi nave tua tutius aequor erat:
Namque gubernator destricto constitit ense,
Caeteraque armata conscia turba manu.

cubantem, *stantem*, *sedentem*, et quidem in *umbra*, in *saxo*, in *ramo* arboris nobis ostendit. Caeterum his similia etiam in SS. literis leguntur; Isai. XI, 6: *Habitabit lupus cum agno, pardus cum hoedo cubavit: vitulus et leo et ovis simul morabuntur.*

91. Etiam Dii et homines capti illa voce, *obstupuisse* dicuntur. Sic Cerberus ap. Horatium, et intima Leti tartara apud Virgilium *stupent* cantu Alcaei et Orphei; at de Dea minus hoc verb. placet. Melius Horat. III, Od. 11, 8: *Dic modos, Lyde quibus obstinatas Applicet aures.* — *Vocalis*, cantus, ut *vocalis Orpheus* Horatio.

93. Etiam Herodotus Siciliam et Italiam nominat, ubi opes collegerit. Illuc, venia ab Periandro impetrata, abierat. Tarento profectus, domum redire voluit. — Pro *ora* tres MSS. *oras*. Inde Heinsius coniicit, non improbante Burmanno, *aures*. Gellius d. l. de Arione: *aures omnium mentesque in utriusque terrae urbibus demulsit.* Sed *ora* praestat; melius enim respondet τῷ *Siculas urbes*. Vt hic *Ausonis ora*, sic Ep. XVI, 344, *Bistonis ora*; I Trist. 3, 84, *Italis ora*; II Trist. 224, *Illyris* ora, et passim *Sarmatis* ora. — *Quaesitas opes*. Herodotus, ἐργασάμενος χρήματα μεγάλα; Hyginus fab. 194, *Magnum patrimonium acquisiverat.* Idem de Simonide traditur. — *Atque ita*. Burmannus mallet *Et sibi*. Non video quare; crebro Noster his voculis utitur, quamquam non uno sensu. Vide ad I Metam. 228.

97. Nempe hoc illud est, quod Horat. II, Od. 13, 13-20 monet, non quod quisque maxime timeat, sed improvisam leti vim nobis instare. Arion tamen et nautas timuisse videtur. Herodotus, πιστεύοντα δὲ οὐδαμοῖσι μᾶλλον, ἢ Κορινθίοισι. — *Namque*. Burmannus ex uno Vaticano mallet, *Iamque*. Non assentior; causa enim sententiae anteced. redditur. — *Gubernator*. Hoc de suo Ovidius exornavit. Apud Herodotum omnino nautae commemorantur. Servulis ipsius Arionis hoc consilium Hyginus tribuit. — *Constitit* pro adstitit. — *Destricto* Heins. recte τῷ *districto* praetulit; etenim *destringere* est nudare, *distringere* in varias partes distrahere. Vide Drakenb. ad Sil. XVII, 164. Caeterum nota hoc versu tot voc. in *a* desinentia, ut vs. 256. — Post *ar-*

Quid tibi cum gladio? dubiam rege, navita, pinum;
  Non sunt haec digitis arma tenenda tuis.
Ille metu vacuus, mortem non deprecor, inquit;
  Sed liceat sumta pauca referre lyra.
Dant veniam, ridentque moram: capit ille coronam,
  Quae possit crines, Phoebe, decere tuos:
Induerat Tyrio bis tinctam murice pallam:
  Reddidit icta suos pollice chorda sonos;

mata plures MSS. *est*. Heins. suadet *armatae conscia turba manus*. Sec. Herodot. nautae eum iubent aut semet ipsum interficere, aut in mare exsilire.

101. *Ensis* gubernatoris locum dedit huic consilio, quo suavitas quaedam conciliatur narrationi. — *Dubia navis*, nesciens quo eat, quum neminem habeat, a quo regatur, etiam I Art. Amat. 558; II ex Ponto 5, 62. Licet et eam sic dicere: *Quam ventus ventoque rapit contrarius aestus, Vim geminam sentit, paretque incerta duobus*; VIII Met. 471. — *Tenenda*. Quinque codd. *ferenda*, unde Heins. *terenda* coniicit. Male. *Terere* de crebro aut diuturno usu dicitur; de quo nunc non est sermo. — *Vacuus* non nisi in uno Moreti pro varia lectione servatum; nam caeteri omnes *pavidus* praeferunt, quod minime convenit Arionis orationi, quanquam et ab Herodot. *territus* vocatur. Hygin. eum narrat iam praemonitum esse ab Apolline; hinc illa fiducia. Etiam Acoetes coram Pentheo *metu vacuus* dicit, Metam. III, 582. — *Mortem non deprecor*. Apod Herodot. tamen ψυχὴν παραιτεῖται χρήματα προϊείς σφι. Tandem minis ad incitas redactus, rogat, ut sibi liceat ἐν τῇ σκευῇ πάσῃ στάντι ἐν τοῖσι ἑδωλίοισι ἀεῖσαι. — Illud ἀεῖσαι Noster expressit *referre lyra*. Horat. Art. Poët. 57: *Musa dedit fidibus libera vina referre*. — Pro *Sed liceat* Heins. cum Mazar. et duobus aliis malit, *Si liceat*, si etiam vs. praeced. *deprecer* legatur. Neque hoc Burmanno displicet. — *Rident moram*. Apud Herodot. se sperant pulcherrimum audituros cantum. Iam describitur σκευή, ornatus citharoedi, de quo confer ad Heren. IV, 47; XI Metam. 165, et quae ibi notavimus. Hygin. P. A. d. l. petiit, ut sibi liceret *se ornare, qua saepe vicerat, veste*. In eo ornatu primum est *corona*, nempe aurea, quam Hyginus fab. d. l. diserte memorat; *Phoebus* vero cantaturus, Met. d. l. *lauro* tantum *Parnaside vinctus*. — *Crines tuos*, quia Phoebus crinibus decorus, quia tempora eius longo crine decentia: I Met. 450. — *Palla* vestis citharoedum longior cum syrmate. Tzetzes Chil. I, τὴν μουσικὴν στολὴν vocat. Vide ad XI Metam, 166, ubi *Tyrio saturata murice palla*. Pro *saturata*, satis imbuta colore, nunc est *bis tincta*, dibaphe, quae et *iterata*, aut *lauta murice* dici solet. Sed pro *bis tinctam* olim edeb. *distinctam*, quod explicari possit ex loco ad Heren. ubi *chlamys purpurea coloribus variis intexta*. Pro *induerat* multi *induit et*, unde Heins. mallet, *Induitur*. — *Pollice* vel nudo, vel pectine armato pulsabantur lyrae fides. — *Suos*, quos solet reddere et debet. Non sem-

Flebilibus veluti numeris canentia dura
Traiectus penna tempora cantat olor.
Protinus in medias ornatus desilit undas,
Spargitur impulsa caerula puppis aqua.
Inde, fide maius, tergo delphina recurvo
Se memorant oneri supposuisse novo.
Ille sedens citharamque tenet, pretiumque vehendi
Cantat, et aequoreas carmine mulcet aquas.
Dî pia facta vident: astris delphina recepit
Iupiter, et stellas iussit habere novem.
Nvnc mihi mille sonos, quoque est memoratus Achilles,

per *chorda sonum reddit, quem vult manus et mens*, Hor. Art. Poët. 348.

109–110. Non erat, cur Heinsius hoc de *olore* distichon spurium iudicaret. Etenim tam musici, quam poëtae cum cycno saepe comparantur, quia veteres suavissimum ei cantum tribuebant. Callim. h. Apol. 5. Vide Vossii Epist. Mythol. II, 105. Inde Alcaeus *κύκνος Λέσβιος*, et Pindarus *Dircaeus cycnus* Hor. IV, Od. 2, 25. Inde proverb. *κύκνου ἀοιδότερον*. Hinc et Cycnus, rex Ligurum, musica excellens, in eamdem avem mutatus esse tradebatur; II Met. 252, 367. — In primis morti vicinus *flebiles* cantus exercere credebatur. Heroid. VII, 1; Cic. Tusc. I, 30; Plinius X, 32. Atque etiam Arion nunc, quod Hygin. P. A. diserte monet, mortem suam deflebat. Non male igitur h. l. adhibita illa comparatio. — *Pennam* Burmannus intelligit sagittam, qua traiectus olor, vicinus morti flebiliter canit, quum alii de penna quadam dura loquantur, quam olor in senectute habeat. — *Canentia* Heins. interpretatur, senilia. Sed cycni corpus semper *canens*, id est, candidum, candens. II Metam. 373, ubi Cycnus rex in hanc avem transit, *canae capillos dissimulant plumae.* Et h. l. tres codd. *candentia* praeferunt. Secundum Herodotum, Arion tum cantabat *νόμον τὸν ὄρθιον*, carmen summa fidium ac vocis contentione.

113. *fide maius*) sic etiam in Met. ut III, 106. — *Novo*, inusitato. — *Pretium vehendi*, carmen, quo delphino cantus amanti remuneretur operam vehendi. Plinius I, Ep. 12, 4, *pretia vivendi*, ubi vide not. nostr. Taubner. putat, ante *pretiumque* forte praeposit. *ad*, *in*, *ob* omissam. Immo alterum est elegantius. — *Mulcet aquas*; vide ad I, 155. — De lect. *carmine* vide ad vs. 121. — *Vident facta*, iis delectantur, praemiis ea afficiunt. — *Recepit Iupiter*. Hygin. P. A. astrologis hoc tribuit.

119–144. *Nonis Augustus Patris Patriae nomen accepit.* Hic excurrit in laudes Augusti, iisque adeo praeclaram praefatiunculam praemittit, qua dignitas rei sequentis valide augetur. — *Mille sonos.* Alii poetae centum ora centumque linguas sibi dari in re simili cupiunt. Homer. Il. B, 488; Virg. Georg. II, 42; Aen. VI, 625. Et h. l. volum illud me-

Vellem, Maeonide, pectus inesse tuum;
Dum canimus sacras alterno carmine Nonas,
Maximus hinc Fastis accumulatur honos.
Deficit ingenium, maioraque viribus urgent:
Haec mihi praecipuo est ore canenda dies.
Quid volui demens Elegis imponere tantum
Ponderis? heroï res erat ista pedis.
Sancte Pater patriae, tibi plebs, tibi Curia nomen
Hoc dedit; hoc dedimus nos tibi nomen eques.
Res tamen ante dedit: sero quoque vera tulisti
Nomina: iampridem tu pater orbis eras.
Hoc tu per terras, quod in aethere Iupiter alto,

lius adhibitum, quam VIII Metam. 532, in levi argumento. — *Memoratus*, memoria eius celebrata. — *Maeonides* aut *Maeonius* Homerus dictus a Smyrna, Maeoniae, id est Lydiae urbe. Plin. Hist. Nat. V, 30; Horat. I, Od. 6, 2, *Maeonii carminis ales.* — *Alterno carmine* nos a multis codd. et ed. ant. revocavimus, quum antea *alterno pectine* vulgaretur. *Alterno pectine canere* potius foret, carmen lyricum scribere, quo nunc gravius, nunc remissius argumentum tractatur. Pro argumenti enim varietate nunc *levius* (Horat. II, Od. 1, 40), nunc *gravius* (Idem IV, Od. 2, 33; X Metam. 150), *plectrum*, cuius species *pecten*, adhibebatur. In carmine autem elegiaco *pectinis* usus est nullus. Sed *carmen* nunc est genus versuum. Qui igitur modo hexametrum, modo pentametrum scribit, is *alterno carmine* canit, aut, ut Horat. Art. Poët. 75, loquitur, *versibus impariter iunctis.* Excerpta Dousae h. l. *pectore*, quod natum videtur ex nomine *pectus* in sup. versu. Inde nonnulli *pectine* fecerunt. Potius vs. 116, ex Vatic. *pectine mulcet* scribendum videtur. — *Praecipuo ore*; Virg. III, 294: *Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.* Haec rei magnitudine abreptus dixerat. Iam sentit, tale argumentum non convenire elegis; itaque corrigit se: mox tamen rursus assurgit oratio. — *Herous pes* etiam alibi, ut IV Trist. 10, 47. Hoc loco quidam *heroici.*

127. Nonis Febr. sive die quinto Febr. An. V. c. 752, Valerius Messala nomen *Patris Patriae* ad Augustum in curia detulit his verbis: *Senatus te consentiens cum Pop. Rom. consalutat Patriae Patrem.* Sueton. Aug. 58. De tempore quo id factum, vid. Masson. vit. H. pag. 246; Iac. Perizon. in Animadv. Hist. cap. 7, pag. 315, et Ernesti Excurs. ad Sueton. d. l. — *Nos eques*, scil. Equites, quia Ovidius a gente equestri. Gratiam Augusti meriturus se quoque memorat. — *Res ante dedit*; itaque et Horat. I, Od. 2, 50; XII 57, eum ante sic vocavit. Similiter de Traiano, Plin. paneg. 21, disputat, ubi falso additur, *soli omnium contigit tibi, ut pater patriae esses ante, quam fieres.* *Res* autem nisi ante dedit honorificum

Nomen habes: hominum tu pater, ille Deûm.
Romule, concedas: facit hic tua magna tuendo
Moenia: tu dederas transilienda Remo.
Te Tatius, parvique Cures, Caeninaque sensit:
Hoc duce Romanum est solis utrumque latus.
Tu breve nescio quid victae telluris habebas:
Quodcumque est alto sub Iove, Caesar habet.
Tu rapis; hic castas duce se iubet esse maritas.
Tu recipis luco; submovet ille nefas:
Vis tibi grata fuit; florent sub Caesare leges.
Tu domini nomen; principis ille tenet:

nomen, mera in eo est adulatio. — *Iupiter*, auctore Horatio, curru quatiebat Olympum, Caesar latum orbem regebat. Sed Noster id accommodavit nomini *Pater*.

133. Grata est et suo loco adhibita haec Romuli, primi conditoris. cum Augusto comparatio, quem Velleius II, 60, alterum conditorem imperii vocat. Sed poëta, ut huic placeat, nimis fere illius laudes extenuat. — *Concedere*, cedere, priorem locum relinquere. *Moenia* in dilogis; nam et urbem, et muros significat.— *Dederas transilienda* eleganter, ita exstruxerat, ut ille transilire posset. — *Sensit*, damno suo expertus est eius fortitudinem. Vide nos ad Plin. paneg. XVI, 5. Romulum sensit *Tatius*, quum inter Palatinum et Capitolinum collem Sabini, quorum metropolis *Cures*, proelio funderentur. — *Caeninenses* levi certamine docuit, vanam sine viribus esse iram. — *Vtrumque latus*, terra meridionalis et septentrionalis. Apud Horat. I, Od. 22, 19, *latus mundi* de plaga boreali. Claudianus XX, 242, *australe latus*. Lenzius partem orientalem et occidentalem intelligit. Equidem putem, ortum et occasum solis non bene eius *latera* dici. — *Breve*, exiguum, ut *brevis census*, *breve pondus* apud Horat. — *Quodcumque est–habet*. Cf. I, 85 sqq. — *Duce se*. *Ducem* nunc varie interpretantur. Dan. Heins. Imperatorem, Caesarem intelligit. Burm. capit eo sensu, quo omnes Principes duces. Potest esse et is, qui exemplo suo praeit. Augustus autem Italiam moribus ornavit, legibus emendavit; antea nullus legibus locus. Horat. II, Epist. 1, 2; Tacit. An. I, 9. Hoc nomine in primis laudabatur eius saeculum. — In *luco* asyli etiam *nefarii* homines recipiebantur. — *Submovet*. Olim edd. *repulit*. *Repellere* sic recte ponitur. XV Metam. 777, *facinus repellite*; III Art. Amat. 391, *repellere fraudem*; Tacit. Hist. II, 4, *repellere segnitiem*. Sed praeteritum *repulit* non convenit h. l. Verbis autem *submovet nefas* Lenzius putat respici forte legem quamdam, qua Augustus vim asylorum coërcuerit. Sed hoc potius fecit Tiberius; Sueton. 37. Neque antitheta h. l. nimis urgenda sunt. — *Domini* nomen poëta forte dedit oppositioni; id enim adeo invisum erat priscis Romanis,

Te Remus incusat; veniam dedit hostibus ille:
  Coelestem fecit te pater; ille patrem.
IAM puer Idaeus media tenus eminet alvo,
  Et liquidas mixto nectare fundit aquas.
En etiam, si quis borean horrere solebat,
  Gaudeat: a zephyris mollior aura venit.
QVINTVS ab aequoreis nitidum iubar extulit undis
  Lucifer, et primi tempora veris eunt.
Ne fallare tamen; restant tibi frigora, restant;
  Magnaque discedens signa relinquit hiems.
TERTIA nox veniat: custodem protinus Vrsae
  Adspicies geminos exseruisse pedes.

nt ne patrem quidem familiae servorum dominum appellarent; neque se Romulus ut dominum gessit. — *Principis* nomine cuncta Augustus sub imperium accepit, quin et imperium eius dictum *Principium* et *Principatus*. Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 1, et qui ibi laudantur ab Ernest. Hinc Horatius I, Od. 2, 5, *Hic ames dici Princeps*. Delatum id nomen ad eum An. V. c. 727; Dio LIII, pag. 503. — *Te Remus* etc. Tu crudelis fuisti in fratrem; ille clemens est ipsis hostibus. — *Coelestem* etc. Conf. vs. 475 sqq. Maius autem est, beneficia dare, quam accipere.

145. *Aquarii ortus cosmicus.* — Eum plures Ganymedem, *puerum Idaeum*, Erichthonii aut Trois, regis Troiani, filium esse dicebant. — Is quoniam Diis *nectar* infundit, nunc iocoso figmento urna, quam ei astronomi tribuunt, *mixto nectare aquas fundere* dicitur. Exoritur et cadit capite prius, quam reliquis membris. Hygin. P. A. III, 28. — *Mollior*. In Ed. antiq. *mitior*: utrumque bene de aëris clementia. Sed *mollior* plurimorum librorum auctoritate nititur. Ita *mollior aestas* Virgilius Georg. I, 312. Noster III Art. Amat. 728, *Zephyri molles auraque*. Plin. Hist. Nat. II, 47, *Favonii hibernum molliunt coelum*.

149. *Favonii flatus verni temporis initium*; Plinius XVIII, 59. Oritur autem, eodem II, 47 auctore, *sole Aquarii XXV obtinente partem; is dies sextus est ante Febr. Idus*. Columel. XI, 2, septimum Id. Febr. nominat. — *Quintus Lucifer*, V Idus, dies nonus Februar. — Pro *extulit* Voss. Arund. et septem alii *exserit*, quod Heins. praefert, qui et *ubi* pro *ab*, et *Cynthius* pro *Lucifer* malit, atque *eunt* ex tribus cod. pro *erunt* recepit. Burmannus *extulit* moveri non vult, quia mox seq. *exseruisse pedes*. Recte. — *Restant* etc. confer vs. 854 sq; III, 235.

153–192. *Arctophylacis* ortus. — Hic mythus de *Callisto* inseritur, qui II Metam. 401–530, latius tractatus est. — *Tertia nox* ante Idus, ergo nox diei undecimi. — Ad polum arcticum duo sidera vicina, *Arctos* sive *Vrsa maior*, et *Arctophylax* sive *Custos Vrsae*, aut *Bootes*, quia

Inter Hamadryadas, iaculatricemque Dianam,
  Callisto sacri pars fuit una chori.
Illa Deae tangens arcus: Quos tangimus, arcus,
  Este meae testes virginitatis, ait.
Cynthia laudavit: Promissaque foedera serva,
  Et comitum princeps tu mihi, dixit, eris.
Foedera servasset, si non formosa fuisset.
  Cavit mortales: de Iove crimen habet.
Mille feras Phoebe silvis venata redibat,
  Aut plus, aut medium sole tenente diem.
Vt tetigit lucum (densa niger ilice lucus,
  In medio gelidae fons erat altus aquae)
Hac, ait, in silva, virgo Tegeaea, lavemur.
  Erubuit falso virginis illa sono.
Dixerat et Nymphis; Nymphae velamina ponunt.
  Hanc pudet, et tardae dat mala signa morae.

Vrsa maior et *Plaustrum* dicta. — Illud sidus XXV stellis constat, hoc XIV. Custos in utroque *pede* stellas habet singulas. — *Callisto*, Lycaonis filia, nympha venatrix. *Chorus*, coetus, quod nomen vs. 173 legitur. — *Pars una chori*, una ex choro. II Metam. 426, *Comitum pars una mearum.* — Veteres *tangere* rem solebant, per quam iurabant. Ita Hannibal puer, *tactis sacris*, iureiurando adactus est. Liv. XXI, 1. — *Promissa foedera*, promissa, quae et absolute *foedera* appellantur II Metam. 757. Tibullus I, 9, 2, *foedera dabas*, ubi vid. Heynium. — *Comitum princeps*, Metam. 415. — *Si non formosa.* Etiam Coronis II Metam 572: *forma mihi nocuit.* — *Crimen* passim de stupro et adulterio. — *De Iove*, qui faciem cultumque Dianae indutus, Nympham humi iacentem vi compressit, II Met. 422 sqq. Nonnulli *a Iove*, quia ille causa agens. Heinsius suadet *ab Iove*; etiam hoc ferri potest.

164. *Aut plus* etc. quo diei tempore fere venatio finiebatur. Confer III Metam. 143–145. Tanbuero placet *tenente polum*, quod unus cod. praefert. A venatione redeuntes amabant lotiones. — *Ilex nigra* dicitur a nigricante virore; Virg. Ecl. VI, 55. Inde *densa niger ilice lucus* pro densus nigris ilicibus. — *Tegeaea* omnino Arcas; nam vs. 192, *Maenalia*, Metam. d. l. *Parrhasis* et *Nonacrina* vocatur. — *Sonus*, nomen; Burm. ex cod. Thuan. *solo virg. sono.* Pudor virginis Metam. 447 sqq. bene notatus. — *Et Nymphis.* Plures *haec Nymphis.* Burm. coniicit *ut Nymphis.* Equidem nihil muto. Primum alloquitur Callisto; deinde eadem dicit *et Nymphis* reliquis. — Neque video, cur Heinsius *mala*, vel invitis membranis, in *male* mutandum

Exuerat tunicas: uteri manifesta tumore,
  Proditur indicio ponderis ipsa sui.
Cui Dea, Virgineos, periura Lycaoni, coetus
  Desere, nec castas pollue, dixit, aquas.
Luna novum decies implerat cornibus orbem:
  Quae fuerat virgo credita, mater erat.
Laesa furit Iuno, formam mutatque puellae.
  Quid facis? invicto pectore passa Iovem est.
Vtque ferae vidit turpes in pellice vultus,
  Huius in amplexus Iupiter, inquit, eat.
Vrsa per incultos errabat squalida montes,
  Quae fuerat summo nuper amanda Iovi.
Iam tria lustra puer furto conceptus agebat,
  Quum mater nato est obvia facta suo.
Illa quidem, tanquam cognosceret, adstitit amens,
  Et gemuit; gemitus verba parentis erant.

putet. — *Tarda* non addit novam notionem; tantum morae naturam exprimit. Sic saepe poëtae. Et *tarda mora* etiam vers. 256 legitur. — *Castas.* Octo MSS. *sacras*, ut II Met. 464, *nec sacros pollue fontes*; quamquam ibi quoque Heinsius *castos* suadet.

177. *Laedi* varie in amoribus dicitur; h. l. de ignominia Iunoni adulterio mariti illata. Borman. offendit *que*, ut inelegauter et ad vs. fulciendum τῷ *mutat* sobiectum. Coniicit *mutare*, ut *furit mutare* sit, vehementer irata et furore quasi percita festinat mutare. Sic sane Horat. I, Od. 15, 27: *Furit te reperire atrox Tydides.* Nihil tamen mutandum, quum particula *que* centies apud poëtas remotiori nomini addatur, ut supra vs. 16, *per titulos ingredimurque tuos.* — *Pati* de concubitu. IX Met. 739: *imagine vaccae Passa bovem est.* Plenius *pati concubitus* III Amor. 666. Taubn. probat lect. antiquam, quae est statim post *invito* ponit. — *Ferae*, ursae. Sed Heins. suadet *fera*. — Quae Heinsii coniectura, ut saepius, auctoritate eget. Lem. — De formola *in* aut *sub amplexus ire* vide ad VII Metam. 616.

183. *puer*, Arcas dictus. — *Furto*, clandestino concubitu. — *Gemitus verba parentis erant.* Interpr. Gallicus in his verbis felicem ingenii Ovid. facilitatem admiratur, quod una sententia animum maternum in orsa declaraverit, atque amorem eius acerrimum nobis inspiret; quod non est. Ovidius hoc unum volt, matrem doluisse quidem, sed dolorem in corpore ferino verbis exprimere non potuisse. Conf. II Metam. 486. Similiter Inachus, filia visa, *nec mutua nostris Dicta refers; alto tantum suspiria ducis Pectore: quodque unum po-*

Hanc puer ignarus iaculo fixisset acuto,
Ni foret in superas raptus uterque domos.
Signa propinqua micant: prior est, quam dicimus Arcton:
Arctophylax formam terga sequentis habet.
Saevit adhuc, canamque rogat Saturnia Tethyn,
Maenaliam tactis ne lavet Arcton aquis.
IDIBVS agrestis fumant altaria Fauni,
Hic ubi discretas insula rumpit aquas.
Haec fuit illa dies, in qua Veientibus arvis

tes, ad mea verba remugis. I Metam. 655. — *Saevit adhuc*, quod pellex, quam in feram mutaverat, Dea facta, inter sidera fulgebat; II Metam. 520. — *Canam Tethyn.* Vide ad Metam. d. l. — *Ne lavet*, ne sinat pellicem occidere in Oceanum, nempe *ne puro tinguatur in aequore pellex.* — *Rogat* cum Mitsch. e MSS. melioribus praetuli, et probaverat etiam cum Heinsio Krebs. Sed Burmannus recepit ex uno *adiit*, quia sit verbum proprium in hac re, et significet idem quod precari; ut adeo *rogat* et *petit* a glossatore esse videantur, qui crediderit, non recte dici, *adiit, ne lavet.* Mihi vero haec duo tempora non bene sibi respondere videntur.

193–242. *Fauni sacra et Fabianae cladis memoria.* — *Faunus*, Latio et Etruriae proprium numen. Fuit Pici filius, quartus Italiae rex, ob merita in rem rusticam inter Deos *agrestes* relatus, etiam vates insignis habitus; Dionys. Halic. I, 24; Heynii Excurs. V ad Aeneid. VII. Confer infra III, 291 sqq. Etiam ex Publio Victore constat, in *Insula* templa fuisse Iovis, Aesculapii et Fauni. Fauni aedem Aediles e pecunia multatitia fecerunt, eaque Ann. V. c. 509, dedicata est. Liv. XXXIII, 42; XXXIV, 58. — *Insulam* illam Ovid. XV Metam. 739 sq, describit. — *Rumpit discretas*, rumpit sic, ut discernantur; uno verbo, discernit. Altera Faunalia Nonis Decembr. agebantur, eaque Horat. III, Od. 18, celebravit.

195. De hoc *Fabiorum* cum *Veientibus* bello confer Dionys. Halicarn. IX, 15–22; Liv. II, 48–50; Florum I, 12; Silium VII, 39 sqq; Gellium Noct. Att. XVII, 21. Namque An. V. c. 275, quum Veiens bellum adsidum magis, quam magno praesidio egeret, *Fabia* gens id sola suscepit. *Sex* et *trecentos* milites, omnes patricios, omnes unius gentis, Roma esse profectos, omnesque ad Cremeram caesos a Veientibus constanter veteres tradunt. Dionys. addit, hos secum eduxisse quatuor hominum millia, quorum plurimi clientes et sodales fuerint. Sed in primis de hac re legendus Perizon. in Animad. Hist. cap. 5, ubi ostendit, illo tempore vix omnium gentium patriciarum tot viros fuisse militaris aetatis, nedum unius gentis; consulares Fabios, Marcum et Caesonem, sibi sumsisse hoc bellum, et vere trecentos sex ad illud eduxisse, non plures, neque tamen hos omnes gentiles suos, sed maximam partem clientes: illos tamen omnes vulgo dictos esse Fabios, quia Fabii bellum in se recepissent.

Ter centum Fabii ter cecidere duo.
Vna domus vires et onus susceperat urbis:
Sumunt gentiles arma professa manus.
Egreditur castris miles generosus ab îsdem;
E quîs dux fieri quilibet aptus erat.
Carmentis portae dextro via proxima Iano est.
Ire per hanc noli, quisquis es: omen habet.
Illa fama refert Fabios exisse trecentos;
Porta vacat culpa; sed tamen omen habet.
Vt celeri passu Cremeram tetigere rapacem,

Secundum Liv. VI, 1, id non *Idibus* Februar. factum, sed ante diem XV Kalend. Sextiles, quo die etiam ad Alliam foede pugnatum sit, eumque insignem rei nulli agendae fecisse veteres. — Tum dubitant Intpr. utrum arvis an *armis* legant, nam MSS. utroque trahunt, plures tamen ad *armis*. — *Veiens* pro Veientius, ut *Laurens*, Laurentinus, *Indus*, *Maurus*, Indicus, Mauricus. Caeterum hanc narrationem Noster exornavit similitudinibus, apostropha, sententiis.

197. *vires*) Vnus Patavin. *curas*, quod Burm. verbo *susceperat* melius convenire videbatur. Et Livius dicto loco id comprobare videtur: *Familiam unam subiisse civitatis* onus: *Veiens bellum in privatam* curam *versum*. Sed et *vires* in re bellica sic usitatum. VIII Metam. 7: *Praetentatque sui vires Mavortis*: Liv. XXI, 29: *nusquam ante libatis viribus*, et II, 49 de hoc ipso bello: *unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes*. — *Professa*, quae se promiserant sumturas.

199. *castra* Lenzius intel. Romam ipsam, aut locum ante aedes consulis. Immo eadem domus, familia eadem intel. — *Vna domus*, *gentiles manus*, *eadem castra*, eamdem rem urgent. Etiam Liv. *quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus*. Sic et Silius. — De *Ianis*, scilicet transitionibus perviis, et templis Iani, I, 257. —Etiam *Carmentalis* porta duos habebat transitus, dextrum et sinistrum. Lenzius vero templum Iani ante portam fuisse putat. Sic et Krebs. qui improbat Strothii ad Liv. II, 49, explicationem, quam vero nos veriorem putamus. — *Via* illa propter cladem Fabiorum *scelerata* dicta est et *infelix*. Florus: *scelerato signata nomine*. Sic memoriam rei ad posteros propagabat. — Apud Silium *omen* dat stridore, atque Maxima Herculis ara mugit illis exeuntibus. — *Illa fama – habet*. Hoc distichon a MSS. Vrs. Petav. Francof. et aliis quibusdam abest. Parum mihi placet; neque tamen abesse potest, ne manca sit narratio. Hos versus habent Regii nostri; nec est unde spurios eos iudices, quare uncos delevimus. Lem. — *Cremera*, Etruriae flumen haud longe a Veiis, hac ipsa clade nobilitatum. — *Tangere* locum pro pervenire eo, frequentat noster; sed MSS. quidam cum prima edit. *tenuere*, aeque bene. Liv. I, 1: *classe Laurentem agrum tenuisse*.

Turbidus hibernis ille fluebat aquis;
Castra loco ponunt: destrictis ensibus ipsi
Tyrrhenum valido Marte per agmen eunt;
Non aliter, quam quum Lybica de rupe leones
Invadunt sparsos lata per arva greges;
Diffugiunt hostes, inhonestaque vulnera tergo
Accipiunt; Tusco sanguine terra rubet:
Sic iterum, sic saepe cadunt; ubi vincere aperte
Non datur, insidias armaque caeca parant.
Campus erat: campi claudebant ultima colles,
Silvaque montanas occulere apta feras.
In medio paucos armentaque rara relinquunt:
Caetera virgultis abdita turba latet.
Ecce, velut torrens undis pluvialibus auctus,
Aut nive, quae zephyro victa repente fluit,

cap. 37: *montes Sabini petebant, et pauci tenuere.* — *Turbidus.* Nonnulli, *turgidus.* Vtrumque fluminibus et mari tribuitur. *Turbidus* aut *turbatus* sic crebro apud Ovid. ut VII Metam. 254; XIII, 889. — Pro *fluebat* unus Vatican. *tumebat.* Burmannus monet, verbis *turbidus tumebat* duo simul dici, et fluvii extra ripas excessum, et simul aquarum turbationem, quae sordidae non transmiserint visum ad fundum, ut Fabii cernere possent, quo pedes ponerent. Sed talia nunc vix curavit poëta. — *Hibernis aquis*, solutis nivibus. Susceptum hoc bellum hieme. Rebus enim nonnullis gestis, ὁ χειμὼν ἐκεῖνος ἐτελεύτα. Dionys. 13 extr. — Iam fortitudinem Fabiorum in honore ponit. *Castra loco ponunt*; in loco praerupto castellum muniunt, cui a fluvio nomen inditum. — *Eunt per agmen*, perrumpunt agmen.

209. *Lybica de rupe*) IV Metam. 114: *quicumque sub hac habitatis rupe leones.* Et Claudian. III, 80, leo aestuat *rupe relicta Gaetulo comes ire patri.* Atque etiam Fabii de locò praerupto decurrebant. *De rupe* ergo melius, quam aliorum *de gente*, quamquam posterius Taubner. elegans esse putat. — *Caeca* ex altero Puteaneò Heins. recte vulgari *tecta* praetulit. *Caeca* enim eleganter clandestina, tecta dicitur, ut *caeca vulnera*, *caeci ignes*; atque *arma caeca* sunt insidiae. — De *campo* consentiunt historici. — Pro *claudebant* Iun. Laeti et tres alii *cingebant.* Vtrumque de finibus dicitur. — *Occulere feras*, hinc et apta insidiis.

219. Eadem similitudo, sed ornatior, Aeneid. II, 304-308; ubi Heynius plura Virgil. et aliorum loca comparavit. — Plerumque *torrens* impetum exprimit, quo fertur aliquis; nunc tantum discursus. — *Fluit*, diffluit, resolvitur. — Pro *repente*, multi et scripti et editi *tepente*, Taubnero et Krebsio probantibus. Et *tepor* so-

Per sata, perque vias fertur; nec, ut ante solebat,
  Riparum clausas margine finit aquas:
Sic Fabii latis vallem discursibus implent;
  Quosque vident, sternunt: nec metus alter inest.
Quo ruitis, generosa domus? male creditur hosti!
  Simplex nobilitas perfida tela cave.
Fraude perit virtus: in apertos undique campos
  Prosiliunt hostes, et latus omne tenent.
Quid faciant pauci contra tot millia fortes?
  Quidve, quod in misero tempore restet, habent?
Sicut aper, silvis longe Laurentibus actus,
  Fulmineo celeres dissipat ore canes;
Mox tamen ipse perit: sic non moriuntur inulti:
  Vulneraque alterna dantque feruntque manu.
Vna dies Fabios ad bellum miserat omnes,
  Ad bellum missos perdidit una dies.

let tam Zephyro, quam, cuius comes est, veri tribui, ut III, 236: h. l. vero *repente* praefero, quia repentina nivis solutio tanto magis torrentes auget. — *Clausas finit*, coërcet, continet. — *Metus alter*, non metuunt alios, quos, quippe in insidiis collocatos, non vident. Livius: *Iamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse.* Cum his bene venit lectio *sternunt.* Vnus Heius *caedunt*; alius, *feriunt.* — Cum nostris Regiis admisimus *sternunt*, quamquam *Gierig* servaverit *spernunt*. Lem. — Paulo ante *implent* copiae notionem habet; VIII Metam. 166: *Implet innumeras errore vias.* Pro eo Tibul. I, 4, 69, *explere.* — *Nobilitas*; a Floro et Silio *patricius exercitus* vocatur. — *Simplex*, non cauta, credens hosti.

231. *Laurentes apri* passim memorantur. Vide Heins ad h. l. et Bentl. ad Horatium Epod. V, 28. Bene igitur Heins. *Laurentibus* ex duobus Mazar. duobus Farnes. et uno Vatic. revocavit, quum antea *latratibus* ederetur. — *Fulmineo ore dissipat.* Cf. I Metam. 305; VIII, 289.

235. In interitu rerum magnarum scriptores talia notare solent. Liv. I, 29 de Albae excidio: *Vna hora quadringentorum annorum opus excidio ac ruinis dedit.* Sed nunc lusus in duplici *una dies* parum placet. Quid enim mirum, una die illos esse missos ad bellum? — De *uno* Fabio servato veter. consentiunt. Dubium movet Dionys., sed frustra. Si enim, ut supra ostensum est, pauci tantum Fabii id bellum susceperunt, fieri facile potuit, ut illi vel non nisi unum filium impuberem habuerint, vel plures, quorum unus tantum ad virilem aetatem pervenerit. Vide Perizon.

Vt tamen Herculeae superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse Deos.
Nam puer inpubes, et adhuc non utilis armis,
Vnus de Fabia gente relictus erat:
Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci;
Cui res cunctando restituenda foret.
CONTINVATA loco tria sidera, Corvus et Anguis,
Et medius Crater inter utrumque iacet.
Idibus illa latent: oriuntur nocte sequenti:
Quae sibi cur tria sint consociata, canam.
Forte Iovi festum Phoebus solemne parabat:
Non faciet longas fabula nostra moras;
I, mea, dixit, avis, ne quid pia sacra moretur;
Et tenuem vivis fontibus affer aquam.
Corvus inauratum pedibus cratera recurvis
Tollit, et aërium pervolat altus iter.
Stabat adhuc duris ficus densissima pomis;

Animad. hist. cap. 5. Fabii autem iam ante urbem conditam inter Romuli et Remi comites fuisse, atque ab *Hercule* ex Evandri filia prognati esse tradebantur. Vid. Pighius Ann. ad a. 473. — A Silio, *Penates Herculei implevisse privata castra* dicuntur. — *Non utilis armis;* Horatius I, Od. 12, 42, Curius *utilis bello.* — Idonei armis ferendis *pubes* dicuntur. Livius VIII, 8, *pubescentes ad militiam.*

243–266. *Ortus trium siderum* acronychius: quorum origo narratur. — *Anguis*, scilicet hydra, cauda Centauri caput paene tegens, sustinet in dorso *corvum*, rostro corpus eius tundentem, et *cratera.* — Sic illa *continuata loco*, cohaerentia nullo intervallo. Vid. Hygin P. A. III, 39; fabulam autem idem II, 40, narrat. — *Medius inter utrumque*, inter corvum caudam hydrae tundentem et caput hydrae elatum. — Pro *iacet* unus Vatic. *micat*, quod sane recte de sidere dicitur. Sed credibile est, poëtam, quum hoc verbum vers. 266 legatur, variare orationem voluisse. Accedit, quod ea, quae inter partes eminentes locum habent, eleganter *iacere* dicuntur; vid. Drakenb. ad Silium XII, 132. Tum Heins. sine causa *at medius* volebat.

247. Inferiores Dii superioribus sacra faciebant; IV, 423. — *Tenuem* tantum ornat, quia aqua tenuior terra. — A sacra facturis ministri mittebantur aquam, in primis *vivam*, petitum libationis causa; Metam. III, 26 sq. Ante *vivis* praeposit. *e* MSS. Voss. Iun. Bernens. et alii quidam, etiam edd. nonnullae addunt. — *Aërium iter*, aër.

253. *densissima pomis*, abundans ficubus. — *Adhuc* coniunge cum *duris*

Tentat eam rostro; non erat apta legi.
Immemor imperii sedisse sub arbore fertur,
Dum fierent tarda dulcia poma mora.
Inde satur nigris longum rapit unguibus hydrum,
Ad dominumque redit, fictaque verba refert:
Hic mihi causa morae, vivarum obsessor aquarum:
Hic tenuit fontes officiumque meum.
Addis, ait, culpae mendacia, Phoebus; et audes
Fatidicum verbis fallere velle Deum!
At tibi, dum lactens haerebit in arbore ficus,
De nullo gelidae fonte bibantur aquae.
Dixit; et antiqui monumenta perennia facti,

Ad arborem retulit, quod erat ad ficus referendum. — *Tentat eam – apta legi.* Leguntur, colliguntur, fructus proprie ab hominibus, h. l. a corvo, qui decerpit. — *Sedisse sub arbore* etc. non inepte hoc fictum; celerrime enim fici maturescunt. Plinius Hist. Nat. XV, 21: *Admirabilis est pomi huiusce festinatio.* Itaque Hyginus *post aliquot dies coctis ficis.* Ne igitur urgeas τὸ *tarda mora.* Vide ad versum 170. — *Dulcia* non movendum puto. Plin., dicto loco, *succus percoctus mellis.* Atque *dulcedo* in primis corvum invitabat. Itaque nec ex uno Patavino *mitia*, nec ex MS. Puteano et Exc. Dousae *mollia* praeferendum, quamquam haec quoque de frugibus percoctis bene dicuntur. Burm. putat, *mollia* melius respondere *duris*; sed tam exacta oppositio hic non est necessaria. — *Nigris.* Burman. e coniectura Heinsii *pigris* malit. Sed rapere hydrum non est *pigri.* — Idem pro *Iamque* e MS. Sarrav. dedit *Inde*, nempe ficubus.

259. Passim apud veteres serpentes occurrunt fontium custodes. Vide ad III Metam. 31. Veri ergo similia finxit corvus. — *Tenuit* in dilogia positum, custodivit fontes, et impedivit officium meum. — *Verbis*, Hamburg. *veris.* Hinc Heinsius *veri* malebat, ut cum *fatidicum* coniungeretur, quemadmodum XII Met. 18, *veri providus augur.* Mihi *verbis* magis placet, quod bene convenit τῷ *mendacia.* — *At tibi* etc. Plinius H. N. X, 15: *Corvi ante solstitium generant: iidem aegrescunt sexagenis diebus, siti maxime, antequam fici coquantur autumno.* Inde fabula nata. Nempe aestate, quod alvi fluxu laborarent, ab humidis alimentis abstinere corvi credebantur; Aelianus H. A. II, 5. Hinc dixerunt: quamdiu fici coquuntur, corvus bibere non potest. — *Haerere* in arbore dicuntur flores, V 255; fructus, I Metam. 105; frondes, III, 730. — *Lactere* omnino de plantis succulentis, unde XV Met. 201, *lactens* annus tempore verno. Sed ficis nominatim lactis succus aut humor tribuitur. Plinius H. N. XV, 21, *maturescentibus esse succum lactis.* Atqui de hoc eodem tempore nunc est sermo. — *Et antiqui* etc. Nempe sitim corvi haec declarant, quem hy-

Anguis, Avis, Crater, sidera iuncta micant.
TERTIA post Idus nudos Aurora Lupercos
Adspicit, et Fauni sacra bicornis eunt.
Dicite, Pierides, sacrorum quae sit origo:
Attigerint Latias unde petita domos.
Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur
Arcades; Arcadiis plurimus ille iugis.
Testis erit Pholoë; testes Stymphalides undae;
Quique citis Ladon in mare currit aquis,
Cinctaque pinetis nemoris iuga Nonacrini;
Altaque Cyllene, Parrhasiaeque nives.
Pan erat armenti custos, Pan numen equarum;

dra non patitur ad cratera accedere. Vide Hyginum.

267. Die XV Februar. sive XV Kalend. Martias *Lupercalia* celebrabantur, quibus describendis Ovid. immoratur usque ad vs. 452. De origine et ritibus horum sacrorum vide Liv. I, 5; Dionys. Halic. I, 32, 80; Plutarch. Vit. Rom. 21; Quaest. Rom. tom. VII, p. 131 Reisk.; Valer. Max. II, 12; Varr. de L. L. — Noster, ut solent poëtae, ad Homeri quidem exemplum, rerûm antiquarum memoriam repetituri, Musas invocat. *Faunus* pro Pane, ut apud Horatium I, Od. 17, 2 èt alibi. Fabulae enim Italorum priscae cum Graecis mixtae sunt. Vid. Heynii Excurs. IV ad Aen. VII, et in antiq. Aufsatzen P. II, p. 70 sqq. — *Bicornes Fauni* etiam V, 99; Heroid. IV, 49. — *Eunt* pro *erunt*, e multis MSS. melioribus dedit Heinsius.

271. Ἀρκάσι θεῶν ἀρχαιότατός τε καὶ τιμιώτατος ὁ Πὰν Dionysius I, 32; τοῖς Ἀρκάσιν ἐπιχώριος Pausanias Arcad. XXVI, p. 652, et de *cultu* eius, p. 677. — In *iugis* Arcadiae errabat fistula canens, ibique plurima templa, statuas, aras, sacra, antra, montes habebat. Paus. p. 574, 686. In monte Lycaeo fano eius hippodromus et stadium adiacebant, in quo iam antiquissimis temporibus *Lupercalia*, λύκαια, celebrata; Pausan. 678. — In catalogo montium *Maenalium* desideras, qui ei potissimum curae. Virgilius Georg. I, 17; Paus. p. 674. — *Ladon* in Alpheum influens, etiam V, 89, vocatur *rapax*; sed I Metam. 702, *placidus*; ubi v. n. — *Pineta* etiam Lycaei, I Metam. 217, memorantur. — *Parrhasiorum* urbs Lycosura omnium urbium antiquissima habita. Pausanias p. 678.

277. Pro *equarum* olim edebant *aquarum*. Sed alterum iam a Naugerio notatum Heinsius ex MSS. Vrs. Mazar. Zulich. Laeti et pluribus aliis recepit. Sed Burmannus cui Taubnerus assentitur, putat, etiam *aquarum* defendi posse, quum Pan. ἄκτιος, scil. litoralis dicatur Theocrit. Id. V, 14, (ubi vid. Warton. et ad Id. XXII, 158); et ἁλίπλαγκτος Sophocl. Aj. 700, quia cultus sit in promontoriis, et quia statuae eius fuerint etiam ad fontes. Mihi vero satis durum vide-

Munus ob incolumes ille ferebat oves.
Transtulit Evander silvestria numina secum.
Hic, ubi nunc urbs est, tum locus urbis erat.
Inde Deum colimus, devectaque sacra Pelasgis
Flamen adhuc prisco more Dialis agit.
Cur igitur currant, et cur, sic currere mos est,
Nuda ferant posita corpora veste, rogas?
Ipse Deus velox discurrere gaudet in altis
Montibus, et subitas concitat ille feras.

tur, *aquas* sic memorari inter *armenta* et *oves*. Neque si litoralis alibi vocatur, etiam *numen aquarum* recte dicitur. Recte igitur et Krebs. *equarum* tuetur. Nbu pergit, custos erat ovium, sed hoc suaviter variavit, *munus ob inc.* etc. *Munus*, sacra; Hor. Epod. II, 20, *uvam*, *qua muneretur te*, *Priape*.

279. Liv. hoc unum habet: *Iam tum* (quum Romulus et Remus inter pastores educarentur) *in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt*. Sed Dionysius originem eius cum Nostro diserte ab *Evandro* repetit. Eum a Themide, id est, Carmenta matre monitum illa sacra patrio ritu fecisse, reperto loco commodo, quem Romani Lupercal, Graeci Lycaeum vocent, nempe spelunca ingenti et opaca sub colle Palatino, adiacentibus fonticulis. — *Silvestria numina*, cultum silvestris Dei. — *Hic ubi* etc. argute eloqui voluit illud, urbs nondum erat condita. VIII Met. 805, in famis descriptione: *Ventris erat pro ventre locus*. Sed hic versus si nunc abesset, non desideraretur. *Hic* Heinze in Opusc. p. 226, in *huc* mutari et ad antecedentia referri voluit. Male. — Mox e coniect. Burm. verba constituimus; male enim legebatur, *devectaque sacra Pelasgis Flamen ad haec prisco more Dialis erat*. — De *prisco more* nihil esse mutatum testatur et Dionysius I, 32. — *Flamen Dialis* haec agebat, ut Flamen Quirinalis Robigalia IV, 910.

283. Luperci, peracto sacrificio, ex Lupercali profecti, per pagum *currebant*, pudenda succincti pellibus victimae recens mactatae, reliqua *nudi*. Dionysius, dicto loco; Plutarch. Quaest. Rom. dicto loco. Vtriusque ritus causas, *cursus* et *nuditatis*. Noster enarrat usque ad vs. 380. — *Ferre*, habere, ut alibi *gestare corpora*, *membra*. — *Velox* solemne Panis epitheton; Horat. I, Od. 17, 1. Secundum Silium XIII, 327, currit *pendenti similis* — *vix ulla inscribens terrae vestigia cornu*. — *Concitat*, ut Liv. XXII, 17, *maiore metu concitant se in fugam*. Illam Panis concitationem describit Valer. Flac. Argon. III, 56: *pavidum praesepibus aufert pecus*, et facit, ut *profugi sternant dumeta iuvenci*. Cf. Orph. h. X, 7, 23. — *Subitae*, quia subito excitantur. Et excitabat feras e cubilibus comes Dianae. Servius ad Virgilium G. I, 17. Sed Gronov. Obs. IV, cap. 14, defendit lect. MS. Vrsini et quinque aliorum, quae et Heinsio elegans visa, *Concipit ille fugas*, ut sensus sit, imaginatur, et subito nec quid,

Ipse Deus nudus nudos iubet ire ministros:
  Nec satis ad cursum commoda vestis erat.
Ante Iovem genitum terras habuisse feruntur
  Arcades, et luna gens prior illa fuit.
Vita ferae similis, nullos agitata per usus:
  Artis adhuc expers et rude vulgus erant:
Pro domibus frondes norant, pro frugibus herbas:
  Nectar erat palmis hausta duabus aqua:
Nullus anhelabat sub adunco vomere taurus:
  Nulla sub imperio terra colentis erat:

nec quare exsilit discursatque. — *Ministros*, nempe sacrorum. — *Ire* etiam de celere et rapido cursu dicitur ut de volatu sagittae. Male ergo h. l. nonnulli, *esse*. — In verbis *nec satis* etc. prima nuditatis causa.

289–302. Secunda causa nuditatis e ruditate priscorum Arcadum repetitur. Et in pluribus sacris ritus quidam in memoriam rudis vetustatis culti. — *Ante Iovem* etc. De hac antiquitate Arcadum, vide ad I, 469. Aristoteles narraverat, barbaros ab initio Arcadiam tenuisse, eosqoe expulsos esse ab Arcadibus ante, quam *Luna* oriretur; Schol. Apollon. IV, 264. Erant pelasgicae stirpis et diu ante Deucalionem Arcadiam *habebant*, incolebant. — Noster, *ante Iovem genitum*; namque Rhea in Parrhasio, monte Arcadiae, Iovem peperisse tradebatur. — *Fera* vita, ferina, θηριώδης, qualis multarum gentium antiquissimarum fuisse traditur. Arcades quidem inde qoercubus nati, in specubus habitare, et glandibus vesci soliti esse dicebantur. Vide Heynium in Opuscul. Acad. tom. II, p. 343. Pro *ferae* nonnulli *feris*. Mazar. cod. *Vita fere silvis nullos* etc. non improbante Heinsio. — *Agitare*, agere. — *Per nullos usus*, sine commodis, quae artes praebent vitae humanae. Vide Cortium ad Sallust. Cat. XLVIII, 2; Diod. Sic. dicto loco, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου. Male Heinze in Opusc., p. 227, *artis* coniungit cum v. *usus*. — *Erant* pro *erat* Heins. ex uno Moreti, qui sic pro diversa lect. *adhuc*. Burmannus mallet *ad hoc*, id est praeterea.

293. *frondes*, casae ex frondibus. Cf. I Metam. 121, de argentea aetate: *domus antra fuerunt, Et densi frutices et vinctae cortice virgae.* — *Pro frugibus herbas*. Comedebant τῶν φύλλων τὰ ἔτι χλωρὰ καὶ πόας, et alia corpori noxia. Succurrit his malis Pelasgus, Arcadum rex, qui docuit τὰς βαλάνους τῆς φηγοῦ, τροφὴν εἶναι. Pausanias VIII, p. 599; quarum glandium usus inde frequentissimus in Arcadia. Idem Pelasgus docuit et tunicas facere. De *herbis* comestis cf. Noster IV, 395; II Art. Amat. 475; et Amor. III, 10, 10: Glans *erat*, et *teneri cespitis herba*. — *Nectar* etc. et vino carebaot et poculis.

295. *anhelabat*, qoemadmodum Virgilius I Georg. 45. *Ingementem*, depresso aratro taurum facit; neque temere, si durum Italiae solum, nonc demum sulco domandum, cogitas. —

Nullus adhuc erat usus equi; se quisque ferebat:
  Ibat ovis lana corpus amicta sua:
Sub Iove durabant, et corpora nuda gerebant,
  Docta graves imbres et tolerare Notos.
Nunc quoque detecti referunt monumenta vetusti
  Moris, et antiquas testificantur opes.
Sed cur praecipue fugiat velamina Faunus,
  Traditur antiqui fabula plena ioci.
Forte comes dominae iuvenis Tirynthius ibat:
  Vidit ab excelso Faunus utrumque iugo.
Vidit, et incaluit, Montanaque numina, dixit,
  Nil mihi vobiscum est: haec meus ardor erit.
Ibat odoratis humeros perfusa capillis
  Maeonis, aurato conspicienda sinu.

Imperare, ut *cogere*, de agricolis. Vid. Burmannus ad I Met. 103. — *Sub Iove durabant*, sub dio molestiis tolerandis perstabant. Cf. IV, 505. — *Docta*, assuefacta. — *Detecti*, ministri Panis nude currentes, *referunt* etc., servant mores antiquos. — Iidem *testificantur antiquas opes*, quam nullas opes habuerit antiquitas. Vatic. praef. *antiquae*, unde Heins. etiam *et* in *id* mutari volebat.

303. Tertia nuditatis causa. — Fabulas *ioci* petulantis *plenas* Noster etiam in hoc opere ambabus manibus arripuit. — Pro *plena* Mazar. MS. *prima*, quod Burmanno videtur pro *priva* positum a librario. Et ita olim et Heinsius coniecerat, vel *prisca*. — *Hercules* vel ob Iphitum occisum, vel ob tripodem de Apollinis fano sublatum, a Mercurio Omphalae reginae in servitutem est datus. Pherecyd. apud Schol. Hom. ad Od. Φ, 23; Hygin fab. 32. — *Comites*, famuli, ministri ut vs. 333, ubi tamen Hercules ab iis distinguitur, et *dominis* annumeratur. — *Ardor* de persona quae ardorem excitat, sive amatur ab altero.

310. *Maeonis*, Lydia. Omphale enim Lydiae regina, Tmoli uxor. Apollod. II, 6, 3; Hygin. P. A. II, 14. — *Ire*, ut alibi *incedere*, de iis, quorum ornatus, pulchritudo aut maiestas describitur. Vid. Brouckh. ad Tibullum II, 3, 52. — *Humeros perfusa*, quum comae annuli in humeris fluctuarent. Apulei. Met. II: *Crines cervice dependuli, ac deinde per colla dispositi*. — *Odorati*. Capilli interdum totam Arabiam spirabant. Lucianus Am. s. 40. Culti capilli et *sinus* vestis vel effusus, vel purpureus, vel *auratus*, in primis notantur, quum habitus elegantium hominum, amorem aut captantium aut excitantium, describitur. V, 28; Heroidd. XIV, 51; Remed. 680; Tibullus I, 10, 68. — *Auratus*, cui aurea fila vel acu, vel texendo addita. Vid. ad vs. 319.

Aurea pellebant rapidos umbracula soles;
  Quae tamen Herculeae sustinuere manus.
Iamque nemus Bacchi, Tmoli vineta, tenebat;
  Hesperus et fusco roscidus ibat equo.
Antra subit, tophis laqueataque pumice vivo:
  Garrulus in primo limine rivus erat.
Dumque parant epulas potandaque vina ministri,
  Cultibus Alciden instruit illa suis.
Dat tenues tunicas, Gaetulo murice tinctas:

311. In instrumentis luxuriae erant *umbracula*, σκιάδια, vela auro texta, quibus ope virgarum obtentis, aestus solis arcebatur. Art. Amat. II, 209: *Ipse tene distenta suis umbracula virgis*, quia plerumque, ut *flabella*, ab eunuchis aut famulis gestabantur. Claudian. XVIII, 464. Olim male edebatur *tepidos soles*. Contra *teporem* non opus est umbraculis. Et Claudian. VIII, 340, ubi nostrum loc. respexit, *neu defensura calorem Aurea summoveant rapidos umbracula soles*. Et *rapidus* sol saepe legitur, quia *rapidus* epitheton ignis. — *Pellebant*. Horatius II, Od. 15, 19, *ictus fervidos excludere*.

313. *Tmoli vineta*, quae etiam VI Metam. 15, memorantur, et satis celebrata erant, bene *nemus Bacchi* dicuntur per appositionem. Recte igitur Burmannus hanc Farnesiani cod. lectionem recepit pro vulg. *Iam Bacchi nemus et Tmoli* etc. Heinsius ducto MSS. quorumdam coniicit *Iam Bacchea, nemus Tmoli, vineta.* — *Equus* singularis (rarius currus, vid. Heynium ad Tibul. I, 9, 62,) dabatur, *fuscus* Hespero, candidus Lucifero. – Pro *et fusco* Mitscherl. e coniect. Burmanni, *ut fusco roscidus*, quia illo tempore rores cadunt. Virgilius G. I, 288, etiam de Lucifero, *terras irrorat Eous*.

315. *Antrum* illud, ut e sqq. apparet, satis instructum erat mensis, toris etc. — *Tophos* et *pumicem* antris saepe dant poëtae. Vide ad III Met. 159. — *Laqueata* (VIII Metam. 563, *lacunata*) melius quam, induta aut structa. Sumta enim sunt a tectis beatiorum hominum, quae a variis ornamentis suis *lacunaria* et *laquearia* dicta. Taubner revocavit antiquiorem lect. *laqueata et*, quam Heinsius decem vett. MSS. auctoritate expulit. — *Garrulus* bene de rivu indesinenter strepente.

318. *instruit*, quod Heinsius e vetustioribus plurimis exhibuit, elegantius quam alterum, *induit*. Etiam apud Cic. *instruere* et *instructus* de ornatu orationis leguntur. Caeterum Tertulian. de pallio p. 226, de hac cultus permutatione: *Tantum Lydiae clancularíae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur*.

319. *tenuium* vestium duplex genus apud vett. quorum unum ex arborum quarumdam apud Seres lanugine texebatur: quae Serum texta densiora Romanae mulieres soluta denuo texebant: alterum bombycinum erat, e vermium filis textum; Plinius Hist. Nat. VI, 20; XI, 26. In his erant vestes *Coae*, quas Tibullus II, 3, 53, ita describit: *vestes*

Dat teretem zonam, qua modo cincta fuit.
Ventre minor zona est: tunicarum vincla relaxat,
Vt possit vastas exseruisse manus:
Fregerat armillas non illa ad brachia factas:
Stringebant magnos vincula parva pedes:
Ipsa capit clavamque gravem, spoliumque leonis,
Conditaque in pharetra tela minora sua.
Sic epulis functi, sic dant sua corpora somno,
Et positis iuxta secubuere toris.

tenues, *quas femina Coa Texuit*, *auratas disposuitque vias*, id est subtemine aureo. Tale subtemen etiam Omphalae vestis habuisse e vs. 310 videtur. — Itaque stamina tantum erant *Gaetulo murice tincta*; quae verba etiam Horat. II, Ep. 2, 187, leguntur. — *Gaetulia*, pars Africae interioris saepe pro tota Africa ponitur; Plinius VIII, 16. — *Zonis* non solae virgines, sed et nuptae erant cinctae. — *Vincla*, laquei ad foramina, per quae manus exserebantur. Vnus MS. *claustra*, quod non damnat Burmannus quia seq. *vincla*; sed vid. ad I, 245. Et *claustra* eo sensu forte paulo durius dictum foret. Nec scio, an *claustra* aeque bene ac *vincla*, *relaxari* dicuntur. — *Vastas* pro *magnas* e Pomponii Laeti libro, et duobus Farn. qui sic pro diversa lect. dedit Heinsius, et bene convenit moli corporis Herculei. — Infinitivus *exseruisse*, ut apud Hor. A. P. 328, *poteras dixisse*. — *Ad brachia factas*, aptas brachiis.

324. *Stringebant* e Francofurt. et quinque aliis MSS. dederunt Heinsius et Burmannus. Vulgo *scindebant*. Petav. unus, *cingebant*, quod haud dubie ex *stringebant* ortum. Sensus patet; utrum autem verbum praeferas, dubites. Taubnero *scindebant* cum praecedentibus magis convenire videbatur. Forsan lectio antiqua vera est, quae se etiam Krebsio probavit, *scindebant magnos pedes*. — Et molestiam creant *tela minora*. Vlitius suaserat, *minore*, quod Taubnero placebat, ut Omphalae pharetra minor fuisse dicatur pro modo et mensura telorum Herculeorum. Verum quis credat, etiam Omphalen, tanquam Dianam, gestasse pharetram, aut, si gestasset, sola tela sine pharetra permutasse? Heinsius monet, *tela minora* opponi *clavae*, quae telum gravius. Num hoc vult poëta: Herculem eo die de telis suis sumsisse *minora*, eaque condidisse in pharetra *sua*, illis telis minoribus congrua? Quamquam nec hoc placet. Vult enim poëta cultum ab Omphalae natura quam maxime abhorrentem describere.

327. *Sic*, mutato cultu. Repetit hoc, quia inde pendebat fraus, quae iam narratur. — *Secubare* verbum proprium de iis, qui sacra facturi seorsim cubant et a Venere abstinent. Tibul. I, 3, 26: *Quidve, pie dum sacra colis, pureque lavari Te, memini, et puro secubuisse toro?* Propert. II, 24, init. Noster Amorum III, 10, init. Non autem semper Hercules et Omphale tam caste secubuisse videntur; haec enim ex illo filium peperit. Apollod. II, 7, 8; Diodor. Sic. IV,

Causa: repertori vitis pia sacra parabant,
  Quae facerent pure, quum foret orta dies.
Noctis erat medium: quid non amor improbus audet?
  Roscida per tenebras Faunus ad antra venit;
Vtque videt somno comites vinoque solutos,
  Spem capit in dominis esse soporis idem.
Intrat, et huc illuc temerarius errat adulter,
  Et praefert cautas subsequiturque manus.
Venerat ad strati captata cubilia lecti,
  Et prima felix sorte futurus erat.
Vt tetigit fulvi setis hirsuta leonis
  Vellera, pertimuit, sustinuitque manum;
Attonitusque metu rediit: ut saepe viator
  Turbatum viso rettulit angue pedem.
Inde tori, qui iunctus erat, velamina tangit
  Mollia, mendaci decipiturque nota.
Adscendit, spondaque sibi propiore recumbit;

31. — *Pia sacra*, ut *pia tura*, *pium far* etc. Recte sic Heinsius e Zulich. Mazar. Voss. et aliis nonnullis edidit, quum antea *quia* vulgaretur. — *Pure*, sic, ut abstinuissent a Venere.

333. *comites* seu famuli, cubabant ante antrum. Vide vs. 351. — *Solutos*. Alii *sepultos*, alii *gravatos*, aut *sopitos*, aut *iacentes*, quae omnia bene de dormientibus dicuntur. Plurimi tamen praeferunt *solutos*. Somnus *solvit* membra ante intenta, ὕπνος λυσιμελής. — *Adulter*, amator, ut vs. 356, vocatur. Et sic saepe apud poëtas; Horat. III, Od. 16, 4, Danaën *excubiae* munierant satis *Nocturnis ab adulteris*. — Ingeniose *Et praefert* etc. X Met. 455, puella altera manu *caecum iter explorat*.

337. *captata*) MS. Mazar. *tractata*, quod Taubnero valde placet. Est equidem *tractare* pro manibus contingere; sed h. l. *captata*, palpando reperta, melius convenit: Heroid. XXI, 200: *tecto simulatur lumine somnus; Captantem tactus reiicioque manum;* XI Met. 768, *captatam* puellam adspicit. Et sic saepe apud Ovid. — *Prima sors*, id, in quod primum incidit. — *Felix*, compos voti. — *Sustinuit*, retinuit, retraxit.

341. Heinsius *saepe* in *sepe* mutari volebat, viso in *sepibus* angue; nisi quis *vepre* malit; nam in vepribus angues esse frequentissimos. Taubn. scripturam *saepe* eodem sensu capiebat. Mihi vero perfect. *retulit* adverb. *saepe* poscere videtur. Adde, quod *saepe* passim in similitudinibus adhibetur. — *Referre pedem* de refugiente sic et Phaedr. fab. II, 1. — *Vt;* olim *ceu*, quod Taubn. tuetur.

345. *Sponda propior*, ea pars spondae, quae ei propior; Horat. Epod.

Et rigido cornu durius inguen erat.
Interea tunicas ora subducit ab ima:
Horrebant densis aspera crura pilis.
Caetera tentantem cubito Tirynthius heros
Reppulit: e summo decidit ille toro.
Fit sonus: inclamat comites, et lumina poscit
Maeonis: illatis ignibus acta patent.
Ille gemit lecto graviter deiectus ab alto,
Membraque de dura vix sua tollit humo.
Ridet et Alcides, et qui videre iacentem:
Ridet amatorem Lyda puella suum.
Veste Deus lusus, fallentes lumina vestes
Non amat; et nudos ad sua sacra vocat.
Adde peregrinae causam, mea Musa, Latinam;
Inque suo noster pulvere currat equus.
Cornipedi Fauno caesa de more capella,

III, 22, *Extrema et in sponda cubet.* Pars ad parietem versa *sponda interior*, altera *exterior* sive *prior* dicebatur. In hac viri cubabant. Vide Neapol. — *Ora*, extrema pars vestis, erat vel *summa* aut *suprema* in pectore (III Metam. 480), vel *ima* ad crura. — A summa ora *deducitur* vestis, ab ima *subducitur.* — *Horrere* de rebus non laevibus. Sic *horrere squamis, glebis, cautibus.* — *Tentare*, attingere velle.

351. Servi, ad fores cubiculi vel excubantes, vel dormientes, lumen alebant, quod excitati inferrent. X Metam. 473: XI, 679. Vide Drakenb. ad Sil. I, 66. — *Vix sua*, quibus vix uti potuit.

359. Quarta causa a Romulo et fratre repetita, quam non nisi rerum romanarum studio admiscuit. — Olim ed. *peregrinis causas Latinas.* Sed primus Heinsius ex Arundel. Mazar. Zulich. *peregrinae* recepit; tum Burm. ex Palat. et Petav. etiam *causam Latinam.* Sane, Latinam non nisi unam causam adfert; sed *peregrinas*, i. e. e terris peregrinis petitas, tres. Si igitur *peregrinae* retinemus, dicendum, poëtam respexisse tantum ad postremam causam. — Operam suam poëtae comparant ut cum navigatione, ita et cum decursu in stadio aut Circo; IV, 10: *Maior area equis nostris teritur*, maius opus molimur. Conf. et VI, 586. — Aream, in qua decurritur, nunc *pulverem* vocat.

361. Ipsa Lupercalia intell. de quibus ad vs. 267. — *Mos* est igitur ille Arcadicus, ab Evandro in Italiam translatus. Pro *cornipedi* Zulich. *cervipedi* habet, quod elegans videbatur Heinsio. Caprinos pedes Fauno, quando cum Pane confundebatur, esse tributos, iam supra ad vs. 268, notavi, (unde Simonides in Anthol. IV, pag.

Venit ad exiguas turba vocata dapes;
Dumque sacerdotes verubus transsuta salignis
Exta parant, medias sole tenente vias,
Romulus et frater, pastoralisque iuventus
Solibus et campo corpora nuda dabant.
(Caestibus, et iaculis, et missi pondere saxi
Brachia per lusus experienda dabant.)
Pastor ab excelso, Per devia rura iuvencos,
Romule, praedones, eripe, dixit, agunt.
Longum erat armari: diversis exit uterque
Partibus: accursu praeda recepta Remi.

336, τὸν τραγόπουν Πᾶνα) sed *cervinos* ei dedit nemo. Itaque *cornipedi* retinendum, et de corneis caprorum pedibus intelligendum. Etiam a Silio XIII, 327, extremus Panis pes *imum cornu* vocatur. — *Exiguas*, nempe unius capellae. Victima caesa, femora excisa et cum frustis imposita lignis cremari, et interea exta verubus infixa torreri, tostaque comedi solebant. — Postea etiam reliquae victimae partes in frusta concisae verubus infiguntur, assantur et *dapibus* apponuntur. Sed h. l. illae partes *extorum* nomine comprehenduntur. Distinctius Liv. I, 7: *Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad caeteram venirent dapem.* — *Transsuta* e variis lect. placuit Heinsio, quum alii *transfixa*, vel *traiecta* praeferant.

366. *Campo corpora nuda dabant*, nudi erant in campo. — Mox, *experienda dabant*, experiebantur. Ibi Taubner. primam verbi notionem urgens, explicat, altee alteri copiam faciebat experiendi brachia. — *Caestibus* Heinsio non placet, quia *caestus* Romanis non in usu. Itaque e MSS. Voss. Mazar. Zulich. et tribus aliis praefert *vectibus*; *vectes* enim, scilicet *sudes*, militare erant exercitium, quod adeo poëta facile ad pastores illos antiquos transferre potuit. Ita Cn. Pompeius *cum validis vecte certabat*. Eamdem lectionem haud dubie dare volebant et alii, qui *vestibus* habent. Etiam Silius I, 321, *sudes*, *iacula*, *saxa* sic coniungit. Caeterum hoc totum distichon, quod tres codd. non agnoscunt, spurium haud dubie est, et ex superiori conflatum; quod et Heinsius suspicatus est. Itaque uncis inclusi, quod et Mitscherl. fecisse video. — Iam disputant, utrum *eripe*, an *et*, *Reme* legendum sit. Illud debemus Heinsio qui ex Arundel. Voss. Mazar. et uno Vatic. recepit, ideo etiam, quia *eripe*, sic interpositum, animum consternati, ac praesentissimam opem urgentis egregie prodat. Non male, Taubneros vero tuetur volg. quia et Remus avolavit, eiusque occursu praeda recepta est. Quod argumentum mihi non admodum grave videtur. Satis erat a pastore consternato unum evocari. — Pastor autem ille in *excelso*, ut in speculo, collocatus erat. — *Agere* pecora, proprie de praedo-

Vt rediit, verubus stridentia detrahit exta,
  Atque ait: Haec certe non nisi victor edet.
Dicta facit, Fabiique simul: venit irritus illuc
  Romulus, et mensas ossaque nuda videt.
Risit; et indoluit Fabios potuisse Remumque
  Vincere; Quinctilios non potuisse suos.
Fama manet facti: posito velamine currunt,
  Et memorem famam, quod bene cessit, habet.
Forsitan et quaeras, cur sit locus ille Lupercal;
  Quaeve diem tali nomine causa notet.
Ilia Vestalis coelestia semina partu
  Ediderat, patruo regna tenente suo.
Is iubet auferri pueros, et in amne necari.
  Quid facis? ex istis Romulus alter erit.

nibus illa abigentibus. Inde formula *agere atque ferre*, ἄγειν καὶ φέρειν. — *Partibus*, regionibus. *Accursu*, impetu. Male vulgo *occursu*.

375. *Fabius* et *Quinctilius* praefecti comitibus Remi et Romuli, inde ipsi comites *Fabii* et *Quinctilii* dicti. Vide Perizon. Animadv. Hist. p. 201. — *Quod bene cessit* bene se habet; nec erat, cur Heinsius coniiceret *quis bene cessit*. Olim edeb. *qui bene gessit*. Alii, *quod bene gessit*.

381. De origine voc. *Lupercal*. Hic usque ad vs. 422, narrat, quomodo Romulus cum fratre natus, expositus, servatus atque educatus sit: quae repetuntur III, 11–54. Secundum Dionys. I, 32, Evander, Pani Lycaeo sacra in Italia facturus, locum reperit idoneum, quem καλοῦσι Ῥωμαῖοι λουπερκάλιον, ἡμεῖς δ' ἂν εἴποιμεν λυκαῖον. Haec duo enim eodem redeunt. Plutarchus Quaest. Rom. pag. 131 Reisk. Λύκος μὲν ὁ λοῦπός ἐστι, καὶ Λύκαια τὰ Λουπερκάλια. Noster igitur temere ab hoc nomine occasionem capit, Romuli fratrisque nativitatem et reliquam sortem narrandi. Sequitur autem vulgarem traditionem, quam primus Diocles Peparethus ediderat, quamque inde Q. Fabius Pictor, Cincius, Porcius Cato et alii amplexi erant. Plutarch. Rom. 3; Dionys. I, 79. — Pro *Ilia* vulgo *Silvia*, aeque recte. Plutarch. d. l. Ταύτην οἱ μὲν Ἰλίαν, οἱ δὲ Ῥέαν, οἱ δὲ Σιλουΐαν ὀνομάζουσι. Saepe *Rhea Silvia* coniunctim legitur. Sed Heinsius ex Voss. et sex aliis *Ilia* praetulit, quia poëtae eam sic appellare amant.

385. *pueros* e quibusdam MSS. iam Naugerius notavit. Quum idem voc. in quatuor Heinsii cod. exstaret, receptum est a Burm. qui observat, *parvos* (quae est altera lectio) recentiores ut substantivo pro pueris usos esse, veteres ut adiectivo, adiuncto nomine alio. Mitscherl. tamen retinuit *parvos*. — *Romuli* nomen hic cum emphasi positum, conditor ille maximi secundum Deorum opes im-

Iussa recusantes peragunt lacrymosa ministri;
  Flent tamen, et geminos in loca iussa ferunt.
Albula, quem Tibrin mersus Tiberinus in unda
  Reddidit, hibernis forte tumebat aquis.
Hic, ubi nunc fora sunt, lintres errare videres;
  Quaque iacent valles, maxime Circe, tuae.
Huc ubi venerunt, nec iam procedere possunt
  Longius, ex illis unus, an alter, ait:
At quam sunt similes! at quam formosus uterque!
  Plus tamen ex illis iste vigoris habet.
Si genus arguitur vultu, ni fallit imago,

perii. — *Recusantes* Burm. in *reluctantes* aut *repugnantes* mutari vult, quia illi recusasse aperte non videantur. At *recusantes* possunt tergiversantes, inviti, intelligi. — *Lacrymosa*, ut apud Horat. *lacrymosum bellum.* — *Et geminos.* Heinsius suadet, *ut geminos.*

389. Liv. I, 3: *Tiberinus, qui in traiectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit.* — Ex *hibernis aquis* Neap. coniicit, pueros illos hiemali tempore in lucem esse editos. Confer ad vs. 206. Verum *hibernas* aut *hiemales* aquas poëtae etiam memorant, quum copiosas et rapidas dicere volunt. Vide ad IX Metam. 105. Dionys. ex Q. Fabio Pictore narrat, Tiberim ripas esse egressum ὑπὸ Χειμώνων συνεχῶν, a tempestatibus continuis; nam χειμὼν Graecis et tempestas est. Itaque et Varro, poëtarum aut Graecorum sermone inductus, potuit scribere: *Ad ficum Ruminalem hi inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat in alveolo expositos.*

391. Secundum Q. Fabium Pictorem apud Dionys. illi de Pallantii vertice descenderunt ad aquam proximam, collis radices alluentem. — *Circo maximo* tribuit *valles*; in longitudinem enim patebat tria stadia cum dimidio, in latitudinem unum stadium. Illud spatium extensum desuper spectantibus *vallis* esse videbatur. — *Iacere* de locis depressis dicitur; II Met. 179, Phaëthon despicit ab aethere *terras penitus iacentes*; ib. VIII, 750, sub silva *iacet herba.*

393. Sermo seq. ingeniose fictus est ab Ovidio, et accommodate tam rebus praesentibus, quam naturae commiserantium. Heinsius mallet, *Huc ubi perventum est*, quia unus Farnes. *ubi nunc ventum est.* — Quidam scripserunt, *unus et alter*, quia ignorarunt alterum, quod Arund. et Mazar. praeferunt, bene dici, quod Heinsius exemplis docet. — *At nunc* est vox admirantis. Plane sic X Metam. 631: *At quam virgineus puerili vultus in ore!* — *Iste* positum δεικτικῶς. — *Arguitur* bono sensu, indicatur, proditur. IV Trist. 3, 80: *Apparet virtus, arguiturque malis rebus.* — *Ni.* Heinsius sine causa volebat *nec.* — Mox *quem vobis* dedit idem e Politiani Excerptis et tribus aliis, ut intel. esse auctorem. Quae tamen

Nescio quem vobis suspicor esse Deum.
At si quis vestrae Deus esset originis auctor,
In tam praecipiti tempore ferret opem;
Ferret opem certe, si non ope mater egeret:
Quae facta est uno mater et orba die.
Nata simul, peritura simul, simul ite sub undas
Corpora. Desierat; deposuitque sinu.
Vagierunt clamore pari: sentire putares.
Hi redeunt udis in sua tecta genis.
Sustinet impositos summa cavus alveus unda:
Heu! quantum fati parva tabella vehit!
Alveus in limo, silvis appulsus opacis,

ellipsis paulo durior mihi videtur. Vulgo ed. *a vobis*. Mazar. et duo alii, *in vobis*, quod Modius Novant. Lect. 63, probat. Francius coniicit *nescio quem patrem*. — Tres, *suspicer*, ut pendeat a voc. *nescio*. Fuisse autem in Romulo et Remo aliquid augusti, unde divina eorum origo agnosceretur, ex hymnis veterum Romanorum referebat Q. Fabius: vide Dionys. dicto loco.

400. *Praeceps*, periculosum. — *Corpora*. Patav. *pignora*, quod veunstum iudicat Heins. Respectu parentum liberi sane dicuntur *pignora*, sed talis respectus hic nullus est. *Corpora* contra sic bene dicitur de hominibus. Tacit. Ann. IV, 72: *Corpora coniugum aut liberorum servitio tradebant.* Virgil. Aen. IX, 272, *lectissima matrum corpora.* De his ipsis pueris mox vers. 418, *corpora bina.* — *Vagierunt* etc. Confer. XI Heroid. 85.

407. *Alveus*, quidquid in formam semicircularem excavatum est. Itaque *cavus* abesse quidem posset; sed poeta eo causam diserte exprimere voluit, cur aqua sustinuerit impositos. Strothio ad Liv. I, 4, parum verosimile videtur, pueros *in alveo* esse impositos aquae, quum nudi in eam abiici potuissent. Ego vero in hoc non haeserim. Quidni pueros in alveo portarint? quidni eos sic, ut portarant, aquae imposuerint? — *Quantum fati*, quanti regni conditorem ex fato futurum. Liv. I, 4: *Debebatur fatis tantae origo urbis.* In verbis *quantum fati* et *parva tabella* praeclara est oppositio, quemadmodum *vehit* bene convenit τῷ *sustinet*. Male igitur Heinsius, quum quidam *curva tabella* praeferant, *curta* mavult, tum ex altero Mazar. uno Medic. Helmst. *tabella fuit.* Caeterum hanc rem omnem copiosius persequitur Q. Fabius Pictor apud Dionys. — *In limo sedet.* Liv. II, 5: *in vadis frumenti acervos sedisse illitos limo.* — Pro *appulsus* octo MSS. *impulsus*, quod Lenzius praetulit, quia hoc verbo magna vis indicetur, qua fluctus alveum limo impegerint. At ut alveolus paulatim in limo sedeat, non opus est vehementiore impulsu aquarum; neque in lenibus stagnis egressi fluminis (Liv. I, 4), fluctus esse pote-

Paulatim, fluvio deficiente, sedet.
Arbor erat: remanent vestigia: quaeque vocatur
Rumina nunc ficus, Romula ficus erat.
Venit ad expositos, mirum, lupa foeta gemellos.
Quis credat pueris non nocuisse feram?
Non nocuisse parum est; prodest quoque: quos lupa nutrit,
Perdere cognatae sustinuere manus.
Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis,
Et fingit lingua corpora bina sua.
Marte satus scires; timor abfuit, ubera ducunt;

rant commoti. Immo fluitantem aliquamdiu alveum tandem tenuis aqua in sicco destituit. Sic Livius, idemque voluit et Ovidius. — In tribus nostris Regiis legitur *appulsus*. Bene. Lem.

411. Liv. I, 4: *in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est* (*Romularem vocatam ferunt*). Plutarch. vit. Rom. 4, plures nominis causas adfert; maxime probat διὰ τὸν τῶν βρεφῶν θηλασμόν· ὅτι τήν τε θηλὴν ῥούμαν ὠνόμαζον οἱ παλαιοί. Conf. idem Quaest. Rom. tom. VII, pag. 125. Festus: *Mamma autem rumis dicitur, sive ruma*. Itaque putem, *Ruminam* fuisse nomen antiquum, quia *ruma* non nisi antiquis usitatum. — De *ficu* vid. Varro de Ling. Lat. IV, p. 16. In memoriam eius alia sata est et culta in Comitio Romano, quae aruit sub Nerone. Plinius XV, 20, ibique Harduin. Tacit. Ann. XIII, 58.

413. *Foeta*, enixa. Dionys. νεοτόκους σπαργῶσα τοὺς μαστοὺς ὑπὸ γάλακτος.. — *Perdere*, cuius loco Heins. ex Thuan. et altero Petav. *prodere* reposuerat, revocavi. Nihil frequentius confusione horum duorum verborum. Hoc loco, *perdere* melius convenit; nam *prodere* est vel deserere, vel permittere, ut quis rem male tractet, ea abutatur. Amulius autem non permisit talia; ipse iussit, atque adeo pueros *perdere* voluit. — Pro *fingit* multi MSS. *lingit et lambit*, quae et Interpr. quibusdam placuere. Taubn. ait, se praeter κακοφωνίαν nullam causam videre, cur *lingit* improbetur. Immo et plebeium est verbum. *Fingere lingua* habet et Virgilius Aen. VIII, 631, de hac eadem re: *Geminos huic ubera circum Ludere pendentes pueros, et lambere matrem Impavidos: illam tereti cervice reflexam Mulcere alternos, et corpora fingere lingua*. Ibi Servius explicat, tergere, et addit: *Sed tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere, significat*. Posteriore sensu XV Metam. 380, de ursa, *Lambendo mater in artus fingit*. Sed nunc priore sensu capiendum, tergere. Infra V, 409: *Ille manus aegros manibus fingebat amicis*. Plura exempla habet Heinsius ad Heroid. XX, 134. Lingua lambit pueros etiam apud Livium, et in monumentis antiquis. Fabius Pictor narraverat, eam coenum, quo pueri repleti, lambendo abstersisse. — Exempla ab Heinsio allata vide ad loc. cit. tom. I, p. 372 et 373. Lem.

419. *Marti* lupi sacri. Inde *Martii*

Nec sibi promissi lactis aluntur ope.
Illa loco nomen fecit: locus ipse Lupercis.
  Magna dati nutrix praemia lactis habet.
Quid vetat Arcadio dictos a monte Lupercos?
  Faunus in Arcadia templa Lycaeus habet.
Nupta, quid exspectas? non tu pollentibus herbis,
  Nec prece, nec magico carmine mater eris.
Excipe fecundae patienter verbera dextrae:
  Iam socer optati nomen habebit avi.
Nam fuit illa dies, dura quum sorte maritae
  Reddebant uteri pignora rara sui.

at *Martiales* dicti; Aeneid. IX, 566; Horat. I, Od. 17, 9. Hinc fluxit et hoc, *Marte satos scires*, quod dictum, ut Metam. 162, *scires e sanguine natos*. — *Ducere ubera* bona locutio, quod Heins. docet. Alii minus bene, *sugunt*. — Elegantius tum est *promissi*, destinati a natura, quod Burm. ex Francof. Voss et ex aliis recepit, quam vulgare, *promissa*. — *Illa loco* etc. Etiam Plutarch. vit. Rom. 21: δύναται γὰρ ἀπὸ τῆς λυκαίνης γεγονέναι τ' οὔνομα. Καὶ γὰρ ἀρχομένους τῆς περιδρομῆς τοὺς Λουπέρκους ὁρῶμεν ἐντεῦθεν, ὅπου τὸν Ῥωμύλον ἐκτεθῆναι λέγουσιν. Conf. ad vs. 279. — Pro *Lupercis* multi *Lupercal*; Heins. volebat, *locus unde Lupercal*. Alterum melius, quamquam non exacte respondet iis, quae vs. 381 sq. proposita sunt. — *Magna praemia*, nempe quod a lupa loco nomen inditum.

423. Alia causa, eaque verior. Vid. ad vs 381. Sensus: Quid vetat credere, Lupercos nomen a Lycaeo, monte Arcadiae, accepisse? — *Lycaeus*, si latine reddas, est Lupercus, *Lycaea* sunt Lupercalia. Virgil. Aen. VIII, 343: *gelida monstrat sub rupe Lupercal, Parrhasio dictum Panos de more Lycaei*. Cf. Iustin. XLIII, 1, 7. Male Burmannus hic et alibi edidit *Lyceus*. Est graec. Λύκαιος. Sic et ὄρος λύκαιον. — Heinsius suadet pro *dictos* legere *ductos*, h. e. eos originem trahere ex Arcadia. At nunc sermo est de causa nominis. — De *templis* illis vide ad versum 271.

425. Ritus cuiusdam ab Evandro non inducti origo. Luperci nempe currentes, pellibus victimarum sectis caedebant mulieres obvias, quo facilius conciperent. Conf. Plutarch. vit. Rom. 21. — *Magae* cum *herbis* coniungebant *carmina* atque *preces* ad Hecaten et Tellurem. VII Metam. 194, Medea: *Tuque triceps Hecate, quae. . . cantusque artesque magarum, Quaeque magas, Tellus, pollentibus instruis herbis*. IV Metam. 49, Nais *cantu nimiumque potentibus herbis* iuvenes mutat in pisces. Vide et not. ad X, 397. — *Iam socer* etc. iam concipies et paries. Conf. vs. 448. — *Optati*, quod Heinsius ex Mazar. recepit, magis poëticum, quam vulgare *optatum*. Simillima varietas vs. 420 et 497, ubi vide not.

429. Illo tempore tam maligna erat

Quid mihi, clamabat, prodest rapuisse Sabinas?
 Romulus; hoc illo sceptra tenente fuit;
Si mea non vires, sed bellum iniuria fecit:
 Vtilius fuerat non habuisse nurus.
Monte sub Esquilio, multis incaeduus annis,
 Iunonis magnae nomine lucus erat.
Huc ubi venerunt, pariter nuptaeque virique
 Suppliciter posito procubuere genu:
Quum subito motae tremuere cacumina silvae,
 Et Dea per lucos mira locuta suos:
Italidas matres, inquit, caper hirtus inito.
 Obstupuit dubio territa turba sono.
Augur erat: nomen longis intercidit annis;
 Nuper ab Etrusca venerat exsul humo.
Ille caprum mactat: iussae sua terga maritae
 Pellibus exsectis percutienda dabant.

nuptarum natura, ut raro liberos eniterentur. Sabinarum raptus saepe *iniuriae* nomine notatur. Liv. I, 13: *Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum.* — *Vires*, multitudinem civium. — *Nurus*, mulieres. — Sex MSS. et pr. Ed. *non rapuisse*, quod Dan. Heins. placebat.

436. *Lucus Iunonis* Lucinae memoratur et a Varrone de L.' L. d. l. — *Incaeduus*; silvas sacras *caedere* nefas erat. III Metam. 28: *Silva vetus stabat, nulla violata securi.* A Plinio V, Epist. 6, 7. *Nemora antiqua* et *silvae caeduae* sibi oppon. — *Tremore* tali Dii et indignationem, et favorem suum significabant. III, 47; IX Metam. 782, ubi vid. not.

441. *Italidas*) Sic II ex Ponto, 3, 84, *Italis ora*; Virgil. Aen. XI, 656, Larina et Tarua *Italides.* Multi tamen h. l. ex melioribus *Italias.* Farnes. *Etalides.* Inde Heinsius conj. *Oebalidas*, ut III, 230, *Oebalides matres*, ubi quatuor MSS. *Italides.* Hoc loco Regii codices A et B habent *Italidas*; C *Italides*; et III, 230, A et B *Oebaliae*; at C *Oebalidae.* Lem. — Mox *caprum hirtum* debemus Heinsio, qui eum accepit a Mazar. duobus Vatic. et Strozzae libro; nam caeteri exhibent, *sacer hircus.* — *Caper* quum castratum hircum significet, a quo iniri mulieres non poterant, monitum Iunonis ex hac lectione tanto maiorem *obstupescendi* caussam praebebat, tantoque magis *dubium sonum*, ambigua verba, reddebat. Et mox *caper* mactatur. — *Intercidit* eleganter, non pervenit ad nostra tempora. — *Etruria* sedes artis auguralis. Liv. I, 34: *Tanaquil perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier*; et I, 56: *quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur.* Conf. Cic. Leg. II,

Luna resumebat decimo nova cornua motu;
  Virque pater subito, nuptaque mater erat.
Gratia Lucinae: dedit haec tibi nomina lucus,
  Aut quia principium tu, Dea, lucis habes.
Parce, precor, gravidis, facilis Lucina, puellis;
  Maturumque utero molliter effer onus.
ORTA dies fuerit: tu desine credere ventis;
  Perdidit illius temporis aura fidem.
Flamina non constant: et sex reserata diebus
  Carceris Aeolii ianua laxa patet.
IAM levis obliqua subsidit Aquarius urna;
  Proximus aetherios excipe, Piscis, equos.
Te memorant, fratremque tuum, nam iuncta micatis

9. — *Exsectis*, in lora sectis. Supra vs. 31, *secta pelle*.

447. *Moveri* etiam pro accrescere dici, atque adeo *motu* bene se habere, quum alii *cursu* aut *mense* praeferant, docet Gronov. Obs. III, 1, p. 336. Alibi Nostro formula *implere* aut *replere orbem* in hac re solemnis; vs. 175; III, 121. Vide ad II Metam. 455. — De Iunone *Lucina* cf. III, 255. — *Nomina lucus*. Sic et Plin. XVI, 85. Alteram etymologiam amplexus est Plutarch. Quaest. Roman. p. 139: Λουκίναν Ἥραν καλοῦσιν, οἷον φαεινήν, ἢ φωτίζουσαν. Totum autem figmentum inde explicat, quod sub pleniluninm mulieres facillime prolem eniti crederentur. — *Puellae*, nuptae.

453. *Ventorum inconstantia* inde ab eodem die, quo Lupercalia. Plinius H. N. XVIII, 65; XIV *Kalend. Martii triduum varie*, scil. varia tempestas. — Libri tres veteres *prodidit fidem*, quod Heinsio non minus elegans videbatur. Ego praefero alterum. *Prodere fidem* est, non servare fidem datam. Qui id saepius facit, is *perdit fidem*, non amplius ei *creditur*; quae notio h. l. optime convenit. — *Carcer Aeolius*, antrum in quo venti, Aeolo imperante, inclusi, et in quod, tanquam in carcerem, a Iove damnati sunt. Ovidius IV Met. 662: *Clauserat Hippotades aeterno carcere ventos*, ubi vide not. — *Laxa* pro *lata* ex uno Ambros. et Gottorph. Heinsius dedit. Vide Beutl. ad Horatium Art. Poet. 209. — *Reserata patet*, plenius quam *patet*.

457–474. *Aquarii occasus et Solis ingressus in Piscium signum, cuius signi origo narratur.* — *Levis*, quia aquarius iuvenis, I, 652. — Urnam tenet *obliquam*, ut aqua inde effluere possit. — Pisces duo *iunguntur* nodo illo, qui σύνδεσμος τῶν ἰχθύων vocatur, et, quia totius sphaerae esse videbatur, ab Arato σύνδεσμος ὑπουράνιος, a Cic. *nodus caelestis*. Hygin. P. A. III, 29. De nominibus eorum vide III, 402. Fabulam seq. Hygin. P. A. lib. II, 30, ex Diogeneta Erythraeo similiter refert. Aliter narrat

Signa, duos tergo sustinuisse Deos.
Terribilem quondam fugiens Typhona Dione,
  Tunc quum pro coelo Iupiter arma tulit,
Venit ad Euphratem comitata Cupidine parvo,
  Inque Palaestinae margine sedit aquae.
Populus et cannae riparum summa tenebant,
  Spemque dabant salices, hos quoque posse tegi.
Dum latet, intonuit vento nemus: illa timore
  Pallet, et hostiles credit adesse manus.
Vtque sinu natum tenuit, Succurrite Nymphae,
  Et Dîs auxilium ferte duobus, ait.
Nec mora, prosiluit; Pisces subiere gemelli:
  Pro quo nunc, cernis, sidera munus habent.
Inde nefas ducunt genus hoc imponere mensis,

Scholiastes Germanicus pag. 112.

461. De *Typhone* scil. *Typhaeo* gigante vid. III Met. 303; V, 321 sqq, ubi emissus ima de sede terrae cunctos Deos in fugam vertit, et, quum in Aegyptum usque eos persecutus esset, effecit, ut variarum animantium figuras sumerent, Venus pisce lateret. — *Pro coelo.* Gigantes enim affectabant coeleste regnum. — *Euphrates* vocatur *Palaestina aqua*, quia Syriam alluit, cuius pars olim Palaestina. Hygin. d. l.: *in Syriam ad flumen Euphratem venit.* Ovidiu IV Met. 46, *Palaestini* sunt Syri.

466. *Hos quoque*) Haec verba plures latt. offenderunt; et parum placent. Heins. conj. *his quoque* vel *hic*, quia in uno Vatic. *hoc*, in quatuor aliis *se*. Burm. malit *his* vel *sic* i. e. Venerem inter salices, licet humiles essent, et summa tantum tenerent riparum, tamen posse latere. Idem conj. *os quoque*, non tantum inferioris corporis partes, sed et caput. — *Tegi* autem monet dictum esse, ut Liv. XXI, 54: *Locus equiti quoque tegendo satis latebrosus.* — *Intonuit*, idem quod *insonuit*, quod alii M S. exhibent et praetulit Mitscherl. Eadem varietas XI Metam. 161, atque alibi. Boreas, VI Met. 695, de se et fratribus, *nostris concursibus intonat aether.* Sed III Trist. 10, 45, *Boreas iactatis insonat alis.* — Hoc loco Regius noster C habet *intonuit*; duo alii *insonuit*; et pro *dum latet*, quidam, ut Burmannus docet, habent *dum iacet.* Lem.

468. Secundum Hygin. d. l. Typhon revera apparuit: quo facto, Venus cum filio in fluvium se proiicit, ibique figuram piscium forma mutat. — *Subiere*, tergo sustinuere atque vexere Deos. — *Sidera*, ut sidera, inter sidera relati. Ex Voss. Arund. Mazar. et tribus aliis Heinsius recepit *dignum sidera munus*; quamquam putat, posse et *coelum* rescribi. Verum Gronov. Obs. IV, 18, retinet vulg. *cernis*, sed signis parentheseos inclusum. Bene. Passim Ovid. alii-

Nec violant timidi piscibus ora Syri.
PROXIMA lux vacua est: at tertia dicta Quirino;
Qui tenet hoc nomen. Romulus ante fuit.
Sive quod hasta *curis* priscis est dicta Sabinis,
Bellicus a telo venit in astra Deus,
Sive suum regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.
Nam pater armipotens, postquam nova moenia vidit,
Multaque Romulea bella peracta manu,
Iupiter, inquit, habet Romana potentia vires;
Sanguinis officio non eget illa mei:
Redde patri natum: quamvis intercidit alter,

que poëtae *cernis* et *vides*, scil. ut δειχτιχῶς inserunt. — *Genus hoc*, nempe animantium. — *Syros* piscium esu abstinuisse plures tradunt. Vide Neap. Etiam Hygin. d. l.: *Itaque Syros, qui his locis sunt proximi, destitisse pisce vitare, quod vereantur eos capere, ne simili causa aut Deorum praesidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare.* — Hinc vocantur *Timidi*, reverentes Deorum. — *Violare*, quia talis esus nefarius.

475–512. *Quirinalia*, post Romuli excessum instituta, et XIII Kalend. Mart. sive die 17 Febr. celebrata. — *Vacua*, nempe sacris adeoque profesta. — *Dicta*, consecrata. — *Quirinus* dictus, ut Deus; *Romulus*, ut homo. Inde Cicero III Offic. 10, *quod pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.* Apud Plutarchum vit. Rom. 28, in colloquio cum Iulio Proculo ipse se *Quirinum* appellat. — *Hasta curis.* Festus: *Curis Sabinis est hasta: unde Romulus Quirinus, qui eam ferebat, est dictus.* Sic et Varro, Plutarch. et alii. Inde et Sabini Martem primo *Curinum*, deinde tractu temporis *Quirinum* appellarunt. — *In astra*, in coelum. — *Telum*, hasta. Si venit ab hasta, hastatus dici meruit; III, 186, Romulus *e stipula* in astra venisse dicitur. — *Sive... Cures.* Livius I, 13: *Ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.* Ab initio scribebatur *Curites.* — Male ergo est in nostris Regiis tribus *Quiris priscis*; litera enim *q* non utebantur Sabini. LEM.

481. Romuli apotheosis, causa Quirinalium. Traditioni vulgari poëta de suo praemittit Martis preces pro filio in coelum recipiendo. — *Nam* connectit orationem cum vs. 475, et reliqua quasi per parenthesin sunt interposita. — *Habet* etc. Romana potentia satis corroborata est, neque adeo diutius filii mei officio indiget. — *Sanguis*, filius, ut V Metam. 513, Cereris *sanguis*, filia. — *Redde patri natum*, recipe natum in coelum. Sumtum hoc a liberis humanis, qui aliquamdiu abfuerunt a domo paterna. — Morientes dicuntur *decidere*, et, si non perveniunt ad maturam aetatem, *intercidere*. — *Pro se* etc. instar duorum mihi erit. Ita apud Li-

Pro se, proque Remo, qui mihi restat, erit.
Vnus erit, quem tu tolles in caerula coeli;
Tu mihi dixisti; sint rata dicta Iovis.
Iupiter annuerat: nutu tremefactus uterque
Est polus, et coeli pondera sensit Atlas.
Est locus; antiqui Capream dixere paludem;
Forte tuis illic, Romule, iura dabas.
Sol fugit; et removent subeuntia nubila coelum:
Et gravis effusis decidit imber aquis:
Hinc tonat, hinc missis abrumpitur ignibus aether:
Fit fuga; rex patriis astra petebat equis.

vium, *pro hoste*, *pro victis* esse. Vide Drak. ad III, 17. — *Caerula coeli*, coelum caeruleum. Ennius: *Vnus erit, quem tu tolles ad caerula coeli templa*. Inde accepit et Lucr. I, 1089; V, 770, *caerula coeli* et *mundi*. Conf. et XIV Met. 814, ubi eaedem Martis preces ad Iovem pro Romulo in coelum recipiendo.

489. Haec ad notum illum Homeri locum Il. Α, 529 sqq, adumbrata. Vide I Metam. 179. — *Coeli pondera sensit* propter concussionem coeli. Aliter IX Metam. 272, *sensit Atlas pondus*, Herculem coelo additum.

491. *Est locus* in campo. — Paludem et *Caprae* et *Capream* dixere. Itaque variant et auctores ipsi et librarii, ut h. l. Heinsius praetulit *Capream*, ut alibi legimus *viam Appiam*, *Carmentem portum*, *aquam Marciam*: at Plutarch. Romulo 27, περὶ τὸ καλούμενον αἰγὸς ἢ ζορκὸς ἕλος. Ibi Romulus ad exercitum recensendum concionem habebat. Livius I, 16; sed Ovidius generali illa formula usus est, *iura dare*, imperium exercere quocumque modo.

493. Liv. *Subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo*. Foediorem etiam illam tempestatem Plutarchus describit. Tenebras tantum memorat Dionysius I, 56. — *Sol fugit* non de defectu solis capiendum, ut Scaliger et cum eo *Desaintange* putabant; sed *sidera fugere* dicuntur, quum nubibus tecta obscurantur; IV Metam. 487. — Pro *et removent*, Heinsius malit *en remov.* — *Abrumpi*, scindi, fulminibus coelum passim dicitur. Praeiverat Lucretius II, 214: *abruptis nubibus ignes concursant*. Virgil. Aen. III, 199: *Ingeminant abruptis nubibus ignes*. Vid. Drakenb. ad Silium III, 196.

496. A *fuga* multitudinis dies ille *populi fugium* dictus, ἡ τροπὴ τοῦ πλήθους. Dionys. I, 56. Livius ait, Romulum *sublimem raptum*; Dionys. ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἄρεως τὸν ἄνδρα ἀνηρπάσθαι. Hinc figmentum p eticum accessit, eum, ut Ariadne Bacchi lyncibus, sic Martis *equis* in coelum assumtum. Etiam Horatius III, Od. 3, 15. *Hac Quirinus Martis equis Acheronta fugit*. Plenius illud iter coeleste XIV Metam. 816 sqq, describitur.

Luctus erat, falsaeque patres in crimine caedis,
  Haesissetque animis forsitan illa fides:
Sed Proculus longa veniebat Iulius Alba;
  Lunaque fulgebat; nec facis usus erat:
Quum subito motu nubes crepuere sinistrae.
  Rettulit ille gradus, horrueruntque comae.
Pulcher et humano maior, trabeaque decorus
  Romulus in media visus adesse via,
Et dixisse simul: Prohibe lugere Quirites,
  Nec violent lacrymis numina nostra suis.
Tura ferant, placentque novum pia turba Quirinum;
  Et patrias artes militiamque colant.

497. De *caede* illa eiusque causis vide Dionys. I, 56. — *Falsaeque.* Proprie debebat esse *falsoque*, quod et MS. Putean. habet, sed illud magis poeticum, ut vs. 420, *promissi*, et vs. 428, *optati.* — *Fides*, opinio, cui fides habetur. Illico Patres populo persuaserunt, Romulum ad Superos raptum; cui persuasioni postea consilio Proculi fides addita. — *Iulius Proculus* Romulo familiaris, unus ex iis, qui Alba cum eo commigraverant ad Romam condendam. Plutarch. d. l. Ei secundum Liv. Romulus apparebat *prima luce.* Sed Ovidius, sive aliam traditionem, sive suum commentum secutus, *lunam fulgentem* memorat. Scaliger, qui tenere sumebat Romulum raptum esse deficiente sole, notat: oblitum sui esse Ovidium, qui in interlunio fulsisse lunam dicat. Ea nota motus Burmannus coniiciebat, vitium forte esse in illo *fulgebat*, et verbum forsan fuisse quo latuisse lunam Ovid. dixerit; in tenebris subito emicuisse fulgur, atque ita apparuisse Romulum. Sed haec sine causa fingi elucet ex iis, quae ad vs. 493 monuimus. Pro *fulgebat* Petavian. et multi alii *surgebat*, non improbante Heinsio. — De *facibus*, quibus noctu iter facientes uti solebant, vide ad I Met. 493. — *Crepare* de tonitru. Aen. XII, 922: *nec fulmine tanti Dissultant crepitus.* — *Sinistra* auguria cur fausta fuerint, quaerit Plutarchus Quaest. Rom. p. 139. — *Horruerunt comae.* Liv. *perfusus horrore venerabundusque.* Conf. III, 331 sq.

503. *Humano maior*, forma augusta, quae Diis tribui solebat. Livius I, 7, *habitum formamque viri* (Herculis) *aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens.* Apud Plutarch. Romulus Proculo apparet καλὸς καὶ μέγας, ὡς οὔποτε πρόσθεν, ὅπλοις δὲ λαμπροῖς καὶ φλέγουσι κεκοσμημένος. Et arma satis decebant bellicosum Deum. — Sed Ovidius *trabea* eum decoravit, de qua vide ad I, 37. — *Dixisse simul.* Heinsius malit, *dixisse viro.* — *Nec violent* etc. exquisitius et divinitati Romuli convenientius quam, nec lacryment, defleant me. — *Rem militarem colere* Romani iubentur etiam apud Livium: alterum *tura ferant* etc. pertinet

Iussit: et in tenues oculis evanuit auras.
  Convocat hic populos, iussaque verba refert.
Templa Deo fiunt, collis quoque dictus ab illo:
  Et referunt certi sacra paterna dies.
Lux quoque cur eadem Stultorum festa vocetur,
  Accipe; parva quidem causa, sed apta subest.
Non habuit tellus doctos antiqua colonos:
  Lassabant agiles aspera bella viros.
Plus erat in gladio quam curvo laudis aratro;
  Neglectus domino pauca ferebat ager.
Farra tamen veteres iaciebant, farra metebant:
  Primitias Cereri farra resecta dabant.

vel maxime ad consilium poëtae.

509. Livius: *haec locutus, sublimis abiit.* Id Noster poetice exornavit. Etiam XIV Metam. 432: *inque leves paulatim evanuit auras.* Frustra Heins. h. l. penitus assimilare illi Virgil. Aen. IV, 278, volebat, *in tenuem ex oculis evanuit auram*; aut certe legere *evanuit ocius.* — *Populos* intelligunt Romanum et Sabinum. Sed possunt esse omnino cives. Vide ad I Metam. edd. primae et MSS. quidam, *patres*; sed et apud Liv. *in concionem*, et apud Plutarch. εἰς ἀγορὰν prodit: atque civibus in primis haec dici debebant. — Regii codices B et C *populos*; codex A *populum*, quod placet; iamdiu enim duo populi in unum convenerant. Lem. — *Collis quoque* etc. Sic quidam putabant. Contra disputat Festus, quo auctore id nomen monti haesit, ex quo Sabini Curibus profecti eum occupabant. — *Referunt*, repetunt, ut I, 618. — *Relata sacra.* Erant ergo Quirinalia stata.

513–532. Quirinalia etiam *Stultorum feriae* dicebantur; de quibus cf. Plutarch. Quaest. Rom. p. 150. Eius nominis causam dum poëta affert, commode *Fornacalium* rationem inserit, quae non stata erant, sed indictiva. Homines enim stulti, qui Fornacalibus deae Fornaci sacra non fecerant, ea faciebant Quirinalibus. — *Parva*, exigua, levis. — *Docti*, periti rerum ad victum pertinentium. De ruditate primorum Romanorum, cf. III, 101 sqq.

519. *Far*, quod adoreum veteres appellavere, Nostri *Duenkel*, ab antiquissimis Italiae temporibus domesticum Italiae fuit frumentum, et plura per saecula unicum, quod coleretur, frugum genus, quum hordei et tritici usus esset nullus. Plinius XVIII, 19; Heynius in Opusc. Acad. vol. I, p. 330 sqq. — *Iacere*, serere. Etiam Virgil. *iactum semen.* Culturam farris tribus modis eloquitur, nec sine vi aut gratia τὸ *farra* ter repetit. — *Primitias Cereri.* Cf. I, 672, et Bentl. ad Horatium IV, 5, 18. — Frequens rusticorum negotium erat *torrere igni fruges et frangere saxo*; Virgil. Georg. I, 267. Vstione illa fruges facilius domara folliculisque suis nudare, quin adeo iis iucundum saporem conciliare poterant. Heynius

Vsibus admoniti flammis torrenda dedere,
  Multaque peccato damna tulere suo.
Nam modo verrebant nigras pro farre favillas:
  Nunc ipsas igni corripuere casas.
Facta Dea est Fornax: laeti fornace coloni
  Orant, ut fruges temperet illa suas.
Curio legitimis nunc Fornacalia verbis
  Maximus indicit; nec stata sacra facit:
Inque foro, multa circum pendente tabella,
  Signatur certa curia quaeque nota:
Stultaque pars populi, quae sit sua curia, nescit;
  Sed facit extrema sacra relata die.
Est honor et tumulis: animas placate paternas;

p. 367. — Auctor eius rei fuit secundum Heminam Numa, qui et *Deam Fornacem* fecit, quam precabantur, ut in fornacibus farra recte torrerentur. Inde *Fornacalia*. Plinius XVIII, 2. Festus: *Fornacalia, feriae institutae sunt farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quae in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Fornacalia sacra erant, quum far in fornaculis torrebant.* — *Multa damna tulere*, saepe frugum iacturam fecere ex ignota torrendi ratione. — *Nigras favillas*, quia farra diutius valido igni dederant. — *Igni* pro *ignes* ex Vrsini, Laeti, Mazarini et octo aliis MSS. Heinsius dedit, ut magis poëticum. Taubnero nec haec, nec illa lectio placet. Domum *corripere igne* ei ab usu recedere, atque *ipsas ignes* aures offendere videtur. Mallet igitur transpositis verbis, *ipsas nunc ignes* etc. Krebs. antiquam lectionem tuetur, in qua sane nulla difficultas. Sin *igni* servas, per totum locum id in est subiectum, et *corripuere* dictum pro *incenderunt*, verbo ab ignibus ad incolas translato.

525. *Deam Fornacem*, virosque doctos celebrandis Fornacalibus operantes ridet Lactantius Fals. Rel. I, 20. — *Temperet fruges*, iustam temperiem frugibus det in furno. Quidam *vires temperet*, non improbante Taubnero. — *Legitima verba*, formula solemnis in aliqua re. Livius IX, 9: *Verba legitima dedentium urbem.*

529. *multa tabella*) multis tabellis, in quibus scriptum, in qua curia quaevis populi pars sacra faceret. Omnem enim populum Romulus in triginta curias distribuerat, quibus totidem *curiae* scilicet aediculae assignatae, ubi curiales convenirent, de rebus communibus agerent, et per curionem suum sacra facerent. Triginta illis *Curionibus* praeerat *Curio Maximus*. Sigonius Ant. Iur. Civ. Rom. II, 3, pag. 52. — *Sed facit* etc. Quod reliqui cives die Fornaci consecrato fecerant, id stulti, suam curiam nescientes, Quirinalibus adimplebant. — *Relata*, dilata in diem extremum. Vulgo *relicta*, quod placet Taubnero.

533-570. *Feralia.* Mos antiquus et

Parvaque in exstinctas munera ferte pyras.
Parva petunt Manes: pietas pro divite grata est
Munere: non avidos Styx habet ima Deos.
Tegula proiectis satis est velata coronis:
Et sparsae fruges; parcaque mica salis;
Inque mero mollita Ceres, violaeque solutae:
Haec habeat media testa relicta via.
Nec maiora veto: sed et his placabilis umbra est:
Adde preces positis et sua verba focis.

plurimis gentibus cultus, mortuis iosta publice persolvere. In Italiam translatus est ab Aenea; vid. inf. 543. Numa Pompilius ea quoque sacra Pontifici subiecit; Liv. I, 20. Relata sunt in Februarium, ultimum olim mensem. De die et tempore durationis vid. ad vs. 569. De nomine Festus: *Feralia Diis Manibus sacrata festa, a ferendis epulis, vel a feriendis pecudibus.* Varro, de Ling. Latina: *Feralia ab inferis et ferendo, quod ferunt tunc epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi parentare.* Conf. V, 419 sqq, ubi *Lemuria* describuntur.

Honor tumulis erat publice privatimque; publice his ipsis Feralibus, privatim Novemdialibus et Denicalibus. — *Exstinctas* Heins. bene pro *exstructas* e Mazarin. et uno Vatic. recepit. Intell. tumuli, sepulcra. — *Pyra* enim, ut *bustum*, locus ubi mortuus et combustus et sepultus est. — *Grata* Heins. mutari volebat in *gratis*; apud gratos Manes pietas est pro magno munere. — *Avidos*, magnorum munerum cupidos.

537. Memorat parva munera, de quibus I, 337 sqq. — *Tegula* in tectis sepulcrorum. — De hoc *coronarum* usu vide Kirchman. de Funerib. pag. 560, ubi et de floribus *solutis*, vagis, non in coronam coactis. Coronis non opus erat novis et arte factis; huic pietati sufficiebant eae, quae, conviviis exactis, a convivis domum abeuntibus *proiectae* erant in viis. Heroid. XXI, 165; I Amor. 6, 67. Recte igitur Heinsius *proiectis*, quod alter Mazario. pro diversa lect. habet, praetulit vulgari *porrectis*. Hoc vero Taubn. et Krebs. tuentur, quia *proiicere* verb. in sacris solemne. Vid. Macrobium III Sat. 2. *Tegulam* autem Lenzios mavult tegumentum foci aut arae intelligere, etiam mox *testam* eodem sensu capere, *proiectas* denique interpretari in aram coniectas. — *Velare* verbum sacrum de coronis et vittis. — De *mica salis* vide ad I, 338. — *Haec habeat* etc. haec apponantur vel in vili testa vasis tracti et in publicum proiecti. — Pro *relicta* Heins. legi vult *relecta*, recollecta; sed sine causa. Alterum bene convenit superiori *proiectis*. De *relegere* autem vid. Bentl. ad Horat. Epod. II, 69.

541. Saepe impensissimo officio parentabant. Vid. Kirchm. d. l. — *Sua verba*, illis sacris propria, e nota vi huius pronominis; sed quum unus Petav. *in sua vota*, et Herculan. *et pia verba* habeant, Burm. coniicit *et sua* (vel *pia*) *vota*. Sane, *preces* et *vota* saepe coniunguntur. — Regii nostri

Hunc morem Aeneas, pietatis idoneus auctor,
  Attulit in terras, iuste Latine, tuas.
Ille patris Genio solemnia dona ferebat:
  Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis
  Bella, parentales deseruere dies.
Non impune fuit: nam dicitur omine ab isto
  Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo: bustis exisse feruntur,
  Et tacitae questi tempore noctis avi:
Perque vias urbis, Latiosque ululasse per agros
  Deformes animas, vulgus inane, ferunt.
Post ea praeteriti tumulis redduntur honores;
  Prodigiisque venit funeribusque modus.
Dum tamen haec fiunt, viduae cessate puellae:

habent *et sua verba focis*, id est, debita numini. Lem.

543. *Pius Aeneas*) accommodate h. l. *pietatis idoneus auctor*: vir tantus, pi tate sua inclytus, merito piorum rituum auctor exstitit. Patri, quem apud Drepanum sepeliverat, sequenti anno in Sicilia sacrum fecit anniversarium, quod Aeneid. V, 94 sqq, describitur. Ibi incertus est, *Geniumne loci, famulumne parentis Esse putet*. — *Iustus* epitheton frequens regum et aliorum apud Nostrum. — *Populi*, Latini. — Excerpta Dousae et Putean. *addidicere*. Neapol. ex uno MS. malebat, *edidicere novos*. — Regii nostri A et B *edidicere pios*; codex C *addidicere pios*. Lem.

548. *parentales*, quibus parentalia celebrantur. — *Deserere*, non celebrare. — Ille neglectus fuit mali *ominis*. E correctione fluxit, quod habet Strozzae MS. *crimine*. — *Roma* etc. multitudinem morientium indicat, propter quam in suburbanis locis tot rogi erant comburendi, ut inde ipsa Roma incalesceret. — Parentalibus reductis, *modus venit funeribus*. — *Latios* agnoscunt Voss. et tres Medic. Alii *latos*. — *Deformes* etc. defunctorum umbrae, luctu deformes. Post Iulii Caesaris necem *simulacra modis pallentia miris Visa sub obscurum noctis*: Virg. Georg. I, 477. Lenzius contra *deformes* intellig. non certam formam habentes, inanes. — *Praeteriti*, neglecti. — *Venit* iis *modus*, cessant prodigia, et ipsa rariora fiunt funera.

557. Feralibus non fas est nubere. Etiam alii dies nuptiis copulandis religiosi sive devitandi habebantur; III, 393. — *Viduas puellas* Marsus intelligit puellas nuper nuptas, quae cessare a concubitu, secubare a viro iubeantur. Immo, de solis nuptiis nunc sermo est. Quum aliae feriae magis *viduis*, quam *virginibus* idoneae esse crederentur ad nubendum (Plutarch. Quaest. Rom. pag. 161; Macrob. Sat. I, 15), Feralibus Ovid. et has et illas

Exspectet puros pinea taeda dies.
Nec tibi, quae cupidae matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.
Conde tuas, Hymenaee, faces; et ab ignibus atris
Aufer: habent alias moesta sepulcra faces.
Dî quoque templorum foribus celentur opertis;
Ture vacent arae; stentque sine igne foci.
Nunc animae tenues, et corpora functa sepulcris
Errant; nunc posito pascitur umbra cibo.
Nec tamen haec ultra, quam tot de mense supersint
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem:

abstinere iubet a nuptiis. Quamquam *viduae puellae* etiam dici possunt innuptae; Propert. II, 24, 17: *quid prodest viduas dormire puellas?* — Pro *pinea* nonnulli *spinea* malunt; sane fax e spina alba, quae plurimum in avertendis malis valere credebatur, praeferri in nuptiis solebat. Vid. Plin. XVI, 30, ubi, *spina, nuptiarum facibus auspicatissima.* Varro apud Carisium I, pag. 117: *Fax ex spina alba praefertur, quod purgationis causa adhibetur.* Festus: *Patrimi et matrimi pueri praetextati tres nubentem deducunt: unus, qui facem praefert ex spina alba, quia noctu nubebant.* Sed et *pinea* taeda in usu. — *Puri dies*, quibus non aguntur res sepulcrales, aut tristes. – *Exspectet*; alii dant *exoptat*

559. *cupida*, cupiens accelerari filiae nuptias. — *Hasta recurva.* Arnob. adv. Gentes II, pag. 91, *Nubentium crinem caelibari hasta mulcetis.* Plutarchus Quaest. Rom. pag. 148, quaerit, cur τῶν γαμουμένων αἰχμῇ δορατίου τὴν κόμην διακρίνουσιν, cur nubentium comam parvae hastae cuspide discriminent; eiusque rei causas plures affert. — *Facum* usus etiam tam in funeribus, quam in parentalibus. Vide Kirchm. de Fun. II, 3. Eas faces poëtae passim sic comparant cum nuptialibus, ut v. c. infaustas nuptiis praelatas *de funere raptas* dicant; VI Metam. 430. — Tempore funesto etiam statuae Deorum in viis panno velabantur, *templorumque fores* claudebantur, ne Dii adspectu tristi pollurentur. — Vmbrae defunctorum etiam XIV, 411, *animae tenues*, et IV, 435, *corpora functa sepulcris* dicuntur. — *Cibus*, epulae Manibus appositae.

567. Locus varie tortus et explicatus. *Nec tamen haec ultra*, non diutius haec sacra durent, *quam tot* etc. quam donec tot dies supersint. Vulgo, *quum tot – supersunt*, quo die tot dies supersunt. — *Feralia*, scil. ultimam placandis Manibus diem, collocat Kalend. vet. in XII Kalend. Mart. s. 18 Febr. Quem diem si more Romano simul numeras, supersunt undecim mensis dies; et totidem *pedes* habent at haec *carmina* Ovidii. Itaque et antecedentium dierum quidam placandis Manibus dicati fuerint necesse est. Sex pedes carminis intelligi nunc non possunt, ut Feralia VIII Kalend. Mart

Vltima placandis Manibus illa dies.
Ecce anus in mediis residens annosa puellis,
Sacra facit Tacitae: vix tamen ipsa tacet;
Et digitis tria tura tribus sub limine ponit,
Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata ligat cum fusco licia rhombo;
Et septem nigras versat in ore fabas:
Quodque pice adstrinxit, quod acu traiecit ahena,
Obsutum maenae torret in igne caput.
Vina quoque instillat: vini quodcumque relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa, bibit.

finita siut, propter vs. 686 et Kalend. vet. — *Iusta*, quae debentur alicui, nominatim mortuis, quibus *iusta* vel *fieri*, vel *solvi* dicuntur.

571–616. Cum Feralibus coniuncta sacra *Tacitae* magica. Ea praerat compescendis detrahentium linguis. Numa unam ex Camoenis peculiariter et religiosissime coli voluit, quam *Tacitam* nominavit. Plutarch. Num. 8, qui addit, eo silentium Pythagoreum esse expressum et honoratum. Sed haec nostra garrula ab illa diversa est. Ovidius primum eius sacra v. 572-582, tum ipsam describit; cnuf. quos laudamus ad vers. 599. — *Anus annosa* parum placet Heinsio; itaque mavult *anus vinosa*, quod sane confirmatur vs. 579 sqq. — *Brevis*, parvus, exiguus.

575. *Rhombus* in rebus magicis trochus erat, seu turbo, qui rotabatur *liciis*, scil. filis nunc versicoloribus (Virg. Ecl. VIII, 73), nunc pullis nexus. I Amor. 8, 7, de maga: *Scit bene, quid gramen, quid torto concita rhombo Licia*. Propert. III, 4, 26: *Straminea rhombi ducitur ille rota*, ubi Broukh. multos laudavit, qui de rhombo egerunt. Idem II, 21, 35: *Deficiunt magico torti sub carmine rhombi*. Martial. XII, 57, maga *rhombo* lunam de coelo detrahit. Non male igitur Heins. h. l. hoc nomen ex Patav. ubi pro diversa lect. exstat, adoptavit; quamquam non negat, etiam vulg. *plumbo* locum habere, quia et plumbi nigri usus in magicis fuerit. Et hoc tuetur Voss. ad Virgil. Eclog. VIII, 68, eique assentitur Krebsius. Ego vero arbitror *licia* melius convenire *rhombo*. — Idem Heins. *ligat* pro *tenet* ex multis MSS. dedit. — *Cantata*, incantata. — *Septenarius* numerus, ut ternarius, etiam in magicis solemnis. — De *fabis* cf. infra V, 436.

578. *maena*, μαίνη, μαινίς, pisciculus marinus, qui sale conditus cibus erat tenuiorum hominum. Cic. Fin. II, 8; Persius III, 76. Vsus eius etiam in sacris inferis, ut Hecatae; Eustath. in Hom. I, 206. Neque mirum, mutum animal Tacitae Deae fuisse sacrum. Tanto rectius Heinsius ductu MSS. Zulich. et a manu prima Mazar. ubi *menae*, hoc recepit, quum alii vel *obsuto mento*, vel *obsutum mento caput* praeferant, non improbante Taubnero. Vulg. *menta*. — *Ahenea* instrumentis utebantur in re ma-

Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora,
  Dicit discedens; ebriaque exit anus.
Forsitan a nobis, quae sit Dea Muta, requiras:
  Disce, per antiquos quae mihi nota senes.
Iupiter, indomito Iuturnae captus amore,
  Multa tulit, tanto non patienda Deo.
Illa modo in silvis inter coryleta latebat,
  Nunc in cognatas desiliebat aquas.
Convocat hic Nymphas, Latium, quotcumque tenebas;
  Et iacit in medio talia verba choro:
Invidet ipsa sibi, vitatque, quod expedit illi,
  Vestra soror summo iungere membra Deo.
Consulite ambobus: nam quae mea magna voluptas,
  Vtilitas vestrae magna sororis erit.
Vos illi in prima fugienti obsistite ripa,

gica. Vide ad VII Metam. 227, ubi *falx ahena*; et de *acu* confer III Amorum 7, 30: saga *medium tenues in iecur egit acus.* — *Vincire* de magis, quae arte sua quemquam functione sua prohibeat.

583. Deae *Mutae* aut *Tacitae* originem e fabulis antiquis narrat. — *Forsitan requiras* formula in tali transitu solemnis. Non male igitur Heinsius eam ex duobus MSS. recepit. Vulgo, *Protinus requiras.* — *Antiqui*, natu grandes. Plin. paneg. XV, 5, *vetustus miles.* — De *Iuturna* vide ad I, 463, 708, unde et apparet, quo iure hic *cognatae aquae* commemorentur. — *Indomitus amor*, ut Horat. III, Od. 24, 28, *indomita licentia*; et Epod. XII, 9, *indomita rabies*, ἀδάμαστος. — *Coryleta.* Hic quoque MS. antiq. Neapol. *coruleta*; quae scriptura apud Virg. vicit.

589. *Latium*, Tiberis et Anien. vs. 597 sq. — *Quotcumque tenebas* habet quidem nonnisi unus cod. unde Heins. recepit, et alius *quotcumque tenebat*, sed illud magis poëticum et Ovidianum, quam vulg. *quaecumque tenebant*, quod Krebs. servari vult. — *Iacit.* Heins. in *facit* mutari vult; sed sine causa. *Iacere verba* bona locutio, nec prosaicis magis, quam poëtis usitata. Livius VII, 2, *versum iacere*, facere. Inde et *iacere* simpliciter pro dicere; VI, 14, *vera an falsa iaceret.* Vide Bauer. ad Liv. pag. 225. Apud Nostrum infra VI, vers. 408, longe plurimi, *ebria verba iacit*, et 786: *talia verba iacit*, ubi nulla varietas notatur. — *Invidet ipsa sibi*, fraudat se ipsa magna voluptate. Plin. II, Ep. 10, 1: *tibi maxima laude invidebis*, ubi vide not. nostram. — *Iungere membra*, ut X Metam. 464, *iungere corpora*, pro *concubuisse*, quod h. l. olim vulgabatur, et quod Taubnero magis placebat, ut castis auribus animisque accommodatius. Immo, *iungere membra* verecundius dictum.

595. *In prima ripa*, simul ac teti-

Ne sua fluminea corpora mergat aqua.
Dixerat: annuerunt Nymphae Tiberinides omnes;
Quaeque colunt thalamos, Ilia diva, tuos.
Forte fuit Nais, Lara nomine: prima sed illi
Dicta bis antiquum syllaba nomen erat,
Ex vitio positum: saepe illi dixerat Almo,
Nata, tene linguam: nec tamen illa tenet.
Quae simul ac tetigit Iuturnae stagna sororis,
Effuge, ait, ripas; dicta refertque Iovis.
Illa etiam Iunonem adiit; miserataque nuptam,
Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.
Iupiter intumuit: quaque est non usa modeste,
Eripuit linguam; Mercuriumque vocat.

gerit ripam. — *Mergat.* Duo *mandet*, Hinc Heinsius et suadet *flumineae aquae.* Mihi h. l. *mergat* gravius videtur illo altero. — Mox revocavi *Nymphae Tiberinides omnes*; namque Heins. quum multi cod. *omnes Tiberinides undae* habeant, *omnes Tiberinides udae* e coniectura sua invexerat, quod mihi parum placebat, nec Taubnero, quamquam et Bentleius ad Horat. I, Od. 10, 1, etiam infra V, 663, *Pleias uda* corrigi vult. — *Iliam*, Romuli matrem, etiam III Amor. 6, 45, facit Anienis uxorem; sed alii Tiberi iungunt, ut Horat. I, Od. 2, 17; Claudian. I, 225. Nempe Amulii eam iussu alii Aniene, alii Tiberi mersam tradebant. — *Thalamos tuos.* Antrum, ex quo fons prodibat, habere fingebatur *thalamos* sive cubicula Deorum. Vide Virg. Georg. IV, 333. Male Krebsius ripam Tiberis intel. in qua Ilia dormiens conceperit gemellos ex Marte. III, 13.

599. Lactant. de Falsa Relig. I, 20, 35: *Hanc* (Deam Mutam) *esse dicunt, ex qua sint nati Lares, et ipsam Laram nominant, vel Larundam.* Sic et Varro vocat. — *Dicta bis.* Non *Lalara*, ut Neapol. putabat, illa olim dicta, sed *Lala*, locutuleia, quae tacere nunquam vult, loquendi vices nunquam aliis tradere. Vide Casaub. ad Theophr. Char. 3 init. Plato, λαλιά, ἀκρασία λόγου ἄλογος. Iam litera *l* a Graecis in pluribus vocabulis mutata est in *r.* Ex ποδαλγία fecerunt ποδαργία, ex ἀμέλγω, ἀμέργω etc. Vide Schol. Aristoph. ad Plut. 1. A Macrob. Sat. I, 7, extr. praeeunte Varrone, eadem *Mania* vocatur, quia Manium mater credebatur; Arnob. adv. Gentes III, pag. 124. — *Ex vitio*, a loquacitate.

601. *Almo*) MSS. Ambros. et Patavin. *Almon.* — Tres Regii nostri *Almo.* Lem. — *Tene*, retine, coërce. — *Effuge*, vita, cave, ne accedas ad ripas. — *Nuptam.* Vulgo *nuptas*; Strozzae liber, *maritas*, ut sit sententia generalia, quae tamen h. l. non satis commoda. Nais unius Iunonis misericordia se tangi declarat, quod nupta sit.

607. *modeste*, modice, moderate. — *Mercuriumque vocat.* Heins. rectius videtur, quod octo MSS. exhibent,

Duc, ait, ad Manes: locus ille silentibus aptus:
  Nympha, sed infernae Nympha paludis, erit.
Iussa Iovis fiunt: accepit lucus euntes:
  Dicitur illa duci tum placuisse Deo.
Vim parat hic: vultu pro verbis illa precatur;
  Et frustra muto nititur ore loqui:
Fitque gravis, geminosque parit, qui compita servant,
  Et vigilant nostra semper in aede, Lares.
PROXIMA cognati dixere Caristia cari,
  Et venit ad socias turba propinqua dapes.
Scilicet a tumulis, et, qui periere, propinquis,

Mercuriumque monet; tum malit: *Duc hanc ad Manes*, *Ducat ut ad Manes*, aut, quum versu seq. libri nonnulli *Nympham haec infernae* habeant, *Duc hunc ad Manes* (*locus - aptus*) *Nympham*, *aut*: *infernae* etc. Sed Burmann. scaberrima haec iudicat. *Monet* recepit Mitsch. Equidem non video, quid opus sit correctione, quum vulgata bene se habeat. Etiam II Metam. 836, Mercurium, fidum ministrum, *sevocat* Iupiter. Munus, quo nunc fungi iubetur, aptum ei, quum etiam defunctos ad inferos duceret.

611. *accipit* nos locus, quem ingredimur; *mittit* nos, per quem transimus. Virg. Georg. IV, 362: *Accepitque sinu vasta, misitque sub amnem.* — *Lares* erant et publici et privati. Hi, θεοὶ κατοικίδιοι, ut in glossariis vocantur, tecta custodiebant, illi vicos et itinera, unde *compitales* et *viales* dicti, cultique in *compitis*. Conf. V, 139. Et *compita Larium* Romae erant 265, auctore Plin. Hist. Nat. III, 9, pag. 156 Hard. Compitalia et ludos Laribus primus instituit Servius Tullius; Dionys. Hal. IV, 14; Plin. XXXVI, 70: restituitque Tarquinius Superbus; Macrob. I, Sat. 7. — *Vigilare*, ut *custodire*, de Diis tutelaribus. — Heinsius, approbante Taubnero, invexerat *in urbe* e libris antiquis. Ita h. l. non nisi publici Lares describerentur. Sed nos revocavimus *in aede*, id est in domo, quo sensu hic singularis Augusti aetate frequentabatur; Horat. I, Od. 30, 4. Vide Vitruv. V, 1. Sic ergo noster locus vim omnium Larium, et publicam et privatam, complectitur. V, 135, de iisdem, *praesunt moenibus Vrbis*, et paulo post, *servant domum*. Restant statuae Laribus *pro salute et incolumitate domus* positae.

617–638. Die XI Kal. Mart. sive die 19 Febr. erant *Caristia*, quae breviter et perspicue describuntur a Valer. Max. II, 1: *Convivium etiam solemne maiores instituerunt, idque Caristia appellaverunt, cui praeter cognatos et affines nemo interponebatur: ut, si qua inter necessarias querela esset orta, apud sacra mensae et inter hilaritatem animarum, fautoribus concordiae adhibitis, tolleretur.* — Ovidius primum causam reddit, eamque satis probabilem cur post Feralia statim Caristia sint celebrata, et epitheto *cari* originem nominis indicat. — *Socias dapes*

Protinus ad vivos ora referre iuvat;
Postque tot amissos, quidquid de sanguine restat,
Adspicere, et generis dinumerare gradus.
Innocui veniant: procul hinc, procul impius esto
Frater, et in partus mater acerba suos;
Cui pater est vivax, qui matris digerit annos,
Quae premit invisam socrus iniqua nurum.
Tantalidae fratres absint, et Iasonis uxor,
Et quae ruricolis semina tosta dedit:
Et soror, et Procne, Tereusque duabus iniquus;
Et quicumque suas per scelus auget opes.
Dîs generis date tura bonis: Concordia fertur
Illo praecipue mitis adesse die.

illustrat Heins. Sic *sociare hospitia*, *mensas* etc. — *Sanguis*, gens. — *Dinumerare*, numerare.

623 sqq. Quo animo celebrari debeant. Bene utitur poëta formula, qua profani summoveri a sacris voce sacerdotis aut praeconis solebant. — *Impius* et *acerbus*, qui de morte aut caede suorum cogitat. — *Vivax*, qui alteri nimis diu vitam protrahere videtur. — *Digerere*, ordinare, disponere. Sed nunc exprimit operam eorum, qui per numeros Babylonios sive rationes Chaldaicas ex horoscopo annum reperire volunt, quo moritura sit mater: quod studium tunc vulgare. Tacit. Hist. I, 22; Ovid. I Metam. 143: *Filius ante diem patrias inquirit in annos.* — *Premere* de omni vexationis genere dicitur.

627. Docte catalogum impiorum cognatorum, quos antiquitas habet, struit. — *Tantalidae fratres*, Atreus et Thyestes, Pelopis filii, Tantali nepotes. — De Medeae in liberos impietate vid. VII Metam. 396, ibique not. — *Ino*, Athamantis uxor, odio in Phrixum et Hellen, Athamanti ex Nebula natos, impulsa, ruricolis fruges tostas in sementem dedit, ne surgerent, et ut, quum penuria frugum esset, civitas tota interiret; Hygin. fab. 2. Latius hoc infra III, 851 sqq. narratur. — *Iniquus*, duriore sensu, crudelis. De illa crudelitate vide VI Met. 412–676.

631. *Di boni*, ἀγαθοὶ δαίμονες, dicti sunt Genii et omnino Dii familiares aut domestici. Nunc ipsi Lares intel. quibus pro salute generis supplicabatur. — Nonnulli *boni*, ut ad sacrificantes referatur. Hoc Mitscherl. recepit. — Veteres etiam in conviviis ante, quam ipsi inciperent cibum potionemque capere, partem coenae Diis consecrabant. Hoc est *libare*, quod Graeci pluribus verbis exprimebant; nam de liquoribus adhibebant σπένδειν et λείβειν, de cibis ἀπάρχεσθαι. — Cibi reponebantur in *patella*, lance Diis propria. Cic. Fin. II, 7: *ita non religiosi, ut edant de patella.* Idem IV Verr. 22, *patellam* vocat *insigne penatium hospitaliumque Deorum.* —

Et libate dapes: ut grati pignus honoris
  Nutriat incinctos missa patella Lares.
Iamque ubi suadebit placidos nox ultima somnos,
  Parca precaturae sumite vina manus,
Et, Bene nos, patriae, bene te, pater, optime Caesar,
  Dicite, suffuso per sacra verba mero.

Illam coenae partem vocat *dapes*, quo nomine, Festo auctore, proprie religiosae epulae significantur. Etiam Liv. XXX, 43: *Inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset.* — Dapes in patella positae *mittebantur* ad focum, ut *nutrirent* (vid. supra vs. 566) Lares, qui ibi, ut etiam ex monumentis apparet, stabant *incincti*, id est, succincti. Infra V, 217, *pictis incinctae vestibus Horae.* Itaque Heinsius recte *incinctos* hic restituit, quum antea *intinctos cibos* ederetur, pro quo MSS. *incinctos cibos*, aut *intinctos Lares* aut aliter exhibebant. — *Honores*, τιμαὶ, dicuntur etiam libationes et preces. Aeneid. I, 736, *laticum libavit honorem.*

635. *nox ultima*, ultima noctis pars, attingens primam lucem. Eo usque saepe protrahebantur convivia, tam solemnia, quam familiaria; inprimis haec Caristia, gentibus tam salutaria, sic extendi vult Ovidius. *Vltima* igitur, quod Voss. Arund. Mazar. et alii praeferunt, multo melius est quam *humida*; quorsum enim nunc *humor* memoretur? — Satiatis edendo convivis, *vinum* apponebatur. — Tum *libatio* facta domestica, *parco* vino in mensam aut terram effuso, et appellato numinum nomine, additis precibus, votis, etiam hymnis. Augusto libationes et publicae et privatae decretae sunt. Dio LI, 19, pag. 457. Hinc Horat. IV, Od. 5, 32 sqq: *et alteris Te mensis adhibet Deum: Te multa prece, te prosequitur mero Defuso pateris; et Laribus tuum Miscet numen.* Ibi vide Iut. item ad III, Od. 19, 9, ubi Lunae et Nocti sic libatur; sed et amicis idem honor habitus. — Formulae in hac re solemnes, *Bene nos, bene vos, bene illum*, scilicet valere precor. Tibullus II, 1, 31: *Bene Messalam, sua quisque ad pocula dicat.* Quamquam et dativ. addebatur; Plaut. Pers. V, 1: *Bene mihi, bene vobis, bene amicae meae.* Burm. dubitat, utrum h. l. *nos*, an, quod alii habent, *vos* praeferendum sit. Tum *nos* intelligit de voto pro salute populi. Equidem intelligo votum pro salute convivantis familiae. Heins. qui *vos* praefert, id refert, ad salutem Larium. — *Patriae* cum *pater* iunge. — In verbis *Dicite – mero* notanda est varietas et MSS. et intt. Quidam veteres, *post sacra verba*; Mazar. Voss. Laeti, pr. Ambros. atque alii, *sint bona verba*; tres *sint sacra*; plurimi, *in sacra*, hiante versu. Hinc Heins. improbante Burman. suadebat, *sint rata verba*, vel: *ter rata verba*, aut, *ter bona.* Burman. si quid mutandum, malit *per sua* (illi solemnitati congruentia) aut *bona verba.* Verum *sacra* possunt et esse fausta, felicia, ut Tibull. II, 5, 82, *sacer annus.* Me vero offendit durior usus et verbi *suffundi* et praeposit. *per.* Sensus tamen apertus. — Paulo ante pro *precaturi manu* Heins. quum duo *precatura manu*, unus *manus* exhiberet,

Nox ubi transierit, solito celebretur honore,
  Separat indicio qui Deus arva suo.
Termine, sive lapis, sive es defossus in agro
  Stipes ab antiquis, sic quoque numen habes.
Te duo diversa domini pro parte coronant;
  Binaque serta tibi, binaque liba ferunt.
Ara fit: huc ignem curto fert rustica testu
  Sumtum de tepidis ipsa colona focis.
Ligna senex minuit, concisaque construit alte;

dedit *precaturae manis*. Servavi hoc, quamquam emendatione non opus fuisset.

639–684. *Terminalia* VII Kalend. Mart. Numa lapides poni iusserat in agrorum finibus, qui sacri essent Iovi Terminali, et sacra addiderat, quae quotannis die stato ad illos lapides fierent; quin publicos etiam agros terminis complexus erat; Dionys. II, cap. 74. Confer Plutarch. Num. cap. 16, et Quaest. Rom. tom. VII, pag. 83; Lactant. de Fals. Rel. I, 20, 37 sqq. Noster Deum ipsum, et latius eius sacra describit, hymnum adiicit, constantiam eius in resistendo celebrat, precesque ad eum fundit. Desinit in Terminum imperii romani.

641. *sive lapis* etc. Lactant. *lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus ...., qui Deus non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est*. Confer Tibul. I, 1, 11. Hos ipsos Terminos Deos esse credebant; Dionys. θεοὺς ἡγοῦνται τοὺς τέρμονας. — Hinc additur *sic quoque* etc. vilitas materiae non impedit, quo minus numen habeas: *sic quoque* agnoscunt Gottorph. et tres alii: caeteri, *tu quoque*.

643. Sacra Termini diligenter et iucunde descripta. — *Duo domini*, agrorum utrimque possessores, te coronant, uterque in parte agro suo obversa. In trifinio tres domini hunc honorem habebant Deo. — *Libis* cultum esse Terminum etiam e Iuvenal. Satir. XVI, 39 apparet. *Liba* igitur praestat alteri lectioni *dona*. — *Bina* Lenzius dictum putat pro duo. — In *testa* ferri solebant ignes aut carbones. Auct. ad Heren. IV, 6: *ipse a vicinis quum testa ambulans carbunculos corrogaret*. — Tum *curtum* frequens esse vasorum epitheton, exemplis docet Heinsius. Pro *testa* veteribus etiam *testu* in usu fuisse certum est. Vid. h. l. antiquiores Intt. Et sic hoc loco optimi codd. magno numero. — *Tepidis*, scilicet ex igne hesterno.

647. Cf. cum sqq. infra V, 506; et VIII Metam. 641 sqq. Praeiverat Virgil. Aeneid. I, 174. — *Minuit*, confringit, ut breviora sint. — *Alte* ex Vrsini libro bene receptum; nam *arte*, quod alii exhibent, ligna illa esse constructa, parum credibile videtur. Altitudinis notio latet et in illo Horat. Epod. II, 43, *Sacrum vetustis exstruat lignis focum*. Neque assentior Heinsio qui quum alter Patav. *arae* habeat, malit, *concisa superstruit arae*. — Idem *ramos* intelligebat stipitem sive palum, qui pro termino esset. Immo stipes aut lapis iam adstabat; et nunc sacra describuntur.

Et solida ramos figere pugnat humo.
Dum sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer, et manibus lata canistra tenet.
Inde, ubi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parva favos.
Vina tenent alii: libantur singula flammis;
Spectant, et linguis candida turba favent.
Spargitur et caesa communis Terminus agna;
Nec queritur, lactens quum sibi porca datur.
Conveniunt, celebrantque dapes vicinia simplex;
Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.
Tu populos, urbesque, et regna ingentia finis:

quae ibi fiebant. *Rami*, ut iam Marsus vidit, sunt pali, quibus fixis congeries lignorum firmetur, ne dilabatur. — Nisum senis *figentis* bene exprimit *pugnat*, cui sic infinit. additur, ut I Metam. 685, *pugnat evincere*, ubi vide not. *Pugna* autem tali opus nunc erat, quia *solida* terra, non mollita fodiendo.

649. *Dum* Heins. dedit ex Vatic. pro *tum*. — *Irritat flammas*, eas suscitat. Met. VIII, 642: *foliisque et cortice sicco Nutrit et ad flammas anima producit anili*. Grutero hic cum aliis libris *invitat* placebat. Hoc in se eleganter dictum foret; sed sedulitati, qua haec sacra fiunt, non convenit. — Vt hic *lata*, sic Metam. dicto loco, *patula* canistra. Praeter πελάνους Δήμητρος, liba Cerealia, offerebant Termino καὶ ἄλλας τινὰς καρπῶν ἀπαρχάς. — *Filia parva favos*. Haec forte expressa e Tibull. I, 10, 23, de paupere cultu antiquorum: *Atque aliquis voti compos liba ipse ferebat, Postque comes purum filia parva favum*. — Fuere, qui *porrigit* in *porricit* mutari vellent, quia *porrici* dicuntur, quae arae imposita dantur Deo; sed Heinsius monet, filiam patri porrexisse favos, ne paternas partes perperam occuparet. — *Candida* veste paterfamilias cum suis inter sacra indutus; Tibull. II, 1, 16. Cf. infra IV, 906. — MSS. quidam *Spectat et in linguis*; unde Heinsius coniicit *Spectat et elinguis ... favet*.

655. Numa putaverat, Deum Terminalem, quum pacis custos esset et iustitiae praeses, caede purum esse debere: hinc noluerat ei animantia mactari. Itaque sacra eius diu erant ἀναίμακτα; Plutarchus, Dionys. Sed post accessit agnae et porcae immolatio. Inde et Horat. Epod. II, 53, *agna festis caesa Terminalibus*. — *Simplex* se tuetur multorum MSS. auctoritate, et bene convenit colonis religiosis; sed *supplex* aliorum locum non habet, quia de dapibus celebrandis sermo est. Eadem autem varietas, I Metam. 92, et alibi reperitur. — *Conveniunt* ex Numae instituto, qui iussit θυσίας ἐπιτελεῖν ἅπαντας ἐπὶ τὸν τόπον συνερχομένους. — De *dapibus* vide ad vs. 362.

659. Tales hymnos Noster et alibi inseruit, ut IV Metam. 11, in Bac-

Omnis erit sine te litigiosus ager.
Nulla tibi ambitio est: nullo corrumperis auro:
Legitima servas credita rura fide.
Si tu signasses olim Thyreatida terram,
Corpora non leto missa trecenta forent;
Nec foret Othryades congestis lectus in armis.
O quantum patriae sanguinis ille dedit!
Quid, nova quum fierent Capitolia? nempe Deorum
Cuncta Iovi cessit turba, locumque dedit.
Terminus, ut veteres memorant, conventus in aede

chum; et VII Metam. 434, in Thesei laudem. — *Finis*, finibus includis, fines regnorum signas. Vnus *signas*. — *Ambitio*, studium gratiae colligendae. — *Legitimum*, legibus consentaneum, legibus constitutum.

663. Docte rem exemplo antiquo illustrat. — *Thyreaticus* ager inter Argivum et Laconicum ad mare pertinens. Thucydid. II, 27. Vicus aliis *Thyrea*, aliis *Thyraea* scribitur. Vide Intt. ad Thucydid. IV, 56. Incolae *Thyreatae*, monente Stephano de Vrb. a quo et femin. *Thyreatis* memoratur. Thucydides modo *Thyreatida* terram vocat, modo Cynoriam, quia Thyrea pars Cynuriae. Contentione de huius agri finibus aliquando inter Argivos et Lacedaemonios orta, ex utroque populo *treceni* iuvenes lecti sunt, qui armis de ea re decernerent. Ex eo proelio duo Argivi superstites fuere, Alcenor et Chromius, atque unus Lacedaemonius, *Othryades*. Illi Argos avolarunt, victoriam nuntiaturi; hic mansit, spoliavitque occisos. Hinc, quum victoria ambigua esset, novum proelium commissum est, in quo vicerunt Lacedaemonii. *Othryades* autequam animam exhalaret, tropaeo clypei hostilis inscripsit, digitis cruore oblitis: Κατὰ Ἀργείων Οθρυάδης καὶ Λακεδαιμόνιοι Herodot. I, 82; Thuc. V, 41; Pausanias Corinth. p. 201. Hinc Barth. *tectus* in *lectus* mutari volebat, idque Heinsius vel invitis libris recipiendum putabat, praesertim quum etiam apud Statium Theb. IV, 47, reperiatur: *Et Lacedaemonium Thyre lectura cruorem.* Non dubitavi ei obtemperare. — *Signare* similiter fere I Metam. 136: *Cautus humum longo signavit limite mensor.*

667. L. Tarquinius Priscus, ut vota solveret, quae in postremo cum Sabinis proelio nuncupaverat, templum Iovi, Iunoni et Minervae exstruere voluit, idque in monte Tarpeio, multis Deorum aris et sacellis occupato. Vt libera a caeteris religionibus area esset, exauguranda fana erant. Sed quum omnium exaugurationes admitterent aves, in *Termini* et Iuventutis fanis non addixerunt. Hi soli nullis augurum precibus flecti potuerunt, ut loco cederent. Itaque eorum arae templi ambitu comprehensae sunt; ut altera sita esset in Minervae vestibulo, altera in ipso templo. Vide Dionysium III, 69; Liv. I, 55; Lactantium de Fals. Rel. I, 20, 38. — *Conventus*, quum ad eum convenissent augures. Vetus le-

Restitit; et magno cum Iove templa tenet.
Nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat,
Exiguum templi tecta foramen habent.
Termine, post illud levitas tibi libera non est:
Qua positus fueris in statione, mane.
Nec tu vicino quidquam concede roganti;
Ne videare hominem praeposuisse Iovi.
Et, seu vomeribus, seu tu pulsabere rastris,
Clamato: Meus est hic ager, ille tuus.
Est via, quae populum Laurentes ducit in agros,
Quondam Dardanio regna petita duci.
Illac lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
Sacra videt fieri sextus ab urbe lapis.
Gentibus est aliis tellus data limite certo:
Romanae spatium est urbis et orbis idem.

ctio est *inventus*. Alterum Burmannus aut explicari vult, consultus; aut mutari in *tunc lentus*. Sed non opus est mutatione, quum *conventus* saepe eo, quo diximus, sensu legatur. De lapide eius in Iovis Capitolini templo, Servius ad Aeneid. IX, 448: *Vnde in Capitolio superna pars tecti patet, quae lapidem ipsum Termini spectat: nam Termino non nisi sub divo sacrificabatur.* Confer Lactantium I, 20, 40.

673. *post illud*) post illam constantiam, qua in Capitolio restitisti. — *Levitas* est eius, qui facile sinit se moveri, facile cedit aliis. — *Iovi*, quum Iovis templum moliretur Tarquinius. Erat lex Numae: *Qui terminum exarasit, ipsus et boveis sacrei sunto.* Erant tamen Horatii tempore, qui usque proximos revellerent agri terminos, et ultra limites clientium salirent; II, Od. 18, 24. Hos terreri et coërceri a Termino vult Ovidius. — In verbis *Ne videare* etc. grave argumentum. — *Meus est.* Sic Heinsius e Gottorph. et uno Medic. Hoc displicet Taubnero, quia Terminus non ipse agri possessor sit, nec bene possessoris nomine loquatur. Verum talia non nimis urgenda sunt. Quidni Terminus agrum curae suae ac fidei concreditum tuens recte dicat, *Meus est?* Mihi certe hoc melius placet, quam vulg. *Tuus est hic ager, ille tuus*, aut aliorum multorum, *Tuus est hic ager, ille suus.* Heinsius praeterea conj. *Meus est, est ager ille meus.*

679. De finibus imperii antiquis et sacris ibi faciendis. — *Dardanium ducem*, scil. Aeneam, *classe Laurentem tenuisse agrum* vel ex Liv. I, 1, constat. Vide Heynii Excurs. III ad Aeneid. VII. — Inter quintum et *sextum* viae Laurentinae *lapidem* olim fuisse imperii romani fines narrat et Strabo V, p. 357, ubi et huius sacrificii mentionem facit. Sed usque ad tempora Augusti imperium romanum

NVNC dicenda mihi regis fuga: traxit ab illa
Sextus ab extremo nomina mense dies.
Vltima Tarquinius Romanae gentis habebat
Regna, vir iniustus, fortis ad arma tamen.
Ceperat hic alias, alias everterat urbes;
Et Gabios turpi fecerat arte suos.
Namque trium minimus, proles manifesta Superbi,
In medios hostes nocte silente venit.
Nudarant gladios: occidite, dixit, inermem.

immensis auctibus creverat. Hinc saepe per *orbem terrarum* declarabatur. — Noster pro imperio *urbem* nominat, ut verbis *urbis* et *orbis* luderet. Lusit hic etiam Rutil. Itiner. I, 66: *Vrbem fecisti, quod prius orbis erat*, ex orbe terrarum unam civitatem fecisti, omnibus gentibus civitatis iure donatis.

686–852. *Regifugium.* Non proximam tantum fugae causam canit, sed plures Tarquinii res. Hic locus nonnullas partes habet bene elaboratas. — *Sextus*, ergo 24 Febr. Vnus Hamb. *septimus*. Ex Kalend. romano in ed. Mitscherl. VIII Kalendas Martias; Petavius in Dissertt. ad Op. de Doctrina Temporum V, 9, contendit illam fugam incidisse in *quintum* diem. Atque ita ex antiquissimo libro suo Neapol. edidit. — Ne *ab* in hoc disticho bis occurrat, Heinsius suadet *in extremo*.

687. Tarquinium Ovidius notat, ut Liv. I, 53: *Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit.* — Pro *ad arma* Heinsius malebat *in arma*. Sine causa. Post adiectiva *ad* eleganter ponitur pro *quod attinet ad*. — Secundum Dionys. Hal. IV, 49–53, Latinis, Hernicis et Volscis in societatem receptis, in Sabinos exercitum duxit, et inde, vastatis hostium agris, in Pometinos, quorum urbem Suessam vi cepit, eiusque incolas, direptis bonis, partim interfecit, partim militibus in praedam concessit. Tum Sabinos eo redegit, ut urbes suas sponte dederent. Denique in agros Volscorum multas excursiones fecit. Haec Ovidius sic complectitur, *ceperat alias, alias everterat urbes*, in quibus *evertere* urgere nolim, praesertim quum h. v. ut graecum καταστρέφεσθαι, etiam latiore sensu dicatur. MSS. Naug. Erford. et unus Vatic. *averterat*, quod Heinsius vel furari, furto occupare, vel aversas sibi reddere interpretabatur. — Regii, *everterat*. LEM.

690. *Gabii*, urbs Latini nominis, Albanorum colonia, ab urbe centum stadia distans, de cuius amplitudine Dionys. IV, 53. Eam, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque spes adempta esset, *postremo minime arte romana, fraude ac dolo, aggressus est.* Liv. I, 53. — *Minimus*, Sextus Tarq. Dionys. maximum vocat. — *Proles manifesta*, moribus patris similitudinem referens.

693. Cum his cf. verba eiusdem iuvenis apud Livium, ubi plura ad Gabinos movendos et decipiendos apta; sed nihil de *verberibus*, quae tamen et a Dionys. atque Floro I, 7,

Hoc cupiant fratres, Tarquiniusque pater,
Qui mea crudeli laceravit verbere terga;
Dicere ut hoc posset, verbera passus erat.
Luna fuit: spectant iuvenem, gladiosque recondunt,
Tergaque, deducta veste, notata vident:
Flent quoque, et, ut secum tueatur bella, precantur.
Callidus ignaris annuit ille viris.
Iamque potens, misso genitorem appellat amico,
Prodendi Gabios, quod sibi monstret iter?
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
Sectus humum rivo lene sonantis aquae.
Illic Tarquinius mandata latentia nati

commemorantur. Dissidium a patre de bello finiendo simulaverat, atque virgis se caedi in foro passus erat. — Conionctivus *cupiant*, quem Petav. Francof. et tres alii exhibent, melius se habet, quam vulg. *cupiunt*. Sino, in simili fraude, Aeneid. II, 104: *Iamdudum sumite poenas: Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.* Cf. et infra IV, 890.

698. Pro *deducta* Regius unus, Moreti et alius *diducta*. Vide ad XIII Metam. 264, ubi Vlysses vulnera sua iactat, et ut verbis fidem faciat, *vestem manu deducit*. Sed et ibi in lectione variant MSS. et Intt. Nos ibi *deducere* a superiore corporis parte detrahere, praetulimus, quia *diduci*, in diversas partes trahi, tunica non potuit, nisi scissa. Ibi et nonnulla diximus de more sic ostentandi aut affirmandi vulnera. De voce *deducere* vide et ad III Metam. 480. — *Notae*, cicatrices, quae in cute discerpta manent. Horat. I, Od. 13, 12; Tibullus IV, 3, 10, *hamatis crura notare rubis*. — *Fletus* ille parum decet armatos hostes, inter quos Sextus eloquitur. — *Vt secum tueatur bella*, ut se adiuvet in bello fortiter gerendo et continuando. Livius XXIII, 38: *pecunia ad classem tuendam bellumque macedonicum decreta*.

701. Liv. cap. 54: *tanta caritate erat, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset.* Noster *amicum* nominat, Dionysius famulum, τῶν θεραπόντων τινά — *Appellat* alterum, qui cum eo agit, ab eo auxilium petit, eum rogat.

703. Hunc *hortum* ex ingenio sic exornavit Ovidius e praecepto illo, *irriguumque bibant violaria fontem.* — Tum papaveribus *lilia* substituit. — Pro *sectus* multi *septus*; nec Taubnerus audet pronuntiare, utrum verius. Equidem tueor *sectus*, quia rivi interfluentes melius *secare humum*, quam *sepire* dicuntur; Aeneid. VIII, 717: *Quos secans interluit Allia.* Et *secans* rivus irrigare melius hortum potest, quam *sepiens*. — *Lene*, leniter, ut *dulce ridens*. Horatius I, Od. 1, 22, eodem sensu, *aquae lene caput*. — *Illic accipit*. Secundum historicos illuc traduxit nuntium. — *Latentia*, arcana. — *Lilia summa metit*. Sic tacitis ambagibus respondet. Diony-

Accipit, et virga lilia summa metit.
Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit,
Filius, agnosco iussa parentis, ait.
Nec mora, principibus caesis ex urbe Gabina,
Traduntur ducibus moenia nuda suis.
Ecce, nefas visu, mediis altaribus anguis
Exit, et exstinctis ignibus exta rapit.
Consulitur Phoebus: sors est ita reddita: Matri
Qui dederit princeps oscula, victor erit.
Oscula quisque suae matri properata tulerunt,
Non intellecto credula turba Deo.
Brutus erat stulti sapiens imitator, ut esset
Tutus ab insidiis, dire Superbe, tuis.

sius comparat simile Trasybuli Milesii factum. — *Agnosco*, intelligo. — *Nuda ducibus*. Livius, *orba consilio auxilioque*.

711. De hoc prodigio cf. I, 56. Pertinet ad consilium poëtae propter Apollini responsum et Brutum. Pestis causa pueros regios missos esse Dionys. IV, 69, narrat. — *Anguis* Livio auctore e lignea columna exiit. *Anguis* adspectus in aedibus aut in itinere triste prodigium: vid. Schwarz. ad Theophrast. 16. — Hinc *nefas visu*, et apud Livium, *portentum terribile*, quod terrorem fugamque in regiam fecerit, dignumque habitum sit, de quo Delphicus adeo Apollo consuleretur. Ovid. tria tristia addidit, altaria, exta rapta, ignem exstinctum. Errat Krebsius, quum docere vult, serpentem hunc exta rapientem eximium bonum portendisse. — Narrationibus prodigiorum et alibi *ecce* praemitti solet, ut Virgil. Aeneid. II, 203.

713. Ovidius nimio brevitatis studio obscurus, aut falsus adeo factus est. Perfectis patris mandatis, regii iuvenes sciscitantur, ad quem eorum regnum sit venturum. Tum demum hoc, quod sequitur, responsum redditur. Eo moti, apud Livium constituunt rem sorti permittere; apud Dionys. ambo simul osculari matrem. — *Properata*, propere. — *Turba* de duobus.

717. *L. Iunius Brutus* Tarquinia, regis sorore, natus, quum fratrem suum una cum primoribus civitatis ab avunculo interfectum audivisset, contemtu *tutus ab insidiis* esse voluit. — Ergo de industria *stulti* simulationem induit, se suaque praedae esse regi passus est, neque *Bruti* (stupidi) cognomen abnuit; Liv. et Dionys. — *Superbus* hic spectatur ut nomen proprium. Etiam Livius II, 1: *Superbo exacto rege*. — Additur *dirus*, ut III Metam. 354, in Narcisso, *dira superbia*. Silius XIV, 126, *dirus Laestrigon*, Antiphates crudelis. — *Pronus*, prolapsus facie humum, vel quum exisset e templo, vel Italiam ingressus. Dionys. d. l. — *Tacens* simulationi Bruti brue convenire videtur Burm. Vulgo *iacens*, quod Cio-

Ille tacens, pronus matri dedit oscula Terrae,
  Creditus offenso procubuisse pede.
Cingitur interea Romanis Ardea signis,
  Et patitur lentas obsidione moras.
Dum vacat, et metuunt hostes committere pugnam,
  Luditur in castris: otia miles agit.
Tarquinius iuvenis socios dapibusque meroque
  Accipit, atque illis rege creatus ait:
Dum nos difficilis pigro tenet Ardea bello,
  Nec sinit ad patrios arma referre Deos:
Ecquid in officio torus est socialis? et ecquid
  Coniugibus nostris mutua cura sumus?

fan. defendebat, et quod Mitscherl. servavit, atque, interpunctione sublata, cum *pronus* coniunxit: non male. Heinsius malebat *cadens:* etiam hoc bene. Liv. *velut si prolapsus cecidisset.* I Metam. 375: *procumbit uterque Pronus humi, gelidoque pavens dedit oscula saxo*; ibidem vs. 508, *ne prona cadas.*

721. Propius accedit ad regifugium. —De *Ardeae*, urbis Rutulorum, obsidione cf. Dionys. IV, 64; Livius I, 57. — *Cingitur* obsidione, postquam primo impetu capi non potuit. — Inde *lentum* magis, scil. longum, quam acre bellum. De voc. *lentus* vide Bent. ad Horat. I, Ep. 1, 21. — *Vacat*, quies est. — *Ludere* de rebus non seriis, quae fiunt temporis fallendi causa. Livius: *Regii iuvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant.* Tum iter eorum, quod noctu Romam et Collatiam fecerant, *nocturnum ludum* vocat.

725. De hoc convivio, certamine sibi accenso, itinereque communi nihil habet Dionys. — *Socios*, sodales. — *Accipit*, ut saepe. — *Atque illis.* Olim edeb. *ex illis:* tum Heinsius corrigi volebat, *iuvenes socios*, ut Tarquinius pater iuvenes convivio excepisset, atque ex illis iuvenibus Sextus, *rege creatus*, sermonem intulisse narraretur. Sed hoc adversatur Livio, apud quem, *Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat* etc. *Atque illis* agnoscunt sex MSS. — Regii nostri codices, *ex illis;* quod etsi reciperetur, Heinsii tamen correctio non videtur necessaria. Lem.

727. Livius tantum: *incidit de uxoribus mentio.* Ovidius definit, qualis illa fuerit. — *Difficilis*, scilicet aditu, expugnatu, bene se habet, quamquam Taubnerus non improbat alterum *sollicitos.* — *Pigrum*, longum. Horat. I, Ep. 1, 21, *ut piger annus pupillis.* — *Socialis*, coniugalis. Ipsae uxores intell. — *In officio est.* Liv. VIII, 19: *Fundanos in officio esse*, in fide, fideles; V Trist. 14, 26: *nihil officio, nupta, quod obstet, habet.* — *Cura* dicitur, et is, qui amatur. Tibullus II, 3, 31, *cui sua cura puella est.* Virg. Georg. IV, 354, *tua maxima cura*, de filio amato. — Eodem sensu Caesar, in Bella Alex. *mutuum sentire.* Lem.

Quisque suam laudant: studiis certamina crescunt;
  Et fervent multo linguaque corque mero.
Surgit, cui clarum dederat Collatia nomen;
  Non opus est verbis, credite rebus, ait.
Nox superest: tollamur equis, urbemque petamus.
  Dicta placent: frenis impediuntur equi.
Pertulerant dominos: regalia protinus illi
  Tecta petunt; custos in fore nullus erat.
Ecce nurum regis fusis per colla coronis
  Inveniunt posito pervigilare mero.
Inde cito passu petitur Lucretia; nebat:

731. *studia* eorum sunt, qui favent alicui, eiusque causam fortiter agunt. Livius XXIX, 19, *accensis studiis pro Scipione.* — *Fervent* etc. incaluerant et sermonibus et animo. — *Surgit* Heinsius, vel invitis membranis, in *Surgite* mutari vult, ut Collatini socios alloquentis oratio hinc incipiat; non assentior. *Surgit* optime de eo, qui calidus iter illico faciendum suadere vult: is ante omnes surgere solet. *Surgite* melius locum haberet post verba, *nox superest.* — *Collatia* Sabinis a Tarquinio Prisco ademta; Egerius, cuius filius hic *Collatinus*, in praesidio ibi relictus est; Liv. I, 34 et 38. Inde *Collatini* cognomen ei inditum, Dionys. IV, 64, quod hac ipsa rerum commutatione *inclaruit*. Mentem Collatini multo apertius declaravit Livius: *paucis id quidem horis posse sciri, quantum caeteris praestet Lucretia sua. Quin conscendimus equos, invisimusque praesentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* — *Tollamur equis*, avehamur equis. XI Metam. 441, *Me quoque tolle simul*, ubi vide notam.

736. *frenis impedire equos*, pro vulgari, frena addere equis. Dictum, ut *comas impedire sertis.* — *Custos*, ianitor, cuius erat custodire et servare domum. Viris gravibus laudi ducebatur, custode tali carere; Sagittarius de Ianuis p. 95. Sed nunc absentia eius effecta erat luxu, quo omnia in regia miscebantur. — Convivium, quo nurus regis tempus cum aequalibus terebat, invidiose notatum *mero;* vini enim usus mulieribus romanis interdictus erat. — Ac illae quidem, genium suum placaturae, *coronas* adeo sumserant, quae coërcere comas solebant, sed in ebriis *fundebantur*, solutae delabebantur *per colla.* — *Fusus* de rebus negligenter dependentibus dicitur. Multi non *coronis* habent, sed *capillis*, quod Modio placebat. Sed *fusis capillis*, quod et Burm. monet, domi esse vel castissimae solebant, ut vs. 772, ipsa Lucretia. — Regii tres nostri habent *fusis* per *colla capillis;* at in codice B additur *vel coronis;* verum quidem quod dicit Burmannus; sed, ut fatetur ipse, innumeri codices habent *capillis*, et nullum *coronis* habentem notat. Lem.

741. *nebat*) Bene sic uno verbo indicat, qualem invenerint Lucretiam.

Ante torum calathi, lanaque mollis erant.
Lumen ad exiguum famulae data pensa trahebant;
Inter quas tenui sic ait ipsa sono:
Mittenda est domino, nunc nunc properate, puellae,
Quamprimum nostra facta lacerna manu.
Quid tamen audistis? nam plura audire soletis.
Quantum de bello dicitur esse super?
Post modo victa cades: melioribus, Ardea, restas,
Improba, quae nostros cogis abesse viros.
Sint tantum reduces: sed enim temerarius ille
Est meus; et stricto quolibet ense ruit.
Mens abit, et morior, quoties pugnantis imago
Me subit: et gelidum pectora frigus habet.
Desinit in lacrymas, intentaque fila remittit,
In gremio vultum deposuitque suum.

Plura habet Livius, sed singula cum pondere, *nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in media aedium sedentem inveniunt.* — De *calathis*, in quibus *pensa* sua reponebant lanificae, dictum ad IV Metam. 10.

744. Sequitur ingeniosum figmentum. — *Tenuis* est vox muliebris; II Metam. 373, Cycno in avem transeunti virilis vox *tenuata est*. Cicer. Or. III, 11, *mollis* illa vox vocatur. — *Lacerna*, qua muniretur in castris adversus frigora et imbres. Etiam Propert. IV, 3, 33, mulier scribit: *Noctibus hibernis castrensia pensa laboro.* — Bene ancillarum mores notant illa, *nam plura audire soletis.*

749. Sensum harum verborum Burmannus bene constituit: Certo cades postea; sed mora me cruciat, per quam viro careo; *restas*, resistis, fortioribus. Sine causa igitur Heinsius haec de mendo suspecta habebat, atque corrigi volebat· *Dummodo victa cadas, melioribus, Ardea, resta.* — *Sed enim* obiicientis est. — Pro *ille* unus Vatican. *esta.* Hinc Heins. coniicit *temerarius est ó, Est meus.* Non bene. *Ille* cum vi dictum; is, cuius temeritas satis nota. — *Quolibet.* Alii *qualibet.* — Sed in verbo sequenti Heins. et Burm. dissentiunt. Ille praefert *furit* e coniectura sua, quod verbum passim, etiam addito voc. *ense*, de strenuis bellatoribus occurrit; hic verb. *ruit* melius τῷ *quolibet* convenire manet, et *ruere* proprie temerariorum. Bene. — *Mens abit* perturbatis anima. IV Metam. 175, *mens excidit.* — *Pugnantis imago me subit*, pugnantem cogito. — *Subeunt*, quae oriuntur in animo.

755. *intenta* habent multi MSS. et ed. Ald. posterior; sed caeteri *incoepta* praeferunt, ut VI Metam. 34, *incoeptaque fila relinquit.* Mihi hoc l. *intenta fila* melius verbo *remittit* convenire videntur. Caeterum similia figmenta memoravimus ad II Metam. 601. — *Decus* illud Noster passim

Hoc ipsum decuit; lacrymae decuere pudicam;
  Et facies animo dignaque parque fuit.
Pone metum, venio, coniux ait: illa revixit;
  Deque viri collo dulce pependit onus.
Interea iuvenis furiales regius ignes
  Concipit, et caeco raptus amore furit.
Forma placet, niveusque color, flavique capilli,
  Quique aderat nulla factus ab arte decor.

notavit IV Met. 230: *Ipse timor decuit;* et vs. 330: *Sed et erubuisse decebat.* Vide ad Metam. VIII, 25. Post *decuit* igitur cum vi additur, *lacrymae decuere pudicam*, quibus optime conveniunt sqq. *et facies* etc. Merito igitur hanc lectionem revocasse nobis videmur. Nam Heinsius ex MSS. Vrsin. Naug. et octo aliis *lacrymae cecidere pudicae*, quae verba post superiora *Desinit in lacrymas* admodum languent. — Propter decus in flendo *facies digna* erat *animo*. Haec optime inter se cohaerent.

759. Repente se prodit vir, qui adhuc latens cum comitibus verba coniugis amantia audiverat. Ita et dictis et factis constabat, quantum Lucretia praestaret caeteris. — Pro *venio* Neapoli non displicet alia lectio, *veni*. In se utrumque habet locum; sed MSS. plerique ex praestantioribus *venio* praeferunt. *Venire* autem simili modo legitur VI Metam. 43, *Tum Dea, venit, ait.*

761. Exornat usque ad vers. 779, quod Livius tenuiter narrat: *Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit: tum forma, tum spectata castitas incitat.* — Malam illam libidinem Noster graviter *furiales ignes* vocat. Heinsius *furiatos* invexerat, quia nonnulli MSS. *furiatus* habent. Quae causa mutandi non satis gravis mihi videtur. Adde, quod *furialis* saepe apud Nostrum legitur, ut *furialis caedes*, *furiales mensae*, *furialia arma*, sed *furiatus* nunquam. Revocavi igitur alterum, quod et a Mitscherl. factum video, et a Lenzio. — *Raptus* istis ignibus melius convenit, quam *captus* aliorum. — Pro *furit* Heins. dedit *ruit;* Burman. nescit, unde hoc sumserit, quum in nullo scripto *aut* edito libro exstet. Heinsium tamen sequitur Mitscherl.

763. Forma huius matronae pendet a criticorum indicio. Namque 1.° pro *niveusque* unus Vatic. *vivensque;* hinc Heins. suadebat *vivusque;* equidem nihil muto: *niveus color* Ovidio in puellis satis placuit; supra I, 427, *nivea Nympha;* Heroid. XX, 120, *niveo laetus in ore rubor;* atque bis *niveis*, III Art. Amat. 309, artes quasdam tradit: 2.° *Flavi capilli* non placent Burm. quia meretriculis et libidinosis mulieribus a poëtis adscribantur; itaque mavult cum uno cod. Heins. *nigrique capilli*, ut ita niveo oris colori capilli nigri iuncti efficiant emendatissimae formae decus. Papae! Ovidius tamen et pudicis *flavos* capillos tribuit; infra V, 609, Europae *flavi capilli;* Heroid. V, 122, Oenone ipsa *flaventes comas* suas iactat; XX, 57, magnam vim habebant Cydippae

Verba placent, et vox, et quod corrumpere non est:
Quoque minor spes est, hoc magis ille cupit.
Iam dederat cantum lucis praenuntius ales,
Quum referunt iuvenes in sua castra pedem.
Carpitur attonitos absentis imagine sensus
Ille: recordanti plura magisque placent.
Sic sedit: sic culta fuit: sic stamina nevit:
Neglectae collo sic iacuere comae.
Hos habuit vultus: haec illi verba fuere:
Hic decor, haec facies, hic color oris erat.
Vt solet a magno fluctus languescere flatu;
Sed tamen a vento, qui fuit, unda tumet:
Sic, quamvis aberat placitae praesentia formae,
Quem dederat praesens forma, manebat amor.

flavi crines et *eburnea cervix.* VI Metam. 118, Ceres *flava comas.* Et Minerva satis casta passim *flava*, ut infra VI, 652: 3.° *Decorem* Neapolis ad ruborem refert, qui non fuerit a fuco et pigmento, sed naturalis. Et plures MSS. habent *color.* Sed *decor*, qui mox vs. 774, a vultu, facie, colore diserte distinguitur, in habitu, gestu, motu corporis cernitur. Vide Bentl. ad Horat. IV, Od. 13, 17, ubi *color* et *decens motus.* — In codice Regio A, hoc loco legitur *color*, et vs. 774 *decor.* Lem. — Hic quoque decor *artibus* comparabatur. Vide III Art. Amat. 257 sqq. ubi longus catalogus talium *artium*, quibus decor in ridendo, lacrymando, incedendo conciliatur. Propert. I, 4, *multis decus* (Bentl. corrigit *decor*) *artibus.* — *Quod corrumpere non est*, scilicet pudor. Leuzius: placet in ea id, quod se corrumpi non patitur.

767. *cantum dare*, cantum edere, ut Tibull. III, 4, 40. Gallus cantu suo *evocare Auroram* dicitur XI Met. 598. — Mox vis phantasiae et impurae libidinis verissime notatur. *Carpi amore* aut *igne* formula obvia. Eamdem vim *carpendi* habebat etiam *imago*, cogitatio mulieris amatae. Etiam Remed. 723, *imagine muta carpi.* — *Plura* bene se habet. Non igitur erat, cur Heins. ex uno suo *pulchra* probaret. — In tribus nostris Regiis legitur *plura;* coniectura Heinsii, ut multae eiusdem, nulla auctoritate nititur. Lem.

772. *Neglectae*) Alii *iniectae* habent. De qua varietate confer Heinsium et Burmannum. — Pro *vultus* Taubnero ex Puteano et duobus aliis placebat *cultus.* At praecessit modo, *sic culta fuit.* *Vultus* autem a *facie* et *oris colore* differt. — Nullus ex nostris Regiis habet *cultus.* Lem.

775. *a flatu*, post flatum. Hanc similitudinem non vulgarem illustrat Gellius Noct. Att. II, 30, ubi de austro vel africo: *Quibus iam nihil spirantibus undae tamen factae diutius tument, et a vento quidem iam-*

Ardet; et iniusti stimulis agitatus amoris,
  Comparat indigno vimque metumque toro.
Exitus in dubio est: audebimus ultima, dixit;
  Viderit, audentes forsne Deusne iuvet.
Cepimus audendo Gabios quoque. Talia fatus,
  Ense latus cingit; tergaque pressit equi.
Accipit aerata iuvenem Collatia porta,
  Condere iam vultus sole parante suos.
Hostis, ut hospes, init penetralia Collatini:
  Comiter excipitur: sanguine iunctus erat.
Quantum animis erroris inest! parat inscia rerum
  Infelix epulas hostibus illa suis.
Functus erat dapibus: poscunt sua tempora somni:
  Nox erat, et tota lumina nulla domo.

dudum tranquillae sunt, sed mare est etiam atque etiam undabundum.

779. Heins. cui *iniusti* voc. nimis lene in hac re videbatur, id in *incesti* mutari volebat: sine causa. Liv. I, 59, hoc ipsum Tarquinii facinus *regiam iniuriam* vocat. III Metam. 267. Iuno, *iniuria thalami nostri.* — *Comparat*, parat. — *Indigno*, qui talia non merebatur. — *Metumque.* Heins. ex MSS. pluribus recepit *dolumque*; idque tuetur etiam Burm. quia Liv. XXIII, 35, scripsit, *dolum ad capiendos eos comparat.* Hoc nihili est: non enim quaeritur, an scriptor aliquis *dolum comparare* dixerit, sed quid Tarquinius Lucretiae paraverit. De *dolo* nec Ovid. quidquam in sqq. habet, nec historici; in *metu* contra, quem mulieri incusserit, omnes consentiunt. — Bene in nostris cod. tribus legitur *metumque.* Lem. — Paulo post volebat dicere, audentibus omnia succedunt. Vulgo successum illum *Fortunae* tribuebant, *fortes Fortuna iuvat*: Sexto perinde est, quis hoc faciat, *Forsne Deusne.* — *Viderit* vox eius, qui curam rei in alium reiicit. Vide Heinsium ad I ex Ponto 2, 9.

785. *Accipit* nos locus, quem ingredimur. — *Aerata*, aere obducta. — *Hostis, ut hospes.* Hic lusus, in quo vis inest, placuit etiam Livio, qui *hostis pro hospite mihi sibique* etc. — *Collatini* Heins. unius Medic. auctoritate in *Collatina* mutavit, quia et Virg. Aeneid. VI, 744, *Collatinas arces* dixit. At Virgil. totam urbem intellexit, Noster unius Collatini domum. — *Excipitur.* Burmannus, si paulo ante *Excipit* cum quinque MSS. legatur, hic *accipitur* praeferat e Mazar. et undecim aliis, quia Ovid. haec Livii XXIII, 33, *Hostes pro hospitibus comiter accepit* ante oculos habuisse videbatur. Sed quis credat, Livium a poëta nostro expressum esse in talibus minutiis? Regii tres paulo ante habent *Accipit*, et hoc loco *excipitur.* — *Sanguine iunctus.* Egerius, Collatini pater, frater Tarquinii Pri-

Surgit, et auratum vagina liberat ensem;
Et venit in thalamos, nupta pudica, tuos.
Vtque torum pressit: Ferrum, Lucretia, mecum est,
Natus, ait, regis, Tarquiniusque loquor.
Illa nihil: neque enim vocem, viresque loquendi,
Aut aliquid toto pectore mentis habet.
Sed tremit, ut quondam stabulis deprensa relictis
Parva sub infesto quum iacet agna lupo.
Quid faciat? pugnet? vincetur femina pugna:
Clamet? at in dextra, qui necet, ensis adest:
Effugiat? positis urgentur pectora palmis,
Nunc primum externa pectora tacta manu.
Instat amans hostis precibus, pretioque, minisque:
Nec prece, nec pretio, nec movet ille minis.
Nil agis; eripiam, dixit, pro crimine vitam:

sci fuerat, cuius nepos Sextus Tarquinius.

793. Tam hic, quam VI Metam. 551, alii MSS. habent *deripit ensem*. Sed nunc sermo non est de vehemente impetu. — In verbis Sexti Liv. haec habet: *Sextus Tarquinius sum*. Pro iis Ovid. *Tarquiniusque* vel *vocor*, vel e lect. Pembroc, Reg. Petav. et aliorum, quam Burmannus recepit, *loquor*; quae duo eodem sensu capi possunt. Burm. tamen vim quaerit in voce *loquor*: Sextum, ut vim adderet verbis, dixisse sublata insolentius voce, se loqui, Tarquinium et filium regis. Apud Dionys. iuvenis libidine accensus inepte in longiorem orationem excurrit.

797. Livius: *Pavida ex somno mulier.* – *Mens*, sensus. III Metam. 628, is cui guttur pugno ruptum, haeret aliquamdiu *amens*, post *redeunt in pectora sensus*. — In similitudine *quondam* est idem quod *fere*. Eadem autem similitudo VI Metam. 527.

801. Nullam opem videbat, nullum salutis remedium. Id deliberatione quadam bene describitur. — *Pugnet*. Callisto *quidem contra, quantum modo femina possit, pugnat: sed quae superare puella, Quisve Iovem poterat?* II Metam. 434. — *Positis* etc. Liv. *sinistraque manu mulieris pectore oppresso*. — *Vrgetur* Heinsius ex vetere Modii libro dederat. Sed unius libri auctoritate graecismum illum, quem Heins. ubique cupide arripit, nolim infarcire. — Bene *Gierig* reiecit *urgetur*, quod, vel omissa vel erasa supra litera *e* lineola, potuit legi. Lem. — *Externa*, viri alieni.

805. *Instat* etc.) Sic et Liv. — Pro *movet* Voss. Vatic. Stroz. *valet*, non improbante Burmanno. — *Nil agis*, frustra adversaris. — *Pro crimine*, ut causam habeam criminandi, te accusandi. Nisi malis, tanquam crimen admisisses. Sabin. I, 79: *Tyndaris has illi laeso pro foedere poenas Struxerat*. Heins. praeferebat

Falsus adulterii testis adulter erit:
Interimam famulum , cum quo deprensa fereris.
Succubuit famae victa puella metu.
Quid, victor, gaudes? haec te victoria perdet:
Heu quanto regnis nox stetit una tuis!
Iamque erat orta dies: passis sedet illa capillis,
Vt solet ad nati mater itura rogum:
Grandaevumque patrem fido cum coniuge castris
Evocat; et posita venit uterque mora.
Vtque vident habitum, quae luctus causa, requirunt;
Cui paret exsequias, quove sit icta malo?
Illa diu reticet, pudibundaque celat amictu
Ora: fluunt lacrymae, more perennis aquae.
Hinc pater, hinc coniux lacrymas solantur; et orant,
Indicet: et caeco flentque paventque metu.
Ter conata loqui, ter destitit: ausaque quarto,

vulg. *per crimina*. Burman. obiicit, hoc fore sceleste, nefarie vitam eripere. Itaque e pluribus libris alterum recepit, et praeterea *sub crimine* coniicit. — *Falsus*, fictus, simulatus, ut passim in Metam. Verba Livii apertius et ad terrendum gravius etiam Sexti mentem declarant: *Cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur.*

810. *Victrix libido* etiam apud Liv. — *Nox* de concubitu. — *Haec te* etc. Talia minari solent iniuriam passi. Nunc poëta eadem vaticinatur. — *Passi*, id est, soluti et circa collum fluentes capilli signum erant luctus, in mulieribus potissimum. Heroid. X, 187. Vide Kirchm. de Funer. p. 200.

815. *Patrem* Roma evocavit, auctore Livio. Apud Dionys. ipsa carpento vehitur Romam ad patrem. *Evocat*, qui aliquem aliunde ad se venire iubet. — *Icta*, percussa, perculsa. — Codices nonnulli *icta modo*; alii *acta*; Regii nostri *icta malo*: cave quicquam mutes; Stat. Theb. IX, 351: *At genitrix coetu glaucarum cuncta sororum Protinus icta malo, vitrea de valle solutis Prosiluit furibunda comis.* Apud Valer. Flac. VIII, 35 *icta timore gravi*; apud Lucretium, *icta dolore*; Petronius etiam, de Bello civili, dixit simpliciter *icta mens*, id est, territa et consternata. Lem. — *Lacrymas* verbo attingit Livius, qui multo melius animum et affectum mulieris generosae descripsit. Etenim mulierem nil nisi lacrymantem et res turpes eloqui dubitantem, tum viros lacrymantem solantes notare quis non valet? Ineptior etiam inducitur a Dionys. Halic. Tales ineptiae facillime sentiuntur comparatione cum exemplo illustri instituta.

821. *Lacrymas solari*, consolari

Non oculos adeo sustulit illa suos.
Hoc quoque Tarquinio debebimus? eloquar, inquit,
Eloquar infelix dedecus ipsa meum.
Quaeque potest narrat: restabant ultima; flevit,
Et matronales erubuere genae.
Dant veniam facto genitor coniuxque coacto.
Quam, dixit, veniam vos datis, ipsa nego.
Nec mora; celato figit sua pectora ferro;
Et cadit in patrios sanguinolenta pedes.
Tunc quoque iam moriens, ne non procumbat honeste,
Respicit: haec etiam cura cadentis erat.
Ecce super corpus communia damna gementes,
Obliti decoris, virque paterque iacent.
Brutus adest; tandemque animo sua nomina fallit;
Fixaque semanimi corpore tela rapit;
Stillantemque tenens generoso sanguine cultrum,
Edidit impavidos ore minante sonos:

lacrymas fundentem, bona locutio. — *Caecus*, cuius causa latet.

825. *Hoc* Neapol. intel. stuprum illatum; Constant. Fanens. et Burm. vero eloquium illius dedecoris. *Hoc*, quod cogor ipsa dedecus meum eloqui. Huic interpretationi non video, cur Krebsius intolerabilem duritiem tribuerit. Minus verecunda est apud Dionys. ubi λέγει ἅπαν τὸ πρᾶγμα, ἐξ ἀρχῆς ἀναλαβοῦσα. Apud Liv. eloquitur, quae scire opus erat: *Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo... Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite* etc.

829. *Dant veniam* etc.) Melius consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus. — *Coacto*. Ciof. Taubn. Lenzius et Krebs. sex MSS. auctoritate praeferunt *coactae*, ut ὁμοιοτέλευτον in caesura et in fine versus vitetur. Bene: quamquam Ovid. et II Met. 398, *colligit amentes, et adhuc terrore paventes* similem negligentiam admisit. — In tribus codicibus nostris Regiis legitur *coactae*, quod venustius et magis poeticum sane mihi videtur. LEM.

832. *In pedes*, pro ad pedes. — *Honeste*, decenter, εὐσχημόνως. Iulius Caesar, quum interficeretur, *sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet*. Praeeunte Eurip. Hec. 568, veteres passim hanc cadentium curam notarunt, ut ad III Metam. 479, et ad Plin. IV, Ep. 11, 9, iam monuimus. Poterat igitur, ut res trita, nunc omitti.

837. *Nomen* Bruti, sive stupidi, quod ei per contemtum inditum erat, et cuius vim adhuc simulando expresserat, nunc tandem *fallit animo*, consilio ac virtute, ostendit se esse

Per tibi ego hunc iuro fortem castumque cruorem,
  Perque tuos Manes, qui mihi numen erunt;
Tarquinium poenas profuga cum stirpe daturum.
  Iam satis est virtus dissimulata diu.
Illa iacens ad verba oculos sine lumine movit;
  Visaque concussa dicta probare coma.
Fertur in exsequias animi matrona virilis;
  Et secum lacrymas invidiamque trahit.
Vulnus inane patet: Brutus clamore Quirites
  Concitat, et regis facta nefanda refert.
Tarquinius cum prole fugit: capit annua consul
  Iura: dies regnis illa suprema fuit.
FALLIMVR? an veris praenuntia venit hirundo,

ingenio longe alio. Hinc caeteri stupebant, *unde novum in Bruti pectore ingenium.*

841. *Per tibi ego*) In obtestationibus et iuramentis saepe hic ordo verborum perturbatus reperitur. Virgil. Aen. IV, 314: *Per ego has lacrymas.* Liv. XXIII, 9: *Per ego te, fili, quaecumque iura* etc. — *Virtus dissimulata*, celata, quia Brutus tyranni metu se stultum simulaverat. LEM.

845. *ad verba*) Octo veteres, *adversa*, quod placet Heins. Sed etiam III Metam. 245, Actaeon a canibus dilaniatus, quum comites eum clamarent, *ad nomen caput refert*, et IV, 145, Pyramus *ad nomen Thisbes oculos iam morte gravatos erexit.* Hinc h. l. nolim quidquam mutari. — Regius codex C solus, *adversa.* — *Sine lumine* idem quod morte gravatos, per quos iam nihil cernebat. — *Concussa coma* approbat, ut Iupiter apud Homer. Sed ineple hunc lusum, aut hoc figmentum huic tali narrationi subiectum arbitror. Melius I Metam. 566, de Daphne in laurum mutata, simile figmentum additum.

847. *Fertur in exsequias*, pro *effertur.* Scaliger coniicit *Exsequias fertur*, ut dictum sit quemadmodum *exsequias ire.* — *Secum invidiam et lacrymas trahit*, quatenus ii, qui adsunt, lacrymas fundunt, *invidiaque*, odio, exardescunt in Tarquinium. Pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. — *Inane*, apertum. Hoc in foro omnibus conspiciendum praebebatur. — Erat ante curiam corpus Lucretiae; vulnus patebat; convenerant iam non modo qui in foro erant, sed in tota urbe; congregato ergo populo omni, Brutus longam habuit orationem, quam Dionysius refert. LEM. — *Annua iura*, annuum imperium. Etiam Liv. novam civitatis formam per *annuos magistratus* declarat: et, quum consules omnia iura, omnia insignia regis tenerent, diserte monet II, 1, libertatem in eo fuisse, quod *annuum* imperium consulare fuerit. — *Dies suprema* fuit an. V. c. 244.

853. *Hirundinis reditus*) Columel. XI, 2, ad diem VII Kalend. Mart. hirundinem conspici ait. Plin. II, 47:

Et metuit, ne qua versa recurrat hiems?
Saepe tamen, Procne, nimium properasse quereris;
Virque tuo Tereus frigore laetus erit.
IAMQVE duae restant noctes de mense secundo,
Marsque suos iunctis curribus urget equos.
Ex vero positum permansit Equiria nomen,
Quae Deus in campo prospicit ipse suo.
Iure venis, Gradive; locum tua tempora poscunt:
Signatusque tuo nomine mensis adest.
Venimus in portum, libro cum mense peracto:
Naviget hinc alia iam mihi linter aqua.

Favonium quidam a. d. VIII Kal. Mart. Chelidoniam vocant ab hirundinis visu. Vocatur *veris praenuntia*; Aelianus Hist. Anim. I, 52, τῆς ὥρας τῆς ἀρίστης ὑποσημαίνει τὴν ἐπιδημίαν; Oppian. Halieut. III, 244, εἰαρινὴ Ζεφύρου πρωτάγγελος ὄρνις; Horat. I, Epist. 7, 13, vernum tempus indicaturus: *Cum Zephyris et hirundine prima.* Favonii secundum Columel. die septimo, secundum Plin. sexto ante Februarias Idus spirare incipiebant, et mollire hibernum coelum. Is dies igitur principium habebatur veris. Sed quoniam molliti coeli vis serius sentiebatur, hirundo poterat veris *praenuntia* vocari. — Ad finem etiam vergente Februario, *hiems* identidem *recurrebat*, et Kal. Mart. demum cedebat. III, 235. — *Qua*, qua parte. — Hirundines interdum damno suo reditum *properant.* Plin. XVIII, 57: *Notatum est, advenas volucres ad diem* VI Kal. Febr. *spem veris attulisse, mox saevissima hieme conflictatas.* — De *Procne*, *Terei*, regis Thraciae, uxore in hirundinem mutata, vide VI Metam. 425 sqq. *Progne* deterior scriptura est, quam tamen h. l. omnes libri tuentur. Est verior Πρόκνη *Procne.* Vide Heius. ad Metam. d. l.

857. *Equiria* III Kal. Mart. scil. die 27 Febr. De iis Festus: *Equiria, ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in campo Martio exercebantur.* — Pro *suos iunctis* Pembr. *citis iunctis*, quod non displicet Taubnero. Sed Mitscherlich. dedit *citos iunctis.* Tres MSS. habent *citus iunctus.* Nec male *citi* vel equi, vel currus hic memorantur. — *Ex vero*, ex re ipsa. — *Tua tempora*, mensis a te dictus. — *Locum poscunt*, volunt iam a me cani, exacto mense Februario. Non bene Heinsius *tua* in *sua* mutari volebat.

LIBRI TERTII

ARGVMENTVM

Invocatio Martis, 1–8. Romuli et Remi fortuna inde a natalibus usque ad urbis initia; Martia cultua; Martii mensis nomen, 9–86. De ordine huius mensis apud varios populos, 87–98. De numero mensium apud priscos Romanos, et de auctione eorum per Numam; tum de Caesaria anno solari, 99–116. Matronalia, quorum descriptioni raptus Sabinarum insertus, et verni temporis vis, 167–258. Saliorum origo et festum; ancile de coelo delapsum, 259–398. Occasus alterius piscis, 399–402. Arctophylacis occasus et Vindemitoris ortus, 403–414. Vestae sacra et Augusti Pontificatus, 415–428. Veiovis aedes dedicata, 429–448. Pegasi collum oritur, 449–458. Ortus Coronae, Thesei et Ariadnes fabula, 459–516. Altera Equiria, 517–522. Annae Perennae sacra: Dido et Anna, et huius adventus in Latio; secessio populi Romani, 523–696. Nex Iulio Caesari illata, 697–710. Scorpii medii occasus, 711, 712. Liberalium origo et ritus, in quibus solemnia togae virilis; tum Bacchi laudes, 713–790. Processio ad Argeos, 791, 792. Milvi sideris origo et quaedam ex Titanomachia, 793–808. Quinquatria Minervae, 809–850. Solis ingressus in Arietem; Phrixi et Hellea fabula, 851–876. Aequinoctium vernum, 877–878. Festum Iani, Salutis, Concordiae, Pacis, 879–882. Lunae cultus in Aventino, 883, 884.

P. OVIDII NASONIS

FASTORVM

LIBER TERTIVS

Bellice, depositis clypeo paulisper et hasta,
  Mars, ades; et nitidas casside solve comas.
Forsitan ipse roges, quid sit cum Marte poëtae:
  A te, qui canitur, nomina mensis habet.
Ipse vides manibus peragi fera bella Minervae:
  Num minus ingenuis artibus illa vacat?
Palladis exemplo, ponendae tempora sume
  Cuspidis: invenies et quod inermis agas.
Tum quoque inermis eras, quum te Romana sacerdos

1–8. *Martis invocatio.* Vt libri I et IV initia Iani et Veneris laudibus dedit, sic nunc, Martium mensem describere aggrediens, *Martem*, qui modo advenerat II, 861, appellat, quamquam Deum poëtis alienum, comparatione cum *Minerva* commode facta. — Pacis opus tractanti dum Mars adest, ut *deponat* arma rogatur, quod idem et respirationis causa facit; Statius Theb. VII, 10. Confer infra vs. 171, ubi ex parte paret precibus poëtae. — *Nitidas*, pulchras, nunc tantum ornat. Etiam Homerus heroibus suis dat membra λιπαρά. — *A te* etc. non docet Martem, unde mensis nomen habeat, sed hoc sibi vult: adsis mihi, hoc enim iam ago, ut mensem a te dictum canam. — *Manibus*, virtute et armis. Vid. Cort. ad Sallust. Iug. XXXIX, 1. — *Sumere tempora* bona locutio, de qua Vorstius, de Latinitate falso suspecta, cap. 15. — *Palladis* autem exemplum quam vim habeat, vide vs. 176. — Pro *cuspidis* multi MSS. *cassidis*. Nil refert, utrum praeferas. Aliter res se habet vs. 171. — *Invenies* etc. Sic commode viam sibi munit ad sqq.

9–166. Quod Ovidius I, 27–44, cursim praeceperat, id nunc uberius

Cepit, ut huic urbi semina digna dares.
Silvia Vestalis, quid enim vetat inde moveri?
Sacra lavaturas mane petebat aquas.
Ventum erat ad molli declivem tramite ripam,
Ponitur e summa fictilis urna coma.
Fessa resedit humi, ventosque accepit aperto
Pectore, turbatas restituitque comas.
Dum sedet, umbrosae salices, volucresque canorae,
Fecerunt somnos, et leve murmur aquae.

declarare vult, Martium a Romulo primum factum esse anni mensem, annum autem non nisi decem menses habuisse, cui Numa duos addiderit; Iulium Caesarem denique ad solis cursum annum accommodasse. Verum hic in Romuli et Remi origines excurrit, inde a Martis cum Ilia concubitu exorsus; atque adeo plura, quae iam II, 383 sqq, retulerat, repetit. Duplex vero illa repetitio, quae h. l. inest, poëtam non satis exactum arguit.

Primum Mars recognoscit suum furtum; accessus eius ad Silviam dormientem in nummis quoque expressus est. Noster phantasiae suae ope rem exornavit. — *Silvia* revocavimus, quia non nisi Arund. *Ilia* habet, atque alterum h. l. etiam Priscian. p. 864 et 920, agnoscit. Et infra vs. 45, servatum est etiam ab Heins. et Burm. De *Silvia* autem vide ad II, 383. — Vocatur *romana sacerdos*, quatenus inde origo Romani nominis. Etiam Horatius III, Od. 9, 8, *Romana Ilia*. Sine causa igitur Heinsius *Troiana sacerdos* volebat; quamquam eadem Amor. III, 6, 54, *ab Idaeo Laomedonte genus* vocatur, atque adeo paulo post vs. 65, ex MSS. pluribus *Troiana propago* exhibetur. Krebsius suadet *regina sacerdos*, ut Virg. Aen. I, 273. — *Moveri*, incipere. Livius II, 58, *motam*, coeptam, *remittere industriam*; V, 24, *movere actionem*, incipere. — Solemne munus Vestalium erat *aquas petere* ad *sacra* vasa lavanda, et penetralia lustranda; in quem usum iis Numa fontem assignavit. Plutarch. Num. 13. Sed frustra quaerunt, unde Silvia hauserit. Res Albae gesta est.

13–20. Locus probabilis prae caeteris. — *Mollis*, eleganter leniter descendens vocatur, qui et *clemens* dicitur. Satis fuisset, *molliter declivem ripam*; sed maluit plenius loqui. Nonnulli, *mollem declivi*. Quidam *declivam* aut *declivo*. — Vertice gestari solebant et sacra in pompis; II Met. 712. De Vestali etiam Propert. IV, 4, 15, *at illi Vrgebat medium fictilis urna caput.*

16. MSS. Bonon. et Moreti, *composuitque comas*, quod placet Heins. quia *componere* in hac re saepe. Sed Burm. alterum recte tuetur, quia coma maiori in otio et ad speculum *componitur*; turbata raptim *restituitur*. — *Vmbrosae* etc. Talis locus ad somnum invitans describitur et ab Horat. Epod. II, 25: *Labuntur altis interim ripis aquae; Queruntur in silvis aves; Frondesque* (e coniectura Markl.) *lymphis obstrepunt manan-*

Blanda quies victis furtim subrepit ocellis:
  Et cadit a mento languida facta manus.
Mars videt hanc, visamque cupit, potiturque cupitam,
  Et sua divina furta fefellit ope.
Somnus abit: iacet illa gravis: iam scilicet intra
  Viscera, Romanae conditor urbis, eras.
Languida consurgit; nec scit cur languida surgat;
  Et peragit tales arbore nixa sonos:
Vtile sit faustumque, precor, quod imagine somni
  Vidimus: an somno clarius illud erat?
Ignibus Iliacis aderam: quum lapsa capillis
  Decidit ante sacros lanea vitta focos.
Inde duae pariter, visu miserabile, palmae
  Surgunt: ex illis altera maior erat;

tibus; Somnos quod invitet leves. — *Subrepit ocellis* melius nunc placet, quam aliorum *victos oppressit ocellos. Opprimere* minus bene convenit vocab. *blanda* et *furtim*. Etiam Stat. I Silv. 4, 57, *fessos penitus subrepit in artus Insidiosa quies.*

21. *Cupere* sic saepe in Metam. Interdum *conubia* additur. Et repetitio eiusdem verbi, qualis est in *videt, visam; cupit, cupitam*, grata et familiaris Ovidio; etiam celeritas rei peractae hic satis expressa, fere ut V Metam. 395, in raptu Proserpinae. De voce *potiri* cum quarto casu vide Heins. — *Fallit*, qui clam aliquid agit, vel ut non innotescat, vel, ut hoc loco, ut non sentiatur. — Liberi *intra viscera* dicuntur concipi, unde et ipsi *viscera* vocantur, V Metam. 18. — *Iam eras*. Quanto melius hoc, quam, iam conceperat! — Regii tres nostri habent *erat;* alterum dedit Heinsius ex tribus libris. Lem.

27-38. Somnium Silviae, quod ipsius geminaeque prolis fata portendebat, egregie fictum, et nunc loco positum. — *Vtile* etc. ad formulam solemnem: quod bonum, felix faustumque sit. — *Imago somni*, somnium, ut et VIII Met. 824. — *Videre* usitatum de somniantibus. — *Somno clarius*, plus quam somnium. — *Iliaci ignes*, sacra Vestae, ut vs. 142, *Iliaci foci*; nam Aeneas Ilio *vittas, Vestamque potentem, aeternumque ignem* attulit, Aeneid. II, 296. — In *vitta lapsa* omen erat; vitta enim convictae Vestali adimebatur. *Labi* et *cadere* sic saepe iunguntur; Liv. I, 56, *velut si prolapsus cecidisset*. Pro *quum lapsa* plurimi libri *collapsa*.

31. Astyages e natalibus filiae per somnum vidit vitem enasci, cuius palmite omnis Asia obumbraretur; Iustin. I, 4. A vitibus et oleis proximam nobilitatem *palmis* tribuit Plinius Hist. Nat. XXIII, 51; idemque XVII, 38, palmas memorat prodigii loco ex aris et statuis enatas; ut alias victoriam et triumphum portende-

Et gravibus ramis totum protexerat orbem:
Contigeratque nova sidera summa coma.
Ecce meus ferrum patruus molitur in illas;
Terreor admonitu, corque timore micat.
Martia, picus, avis gemino pro stipite pugnant,
Et lupa: tuta per hos utraque palma fuit.
Dixerat: et plenam non firmis viribus urnam
Sustulit: implerat, dum sua visa refert.
Interea crescente Remo, crescente Quirino,
Coelesti tumidus pondere venter erat.
Quo minus emeritis exiret cursibus annus,
Restabant nitido iam duo signa Deo.
Silvia fit mater: Vestae simulacra feruntur
Virgineas oculis opposuisse manus.
Ara Deae certe tremuit, pariente ministra;
Et subiit cineres territa flamma suos.

bant, sic nunc magnitudinem imperii. Non autem hoc loco apparet, unde palmae exierint, utrum ex foco, an ex vitta lapsa, nam *inde* ad utrumque referri potest. — *Coma nova*, vertice, frondibus modo natis. — *Contingere summa sidera*, aut coelum, omnino augustam altitudinem declarat. Apud Virgilium Georg. II, 42, pomiferae arbores *ad sidera raptim nituntur*.

35. *Molitur*, vibrat, iactat; praeeunte Virgilio Georg. IV, 321, *validam in vites molire bipennem*. — Etiam *picus*, ut *lupus*, Marti sacer. Plin. X, 20: *Pici Martio cognomento insignes et in auspicatu magni*. — Vt *lupa* Romulo et Remo expositis mammas praebebat, ita *picus* frequenter ori eorum bucceas inserebat. Vide vs. 54; Plutarch. Rom. 4; Quaest. Rom. p. 89. — *Stipite*, arbore, palma.

41. Romulum in utero iam *Quirinum* vocat. — Repetitionem, qualis est in voc. *crescente*, amat etiam Livius; sic II, 5, *vetuere reddi*, *vetuere in publicum redigi*, et centies. — *Emeritus*, qui mereri desiit, eo, quod fieri debebat, perfecto; ergo, absolutus. IV, 688. — *Nitidus Deus*, Phoebus. — Pro *Silvia* Moreti et Franc. *Ilia*. — *Vestae simulacra*. Scripsisse haec Ovid. videtur, quo tempore nondum sciebat, in Vestae templo nullum esse simulacrum; VI, 295 sqq. Neque erat in templis graecis; Pausan. Corinth. cap. 53. Extra templum autem statuae ei ponebantur; vid. Lipsius de Vesta cap. 3. — *Opposuisse manus*. Idem figmentum VI, 614. Similiter Minerva oculos avertit, quum in templo eius Aiax Cassandrae vim inferret; Fragm. Callim. p. 419. — *Tremor arae* aut aliarum rerum sacrarum signum praesentiae, et vel irae, vel benevolentiae divinae.

Haec ubi cognovit contemtor Amulius aequi,
Nam raptas fratri victor habebat opes,
Amne iubet mergi geminos: scelus unda refugit;
In sicca pueri destituuntur humo.
Lacte quis infantes nescit crevisse ferino,
Et picum expositis saepe tulisse cibos?
Non ego te, tantae nutrix Larentia gentis,
Nec taceam vestras, Faustule pauper, opes.
Vester honos veniet, quum Larentalia dicam:
Acceptus geniis illa december habet.
Martia ter senos proles adoleverat annos,
Et suberat flavae iam nova barba comae:

Vid. ad IX Metam. 781. — *Subiit cineres*, adeoque bene extincta est. Exstinctus ille ignis plus aliis prodigiis terrebat animos Romanorum, Liv. XXVIII, 11; eratque, mouente Dionysio, signum ἀφανισμοῦ τῆς πόλεως. Lipsius de Vesta cap. 8.

49. Revolvitur eo, quod iam II, 385 sqq, copiosius narravit. — *Opes*, regnum. Sic *Deorum opes*, Liv. I, 4. — In verbis *scelus unda refugit* non malum figmentum. — De *pico* vide ad versum 37.

55. *Faustulus*, vir bonus, regii pecoris magister, ab ipsis Arcadibus Evandri comitibus, genus ducebat, montemque incolebat Palatinum: Dion. I, 79, p. 204 et 218 Reisk. — Eius uxor hoc loco non nisi in uno Medic. et altero Mazar. pro diversa lectione *Larentia* vocatur; nam in caeteris libris *Laurentia* exstat. Variant sane in hoc nomine auctores: apud Dionysium non nisi unus cod. *Laurentia* habet; sed Plutarch. Rom. 4, et Quaest. Rom. p. 105, *Accam Larentiam* vocat; atque ita et a Macrob. I, Sat. 10, Macro auctore, scribitur. Ab istis auctoribus et alia *Larentia* commemoratur, culta et ipsa a Romanis, quae Anco regnante vixerit, populoque romano agros quosdam reliquerit. — *Gentis nutrix*; quia gentis auctorem nutriverat. — *Opes* ipsos pueros educatos intellige. Vocat *opes*, quae bene *paupertati* opp. — *Larentalia*, ab aliis *Larentinalia* vocantur: agebantur X Kal. Ian. — *Acceptus geniis*, ubi indulgetur genio conviviorum hilaritate. Virg. Georg. I, 300: *Frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur, Mutuaque inter se laeti convivia curant: Invitat genialis hiems.* Bene igitur Decembrem hoc epitheto ornavit. — *Non taceam te*; solemne in hymnis. Horat. I, Od. 12: *Neque te silebo, Liber.* Vide Bentl. ad IV, Od. 9, 31. Caeterum Noster et alibi praemonet, quid libris postremis cantaturus sit, ut infra vs. 199. Et hoc loco merito id facit, quia series rerum narratarum nunc Faustuli mentionem exspectare iubebat.

59. Hunc ipsum annorum numerum habet Dionys. I, 79, p. 205. — *Novam barbam*; Noster elegantius IX Metam. 398, eloquitur, *dubiaque tegens lanugine malas*, et Virgil. Aen.

Omnibus agricolis armentorumque magistris
Iliadae fratres iura petita dabant.
Saepe domum veniunt praedonum sanguine laeti,
Et redigunt actos in sua rura boves.
Vt genus audierunt, animos pater editus auget;
Et pudet in paucis nomen habere casis:
Romuleoque cadit traiectus Amulius ense:
Regnaque longaevo restituuntur avo.
Moenia conduntur: quae, quamvis parva fuerunt,
Non tamen expediit transiluisse Remo.
Iam, modo qua fuerant silvae, pecorumque recessus,
Vrbs erat; aeternae quum pater urbis ait:
Arbiter armorum, de cuius sanguine natus

VIII, 160: *Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa.* — *Iura dare* aut *reddere* omnino est imperantia; *iura petere* subiecti. A populis hoc nunc translatum ad pastores eorumque praesules. Auctoritate quadam pollebant inter pastores, et indoles divina iam nunc in iis eminebat.

63. Liv. I, 4: *In latrones praeda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere.* — *Laeti sanguine*, ut *laetus victoria.* — *Actos*, sibi abactos; nonnulli *raptos*. Heins. praefert alterum, quia respondeat *redigunt*. Abactos a praedonibus rursus agunt in sua rura. — Olim edebatur *in sua iura*, quod non displicet Taubn. Bene enim dicitur *redigere in sua iura*, ut *in potestatem redigere*. Alterum est huic loco convenientius. — In tribus nostris Regiis legitur *actos*.

65. Heinsius non improbat lect. Vrs. duorum Patav. duorum Medic. *pater agnitus*. Burm. recte defendit *editus*, quod tamen non cum eo explicem, qui publice iam dicebatur ab omnibus pater, sed, quem Faustulus eis aperuerat. Hoc melius convenit iis, quae historici habent. Et *edere* sic alibi; II Met. 43, *Clymene veros edidit ortus.* — *Nomen* de generis nobilitate etiam apud Cic. et alios. — *Paucis*. Olim edeb. *parvis:* sed alterum significantius est; duplicem enim pudoris causam exhibet, in casis, iisque paucis. — *Longaevus* vocatur quia iam *avus*.

70. Vulgarem hanc traditionem Noster etiam II, 134, IV, 840, sequitur. — *Remi* necem per euphemismum tangit. — Pro *pecorumque* Burmannus e duobus MSS. mallet, *nemorumque*, quia *silvae* et *nemoraque* saepe iunguntur. Sed et *pecudum* commemoratione vastitas declaratur; Horatius III, Od. 3, 40: *Dum Priami Paridisque busto Insultet armentum.* Et pastores ibi degebant.

72. *Pater*, conditor, qui Martio mensi nomen imponit. Pro eo bene Romulum voventem inducit et loquentem. — *Aeterna*, urbis epitheton Romanis admodum gratum: vide ad vs. 421. — *Arbiter*, praeses. — *Pi-*

Credor; et, ut credar, pignora certa dabo;
A te principium Romano ducimus anno:
Primus de patrio nomine mensis eat.
Vox rata fit: patrioque vocat de nomine mensem;
Dicitur haec pietas grata fuisse Deo.
Et tamen ante omnes Martem coluere priores:
Hoc dederat studiis bellica turba suis.
Pallada Cecropidae, Minoia Creta Dianam,
Vulcanum tellus Hypsipylea colit;
Iunonem Sparte, Pelopeïadesque Mycenae;
Pinigerum Fauni Maenalis ora caput.
Mars Latio venerandus erat, quia praesidet armis;
Arma ferae genti remque decusque dabant.
Quod si forte vacas, peregrinos inspice Fastos:

gnora. Phaëthon, II Metam. 38: *Pignora da, genitor, per quae tua vera propago Credar*. Etiam h. l. Mitscherl. *dato*. Sed Romulus hoc instituto posteris genus suum prodere volebat. IV, 24.

79. Neque tamen Romulus primus in istis locis aut Martis cultum invexit, aut mensem ei consecravit. Id dum poëta explicat, a narratione transit ad disputationem, induitque personam grammatici. — *Priores*, Latini ante Romulum. — *Diana*, ubi adoleverat, relicta Delo, *Cretam* profecta Dictynnaeum montem inhabitavit, unde Dictynna dicta; Schol. ad Pindarum Pyth. argum. p. 185. Spanhem. ad Callim. Dian. 41, h. l. legit *Minoia turba*, et intell. Cnossum insulam, quae ab Homero Od. I, 178, Minois regia dicta sit. — In insula Lemno, quum mulieres genus omne virorum interficerent, *Hypsipyle* Thoantem patrem clam navi impositum servavit; Hyg. fab. 15. — *Sparte... Mycenae*. Adde *Argos*, quae tres urbes Iunoni sacrae ad Homeri exemplum, infra VI, 47, et VI Metam. 414, uno versu comprehenduntur. — E consilio poëtae non nominandi fuissent, nisi populi, qui *studiis suis* ducti Deum aliquem tutelarem sibi elegerunt. — *Faunus*, Pan, qui *pinu caput praecinctus acuta*; I Metam. 699. Eum omnis Arcadia colit. Vide ad II, 271. Huius pars *Maenalia* cum oppidis quibusdam; Pausanias p. 233. *Maenalis ora* ut *Ausonis ora* II, 94. — Armis *rem* (facultates) et *decus*, gloriam parari, et alibi legitur. Vide Burmannum.

87. Etiam Varro auctor fuerat, Romanos nomina mensium a Latinis accepisse, Martiumque mensem a Marte quidem nominatum, verum non quia ille Romuli pater fuerit, sed quia sic Latini; Censorin. de Die Nat. I, 20. De populorum sqq. communi origine e genere Ausonio vide Heynii Excurs. IV ad Aen. VII. Eos quoque suos *Fastos* habuisse, etiam ex VI, 59, patet, et fragmenta quae-

Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis; quintus fuit ille Faliscis;
Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constant,
Factaque Telegoni moenia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Aequicolus asper,
A tribus hunc primum turba Curensis habet:
Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis
Convenit; hic genti quartus utrique Deus.
Romulus, hos omnes ut vinceret ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit,
Nec totidem veteres, quot nunc, habuere Kalendas.

dam eorum recentioribus temporibus reperta sunt.

91. Inter Aricinos et Tusculanos valet eadem temporis divisio, quae inter Albanos. — *Tempora* scilicet menses *constant*, conveniunt, *inter Aricinos, Albanaque moenia et facta Telegoni manu.* Taubner. monet, posse et *Albana* pro masculino capi, Albanos; et Krebsio *constat*, convenit, magis placet; quod Heinsius quinque MSS. codd. auctoritate in *constant* mutavit. Tunc *Albana tempora* sunt Albani menses. Durities tamen quaedam inest in illa coniunctione, Aricinos, Albana tempora, et Telegoni moenia. — *Telegonus*, Circes filius, Tusculum condidit; Silius VII, 692. Vid. Cluver. Ital. antiqua III, 4: et infra ad IV, 71.

93. *Aequicoli*, aut *Aequiculi* aut *Aequi*, ad utramque Anienis ripam incolentes, gens fera et agrestis, quae armata terram exercebat, venatu et rapto vivebat; Aeneid. VII, 746-749. Hinc *asper* Aequicolus. Aen. V, 730, *gens dura atque aspera cultu*: quae vita *aspera* Aen. IX, 603-613, plenius describitur. Ante Heinsium edebatur *acer*. — *A tribus primus*, post tres menses primus, ergo quartus. — *Turba Curensis*, incolae Curium, quae fuit metropolis Sabinorum. Vulgo *Forensis;* tunc Scaliger, assentiente Neapol. Forulos intelligebat, Sabinorum oppidum; sed vide Burm. — *Sabini* antiquissimi stirpis Ausoniae. — Ad eos *Peligni* cum aliis originem referebant; Heyn. Exc. IV ad Aen. VII. Metropolis eorum Sulmo, patria Ovidii; III Amor. 15, 8. — Peligni, ut Marsi vicini, fortes *milites* erant.

99. De numero mensium repetit, quod iam I, 27-44, tractavit. Ibi primam eius numeri causam, inscitiam veterum Romanorum verbo tantum tetigit. Veram autem, nempe Albanos ita divisisse annum, utroque loco omisit. — Verbis *victus victoribus* ludere voluit, ut Horat. II, Epist. 1, 156: *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio.* Vbi populus vincitur, vincuntur etiam quae eius sunt. Similiter Ovid. supra I, 523, *victa tamen vinces* Iusit. Krebsius *victus* interpr. spretas a Romanis. Heins. vero lect. unius Med.

Ille minor geminis mensibus annus erat.
Nondum tradideras victas victoribus artes,
Graecia; facundum, sed male forte genus.
Qui bene pugnarat, Romanam noverat artem:
Mittere qui poterat pila, disertus erat.
Quis tunc aut Hyadas, aut Pleiadas Atlanteas
Senserat, aut geminos esse sub axe polos?
Esse duas Arctos; quarum Cynosura petatur
Sidoniis, Helicen Graia carina notet?
Signaque quae longo frater percenseat anno,
Ire per haec uno mense sororis equos?
Libera currebant, et inobservata per annum
Sidera: constabat sed tamen esse Deos.
Non illi coelo labentia signa movebant,

et Vat. *doctas victoribus artes* simpliciorem et apertiorem credit. Idem porro, quum in uno Medic. *actas* reperisset, *auctas* coniecit, non improbante Burm. quia e principio Tusc. Quaest. firmari possit. Ita vero non *auctas*, sed *augendas* artes victoribus tradidissent. — *Male forte*, parum forte, molle, quatenus succubuit Romanis.

105. Astronomiam potissimum nominat, quia inde temporis divisio pendet. — *Sub axe*, in fine utroque axis. — *Cynosura*, Arctos minor. Hygin. Poët. Astron. II, 2, pag. 366: *Omnes qui Peloponnesum incolunt, priore utuntur Arcto; Phoenices autem quam a suo inventore (Thalete) acceperunt, observant Cynosuram: et hanc studiosius perspiciendo, diligentius navigare existimantur.* Ibi vide Munker. — *Notet.* Similiter III Met. 595, nauta ait: *oculis sidera notavi.* — *Petatur*, quam sequantur. — *Ire per haec* etc. Quoniam cursus lunae non multum declinat a cursu solis (verius terrae) propterea et ipsam duodecim signa zodiaci percensere cernimus. Hunc cursum diebus 27, horis 8, conficit; respectu solis autem diebus 29, horis 13.

111. *Libera* eleganter, eadem quae *inobservata.* Sumtum hoc ab hominibus aut pecudibus, quae, dum *non observantur*, *libere* errare dicuntur. — Recte Burm. improbat rationem Heinsii mox corrigentis *tamen esse suos*, aut *esse diu*, quia in Zulichem. *Deos* a manu sec. erat, erasa veteri scriptura. Quamquam veteres cursum horum siderum non observabant, tamen ea credebant esse numina; idque sufficiebat ruditati Romanorum. — *Non illi* etc. non illi astronomiae studebant, sed rei militari. — *Signa* habet et coelum et exercitus. Hinc ille lusus; in quo tamen *movebant* iusto durius etiam ad signa coelestia relatum. Tauh. cui Krebsius assentitur, revocandum putat e plurimis MSS. et edd. ante Heins. *tenebant*, quod sit utrisque signis aptum, sed diversa

Sed sua, quae magnum perdere crimen erat:
Illaque de foeno; sed erat reverentia foeno,
  Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica suspensos portabat longa maniplos;
  Vnde maniplaris nomina miles habet.
Ergo animi indociles et adhuc ratione carentes,
  Mensibus egerunt lustra minora decem.
Annus erat, decimum quum Luna repleverat orbem:
  Hic numerus magno tunc in honore fuit,
Seu quia tot digiti, per quos numerare solemus;
  Seu quia bis quino femina mense parit;
Seu quod ad usque decem numero crescente venitur,
  Principium spatiis sumitur inde novis.

notione: coelestia observari, intelligi; militaria custodiri. Non male. Saepe tamen in eiusmodi lusibus aliquid duri reperitur. *Signa movebant* erat formula solemnis; iam hic luxurians Ovidii ingenium interponit, non coelestia, sed sua. — *Coelo labentia*, ut Virgil. Georg. I, 6, *labentem coelo quae ducitis annum.* — *Prodere* pro *perdere* non nisi alter Bonon. habet, sed melius convenire signis, quae deserantur a militibus, videbatur Bentl. ad Horat. I, Ep. 16, 67, qui comparat Caesarem B. G. IV, 25: *Deserite, si vultis, aquilam atque hostibus prodite.* Hinc recepit Burm. Sed ego revocavi *perdere*, quod et a Mitscherl. factum video. Maiorem enim signorum curam indicat, si *perdere* adeo ea crimen erat. Apud Livium, anno V. c. 283, post proelium cum Volscis, antesignani, qui signa *perdiderant*, partim fustibus necati; confer Dionys. Halicarn. IX, 50, qui addit: *Αὔτη Ρωμαίοις πάτριός ἐστι κατὰ τῶν προεμένων τὰς σημείας ἡ κόλασις.*

115-118. Haec melius abessent; nihil enim ad rem pertinent, quum hoc unum moneatur, priscos Romanos astronomiae fuisse ignaros. — *Foeni* autem *manipulos* e perticis suspensos fuisse signa antiquissima et aliunde apparet. Plutarch. Rom. 8: *χόρτου καὶ ὕλης ἀγκαλίδα κόντῳ περιχειμένην* memorat. Ab illis ipsis foeni *manipulis* partes legionis nomen traxerunt. Heinsius cum altero Puteano mallet, *Illa quidem a foeno.* — *Aquilis* magna reverentia, praesertim quum ornatae essent Deorum Imperatorumque imaginibus. Vide ad Plinium paneg. X, 3. — *Manipulares*, milites eiusdem signi.

119. *Ratio*, doctrina, scientia siderum. — *Lustra* quinquennalia tum nondum condebantur a Romanis. — *Annus erat* etc. Idem iam bis dixit, vs. proximo et 100. — *In honore sunt*, quae crebro adhibentur; Horat. de Art. Poët. 70: *Cadentque Quae nunc sunt in honore vocabula.* — Heins. e Vossian. et Mazarin. probaverat *Hic nostris.* Ita *hic* vel ad *orbem*, vel ad *annum* referendum esset: sed neutrum

Inde pares centum denos secrevit in orbes
  Romulus, hastatos instituitque decem;
Et totidem princeps, totidem pilanus habebat
  Corpora; legitimo quique merebat equo.
Quin etiam partes totidem Titiensibus idem,
  Quosque vocant Ramnes, Luceribusque dedit.
Adsuetos igitur numeros servavit in anno:
  Hoc luget spatio femina moesta virum.
Neu dubites, primae fuerint quin ante Kalendae
  Martis; ad haec animum signa referre potes:
Laurea Flaminibus, quae toto perstitit anno,
  Tollitur, et frondes sunt in honore novae.
Ianua nunc regis posita viret arbore Phoebi:
  Ante tuas fit idem, curia prisca, fores.
Vesta quoque ut folio niteat velata recenti,
  Cedit ab Iliacis laurea cana focis.

ferri potest. — *Femina parit.* Confer I, 27 sqq, ibique notata. — *Spatia*, decades numerorum.

127. *pares*, non *patres*, legendum esse coniecerant Scaliger et Lipsius de militia Rom. II, 2, idque MSS. potioribus comprobatum Heinsius recepit. Sed id quoque ad senatores retulerunt, quos Romulus aetate et censu *pares* elegerit. Verum ille senatores suos in decem decurias descripsisse nusquam legitur. Laudat quidem Krebs. Liv. I, 17. Verum ibi de interregno sermo est, quo ineunte, patres ipsi decem decurias fecerunt. Neque Ovidius Patres simpliciter *pares* dicturus fuisset, neque eos tam arcte coniuncturus cum *hastatis* et reliquis. Sermo igitur est de militibus, quos aetate et habitu corporis pares in quavis legione in *centum denos orbes*, in denas centurias sive ordines divisit, in decem ordines hastatorum, totidem principum totidem pilanorum, ut adeo quaevis legio tribus millibus militum constaret. Vid. Lipsius d. l. — In quavis legione trecenti erant equites, qui *equo publico* merebant, quem Ovidius *legitimum* vocat, legibus constitutum. Ii quoque in *decem* turmas descripti sunt. — *Hoc luget* etc.; cf. supra I, 35.

135. Redit ad vs. 97 sqq. et *signis*, argumentis quibusdam probare conatur usque ad vs. 150, quod supra posuerat, Martium fuisse mensem primum. Cf. Plutarch. Num. 9; Macrob. I, Sat. 12. — *Animum referre*, animum advertere. — De *laureis* etiam Macrob. *eodem quoque ingrediente mense, in regia, curiisque atque Flaminum domibus laureae veteres novis laureis mutabantur.* Cf. Solin. c. 3. — Pro *viret* nonnulli *nitet*, quod sane bene de lauro dicitur: vide I Metam.

Adde, quod arcana fieri novus ignis in aede
  Dicitur; et vires flamma refecta capit.
Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores;
  Anna quod hoc coepta est mense Perenna coli.
Hinc etiam veteres initi memorantur honores
  Ad spatium belli, perfide Poene, tui.
Denique quintus ab hoc fuerat Quintilis: et inde
  Incipit, a numero nomina quisquis habet.
Primus, oliviferis Romam deductus ab arvis,
  Pompilius menses sensit abesse duos;
Sive hoc a Samio doctus, qui posse renasci

552, sed mox *nitent* sequitur. — *Iliasi foci*, ut vs. 29, *ignes Iliaci*. — *Cana*, vetus.

143. Macrob. d. l. *Huius etiam mensis die prima ignem novum Vestae aris accendebant, ut incipiente anno cura denuo servandi novati ignis inciperet.* Quomodo illum ignem accenderint, docet Lips. de Vesta cap. 8. — Penetralia templi adire non licebat viro. Ibi res arcanae servabantur; hinc *arcana aedes*. — *Fides*, id quod fidem facit, argumentum. — *Anna Perenna* fuit ex numero indigetum, et indicabat fausta anni initia. Macrob. dicto loco: *Et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur, ut annare perennareque commode liceat.* De hac Dea vide infra vs. 523 sqq, ubi et eius sacra describuntur, et varia de Dea ipsa referuntur.

147. *honores* sive magistratus non eodem semper tempore Romae sunt initi. Primi coss. munus auspicati sunt, quo tempore reges eiecti, ergo Februario ad finem vergente; II, 685. An. V. c. 291, id Kalendis Sextilibus fieri solebat; an. 304, Idibus Maiis; Livius III, 6, 36: sed inde an. 600, Q. Fulvio Nobiliore, T. Annio Lusco coss. Kal. Ian. Liv. Epit 17. Ovidius igitur non satis accurate scripsit. — *Perfidus Poenus*, Hannibal, in quo *perfidia plus quam Punica*; Livius XXI, 4. — *Quintus ab hoc* etc. Eodem argumento usi sunt etiam Plutarch. Macrob. et Solin.

151. *deducere* esse verbum officii et honoris, ubi cum magno et splendido comitatu aliquem prosequimur, notavit Burmannus. Et Numae, Curibus relictis Romam venienti, senatum populumque Rom. obviam isse, ut eum sic deducerent, constat; Dionys. II, 60; Plutarch. Num. 7. Male igitur Heinsio Mazarin. lectio *devectus* placebat. — *Olivae Sabinae* magno pretio erant; Columella V, 8, 5. Inde et Mutusca in Sabinis *olivifera* a Virgil. Aeneid. VIII, 711, dicta. — *Samio* Pythagora, cuius institutione Numa vulgo, sed falso, usus esse credebatur, ut iam ad XV Metam. 7, monuimus. Confer et Dionys. II, 59. Pythagoram a metempsychosi circumloquitur, *qui posse renasci nos putat*. — *Egeria*, Nympha aut Musa, ad cuius velut congressum Numa saepe sine arbitris, in lucum quemdam se contulisse, atque sapientiae praece-

Nos putat; Egeria sive monente sua.
Sed tamen errabant etiamnum tempora; donec
Caesaris in multis haec quoque cura fuit.
Non haec ille Deus, tantaeque propaginis auctor
Credidit officiis esse minora suis;
Promissumque sibi voluit praenoscere coelum,
Nec Deus ignotas hospes inire domos.
Ille moras solis, quibus in sua signa rediret,
Traditur exactis disposuisse notis.
Is decies senos ter centum et quinque diebus
Iunxit, et e pleno tempora quarta die.

pta accepisse ab ea credebatur; Dionys. II, 60. Plura vide ad vs. 261 et 276. Secundum Plutarch. Num. 18, ipse rerum coelestium studium libaverat. — *Menses duos*; confer. I, 44.

155. *errabant tempora*) confusa erat anni dimensio, turbati erant fasti pontificum vitio per intercalandi licentiam; Censorin. de D. N. XX. Et erat tanta perturbatio, ut neque messium feriae aestati, neque vindemiarum autumno competerent; Sueton. Iul. Caes. 40. *Inconstantiam temporum, vagam adhuc et incertam* vocat Macrob. Errant autem Livius et Plutarchus qui a Numa iam cyclum quatuor et viginti annorum invectum esse putant. — An. V. c. 708, qui fuit XV mensium, aut 445 dierum, *C. Iulius Caesar*, Pontifex M. a M. Flav. et Sosigene adiutus, ad cursum solis accommodavit annum, mutuans eam rationem ab Aegyptiis: Sucton. Caes. 40; Plin. XVIII, 57; Macrobius I Sat. 14; Scaliger de Emend. Temp. lib. IV init. Ideler. p. 363. — Illo tempore Caesar nondum erat *Deus*, sed Ovidius apotheosin admiscere, reique quam tractat, accommodare voluit. — *Promissumque* etc. Mortui Caesaris anima in stellam crinitam abiisse credita est; Suetonius 88. Hinc ille lusus.

161. *morae*, tempora, quibus sol in singulis zodiaci signis moratur, post quae in primum signum revolvitur. Secundum Macrob. M. Flavius scriptos dies singulos ita ad dictatorem retulit, ut et ordo eorum inveniri facillime posset, et invento certus status perseveraret. — *Exactis*, certis. — *Is ... iunxit.* Sensus facilis: is effecit annum solarem 365 dierum. Tamen hic haesit Taubnerus qui, quum nonnulli *auxit* et mox *expleto* exhibeant, etiam ante mallet *decies senis*, hoc sensu: is ter centum et quinque dies, quibus Romuli constabat annus, diebus auxit decies senis, et *tempora quarta*, hoc est, annum quartum, *die expleto*, integro, auxit. Immo Romuli annus 304 dies habuisse dicitur, et *tempora quarta* sunt quarta pars *diei pleni*, sive 6 horae. Plinius XVIII, 15, vocat *intercalarios diei noctisque quadrantes.* Accuratius haec tradit Censorinus: *Praeterea pro quadrante diei, qui annum verum suppleturus videbatur, instituit, ut peracto quadriennii circuitu dies*

Hic anni modus est: in lustrum accedere debet,
  Quae consummatur partibus, una dies.
Si licet occultos monitus audire Deorum
  Vatibus; ut certe fama licere putat;
Quum sis officiis, Gradive, virilibus aptus,
  Dic mihi matronae cur tua festa colant?
Sic ego; sic posita dixit mihi casside Mavors;
  Sed tamen in dextra missilis hasta fuit:

unus post Terminalia intercalaretur. — *Consummare*, ex partibus componere, ut totum efficiatur. Tota illa dies componitur senis illis horis, quae singulis annis superant. Bene hoc verbum revocavit Burm. quum Heinsius *consumatur* tuitus esset. Caeterum miror Ovidium hic desiisse, nec quidquam de novo errore dixisse, quem Augustus correxit; de quo Macrob. d. l.

167–258. *Matronalia*, quae Kal. Mart. a matronis Romanis celebrabantur. Die illo satis religioso sacra fiebant Iunoni pro matrimonii felicitate, atque munera mittebantur tum uxoribus a maritis, tum aliis ab aliis; Plutarch. Rom. 21; Horat. III, Od. 8 init. Tibullus III, 1 init. ibique Intt. Sacra ipsa paucis Ovid. attingit in fine, sed totus est in causis eorum quinque afferendis.

Iam in principio libri Martem, ut sibi per hunc mensem adesset, invocaverat. Nunc denuo eum appellat, et, ut I, 89 sqq, multa ex Iano, sic hoc loco causas Matronalium ex ipso sciscitatur, et hunc quoque Deum facilem habet. — *Si licet* etc. si poëtis licet res abditas cognoscere a Diis. — *Monent* Dii, quum hominibus aliquid revelant quocumque modo. — *Fama putat*, namque, praeeunte Homero, multi deinceps poëtae, et in primordio, et in singulis operis partibus, Deos canere inserunt argumenta proposita. — *Quum sis...aptus*, quum a viris coli soleas. — *Officium*, cultus, honos, qui alicui habetur, ut I, 5, libro dedicando. Vt clientes et amici *in officio Consulis* aut *Praetoris esse* dicebantur, quum eos deducendo colerent, sic et cultus Deorum simili modo exprimi poterat. Itaque et nunc *officia virilia* opponuntur *festis matronarum*. Lenzio contra *virilibus officiis aptus* est is, qui negotiis viril. praeest.

171. Fit, quod poëta vs. 1, 2, 7, precibus poposcerat, ex parte; namque *cassidem* deponit Mars, *hastam* retinet. Ac *cassis* quidem deponi in conventu aliorum solebat a militibus, ut os vultusque cerni possent, ne vocis iter praepediretur, neve ipsi terribiles viderentur. *Hastam* retinet, ut divinitatis et officii sui signum; sed Heins. defendit *cuspide* quod pr. Ambros. Zulich. et quinque alii habent, idemque recepit Mitscherl. Tunc sensus est: lanceam quidem deposuit, sed eius loco iaculum sumsit. Sed quum etiam iaculum *cuspide* fulgeret, non bene *cuspis* et *missilis hasta* sibi oppon. Nec video, cur, quae potissimum fieri debebat, cassidis depositae mentio nulla facta sit. Adde quod XIV Metam. 806, idem Mavors

Nunc primum studiis pacis, Deus utilis armis,
  Advocor; et gressus in nova castra fero:
Nec piget incoepti: iuvat hac quoque parte morari;
  Hoc solam ne se posse Minerva putet.
Disce, Latinorum vates operose dierum,
  Quod petis; et memori pectore dicta nota.
Parva fuit, si prima velis elementa referre,
  Roma: sed in parva spes tamen huius erat.
Moenia iam stabant, populis angusta futuris;
  Credita sed turbae tunc nimis ampla suae.
Quae fuerit nostri, si quaeris, regia nati;
  Adspice de canna straminibusque domum.

posita casside Iovem alloquitur. — *Studiis pacis advocor*, invocor, ut poëtae partem carminis suppeditem. Omni enim seq. loco Mars loquitur. — *Vtilis armis*, idoneus armis tractandis; sic Curius *utilis bello*, Hor. I, Od. 12, 42. — Operam hanc suam bene *ingressum in nova castra* vocat, ut Ovid. II, 9, suum studium *militiam* et *arma*. — Pro *morari* uterque Mazar. Zulich. Gottorph. et alii quatuor, *moveri*, quod Heins. duobus aliis Nostri locis illustrat. Sed et ap. prosaicos notionem incipiendi habet, (vide Bent. ad Horat. III, Od. 7, 20), quae h. l. verbis *incoepti* et *nova castra* non male convenit. — *Minervam* Ovidius ipse vs. 7, in exemplum vocavit, idque nunc pungit Martis animum. — *Vates operose dierum* etiam I, 101 legitur. — *Memori pectore nota dictum*, ut Horat. Art. Poët. 367, *hoc tibi dictum Tolle memor*, percipe et memoria tene.

179–232. Prima causa, eaque vera, quam etiam Plutarchus, dicto loco, habet, cui referendae Noster diu immoratur: *Matronae sub Romulo bellum cum Sabinis diremerunt.* — *Elementa*, origines urbis. — *Huius*, qualis nunc est, amplissimae, optimi MSS. praeferunt; nonnulli, *urbis.* — Regii tres nostri *huius;* nullus habens *urbis* nominatur. Lem. — *Spes* illa erat etiam e vaticiniis, v. c. Evandri; Livius I, 7. — *Populi* saepe incolae unius urbis. — De *regia* Romuli vide ad I, 199. Ovidii aetate adhuc spectabatur; hinc *adspice.* — *In stipula.* Cf. I, 205 seq. Nunc quidem haec non pertinent ad rem propositam. — *Carpebat* Heins. recepit e melioribus quibusdam MSS, quum antea *capiebat* ederetur. Burman. monet, etiam *capere somnum* recte dici; nempe hoc obdormiscere significat. Taubn. putat, *munera* rectius dici *capi*, quam *carpi*, quia et Homer. ὕπνου δῶρον ἕλοντο dixit. Sed hoc nihil est. *Carpere* pr. de floribus dicitur quos quis colligit, sed deinde ad alia transfertur, *carpere gramen*, *pabula*, *alimenta*, *auras vitales*, atque omnino frui notat; Horatius I, Od. 11, 8, *carpe diem.* *Carpere somnum*, *soporem*, *quietem* passim quoque apud Virgilium legitur. — Regii tres nostri *capiebat;* sed τὸ *carpebat*

In stipula placidi carpebat munera somni;
  Et tamen ex illo venit in astra toro.
Iamque loco maius nomen Romanus habebat:
  Nec coniux illi, nec socer ullus erat.
Spernebant generos inopes vicinia dives;
  Et malé credebar sanguinis auctor ego.
In stabulis habitasse, boves pavisse, nocebat,
  Iugeraque inculti pauca tenere soli.
Cum pare quaeque suo coëunt volucresque feraeque,
  Atque aliquam, de qua procreet, anguis habet.
Extremis dantur connubia gentibus: at, quae
  Romano vellet nubere, nulla fuit.
Indolui; patriamque dedi tibi, Romule, mentem:
  Tolle preces, dixi: quod petis, arma dabunt.
Festa para Conso: Consus tibi caetera dicet,
  Illo facta die quum sua sacra canet.

bene defendit *Gierig*. Lem. — *Munera somni*, ipse somnus. — *Et tamen* etc. in tenuitate illa vitae tamen immortalitatem meruit. Sententia Romanis luxuriosis admodum commendanda. II, 478, Romulus *a telo venisse in astra* legitur.

187. Sequitur raptus Sabinarum, qui accidit anno quarto ab urbe condita. Cf. Dionys. II, 30 sqq; Plutarch. Rom. 14; Liv. I, 9. — *Maius*. Sed illa magnitudo hominis aetatem duratura erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent; Liv. d. l. qui idem et verba contumeliosissima affert, quibus finitimi contemtum declaraverint. Non tam boves pavisse quam convenas esse, colluviem hominum, nocebat. — *Male*, vix, parum.

193. Vim illius contemtus monstrat. Pluribus haec Art. Amat. II, 481–488, persequitur. — *Procreet* absolute positum. — *Extremis*, vel remotissimis, adeoque gentibus in toto terrarum urbe. — *Dantur connubia*, permittitur e populo vicino uxores ducere.

197. *patriam mentem*, quae vim et arma spectat. — *Tolle preces*, ut XIII Metam. 556, *tolle moras*; Horat. I, Epist. 12, 3, *tolle querelas*. — *Consus*, nomen Neptuni equestris; Livius I, 9. Secundum Dionys. I, 33, iam Arcades in Italia Neptuno Hippio templum consecrarunt, diemque ei sacrum Hippocratia dixerunt, Romani autem Consualia; unde post ludi circenses. Cf. idem II, 31; Plutarch. Rom. 14. — *Illo — canet*. Sic haec verba edidi e coniec. Gronov. Obs. II, 21, probata etiam Heinsio. Hoc enim sibi vult Mars: quid illo die festo factum sit, iam tibi, Naso, non narrabo; ipse Consus dicet, ubi

Intumuere Cures, et quos dolor attigit idem:
Tum primum generis intulit arma socer.
Iamque fere raptae matrum quoque nomen habebant,
Tractaque erant longa bella propinqua mora.
Conveniunt nuptae dictam Iunonis in aedem;
Quas inter mea sic est nurus orsa loqui:
O pariter raptae, quoniam hoc commune tenemus,
Non ultra lente possumus esse piae:
Stant acies; sed utra Dî sint pro parte rogandi,
Eligite; hinc coniux, hinc pater arma tenent.
Quaerendum, viduae fieri malimus, an orbae:
Consilium vobis forte piumque dabo.
Consilium dederat: parent; crinemque resolvunt;
Moestaque funerea corpora veste tegunt.

libro operis tui octavo, mense sextili, a te invocatus, sacra sua tibi referet. Sic omnia plana. Vulgo: *Ipso festa die dum sua sacra canes*. Sed *festa sacra* non bene dicuntur, neque *ipso* habet, quo commode referatur. Multi *illo* aut *illa*. — Tum MSS. variant in *dum* et *quum*, porro in *canes*, *canas*, *facis*, *coles*, item in *festa*, *gesta*, *facta*. Inde Gronov. suam lect. composuit. Ac raptum hunc mulierum Noster etiam Art. Amat. I, 101 sqq. cecinit.

201. *Cures*, Sabini, quorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit; Liv. — *Quos dolor* etc. Caeninenses, Crustumini, Antemnates. — Verbis *tum primum* etc. Dousae videtur poeta dissimulanter sugillasse belli civilis auctores, Pompeium et Caesarem affines. Impietas illius belli sic notatur etiam a Liv. I, 13, ubi mulieres orant, *ne se sanguine nefando soceri generique respergant*

203. *matrum nomen*) Nempe triennium exactum erat ab initio belli usque ad reditum in gratiam. — *Mora* scilic. Sabinorum: *Mora trahi bellum* dicitur etiam Livio IX, 27. — *Dictam*, constitutam. — *Nurus* Martis *Hersilia*, quam et ipsam, tanquam virginem, quum nupta esset, raptam esse nonnulli tradiderant. Dionys. II, 45, qui proxime ad verum videtur accedere, Hersiliam cum filia rapta sponte in urbe mansisse. Is quoque hanc mulierum concionem et Hersiliae consilium refert; quin addit, eamdem duxisse mulierum turbam in castra, et ibi quoque verba fecisse. In Antemnatium causa Liv. I, 11, ei partes quasdam dat. — *Commune* scil. nomen. — *Lente piae*, quas pietas aequa in patres et in maritos frigide sedere iubet, nec quidquam moliri patitur. — *Quaerendum* etc. Sic et apud Livium mulieres: *Melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae, aut orbae vivemus*. — *Consilium* ipsum non memoratur, sed quale fuerit, iam e sqq. apparet. Similiter Virgilius Aeneid. I, 50 sqq.

214. Etiam apud Dionysium et Plutarchum, vestibus lugubribus in-

Iam stabant acies ferro mortique paratae;
  Iam lituus pugnae signa daturus erat;
Quum raptae veniunt inter patresque virosque;
  Inque sinu natos, pignora cara, ferunt.
Vt medium campi passis tetigere capillis,
  In terram posito procubuere genu:
Et, quasi sentirent, blando clamore nepotes
  Tendebant ad avos brachia parva suos.
Qui poterat, clamabat avum, tum denique visum:
  Et qui vix poterat, posse coactus erat.
Tela viris animusque cadunt; gladiisque remotis
  Dant soceri generis, accipiuntque manus.
Laudatasque tenent natas; scutoque nepotem
  Fert avus: hic scuti dulcior usus erat.
Inde diem, quae prima, meas celebrare Kalendas
  Oebalides matres non leve munus habent.
An, quia committi strictis mucronibus ausae,

dutae, infantesque in sinu gestantes avolant in castra, ibique procumbunt in terram. Sed magis illae placent, quales a Livio notantur: *Crinibus passis scissaque veste, ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto* etc. Non erat, cur Heinsius *lituus* in *liticen* mutari vellet. Aeque recte instrumentum signum dare dicitur, ac is qui illo canit.

219. Pro *tetigere* octo MSS. *tenuere*, quod multis illustrat Heinsius. — Tum pro *passis* vulgo *scissis*, alii *sparsis*. — *Quasi sentirent*, nempe quid ageretur. — *Clamabat avum*, clamando appellabat avum. — *Posse coactus erat*; incitabatur a matre, ut avum balbutiret. Fluxit e luxuria ingenii Nasoniani. Taubnerus putat, matres dolores creasse natis, ut clamarent, *Ah vae!* quod fere sonaret, ut *ave*. Sic et Krebsius.

225. Repentina animorum mutatio. Omnes, qui aderant, cum omnibus armis suis memorantur, breviter tamen. — *Tela-cadunt*, et irae virorum molliuntur, et tela ad mortem inferendam parata deponuntur. IV Metam. 175, Vulcano obstupefacto, *et mens, et quod opus fabrilis dextra tenebat, Excidit*: ubi vid. not. — *Tenere* idem fere, quod amplecti, quo cum verbo interdum coniungitur, ut notatum ad Plinii VI, Ep. 7, 1. Affectus avorum iucundo figmento proditur. — *Scutoque*. Burman. dubitat, utrum mox *scuti* legendum sit, an cum quibusdam *scutis*, quia *usus* utrumque casum patitur. — *Oebalides*, quia Sabini ex opinione vulgari genus ducebant e Lacedaemoniis, quorum rex antiquissimus *Oebalus*. Vid. ad I, 260. Quatuor tamen MSS. h. l. *Italides* habent.

231. Si paulo ante *inde* interpretaris *propterea*, hi duo versus *An*-

Finierant lacrymis Martia bella suis?
Vel, quod erat de me feliciter Ilia mater,
Rite colunt matres sacra, diemque meum.
Quid? quod hiems, adoperta gelu, nunc denique cedit,
Et pereunt victae sole tepente nives.
Arboribus redeunt detonsae frigore frondes:
Vvidaque e tenero palmite gemma tumet.
Quaeque diu latuit, nunc se, qua tollat in auras,
Fertilis occultas invenit herba vias.
Nunc fecundus ager: pecoris nunc hora creandi:
Nunc avis in ramo tecta laremque parat.
Tempora iure colunt Latiae fecunda parentes,

suis otiose additi sunt. Malim igitur, *inde*, ab illo tempore. Iam hic dubitat, utrum id factum sit, quia mulieres *committi* etc. an propter Romuli partum ex Ilia. Etenim *an* pauci tantum MSS. habent; caeteri *aut* exhibent. — *Committi*, se committere, se inferre inter strictos gladios. — *Sacra, diemque meum*, primum mensis a me dicti diem, quo mihi sacra fieri debent. Secundam igitur causam uno versu attigit.

235. Tertia causa: *Tempore fecundo par est matronas fecunditatem precibus exposcere a Iunone.* Cum hac vernae vicissitudinis descriptione cf. I, 151 sqq. Singula nunc bene delecta a consilio poëtae, suaviter etiam ornata. — *Adoperta gelu*, glacialis Virgil. dicitur. — Hiems iam Febr. die septimo *cedere* credebatur, sed saepe recurrebat; II, 150, 854. Recurrebat etiam, auctore Columella, identidem per totum Martium. — *Pereunt victae*, liquescunt, contabescunt. *Perire* sic de nivibus etiam Plinius I Ep. 15, 2. In sqq. ante oculos habuisse videtur Horat. IV, Od. 57: *Diffugere nives: redeunt iam gramina campis, Arboribusque comae.* — Bene *detonsae frigore*, praesertim quum frondes saepe cum coma comparentur. *Tonsa oliva* Virgil. Georg. III, 20. Deterius ergo h. l. aliorum *excussae* est, quod Heinsius pluribus illustrat. — Etiam *uvida*, nempe a succis bene se habet, neque in *uvida*, quod Heins. e libris nonnullis praeferebat, mutandum. — Nec scio, an idem iure, quamquam multorum MSS. auctoritate, *gravido* in *tenero* mutaverit. Alterum pleniorem efficit imaginem, atque sic legitur etiam I, 152, ubi idem fere versus. — *Herbae* incrementa suaviter descripta. — *Occultas* illas *vias* Virgil. Georg. I, 89, *caeca spiramenta* vocat, quamquam et *vias* atque *venas*.

241. Calpurn. Ecl. V, 22, de verno tempore: *Tunc Venus et calidi scintillat fervor amoris, Lascivumque pecus salientes accipit hircos.* — *Larem* etiam apibus tribuit Virgil. Georg. IV, 43, et *penates* vs. 155. — *Quarum militiam* etc. Taubn. explicat: quarum proles vel militis officio fungatur, vel sacerdotio, sive *votis*, oportet. — Immo *partus*, actus pariendi,

Quarum militiam votaque partus habet.
Adde, quod excubias regi Romanus agebat,
Qua nunc Esquilias nomina collis habet.
Illic a nuribus Iunoni templa latinis
Hac sunt, si memini, publica facta die.
Quid moror, et variis onero tua pectora causis?
Eminet ante oculos, quod petis, ecce tuos.
Mater amat nuptas; matris me turba frequentant:
Haec nos praecipue tam pia causa decet.
Ferte Deae flores: gaudet florentibus herbis
Haec Dea: de tenero cingite flore caput.
Dicite, Tu lucem nobis, Lucina, dedisti;

quem uxoras in votis habent, et in quo *militia* earum (conf. II, 9) cernitur.

245. Quarta causa, quam etiam Festus memorat: *Martias Kalendas matronae celebrant, quod eo die Iunonis Lucinae aedes coli coepta sit.* Posita autem illa aedes in eo Esquiliarum vertice fuit, qui Cispius dictus. De illo monte etiam Varro IV, 8: *Esquilia Salii scripserunt ab excubiis regis dictas.* Hanc etymologiam Noster quoque afferre voluit: excubiae ibi agebantur Romulo, quum Titum Tatium infidae societatis suspectum haberet. Olim edeb. *excubias ubi rex Romanus agebat.* Sed pro *agebat* multi ex melioribus *habebat.* Hinc, mutata paululum interpunctione, legendum puto, *excubias ubi rex Romanus habebat, Qua nunc Esquilias nomina collis habet, Illic* etc. Sic haec verba melius iuncta sunt ad causam rei propositae reddendam. Et vidi idem fere et Taubn. placuisse.

249. Quinta causa, eaque Marti maxime decora: *Iunonis amor in nuptas, et inde harum amor adversus Martem.* — *Mater* mea Iuno. — *Matris turba*, turba matronarum matrem colentium, *me frequentant*, celebrandum sibi sumserunt primum mei mensis diem: qua pietate ergo simul color. Taubnero videtur bis verbis et haec sententia subiici posse: ideo, quod mater quaelibet filias suas amat, me *matrum* (sic ante Heins. edeb.) turba frequentant, ut cladem a generis avertam. Etiam Krebsius tuetur *matrum*, forsan vere, nam *matris* in nullo MS. reperitur. Tantum nonnulli *matres* habent, unde Heinsius suam lectionem exculpsit. — Regii nostri *matrum*, quod bene se habet; alterum vix intelligitur. Lem.

253. Exhortatio ad Deam rite et pie colendam. — *Herbis.* Duo Farnes. *arvis*; inde Heins. coniicit *florentibus aris*, aris floribus incinctis. Aras florentibus coronis cingi solitas esse certum est; nihil tamen mutandum arbitror: nam *florentes herbae* sunt ipsi flores; Virg. Ecl. IX, 19, *humum florentibus herbis spargere.* In Matronalibus, ut in aliis sacris, flores esse adhibitos etiam ex Horatii d. l. patet. Quomodo adhibendi sint,

Dicite, Tu voto parturientis ades.
Si qua tamen gravida est, resoluto crine precetur,
Vt solvat partus molliter illa suos.
QVIS mihi nunc dicat, quare coelestia Martis
Arma ferant Salii, Mamuriumque canant?
Nympha, mone, nemori stagnoque operata Dianae:

iam additur, *de tenero cingite flore caput* effigiem Iunonis. Et *de tenero flore* dictum, ut *canitiem largo de pulvere turpat* apud Claudianum XIX, 25. — *Si qua tamen* etc. Heinsius malit persona secunda *es*, *preceris*, *tuos*. Verum Noster apostropha prope abutitur. Nolim igitur eamdem ei figuram etiam invitis libris obtrudi. — De *Lucina* confer II, 449.

259–398. *Saliorum origo et festum.* Secundum Plutarch. Num. cap. 13, octavo regni Numae anno, quum pestis per Italiam saeviret, atque Romam etiam exhauriret civibus, pelta aenea e coelo delabitur. Numa ex Egeria Musisque se ait comperisse, missam illam esse in urbis salutem, servandamque cum undecim aliis scutis eiusdem formae. Quo facto, morbus cessavit. Hinc rex Salios instituit, peltarum istarum custodes et ministros. Dionys. II, 71, hoc unum narrat, scutum quoddam in Numae regia inventum esse, a nullo mortali illatum. Verum Ovidius vel ipsum, vel alios auctores secutus, aliud miraculum immiscuit, quod Plutarch. cap. 15 refert. Arnobius autem, lib. V, pag. 154, ex Antiate repetit et exagitat. Namque fulmina quum aliquando plurima cecidissent, Numa, monente Egeria, Picum et Faunum, vi adhibita, consulit de iis expiandis. Horum arte Iupiter coelesti e sede ad colloquium cum Numa elicitur, eumque docet, qua ratione fulmina sint procuranda; quin pignora imperii certa ei promittit. Promissum fides sequitur; altero enim die inter tonitrua et fulgura scutum leniter, populo spectante et acclamante, decidit. Id ne furto auferri possit, Mamurius opifex iubetur plura scuta eiusdem figurae facere.

259–262. Nova invocatio. *Marti Gradivo* lecti erant Salii, Liv. I, 20, et in aede eius arma coelestia servabantur. — De *Mamurio* vide vs. 383. — *Canant*. Vulgo *vocent*, quod vers. 392 legitur. Nunc meliores MSS. alterum praeferunt. — Regius codex B solus habet *vocent*; in hac varietate ex numero codicum maiori servetur τὸ *canant*. LEM. — Egeria mox *Nympha* aut *Dea* vocatur; mox Musis annumeratur; Dionys. II, 60. A Liv. I, 21, concilia Musarum cum Egeria memorantur. Idem eamdem et *coniugem* Numae vocat, ubi Strothio haec vox forte sine causa suspecta erat. Secundum alios scriptores non nisi nocturnos cum ea congressus habuit in antro quodam. Ea nunc commode invocatur, quippe pars fabulae seq. — De *nemore* et *stagno Dianae* mox plura. — Ibi Egeriam *operari Dianae* recte dici negat Heins. quia potius gemitu questuque *sacra Dianae impedit*, XV Metam. 489. *Operari* etiam est operam dare; sed tunc fere nomen rei additur, non loci. Eric. Dous. Putean. et quinque alii, *adoperta*, quod Heins. praefert, quia Me-

Nympha, Numae coniux, ad tua facta veni.
Vallis Aricinae silva praecinctus opaca
Est lacus, antiqua relligione sacer.
Hic latet Hippolytus furiis direptus equorum;
Vnde nemus nullis illud initur equis.
Licia dependent, longas velantia saepes,
Et posita est meritae multa tabella Deae.
Saepe potens voti, frontem redimita coronis,

tam. dict. loc. *latere* dicitur *abdita silvis:* idque nec Taubn. improbat. Ita et Marsus edidit, sed in notis habet *operosa*, quam officiosam interpretatur. Duriter tamen abdita silvis *nemori stagnoque adoperta* vocatur. Caeterum eadem varietas reperitur Tibul. II, 3, 36. — Mox revocavi *facta*, quod Heins. abolevit, quum veteres nonulli *festa* aut *sacra* haberent. Nempe formula solemnis, qua Dii ad sacra sua aut festa venire dicuntur, hic decepit librarios. In seqq. autem non de *festis*, sed de *facto* quodam Egeriae sermo est. *Ad tua facta veni*, adea ad facta tua mihi suppeditanda.

263–275. Nemus Dianae prope Ariciam, urbem Latii, et in eo Egeriae fons describitur. Conf. XV Metam. 479 sqq; Virgil. Aeneid. VII, 761 sqq, et inprimis Strabo lib. V, pag. 239. Non pertinet hic locus ad rem, sed insertus est varietatis et copiae causa. — Prope *Ariciam*, sub Albano monte, *nemus* erat cum *lacu*, in quo nemore *Diana* colebatur peregrino more, qui Scythicum ritum referebat. Hinc fabula nata videtur de Diana Taurica ab Oreste, Thoante rege interfecto, illuc translata. In eodem templo Dianae heros indigena Virbius cultus, ex quo seriores *Hippolytum* fecere. Vid. Heynii Exc. VIII ad Aeneid. VII. — De *Hippolyti* fatis et tristi morte vid. ad Met. dict. loc. — *Direptus.* Alii *distractus*, quod Mitscherl. recepit. Vtrumque verbum de Hippolyto legitur. Vid. Heins. — *Furiis*, furore, gravius est quam, quod olim edebatur, *loris*, quamquam apud alios auctores *lororum* quoque mentio fit, ubi Hippolyti necem narrant. — Recte *latet*, non *iacet*, ut alii habent. Metam. dict. loc. Virbius, *Numine sub dominae lateo.* Apud Virg. Trivia eum *secretis recondit sedibus*, ubi *solus in silvis aevum exigat.* Sequentia *nullis initur* (vulgo *aditur*) *equis*, notat etiam ipse Virgil. causa addita: *Vnde etiam Triviae templo lucisque sacratis Cornipedes arcentur equi, quod litore currum Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.*

267. Sic superstitio veterum colere solebat loca sacra. VIII Metam. 744: *Vittae mediam* (arborem) *memoresque tabellae Sertaque cingebant, voti argumenta potentis.* — *Tabellae* illae effigie Deae titulisque insignitae erant. Vide Heyn. ad Tibul. I, 3, 28. — *Velare* verb. pr. in hac re. — Mulieres *potentes voti*, compotes factae voti, Dianae vota solvebant etiam sic, ut facibus delatis ardentibus lucum eius illustrarent. Vid. Wernsdorf. Exc. VII ad Gratii Cyneg. Matronis se immiscebant etiam puellae aman-

Femina lucentes portat ab urbe faces.
Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces;
Et perit exemplo postmodo quisque suo.
Defluit incerto lapidosus murmure rivus:
Saepe, sed exiguis haustibus, inde bibes.
Egeria est, quae praebet aquas, Dea grata Camenis:
Illa Numae coniux, consiliumque fuit.
Principio nimium promtos ad bella Quirites
Molliri placuit iure, Deûmque metu.
Inde datae leges, ne firmior omnia posset:
Coeptaque sunt pure tradita sacra coli.
Exuitur feritas, armisque potentius aequum est.

tes. Itaque Propert. II, 23, 39, sune exprobrat, quod velit *accensis currere taedis In nemus*, et *Triviae lumina ferre Deae.* — Sacerdos Dianae in illu nemure *Rex Nemurensis* dictus. Id sacerdotium servi fugitivi (*pedibus fugaces*, δραπέται Strab.) ad se rapiebant, ita quidem, ut *manu fortior* priorem sacerdotem interficeret: quem murem Strabo d. l. βαρβαρικὸν καὶ Σκυθικὸν ἔθος vocat. Cuuf. Art. Amat. I, 26u, ubi *parta per gladios regna nocente manu.*

273. *Egeria*, Numa mortuo, in illu nemure abdita, prae moerure in *fontem* mutata est; Metam. dict. loc. — *Incertum*, quia adstautibus nou apparet unde sit. Strabo de lacu Dianae, αἱ δ' ἀποῤῥύσεις ἐνταῦθα μὲν ἄδηλοι εἰσὶν etc. — *Bibes* Heins. praetulit e Mazar. et Zulich. quum antea ederetur *bibi.* — *Exiguis haustibus*, forte quia ei vis quaedam peculiaris tribuebatur. — *Grata Camenis*; vid. ad vs. 259. — *Consilium.* Dinuys. vocat eam διδάσκουσαν τὴν βασιλικὴν σοφίαν. Et simulabat Numa, eius se monitu, quae acceptissima Diis essent, sacra instituere; Liv. I, 19.

277-284. Summa meritorum Numae, qui conatus est τὴν πόλιν, ὥσπερ σίδηρον, ἐκ σκληρᾶς καὶ πολεμικῆς μαλακωτέραν ποιῆσαι καὶ δικαιοτέραν· Plutarch. Num. 8, ubi plura de audacissima civium ferocia. Etiam a Dionys. 62, εὐσέβειαν πρῶτον διδάσκων, ἔπειτα δικαιοσύνην Numa inducitur. — Leniter Noster cives nutavit *nimium promtos ad bella*, ut I Metam. 126, *promtior ad arma*; gravius Liv. I, 19, *efferatos militia animos.* — *Firmior*, robustior, viribus valentior; Plin. III, Epist. 9, 11, *robustissimus et firmissimus.* Olim h. l. vulgabatur *fortior:* quae duo saepissime inter se permutata sunt. Vid. Heins. et nos ad Plin. I, Ep. 12. — *Sacra* et a Romulo *tradita* renovavit Numa, et ipse plura addidit; Dionys. 63. — *Pure* idem quod pie. Tibul. I, 3, 25: *Pie dum sacra colis, pureque lavari Te, et puro secubuisse toro.* Hoc loc. pro *pure* Mazar. Ambros. et alii *merito* habent. — *Exuitur.* Burm. cum MSS. Farnes. et Ambros. tanquam verb. efficacius malit *exigitur.* Mihi vero alterum verbum satis grave et elegans videtur; Clau-

Et cum cive pudet conseruisse manus.
Atque aliquis, modo trux, visa iam vertitur ara;
Vinaque dat tepidis salsaque farra focis.
Ecce Deûm genitor rutilas per nubila flammas
Spargit, et effusis aethera siccat aquis.
Non alias missi cecidere frequentius ignes:
Rex pavet, et vulgi pectora terror habet.
Cui Dea: Ne nimium terrere; piabile fulmen
Est, ait; et saevi flectitur ira Iovis.
Sed poterunt ritum Picus Faunusque piandi
Prodere, Romani numen uterque soli.

dian. XV, 397: *Naturamque simul, fratremque cruentus Exuit.* Sil. XIII, 120, *exuta feram*, ferinam indolem. — *Atque aliquis* etc. Vim religionis in mentibus Quiritium declarat; itaque vis in voc. *modo* et *iam* inest. — *Vertitur* rectius cum Burman. interpretaberis, mutatur, quam cum Neapol. corpus dextrorsum circumagit more adorantium. — *Trux* ad ingenium violentum referendum. — *Salsa farra.* Patav. et Strozzae, *farraque fracta*, unde Heinsius faciebat *fricta*; sine causa.

285. Nunc demum narratio ipsa incipit, cuius prior pars simillima reperitur iis, quae Virg. Georg. IV, 387 sqq; de Cyrene, Aristaeo et Proteo habet. Neque tamen haec adsimilavit Ovid. sed hausit ex Antiatis libro secundo, ficta, ut Plutarch. monet, a superstitione antiquissimae aetatis. Liv. igitur I, 20, iis spretis, auguriis Numam consuluisse Iovem Elicium narrat, quae suscipienda essent atque procuranda. — Iupiter *per nubila* flammas spargens, minus terribilis, quam *per purum tonantes equos agens*; Horat. I, Od. 34, 8. Itaque Iulio Caesare interfecto, *Non alias coelo ceciderunt plura sereno Fulgura*; Virgil. Georg. I, 487. — De formula *pectora terror habet*, vid. ad IX Metam. 291.

289. *Dea*, Egeria. — *Piare*, expiare et vs. 343, *procurare fulmen* Arnob. d. l. sic circumloquitur: *Scire remedia, quibus averti possint, quae per fulminis iactum in humanis fieri* Iupiter *constituerit rebus.* — *Faunus*, *Pici* filius, Aboriginum rex, vir prudens, quem Romani, ut Deum patrium atque fatidicum, sacrificiis et carminibus colebant; Dionys. I, 31. Sed iam ante Romam conditam, oraculum eius consulebatur; Aeneid. VII, 81: *At rex sollicitus monstris, oracula Fauni, Fatidici genitoris, adit.* Sed in societatem honoris divini etiam *Picus* venit. Plutarch. dicto loco iis medicamentorum scientiam tribuit, atque artium magicarum. Vid. Heynii Exc. V ad Aeneid. VII. — Disputant editores, utrum *prodere*, an *tradere*, an *edere* legendum sit. *Prodere* Heins. ex Vrsin. Voss. Mazarin. Zulich. et sex aliis adoptavit, quod sit verbum sacris frequenter adhibitum. Burman. vult, aut hic, auctoritate Pateani multorumque aliorum, *edere*

Nec sine vi tradent: adhibeto vincula captis,
  Atque ita, qua possint, erud t, arte capi.
Lucus Aventino suberat niger ilicis umbra,
  Quo posses viso dicere, Numen inest.
In medio gramen, muscoque adoperta virenti
  Manabat saxo vena perennis aquae.
Inde fere soli Faunus Picusque bibebant.
  Huc venit, et fonti rex Numa mactat ovem:
Plenaque odorati disponit pocula Bacchi;
  Cumque suis antro conditus ipse latet.
Ad solitos veniunt silvestria numina fontes;
  Et relevant multo pectora sicca mero.
Vina quies sequitur: gelido Numa prodit ab antro;
  Vinclaque sopitas addit in arta manus.

legendum, aut vers. 294, *edidit* pro *erudit*. *Edere* enim non minus esse in sacris proprium, quae in vulgus proferantur. Sic sane Tibul. I, 4, 73: *Haec mihi, quae canerem Titio, Deus edidit ore*. III, 4, 42, de Apolline: *Edidit haec dulci tristia verba modo*. Neque tamen haec verba sacris propria crediderim. Plutarch. τὸν ἐπὶ τοῖς κεραυνοῖς ἐκδιδάξαι καθαρμόν, pro quo mox ὑποθέσθαι. Arnob. de hac eadem re: *Perdocuisse regem*, quamquam et *non ipsi edidere quaerenti*. Cum sqq. *nec sine vi* etc. conf. Virg. Georg. IV, 398 sq.

295. Fauni oraculum in luco Albuneae erat; Virg. Aeneid. VII, 81 sqq, ubi vide Int. Sed nunc prior lucus memoratur, sub *Aventino*, quem olim largos habuisse *fontes*, *lucosque opacos*, e Plutarchi dict. loc. discimus. — *Niger*, *a* nigricante ilicis virore; IX Metam. 664, *nigraque sub ilice manat*. Cul. 138, *Ilicis et nigrae species*. Sic melius capies, quam de umbra obscura. — *Inde soli — bibebant*, quia ipsis sacer. Arnob. *illis aquandi solemne iter huc fuit*.

301. *odoratus Bacchus*, vinum odorum, adeoque generosum, etiam Georg. IV, 279. Arnob. *liquoribus odoratis fragrantia pocula*. — Sed pro *Dis ponit*, quod Heinsius non nisi ex ingenio suo dederat, *disponit* revocavi, etiam propter Arnob. apud quem Numa pocula *non parvi numeri* vino mulsoque complet. Apud Plutarch. vero fontem ipsum, ex quo illi bibere solebant, vino miscet et melle. — *Cum suis*. Nempe castos duodecim iuvenes secum ductos celavit apud aquam cum vinculis; Arnob d. loc. — *Antrum* forte illud ipsum, in qua congressus cum Egeria habebat; etenim id quoque sub Aventino.

305. *Vina quies sequitur*) Sopor gravis ex ebrietate intel. Vid. Arnob. Secundum Plutarch. hi capti, aeque ac Proteus, in varias se mutarunt formas, oculisque horrendas obiecerunt imagines. Haec Noster omisit, forte quia nolebat cum Virgilio

Somnus ut abscessit, tentando vincula pugnant
Rumpere: pugnantes fortius illa tenent.
Tum Numa: Dî nemorum, factis ignoscite nostris,
Si scelus ingenio scitis abesse meo;
Quoque modo possit fulmen monstrate piari.
Sic Numa; sic quatiens cornua Faunus ait:
Magna petis; nec quae monitu tibi discere nostro
Fas sit: habent fines numina nostra suos.
Dî sumus agrestes, et qui dominemur in altis
Montibus: arbitrium est in sua tela Iovi.
Hunc tu non poteris per te deducere coelo:
At poteris nostra forsitan usus ope.
Dixerat haec Faunus: par est sententia Pici.
Deme tamen nobis vincula, Picus ait.
Iupiter huc veniet, valida deductus ab arte:

concertare. — *Tentando pugnant* bene Heinsius ex prim. Ambros. Laeti et plurimis aliis, praetulit alteri *pugnando tentant;* illud magis est poëticum, et *pugnare* saepe infinitivo iunctum legitur; vide ad I Metam. 685. Heins. tamen et suadebat, *luctando pugnant.* Sine causa. *Tentare*, periculum facere, an possis aliquid efficere. — *Fortius tenent*, arctius continent; II Metam. 127, *fortius utere loris*, de auriga.

312. Concussio capitis nunc difficultatem rei propositae indicat. Lenzio signum esse videtur furoris fatidici iamiam incipientis. Verum talis furor, qui sane hominum vaticinantium esse solet, Deum dedecet, nec ullum eius vestigium hoc loco apparet. Immo sanus est et satis moderatus omnis Fauni monitus. — *Nec quae monitu* etc. Tradiderant tamen nonnulli, didicisse hanc procurationem Numam ab ipsis. Vide Plutarch. — *Numina nostra*, vis, potestas nostra divina. — *Hunc tu non poteris* etc. Apud Arnob. instituunt regem, quibus ipse Iovem modis et sacrificiis ad terras eliciat. — *Deducere* verb. pr. magarum, quae et lunam *coelo deducere* poterant. Plutarch. καταγαγεῖν τὸν Δία μαγεύσαντας.

321. Lectio *deductus ab arte* verissima mihi videtur; namque *deducere*, quod vs. 317 praecesserat, hic commode repetitur, et *valida* bene convenit τῷ *arte*, et *ab arte* est ope artis. Male Taubn. putat, hunc usum praepositionis *ab* inusitatum esse. Vide Cortius ad Sallust. Iug. XXXI, 2. Neque video, cur *arx* Iovis *valida* dicatur. De *arte* sermo est in seqq. Et tuentur haec se multorum MSS. auctoritate. Olim edeb. *perductus ab arce*. Sed *arte* iam Nauger. notabat ex nonnullis. *Deductus* primus Scaliger e codice vet. protulit, probatum et Daniel. Heinsio atque Neap. postea

Nubila promissi Styx mihi testis erit.
Emissi quid agant laqueis, quae carmina dicant,
Quaque trahant superis sedibus arte Iovem,
Scire nefas homini: nobis concessa canantur,
Quaeque pio dici vatis ab ore licet.
Eliciunt coelo te, Iupiter, unde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
Constat Aventinae tremuisse cacumina silvae:
Terraque subsedit pondere pressa Iovis.
Corda micant regis: totoque e pectore sanguis
Fugit; et hirsutae diriguere comae.
Vt rediit animus, Da certa piamina, dixit,
Fulminis, altorum rexque paterque Deûm;
Si tua contigimus manibus donaria puris;
Hoc quoque, quod petitur, si pia lingua rogat.
Annuit oranti: sed verum ambage remota
Abdĭdit, et dubio terruit ore virum.

plures MSS. haec duo confirmarunt. — *Nubila*, quia nebulas exhalat iners; II Met. 435.

323. sqq. Excusat se Ovidius, quod non enarrat, quid Dii illi egerint, ut IV, 552. — *Carmina* Neap. intell. verba Pontificis, quum fulmina condebat. Immo formula incantationis cogitanda, qua illi Iovem eliciebant; II, 426. — De formula *scire nefas*, de iis, quae scire conari impium est, vid. Bentl. ad Horat. I, Od. 11, 1. — *Disci* Burm. e coniect. Heinsii dedit, quamquam nec *duci* ex uno Voss. improbat. Caeteri *dici*, quod revocavit Mitsch. et defendit Krebs. Recte, propter MSS. auctoritatem; alioquin *disci* defendi posset e verso 313.

327. Liv. I, 20: *Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Iovi Elicio aram in Aventino dicavit. Deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.* — *Minores*, posteri. — De *tremore* illo, divinae praesentiae signo, alibi dictum; conf. II, 439. Numam horror ille sacer corripit, Deo viso; et in precibus solemnis erat illa conditio, si te pie colui. Et cultum nunc per *donaria*, pietatem per *puras manus* exprimit. — *Da piamina*, edoce piamina.

337. *Ambages* de ambiguis et obscuris oraculorum verbis dici, notum est; IV, 668; VII Metam. 761. At qui verum abdit, dubioque alterum terret ore, is ambages illas non removet. Obscuritas nunc erat a brevitate, qua Iupiter Numae sapientiam tentabat; itaque *ambages* circuitionem interpretabimur; colloquium autem illud, auctore Plutarcho, sic fere informabimus. I. Fulmina procura capitibus. N. caeparumne? I. hominis. N. crinibusne? I. animalis. N

Caede caput, dixit: cui rex, Parebimus, inquit:
Caedenda est hortis eruta cepa meis.
Addidit hic, Hominis: Summos, ait ille, capillos.
Postulat hic animam: cui Numa, Piscis, ait.
Risit; et His, inquit, facito, mea tela procures,
O vir colloquio non abigende meo.
Sed tibi, protulerit quum totum crastinus orbem
Cynthius, imperii pignora certa dabo.
Dixit, et ingenti tonitru super aethera motum
Fertur, adorantem destituitque Numam.
Ille redit laetus, memoratque Quiritibus acta:
Tarda venit dictis, difficilisque fides.
At certe credemur, ait, si verba sequatur
Exitus: en, audi crastina, quisquis ades.
Protulerit terris quum totum Cynthius orbem,
Iupiter imperii pignora certa dabit.
Discedunt dubii, promissaque tarda videntur;
Dependetque fides a veniente die.
Mollis erat tellus rorataque mane pruina:

maenis? I. ridens, His facito etc. Atque tribus illis rebus Plutarchi adhuc aetate Romani procurabant. — De *moena*, genere *piscium*, vid. ad II, 578. — Vulgatam *sumes* Heins. MSS. Naugerii et quatuor suorum auctoritate recte in *summos* mutavit. Secunda enim persona *sumes* in hoc colloquio parum placet. — Sed *colloquio meo* non nisi Arundel. pro diversa lect. tum duo alii habent. Itaque forsan e caeteris *Deûm* revocandum.

346. *pignora imperii*, munera Deorum fatalia, quorum conservatione perpetuitas et salus imperii nitebatur. Vid. Boecler. de pignoribus imperii. Ea erant Palladium et, quod nunc promittitur, scutum coeleste. Male Rutil. Itin. II, 55, libros Sibyllinos addit. Vid. Wernsdorf. Exc. VIII extr. — Dii, quando e conspectu hominum avolabant, signa quaedam dabant divinitatis suae: Heyn. Excurs. XIII ad Aen. I. Iupiter nunc cum *tonitru* aufertur. — Eo *moveri* coelum saepe dicitur, ut multis docet Heins. — *Destituit*, reliquit.

350. Vix, nec nisi eventus postquam promissis constitit, fidem ei habent Quirites. — *Creditur* is, cui fides habetur. Bene igitur Heinsius ex Sarrav. et duobus aliis MSS. *credemur* adoptavit, quum alii *credemus*, *credamus* aut *credetis* habeant. — *Crastina*, quae cras evenient. Non opus est, ut ex Heinsii ingenio, *crastine*, quisquis cras aderis, scribamus.

357. Burmanno haec terrae affectio

Ante sui populus limina regis adest.
Prodit, et in solio medius consedit acerno:
Innumeri circa stantque silentque viri.
Ortus erat summo tantummodo margine Phoebus:
Sollicitae mentes speque metuque pavent.
Constitit, atque caput niveo velatus amictu,
Iam bene Dîs notas sustulit ille manus;
Atque ita, Tempus adest promissi muneris, inquit:
Pollicitam dictis, Iupiter, adde fidem.
Dum loquitur, totum iam sol emerserat orbem:
Et gravis aetherio venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit.
Credite dicenti: mira, sed acta, loquor.

commemorari ideo videtur, quod inde omen captatum sit, id certe factom esse ab Augusto; Suetoo. August. 92. Nisi poëtam credas tempus tantum matutinum describere voluisse. Orto contra sole *pruinosae siccantur herbae*, IV Met. 82; et nocte *sparsa coelesti rore madet humus* supra I, 312. Dedimus autem, non *rorata*, sed *rorataque*, quod plurimi MSS. ex melioribos et prima editio agnoscuot, quod Burmannus probavit, recepitque etiam Mitscherl. — De *solio* hoc *acerno* vide ad IV Metam. 486: occurril etiam Aeneid. VIII, 178. Male igitur primus Farnesianos, Ambrosian. et tres alii, *eburno*. — *Silentium*, signum cupidae exspectatioois. Eius et vim et tempus, quo maxime crevit, bene poëta notavit, *Ortus... pavent*. Similis exspectationis vim Livius I, 25, sic expressit: *erecti, suspensi erant; torpebat vox spiritusque*.

363. *Niveum* illum *amictum* Neap. Taubnerus et Schirach. galeam sacerdotalem intellexerunt; at illa *amictus* dici non potest. Precantes et sacra facientes capite obvoluto erant, ne quid mali ominis eos turbaret: id quod passim his nostris verbis exprimitur. Virgil. Aeneid. III, 405: *purpureo velare* (*memento*) *comas adopertus amictu*, et ib. vs. 545: *capita ante aras phrygio velamur amictu*. — *Pollicitam* etc. confirma, quod verbis promisisti; XI Met. 107, *pollicitam fidem tentat*, periculum facit, an fides habenda sit promissis, ubi vide notam.

367. *emerserat*, e mari protulerat. *Emergere* active dici, atque casom quartum habere adiunctom, multis exemplis docuit Heinsius, qui id ex Vaticano uno et Thuano recepit. Nonnulli, *evolverat*. Vulgo, *emoverat*. Infra vs. 517, *demergere orbem*. — Pro *et gravis* Heins. mallet *ea gravis* et mox ex altero Puteano *vergit* praefert alteri *venit*. — *Sine nube*, quo notabilius hoc tonitru esset, quum naturalibus ex causis profectum non videretur. — *Ter tonuit*. VII Metamorphoseon 619, *Tonitru secundum* vocatur.

A media coelum regione dehiscere coepit:
  Submisere oculos cum duce turba suos.
Ecce levi scutum versatum leniter aura
  Decidit: a populo clamor ad astra venit.
Tollit humo munus, caesa prius ille iuvenca,
  Quae dederat nulli colla premenda iugo;
Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est,
  Quaque notes oculis, angulus omnis abest.
Tum memor imperii sortem consistere in illo,
  Consilium multae calliditatis init.
Plura iubet fieri simili caelata figura,

371. *A media regione*, a summo coelo, ubi arx Iovis. Mazar. et Voss. *A media subito coelum discedere visum est*, quam lect. elegantem Heinsius iudicat, quum *discedere coelum* formula sit in hac re solemnis. Perinde est, utrum verbum eligas. Plinius VI, Epist. 20, 9: *nubes atra in longas flammarum figuras dehiscebat.* Vtrumque coniunxit Seneca Nat. Quaest. I, 19: *Chasma est, quum aliquod coeli spatium discedit, et flammam dehiscens velut in abdito ostentat.* — Ad fulgura sane homines *submittere oculos* solent; sed ita illi *scutum levi versatum aura* spectare non potuissent. Vnus Petavii, *surrexere manus cum duce turba suas*, quod Burmannus minime ab indocto librario profectum putabat: namque *surgere* etiam active pro *surrigere* poni; et rectius fiduciae Numae convenire, ut oculos intentos in coelum teneat, et deinde, viso ancili, tollat manus ad coelum: *suo* tamen posse retineri. Verum illa lectione non opus est, namque etiam *submittere* sursum tollere notat; Silius XII, 640: *Summissas tendunt alta ad Capitolia dextras*, ubi vide Drakenb. Quid, quod et notio τοῦ *furtim* h. v. inest, (Livius XXVI, 44, *subsidia submissa e castris*) quae hoc loco bene convenit? MSS. meliores (et Regii nostri) habent *suos*, quod cum Mitscherlichio praetulimus.

377. Secundum Iubam, quem Plutarch. dicto loco excerpsit, scribendum foret *ancyle*, idque a graeco ἀγκύλον, curvum, derivandum. Sed Plutarchus ipse de hac etymologia dubitat, pluresque alias affert. In libris latinis ubique *ancile* scribitur; et sic scribendum est ex Ovidii derivatione, quacum consentiunt, quae Festus habet: *Ancile vocatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum infimumque latus pateret.* Similiter fere Varro lib. IV. Secundum eundem lib. VI, p. 78, in carmine Saliari *ancisia* scriptum erat. Forma apud Plutarchum pluribus describitur: orbis non est, nec, qualem pelta, circuitum habet; sed sinus refert lineae tortuosae, cuius apices flectuntur, et densitate in se concurrunt. Dionysius II, 71, negat usquam ante visam esse in Italia talem figuram.

381. *Plura*, permulta Dionysius ait. — *Caelata* nunc nil nisi sculpta. Pignoribus imperii *insidiari* populi,

Error ut ante oculos insidiantis eat.
Mamurius, morum fabraene exactior artis,
  Difficile est, illud, dicere, clausit opus.
Cui Numa munificus, Facti pete praemia, dixit:
  Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Iam dederat Saliis, a saltu nomina ducunt,
  Armaque, et ad certos verba canenda modos.
Tum sic Mamurius: Merces mihi gloria detur,
  Nominaque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
  Praemia persolvunt, Mamuriumque vocant.
Nubere si qua voles, quamvis properabitis ambo,
  Differ: habent parvae commoda magna morae.
Arma movent pugnam: pugna est aliena maritis;
  Condita quum fuerint, aptius omen erit.
His etiam coniux apicati cincta Dialis

finitimi solebant. *Vt error ante oculos eat.* Sic exornavit illud, ut iam insidians dubius haereat. *Error* etiam de incertitudine dicitur. — *Mamurium* (quem multi MSS. *Marmurium*, nonnulli *Mammurium*, Dionys. Μαμόριον, vocant) Plutarchus ab *arte* tantum laudat, ἕνα τῶν ἄκρων δημιουργῶν, sed *morum* etiam fama floruerit necesse est. — Is *clausit*, absolvit, *opus*, ad quod post alios accessit. Lenzius *clausit* interpretatur, ab omni parte rotundum fecit, orbe certo inclusit. Sed *claudere* etiam notionem absolvendi habere, docet Drakenb. ad Silium XIII, 686. — *Illud* opus Heinsius ex Vrsini codice praetulit. Vulgo *ulli*, quod Krebsius tuetur. Nonnulli *illi*. In Heinsii lectione sane traiecta non bene sunt verba; sed nec *ulli* magnopere placet. — *Exactus*, perfectus, nunc secundum casum adiunctum habet.

387. *a saltu*, a tripudiis, quibuscum ancilia gestabant per urbem. Plutarchus, ἀπὸ τῆς ὀρχήσεως ἁλτικῆς: Dionysius, ἀπὸ τῆς συντόνου κινήσεως. — Ad tibiae *modos* citatos armati saltabant, modo omnes simul, modo per vices, atque *carmina* canebant. Instructi erant aeneis et balteis et galeis et tegumentis in pectore, atque pugionibus, quibus identidem ancilia pulsarent. — Praeter *Mamurium* serius et aliorum nomina carmini Saliari inserta esse, docet Neapolis ad hunc locum. — *Sonent;* X Met. 205: *Te lyra, te carmina nostra sonabunt.*

393. Eodem tempore et iter facere religiosum erat. Vide Lipsium in Antiq. Lect. V, 16. — *Condi* ancilia dicebantur, ubi templo reddebantur. — Flamen *Dialis* solus albo galero aut *apice* insignitus erat, neque sine eo licebat ei sub dio versari. — *Coniux* eius Flaminica venenato operta et rica redimita prodibat. Erat au-

Lucibus impexas debet habere comas.
TERTIA nox emersa suos ubi moverit ignes,
Conditus e geminis Piscibus alter erit.
Nam duo sunt: austris hic est, aquilonibus ille
Proximus: a vento nomen uterque tenet.
QVVM croceis rorare genis Tithonia coniux
Coeperit, et quintae tempora lucis aget:
Sive est Arctophylax, sive est piger ille Bootes,
Mergetur, visus effugietque tuos,
At non effugiet Vindemitor: hoc quoque causam
Vnde trahat sidus, parva docere mora est.
Ampelon intonsum, Satyris Nymphaque creatum

tem *venenatum* pallium flammeo colore, et *rica* peculiare capitis cingulum. Vide Gellium Noct. Att. X, 15, ibique Intt. — Hinc et nunc *cincta* vocatur, quod Heinsius tuetur verbis Festi: *Cincta Flaminica veste velata.* Nam alii *sancta*, *capitis distincta* aut *discincta* etc. habent. Iam Flaminica multis legibus tenebatur, de quibus Gellius dicto loco et Schwarzius ad Plinium paneg. LXXXIII, 5. In iis erat, ne certis temporibus caput comeret, ungues resecaret etc. Confer IV, 226.

399–402. *Piscis alterius occasus vespertinus* die 3 Mart. sive V Nonas. Sideris huius, magnum coeli spatium occupantis, originem habes II, 458 sqq. Alter Piscis Notius vocatur, alter Boreus; Hyginus Astr. Poët. III, 29, 40. — *A vento.* Vnus Heinsii et tres alii cum edit. principe et aliis *a ventis*. Reg. et Petav. *utrumque*. Burmannus coniicit *a vento nomen utroque*.

403–414. *Arctophylacis et Vindemitoris ortus* die quinto Martii. — In *Arctophylace*, qui idem et *Bootes* dicitur (vide ad II Met. 176), lapsus est Ovidius: occidit enim Maio exeunte, V, 733; sed die 5 Martii vespere oritur. Secundum Euctem. ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει καὶ προτρυγητής. Sic et Ptolemaeus, ἀρκτοῦρος ἑσπέριος ἐπιτέλλει. — Frustra Taubnerus post *tuos* signum interrogandi poni volebat, ut haec interrogatio vim negandi haberet. — Pro *rorare* Zulich. Mazar. unus Vatic. pro diversa lectione, *rutilare*. Sic et Sarrav. et unus Heinsii. Duo, *rorare comis*. Hinc Heinsio placebat *rutilare comis*. Ita V Metam. 440: *rutilis Aurora capillis*. Sed *rorare* nunc bene se habet; XIII Metam. 622: *Aurora toto rorat in orbe*; Aeneid. I, 493, Memnonis mortem, *Aurora hodieque matutino rore flere dicitur*. Vide et ad vs. 357, — *Aget*, adferet; III Metam. 150, *reducit lucem*. — *Piger*: II Met. 176, *tardus* vocatur, ubi vide notam.

407. *Vindemitor*, graecis προτρυγητής, stella in Virginis ala septemtrionali; Hyginus Poët. Astr. III, 24. — *Intonsus* nunc ad teneram aetatem referendum, ut VI Metam. 254, non ad comam promissam; Horat. I, Od, 21, 2. — *Satyrus* ex optimis et plu-

Fertur in Ismariis Bacchus amasse iugis.
Tradidit huic vitem pendentem frondibus ulmi,
Quae nunc de pueri nomine nomen habet.
Dum legit in ramo pictas temerarius uvas,
Decidit: amissum Liber in astra vehit.
SEXTVS ubi oceano clivosum scandit olympum
Phoebus, et alatis aethera carpit equis:
Quisquis ades, canaeque colis penetralia Vestae,
Cratera Iliacis turaque pone focis.
Caesaris innumeris, quem maluit ille mereri,
Accessit titulis pontificalis honos.
Ignibus aeternis aeterni numina praesunt

rimis MSS. recepit Burmannus, ut Ovidius oblique Nympham vulgato corpore infamem teligerit. Mitscherl. vero *Satyro* revocavit. — *Ismarus*, mons Thraciae, iam Homeri aetate vitibus nobilis: Od. IX, 196; Virgil. Georg. II, 37. — Sequens distichon *Tradidit.... habet*, iudice Heinsio, adulteram et nugatoriam manum sapit: nec mihi placet, quamquam non omnino damnaverim; eo enim sublato, manca videtur narratio. Et quum *Ampelos* Graecis vitem significet, non incredibile est, Ovidium aliquid de *nomine* addidisse. — *Vehit* ex Voss. Arundel. Zulich. Mazar. et pr. Farn. accepit Heinsius; ut Bacchus eum, aeque ac Ariadnen, tigribus suis in coelum *vexisse* dicatur. Caeteri *tulit*. — Regius noster A *tulit*; alii *vehit*.

415-428. *Vestae sacra* pridie Nonas, sive sexto die, quo eodem *Augustus Pontifex Maximus* factus est. — *Alati*, ut *alipedes* II Metam. 48, omnino sunt veloces. Quidam MSS. *elatis* scilicet o mari. — *Canae* praestat alteri lectioni, *castae*; est enim solemne illius Deae epitheton, ut Heinsius docet. — *Penetralia Vestae* etiam Aeneid. V, 744, pro Vesta ipsa ponuntur. In iis velata et ab hominum adspectu intacta colebatur. — In cultu Deorum etiam *crateres* positi. Virgil. Eclog. V, 68: *Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi.* — De *Iliacis focis* vide vers. 29 et 142.

419. An. V. c. 741, pridie Nonas Martias Augustus, Lepido mortuo, *Pontificatum Maximum* accepit, qui honos unus ei defuerat; Dio lib. LIV, cap. 15; Sueton. Aug. 31. Idem notavit Kalend. vetus atque Verrius Flaccus. Hoc Ovidius summa reverentia et in maximam Augusti laudem, more saeculi Augustei, extollit. Bene hoc cum Vestae sacris coniunctum; Pontifex Maximus enim praeerat Vestalibus. Cf. IV, 949. — *Quem* Heinsius ex Mazar. Zulich. et Strozzae MSS. praetulit τῷ *quos*. — Elogium *aeterni* non imperio tantum datum, sed et Caesari. Vide Schwarz. ad Plinii paneg. 67. In Vestae templo non *ignes* tantum *aeterni*, sed et Palladium, *imperii pignus* VI, 421 sqq, quae duo saepe iunguntur. Livius V, 52: *Quid de aeternis Vestae ignibus, signoque, quod imperii pignus custo-*

Caesaris: imperii pignora iuncta vides.
De veteris Troiae dignissima praeda favilla,
Qua gravis Aeneas tutus ab hoste fuit;
Ortus ab Aenea tangit cognata sacerdos
Numina: cognatum, Vesta, tuere caput.
Quos sancta fovet ille manu, bene vivitis ignes:
Vivite inexstincti, flammaque, duxque, precor.
Vna nota est Martis Nonis: sacrata quod illis
Templa putant lucos Veiovis ante duos.
Romulus ut saxo lucum circumdedit alto:
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.
O quam de tenui Romanus origine crevit!

dia eius templi tenetur, loquar? XXVI, 27: *Vestae aedem petitam, et aeternos ignes, et conditum in penetrali fatale imperii pignus.* Sed nunc accessit novum *pignus*, Augustus. En laudem maximam! *Aeneas*, Ilio ardente, *Vestamque potentem Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.* Aen. II, 296 sq. Vid. Heynii Excurs. IX ad Aeneid. II. — *Gravis*, gravatus, onustus. — Ab Aenea domus Iulia, in quam Augustus adoptatus; IV, 20 sqq. Hinc illa *cognatio*, quam Ovidius celebrat. — *Caput* eleganter sic in commendatione pro ipso homine. — *Fovet*, alit. — *Vivite inexstincti.* Alterum ab homine ad ignem, alterum ab igni ad hominem translatum. — *Dux*, Caesar. Vide Heinsium et Burmannum ad II, 39.

429-448. *Veiovis aedes Nonis dedicata* a Romulo. De eo autem Deo quum variae essent sententiae, ut ex Gellii Noct. Att. V, 12, apparet, et nos inde mox videbimus, Ovidius quid ipse sentiat, in medium affert.

Martis Nonis) Revocavi hanc lectionem cui Heinsius ex vetustis quibusdam MSS. substituerat, *Marti: Nonis.* Non enim toti Martio, sed Nonis eius *una* tantum *nota* adscripta erat in Kalendaribus Fastis. Merito igitur etiam Krebsius hanc lectionem probavit. — Dionysius II, 15, auctor est, Romulum loco inter capitolium et arcem (v. ad II, 70), qui suo adhuc tempore dicebatur μεθόριον δυοῖν δρυμῶν (Livius I, 8, *inter duos lucos*) atque olim nomen a re acceperit, asylum aperuisse, apposito templo, in quod supplices et convenae confugerent: sed cui Deo consecratum fuerit illud templum, certo se dicere non posse. *Veiovis* aedem fuisse, non modo Ovidius dicit, sed et alii. Vitruvius IV, 7, ubi de structura templorum loquitur, *uti est Castoris in Circo Flaminio, et inter duos lucos Veiovis.* Gellius Noct. Att. V, 12: *Est autem aedes Veiovis Romae inter arcem et capitolium.* Adde P. Victorem in VIII Reg.

432. Revocavi *quilibet huc*, quod satis bene dictum, neque ab Heinsio debebat non nisi duorum MSS. Moreti et Iun. auctoritate in *Cuilibet: Huc* mutari. Et confugit huc ex finitimis populis turba omnis, sine di-

Turba vetus quam non invidiosa fuit!
Ne tamen ignaro novitas tibi nominis obstet,
Disce, quis iste Deus, curve vocetur ita.
Iupiter est iuvenis: iuveniles adspice vultus:
Adspice deinde manum; fulmina nulla tenet.
Fulmina, post ausos coelum affectare Gigantas,
Sumta Iovi: primo tempore inermis erat.
Ignibus Ossa novis, et Pelion altior Ossa
Arsit, et in solida fixus Olympus humo.
Stat quoque Capra simul: Nymphae pavisse feruntur
Cretides: infanti lac dedit illa Iovi.
Nunc vocor ad nomen: vegrandia farra coloni,
Quae male creverunt, vescaque parva vocant.
Vis ea si verbi est, cur non ego Veiovis aedem,

scrimine; liber an servus esset. — *Tennis*, humilis; Liv. II, 1: *illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis.* — *Novitas nominis*, inusitatum et obscurum nomen. — *Obstet*, offendat.

437. Sententiam dicit in fine loci vs. 447, praemissis argumentis. — *Iupiter iuvenilis*; statua Veiovis iuvenem refert. — *Post ausos* etc. Immo prius, in bello cum Titanibus, Cyclopes Iovi fulmina suppeditarunt, quibus telis et postea contra *Gigantas* et Typhaeum usus est. Apollodorus I, 2, 1. Sed ex Titanomachia multa sunt a poëtis translata in Gigantomachiam. — De ordine, quo *Olympus*, *Ossa*, *Pelion* montes congesti apud poëtas leguntur, vide quae in varr. lectionibus ad I Melam. 153 diximus. — In Gigantomachia arserunt *ignibus novis*, fulminibus a Iove modo sumtis. — *Capra* Amalthea, cuius lacte *Nymphae* Adrastea atque Ida Iovem tenerum nutrivere; Apollodorus I, 1, 3. Eius figuram iuxta Veiovis simulacrum stetisse, observat etiam Gellius dicto loco.

445. Argumentum etymologicum. — *Vocor* exquisitius, quam quod exhibent duo MSS., *venio.* — Particula *ve*, observante Gellio dicto loco, duplicem significatum, eumdemque diversum habebat, quum et augendae et minuendae rei inserviret. Ovidius *Veiovem* explicuit, qui non iuvandi potestatem, sed vim nocendi habet. Hanc interpretationem eo adiuvat, quod simulacrum huius Dei sagittas teneat, quae sint paratae ad nocendum. — Heinsius ex uno Erford. *colonae* invexit; sed non video cur *colonae* potissimum memorentur. Restitui ergo *coloni.* — *Vegrandia.* Etiam Festus *vegrandem fabam minutam* dici tradit. Varro de R. Rust. II, 2: *vegrandes et imbecillae oves.* — De voce *vescus* vide Gellium XVI, 5; Phylargyr. ad Virgilium Georg. III, 175, et IV, 131; et Festum, a quibus inter alia minutum, exile, macrum explicatur. Plinius VII, 20;

Aedem non magni suspicer esse Iovis?
Iamque, ubi caeruleum variabunt sidera coelum,
Suspice: Gorgonei colla videbis equi.
Creditur hic caesae gravida cervice Medusae
Sanguine respersis prosiluisse iubis.
Huic supra nubes, et subter sidera lapso
Coelum pro terra, pro pede penna fuit.
Iamque indignanti nova frena receperat ore,
Quum levis Aonias ungula fodit aquas.
Nunc fruitur coelo, quod pennis ante petebat;
Et nitidus stellis quinque decemque micat.

vesco corpore, sed eximiis viribus. Ac Festus quidem etiam Veiovem interpretatur cum Nostro *parvum Iovem.*

449–458. *Pegasi collum oritur* hesce. Kalendaria nonnulla et hunc ortum, et Veiovis templum superiori diei tribuunt. Hic quoque sideris originem refert, quam IV Metam. 784, ut fontem ab eo factum V Met. 256 seq. paucis attigit. Etiam nunc iusto brevior est et subobscurus. Cf. Hesiodus Theog. 280 sqq. et 325; Apollodorus II, 3, 2; et IV, 2; Hyginus Poëtic. Astron. II, 18, qui varias de hac re fabulas collegit. — *Variabunt*, dispersa variam formam dabunt coelo, eleganter dictum: eodem sensu *varium coelum* II Metam. 189: *variabant tempora cani* XII Met. 465: *varians capillos gemma* I Amor. 2, 41. Heinsius ex quatuor Farnes. Zulichem. et tribus aliis dederat *vallabunt*; sed *vallare* est cingere tanquam vallo. Virgil. Cir. 79, *vallata canibus Scylla*; Claudianus XXVI, 188, *vallata mari rupes.* Id vero hoc loco non convenit. Itaque displicuit Burmanno et Krebsio atque expulsum est a Mitscherl. — *Medusa*, una *Gorgonum*, *gravida* erat ex Neptuno. Amputato eius collo, foetus cum sanguine exsiluit, neque Pegasus tantum, sed et Chrysaor frater; vide Hesiodum et Apollodorum dict. loc. Ac ille quidem nomen inde accepit, quod prope oceani fontes, πηγὰς, natus est. — *Prosiluisse*, Hesiodus, ἐξέθορε, quod deinde et alii servarunt. Eo a Minerva accepto Bellerophon adversus Chimaeram vectus est. Inde victor reversus, quum ad coelum evolare contenderet, Pegasus a Iove irritatus, oestro immisso, excussit equitem; Pindar. Isthm. Z, 60 sqq; Hyginus dicto loco. Hinc Horatius IV, Od. 11, 27: *ales Pegasus terrenum equitem gravatus.* — *Lapso*, celeriter evecto. — Hippocrenen, fontem in Helicone, monte *Aoniae*, id est Baeotiae, Metam. dict. loc. dura ungula *rupit*, hoc loco *fodit.* Sic etiam Rutil. Itin. I, 264: *Musarum ut latices ungula fodit equi.* Plures MSS. ex melioribus hoc loco *fudit*, quod multo rectius de terra aquam emittente diceretur. Virgilius Georg. I, 12: *cui prima frementem Fudit equum magno tellus percussa tridente.* Similiterque in hac ipsa re adhibuit Avienus in Arati Phaen. Equo, *cornuque excita repen-*

PROTINVS adspicies venienti nocte Coronam
Gnosida: Theseo crimine facta Dea est.
Iam bene periuro mutarat coniuge Bacchum,
Quae dedit ingrato fila legenda viro.
Sorte tori gaudens, Quid flebam rustica? dixit,
Vtiliter nobis perfidus ille fuit.
Interea Liber, depexus crinibus, Indos

te Lympha Camenalem fudit procul Hippocrenen. Sidus esse iussit Iupiter. — *Quinque decemque.* Hodie 89 stellae in eo sidere numerautur.

459–516. Die octavo, sive VIII Idus, *ortus Coronae vespertinus.* Huius sideris originem, quam VIII Metam. 175–182 breviter narravit, nunc latius persequitur. Conf. Art. Amat. I, 531–564; Arat. Phaen. 71; Lactantius instit. I, 10; Virgil. Georg. I, 222. Haec quoque fabula varie tradita, ut vel ex Hygini Poët. Astr. II, 5, patet. Partem eius priorem, quae ad *Thesea* pertinet, habet Heroid. X, quae epistola scripta fingitur ab Ariadna in litore Diae. — *Corona* est sidus boreale prope Bootem. — *Gnosis* vucatur, quia Minos, pater Ariadnae, rex Cretae, cuius urbs *Gnosus.* Etiam Virg. Georg. I, 222: *Gnosia ardentis stella coronae.* — *Theseo crimine facta Dea est*, iusto brevius dictum. Ariadne, cuius illa inter sidera relatâ corona fuit, Thesei crimine facta Dea est, quatenus Theseus hanc comitem in Dia insula, quae serius Naxos dicta, deseruit: quae causa fuit, cur Bacchus eam duceret. Ea fuit vulgaris traditio. Secundum Homerum Od. Λ, 320 sqq, qui est fons fabulae, Diana Ariadnen detinuit in illa insula, ducta Bacchi contra eam testimonio; alii aliter. Vide Plutarch. Thes. 20. — *Periuro.* Vossian. *pro iuro.* Hinc Heinsius coniicit *pro duro.* Nil muta. Ep. X, 73, ipsa Ariadne: *Quum mihi dicebas, per ego ipsa pericula iuro, Te fore meam.* Cf. et mox vs. 473. — *Coniuge Bacchum*, pro *coniugem Baccho.* Solent enim poëtae verbo *mutare* accusat. rei acceptae, et ablat. relictae addere. — *Legere* pro *relegere*, quod de hac eadem re Metam. dicto loco; Hygin. fab. 42, *licium revolvere.* Rem ipsam ingeniose circumloquitur Epist. X, 104: *Fila per adductas saepe recepta manus.* Olim hoc loco male edebatur *regenda.*

463. *Sors tori* potest esse et coniugium et ipse coniux; VI, 30, *Saturni sors* est proles Saturni. — *Quem flebam* Burmann. ex uno codice Francof. adoptavit, quia sensum rotundiorem efficeret; sed et vulgata, *quid flebam rustica?* bene se habet. Heinsius volebat, *quid flebas rustica?* ductu MSS. septem, in quibus, *quid fles ah rustica?* De *fletu* illo vide Ep. X, 43 sqq. Iam Art. Amat. dicto loco inter illos fletus et querelas repente adest Bacchus cum tympanis et cymbalis, querentique et coniugium et coelum promittit. Nec mora, curru impositam aufert secum. Verum h. l. post matrimonium initum Liber expeditionem Indicam suscipit. — *Depexus crinibus*, comtis, diligenter compositis capillis. Bacchus εὐχόμης; III Metam. 421: *dignos Baccho crines*, et eum decet *madidus myrrha crinis*;

Vincit, et Eoo dives ab orbe redit.
Inter captivas facie praestante puellas
Grata nimis Baccho filia regis erat.
Flebat amans coniux, spatiataque litore curvo
Edidit incultis talia verba comis:
En iterum similes, fluctus, audite querelas:
En iterum lacrymas accipe, arena, meas.
Dicebam, memini, periure et perfide Theseu!
Ille abiit: eadem crimina Bacchus habet.
Nunc quoque nulla viro, clamabo, femina credat:
Nomine mutato causa relata mea est.
O utinam mea sors, qua primum coeperat, isset!
Iamque ego praesenti tempore nulla forem!
Quid me desertis perituram, Liber, arenis
Servabas? potui dedoluisse semel.
Bacche levis, leviorque tuis, quae tempora cingunt,
Frondibus; in lacrymas cognite Bacche meas;
Ausus es ante oculos adducta pellice nostros

ibidem vs. 555, ubi vide notam. *Depexus* autem Burmaunus e Mazar. codice et multis aliis recepit, quum antea *depexis* ederetur eodem sensu, quamquam hoc et ad Indos referri posset, ad quos hoc epithet n utique referre voluerunt librarii, qui *depexos* scripserunt.

468. *nimis* bene convenit consilio poetae. Non erat igitur, cur Heinsius *animis* suaderet. — *Incultis comis.* Talem etiam post Thesei profectionem descripsit Ep. X, 16, 47; ubi *diffusis errat sola capillis* in litore. Vero autem parum simile est eam quamdiu Bacchus in India esset, in insula Dia mansisse. In sqq, dolore, zelotypia et pudore uritur, quod bis deserta, et quod fusca sibi pellex praelata; sub finem autem ad preces convertitur misera et inops. Motus illi animi bene expressi sunt. — Sola quum esset; et gravissime commota, bene *fluctus* et *arenam* alloquitur. — *En* Heinsius hic et vs. sq, in *eu*, id est, *heu* mutari volebat; sed etiam *en* ingemiscentis est; conf. Virgilius Eclog. I, 72 sq, ubi bis sic, ut hoc loco.

475. *Nunc quoque* etc.) Sententiam hanc a Catullo Nupt. Pelei uberius esse expositam, Neapolis observavit. — *Relata* vel narrata, vel repetita. Posteriore sensu iam supra aliquoties legimus. — *Dedolere*, finire dolorem, nempe morte.

481. *levis*, inconstans in amore. Talis et mobilis dici potest; hinc comparatio cum *frondibus* hederae. Bacchus κισσοκόμης, κισσοστέφανος. Auctore Plin. Hist. Nat. XVI, 4, omnium primus coronam sumsit, et quidem ex hedera. — *Adducta.* Francof. *dedu-*

Tam bene compositum sollicitare torum?
Heu! ubi pacta fides? ubi quae iurare solebas?
Me miseram, quoties haec ego verba loquor!
Thesea culpabas, fallacemque ipse vocabas:
Iudicio peccas turpius ipse tuo.
Ne sciat hoc quisquam, tacitisque doloribus urar;
Ne toties falli digna fuisse puter.
Praecipue cupiam celari Thesea, ne te
Consortem culpae gaudeat esse suae.
At, puto, praeposita est fuscae mihi candida pellex.
Eveniat nostris hostibus ille color!
Quid tamen hoc refert? vitio tibi gratior ipso est.
Quid facis? amplexus inquinat illa tuos.
Bacche, fidem praesta; nec praefer amoribus ullam
Coniugis adsuetae semper amare virum.
Ceperunt matrem formosi cornua tauri;
Me tua: at hic laudi est; ille pudendus amor.

na. Saue *deducere*, ut *perducere*, saepe turpi sensu legitur de iis, qui scorta ad aliquem ducant concubitus causa; vid. Torrent. ad Sueton. Caes. 49, et Ernesti in Clave Cicer. Sed recte Burmannus ad Heroid. IX, 121, ubi idem fere versus occurrit, docuit, *ante oculos deducere* non bene dici, *adducere* vero eodem sensu legi, et passim verba *ante oculos* adiuncta habere. Quid? quod notio illa obscoena in hoc loco non cadit, sed *adducere* idem quod simplex *ducere*. — *Compositum*, concors coniugium.

486. *loquor*) Vnus Petav. *queror*; hinc Heinsius *vera* vel *sera queror*. Non video quare: dolet, quod bis similiter decepta iam iterum *eadem verba* loqui cogatur. — *Ne sciat*, utinam hoc nemo resciscat.

493. De *fuscis* Indis vide ad IV Metam. 21. *Colorati* vocantur IV Georg. 293. *Fuscam* autem nunc se vocat, vel pellicis colorem sibi ironice tribuens, vel illum *fuscum* colorem intelligens, quem Noster II Amor. IV, 40 etiam in Romanis puellis laudat. — *Si* Heinsius non nisi ex uno Ambros. Vulgo *tibi*, quod ego revocavi; placuit et Krebsio. — *Inquinat amplexus*, turpes sunt eius amplexus. — *Adsuetae* e codd. nonnullis protulit Nauger. Hoc recepit Heinsius, quum etiam in uno Farnes. *assuetum* reperisset. Antea *adsuevi* vulgabatur, ut sententiae essent divisae. Nec hoc male.

499. *Cornua tauri*, taurus ille, quem Pasiphaë, mater Ariadnae amavit, unde Minotaurum peperit; Hyginus fab. 40. — De *pudendo* illo amore vide VIII Metam. 132. — De *cornibus* Bacchi dictum ad IV Metam. 19. Sed hic incipit poëtae ingenium

Ne noceat, quod amo: neque enim tibi, Bacche, nocebat,
Quod flammas nobis fassus es ipse tuas.
Nec, quod nos uris, mirum facis: ortus in igne
Diceris, et patria raptus ab igne manu.
Illa ego sum, cui tu solitus promittere coelum.
Hei mihi, pro coelo qualia dona fero!
Dixerat: audibat iamdudum verba querentis
Liber, ut a tergo forte secutus erat.
Occupat amplexu; lacrymasque per oscula siccat;
Et, Pariter coeli summa petamus, ait.
Tu mihi iuncta toro, mihi iuncta vocabula sumes.
Iam tibi mutatae Libera nomen erit.
Sintque tuae tecum faciam monumenta Coronae,
Vulcanus Veneri quam dedit, illa tibi.

luxuriare; cuique enim personae propria ubique admiscere gestit. Idem valet de sqq, *artus in igne* etc. Respicit autem fab. qua Semele arsit, quum Iupiter fulmine armatus intraret, ille autem imperfectum Bacchi corpus ex utero rapuit; III Met. 309 sqq. — *At hic laudi est* servavi, quamquam profectum non nisi ab Heinsii ingenio, quia comparatio filiae et matris amantis hoc loco non mala est. Antea edebatur *sed laedit ille pudendus amor*, id est, infamiam affert, sensu non incommoda. Quidam *Me tua me laudant* aut *laudat*, unde Heinsius suam lectionem exsculpsit, in qua Taubnerus duriorem synaloephen observat.

507. sqq. Simile figmentum II, 759 sqq. — *Audibat* per syncopen non inusitatam. Vulgo, *audierat*. — Regii tres nostri codices habent *audierat*, quod servari iubent τὰ *dixerat*, et *secutus erat*: alterum ex quatuor codd. invexit Heinsius. Lem. — *Occupat amplexu*, ut alibi *impedit amplexu*. — *Coeli summa*, coelum quatenus in alto.

511. Heinsius ex altero Petav. *sume dederat*; sine causa: *sumes* bene convenit τῷ *erit* vs. seq. Fabula autem haec varie tradita. E vulgari traditione, quam Ovidius Met. dicto loco sequitur, corona tantum Ariadnae inter sidera relata. Secundum alios ipsa, Libera dicta, honore divino affecta est; Seneca Oed. 498; Lactantius d. l. apud Propert. III, 15, 8, *lyncibus in coelum vecta* legitur. Sic et apud Nostrum Art. Amat. I, 550. Hoc loco et ipsa et corona eius memorantur; similiter a Probo dicto loco. De *corona* varias traditiones collegit Hygin. Poët. Astr. II, 5. — *Monumenta coronae*, corona, quae vim habeat monumenti. Hyginus: *Coronam dicitur inter astra collocasse, ut aeterna memoria nominis efficeretur.* — Coronam ex *auro* et Indicis *gemmis* factam *Vulcanus* dedit *Veneri*. — Mox quaeritur, utrum *tibi* legendum sit, an cum Burmanno, ex uno Moreti MS.

Dicta facit; gemmasque novem transformat in ignes.
Aurea per stellas nunc micat illa novem.
Sex ubi sustulerit, totidem demerserit orbes,
Purpureum rapido qui vehit axe diem,
Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tibris curvis in latus urget aquis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,
Caelius accipiat pulverulentus equos.
Idibvs est Annae festum geniale Perennae,
Haud procul a ripis, advena Tibri, tuis,

mihi. Auctores apud Hyginum utroque trahunt; namque ab initio Ariadne coronam muneri a Venere et Horis accepit, quum omnes Dii in nuptiis eius dona conferrent; sic et apud Theon. in Arat. p. 11; sed paulo post Bacchus coronam a Venere accepisse narratur. Hinc *dotalis corona* apud Claudianum X, 272. — *Novem.* Hodie huic sideri una et viginti stellae tribuuntur. Intelligitur enim Corona, non australis, sed borealis inter Engonasin et Ophiuchum; Metam. VIII, 182.

517–522. *Altera Equiria* pridie Id. sive XIV die Martii. De prioribus vide II, 857. Rem tenuem admodum ornavit verbis. — *Axis*, currus Solis; *rapidus* vel ab incitato cursu, vel a rapida Solis flamma dictus. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem notat; *purpureum* solis *lumen* Aen. VI, 641. — *Demerserit* est ex emendatione Heinsii; nam MSS. valde hic variant, *omiserit*, *emiserit*, *demiserit*, *remiserit*, *dimerserit*, *dimiserit*, *demserit*, *deserit* aut *deseret*: sed vs. 367, e bonis MSS. sol *emerserat orbem* de ortu; et Lucan. III, 40: Titan *multum demerserat orbis* de obitu. — A *gramine* et alibi Campus Martius designatur. Horatius Art. Poët. 162: *gaudet gramine Campi.* — *Curvis* propter obliquum fluviorum cursum. — *In latus urgere* bene de alluente flumine; I, 242, *radit Tibridis unda latus.* — De Tiberis crebris exundationibus vide ad Plinium VIII, Ep. 17 Argum. — *Eiici* de aqua cum vi prorumpente; vide Cortium ad Plinium dict. loc. s. 3. Ibi Tiberis, qui alveum excessit, *premit valles, innatat campis*, hoc loco *tenet campum.* Pro *eiecta* Puteanus *erepta.* Hinc Burman. coniicit *erecta*, vel *adiecta.* — Quod hic de *Coelio* monte narratur, id Festus confirmat: *Martialis campus in Coelio monte dicitur, quod in eo Equiria solebant fieri, si quando aquae Tiberis campum Martium occupassent.*

523–696. *Annae Perennae sacra* Idibus. Deae huius mentio iam vs. 146 facta. Nunc, 523–542, sacra eius iucunde describuntur, et 543–674, de Anna ipsa copiose exponitur. Tandem ad sacra eius reditur. Laberius mimum scripserat nomine Annae Perennae, qui a Gellio Noct. Att. XVI, 7, et a Nonio Marcello in voce *collabella* laudatur.

Geniale, quo genio indulgetur. Vide ad vs. 58. — *Advena Tibris* etiam II, 68. Festum hoc in nemore An-

Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, et accumbit cum pare quisque sua.
Sub Iove pars durat: pauci tentoria ponunt:
Sunt, quibus e ramis frondea facta casa est:
Pars sibi pro rigidis calamos statuere columnis,
Desuper extentas imposuere togas.
Sole tamen vinoque calent: annosque precantur,
Quot sumant cyathos; ad numerumque bibunt.
Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos:
Quae sit per calices facta Sibylla suos.
Illic et cantant, quidquid didicere theatris;
Et iactant faciles ad sua verba manus;
Et ducunt posito duras cratere choreas,

nae, hand procul a Tiberi, inter Anienis confluentem et pontem Milvium celebrabatur. Potantes non tantum e plebe, sed et ex aliis ordinibus, saepe strati, fusi, reclinati, abiecti, negligenter in gramine iacebant; Horat. II, Od. 3, 6. Hinc *disiecta*, passim fusa. — *Par*, ut IV, 98. De animantibus supra vs. 193.

527. Omnis hic locus scenam habet e vita plebis romanae. — *Sub Iove durat*, ut II, 299. — Pro *ponunt* unus Medic. *tendunt*, unus Moreti *figunt*. — Heinsius e *ramis* sine auctoritate librorum in *e ramo* mutaverat, ne in verbis *quibus e ramis* ambiguitas esset. Nimis caute. — *Frondeae* illae *casae* suo nomine *umbrae* dicebantur, atque, ut e Sexto Pompeio constat, etiam Neptunalibus figebantur; quemadmodum e vestibus umbracula in Palilibus a Tibullo, II, 5, 97, memorantur: *e veste sua tendent umbracula sertis Vincta*. — *Rigidis* bene se habet; tribuitur enim hoc epitheton passim rebus e ligno aut saxo factis. Heinsius volebat *Phrygiis*, e marmore Phrygio factis; sed non apparet, cur hoc potissimum poëta nunc commemorarit. — Pro *sibi* MSS. plures *ibi*, quod recepit Mitscherl. Sed Heinsius maluit *ubi*, quod sane hic vers. melius iungitur cum sequenti, sed auctoritate destituitur illa lectio. — *Ad numerum bibunt*, numerant cyathos, quos exhauriunt. In sacris *Perennae* pro perennitate vitae bibunt. Vide Macrobii verba ad vers. 146 allata. — *Sibylla vivax*; IV, 875. De illa vivacitate eius vide XIV Metam. 131 sqq, ubi ipsa narrat, saecula iam septem sibi acta, et restare tria. Hinc mulieribus Sibyllae annos precabantur veteres, ut viris *Nestoris*; Ovid. II ex Ponto 8, 41, ad Augusti filium: *Sic pater in Pylios, Cumaeos mater in annos Vivant*.

535. *theatris*, in theatris. Male Taubnerus in usum theatrorum, ut in theatris recitentur. — *Iactare manus* de gesticulatione manuum in dicendo etiam Quintil. VI, 3, 54; X, 3, 21, et de histrione XI, 3, 179. Neapolis haec de saltatione capiebat. Sed de hac disticho seq. agitur. — *Faciles*, quae facile obsequuntur. — *Posito*

Cultaque diffusis saltat amica comis.
Quum redeunt, titubant; et sunt spectacula vulgo;
Et fortunatos obvia turba vocant.
Occurri nuper: visa est mihi digna relatu
Pompa: senem potum pota trahebat anus.
Quae tamen haec Dea sit, quoniam rumoribus errat,
Fabula proposito nulla tegenda meo.
Arserat Aeneae Dido miserabilis igne;
Arserat exstructis in sua fata rogis:
Compositusque cinis, tumulique in marmore carmen
Hoc breve, quod moriens ipsa reliquit, erat:
Praebuit Aeneas et causam mortis, et ensem:

cratere. Schirachius explicat, remotis crateribus, finitis conviviis. Equidem hic, ut vers. 418, *cratera* in Deae honorem *positum* esse arbitror, in eumdemque *choreas* institutas. — *Durae choreae*; Virg. Georg. I, 350, *motus incompositi* rusticorum, quum urbani *mollia brachia moveant*; Art. Amat. III, 305: *rusticus alter Motus in incessu; mollior alter erit;* II Amorr. 4, 23: *Molliter incedit; motu capit: altera dura est.* — Mox revocavi cum Mitscherl. *cultaque*, nam Burman. ex uno Patavin. *multaque* invexerat, quia *culta* non conveniat duris choreis, nec appareat, unde cultus in turba rustica. Quae nihili sunt, quod etiam Krebsius vidit.

541. Facile assentior Heinsio et Burmanno putantibus, post hoc distichon plura excidisse, forte, quum lasciviora essent, puris castisque monachorum manibus deleta. Etenim voc. *visa est mihi digna relatu Pompa* longiorem narrationem exspectare iubent.

543. Ad *Annam* ipsam convertitur, et varias de ea traditiones recenset. E prima, quam copiosissime et operosissime usque ad vers. 656, tractavit, illa fuit Didus s. *Elissae* soror, quae ad Aeneam in Latio degentem pervenit, a quo benigne est accepta; sed metuens Laviniae insidias noctu fugit, excipiturque a Numicio amne. — *Errat*, dubia, incerta est; I, 468, *ne tuus erret honos.* Heinsius e sex MSS. *errant* invexit, ut referatur ad *fabulas.* — Idem e primo Zulichem. Ambros. et decem aliis *tegenda* mutavit in *tacenda*; sed et alterum bene se habet; XIII Metam. 748: *Nove tui causam tege doloris.* Metuit etiam Heinsius ne quid mendi hic lateret, quia Mazar. *Quae tamen haec dixi.* — *Fabula nulla*, traditionum variarum nulla.

545. De *Didonis* amore in Aeneam et de *Anna* sorore, vide Virgil. Aen. IV, et de morte, quam illa sibi conscivit, inde a vers. 630. De Annae fuga et fatis, Silius VIII, 50 sqq, qui tamen in nonnullis a Nostro dissentit. — Nota hic duplicem sensum verbi *ardere.* — *Exstructis.* Heinsius malit *et structis.* — *Componi*, quod de omni cura dicitur quae cadaveri efferendo impenditur, nunc est condi. — *En-*

Ipsa sua Dido concidit usa manu.
Protinus invadunt Numidae sine vindice regnum,
Et potitur capta Maurus Iarba domo;
Seque memor spretum, Thalamis tamen, inquit, Elissae
En ego, quem toties reppulit illa, fruor.
Diffugiunt Tyrii, quo quemque agit error: ut olim
Amisso dubiae rege vagantur apes.
Tertia nudandas acceperat area messes:
Inque cavos ierant tertia musta lacus:
Pellitur Anna domo; lacrymansque sororia! inquit
Moenia; germanae iusta dat ante suae.
Mixta bibunt molles lacrymis unguenta favillae;
Vertice libatas accipiuntque comas.
Terque, Vale, dixit: cineres ter ad ora relatos
Pressit, et est illis visa subesse soror.

sem illum Didoni dono dederat Aeneas. Vide Burmannum ad Virg. Aen. IV, 495, 647, ubi arripit *Dardanium ensem*. Silius 50: *profugi donum exitiale mariti.*

552. De *Iarba*, Iovis Ammonis filio, rege *Numidarum*, *despecto* a Didone, vide Virg. Aen. IV, 36, 198 sqq; Iustinum XVIII, 6. Secundum Servium, Dido bellum ab eo metuens se combussit. — *Vindex*, defensor. — In *thalamis* lusus est, quia *thalami* et de coniugio. — *Reppulit*, repudiavit nuptias eius petentem.

555. *Error*, perturbatio mentis. Alibi, *qua impetus agit* aut *trahit*. — De *apibus* Virgil. Georg. IV, 213: *Amisso rege rupere fidem.* Comparatio non mala; etenim *Regem non sic Aegyptus, nec ingens Lydia, nec populi Parthorum observant*, quam apes suum.

557. Annorum numerus a messibus at mustis; sic et XIV Met. 146. — *Messes* nunc sunt grana, quae *nudantur*, quum palea exuuntur. Heins. ex primo Ambros. probabat *mandatas*, quia alibi, *terrae semina mandare.* Verum tunc *terrae* hic quoque addendum fuisset: neque sensus commodus inde oritur. Taubnerus non improbat aliorum *nudatos*, idque explicabat, quibus agri nudati. — *Lacus*, alibi *labra*, vasa ad recipiendum mustum. Apud Silium Anna maturius fugit, *tepido* adhuc sororis *rogo*.

561. *Mixta* etc. Hoc suaviter dictum. Conf. V, 454; Horat. II, Od. 6, 22: *Ibi tu calentem debita sparges lacryma favillam Vatis amici.* Cineres collectos non lacrymis modo, sed et odoribus vinoque irrigare nonnunquam solebant; Kirchm. de Funeribus Roman. p. 365. — *Libatae*, resectae, de *vertice* comae vel tumulis imponi solebant, vel addi cineribus. — Etiam *oscula* mortuis et cineribus dabantur. — Pro *illis* MSS. fere omnes (et Regii tres nostri codices) *illi*; hinc Heinsius coniicit *et his illi.*

Nacta ratem, comitemque fugae, pede labitur aequo,
  Moenia respiciens, dulce sororis opus.
Fertilis est Melite, sterili vicina Cosyrae
  Insula, quam Lybici verberat unda freti.
Hanc petit, hospitio regis confisa vetusto:
  Hospes opum dives rex ibi Battus erat.
Qui postquam didicit casus utriusque sororis;
  Haec, inquit, tellus quantulacumque tua est.
Et tamen hospitii servasset ad ultima munus;
  Sed timuit magnas Pygmalionis opes.
Signa recensuerat bis sol sua: tertius ibat
  Annus; et exsulibus terra petenda nova est.
Frater adest, belloque petit: rex arma perosus,

565. In nave *pedes* sunt funes, quibus interiores veli anguli versus puppim trahuntur. Inde *pedibus aequis*, leni vento; Cic. Attic. XVI, 6, ubi vide Graevium; Aen. IV, 587, pro eo est, *aequatis classem procedere velis*. Mirum ergo est, ipsum Burmannum hoc loco haesisse. — *Comitemque* Heinsius e sex MSS. pro *comitesque* dedit.

567. *Melite*, insula inter Africae litora et Siciliam, *Melite Africa* aut *Sicula* dicta; Diodorus V, 12; hodie *Malta*. Colonia erat Phoenicum, qui ad Oceanum usque navigantes hanc insulam sibi perfugium esse voluerunt, quod et portubus commoda, et in medio mari sita esset; Bochart. Geogr. Sacr. I, 26. Inde *hospitium*, quod mox memoratur. Quidam male cogitarunt de Melita Illyrica in mari Adriatico, hodie *Meleda*. Ab illa altera stadiis quingentis distabat *Cosyra*, cuius ambitus non ultra centum quinquaginta stadia patebat. Hinc *parva* vocatur a Silio XIV, 272. — *Sterilem* cum Nostro dixit et Seneca Consol. ad Helv. 6, ubi asperrimis insulis annumeratur; hodie vocatur *Gozzo*. Vide Bochart. d. l. A Silio *Cossyra* scribitur; in nummis *Cossura*. — *Verberat*, ut Aen. III, 423, *sidera verberat unda*.

570. Etiam ap. Silium vs. 51, Anna a *Botto* excipitur rege miti et lacrymas facile dante casibus humanis, sed is eum regem Cyrenes facit, de quo conf. Herodot. IV, 135; Iustin. XIII, 7. — *Et tamen* displicuit Heinsio qui suasit, *Ne tamen hospitii servaret ad ultima munus*, *Extimuit*. Krebs. emendat, *Et tantum*. Frustra. *Tamen* nunc significat utique, certe; Livius, *Tenuere tamen arcem Sabini*, ubi vide Bauer. — De *Pygmalionis* et Elissae odio mutuo vide Virg. Aen. I, 340; Iustin. XVIII, 4.

575. Etiam apud Silium ibi mauet, *dum flavas bis tondet messor aristas*. — *Bello petit*, bellum minatur; sumto verbo a gladiatoribus, ut in *telis*, *insidiis petere*. Burmanno rectius videbatur, quod Mazar. habet, *belloque ferox*, quia *adest* sufficiat, quod de

Nos sumus imbelles, tu fuge sospes, ait.
Iussa fugit; ventoque ratem committit et undis.
Asperior quovis aequore frater erat.
Est prope piscosos lapidosi Crathidis amnes
Purus ager: Cameren incola turba vocant.
Illuc cursus erat: nec longius abfuit inde,
Quam quantum novies mittere funda potest.
Vela cadunt primo, et dubia librantur ab aura:
Findite remigio, navita dixit, aquas.
Dumque parant torto subducere carbasa lino,
Percutitur rapido puppis adunca Noto:
Inque patens aequor, frustra pugnante magistro,

repentino adventu dicatur, et quia *petenda* praecessit; male. — Bene *Gierig* defendit τὸ *petit*, quod habent Regii nostri: tamen non invenusta est oppositio in altera lect. LEM. — *Imbellis* opp. et belli perito, et armis valido; Liv. XXII, 39; IX, 19. — *Asperum* mare, commotum. Ea commotio cum ira hominum comparatur; unde vicissim mare *iratum*.

581. De his locis Silius nihil habet, sed Anna statim Laurentes in oras expellitur. — *Crathis* Thuriorum in magna Graecia fluvius, vim rutilandi comas habens; XV Met. 315. — *Purus* ager etiam *patens* et *vacuus* dici solet; III Met. 709: *Purus ab arboribus spectabilis undique campus*; Liv. I, 44: *Purum ab humano cultu solum*; XXIV, 14: *puro ac patenti campo*; Homer. Il. Ψ, 61, καθαρῷ ἐν χώρῳ. Ita autem hoc loc. ex Voss. et Arond. dedit Heinsius, quum caeteri *parvus* exhibeant. Non dixerim, utrum verius, quum naturam illius loci non aliunde cognitam habeamus. Errat autem Krebs. quum negat, τὸ *purus* nunc locum habere. — *Quam quantum* etc. Hanc mensuram iam Homer. Il. Π, 589, adhibuit; conf. VIII Metam. 695. — *Mittere* absolute positum, intellige lapidem.

585. *cadunt* vela in locis vadosis, ut remis navis ad terram agatur. — *Librantur*; a vento agitata varios motus dant; I Metam. 528, *vibrabant flamina vestes*, quemadmodum et hoc loco e solemni horum verborum confusione MSS. septem, *vibrantur*; Plinius paneg. LXXXI, 4, *fluitantia vela*. — *Dubia*, quae nunc hinc spirat, nunc illinc, variabilis. — In verbis *Findite* etc. numeri duriores Heinsio videbantur; et quia ante *dubia* copula *et* abest a MSS. nonnullis, propterea suadebat *cadunt. Primo dubia librantur ut aura, Findite* etc. Burmannus vero malebat, *vela cadant, et ne dubia librentur ab aura, Findite* etc. Sine causa et iusto audacius uterque.

587. *subducere*, in altum trahere. Subducta subnectuntur antennis; XI Metam. 483. Inde *deducuntur*, quando iis opus est. — Funes, quibus utrumque fit, h. l. *tortum linum*, ut alibi *torti funes*. — *Magister*, rector navis, ut Aeneid. I, 115; VI, 353;

Fertur, et ex oculis visa refugit humus.
Adsiliunt fluctus, imoque a gurgite pontus
Vertitur, et canas alveus haurit aquas.
Vincitur ars vento; nec iam moderator habenis
Vtitur, at votis: hic quoque poscit opem.
Iactatur tumidas exsul Phoenissa per undas;
Humidaque opposita lumina veste tegit.
Tum primum Dido felix est dicta sorori,
Et quaecumque aliquam corpore pressit humum.
Figitur ad Laurens ingenti flamine litus
Puppis; et expositis omnibus hausta perit.
Iam pius Aeneas regno nataque Latini

paulo ante *navita*. — Poëtae ita loquuntur, quasi venti mare usque ad *imum gurgitem* movere valeant. Pro *vertitur* Heinsius mallet *verritur*; utrumque recte dicitur. *Verrere* de ventis et fluctibus arenas tollentibus; XI Metam. 499: *fulvas ex imo verrit arenas*; quamquam ibi vulgo *vertit*. Virgil. Aen. I, 43, *evertit aequora ventis*. Pro eo Noster I Trist. 4, 6, *Eruta ex imis arena vadis*. Nunc praestat MSS. consensum sequi. — Regii nostri *vertitur*; de verbo *verritur* vide quae cl. *Gierig* fusius dixerit ad locum dict. Metam. Lem. — *Canas* a spuma.

593. Sic et II Met. 185, navis: *cui victa remisit Frena suus rector, quam Dis, votisque reliquit*, ubi vide notam. Hoc loco olim vulgabatur, *at votis is quoque poscit opem*, qua lectione Taubnerus nihil clarius esse putabat; sic et Krebsius. Immo non accommodata est loci seriei. Heinsius igitur ex Mazar. et uno Medic. dedit, quod et nos servavimus, quia melius nihil habebamus, *at votis: hic quoque*, quod non probabilius vulgata. Suadet etiam: *vix quoque*, item: *ut votis usque reposcit opem*. *Deorum* hic non male fieret mentio; et MSS. nonnulli, *votis Dis quoque*; inde Burmannus mallet: *Vtitur; a votis Disque reposcit opem*. Quamquam et tentat: *sic quoque poscit opem*. Forte, *his quoque*.

596. *Humida lumina*) Ergo et Ovidius hic et XI Metam. 539, credidit, in tali periculo posse lacrymas prorumpere, eiusque auctoritas tuetur lectionem *siccis oculis* apud Horatium I, Od. 3, 18. — *Dido* ante *miserabilis* dicta vers. 545, nunc primum *felix*, quae praedicatio usitata tali tempore; Homer. Od. E, 299; Virgil. Aen. I, 93. In fluctibus laborantes beatos praedicabant eos, quibus contigisset in terra mori, ubi rite sepeliri potuissent; XI Metam. 540. Huc refer et nostra: *Et quaecumque aliquam corpore pressit humum*; quae formula etiam VII Met. 608, de mortuis legitur: *inhumata corpora premunt terras*. Apud Silium, Anna *agitur pelago, Divis inimica sibique*, quod se *non dederit comitem in suprema sorori*.

599. *Figi, infigi, configi, affigi* de nave dici, quae magno cum impetu litori illidatur, docet Heinsius ad hunc

Auctus erat, populos miscueratque duos.
Litore dotali, solo comitatus Achate,
Secretum nudo dum pede carpit iter,
Adspicit errantem, nec credere sustinet Annam
Esse: quid in Latios illa veniret agros?
Dum secum Aeneas; Anna est, exclamat Achates:
Ad nomen vultus sustulit illa suos.
Quo fugiat? quid agat? quos terrae quaerat hiatus?
Ante oculos miserae fata sororis erant.
Sensit, et alloquitur trepidam Cythereius heros;
Flet tamen admonitu mortis, Elissa, tuae.
Anna, per hanc iuro, quam quondam audire solebas
Tellurem fato prosperiore dari;
Perque Deos comites, ac nuper sede locatos,
Saepe meas illos increpuisse moras.
Nec timui de morte tamen; metus abfuit iste:
Hei mihi! credibili fortior illa fuit.
Ne refer: adspexi non illo pectore digna
Vulnera, Tartareas ausus adire domos.

locum. — *Miscuerat populos.* Hoc explicat Liv. I, 2: *Aeneas, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine essent, Latinos utramque gentem appellavit.* — Cum solo *Achate*, comite fido, Aeneas ambulat etiam Aen. I, 312. Apud Silium vs. 71, Annam Aeneas videt *sacro comitatus Iulo.* — *Quid,* scilicet petens, quo consilio, cur *veniret.*

608. *sustulit*) Libri permulti, *rettulit*, quod respuit Burmannus. Sed et III Metam. 245: *Ad nomen caput ille refert*: et infra IV, 2: *ad vatem vultus rettulit illa suos.* — *Quos terrae quaerat hiatus?* Silius IV, 332: *Fugere infixum est, terraeque optantur hiatus.* Aliter haec ficta a Silio vs. 73; ibi Aeneas *terrae defixam oculos, et multa timentem, Ac deinde allapsam genibus lacrymantis Iuli, Attollit.* — De *fletu* heroum haud indecoro vide Heynium ad Aen. I, 92.

613. Italiam circumloquitur, quae *fato* ei destinata; imitatus Nostrum est Silius vs. 105: *Tellurem hanc iuro, vota inter nostra frequenter Auditam vobis.* — *Deos comites*; Penates, quos secum Troia elatos Latio intulit; Aen. I, 6; XII, 192. — *Increpuisse*, signis quibusdam datis.

619. Aeneas quum in orcum descendisset, ibi etiam Didonem vidit recentem a vulnere, et cum ea collocutus est; Aen. VI, 450 sqq. Sed longiore oratione Anna nunc ei Didonis fata narrat apud Silium. — *Non digna*

At tu, seu ratio te nostris adpulit oris,
Sive Deus; regni commoda carpe mei.
Multa tibi memores, nil non debemus Elissae:
Nomine grata tuo, grata sororis, eris.
Talia dicenti, neque enim spes altera restat,
Credidit, errores exposuitque suos.
Vtque domum intravit Tyrios induta paratus,
Incipit Aeneas; caetera turba silet:
Hanc tibi cur tradam, pia causa, Lavinia coniux,
Est mihi: consumsi naufragus huius opes.
Orta Tyro, regnum Lybica possedit in ora;
Quam, precor, ut carae more sororis ames.
Omnia promittit, falsumque Lavinia vulnus
Mente premit tacita, dissimulatque fremens:
Donaque quum videat praeter sua lumina ferri
Multa palam, mitti clam quoque multa putat.
Non tamen exactum, quid agat: furialiter odit;
Et parat insidias, et cupit ulta mori.
Nox erat: ante torum visa est adstare sororis

illo pectore, quae tale pectus non meruerat, quum tale pectus meliorem sortem meruisset. — *Ratio*, consilium tuum certum. — *Carpere*, frui. Etiam Dido quondam Aeneae sociis: *Vrbem, quam statuo, vestra est;* Aen. I, 573. — *Memores debemus*, grato animo meminimus, nos tibi debere. Burmannus e Servio notat, etiam ab Anna Aeneam amatum esse. Verum de hoc nunc non est sermo, sed de beneficiis acceptis.

627. *paratus*, apparatus, amictus, ornamenta corporis; VI Met. 451: *Magno dives Philomela paratu, Ditior forma.* — *Tradere*, commendare. — *Pia causa* refertur ad gratiam referendam.

633. *Vulnus*, dolor ex zelotypia. — *Falsum* sine causa Heinsius, quum unum cod. *captumque* habere vidisset, in *cautumque* mutari volebat. *Falsum*, quia temere angebatur. — *Premit*, occultat; Aeneid. IV, 332: *curam sub corde premebat.* — *Fremens*, indignans. Vulgo, *metus*. Bern. *praeterea tacitos dissimulatque metus.* — *Ferri* praestat, quia MSS. veteres fere omnes sic habent, et quia bene convenit verbis *praeter sua lumina*, pro quibus septem MSS. *propter sua lumina*. Ante Heinsium vero *mitti* vulgabatur. Is etiam sic distingui volebat, *ferri: Multa palam mitti, clam quoque multa putat.* Non male.

637. *Exigere*, perpendere quid agas, quid exsequaris. — *Visa est adstare* etc. Idem figmentum habet Silius

Squalenti Dido sanguinolenta coma,
Et, Fuge, ne dubita, moestum fuge, dicere, tectum.
Sub verbum querulas impulit aura fores.
Exsilit; et velox humili super arva fenestra
Se iacit: audacem fecerat ipse timor:
Quaque metu rapitur, tunica velata recincta,
Currit, ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc cupidis rapuisse Numicius undis
Creditur, et stagnis occuluisse suis.
Sidonis interea magno clamore per agros
Quaeritur: apparent signa notaeque pedum.
Ventum erat ad ripas: inerant vestigia ripis,

vs. 165, ubi Dido plura verba facit. Etiam Didoni in somnis apparuerat Sychaeus interfectus, eamque fugere iusserat; Aen. I, 353. — Post *coma* maximam interpunctionem in minimam mutavimus, atque etiam post *Et* incidimus. Sic facilis procurrit oratio: visa est adstare Dido et dicere, Fuge. Vulgo: *Effuge, ne dubita, moestum, soror, effuge tectum;* alii aliter. Heinsius haerebat in voce *moestum*, itaque paulo audacius locum sic refingi volebat: *Heu fuge, ne dubita, funestum, ait, heu fuge tectum.* Verum *moestum* ab effectu dictum, quod moerorem iniicit; Livius V, 43, *moesta fortuna.*

642. *Sub verbum* Marsus male explicat, quasi in fine verborum illius. Immo *sub verbum* idem quod *ad verbum*, audito hoc verbo. - *Querulas*, ut sonum ederent. — *Recincta*, sine zona, quia e lecto exsilierat. Alias *succinctae* currebant, quo expeditiores essent. Etiam VII Metam. 182: *vestes induta recinctas.* Apud Silium 188, Anna fugit, *tenui corpus velamine tecta.* Caeterum Heins. coniicit *Quoque metus rapuit.*

647. *Numicium* amnem, qui inter Laurentum et Lavinium decurrebat, Noster describit XIV Metam. 602 sqq. Lacubus multis interceptus erat, et Irni moto similis *stagno*. Hinc etiam Aeneid. VII, 150, *fontis stagna Numici.* — *Corniger* solemne epitheton fluviorum, quibus vel propter mugitum aquarum, vel propter curvaturas earum, capita aut cornua taurina tribui solebant; *Corniger Tiberis*, Aeneid. VIII, 77; ipse Numicius *Corniger* XIV Metam. 602. — Olim edebatur *tumidis undis*, quas alii imbribus auctas interpretabantur, alii ad amoris affectum referebant; sed bene Heinsius ex Arondel. Mazar. Zulich. pr. Farnes. et tribus aliis, tum ex Voss. qui sic pro diversa lectione habet, *cupidis* recepit, quod bene studio convenit, quo Numicius opem ferebat laboranti. Heinsius et Broukhus. etiam *undis* in *ulnis* mutari volebant, quod et Taubnerus ad prosopopoeiam putat aptius esse. Sic sane XI Met. 63, Orpheus Euridicem *cupidis amplectitur ulnis.* Sed de fluvio bene *undae* memorantur; Silius vs. 191: *Donec arenoso, sic fama, Numicius*

Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numicî;
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis laeti vescuntur in agris;
Et celebrant largo seque diemque mero.
Sunt quibus haec Luna est, quia mensibus impleat annum:
Pars Themin; Inachiam pars putat esse bovem:
Invenies, qui te Nymphen Atlantida dicant;
Teque Iovi primos, Anna, dedisse cibos.
Haec quoque, quam referam, nostras pervenit ad aures
Fama; nec a veri dissidet illa fide.
Plebs vetus, et nullis etiamnum tuta tribunis

illam Suscepit gremio, vitreisque abscondidit antris.

652. Clamantibus illis in ripa, tacet Numicius, loquitur Nympha. Pro *tacuit* plenius *sustinuit tacitas aquas.* Frustra igitur alii MSS. *tenues* aut *rapidas* aquas memorant. — *Placidus* frequens epitheton fluviorum, etiam Numicii XIV Metam. 601; idemque saepe in landibus Deorum hominumque ponitur; itaque et hoc placet prae aliis lect. *rapidi* aut *placiti.* Silius vs. 198: *ab alto Amnis aquas cursumque rapit; tum sedibus imis Inter caeruleas visa est residere sorores Sidonis, et placido Teucros affarier* ore. — Si Nympha antea *Anna* dicta, non opus erat ab *amne* nomen suum deducere. — *Celebrant se* Marsus explicat: se reddunt celebres ebrietate. Taubnerus: sua, vel genii sui causa frequentes adsunt. Immo, curant ut bene-sibi sit, largiter genio suo indulgent.

657. Aliae opiniones de Anna Perenna. Ab *anno* utrumque Deae nomen deduci potuit. *Inachiam bovem*, Isidem. Sed hoc nihili est. Anna haud dubie fuit una e Deabus veteris Italiae. *Atlantida.* Taubnerus putat, quia nonnulli Iovem in Arcadia natum tradiderint, *Atlantida* ab Atlante rege dictam esse unam ex Arcadicis Nymphis, quae Iovis fuisse nutrices perhibeantur. Verum in illis nulla *Anna* memoratur. Burmannus nomen *Atlantida* corruptum censet, quia Noster primam in *Atlante* corripere solet. Musaeus tradiderat, Iovem a *Themide* et *Amalthea* Nympha nutritum esse, quibus eum Ops mater tradidisset; Hyginus Poët. Astronom. II, 13; Eratosth. Καταστ. 13. Confer Heyn. ad Apollodorum II, 7, 5; et Munkerum ad Hyginum f. 182, ubi Amalthea Oceani filia. Secundum alios Iupiter ab Adrastea et Ida, Melissei filiabus, Amaltheae lacte est nutritus. Hoc loco MSS. Iun. Putean. et alii, *Athalantida;* quidam *Nilunida.*

661–674. Anna, mulier Latina, ob alimenta quondam populo praebita fit Dea. — Quae vera sunt, adeoque fidem merentur, *a veri fidem non dissidere* dicuntur; alia sunt *veri maiora fide*, III Metam. 660, aut *veri vix habitura fidem.* Hoc loco Heins. ex

Fugit, et in sacri vertice montis erat.
Iam quoque, quem secum tulerant, defecerat illos
Victus, et humanis usibus apta Ceres.
Orta suburbanis quaedam fuit Anna Bovillis
Pauper, sed multae sedulitatis, anus.
Illa, levi mitra canos redimita capillos,
Fingebat tremula rustica liba manu;
Atque ita per populum fumantia mane solebat
Dividere: haec populo copia grata fuit.
Pace domi facta signum posuere Perennae,
Quod sibi defectis illa tulisset opem.
Nunc mihi, cur cantent superest obscoena puellae

pluribus MSS. *vera* dedit, quod et ipsum recte dicitur. — *Mons* trans Anienem, tria passuum millia ab urbe distans, in quem plebs anno V. c. 260 secessit, nec inde rediit, nisi *tuta tribunis*, id est, magistratibus suis sacrosanctis, quibus auxilii latio adversus consules esset; Livius II, 22; Dionysius VI, 45. — *Etiamnum* est ex emendatione Heinsii; vulgo *etiam nunc*. MSS. quidam vel *etiam tum*, vel *etiam tunc*. — Pro *erat* Heinsius ex Vrs. primo Ambrosiano, Mazar. prim. Farnes. et aliis nonnullis *abit* recepit, quod mihi durum videbatur. — *Sacer* dictus est ex illo tempore. — In *vertice* montis, ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας, eos castra habuisse narrat et Dionys. cap. 90.

667. *Bovillae* aut *Bovilla*, oppidum Latinorum haud procul ab urbe ad viam Appiam. Vide Broukh. ad Propert. IV, 1, 33, quo loco et ipso *suburbanae Bovillae*. Horatius I, Ep. 7, 77, *suburbana rura* in Sabinis. — *Sedulitas* eorum est, qui alteri impigre officia praestant, adsunt, apparent; Gronovius Obs. I, 23. — Pro *multae* Heinsius ex uno suo, Mazar. atque e Zulich. a manu prima invexit *mundae*. Ego alterum revocavi, quia in alimentis inter tot homines distribuendis *multa* sedulitate opus erat. *Munditiam* contra rustici fame laborantes parum curant. Placuit *multae* etiam Krebsio.

669. *mitra*) Etiam XIV Metam. 654, Vertumnus anum assimilans, *picta redimitus tempora mitra* venit; de qua fascia vide Salmasium ad Solinum pag. 392. — *Copiam* de alimentis capio; quemadmodum apud historicos *copiae* de commeatu, frumento dicuntur.

673. *signum* illud posuere haud dubie in vertice montis, in quo consecrato etiam Iovi Δειματίῳ aram exstruxerunt; Dionys. VI, 90. — *Defectis*, deficientibus; vide Heinsium.

675. Redit ad festum geniale Annae, quod 523–542 descripsit, atque causam reddit, cur eo tempore *puellae obscoena cantent*. Vera origo sine dubio repetenda est ex moribus priscorum hominum rudibus, unde et Fescennina licentia; Horatius II, Ep. 1, 145 sqq. Sed Ovidius more suo fabulam petulantem intexere maluit

Dicere: nam coëunt, certaque probra canunt.
Nuper erat Dea facta: venit Gradivus ad Annam,
Et cum seducta talia verba facit:
Mense meo coleris; iunxi mea tempora tecum;
Pendet ab officio spes mihi magna tuo.
Armifer armiferae correptus amore Minervae
Vror; et hoc longo tempore vulnus alo.
Effice, Dî studio similes coëamus in unum:
Conveniunt partes hae tibi, comis anus.
Dixerat: illa Deum promisso ludit inani;
Et stultam dubia spem trahit usque mora.
Saepius instanti; Mandata peregimus, inquit:
Evictas precibus vix dedit illa manus.
Gaudet amans, thalamosque parat: deducitur illuc
Anna tegens vultus, ut nova nupta, suos.
Oscula sumturus subito Mars adspicit Annam:
Nunc pudor elusum, nunc subit ira, Deum.
Ridet amatorem carae nova Diva Minervae;

Atque ita Mars, quem initio huius libri advocavit, ignominiam suam recognoscit. — *Certa*, eiusdem semper generis et carmine consignata. — *Seducere*, ut II Metam. 836, *sevocare*. — Beneficium Martis verba *iunxi mea tempora tecum* habent, pro quo vicissim aliquid petit. — *Officium*, operam lenae.

686. Primus Ambrosian. Mazar et Serv. *stultum dubia speque moraque trahit*, quod Heinsius non improbat. Mihi utrumque, et *stultam spem trahere* et *dubia mora* satis eleganter dictum videtur: *stulta spes*, spes eius, qui non sentiebat se trahi. Altera lectio similis foret illi Livii XLIV, 26, *multitudinem trahi spe posse*. — Paulo post Taubnerus vulgatum praefert, *Evicta est precibus; vix* etc. quia non bene dicatur *manus precibus vinci*; Noster tamen V Metam. 215, *confessas manus tendens* de victo dixit. Si vulgata retinenda sit, propter MSS. consensum retineam; etenim alteram Heinsius non nisi ex MSS. Regio et Sarrav. sumsit. Id. docet, *evincere* passim pro *vincere* poni. Krebsius malit elisa litera *e* legere *evicta'st*. — Regii tres nostri habent *Evictas precibus* etc. Lem.

689. *Gaudet* Heinsius dedit ex Mazar. Voss. Arond. et aliis. Caeteri *credit*, quod nec ipsum damnat. Etiam Burmann. dubitabat utrum praeferret. Mihi *gaudet* placet; nam *stultam*, scil. credulam spem poëta iam ante notavit. — *Deduci* solemne de feminis, quae concubitus causa, ad aliquem in thalamum deducuntur. — *Ridet*. Taubnerus tuetur vulgatam *Ludis*, ut poeta hac apostropha ad elu-

Nec res hac Veneri gratior ulla fuit.
Inde ioci veteres obscoenaque dicta canuntur;
Et iuvat hanc magno verba dedisse Deo.
Praeteriturus eram gladios in principe fixos,
Quum sic a castis Vesta locuta focis:
Ne dubita meminisse; meus fuit ille sacerdos:
Sacrilegae telis me petiere manus.
Ipsa virum rapui; simulacraque nuda reliqui:
Quae cecidit ferro, Caesaris umbra fuit.
Ille quidem coelo positus Iovis atria servat;
Et tenet in magno templa dicata foro.
At quicumque nefas ausi, prohibente Deorum
Numine, polluerant pontificale caput,
Morte iacent merita: testes estote Philippi;

sum alludat. Rectius nunc sensus Deae memoratur. Ridebat et illa et *Venus*, cuius vetus amator sic deceptus.

697–710. *Caedes Iulii Caesaris* facta Idibus Martii anno 707; qui dies inde *parricidium* dictus; Suetonius Caes. 88. Hanc rem ingeniose Ovid. tractavit, 1.° quod caedi apotheosin Caesaris substituit, quum ille etiam persuasione vulgi propter stellam crinitam, quae illo tempore fulsit, ad Deos abiisse crederetur; 2.° quod *Vestam* loquentem, et tam Caesaris divinitatem, quam parricidarum poenas sibi tribuentem, Augusti denique laudes addentem, induxit. Apotheosin iam vers. 159 attigit.

699. *meus sacerdos*, quia pontifex maximus praeerat Vestalibus. Itaque et vs. 419, Vestae sacra et Augusti pontificatus coniunguntur. — Figmentum non malum, quo non *vir*, Caesar ipse interfectus, sed *simulacrum*, imago eius, dicitur. *Vmbra* autem et *simulacrum* ita iunguntur. — *Nuda*, mera. Caeterum Dii interdum homini, quem servare vellent, corpus substituebant, ut Diana Iphigeniae immolandae cervam XII Met. 24.

703. Minores Dii nobilium *atria celebrant* I Metam. 172; hinc Caesar *Iovis atria servat*. *Servat* locum, qui ibi versatur, habitat; Aeneid. VI, 556, Tisiphone *vestibulum* Tartari *servat*. Deterior est lectio vulgata *atria vidit*, quam Taubnerus non spernit. — *Templum* Caesari post triennium ab obitu positum anno 712.

705. *prohibente*, prohibere volente, detestante; V Metam. 45: *ea, se prohibente, moveri*. — *Polluerant* Heinsius in *polluerunt* mutari vult; tum ex Zulic. *pontificale decus* probat, aut *sacrum* ex uno Vaticano. Sed et in *pontificale caput* satis dignitatis est. — *Morte iacent merita*. Etiam rerum scriptores observant, parricidas illos triennio praeterlapso omnes interiisse; Suetonius Caes. 88: *Percussorum autem fere, neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua manu defunctus est. Damnati omnes, alius alio*

Et quorum sparsis ossibus albet humus.
Hoc opus, haec pietas, haec prima elementa fuerunt
Caesaris, ulcisci iusta per arma patrem.
POSTERA quum teneras Aurora refecerit herbas,
Scorpios a prima parte videndus erit.
TERTIA post Idus lux est celeberrima Baccho.
Bacche, fave vati, dum tua festa cano:
Nec referam Semelen, ad quam nisi fulmina secum
Iupiter adferret, parvus inermis eras:
Nec puer ut posses maturo tempore nasci,
Expletum patrio corpore matris onus.

casu periit etc. — Memorabile proelium *Philippense* in Thessalia, in quo Brutus, Cassius, Cascae fratres sua manu perierunt: Plutarchus Caes. 26. — *Albet humus ossibus*, ubi plures sepulti aut insepulti iacent; Aeneid. XII, 36, *campi ingentes ossibus albent*. — Bellum Philippense autem *pro ultione paterna* suscepit *Caesar* Augustus: Suetonius August. 29. — *Prima elementa*, initia imperii et rerum gerendarum.

711. *Scorpii medii occasus* cosmicus XVII Kal. Aprilis. Sed Columella XI, 2: *Idibus Martii Nepa incipit occidere*. Plin. XVIII, 65: *Caesar et Idus Martias ferales sibi adnotavit Scorpionis occasu*.

713–790. *Liberalia* tert. post Idus sive XVI Kal. Aprilis. Praemissis Bacchi laudibus, vs. 715–724, poëta causas expromit, cur iis festis, et liba populo offerantur ab anu hedera cincta 725–770, et toga libera pueris detur 771–790.

715. Non hymnum canam in Bacchum. Hymnis enim natales, virtutes, res gestae Deorum celebrabantur. Hymnum in Bacchum habes IV Metam. 11 sqq. Confer Horatium II, Od. 19. De *Baccho* universe disputat Heynius ad Apollodorum III, 5 init. De natalibus vide III Metam. 273. *Semele* quum Iovis *fulminibus* arderet, Iupiter utero eius Bacchum eripit, femori sui insuit, ut materna tempora impleat, atque Nyseidibus educandum tradit. — *Ad quam* etc. ad Semelen, te utero ferentem, nisi Iupiter fulmina secum adtulisset, tu esses quid? Hic responderi non potest, *parvus inermis*: id enim nec latinum est, nec sensum habet iustum. Nec multum proficitur, si ex Heinsii coniectura *partus inermis eras* legas. Quidam ex melioribus, *erat*, ut ad Iovem referatur; sed haec lectio pari difficultate laborat. Locus igitur corruptus est. — Difficultas non tolletur, quamvis interpungas, *parvus, inermis eras*. LEM. — *Matris onus*, tu, quem mater aliquot menses utero tulerat, *patrio corpori*, femori, insutus, *expletus*, ad maturitatem perductus es, ut iusto tempore nasci posses. Frustra igitur Krebsius impugnat τὸ *onus*; ipse defendit *opus*; et *opus explere* explетum officium matris suscipere. Quod et ipsum ferri potest. — *Maturus* et de ventre onus ferente, et de

Sithonas, et Scythicos longum enumerare triumphos;
 Et domitas gentes, turifer Inde, tuas.
Tu quoque Thebanae mala praeda tacebere matris,
 Inque tuum furiis acte, Lycurge, genu.
Ecce libet subitos pisces Tyrrhenaque monstra
 Dicere: sed non est carminis huius opus.
Carminis huius opus, causas expromere, quare
 Vilis anus populos ad sua liba vocet.
Ante tuos ortus arae sine honore fuerunt,
 Liber, et in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange totoque Oriente subacto,
 Primitias magno seposuisse Iovi.

matre partui vicina, et de tempore ad pariendum idoneo dicitur.

719. Res gestae Bacchi. Furore ei a Iunone iniecto, Aegyptum, Syriam, Phrygiam peragravit, et inde per Thraciam ad Indos devenit, a quibus Thebas rediit. Hoc iter breviter narravit Apollodorus III, 5, 5; copiosius Diodorus Siculus IV, et Nonnus in Dionysiac. — *Sithones* sive *Sithonii*, gens Thraciae ad pontum Euxinum, eaque compotationibus dedita; Horat. I, Od. 18, 9. Multi *Bistonas*, qui et ipsi Thraciam incolebant; Plinius IV, 11. — De *ture* Plin. XII, 30: *tura, praeter Arabiam, nullis, ac ne Arabiae quidem universae.* Nempe Saba regio turifera; vid. sup. ad I, 341. Sed *India* antiquis omnis terra orientalis, inprimis in australibus partibus sita. Vide Cuperi Obs. IV, 7.

721. De *Pentheo*, *Thebanorum* rege, quem, quum Bacchi sacra nollet accipere, ipsa *mater* Agave, in furorem adacta, dilaceravit, vide III Metam. 511 sqq. — *Praeda*, nam Pentheus matri videbatur aper. — Pro *mala* Heinsius suasit cum primo Ambros. et Laeti cod. legere *male*, quod recepit Mitscherl. — *Lycurgus*, Edonum in Thracia rex, vites omnes excidit, Bacchique nutrices bipenni persecutus est. De poena ei illata dictum ad IV Metam. 22. Secundum nonnullos crura sibi amputavit falce: sic *actus* est in *genu* suum. — *Subitos pisces* etc. Tyrrhenos nautas subito in delphinas transformatos: III Metam. 597 sqq. — Vnus Medic. *Tyrrhenia monstra*, quae oppositio elegans Heinsio videbatur. — In tribus nostris Regiis *Tyrrhenaque*; non displicet lectio Medicei. Lem.

726. Varro lib. V de Ling. Latina: *Liberalia dicta, quod per totum oppidum eo die sedent sacerdotes Liberi, hedera coronatae anus, cum libis et foculo pro emtore sacrificantes.* Horum igitur singulorum causae hic expromuntur. De origine et progressu sacrorum cf. I, 337 sqq, quae ab his discrepant. — *Gelidis*, etc. In focis *herbae* enascebantur, quia nunquam accendebantur. — Pro *seposuisse* MSS. plurimi *supposuisse*; sed alterum eleganter de iis, quae destinantur ad usum aliquem. Vide nos

Cinnama tu primus, captivaque tura dedisti,
Deque triumphato viscera tosta bove.
Nomine ab auctoris ducunt libamina nomen,
Libaque; quod sacris pars datur inde focis.
Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus ille
Gaudet, et a Baccho mella reperta ferunt.
Ibat arenoso Satyris comitatus ab Hebro:
Non habet ingratos fabula nostra iocos;
Iamque erat ad Rhodopen, Pangaeaque florida ventum;
Aeriferae comitum concrepuere manus.
Ecce novae coëunt volucres tinnitibus actae;
Quaque movent sonitus aera, sequuntur apes.
Colligit errantes, et in arbore claudit inani
Liber; et inventi praemia mellis habet.
Vt Satyri, levisque senex tetigere saporem,
Quaerebant flavos per nemus omne favos.

ad Plinium panegyr. LVII, 4. — *Cinnamum* mittebat Aethiopia; Plinius XII, 19. — De *bove* mactari coepto conf. XV Metam. 129 sq.

733. Mira etymologia *libaminum* et *liborum*. Apud Plutarchum contra, Quaest. Rom. tom. VII, 161 edit. Reisk. nomen duxit Liber a *libis*, ὅτι τὴν λοιβὴν παρέσχεν, *quia liba exhibuit. Libis* lac et *mella* addebantur; Tibullus I, 7, 54: *liba dulcia Mopsopio melle*. Sic egreditur narratio in mellis inventionem, de qua variae traditiones. Vide Iutt. ad Virgilium Georg. IV init. et ad vs. 150.

737. *Satyri* et *Silenus* perpetui atque fideles Bacchi comites. — Eorum *manus ferebant* cymbala, *aera* concava, quae inter se concussa *crepitum*, sive *tinnitum* acutum dabant. E tali sonitu voluptatem apes capere credebantur; Aristot. Hist. Anim. IX, 40; Plinius XI, 22. Itaque et Curetum olim sonitum crepitantiaque aera secutae erant; Virgil. Georg. IV, 151. — *Pangaea*, mons Thraciae, *florida* propter herbas apibus gratas. Heinsius ex V Trist. 6, 37, *florida Hybla* comparat. — De composito *concrepuere* vide Heins. Vulgo, *quum crepuere*. — *Actae*, ductae, impulsae. Burmannus mallet *ictae*, quia alterum posset de abactis, fugatis intelligi. — Burmanni coniecturae deest auctoritas, quare nihil mutandum. Lem. — *In arbore claudit inani*. Etiam apud Virgil. Georg. IV, 64, apes cymbalorum tinnitu colliguntur, et in alvearia coguntur.

745. E comitibus nunc quoque Silenus partes primas agit, *senex levis*, id est calvus, *vertice nudo*, ut mox vocatur; quemadmodum et imberbes *leves* dicuntur Horatio IV, Od 6; Tibullo I, 9, 31. — *Tangere*, gustare. — *Flavos favos*. Vt ὁμοιοτέλευτον vitetur, Heins. et Taubnerus ex uno Vatic. *dulces favos* praeferunt, quam-

Audit in exesa stridorem examinis ulmo;
  Adspicit et ceras; dissimulatque senex:
Vtque piger pandi tergo residebat aselli,
  Applicat hunc ulmo, corticibusque cavis.
Constitit ipse super ramoso stipite nixus;
  Atque avide trunco condita mella petit.
Millia crabronum coëunt; et vertice nudo
  Spicula defigunt, oraque summa notant.
Ille cadit praeceps, et calce feritur aselli;
  Inclamatque suos, auxiliumque rogat.
Concurrunt Satyri, turgentiaque ora parentis
  Rident: percusso claudicat ille genu.
Ridet et ipse Deus; limumque inducere monstrat:
  Hic paret monitis, et linit ora luto.
Melle pater fruitur; liboque infusa calenti
  Iure repertori candida mella damus.
Femina cur praestet, non est rationis opertae:
  Femineos thyrso concitat ille choros.
Cur anus hoc faciat, quaeris? vinosior aetas

quam ille et *niveos* suadet. Sed nil mutandum; talia enim optimo cuique poetae exciderunt, ut ad II Metam. 398 monuimus. Conf. et infra VI, 553.

747. *exesa*, quae ante *inanis*, mox *cava*. — In *pandi aselli tergo* non fortiter haerere Silenus solebat; IV, 27. — Pro *nixus* Petav. pr. Ambrosianus et Laeti *nexus;* hinc Heins. suadet *nexum*, ut ad asellum referatur. Immo *constitit nixus* plenius quam, innixus est. — *Notare*, ut Tibullus, IV, 3, 10: *hamatis crura notare rubis*. — Pro *summa* olim vulgab. *prima*, quod Heinsius in *sima* mutari volebat. Puto, poëtam denuo verticem indicare voluisse, spicula vertice defigunt, eumque notant.

757. *Concurrunt*) Heinsius, quia quatuor libri *occurrunt* praeferunt, *accurrunt* suadet: sine causa. Satyri dispersi erant per nemus vs. 746; ad clamorem et casum Sileni iam *concurrunt*. — Etiam *limum inducere* bene se habet, dictumque, ut *inducere nubes*, *tenebras*, *pallorem*, *aurum*. Non igitur erat, cur Heinsius *limoque* mallet, ut e sqq. *ora* subintelligeretur, quod durum.

763. *Anus* liba illa praebebat. Noster igitur separatim et de sexu et de aetate eius quaerit. Revocavi antiquam lectionem *praestet*, id est exhibeat praetereuntibus; nam supra dixerat, *vocat ad sua liba*. Heinsius e MSS. Vrsin. Petav. et uno Palav. *presset* invexerat, quod vix hoc loco

Haec est, et gravidae munera vitis amans.
Cur hedera cincta est? hedera est gratissima Baccho:
Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.
Nysiades Nymphae, puerum quaerente noverca,
Hanc frondem cunis apposuere novis.
Restat, ut inveniam, quare toga libera detur
Lucifero pueris, candide Bacche, tuo.
Sive, quod ipse puer semper iuvenisque videris,
Et media est aetas inter utrumque tibi:
Seu, quia tu pater es, patres, sua pignora, natos
Commendant curae numinibusque tuis:
Sive, quod es Liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, et vitae liberioris iter.

convenit. Quidam *pressit*, unde Cinf. *praesit* fieri volebat. — *Hoc faciat.* Burmannus ad *hoc* intelligit libum, monetque *facere* esse verbum culinarium. Immo cur hoc faciat, ut liba praestet?

769. *Nysa*, urbs et mons Indiae, ubi *Nyseides Nymphae*, quae Bacchum in antro quodam educarunt; III Metam. 314. — Mitscherl. recepit *opposuere*, quod Mazarin. Zulich. Voss. Arund. primus Ambros. et unus Vaticanus praeferunt, quodque etiam Taubnerus probavit, quia Nymphae id fecerunt pueri oblegendi causa: bene; sed et *apposuere* defendi potest. Bacchus diligere hanc frondem coepit, quia sibi *apposita* erat. — *Noverca*, Iuno.

771. Quatuor causae, cur toga virilis illa die detur. Quae ut locum haberent, togam illam *liberam* potius dixit, quam virilem; *liberior* vocatur IV Trist. 10, 28. Datam eam saepe esse Liberalibus, etiam e Cicerone ad Atticum VI, Ep. 1, p. 691 Ern. constat: *Quinto togam puram Liberalibus cogitabam dare; mandavit enim pater.* — *Lucifero.* Taubnerus malebat cum Daniel Heinsio et Bersm. e MSS. quibusdam legere: *Luce geri....tua*; ut *detur* sit, permittatur, et *geri* dictum sit pro ut geratur. Sed *Lucifero* habent Vrsin. Mazar. Zulich. primus Ambrosian. et sex alii; neque hoc insolens: etiam I, 46; II, 568, *Lucifer* de die. — *Candidus* solemne Bacchi epitheton ob virgineam oris pulchritudinem.

773. IV Metam. 17: *tibi inconsumta iuventas, Tu puer aeternus*: id quomodo intelligendum sit, ex nostro loco cognoscitur: *media est aetas inter utrumque.* Etiam tempus, quo toga virilis sumebatur, medium erat inter pueritiam et iuventutem. — *Patres* omnes Dii dicebantur, sed Bacchus inprimis; idem *Liber Pater*. Sed Noster de utroque nomine separatim loquitur. — *Numina* saepe de uno Deo; III Metam. 290, *Stygii numina.* Coniungi autem cum mutatione illa togae, ut re gravissima, religiones solebant.

778. *liberioris*, quum, custode remoto, suo arbitrio vivunt.

An quia, quum prisci colerent studiosius agros,
Et patrio faceret rure senator opus,
Et caperet fasces a curvo consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus,
Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem?
Sed Dîs, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos uvae commentor habebat,
Quos cum taedifera nunc habet ipse Dea.
Ergo ut tironem celebrare frequentia possit,
Visa dies dandae non aliena togae.
Mite, pater, caput huc placataque cornua vertas;
Et des ingenio vela secunda meo.

779. De hoc *studio* priscorum Romanorum confer I, 204 sqq. — *Patrio*, a maioribus haereditate accepto, nullis accessionibus aucto; Horatius I, Od. 1, 11; Epod. II, 3. — *Opus facere* praecipue de agricolis dicitur. — *Ab aratro*, stans ad aratrum, innixus aratro, aut posito, relicto aratro: I, 207; Florus I, 11, 12: *Lucius Quinctius, ille dictator ab aratro .... patricium virum innixum aratro suo lictor in ipso opere deprehendit.* — Seriore tempore *durae manus* crimini erant; sed Seneca de Vita beata cap. 7, virtuti *callosas manus* tribuit. — De *rusticis* ad *ludos* in urbem venientibus confer Horatium Art. Poet. 210 sqq. — *Studiis*, arti poëticae et musicae. — *Taedifera Dea*, Ceres, quae taedam prae se ferens raptam filiam quaesivit; IV, 417 sq; V Metam. 442. — *Tiro*, puer qui accipit togam virilem, unde et dies ille solemnis *dies tirocinii* dictus est. — Eum *celebrat frequentia*; magna cognatorum, amicorum, clientum multitudo honoris causa deducit, aut comitatur in forum, et inde domum, qui dicebantur *in officio togae virilis* esse. Ea frequentia id sine incommodo suo maxime tempore ludorum facere poterat. Caeterum Taubnerus post *togae* signum interrogationis posuit, atque omnem hunc locum inde a vs. 779 ita iungit, ut una periodus sit, cuius apodosis verbis *ergo ut* incipiat. At Ovidii ingenium respuit periodos tam longas, neque eas hoc carminum genus patitur. — Verba *Sed dis .... honos* obiter tantum, et quasi per parenthesin addita. — Caeterum *tironem* Heinsius dedit ex MSS. Vrsin. Mazar. Polit. atque tertio Medic. in quo sic pro diversa lectione. Castigavit ita et Gronovius Obs. II, 21, hunc locum; probavit Burmannus; sed vulgo *tironum*.

789. Preces, sis mihi *mitis* et *placatus*, formae Bacchi accommodare voluit, cui a poëtis *cornua*, potentiae symbolum, eaque parva tribuebantur; IV Metam. 19. Heinsius hoc loco suadebat *pacata*. Dii et *pacari* et *placari* dicuntur, et plerumque haec duo in MSS. confusa sunt; vid. Lambinum ad Lucretium I, 9. — *Et des* etc. sic et Propert. III, 15, 2: *Da mihi bacchato vela secunda pater.*

Itur ad Argeos, qui sint, sua pagina dicet,
  Hac, si commemini, praeteritaque die.
Stella Lycaoniam vergit proclinis ad Arcton,
  Miluus: haec illa nocte videnda venit.
Quid dederit volucri, si vis cognoscere, coelum;
  Saturnus regnis ab Iove pulsus erat.
Concitat iratus validos Titanas in arma;
  Quaeque fuit fatis debita, poscit opem.
Matre satus terra, monstrum mirabile, taurus
  Parte sui serpens posteriore fuit.
Hunc triplici muro lucis incluserat atris
  Parcarum monitu Styx violenta trium.
Viscera qui tauri flammis adolenda dedisset,
  Sors erat, aeternos vincere posse Deos.
Immolat hunc Briareus facta ex adamante securi;
  Et iam iam flammis exta daturus erat.
Iupiter alitibus rapere imperat: adtulit illi
  Miluus; et meritis venit in astra suis.

791. Liv. I, 21, de Numa: *Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit.* Cur ita dicta sint, certo dici nequit. Vide Conrad. ad Gellium Noct. Attic. X, 15, ubi flamen *ire ad Argeos* dicitur. — Verbum *commemini* Heinsius optimorum scriptorum auctoritatibus tuetur; alii *sicut memini*, aut *si quid memini*. — *Sua pagina dicet*, suo loco dicetur; *pagina* de fastis inprimis ponebatur. Vide Schwarz. ad Plinium panegyr. 92.

793–808. *Milui sideris origo.* De eo Plinius XVII, 65: XV *Kalend. April. Italiae Miluum ostendi.* — *Proclinis*, vocab. vix alibi obvium Heinsius ex uno Mediceo et uno Farnesiano dedit, quia sic *neclinis*, *declinis*, *reclinis*; sed Mitscherl. maluit cum Vrsino, Vossiano, primo Ambrosiano, Laeti, primo Farnesiano, *proclivis*; vulgo *declivis*.

796. Sequitur pars Titanomachiae, celebratae olim Eumeli, Thamyridis, Lini carminibus. Secundum Hyginum, fab. 150, Iuno Titanas in arma concitat, ut regnum, Iove pulso, Saturno restituant. — Pro *poscit* alii *tentat*. — Heinsius *fuit* mutari vult in *sibi*.

801. Etiam Aeneid. VI, 549 apud inferos *moenia* (locus) *triplici circumdata muro, quae Phlegeton flammis ambit torrentibus.* Ibi Tisiphone sedem habet. — *Sors*, vaticinium.

805. *Briareus*, unus e Centimanis, quem propter fortitudinem generum sibi sumsit Neptunus; Hesiod. Theog. 816. — *Adamas*, ferrum. Etiam Saturno Terra dedit ἀδαμαντίνην ἅρπην; Apollodorus I, 2, 3.

VNA dies media est: et fiunt sacra Minervae;
Nominaque a iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat; nec fas concurrere ferro:
Causa, quod est illa nata Minerva die.
Altera tresque super strata celebrantur arena:
Ensibus exsertis bellica laeta Dea est.
Pallada nunc pueri, teneraeque ornate puellae:
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

809-850. *Quinquatrus* aut *Quinquatria*, festum Minervae, inde a XIV Kalend. April. sive d. 18 Martii. Ovidius exponit, quid illis diebus fieri soleat, quaeritque, 837-846, unde Minervae cognomen *Captae* sit inditum.

Et fiunt. Heinsius malit, *ut fiant*, aut cum MS. Helmst. *post fiunt*; sine causa. — Varro et Festus putant, quinquatrus *nomen* habere inde, quod celebrata sint haec solemnia post diem quintum Iduum, similiterque apud Tusculanos *Triatrus*, *Septimatrus*, et apud Faliscos *Decimatrus* dictos. Heinsius suadet *Nomina quae*, ut melius haec iungantur antecedentibus, vel, quum Moreti codex *Muneraque adiunctis* det, *munera quae iunctis* etc. *quae sacra munera* gladiatoria *habent*, et quidem *iunctis*, sese excipientibus, *quinque diebus*. Vtrumque et Taubnerus vulgatae praefert. Equidem spreverim *munera*; partim quia non est credibile, Ovidium nihil de *nomine* horum sacrorum admonere voluisse, partim quia *munera* non omnibus illis diebus edita. Krebsio placet, *Nomina quae a iunctis*.

812. Illa die *nata Minerva*, quatenus ei templum in Aventino dedicatum, quod notat Verrius. Etiam Kalendarium Vindob. *N. Minervae*. Vide Gesenii Symbolas pag. 32. — *Sanguinis* pro ludis gladiatoriis. Idem denuo dicit, *concurrere ferro*, (quibus vocibus non, ut Neapolis putabat, praelusiones respexit, quae rudibus fiebant), et tertio, *super strata arena*; in amphitheatris enim solum *stratum* erat *arena*; II Trist. 282: *Martia quum durum sternit arena solum*. Neapolis eo refert, quod principes quidam circum chrysocolla constraverint. At hoc serius factum, ab insanis tantum imperatoribus. Suetonius Calig. 18. Plures MSS. hoc loco *rasa*, ut sit aequata. De *altera* die Noster ait etiam IV Trist. 10, 13: *Haec est armiferae festis de quinque Minervae, Quae fieri pugna prima cruenta solet*. — Quarto variavit ludorum notionem *ensibus exsertis*, strictis.

815-834. Diebus illis plurimi Minervam precibus exposcebant, ut operum, quibus praeesset, successus sibi daret. Sic multi eloquium et famam Demosthenis aut Ciceronis sibi totis Quinquatribus orabant; Iuvenal. Sat. X, 118. Hinc pendet haec excitatio, quam poëta in fine exemplo suo comprobat. — *Ornate*, nempe coronis, quod fieri solebat diebus festis; Tibullus II, 1, 54: *Ornatos ante Deos carmen dicere*. Male igitur in editis quibusdam *orate*. — *Doctus*, peritus operis in suo genere.

Pallade placata, lanam mollire puellae
  Discant, et plenas exonerare colos.
Illa etiam stantes radio percurrere telas
  Erudit; et rarum pectine denset opus.
Hanc cole, qui maculas laesis de vestibus aufers;
  Hanc cole, velleribus quisquis ahena paras:
Nec quisquam invita faciat bene vincula plantae
  Pallade; sit Tychio doctior ille licet;
Et licet antiquo manibus collatus Epeo

817. Propter multitudinem inventorum Athenienses primi Minervam Ἐργάνην cognomento appellaverunt; Pausanias Attic. cap. 24; Diodorus Siculus tom. I, pag. 340. Hinc eam et Arnobius adv. Gentes III, pag. 118, *Magisteriis artium et disciplinarum varietatibus eruditam* appellat. Eam ob causam opifices ei supplicasse, observat Lactantius de fals. Relig. I, 18, 23. Inde pendet locus sq. In iis artibus prima est ὑφαντική, texendi ars; Aelianus Histor. Anim. VI, 57. Quapropter *operari Minervae* dicuntur puellae operi textorio operam dantes; Tibullus II, 1, 65. — *Mollitur* lana, quum trahitur ut tenuior fiat; hoc loco, quum trahitur in stamina. — Pro *plenas* Heinsius mallet *enetas* aut *impletas*; quod Burmannus merito improbat. Etiam Heroid. III, 76: *Et minuent plenas stamina nostra colos*; Tibullus I, 3, 86: *Deducat plena stamina longa colo.* — Praeterea Heinsius dedit, *mollite, puellae: Discite iam.* Hoc posterius *Discite iam* sane Mazarin. duo Farn. et totidem alii praeferunt.

819. Confer VI Metam. 54 sqq. — *Tela*, trama staminum, series duplex staminum. — Dicitur *stans* et alibi *pendula*, quia stamina ad perpendiculum extendebantur. — *Radius.* Eius ope in transversum immittitur subtemen. — Tum *opus* adhuc *rarum pectine*, feritur, ut *densum* fiat. — *Denset*, non *densat*, habent vetustiores, et est forma antiqua et poëtica. Vide Gipbanii Ind. Lucret in *densere.*

821. Descriptio fullonis, qui et *laesas* sive sordidas vestes lavando atque calcando purgabat, et, creta sive cimolia adhibita, candidas reddebat. — In *ahenis* infectores fucos ad lanam imbuendam coquere solebant; VI Metam. 61, ubi *Tyrium ahenum.*

823. *vincula plantae*, calceamenta. Secundum Plinium VII, 56, *Tychius*, Hyla Boeotius, *sutrinam* invenit. Ab Homero, Il. H, 221, idem σκυτοτόμων ὄχ' ἄριστος vocatur, qui Aiacis scutum fabricaverit; confer. Strabo IX, pag. 408. Nempe σκυτοτόμος, quicumque coria tractat, sutor, lorarius, ephippiarius. Sed librarii, quum hoc nomen ignorarent, novum sutorem crearunt *Titium* aut *Pitium.* — Porro *Epeus* monitu Minervae equum Troianum mirae magnitudinis fecisse traditur. Virgilius Aen. II, 264; Hyginus fab. 108. Paulo aliter Plinius VII, 57, pag. 416, *Equum* (qui nunc aries appellatur) *in muralibus machinis Epeus ad Troiam* reperit. — *Manus*, opera manuum; qui iis minus

Sit prior; irata Pallade mancus erit.
Vos quoque, Phoebea morbos qui pellitis arte,
Munera de vestris pauca referte Deae.
Nec vos turba Deam censu fraudata magistri
Spernite: discipulos adtrahit illa novos;
Quique moves caelum, tabulamque coloribus uris;
Quique facis docta mollia saxa manu.
Mille Dea est operum: certe Dea carminis illa est,
Si mereor, studiis adsit amica meis.
Caelius ex alto qua mons descendit in aequum,
Hic ubi non plana est, sed prope plana via est;

valet aut excellit, *mancus* dicitur. — *Irata.* Midti *invita*, quod Heinsius posthabuit, quia modo praecessit.

827. Etiam Minerva medicae arti praeerat, unde et ipsa *Medica* dici solebat, quod Neapolis e marmore quodam Placentino comprobat. – *Nec vos – Spernite.* Hanc lectionem etiam Burmanno probatam non dubitavi e tribus MSS. recipere, et *censu fraudatam* intelligo pauperem. Nam *fraudatus* omnino est privatus, destitutus, et *census*, opes; sic omnia mihi clara videntur. Vos magistri, licet pauperes sitis, ne dubitate Deae munera afferre; adtrahet illa novos discipulos, atque ita pietatem vestram remunerabit. Nihilo tamen minus hic locus valde vexavit interp. Vulgatur: *Nec vos turba feri censu fraudata magistri Spernite.* Neapolis ex Macrobii I Satura. 11, notabat, hoc mense solutum esse didactrum a discipulis; deinde fingebat, pueros, qui illud didactrum sibi a parentibus datum tempore feriarum ludis et bellariis impenderint, postea metu et pudore non ausos esse ad scholam accedere; sic magistros *censu*, stipendio, esse fraudatos, et Ovidium eos propterea consolari. Gronovius de Pec. vett. IV, 2, emendabat: *Nec vos ture feri censum fraudare magistri Spernite;* Heinsius corrigebat: *Nec vos aere brevem censum fraudare magistri Spernite*, vel etiam *aere brevi*, i. e. stipe exigua novorum discipulorum; eam magistros Quinquatribus Minervae consecrasse nomine Minervalis. Taubnero arridebat et ratio Neapolis, et lectio *sensu fraudata;* etenim *feros* magistros ferme esse *sensu fraudatos*, et in parvo honore fuisse plagosos Orbilios. Hinc satis intelligi arbitror, quo falsa lectio viros etiam doctos deducat.

831 sqq. Sculptores, pictores, marmorarios complectitur. — *Caelum*, instrumentum sculptorum, quamquam et aliorum artificum. Sed Taubnerus de coeli sphaera arte facta, qualis fuerit Archimedis, cogitabat. — Encaustae *tabulam urebant coloribus*, h. e. ceras inurebant expansas super loco pingendo; Plinius XXXV, 4. — *Mollia* signa etiam Cic. Brut. 18, sunt bene elaborata, polita.

835. *Caelius* mons, quem urbi addidit Tullus Hostilius; Livius I, 30. Ibi Minervae *Captae* delubrum fuis-

Parva, licet, videas Captae delubra Minervae,
  Quae Dea natali coepit habere suo.
Nominis in dubio causa est: capitale vocamus
  Ingenium sollers: ingeniosa Dea est.
An, quia de capitis fertur sine matre paterni
  Vertice, cum clypeo prosiluisse suo?
An, quia perdomitis ad nos captiva Faliscis
  Venit, et hoc ipsum litera prisca docet?
An, quod habet legem, capitis quae pendere poenas
  Ex illo iubeat furta reperta loco?
A quacumque trahis ratione vocabula, Pallas,
  Pro ducibus nostris aegida semper habe.
Summa dies e quinque tubas lustrare canoras

se, etiam P. Victorius de Regionibus testatur. — *Nominis causas* Ovidius miras proponit, et Heinsius miratur, eum non et capti Palladii meminisse. — *Capitalis*, ingeniosus, etiam Cic. ad Quint. fratr. II, 12. Vide Mureti Varr. Lectt. II, 11. — *De capitis* etc. Arnob. adv. Gent. IV, pag. 137: Minerva, *cui Coryfasiae nomen est, vel ex Coryfae matris signo, vel quod ex vertice summo Iovis parmam ferens emicuit, atque armorum accincta terroribus.*

843. *Falisci* se Camillo dediderunt ann. V. c. 361; Livius V, 24. Capta urbe quadam, Dii eius deduci solebant; ibid. 22. — *Litera prisca*, libri antiqui, annales. — *An, quod habet legem* etc. Locus difficilis atque haud dubio corruptus. *Reperiri* esse deprehendi, satis docuit Heinsius; sed quid est *ex loco reperi*? Illis verbis melius convenit vulgat. *recepta*. Neque apparet, quis *locus* intelligatur. Denique durissimum est illud: *furta reperta pendere poenas capitis*. Festus habet haec: *Capitalis lucus, ubi si quid violatum est, capite violatoris* (duo MSS. *vigilatoris*, quod melius) *expiatur*. Itaque Burmannus coniicit voc. *vigil* latere in illis *ex illo*, pro quibus in plurimis cod. *exilio*. Praeterea e Mazar. *poenis* recipiendum putat, et subintelligend. *fures*; fures pendere sua furta poena capitis. — *A quacumque ratione*, undecumque.

849. *Tubilustrium* X Kal. Aprilis sive die 23 Martii etiam in Kalendario notatur. Lustrabantur autem tubae secundum Varronem et Festum in atrio Sutorio. — Pro *Deae* Vrsin. Mazarin. et a manu prima Zulich: *Deo*, ut Mars intelligatur, cui sacra fuerint haec priora tubilustria, ut altera mensis maii Vulcano. Ei lectioni sane aliquantum auctoritatis addunt Verrius et Lydus, quorum ille, *Feriae Marti*, hic, Καθαρμὸς σάλπιγγος, τιμαὶ Ἄρεος καὶ Νερίνης. Itaque Gesen. pag. 33 non dubitat eam praeferre vulgatae sed vir doctus in Ephem. Halens. ann. 1808, n. 74, hanc tuetur, ut *fortis Dea* sit vel Minerva, vel

Admonet, et forti sacrificare Deae.
Nunc potes ad solem sublato dicere vultu;
Hic here Phryxeae vellera pressit ovis.
Seminibus tostis sceleratae fraude novercae,
Sustulerat nullas, ut solet, herba comas.
Mittitur ad tripodas, certa qui sorte reportet,
Quam sterili terrae Delphicus edat opem.
Hic quoque corruptus, pro semine nuntiat Helles
Et iuvenis Phryxi funera sorte peti.
Vtque recusantem cives, et tempus, et Ino
Compulerunt regem iussa nefanda pati;
Et soror, et Phryxus, velati tempora vittis,

potius Nerine, Martis uxor. Eam enim e propria nominis sui Sabini potestate *fortem Deam* dici posse. Lydus: *νερίνη γὰρ ἡ ἀνδρία.* — *Summa*, ultima.

851–876. *Sol ingreditur arietem.* Huius sideris origo narratur. Ino, Cadmi filia, Athamantis uxor, quum Phryxum et Hellen, quos Athamas ex Nephele genuerat, odio haberet, dolis malis effecit, ut illi ad aram deducerentur immolandi. Ereptis Nephele mater dat arietem aureo vellere, quo per freta avehantur. Is, ubi litus attigit, fit sidus, vellusque eius aureum deportatur in Colchida.

Nunc) Non est, ut Neapolis putabat, primo Quinquatruum die, sed ultimo, de quo in proximis sermo. Ergo *heri* est XI Kal. et Aequinoctium, quod vs. 877 memoratur, in VIII Kal. Aprilis, sive in diem 24 Martii incidit. Sic Noster consentit cum Kalend. vet. et Plinio XVIII, 26. — Sol *premit* loca, ad quae accedit, XIV Metam. 416, atque adeo sidera, quae ingreditur; IX Metam. 286, quum *decimum premeretur sidere signum.*

853. Haec de *seminibus tostis* Noster iam II, 628, attigit. Ino mulieres impulit, ut clam maritis fruges, quas in sementem darent, torrerent, ne nascerentur, ita ut civitas tota fame periret. — *Nullas sustulerat comas*, non creverat in aristas; Apollodorus *καρποὺς ἐτησίους γῆ οὐκ ἀνεδίδου.* Nuntio, quem eam ob causam Athamas Delphos misit, Ino praecepit, ut falsum responsum referret. Hinc *corruptus* vocatur, at quidem e vulgat. lectione, *cum semine*, quem Ino aeque corruperat, ac ante semina: quod durum. Burmannus igitur unius cod. lectionem recepit, *pro semine peti funera*, semina recte surrectura esse, si Phryxus at Helle mactentur. Mitscherl. servavit alteram. Probavit et Krebs. — *Cives* Athamanta cogunt etiam apud Apollodorum, sed iuxta Hyginum Phryxus ultro ac libens pollicetur se unum civitatem aerumna liberaturum. — *Vtque* recepit Heinsius e MSS. duobus, sed et *usque* servari potest, quod et Krebs. monuit. — Pro *vittis* Heinsius ex Vrsin. Nauger. Mazarin. Zulich. Arondel. primo Ambros. et primo Farnes. *ramis* dedit. Non male; constat enim victimas

Stant simul ante aras, iunctaque fata gemunt.
Adspicit hos, ut forte pependerat aethere, mater;
Et ferit attonita pectora nuda manu:
Inque draconigenam nimbis comitantibus urbem
Desilit, et natos eripit inde suos.
Vtque fugam rapiant, aries nitidissimus auro
Traditur: ille vehit per freta longa duos.
Dicitur infirma cornu tenuisse sinistra
Femina, quum de se nomina fecit aquae.
Paene simul periit, dum vult succurrere lapsae
Frater, et extentas porrigit usque manus.
Flebat, ut amissa gemini consorte pericli,
Caeruleo iunctam nescius esse Deo.
Litoribus tactis Aries fit sidus: at huius
Pervenit in Colchas aurea lana domos.

coronari etiam solitas. Saepius tamen *vittarum* mentio fit in victimis; VII Metam. 429, boves mactandi *vincti cornua vittis*; XII, 151: *Pallada vittatae placabat sanguine vaccae*; XV, 131: *vittis praesignis et auro Sistitur ante aras*; Aen. II, 133, Sinoni iamiam mactando *circum tempora vittae*; Lucretius I, 88: *infula virgineos circumdata comtus*. Contra *rami* nunquam a Nostro sic memorantur.

863. *mater*, Nephele, quae latinis mythographis *Nebula* dicitur. — Nebolae aut nubes *pendere* dicuntur; Virgilius Georg. I, 214. — Pro *forte* Mitsch. *sorte*. Apud Hyginum nuntius misericordia adolescentis tactus In s consilium Athamanti aperit. — Quos Cadmus in condenda urbe socios habuerat, e satis serpentis dentibus nati tradebantur; III Metam. 161 sqq. Hinc ibidem vs. 531, Thebani *anguigenae* vocantur, atque nunc urbs eorum *draconigena*; VII Metam. 212, *serpentigena* legitur. — *Desilire*, ut *delabi*, de Diis in terram descendentibus.

867. *rapiant* pro *capiant* Burmannus sumsit ex tribus MSS., quia passim *rapere viam, iter, fugam* ad declarandam celeritatem. Silius IX, 33: *Dux sibi quisque viam rapito*, ubi vide Interpr. Itaque hoc loco *fugam rapiant* non minus graviter dictum, quam quod Cicer. III Or. 40, ex Ennio tantopere laudat: *oculis postremum lumen radiatum rape*. Mitscherl. vero *capiant* servavit. — *Nitidissimus auro*, χρυσόμαλλος. Iam Hesiodus et Pherecydes ei aureum vellus dederant; Hygin. Poët. Astr. dicto loco. Apud Eumdem, fab. 3, mater arietem inauratum adducit, Neptuni et Theophanes filium. Purpureum illud vellus Acusilaus vocat in Schol. ad Apollonium IV, 1147. Apollodoro et Tzetze in Lycophr. pag. 7, auctoribus, aries dorso impositos *vexit* non *per freta*, sed per aëra. Omnino haec fabula maxima varietate relata est.

TRES ubi Luciferos veniens praemiserit Eos,
  Tempora nocturnis aequa diurna feres.
INDE quater pastor saturos ubi clauserit hoedos,
  Canuerint herbae rore recente quater;
Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
  Et Romana Salus, araque Pacis erit.
LVNA regit menses: huius quoque tempora mensis
  Finit Aventino Luna colenda iugo.

877. *Aequinoctium vernum* VIII Kalend. Aprilis. Vid. ad vs. 851. Plin. XVIII, 66: *Aequinoctium vernum ad diem VIII Kal. Aprilis peragi videtur.* Varie autem olim aequinoctia constituebantur: Columella IX, 14: *Nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octavis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastos Astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.*

879. Circumloquitur V Kal. Aprilis sive diem 27 Martii, quo die *Festum Iani, Salutis, Concordiae, Pacis.* — *Salus*, valetudo. Augustus tres statuas posuit Ὑγίειας δημοσίας, καὶ Ὁμονοίας καὶ Εἰρήνης. Zonaras X, 34. — De *ara Pacis* vide lib. I, vs. 709.

883. *Lunae* aedes in *Aventino*. Livius XL, 2; Rufus in Regione XII. Etiam Tacitus Annal. XV, 41, templum *Lunae* memorat, quod Servius Tullius condiderit.

LIBRI QVARTI

ARGVMENTVM

Invocatio Veneris, 1–18. Germanici nobilitas et origo a Venere per Aeneam; causa, cur Aprilis olim secundum locum habuerit, 19–60. De nomine Aprilis duae sententiae; de potentia Veneris, 61–132. Festum Veneris et Fortonae Virilis; Venus Verticordia, 133–162. Occasus Scorpii, 163, 164. Pleiadum occasus et numerus, 165–178. Megalensia; omnis mythologia de Matre Deûm, et quomodo e Phrygia Romam arcessita, 179–372. Fortunae Publicae aedes dedicata; Victoria Caesaris de Iuba; Librae et Orionis occasus; imbres, 373–388. Cereris ludi et merita; raptus Proserpinae, 389–620. Iovi Victori templum, et Libertati atrium datum, 621–624. Grando; Victoria Caesaris ad Mutinam, 625–628. Fordicidia; eorum ritus et origo inde a Numa, 629–672. Augustus Imperator dictus, 673–676. Hyadum occasus, 677–678. Vulpium in Circensibus combustio, 679–712. Solis transitus ex Ariete in Taurum, 713–720. Palilia, 721–806. Natalis Vrbis; eius origo et Remi occasos, 807–862. Vinalia; auxilium Mezentii Turno latum, 863–900. Ver medium, Arietis occasus; imbres; exortus Canis, 901–904. Robigalia, 905–942. Floralia et Vestae in Palatium translatio, 943–954.

P. OVIDII NASONIS

FASTORVM

LIBER QVARTVS

Alma, fave vati, geminorum mater Amorum:
  Ad vatem vultus rettulit illa suos.
Quid tibi, ait, mecum? certe maiora canebas:
  Num vetus in molli pectore vulnus habes?
Scis, Dea, respondi, de vulnere: risit; et aether
  Protinus ex illa parte serenus erat.

1–18. *Invocatio Veneris et colloquium poëtae cum Dea.* Paulo petulantius hoc est, at convenientissimum poëtae, qui, amoribus deditus, familiaritatem quamdam cum Venere contraxit. Sensus: Te semper canere soleo; olim in rebus ludicris te cecini, nunc in seriis de te cogito; et iusta mihi nunc causa te implorandi, tuus enim mensis describitur. — *Amores gemini*, Cupido, Ἔρως. et Iocus Ἵμερος. Hesiod. Theog. 201; Anacr. LI, 26. Inde Horat. I, Od. 2, 33: *Quam Iocus circumvolat et Cupido.* Lenzius aut Amorem coelestem et terrestrem e Platone vult intelligi, aut Amorem utriusque sexus. — *Vati* bene Heinsius ex quatuor MSS. pro *dixi* revocavit. *Vatem* se in hoc opere Ovidius saepe vocat, ut I, 25, et 101; III, 177. *Dixi* contra nunc inepte et importune intrusum; Krebsius putat, ellipsin eius hoc loco fore admodum duram: minime. — *Vultus rettulit*, quod alibi *respexit*; vid. ad III, 608. Nam etiam h. l. duo libri, *sustulit.*

3. *certe* dubitanter affirmat, putabam te cauere; Horat. I, Sat. 9, 67: *Certe nescio quid secre o velle loqui te Aiebas meum.* — Pectus ad amorem proclive bene *molle* vocat; quo *mollius* corpus, eo facilius *vulneratur.* — *De vulnere*, quod attinet ad vulnus, id scis. Vide Graevium ad Cic. Ep. ad Div. I, 2. Heins. volebat, *Scin Dea?* — *Aether serenus.* Hanc vim habet etiam in Iove serenitas oris; Virg. Aen. I, 255, ubi *vultu*, *quo*

Saucius, an sanus, numquid tua signa reliqui?
  Tu mihi propositum, tu mihi semper opus.
Quae decuit, primis sine crimine lusimus annis:
  Nunc teritur nostris area maior equis.
Tempora cum causis, annalibus eruta priscis,
  Lapsaque sub terras, ortaque signa cano.
Venimus ad quartum, quo tu celeberrima, mensem:
  Et vatem, et mensem scis, Venus, esse tuos.
Mota Cytheriaca leviter mea tempora myrto
  Contigit; et, coeptum perfice, dixit, opus.
Sensimus; et subito causae patuere dierum:
  Dum licet, et spirant flamina, navis eat.
Si qua tamen pars te de Fastis tangere debet,
  Caesar, in Aprili, quo tenearis, habes.

coelum tempestatesque serenat, oscula natae libat. — *Sanus*, integer, illaesus; nam opponitur *saucio*. — *Tua signa reliqui*; Tibullus II, 6, 6, ad Cupidinem: *iterum erronem sub tua signa voca.* Militabat Noster sub Venere, atque in militiam eius sacramento adactus erat. Itaque et canens scribensque de ea semper cogitabat.

8. *propositum* et *opus*, materia, quam tracto; abstracta sic solent de personis dici; exempla collegit Drakenb. ad Silium XVI, 504. Sed pro *opus* unus Vaticanus *honos*, quod Heinsio placet. — Primos aetatis annos *decere* putabant talem lasciviam; Amorum III, 15, 4: *Nec me deliciae dedecuere meae.* Horat. I, Ep. 14, 36: *Nec lusisse pudet, sed non incidere lusum.* Mitsch. e MSS. Vrsin. et Ambros. uno *Qua decuit*; sed oppositio est in *nunc* et in *primis annis.* Iis lusit, quae decuit ludere. — Operam suam etiam II, 360, cum decursu in circo comparat, cuius spatium *area* dicitur; III Amorum 15, 18, tragoediam scribere aggressurus ponit haec: *Pulsanda est magnis area maior equis.* — *Tempora—cano.* Haec repetita e lib. I, 1 sqq.

15. Vt puellae petulantes amatorem re levi, quam manu tenent, feriunt, sic Venus Ovidium *myrto contigit*; qui tactus vim institutionis habebat. Neque adeo erat, cur poëtam ita instrueret, ut Ianus, lib. I. Similem autem vim in animo poëtae, III Art. Amat. 53, folium habebat et grana de Veneris myrto data. — Formam *Cytheriaca* pro *Cytheraea* Heinsius ex Zulichem. et quatuor aliis dedit.

19–60. *Caesari* Germanico, cui hoc opus consecratum, supra I init. nobilitatem suam commendat, et causam simul aperit, cur Aprilis olim secundum locum habuerit. Hic seriem intexuit regum et Troianorum et Albanorum. Locus est historicus et tenuiter scriptus. — *Aprilis* Veneri sacer, cuius nepos Iulus, a quo originem repetebat Iulia gens, in cuius nobili-

Hic ad te magna descendit imagine mensis;
Et fit adoptiva nobilitate tuus.
Hoc pater Iliades, quum longum scriberet annum,
Vidit; et auctores rettulit ipse suos.
Vtque fero Marti primam dedit ordine sortem,
Quod sibi nascenti proxima causa fuit;
Sic Venerem, gradibus multis in gente repertam,
Alterius voluit mensis habere locum:
Principiumque sui generis, revolutaque quaerens
Saecula, cognatos venit ad usque Deos.
Dardanon Electra nesciret Atlantide cretum

tatem adoptatus erat Augustus, post etiam Caesar Germanicus I, 10. Interpres Gallicus illum nunc intelligit; sed rectius hunc intelliges. Caesari enim Germanico totum opus poëta consecravit, eumdemque etiam vers. 81 alloquitur. — *Descendit ad te*, serie maiorum deducitur ad te, apparet ad te quoque illum mensem pertinere. Sumtum hoc vocabul. nunc a stemmate, quod a primo gentis auctore *descendit* ad posteros. In stemmate Caesaris nomen erat Veneris, quod, quia maximam nobilitatem dabat, poëta e sermone Romano *magnam imaginem* dixit. Aprilis igitur prae caeteris carus Caesari esse debebat. Sed illud carum esse expressit verbis *tangere* et *teneri*, quae passim oblectationis notionem habent. Itaque Heinsius *quo tenearis* recte praetulit alteri lectioni *quod tuearis*; sed idem sine causa *tangere*, ductu codicis Mazar. (in quo *dicere*), in *ducere* mutari volebat.

23. *pater Iliades*, Romulus, Iliae filius, hoc *vidit*, respexit, spectavit. — *Scriberet*, describeret in menses. — *Longus* solemne anni epitheton. — *Auctores suos*, quos vs. 57, *parentes suos* vocat, Martem et Venerem. — Burmanno elegantior videbatur lectio in cod. Francofurt. *praetulit*, prodidit, tradidit posteris ordine illo et instituto parentes suos; vers. 59: *Neve secuturi possent nescire nepotes, Tempora Dis generis continuata dedit.* — *Ferus* ut *saevus*, bellatorum sunt epitheta. — *Sortem*, locum. — *Gradibus multis*; ut a Venere prognatum se reperiret, per gradus multos adscendendum erat in stemmate. Caeterum de hac sententia conf. Macrob. I Saturn. 12, cuius verba ad vs. 61 dedimus.

29. Non a Venere tantum, sed longius adeo ab ipso Iove repetit Romuli originem. — Principium generis *quaerebat* sic, ut saecula praeterlapsa *revolveret*, per ea rediret ad principium; Aen. X, 256: *revoluta ruebat dies*, revolvebatur, redibat. De gentis Iuliae progenitoribus Troianis confer Virg. Georg. III, 35, ubi *demissa ab Iove gens* vocatur. Fons autem illius genealogiae est Homer. Il. XX, 215. E serioribus adde Apollodorum III, 12, 1. — A *Iove* et *Electra*, *Atlantis* filia (vid. vs. 174), omnes regum Troianorum stirpem repetunt. — *Darda-*

Scilicet; Electram concubuisse Iovi?
Huius Erichthonius: Tros est generatus ab illo:
Assaracon creat hic: Assaracusque Capyn:
Proximus Anchisen; cum quo commune parentis
Non dedignata est nomen habere Venus.
Hinc satus Aeneas, pietas spectata per ignes,
Sacra, patremque humeris, altera sacra, tulit.
Venimus ad felix aliquando nomen Iuli,
Vnde domus Teucros Iulia tangit avos.
Postumus huic; qui, quod silvis fuit ortus in altis,
Silvius in Latia gente vocatus erat.
Isque, Latine, tibi pater est: subit Alba Latinum:

nus, relicta Samothrace, in Asiam traiecit, ubi a *Teucro*, Scamandri et Idaeae Nymphae filio, exceptus, partem regni accepit, urbemque Dardaniam aut Dardanon condidit. Teucro mortuo, omnis illa terra Dardania dicta. Dardano successit *Erichthonius*, eius filius, rex opibus clarus. A *Troë* rege illa Troia dicta. Is Ilum, *Assaracum* et Ganymedem genuit. Ex Ilo Laomedon et deinceps Priamus, qui non pertinebant ad consilium nostri poëtae; Aeneas enim ab *Assaraco*, cuius filius *Capys Anchisen* genuit. Itaque et apud Virgil. *Assaracus* potissimum memoratur inter Aeneae maiores; Aen. I, 284; VI, 650; IX, 259, 643. Anchisae δι' ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν Ἀφροδίτη συνελθοῦσα, Αἰνείαν ἐγέννησεν. Apollod.

37. De hac *pietate* Aeneae conf. I, 527. Nunc ipse graviter *pietas* vocatur. Bene *spectata per ignes;* etenim Aen. III, 148: *phrygii penates*, *Quos mecum a Troia, mediisque ex ignibus urbis Extuleram.* — Pro *hinc* unus Vaticanus *hoc*, quod Heinsius malit, aut *huic:* sed non video quare. — *Vnde*, per quem. — *Teucrorum* nomen apud Homerum non occurrit, nec frequentatur caeteris graecis poëtis; latinis vero poëtis admodum usitatum. Vide de eo paulo ante ad vs. 31; Livius I, 3, ubi de Ascanio, Aeneae successore, loquitur: *Haud nihil ambigam, hiccine fuerit Ascanius, an maior, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eumdem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat.* Maiorem fuisse etiam Virgilius et Dionysius I, 65, volunt. Ea origine valde laetabatur *Iulia domus;* Virgil. Aen. I, 288: *Iulius, a magno demissum nomen Iulo.* Conf. Dionysium I, 70.

41. Seriem regum Albanorum habes etiam XIV Metam. 609 sqq. De ea vide Ryckii Dissert. XI, pag. 453. — *Postumus* ille *Silvius* secundum Dionysium I, 70, erat Ascanii frater, ex Lavinia post obitum Aeneae natus. Lavinia quum eum utero ferret, metueretque Ascanium, a pastore regio in *silvas* desertas deducta est, ubi *Silvium* clam peperit, quod nomen omnibus deinceps eius posteris adhaesit. Livius vero eum vocat Ascanii

Proximus est titulis Epitos, Alba, tuis.
Ille dedit Capyi recidiva vocabula Troiae;
Et tuus est idem, Calpete, factus avus.
Quumque patris regnum post hunc Tiberinus haberet,
Dicitur in Tuscae gurgite mersus aquae.
Iam tamen Agrippan genitum, Remulumque nepotem
Viderat; in Remulum fulmina missa ferunt.
Venit Aventinus post hos; locus unde vocatus,
Mons quoque: post illum tradita regna Procae;

filium, casu quodam in silvis natum. — *Isque*, *Latine* etc. Ovidius hic et Metam. dicto loco, *Aeneam Silvium* omisit, patrem Latini. — *Subit*, succedit *Alba Latino*. — *Epitos* Livio *Atys*, Dionysio *Capetus* dicitur.

45. *recidiva*, quae, antea iam usurpata, ad rem novam adhibentur. — *Capys* olim nominatus erat non modo Aeneae avus, Assaraci filius, sed et unus e sociis Aeneae; Aen. I, 183. De vocabulo *recidivus*, Heinsius qui id valde amabat, latius egit ad Claudianum XLIV, 66. Hoc loco recepi ex primo Ambrosiano et tribus aliis; in quatuor aliis pro diversa lectione scriptum erat. Caeteri habent *repetita*, ut XIV Metam. 611: *tenuit repetita Latinus Nomina*, quamquam et ibi Heins. e coniect. alterum volebat. Idem, hoc loco, totum versum sic constituendum putabat: *Edidit ille Capyn*, *recidiva vocabula Troiae*, vel: *Ille Capyn genuit*. — Pro *Calpete* hic et XIV Metam. 613, *Capete*, atque ita et Livius; sed Neapol. metri causa hoc loco a Dionysio et Eusebio invexit *Calpete*. — *Tusca aqua*, Albula fluvius, qui inde Tiberis nomen accepit; confer II, 389. — Vers. antecedens, *Quumque patris* etc. Heinsio nec sic, nec ut in multis MSS. legitur, *Accipiens regnum post hunc Tiberinus ab illo*, nitori Ovidiano respondere videbatur, nisi legeretur: *Accipiens* – *Tiberinus avitum*.

49. De *Agrippa* et *Remulo* aut *Romulo* sic etiam Livius: *Agrippa inde*, *Tiberini filius*; *post Agrippam Romulus Silvius*, *a patre accepto imperio*, *regnat*. Dionysius Remulum *Alladem* vocat, nec memorat cuius filius fuerit. Sed Ovidius a se ipso XIV Metam. 616 dissentit, ubi Remulus et Acrota sunt fratres, Tiberini filii. Remulus natu maior, homo ferox, prior regnat, eique succedit moderatior Acrota. Itaque Gronovius ad Livium dicto loco hunc locum emendabat, *Remulumque priorem*; Heinsius vero *Remulumque ferocem*. Verum apparet, Ovidium nunc alios auctores esse secutum. Illo altero loco, Remulus *imitator fulminis* vocatur; quod Dionysius pluribus narrat, hunc contemtorem Deorum, tyrannum Diis invisum, machinas excogitasse, quibus fulmina imitaretur, hominesque, tanquam Deus, terreret, sed inter imbres et fulmina diluvio ipsum periisse cum domo.

51. De *monte*, ubi Aventinus sepultus est, consentiunt rerum scriptores: sed de alio *loco*, aut, ut unus Heinsii, Moreti et quinque alii habent, *lacu*, silent, etiam Ovidius Metam. d. l. — Pro *unde* Mitsch. *inde* a

Quem sequitur duri Numitor germanus Amulî:
  Ilia cum Lauso de Numitore sati:
Ense cadit patruo Lausus; placet Ilia Marti;
  Teque parit, gemino iuncte Quirine Remo.
Ille suos semper Venerem Martemque parentes
  Dixit; et emeruit vocis habere fidem.
Neve secuturi possent nescire nepotes,
  Tempora Dîs generis continuata dedit.
Sed Veneris mensem Graio sermone notatum
  Auguror; a spumis est Dea dicta maris.
Nec tibi sit mirum Graio rem nomine dici:

MSS. quibusdam. — *Numitorem* Dionysius et Eusebius omittunt. Secundum Livium, eo pulso, *Amulius* regnat; etiam apud Plutarchum Rom. 3, Numitor prior regnat. Amulius III, 49, *contemtor aequi* vocatur, nunc *durus*, aut, quod Heinsius ex quinque MSS. praetulit, *dirus*. Sed prius mihi vocab. satis grave videtur. Vide Metam. XIV, 244, *inexorabile durus Exerces odium*. Frequentat tamen Noster et alterum. — *Lausus*, Dionys. lib. I, 76, Aegistus, quem in venatu Amulius ex insidiis interfici iusserit. — *Placet Ilia Marti*; vide III, 9 sq. — Paulo post pro *nepotes* alter Moreti pro varia lectione *minores*; ita in Aen. I, 733, Dido optat, hunc diem velis *nostros meminisse minores*. De re ipsa vid. ad I, 39. — Regii codices *nepotes*; codex B male a manu prima *parentes* ex repetitione. Lem.

61. *De nomine Aprilis* duae erant veterum sententiae, quum aliis a nomine Veneris graeco *Aphrodite*, aliis a verbo *aperire* ductum videretur; vide ad I, 39. Non mirum est, Nostrum, etiam Iuliae gentis causa, priorem amplexum esse, eamque acriter defendisse. Ne autem quis obiiceret, parum credibile videri, antiquissimis temporibus graecum nomen mensi Romano impositum esse, catalogum struit Graecorum, qui olim in Italia migraverint. — De ortu Veneris e *spuma maris* locus classicus apud Hesiodum Theogon. 190 sqq. Illa spuma circumdabat testiculos Saturni resectos et in mare deiectos. Inde Venus non modo Ἀφροδίτη, sed et Ποντία Ἀναδυομένη dicta. De hac autem, quam Noster affert, etymologia conf. Macrobium Saturn. I, 12: *Secundum mensem nominavit* (Romulus) *Aprilem, ut quidam putant, cum adspiratione, quasi Aphrilem a spuma, quam Graeci vocant ἀφρὸν, unde orta Venus creditur. Et hunc Romuli asserunt fuisse rationem, ut primum quidem mensem a patre suo Marte, secundum ab Aeneae matre Venere nominaret, et hi potissimum anni principia servarent, a quibus esset nominis Romani origo.* Caeterum pro *Graio* hic multi MSS. *Graeco*; sed alteram formam amarunt etiam Virgilius et Horatius. Posteriore loco Heinsius sine causa malebat *patrio nomine*, nempe quia Italia Graeciae nomine insignita erat.

Itala nam tellus Graecia maior erat.
Venerat Evander plena cum classe suorum;
Venerat Alcides; Graios uterque genus.
Hospes Aventinis armentum pavit in herbis
Claviger; et tanto est Albula pota Deo.
Dux quoque Neritius: testes Laestrygones exstant;
Et quod adhuc Circes nomina litus habet.
Et iam Telegoni, iam moenia Tiburis udi
Stabant, Argolicae quod posuere manus.
Venerat Atrides fatis agitatus Halesus;

64. Non omnis Italia, sed eius ora *Graecia maior*, s. *magna dicta*, quae, a colonis Graecis occupata, amplitudine Hellada, sive Graeciam proprie sic dictam, superabat. De coloniis graecis in eam Italiae partem deductis vide Heynii prolusiones XV in Opusculis Acad. vol. II. Sed Ovidius viros tantum quosdam insignes, a poëtis celebratos, memorat. — De *Evandri* et *Herculis* adventu vid. I, 470 sqq.; I, 543; V, 643. *Evander* sexaginta annos ante bellum Troianum Arcadum coloniam in Latium deduxit, oppidumque in Palatino monte condidit; Dionysius Halic. I, 31. *Hercules* non ibi consedit, tantum boves Geryonis per illa loca egit. *Albulam*, scilicet Tiberim (vs. 48), *armentum* prae se agens nando traiecit, locoque herbido, ut boves *pabulo* laeto reficeret, procubuit; Livius I, 7.

69. *Neritius*, Vlysses, a *Nerito*, monte Ithacae, a quo et tota insula dicta; Homer. Od. IX, 22. Is et ad *Laestrygonas*, Gigantes et Androphagos, Formias Campaniae incolentes, pervenit, atque ex sociis eius unus devoratus est ab Antiphate rege; Homerus Od. X, 120 sqq; conf. XIV Met. 233 sqq. — *Circen*, Aeetae sororem; Homerus Od. X, 135, iuxta litus Italiae collocat, ubi postea *Circaeum* promontorium. Ea ex Vlyssis sociis quosdam in sues mutavit. Conf. XIV Metam. 244.

71. Omnium prope urbium Italicarum origines Romani repetebant a Graecis. Ad *Telegonum*, Vlyssis a Circe filium, Tusculi initia referebant. Is Ithacam petiit, sed, quum inscius patrem occidisset, redux in Italiam urbem illam condidit; Hygin. fab. 127. Inde Horat. III, Od. 29, 8: *Telegoni parricidae iuga*, Tusculum in colle situm. Apud eumdem II, Od. 6, 5: *Tibur Argeo positum colono*. Nempe Tiburnus, Catillus et Coras fratres eo deduxerunt coloniam Argivorum; Plin. XVI, 44; Heynius Exc. VIII ad Aen. VII. *Vdum Tibur* etiam Horat. III, 29, 6, propter Anienem, rivos et fontes; ibi igitur et *uda mobilibus pomaria rivis* I, Od. 7, 13.

73. *Halesus* ex posteris *Atrei*, Agamemnone interfecto, patriam reliquit, Falerios in Italia condidit, atque incolas Iunonia sacra docuit; III Am. 13, 31. — Vt hic *Atrides*, sic Aen. VII, 723, *Agamemnonius* vocatur; quod tamen non ad patrem referendum, nam X, 417, a patre vate in silvis eductus traditur. Burmannus ex Vrsini, Naugerii, multisque aliis

A quo se dictam terra Falisca putat.
Adiice Troianae suasorem Antenora pacis,
Et generum Oeniden, Appule Daune, tuum.
Serus ab Iliacis, et post Antenora, flammis
Adtulit Aeneas in loca nostra Deos.
Huius erat Solimus, Phrygia comes exsul ab Ida,
A quo Sulmonis moenia nomen habent.
Sulmonis gelidi, patriae, Germanice, nostrae.
Me miserum! Scythico quam procul illa solo est!

MSS. hoc loco malit *Atridae*, ut *fata Atridae* sint caedes Agamemnonis, aut ut fata et infortunia Agamemn. in posteros eius transiisse dicantur; ei obsecutus est Mitscherl. Non male. Eum autem *Faliscorum* in Etraria conditorem faciunt etiam Solinus c. 8; Servius ad Aen. VII, 695. Eorum oppidum *Falerii*, quod nomen facile ex *Haleso* fieri potuit. Vide Spauhemium de Vsu et Praestantia Num. Diss. II, pag. 107; Heynii Excurs. VIII ad Aeneid. VII, pag. 139.

7 . De *Antenore* et *Aenea* etiam Livius I, 1: *pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant.* Adde Horat. I, Ep. 2, 9. Orationem, qua id suadet, habet Homer. Il. II, 348 sqq. Is cum multitudine Henetum in intimum maris Hadriatici sinum venit, ibique Patavium condidit; Aen. I, 242. — *Daunus*, rex Apuliae, Diomedis socer; Strabo V. 283 sq. Ab eo Apulia *Daunias* dicta Horatio I, Od. 16, 14; III, Od. 30, 11. — Diomedes *Oenides*, Oenei, regis Oetoliae, nepos, Tydei filius. In Apulia olim *Diomedis campi*, item *Diomedea insula* contra litus Apulum, Diomedis tumulo et delubro nobilis; Plin. III, 30; X. 61. — *Aeneas* venit *serus*. Secundum Virgilium, septem fere annos per maria et terras erravit. Vide Heynii Excursum II ad Aeneid. III, quamquam Virgilius ipse in tot annos eius errores digessit. — *In loca nostra.* Burmannus venustum iudicat, quod codex Bononiens habet, *loca tuta*; sed notio primaria hoc loco est, *ad nos venit.* Regii tres nostri codices habent *loca nostra*; quod epitheton hoc loco non otiosum servari heic suadet *Gierig*, etsi τὸ *tuta* alibi non invenustum; quare nihil sollicitandum est. Lem.

79. Sulmonis origines. *Sulmo*, metropolis Pelignorum, distans ab urbe millia novies decem passuum, parva, sed irriguis salubris aquis; Trist. IV, 10, 4; infra vs. 685 sqq: Amorum II, 16 init. Eam conditam esse a *Solimo*, aut, ut alii quos Mitscherl. secutus est, scribunt, *Solymo*, Aeneae comite, narrat et Silius IX, 70 sqq. Glossae in MSS. Vatic. addunt, hunc Solymum uxorem duxisse filiam Aeneae; sed Cluverius Ital. Antiq. II, 14, fictam monet hanc fabulam e vocabulorum similitudine. — *Gelidus Sulmo* etiam apud Silium VIII; *gelidae Sulmonis undae* IV Trist. 10, 3. Commode delatus est rerum series ad patriam; commode etiam ea gemitum expressit, quum in exsilio haec retractaret. — *Scythico solo*; I Trist. 3, 61: *Scythia est, quo mittimur*; III Trist. 10, 55: *Quid mihi cum Siculis inter*

Ergo ego tam longe? sed supprime, musa, querelas;
Non tibi sunt moesta sacra canenda lyra.
Quo non livor abit? sunt qui tibi mensis honorem
Eripuisse velint, invideantque, Venus.
Nam, quia ver aperit tunc omnia, densaque cedit
Frigoris asperitas, foetaque terra patet,
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum;
Quem Venus iniecta vindicat alma manu.
Illa quidem totum dignissima temperat orbem;

Scythiamque Getasque? Aposiopesin seq. constitui e Zulich. et Mazar. quam lectionem etiam Heinsius elegantem indicavit. Editi, vel *Ergo ego?* vel *Ergo age*, et mox *tam longas sed supprime* etc.

85. Altera etymologia Aprilis mensis affertur, quam poeta *invidiae* tribuit. Macrobius vero I Saturn. 12, narrat, Cincium et Varronem argumentis non contemnendis Veneri hunc honorem eripuisse, quum nullum sacrificium insigne ei per hunc mensem a maioribus institutum esset, et quum nomen ei sub regibus, nec graecum, nec latinum fuerit: *sed, quum fere ante aequinoctium vernum triste sit coelum et nubibus obductum, sed et mare navigantibus clausum; terrae etiam ipsae aut aqua, aut pruina, aut nivibus contegantur, eaque omnia verno hoc mense aperiantur; arbores quoque, nec minus caetera, quae terra continet, aperire se in germen incipiant, ab his omnibus mensem Aprilem dici merito credendum, quasi Aperilem: sicut apud Athenienses ἀνθεστηριὼν idem mensis vocatur ab eo, quod hoc tempore cuncta florescant.* — *Quo abit*, quousque progreditur; XV Metam. 111: *Longius inde nefas abiit.* — *Honor mensis*, bonor, quo tibi mensis consecratus est; vers. 115, *titulus mensis.* — *Quia ver – patet.* Frigus hibernum omnia *densat* et constringit; verno autem tepore solvitur terra, ut semina, quibus repleta est, e gremio eius facile exire possint. Non probo, quod Mitscherl. e tribus MSS. *terra parit* recepit. Causam nominis *Aprilis* reddere vult poëta; ea est non in eo, quod terra *parit*, sed quod *patet* aperta. — *Foeta* autem, ut supra I, 662, *seminibus foetus ager.* — *Iniectio manus*, ritus quo Romani utebantur in vindiciis agendis; Servius ad Aen. X, 419: *Manus iniectio, quotiens, nulla iudicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.* Suavitas autem est in *livore* grammaticorum et in hac *vindicatione* Veneris; cui et vs. 115 *spoliare* bene convenit.

91. Argumentum a *dignitate* Veneris. Laetitiam veris veteres Veneri tribuebant, quae tunc terram revisere, choros agere, atque omnia exhilarare credebatur; Horat. I, Od. 4, 7. Etiam Macrob. I Saturn. 21: *Quum sol vernalis aequinoctii transgreditur fines, augendo diem, tunc et Venus laeta, et pulchra virent arva segetibus, prata herbis, arbores foliis; ideo maiores nostri Aprilem mensem Veneri dicaverunt.* Secundum Hesiodum Theog. 120, in principio rerum Chaos erat et *Eros*, qui omnium Deorum omniura-

Illa tenet nullo regna minora Deo;
Iuraque dat coelo, terrae, natalibus undis;
  Perque suos initus continet omne genus:
Illa Deos omnes, longum enumerare, creavit;
  Illa satis causas, arboribusque dedit;
Illa rudes animos hominum contraxit in unum;
  Et docuit iungi cum pare quemque sua.
Quid genus omne creat volucrum, nisi blanda voluptas?
  Nec coëant pecudes, si levis absit amor.
Cum mare trux aries cornu decertat; at idem
  Frontem dilectae laedere parcit ovis.
Deposita taurus sequitur feritate iuvencam,
  Quem toti saltus, quem nemus omne tremit.
Vis eadem, lato quodcumque sub aequore vivit,

que hominum animos domat; inde seriores effecerunt Venerem. Inprimis Lucret. I, 1–24, hanc vim Veneris celebravit, quem locum longe suavissimum Noster ante oculos habuit. — *Temperat*, regit, ut Iupiter *mare temperat ac terras variisque mundum horis;* Horat. I, Od. 12, 15. Et mox pro ea *iura dare*. — *Natalibus*, unde ipsa orta; vs. 131, *materna aequora*. Dat autem illa iura amoris voluptate, quam omnibus coeli, terrae, undarum incolis instillat, qua eos *init*, perfundit, implet, et ad coitus impellit. *Inire* etiam mox de re venerea. Sed apud Lucretium, dicto loco, adventum notat. — *Continere* de conservatione rerum etiam apud Ciceronem legitur. Lucretius: *Quae mare navigerum, quae terras frugiferentes Concelebras; per te quoniam genus omne animantum Concipitur visitque exortum lumina solis – per maria ac montes, fluviosque rapaces, Frondiferasque domos avium, camposque virentes, Omnibus incutiens blandum per pectora amorem, Efficis, ut cupide generatim saecla propagent....rerum naturam sola gubernas, Nec sine te quidquam dias in luminis oras Exoritur, neque fit laetum, neque amabile quidquam.* — Lectionem *longum enumerare* Heinsius ex uno Vaticano accepit; vulgo, *longum est narrare*. — *Causae*, ea, unde aliquid oritur aut alitur; vide Heynium, Observat. ad Tibullum II, 4, 29.

97. *contraxit in unum*, amore coniunxit; latiore sensu *contrahere* homines est vs. 811. — *Levis amor* etiam Tibull. I, 7, 44, ut *levis Venus* ibid. I, 2, 73, quia amor levem aetatem decet. — Etiam *iocosa* eamdem ob causam dicuntur quae ad amorem pertinent. De vi amoris in bestiis confer Virgil. Georg. III, 217 sqq. — Pugna *taurorum*, quae ibi et Aen. XII, 715 sqq, describitur, ostendit, quam *tremendi* illi sint. — *Parcit laedere* elegantius quam, non laedit; sic *parce nocere* Tibullus III, 5, 6. — Pro *tremit* Heinsius dedit *tremunt*, quia sic

Servat; et innumeris piscibus implet aquas.
Prima feros habitus homini detraxit: ab illa
Venerunt cultus mundaque cura sui.
Primus amans carmen vigilatum nocte negata
Dicitur ad clausas concinuisse fores;
Eloquiumque fuit duram exorare puellam:
Proque sua causa quisque disertus erat.
Mille per hanc artes motae; studioque placendi,
Quae latuere prius, multa reperta ferunt.
Hanc quisquam titulo mensis spoliare secundi
Audeat? a nobis sit procul iste furor.
Quid, quod ubique potens, templisque frequentibus aucta,
Vrbe tamen nostra ius Dea maius habet?
Pro Troia, Romane, tua Venus arma ferebat,

cod. Vossii. Ego alterum revocavi propter codd. reliquorum consensum. Etiam Bentleius ad Horat. IV, Od. 11, 9, eo nomine vituperat Heins. quod ubique plurales numeros introduxerit.

107. Venus addocuit artes. — *Habitus*, ad externam vivendi rationem, vestitum, supellectilem pertinet. Horatius I, Od. 10, 2, Mercurio hoc tribuit, quod *feros cultus hominum voce formarit et decorae more palaestrae.* Elegantia, quae agresti illi et inhumanae negligentiae opponitur, *munditia*, *mundus cultus*, et hoc loco *cultus*, *mundaque cura sui* dici solet; namque et *cura* de studio ornandi corporis adhibetur. Vide Gronovii Observat. p. 143. — *Carmen vigilatum*, nocte vigilata decantatum, ut I Trist. 1, 108, *vigilati labores.* — *Nox negatur* iis, qui noctu non admittuntur ab amata. Ab iis ad fores clausas παρακλαυσίθυρον canebatur, quale XIV Metam. 718, legitur. — *Pro sua causa*, non, ut oratores forenses, pro aliena. — *Moveri* etiam incipere notat; III, 11; hinc artes *moventur*, quando initia capiunt, inveniuntur. Sed pro *motae* primus Ambrosianus *initae*, quod nec ipsum Heinsius damnat, qui et *natae* suadet. — Regii tres nostri dant *notae*; ita plerique; non displiceret *natae*, si codicum auctoritate fulciretur. Lem. — *Titulo mensis*; denominatio mensis a Venere.

117–124. Veneris merita de Romanorum maioribus. — *Potentes* Dii, qui summa religione coluntur: Venus *diva potens Cypri*; Horat. I, Od. 3, 1. Itaque interpretationem habent verba *templis frequentibus aucta*; nam *augetur* Dea *templis*, ut homo honoribus, commodis, augeri dicitur. — *Vrbe*, scil. in. — *Ius* poscendi cultum. — *Tua* Troia, quae ad te quoque pertinebat, quia inde originem ducis; vid. ad III, 9. — *Veneris*, quum Aeneae periclitanti opem ferret, *manum* summam Diomedes hasta vulneravit; quo vulnere accepto, valde illa clamavit; Homer. Il. E, 335 sqq. Causa, cur pro Troianis staret, quod *coelestes duas*,

Quum gemuit teneram cuspide laesa manum;
Coelestesque duas Troiano iudice vicit:
Ah! nolim victas hoc meminisse Deas!
Assaracique nurus dicta est, ut scilicet olim
Magnus Iuleos Caesar haberet avôs.
Nec Veneri tempus, quam ver, erat aptius ullum:
Vere nitent terrae; vere remissus ager:
Nunc herbae rupta tellure cacumina tollunt;
Nunc tumido gemmas cortice palmes agit:
Et formosa Venus formoso tempore digna est;
Vtque solet, Marti continuata suo.
Vere monet curvas materna per aequora puppes
Ire; nec hibernas iam timuisse minas.
Rite Deam Latiae colitis matresque nurusque,
Et vos, quîs vittae longaque vestis abest.

Iunonem et Minervam, forma vincere *iudicata* erat a Paride, qui inde *fatalis iudex* ab Horatio III, Od. 3, vocatur. Hoc iudicium Iunoni inprimis alta mente repostum manebat, Aen. I, 27; unde magnae calamitates, etiam Aeneae; et verendum erat, ne odii illius vis etiam ad Caesares aliquando redundaret; hinc illa averruncandi formula, *Ah! nolim* etc. — De *Assaraco* vid. vs. 34.

125–332. Argumentum a veris suavitate. — *Nitere* de laeto colore et iucunda facie terrae verno tempore: Plautus Truc. II, 4, de puella: *Ver vide; ut tota floret! ut nitide nitet!* Conf. et infra V, 207. De herba, *nitere* est XV Metam. 202; Horat. I, Ep. 10, 19. — *Remissus*, qui remittit, relaxat sinum suum, quem frigus contraxerat. Cum seqq. confer III, 238–240. — *Tumido* etc. ut Virg. Ecl. VII, 48: *laeto turgent in palmite gemmae*, idemque Georg. II, 363: *se laetus ad auras Palmes agit.* — De *continuata* vid. vs. 60. — *Vere monet* etc. A III Iduum Novemb. ad VI Iduum Martii, maria clausa erant, id est, non navigabant veteres, navibus in litus subductis. Vere redeunte, siccas carinas macchinae trahebant in mare; Horat. I Od. 4, 3. Et quia Venus e mari orta, propterea imperium quoddam in mare ei tribuebatur. — Tempestates etiam Virgilius *minas coeli* et *maris* dixit.

133–162. *Festum Veneris et Fortunae Virilis Kalend. Aprilis*; quod etiam in Kalendario vet. memoratur. Hoc est illud ipsum, quod veteres nonnulli docebant, Aprilem a Venere nomen traxisse; Plutarchus Numa cap. 19. – *Quis vittae* etc. Ita meretrices etiam II Trist. 248, et ex Ponto III, 3, 54, circumloquitur. Eae togam gestabant, non *longam vestem*, nempe stolam, vestem matronarum usque ad talos demissam, cuius oram limbus aut instita cingebat; Tibullus I, 6, 67: *Sit modo casta, doce, quam-*

Aurea marmoreo redimicula solvite collo:
Demite divitias: tota lavanda Dea est.
Aurea siccato redimicula reddite collo:
Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est.
Vos quoque sub viridi myrto iubet illa lavari;
Causaque, cur iubeat, discite, certa subest.
Litore siccabat rorantes nuda capillos:
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam.
Sensit, et opposita texit sua corpora myrto.
Tuta fuit facto; vosque referre iubet.
Discite nunc, quare Fortunae tura Virili
Detis eo, calida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas;
Et vitium nudi corporis omne videt.

vis non vitta ligatos Impediat crines, nec stola longa pedes. — Pro *abest* plures codd. *adest*, et Neapolis dubitabat, utrum verius esset; frustra. Illae enim quibus longa vestis *adest*, non differunt a *matribus nuribusque*, hoc est honestis matronis. In uno adeo Kalend. meretrices solae memorantur, quae se sub myrto laverint.

135. De *lotionibus* statuarum divinarum, et ornamentis, quibus illae tectae apud Graecos vide Spanhem. ad Callim. hymn. Pallad. init. Etiam in Kalendario Romano plures lotiones eius generis notatae. De hoc Veneris festo Plutarchus Num. 19, tantum: *θύουσι τῇ θεῷ*: sed addit: *ταῖς καλάνδαις ἐστεφανωμέναι αἱ γυναῖκες μυρσίνῃ λούονται.* — *Redimicula*, fimbriae aut fasciae e mitra descendentes, quae subter mentum colligari solebant; Aen. IX, 616. Vide Servium ad Aen. IV, 216. — Male MSS. plures *tota iuvanda* aut *levanda*, et mox *levari* pro *lavari*. — *Divitiae*, ornamenta pretiosa, quibus Veneris statua locupletata fuisse videtur; confer Lenzium.

141. *siccare capillos* solemne negotium Dearum marinarum, etiam aliarum post lotionem. — *Opposita*; Heinsius e primo Ambrosiano, Laeti et novem aliis *apposita* dedit. Saepe haec duo verba inter se permutata sunt a librariis, ut III, 770; et interdum perinde est, utrum praeferas; sed arbor, post quam quis latere vult, non bene *apponi* dicitur. — *Referre*, repetere, ut I, 618; II, 512.

145. *Fortunae* sub variis cognominibus Servius rex plura templa posuit, *Virili* unum in ripa Tiberis: Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII. p. 135; Dionysius Halicarn. IV, 27. Anco Martio consecrationem illius templi Plutarchus de Fortuna Roman. pag. 265, tribuit. — Mox dubites, utrum *calida* an *gelida* praeferas, quum non constet, quo loco illa lotio facta sit. *Calida* debemus Heinsio, qui sic ex Vrsin. Mazar. prim. Farnes. et duodecim aliis maluit. — Sed *accipit* me-

Vt tegat hoc, celetque viros, Fortuna Virilis
Praestat; et hoc parvo ture rogata facit.
Nec pigeat niveo tritum cum lacte papaver
Sumere, et expressis mella liquata favis.
Quum primum cupido Venus est deducta marito,
Hoc bibit: ex illo tempore nupta fuit.
Supplicibus verbis illam placate: sub illa
Et forma, et mores, et bona fama manet.
Roma pudicitia proavorum tempore lapsa est:
Cumaeam, veteres, consuluistis anum.
Templa iubet Veneri fieri: quibus ordine factis,

lius est, quam aliorum *adspicit*. *Accipere* nos locus dicitur quem adimus. — Pro *parvo*, Heins. suadet *parco*; vide II, 538.

157. De *Venere Verticordia* obiter. Anno V. c. 639, M. Acilio Balbo, M. Porcio Catone CSS. Elvia virgo, Elvii, equitis Romani filia, equo vehens fulmine icta est, ut non modo ipsa cum equo expiraret, sed et utriusque corpus nudum, omnibus tegumentis et ornamentis disiectis, reperiretur. Vates consulti responderunt, eo infamiam virginum Vestalium, equitumque Romanorum portendi; et mox servus quidam indicavit, Vestales tres, Aemiliam, Liciniam et Martiam, diu iam consuetudinem cum equitibus quibusdam incestam habuisse. Patres inde non supplicia modo ab illis sumserunt, sed et libros Sibyllinos consuli iusserunt. Ii vero monebant, ut mali avertendi causa, primum peregrinis quibusdam Diis duo Graeci totidemque Galli vivi defoderentur, deinde *Veneri Verticordiae* simulacrum consecraretur, quo facilius mulierum mentes a libidine ad pudicitiam converterentur. Simulacrum dedicavit Sulpicia, Fulvii Flacci uxor, quae omnibus aliis sanctitatis laude antecellebat; vid. Plutarch. Quaest. Roman. tom. VII, pag. 144; Plin. Hist. Nat. VIII, 35; Valerius Maximus VIII, 15; Iulius Obsequens cap. 97; Orosius VI, 12.

Roma – lapsa est) Romani aut Romanae a pudicitia lapsae sunt; mores eorum corrupti sunt ad libidinem. *Labi* de rebus, quae in deterius mutantur; Cicero leg. II, 15: *mores lapsi ad mollitiem*; Livius praefat. *labente paulatim disciplina*, et paulo post: *ut mores magis magisque lapsi sint*. Neque *labi a pudicitia* vitiose dictum; Plinius V, Epist. 10: *ab hoc archetypo labor et decido*. Sic igitur ferri haec lectio potest. — Multo minus offendere quemquam debet apostrophe, quae est in voce *veteres*. Burmannus vero fatetur, nescire se, quo illud *veteres* referendum sit, nec sibi intelligi antecedentia *Roma* etc. Quum igitur *est* a libris quibusdam absit, suadet: *Roma, pudicitia-lapsa, Cumaeam haud temere consuluistis anum*. Namque *Roma consuluistis* eleganter et ex more Ovidiano esse dictum pro: Romani consuluistis. Ego vero elegantiam illam non intelligo,

Inde Venus verso nomina corde tenet.
Semper ad Aeneadas placido, pulcherrima, vultu
Respice: totque tuas, Diva, tuere nurus.
Dum loquor, elatae metuendus acumine caudae
Scorpios in virides praecipitatur aquas.
Nox ubi transierit, coelumque rubescere primo
Coeperit, et tactae rore querentur aves;
Semustamque facem vigilata nocte viator
Ponet; et ad solitum rusticus ibit opus:
Pleiades incipiunt humeros relevare paternos;
Quae septem dici, sex tamen esse solent.
Seu quod in amplexum sex hinc venere Deorum;
Nam Steropen Marti concubuisse ferunt;

atque coniectura *haud temere* temeraria mihi videtur. — De *Cumaea anu* vide ad XIV Met. 101. — *Iubet*, nempe Sibylla. — *Ordine*, rite. Caeterum Pausanias Boeot. cap. 16, pag. 742, perantiquum signum Veneris Apostrophiae memorat, additque, eam sic dictam, ut homines a libidine inconcessa inpurisque factis averteret.

163. *Occasus Scorpii matutinus.* Occidere coeperat iam ad diem XVII Kal. Aprilis; vide III, 711. De hoc sidere accommodate ad scorpii animalis naturam loquitur. Cauda enim eius elata in curvatam cuspidem desinit, et semper in motu est, ne quando desit occasioni; Plinius XI, 25. Etiam II Metam. 199: *vulnera curvata minitatur cuspide.* — Pro, hoc ipso die, maluit varietatis causa, *dum loquor.*

165. IV Nonar. *Pleiadum occasus vel heliacus, vel vespertinus.* Illud vult Neapolis, hoc Taubnerus, qui heliacum post tertium demum diem fieri contendit. — *Pleiades*, latine *Vergiliae*, septem stellae in dorso Tauri, Atlantis filiae; Hyginus fab. 192.

Nox–opus) Pluribus tempus matutinum designat. — *Queri* de cantu avium; Horat. Epod. II, 26, *Queruntur in silvis aves.* Etiam de molli et suavi tibiae sono dicitur; Lucretius IV, 588; Horat. III, Od. 7, 30. — De *facibus* viatorum vide ad II, 500. — *Humeros* etc. Atlas, Pleiadum pater, humeris gestat coelum. Vbi igitur filiae occidunt, paterni humeri relevantur. Contra, quum novum sidus coelo additur, *Atlas sentit pondus*; IX Metam. 273. Quae iam de nominibus et numero Pleiadum memorantur, in iis consentit Noster cum reliquis mythologis et astronomis; vid. Hygin. fab. 192; Poët. Astr. II, 21, et, quae ad priorem locum Munkerus collegit. Hyginus ipse: *Nec unquam ullius oculis certum est, sex an septem existimentur.* Schol. Pindari ad Nem. 13, ait κατὰ τὴν ἱστορίαν esse *septem*, sed κατὰ τὴν ὄψιν *sex*. Inde hoc sidus etiam ἑξάστερον dictum. Omnes porro dubitabant, obscurata stella Electra esset, an Me-

Neptuno Halcyonen, et te, formosa Celaeno;
  Maian, et Electran, Taygetenque Iovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit:
  Poenitet; et facti sola pudore latet.
Sive quod Electra Troiae spectare ruinas
  Non tulit; ante oculos opposuitque manum.
TER sine perpetuo coelum versetur in axe;
  Ter iungat Titan, terque resolvat equos:
Protinus inflexo Berecyntia tibia cornu
  Flabit; et Idaeae festa parentis erunt.

rope. — *Sterope* nonnullis *Asterope* scribitur. — *Quod Troiae spectare ruinas non tulit*, aut quod, moerens Ilii excidium, a choreis sororum se removit, atque in circulo Arctico passis capillis constitit, unde ei Cometae nomen inditum; Hyginus. — Pro *opposuit* hic quoque tres MSS. *apposuit.*

179–372. *Megalensia aut Megalesia* in honorem Matris Deûm *pridie Non.* Hic primum sacra illa describit 181–188; tum a musa edoctus originem rituum in illis repetit, 189–244; post, unde cultus Deae apud Romanos venerit, enarrat 247–349. Adducuntur alia nonnulla de ritibus 350–372. De Matre Deum eiusque cultu confer Lucretium II, 598–623; Virgil. Aen. III, 104; VI, 785; X, 252. Sed loca classica sunt apud Strabonem lib. X, pag. 466; Diodorum V, cap. 64; Dionysium Halicarn. II, 19; unde apparet, praetores Romae ista sacra quotannis instituisse, et Phrygios solos, non Romanos peregisse.

Ter–equos) Ab initio non hoc die, sed pridie Idus celebrabantur, auctore Livio XXIX, 14, quamquam Neapol. ibi quoque *pridie Nonas* scribi vult. — *Coeli versationem* aut inversionem at alii poëtae habent ad temporis decursum notandum; Aeneid. II, 250: *Vertitur interea coelum.* Vide Heynii Excurs. II. — *Perpetuum axem* Noster etiam currui tribuit XV Metam. 522.

181. In medium festi strepitum nos rapit. — *Idaea Parens* aut *Mater* passim vocatur. Lucretius, dicto loco: *Hanc variae gentes antiquo more sacrorum Idaeam vocitant matrem.* Sed *Ida* mons et Cretae et Troiae; nec satis constat, ab utro sit dicta. Etenim aut in Cretam sacra eius Dactyli Idaei transtulerunt e Phrygia, aut Phryges accepere religiones illas a Curetibus ex Creta. Omnino Cretenses et Phryges communes habuerunt origines. Vide Heynii Excurs. V ad Aeneid. III. Sed eadem et in *Berecynto*, Phrygiae monte colebatur, unde et ipsa *Berecyntia mater*, Aen. VI, 785, et *Berecyntia tibia* in sacris eius adhibita; Horatius IV, Od. 1, 24. Ea erat tibia Phrygia, inventa a Mida rege, incurva, cornu addito, quo sonus eius augebatur; XI Met. 16; Horat. I, Od. 18, 13, *Berecyntium cornu.* Sonus eius erat acer et veluti plangens, unde vers. 341, *furiosa* vocatur. Vide Vulp. ad Catullum LXII, 22. — *Semimares*, Galli, sacerdotes exsecti; vide vers. 242. —

Ibunt semimares, et inania tympana tundent;
Aeraque tinnitus aere repulsa dabunt.
Ipsa sedens molli comitum cervice feretur
Vrbis per medias exululata vias.
Scena sonat, ludique vocant: spectate, Quirites;
Et fora Marte suo litigiosa vacent.
Quaerere multa libet: sed me sonus aeris acuti
Terret, et horrendo lotos adunca sono.
Da, Dea, quas sciter, doctas, Cybeleia, neptes.
Audit; et has curae iussit adesse meae.
Pandite, mandati memores, Heliconis alumnae,
Gaudeat assiduo cur Dea magna sono.
Sic ego: sic Erato; mensis Cythereius illi

Ab iis et *tympana*, orbes intenti corio maxime bobulo (hinc vs. 342 *taurea terga*) manibus tundebantur, unde sonus raucus, et *aera aere*, cymbala concava inter se, conentiebantur, quae *tinnitum* acutum dabant; vide Bentleium ad Horatium I, Od. 16, 8. Sonum et vim horum instrumentorum bene expressit Lucretius II, 618–620. Eadem in sacris Bacchicis adhibebantur; III Metam. 532 sq. Et omnino multae religiones utrique numini communes.

185. Vir Phrygius et mulier Phrygia circumferebant Cybeles signum (Dionysius II, 19), idque a turba concursante cum *ululatu*, ἰαχαῖς, ὀλολυγμοῖς, furibundo clamore, excipiebatur; Herodianus I, 10, 5. Signum autem erat ipse ille lapis, quem Attalus miserat, inclusus muliebris oris argento; Arnob. pag. 253; Prudent. Perist. X, 156; de quo lapide vide ad vers. 276. — *Mollem* cervicem Lenzius eo refert, quod Galli semimares vers. 243, *molles ministri* dicuntur. Potest et naturam cervicis exprimere; vs. 342 *molles manus*. — De *ludis scenicis* consentit et Livius XXIX, 14, et XXXVI, 36, ubi *hos primos scenicos* fuisse monet. — *Marte suo*, disceptationibus forensibus. Haec quoque postrema concursationem et studia populi bene notant.

189. *Quaerere* e Dea, ut in libris superioribus, e Iano, Marte et Venere. — *Lotos*, tibia e loti, Libycae inprimis, arundinibus. Vide Gronovium, Observat. IV, 15. In illo strepitu bene sibi consulit poeta. — *Neptes*, Musae, nam Cybele eadem, quae Rhea, Iovis mater. Vt hic *doctae neptes*, sic V Metam. 255, Musae; *doctae sorores*. — *Cura*, cupido cognoscendi causas illorum rituum. — *Cybeleia* a monte Phrygiae, qui et *Cybelus*, et *Cybele*, et *Cybelon* scribitur; notissimus fuit Matris Deûm religione. Vide Hemsterhus. ad Lucianum tom. I, pag. 308 sqq. edit. Bipontinae.

195. *Erato* a Virgilio Aen. VII, 37, pro quacumque Musa invocatur; sed Noster de industria eam elegit,

Desierat; coepi: Cur huic genus acre, leones,
  Praebent insolitas ad iuga curva iubas?
Desieram; coepit: Feritas mollita per illam
  Creditur: id curru testificata suo est.
At cur turrita caput est ornata corona?
  An Phrygiis turres urbibus illa dedit?
Annuit: Vnde venit, dixi, sua membra secandi
  Impetus? ut tacui, Pieris orsa loqui:
Phryx puer in silvis, facie spectabilis, Attis

215. Insignia Deae, de quibus consule Pignorii libr. de Magnae Deûm matris et Attidis initiis. — De *leonibus* Lucretius dicto loco: *Hanc veteres Graium docti cecinere poëtae Sublimem in curru biiugos agitare leones*, causamque addit hanc: *Adiunxere feras, quia quamvis effera proles Officiis debet molliri victa parentum.* Aliis Cybele symbolum naturae videtur, cuius vim *leones indicent.* — *Genus acre, leones* dedit Heinsius ex Vrsin. uno Vaticano et Nauger. MSS., atque ex edit. Bersm. Praetulerim tamen vulgat. *genus acre leonum*, quod apud Lucretium V, 860 legitur, unde Ovidius sumsisse videtur, ut Virgilius Georg. II, 151, *saeva leonum semina* ex eodem III, 741. — *Praebent* dedi cum Mitscherlich. quod etiam Taubnero probabatur, quia interrogatio directa praestat; Heinsius vero e MSS. plurimis *praebeat* tanquam mollius, receperat.

219. Magna Mater est Terra, cui curae *turrigerae* urbes (Aen. X, 253), quas sustinet, unde et ipsa *turrita* dicitur Aeneid. VI, 786; Lucretius dicto loco: *Muralique caput summum cinxere corona, Eximiis munita locis quod sustinet urbeis.* Pro *turrita* ante Heinsium vulgabatur *turrifera.* Sed alterum satis usitatum de hac Dea. Etiam Servius ad Aen. III, 113: *Quod autem turritam gestat coronam, ostendit superpositas esse terrae civitates, quas insignitas turribus constat.* — Tum dubites, an non antiquiorum editorum lectio praestet: *caput est onerata*, quae *turritae* convenire videtur. — *Phrygiis* Heinsio placuit ex Vrsini libro et uno Vaticano; caeteri *primis.*

221. Lubricam de *mutilatione* Gallorum quaestionem Musae virgini proponit; neque tamen illa dubitat eam expedire. Initium fit ab *Atti*, puero Phrygio, de quo confer Pausan. Achaic. pag. 566; Lucianum de Syria Dea 15; Arnobium adv. Gentes, I, pag. 24; V, pag. 159 et 184. Carmine etiam celebratus est a Catullo. — In MSS. quibusdam male *Atthys* scribitur. Pausaniae et Luciano est Αττης. Hesych. Αττης, τὸν λέγουσιν Αττιν οἱ Λάκωνες. Arnobius nomen deducit a Phrygia voce *attagus*, hircus. Fabula de eo varie narratur. — In *facie* eius consentiunt scriptores; fuit ei κάλλος πλέω ἢ κατὰ εἶδος ἀνθρώπου. Pausan. — *Lydum* eum facit Lucianus, sive e frequenti illarum gentium confusione (confer Neapol.), sive, quia Attis, ut Hermesianax in elegis scripserat, adultus in Lydiam migravit, ibique Matris Idae-

Turrigeram casto vinxit amore Deam.
Hunc sibi servari voluit, sua templa tueri;
Et dixit, Semper fac puer esse velis.
Ille fidem iussis dedit; et, Si mentiar, inquit,
Vltima, qua fallam, sit Venus illa mihi.
Fallit; et in Nympha Sagaritide desinit esse,
Quod fuit: hinc poenas exigit ira Deae.
Naïda vulneribus succidit in arbore factis.
Illa perit: fatum Naïdos arbor erat.
Hic furit; et, credens thalami procumbere tectum,
Effugit, et cursu Dyndima summa petit.
Et modo, Tolle faces; Remove, modo, verbera, clamat:
Saepe Palaestinas iurat adesse Deas.
Ille etiam saxo corpus laniavit acuto;

ae mysteria docuit. — In *silvis* educatus est, et a capella nutritus. — Formulam *vincire amore* comprobat Heinsius. — *Hunc sibi servari*, hunc abstinere ab amore aliarum, suo cultui addictum. De coniuge fida VII Metam. 735: *Ego uni servor, ubicumque est.* — *Esse velis*, urbanius quam sis. — *Puer*, castitatis notionem nunc habet.

228. Heinsius e MSS. nonnullis dederat, *quam fallam*. Ego revocavi *qua*; concubitus, quo *fallam fidem*, sit mihi ultimus. Formulae solemnes iurantum, *si mentiar*, *si sciens fallam*. — *Saguris* id. quod *Sangarius*, amnis ex Adoreo monte per Phrygiam fluens; Solinus cap. 43: *Sagaris fluvius, dictus a plerisque Sangarius.* Apud Pausan. et Arnobium, Nana Sangarii amnis filia, mater est Attidis, quem miro modo concepit, quum amygdali, ex virilibus Agdestis resectis enatae, fructus in sinum collegisset; sed et reliqua ab his Ovidianis discrepant. — *Hinc* Heinsius mutavit in *huic*, auctoritate Vrsini, primi Ambros. Mazar. et trium aliorum. Nympha fuit una ex Hamadryadibus, quae una cum arboribus suis interire credebantur; VIII Met. 761—773. Igitur et haec, vulnerata arbore, *succiditur* ipsa. — *Arbor fatum erat*, fatum eius pendebat ab arbore.

233. *Furorem* ei iniecit secundum Pausan. et Arnobium Agdestis, qui ante amore eius arserat, eo quidem tempore, quo Attis Pessinunte erat, Midae regis filiam ducturus. — *Palaestinas Deas* Furias intelligi vix dubium est; earum enim sunt *faces* et *verbera*, scilicet flagella; sed quaeritur, quo iure sic sint dictae. Marsus e codice antiquo Iulii Caesaris ostendit, *Palaesten* urbem fuisse Epiri; in Epiro autem Furias habuisse templum. Equidem vocabulum *Palaestinas* corruptum arbitror; codices vero non adiuvant nos ad verum inveniendum. Neque facile sit coniectura consequi, quo vocabulo furens puer usus sit. Vnus Heinsii *Palestrinas*; Ambrosian.

Longaque in immundo pulvere tracta coma est,
Voxque fuit, Merui: meritas do sanguine poenas.
Ah pereant partes, quae nocuere mihi!
Ah pereant! dicebat adhuc: onus inguinis aufert;
Nullaque sunt subito signa relicta viri.
Venit in exemplum furor hinc, mollesque ministri
Caedunt iactatis vilia membra comis.
Talibus Aoniae facunda voce Camenae
Reddita quaesiti causa furoris erat.
Hoc quoque, dux operis, moneas, precor; unde petita
Venerit: an nostra semper in urbe fuit?
Dindymon, et Cybelen, et amoenam fontibus Iden
Semper, et Iliacas mater amavit opes.

Palatinas. — *Ille etiam*, idem, ponitur quum de eodem plura praedicuntur; sine causa igitur Burmannus *Inde etiam* suadebat. — *Saxo acuto.* Apud Arnobium *testulam* rapit. — *In immundo* etc. Talia fere leguntur de iis, qui humi iactantur; Aeneid. XII, 611: *Canitiem immundo perfusam pulvere turpans.* Ibid. 99: *Semiviri Phrygis foedare in pulvere crines.* — Et Attis *longa* coma conspicuus erat. — Heinsius sine causa *do* in *dem* mutavit, quia unus Mediceus *dum* habet. Neque paulo post Burmanno assentior legenti: *dicebat. Ad hoc*, aut *ad haec*, quum haec diceret. Vulgatum enim rei peractae celeritatem bene exprimit. Interdum *adhuc* omittitur; V Met. 294; *Musa loquebatur. Pennae sonuere* etc. — *Onus*, quidquid gestatur, etiam pars corporis. — In *subito* haerebat Heinsius, forte quia negationi additum; suadebat: *subito viro*, quod recte refutatum a Burmanno. Hermesianacte auctore, ipsa mater Attin filium sic mutilavit. Apud Arnobium ipse sub pinu genitalia sibi desecat; hinc Mater Deûm in solatium moeroris sui pinum consecrat.

243. *Veniunt in exemplum*, quae ab aliis imitatione exprimuntur. Heinsius sine causa malebat, *ivit in exemplum.* Alibi, *ire per exempla* aut *ire exemplis*, idem vel pati, vel facere, quod alii; vid. ad IV Metam. 430. — *Molles* saepe cinaedi, pathici, nunc semimares. — *Vilia*, quae vilia ipsis videntur, quia caedunt. Non erat, cur Heinsius *laevia* suaderet. — A Lucretio dicto loco alia huius mutilationis causa affertur: *Gallos attribuunt, quia numen qui violarint Matris, et ingrati genitoribus inventi sint, Significare volunt indignos esse putandos, Vivam progeniem qui in oras luminis edant.*

247. *Cybele Romam deducta.* Confer Liv. XXIX, 11, 14: XXXVI, 36; Valerium Maximum VIII, 15, 3; Herodianum I, 11; Arnobium advers. Gentes VII, pag. 253; et e poëtis Silium XVII initio. Conf. etiam similis deductio Aesculapii XV Metam. 622-744. — *Petita venerit* plenius quam, arcessita sit; Horat. I, Sat. 4, 79: *Unde petitum Hoc in me iacis?* —

Quum Troiam Aeneas Italos portaret in agros,
  Est Dea sacriferas paene secuta rates.
Sed nondum fatis Latio sua numina posci
  Senserat; adsuetis substiteratque locis.
Post, ut Roma potens opibus iam saecula quinque
  Vidit, et edomito sustulit orbe caput,
Carminis Euboïci fatalia verba sacerdos
  Inspicit: inspectum tale fuisse ferunt:
Mater abest; matrem iubeo, Romane, requiras:
  Quum veniet, casta est accipienda manu.
Obscurae sortis patres ambagibus errant,
  Quaeve parens absit, quove petenda loco.
Consulitur Paean; Divûmque arcessite matrem,
  Inquit: in Idaeo est invenienda iugo.
Mittuntur proceres: Phrygiae tum sceptra tenebat

Idae a fontibus nobilis; II Met. 218, ubi vide not. — *Iliacas opes*, regnum Troianum. Hic mirari quis poterat, quod non Aeneam *secuta* sit. — *Quum Troiam* etc. ex Aen. I, 68: *Ilium in Italiam portans, victosque Penates*, et vers. 6: *dum inferretDeos Latio.* — *Sacriferas*, quae Penates et Vestam ferebant.

255. Anno 549, P. Cornelio Scipione, P. Licinio Crasso coss. tempore belli Punici secundi, quum crebrius de coelo lapidatum esset, in libris Sibyllinis id carmen inventum est: *Quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.* Hinc patres id cogitare, quae ratio transportandae Romam Deae esset, praesertim quum Delphicus quoque Apollo monuisset, magnam victoriam adesse populo romano. Legati Asiam petentes in itinere oraculum Delphicum denuo consuluerunt, a quo responsum tulerunt: *Per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent. Quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Sic Livius, a quo in nonnullis dissentit Ovidius. — *Carmen Euboicum*, libri Sibyllini. Nota erat Sibylla Cúmaea; vid. vers. 158. Cumae autem originem trahebant a Chalcide Euboica; vide ad Metam. XIV, 155. — *Sacerdos*, Decemviri.

261. *ambages* saepe de oraculorum ambiguitate; vers. 668; VII Metam. 761. Non erat, cur Heins. *errant* in *haerent* mutati vellet; namque et *errare* de dubitatione et fluctuatione animi dicitur; Livius I, 24: *in re tam clara nominum error manet*; IX, 15: *Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius* etc. Vid. et ad vs. 669. — De *consulto Paeane* modo dictum ad vs. 255.

265. *proceres* illi erant M. Valerius Laevinus consularis, M. Caecilius

Attalus: Ausoniis rem negat ille viris.
Mira canam: longo tremuit cum murmure tellus;
Et sic est adytis Diva locuta suis:
Ipsa peti volui: ne sit mora; mitte volentem:
Dignus Roma locus, quo Deus omnis eat.
Ille soni terrore pavens, Proficiscere, dixit;
Nostra eris: in Phrygios Roma refertur avos.
Protinus innumerae caedunt pineta secures
Illa, quibus fugiens Phryx pius usus erat.
Mille manus coëunt: et picta coloribus ustis
Coelestum matrem concava puppis habet.
Illa sui per aquas fertur tutissima nati;

Metellus praetorius, Sulpicius Galba aedilitius, et duo quaestorii. — *Attalus*, Pergami rex, quocum propter commune adversus Philippum bellum coepta iam Romanis erat amicitia, legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacramque iis lapidem, quem Matrem Deam incolae esse dicebant, tradidit; Livius. — *Phrygiam* Noster latiore sensu ponere potuit, sed, quum Attalum rem negasse Romanis ait, alios auctores secutus est. Nec miror, miraculum ab eo in hac narratione praelatum.

272. *Nostra eris*) scilicet sic quoque. Quod supra vs. 32 sqq. docuit, a Phrygibus originem suam repetere Romam, id hic repetit. Etiam Herodianus I, 11, ait, Romanos, propter τὴν συγγένειαν καὶ τὴν ἀπ' Αἰνείου τοῦ Φρυγὸς εἰς αὐτοὺς διαδοχὴν, facile impetrasse Cybeles simulacrum. Secundum Livium Romanae naves Matrem deduxerunt; sed Ovidius eam maluit suae arboris nave avectam. Respexit autem Aen. IX, 80 sqq, ubi Dea Aeoene, *Phrygi pio*, quum classe indigeret, pineam silvam sibi sacram dedit, Iovem precata, ut ne naves inde factae vento ullo vincerentur; conf. XIII Metam. 535. Et Ida magnum habebat materiae proventum. *Idaeis navibus* etiam Paris vehitur ap. Horat. I, Od. 15, 2. — Saepe *picta* navis occurrit; hoc loco explicatur, qualis pictura illa fuerit. Nempe cerae liquefactae et colore tinctae penicillo illinebantur navibus; Plinius XXXV, 41: *Tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi, quae pictura in navibus nec sole, nec sale, ventisque corrumpitur.* — Quid autem Attalus miserit Romanis, narrat Arnobius pag. 253: *Ex Phrygia nihil quidem aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidem non magnus, ferri manu hominis sine ulla impressione qui posset, coloris furvi, atque atri, angellis prominentibus inaequalis.*

277. Iter describitur. — Pro *tutissima* Heinsio ex MSS. quibusdam *cultissima* placebat, ut a Diis marinis culta esse diceretur. Burmannus coniicit *laetissima*. Ego tueor vulgat. In tot enim tantisque navigationis periculis non mirum est hoc moneri, *tutissimam* fuisse Neptuni favore illam navem; IX Met. 590: *tuto mari de-*

Longaque Phryxeae stagna sororis adit;
Rhoeteumque rapax, Sigeaque litora transit;
Et Tenedum, et veteres Aetionis opes.
Cyclades excipiunt, Lesbo post terga relicta;
Quaque Carysteis frangitur unda vadis.
Transit et Icarium, lapsas ubi perdidit alas
Icarus, et vastae nomina fecit aquae.
Tum laeva Creten, dextra Pelopeïdas undas
Deserit, et Veneri sacra Cythera petit:
Hinc mare Trinacrium, candens ubi tingere ferrum
Brontesque, et Steropes, Acmonidesque solent,
Aequoraque Afra legit, Sardoaque regna sinistris

currere; XI, 747: *Tum via tuta maris.* — *Longaque* etc. Hellespontus, sic dictus ab Helle, *Phryxi sorore*: III, 870. Eius sinus quidam non longe ab Ilio litus incurvabat. Ibi *Rhaeteum* et *Sigeum*, duo promontoria cum oppidis cognominibus; conf. XI Met. 197. — Sigeo adversa protenditur *Tenedos* insula, XL stadiis a continente distans; Strabo XIII; Plin. V, 39. — *Eetion*, Andromaches pater, Theben habebat, a Troade ad austrum versus Adramyttum sitam; Homer. Il. A, 336; Z, 395; X, 480. — Ante *veteres* cum Taubnero et recepimus, quod Burman. omiserat. Heinsius scripserat *Et Theben, veteres Eetionis opes*; sed non credibile est, Nostrum *Tenedum* notissimam fama neglexisse in hoc catalogo. Quum igitur MSS. in eo nomine conspireut, nil mutandum.

282. *Carystus* in litore australi Euboeae insulae. Ex Hellesponto autem venientibus Euboea prius adeunda, quam *Cyclades*. — De *Icaro* et *Icario* scil. mari, vid. VIII Metam. 183 sqq. — Pro *lapsas*, plurimi codd. *lassas*, quod Mitscherl. placuit; Bersmannn *laxas*, id est, a sole laxatas. Verum *lassitudine* minime victus est Icarus audaci volatu gaudens; sed *labi* dicuntur, quae vel intereunt, vel in peius mutantur. Itaque alae, quarum cerae liquefactae sunt a sole, bene et *dilapsae* et *lapsae* dici possunt; VII Metam. 550: *dilapsa liquescunt*, putredine dissolvuntur; XIV Met. 825: corpus *per auras dilapsum*; Virgil. Georg. III, 557; *dilapsa cadavera tabo*. Caeterum etiam Art. Amat. III, 238, pro *lapsas comas* alii *lassas*, alii *laxas* habent. — *Vasta aqua* circumlocutio maris. — *Cythera* insula eo ipso loco, quo Pelopeides undae adeuntur.

287. Nomina Cyclopum etiam Hesiodus Theog. 140, habet, sed tertius ei est *Arges*; sic et Callimachus hym. Dian. 68; Apollodorus I, 1, 2; Plin. XXXV, 36. Qui *Pyracmon* Virgilio Aen. VIII, 425, Nostro *Acmonides* dicitur aut *Agmonides*, id est, Acmonis filius. — *Tingentes* ferra lacu saepe Cyclupes et fabri inducuntur, ut docet Heiusius; igitur posthabenda est lectio unius Bononiensis et uni s Vaticani, *fingere ferrum*. — Quum cop

Prospicit a remis; Ausoniamque tenet.
Ostia contigerat, qua se Tiberinus in altum
Dividit, et campo liberiore natat.
Omnis eques, mixtaque gravis cum plebe senatus
Obvius ad Tusci fluminis ora venit.
Procedunt pariter matres, nataeque nurusque;
Quaeque colunt sanctos virginitate focos.
Sedula fune viri contento brachia lassant:
Vix subit adversas hospita navis aquas.
Sicca diu tellus fuerat; sitis usserat herbas:
Sedit limoso pressa carina vado.
Quisquis adest operi, plus quam pro parte laborat;
Adiuvat et fortes voce sonante manus.
Illa velut medio stabilis sedet insula ponto:
Attoniti monstro stantque paventque viri.
Claudia Quinta genus Clauso referebat ab alto;

auderent illi fretum Siculum transire, legunt *aequora Afra*. *Legere aequora* aeque recte dici ac *legere* litora, contra Heinsium docet Burmannus.

291. *Ostia* Lenzius Ostiam urbem intelligit; sic insolenter locutus esset Ovidius; Liv. XXIX, 14, de hac ipsa re: *postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset.* — Idem Lenzius verbum *dividit* ad dua ostia refert, quibus Tiberis se exoneravit in mare. Putem, etiam fluvium, qui ex unius ostii angustiis excat, et iam latius diffundatur, *dividere se in altum* dici posse. Quod nisi voluisset poëta, non addidisset *in altum*, nec *campo liberiore* (ut I Metam. 41) *natat.* Vide omnino ad versum 330. — Advenienti navi omnem effusam fuisse civitatem obviam, etiam Livius dicto loco narrat; nam Valerius, unus ex legatis, praegressus, actutum Deam in Italia fore nuntiaverat. — *Os*, de ostio fluvii non minus, quam de fonte dicitur; Virgil. Georg. IV, 292.

297. Studium Romanorum in attrahenda nave copiosius describendum erat, quo magis miraculum in Claudia editum elucesceret. — *Hospita*, peregrina. — *Sitis usserat herbas;* marcidas herbas, quibus succi ademti, describit. Virgil. Georg. I, 77, *urit lini campum seges*, exsiccat. — *Pressa* navigia alias sunt mercibus onerata, ut Virg. Georg. I, 303; nunc potius impressa limo, haerentia in limo; sic *pressum aratrum* alibi, impressum. Heinsius e MSS. quibusdam *fessa*, et e coniectura sua *prensa*, malebat. Immo vulgat. huic loco accommodatissimum. — *Quam pro parte;* Liv. VII, 7: *plus sibi, quam pro virili parte, adnitendum scirent.* Vide Bauer. ad praefat. p. 2. — *Monstrum*, mira res prodigii vim habens.

305. Locus satis moratus sequitur,

Nec facies impar nobilitate fuit.
Casta quidem; sed non et credita: rumor iniquus
Laeserat, et falsi criminis acta rea est.
Cultus, et ornatis varie prodisse capillis,
Obfuit; ad rigidos promtaque lingua senes.
Conscia mens recti famae mendacia risit:
Sed nos in vitium credula turba sumus.
Haec ubi castarum processit ab agmine matrum,
Et manibus puram fluminis hausit aquam,
Ter caput irrorat, ter tollit in aethera palmas;
Quicumque adspiciunt, mente carere putant:
Submissoque genu, vultus in imagine Divae

idemque singula diligenter persequitur. — *Atta* aut *Attus Clausus*, quinto a regibus eiectis anno, Regillo in Sabinis Romam migravit, ubi inter patres lectus est; tum *Appio Claudio* ei fuit nomen; Liv. II, 16. — *Alti* et antiqui et nobiles dicuntur. — *Referebat*, repetebat. Erat Appii Caeci neptis, ut docet Abram. ad Ciceronem pro Caelio, 14. Virgo e *Clausorum* gente etiam infra V, 155, occurrit. — Vocabula *par* et *impar* etiam ablativo iungi, docet Burmannus. Quae de *Claudia Quinta* hic narrantur, ea et Livius dicto loco attingit: *Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, signum accepere: cui dubia, ut traditur, antea fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit.* Pudicitia eius etiam a Cicer. Harusp. 13 memoratur, et a Suetonio Tib. 2, ubi multa de eius gente. Cum sqq. conf. Silium XVII, 33. — *Laeserat* famam eius, infamiam contraxerat; Horat. I, Sat. 4, 78: *laedere gaudes.* — *Agi ream*, accusari.

309. *varietas* illa ornatus erat a positu capillorum; II Metam. 412: *positu variare comas*; Medicam. Faciei, 19: *odoratos positu variare capillos*; II Amor. 8, 1: *Ponendis in mille modos perfecta capillis.* Haec adversantur alteri lectioni, quam hoc loco nonnulli habent, quamque Taubnerus laudat, *ornatus varie fudisse capillos.* Etiam *prodire* in publicum maxime ad rem pertinet, quum castae mulieres fere essent domisedae. — *Promta*, praeceps, libera et ad quaelibet expedita; Livius XXII, 44 extr.: *Videret, ut quibus lingua tam promta ac temeraria, aeque in pugna vigerent manus.* Sallustius Catil. X, 5: *in lingua promtum habere.* Cicer. Planco 14: *et vultu promtum habuit et lingua.* — *Ad rigidos*, apud severos. — *Nos turba sumus*, ex ironia Socratica, turba est; Horat. I, Ep. 2, 27: *Nos numerus sumus*; Art. Poët: *Maxima pars vatum decipimur specie recti.*

314. *purum*, quod habet vim purificandi; vid. I, 338. In rebus puris etiam aqua fluvialis propter sanctitatem fluviorum. Aqua autem lustralis, qua Deos adituri caput et vestes conspergere solebant, *ros* dicebatur; I Metam. 371: *ubi libatos irroravere*

Figit, et hos edit, crine iacente, sonos:
Supplicis, alma, tuae, genitrix fecunda Deorum,
  Accipe sub certa conditione preces.
Casta negor: si tu damnas, meruisse fatebor;
  Morte luam poenas iudice victa Dea.
Sed, si crimen abest, tu nostrae pignora vitae
  Re dabis; et castas casta sequere manus.
Dixit; et exiguo funem conamine traxit:
  Mira, sed et scena testificata loquar:
Mota Dea est; sequiturque ducem, laudatque sequendo.
  Index laetitiae fertur in astra sonus.
Fluminis ad flexum veniunt: Tiberina priores
  Ostia dixerunt, unde sinister abit.
Nox aderat: querno religant a stipite funem;
  Dantque levi somno corpora functa cibo.
Lux aderat: querno solvunt a stipite funem;

liquores Vestibus et capiti; ubi vide not. et infra ad vs. 778. — *Crinis* in collo *iacens* signum amentiae; Heroid. XV, 140: *Illuc mentis inops, ut quam furialis Erichtho Impulit, in collo crine iacente feror;* II Metam. 673, de muliere vaticinantis furore correpta, *utque vagi crines per colla iacebant. Iacentibus* opponitur *adstricti* III Art. Amat. 146.

323. *Pignus*, argumentum, signum, quo comprobatur aliquid. — *Vitae*, Gronovius Obs. II, 21, in *vittae* mutari volebat, quia *vitta* insigne pudicitiae et erat, et a Nostro I Art. Am. 33 vocatur. Sed durissimum, meo quidem sensu, *pignus vittae.* — In paregmeno illo *castas casta* vis inest. — *Scenicam* fabulam fuisse, qua argumentum illud esset tractatum, ex hoc loco apparet. Acta forsan Megalesibus. — *Sequitur ducem*, facit, ut navis pareat mulieris trahentis conamini, *laudatque* eam, sequendo dat testimonium pudicitiae eius. *Laudationes* etiam in iudiciis testimonia dicebantur. — *Sonus*, acclamatio adstantium. — *Index laetitiae*, ut Liv. VII, 36: *Clamor omnium assensus index;* XXIII, 46: *Clamor favoris index.*

330. *Sinister abit* bene dictum, flexus ad sinistrum latus relinquit terram et in mare exoneratur. Nempe Tiberis per duos alveos in mare effluit, dextrum et sinistrum. Navigantes priscis temporibus cum maxime, qui mare prospectanti *sinister* esset, frequentasse videntur, ita ut hic potissimum *Ostia* diceretur; vide Wernsdorf. ad Rutilii Itin. I, 179. *Tiberina Ostia* tanquam nomen proprium saepe; XV Metam. 728; Virg. Aen. I, 14; Plinius Hist. Nat. III, 6, 12; Pomponius Mela II, 7, 181. — *Querno religant a stipite*, quum alias

Ante tamen posito tura dedere foco.
Ante coronatam puppim sine labe iuvencam
Mactarunt, operum coniugiique rudem.
Est locus, in Tiberin qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit ab amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos
Almonis dominam sacraque lavit aquis.
Exululant comites, furiosaque tibia flatur;
Et feriunt molles taurea terga manus.
Claudia praecedit, laeto celeberrima vultu;
Credita vix tandem teste pudica Dea.
Ipsa sedens plaustro porta est invecta Capena;
Sparguntur iunctae flore recente boves.

saxa perforata, εὐνὰς, eiicerent, atque ab iis funes religarent; Homerus Il. A, 436. Nota similitudinem, quae est in versibus 331 et 333.

335. *Coronatam puppim* praetuli cum Mitscherlichio, quia sic quinque MSS., quia vulgat. *coronarunt* et Ambrosiani *coronarum* facile ex illa lectione oriri potuerunt, et quia *coronata puppi* non nisi e coniectura Heinsii fluxit. Krebs. defendit *coronarunt*. Nostra lectio brevitatis commendationem habet et convenit antecedenti *posito foco*. *Coronari* autem puppis in re laeta aut sacra, salvo reditu, die festo solebant; Virg. Georg. I, 304. — *Operum rudis*, nullum iugum passa. — *Coniugium* de coitu; vide ad I Metam. 490 et 660.

337. *Almo*, fluviolus, quem Tiberis recipit prope Romam; XIV Met. 329, *cursu brevissimus* vocatur. Hunc Cybele Phrygiae amnibus praetulisse fertur; Claudian. XV, 119. — *Lubricus* omnino amnium epitheton; VI, 238, *lubricus Tiberis*. Adde III Am. 6, 81. — *Perdit a magno*, perdit propter magnitudinem eius, in quem influit. *A* saepe causam indicat. Vid. Ern. Gloss. Liv. — *Canus sacerdos*, Archigallus senex, quem *purpurea veste* indutum fuisse Neapolis docet. — Per *dominam* et *sacra* Neapolis et Taubnerus eamdem rem intelligunt, ipsam Deam, ipsum illum lapidem sacrum. Sed *sacra* saepe sunt, quae cultui Deorum inserviunt, Diis consecrata sunt. — Ex Ammiano XXIII, 4, apparet, et simulacrum et carpentum Magnae Matris ablui solitum; *lotio* enim illa quotannis repetebatur Phrygio more in Almone, quo Dea essedo vehebatur; Prudentius Perist. X, 156; Silius VIII, 365. Vide omnino Cluverium Ital. Antiq. II, 10, pag. 718, ubi et de Almone, et de hoc festo agit. Adde Spanhemium ad Callimachum Pal. init. — *Furiosa*, furorem incutiens. — *Molles manus*; vide ad vs. 185, ubi *mollis cervix* comitum. — *Taurea terga*, tympana.

345. *Capena porta* ea, unde via Appia ducebatur. — *Boves* iungi solebant Matri Deûm. Orph. hym. XIII,

Nasica accepit; templi tunc exstitit auctor.
  Augustus nunc est; ante Metellus erat.
Substitit hic Erato: mora fit, si caetera quaeram.
  Dic, inquam, parva cur stipe quaerat opes?
Contulit aes populus, de quo delubra Metellus
  Fecit, ait: dandae mos stipis inde manet.
Cur vicibus factis ineant convivia, quaero,

2, ubi τχυροφόρον ἄμμα eius. — De *floribus* sparsis Lucretius II, 627: *Ningunt rosarum Floribus, umbrantes Matrem comitumque catervas.* — Secundum Livium XXIX, 14, P. Cornel. Scipio, adolescens nondum quaestorius, quem virum bonorum optimum in tota esse civitate iudicarant (ad vs. 255) cum omnibus matronis obvius ire iussus Deae, signum eius a sacerdotibus *accepit*, extulitque in terram. Perlatum est in aedem Victoriae, quae erat in Palatio, pridie Idus Aprilis, isque dies festus fuit. Lectisternium et ludi fuere, Megalesia appellata. Anno seq. M. Cornelio Cethego, P. Sempronio Tuditano css. aedem ei faciendam ex senatusconsulto locaverunt censores, quam tredecim annis post dedicavit M. Iunius Brutus. Ludi ob eam dedicationem facti, quos primos scenicos fuisse, Antias auctor fuerat; Megalesia appellata; Livius XXXVI, 36. — *Templi exstitit auctor.* Fortasse eo auctore senatusconsultum factum est de templo exstruendo; Burmannus suadebat, *Templi pater exstitit auctor;* ut haec Claudia fuerit filia Claudii Neronis censoris, qui cum collega Livio locavit aedem; sed proxime, hoc loco, praecessit *Nasica*, non *Claudia;* Krebsius defendit antiquam lectionem *non perstitit auctor*, non mansit solus. — *Augustus* de se ipse in Mon. Ancyr. *Aedem Matris Magnae in Palatio feci.* — *Metellum;* puto L. Metellum Dalmaticum intelligi, an. V. c. 634 cos. eumdemque censorem, a quo et porticus et Castoris aedes exstructa. Caeterum de P. Scipione, viro optimo, sacra illa sanctissimis manibus accipiente, vide Ciceronem Harusp. 13; Valerium Max. VII, 5; VIII, 15; Silium XVII, 5.

349. Olim edebatur *sic caetera quaero.* Sed haec potius a librario profecta videntur, quam elegantiora illa, *si caetera quaeram.* — *Stipem* vir Phrygius et mulier Phrygia, Deam circumferentes, et imagunculas pectori alligatas gestantes, colligebant; quod proprio verbo μητραγυρτεῖν, de quo vide Ruhnkenium ad Timaei Gloss. pag. 6. Meminit Noster huius *stipis* etiam I ex Ponto 1, 40, ubi addit: *Unde tamen vivat, vaticinator habet.* Non adeo *parvam* illam stipem facit Lucretius II, 626: *Aere atque argento sternunt iter omne viarum, Largifica stipe ditantes.* Sed errat Ovidius, quum inde *dandae stipis morem mansisse* ait; etenim ἀγείρειν Θεῷ, stipem Deo alicui colligere, admodum solemne erat, ut apparet a Ruhnkenii dicto loco.

353. Megalensibus principes civitatis *mutua* inter se convivia agitare solebant, quod verbo proprio *mutitare* dictum; Gellius Noct. Attic. II, 24, ubi lex sumtuaria memoratur mutitantibus olim lata. Cato apud Cicer.

Tum magis, indictas concelebrentque dapes.
Quod bene mutarit sedem Berecyntia, dixit,
Captant mutatis sedibus omen idem.
Institeram, quare primi Megalesia ludi
Vrbe forent nostra: quum Dea, sensit enim,
Illa Deos, inquit, peperit: cessere parenti,
Principiumque dati mater honoris habet.
Cur igitur Gallos, qui se excidere, vocamus,
Quum tanto Phrygia Gallica distet humus?
Inter, ait, viridem Cybelen, altasque Celaenas
Amnis it insana, nomine Gallus, aqua.
Qui bibit inde, furit: procul hinc discedite, quîs est
Cura bonae mentis: qui bibit inde, furit.

de Senect. 13: *Sodalitates autem, me quaestore, constitutae sunt sacris Idaeae Magnae Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus modice.* Vocem propriam etiam hoc loco Heinsius dare volebat, quum *tum magis* in *mutuita* mutaret; sed Gronovius ad Gellii dict. locum negat hoc adiectivum in usu fuisse. Foggin. ad Verrium *mutita* adeo malebat, quia Verrius convivia illa *mutitationes coenarum* vocat. Assentitur Gesenius in Symb. p. 53; male. Ea enim lectione recepta, verba *vicibus factis* redundarent. Iis ipsis circumloquitur Ovidius mutitationes coenarum. Adde, quod correctio illa hiatum efficit. *Tum magis* intellige, eo festo potius, quam alio tempore. — *Indictas*, ad quas non vocantur, sed quas ipsi convivae indicunt; vide Burmannum.

357. *Institeram*, institueram, quaerere volebam. — *Deos peperit*, nempe sex Deos maiorum gentium; Virgil. Aen. VI, 787: *Laeta Deûm partu, centum complexa nepotes, Omnes coelicolas, omnes supera alta tenentes.*

361. *se excidere*, virilia sua exsecuerunt. — *Tanto Phrygia* pro *tantam a Phrygia* recepil Heinsius ex Vrsino, Petaviano et alio. *A* abest etiam ab aliis. — *Viridis* epithetou ornans montium; Hor. I, Od. 21, 8, *viridis Cragus.* — *Celaenae* mons et urbs, caput quondam Phrygiae, e cuius arce summa Maeander fluvius oriebatur; nec procul inde Marsyas amnis. Fama tenebat, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse; Livius XXXVIII, 13; Strabo XII, pag. 612. — *It*, decurrit; plenius II Metam. 456, *labens ibat rivus.* — *Gallum*, Phrygiae fluvium Plinius XXXI, 5, auctore Callimacho, in iis numerat, qui calculosis medeantur. Tum addit: *Sed ibi in potando necessarius modus; ne lymphatos agat.* Vibius Sequester de Flumin. *Gallus in Phrygia, unde qui bibit, insanit more fanatico.* Inde Gallos nomen accepisse, testator etiam Stephanus Byzantiuus ubi de hoc fluvio agit: ἀπὸ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσιν.

Non pudet herbosum, dixi, posuisse moretum
  In dominae mensis? an sua causa subest?
Lacte mero veteres usi memorantur, et herbis,
  Sponte sua si quas terra ferebat, ait.
Candidus elisae miscetur caseus herbae,
  Cognoscat priscos ut Dea prisca cibos.
POSTERA quum coelo motis Pallantias astris
  Fulserit, et niveos Luna levarit equos,
Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
  Hac Fortuna die Publica, verus erit.

367. *Moretum*, μύττωτον, edulii rustici genus ex allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, caseo, oleo et aceto confectum, quo stomachus vellicaretur; vide Scholiast. Aristophan. ad Vesp. 312, et Virgilii Moretum. Etiam Neapolis hoc loco quaedam de hoc cibo collegit. — *Sua*, iusta aut propria. — *Si quas* non dubitantis est, sed affirmantis pro quas. — *Elisae*, contritae pastillo. Vide Heinsium. In temporis antiqui memoriam multa servata sunt in sacris veterum.

373–388. Haec quoque ad tempus Megalensium pertinent, ad dies 5 et 6 Aprilis, obiterque res duas narrant olim istis diebus gestas: *dedicationem templi Fortunae Publicae*, et *victoriam Caesaris de Iuba*, *tum Librae imbres* et *Orionis occasum*.

Pallantias, Aurora; IX Met. 420. Ea oriente *diffugiunt stellae*, II Met. 114; pro quo nunc *moventur*, scil. statione in coelo expelluntur, ut hostes *moveri* dicuntur quum e castris eiiciuntur; vide Drakenb. ad Liv. X, 4. — *Levare* scilicet iugo, solvere. — An. V. c. 549 Sempronius cos. principio pugnae adversus Hannibalem, aedem *Fortunae Primigeniae* vovit, eamque decem annis post, *colle Quirinali sacravit*, dedicavit Q. Martius Ralla duumvir ad id ipsum creatus; Liv. XXIX, 36; XXXIV, 53; sed Noster etiam V, 720, VIII Kalend. Iun. *Fortunae Publicae* templum datum narrat; atque ita, et eodem die Kalendarium vetus, ubi FORTVN. PVBLIC. PR. IN COLL. id est, Fortuna Publica Primigenia in colle. Hinc Neapolis coniicit, duas Fortunas intelligi, quarum altera *Publica* tantum sit dicta, altera et *Primigenia* et *Publica*; huius aedem mense Maio esse dedicatam, illius Aprili. Verrius: *Ludi Fortunae Publicae citerio ... in colle*. Foggin. supplet *citeriori*, idque refert ad *Fortunam*; *Fortunam* autem *citeriorem* intel. eam, quam Plutarchus, Quaestion. Roman. ex voce latina *Brevis* Βρέβεμ vertit. — Male *Quirini* Heinsius in *Quirino* censet mutandum, quia sic etiam XIV Met. 836; Horat. II, Ep. 11. — Pro *colle* multi MSS. ex melioribus *valle*, quod respuunt, quia et Liv. dicto loco, *collem Quirinalem* memorat, et Festus Rufus de Regionibus Vrbis: *aedes Fortunae Publicae in colle*. Sed si duae Fortunae Publicae cultae sunt, alterius templum in *valle* esse potuit, alterius in *colle*.

Tertia lux, memini, ludis erat: at mihi quidam
Spectanti senior, contiguusque loco,
Haec, ait, illa dies, Libycis qua Caesar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Iubae.
Dux mihi Caesar èrat, sub quo meruisse tribunus
Glorior: officio praefuit ille meo.
Hanc ego militia sedem, tu pace parasti,
Inter bis quinos usus honore viros.
Plura locuturi subito seducimur imbre:
Pendula coelestes Libra movebat aquas.
Ante tamen, quam summa dies spectacula sistat,
Ensiger Orion aequore mersus erit.

377. Locum seq. bene explicuit Masson. in Vita Ovidii ad an. V. c. 732. *Tertia lux*, dies tertius Megalensium sive 6 dies Aprilis, non autem tertius ab ipsis Nonis. Is *erat ludis*, eo edebantur ludi scenici. Victoriae, quae iam commemoratur, memoria non celebrabatur Romae. Ovidius tamen commode eam repetere voluit, itaque figmento ingenioso usus est. — *Contiguus*, pro quo multi *continuus*, bene se habet. Vt *contingere* aliquem propinquitate, amicitia dicimur, sic et *loco*; Claudianus VIII, 481: *aquas contiguas hostibus*; V, 219: *Parcite contiguo hosti*. — *Iubam*, regem Mauritaniae fidelissimum partibus Pompeii, et Scipionem Caesar vicit ad Thapson. Post cladem acceptam Iuba magnifice epulatus est cum Petreio, fugae comite, atque inter pocula se interficiendum ei praebuit; Florus IV, 2, 69; quamquam rem paulo aliter refert Hirtius Bello Afric. 94. Inde *magnanimus*, fortiter procurrens ad mortem. — *Contudit*, debellavit; Virgilius Aen. I, 264: *populosque feroces Contundet*; sed sic et historici; Liv. XXVII, 2: *ferocem victoria Hannibalem contudisset*; Tac. Annal. XII, 31, *proelio contusus*. Plura vide ad versum 628.

383. *Sedem*, non in Quatuordecim, ut Lipsius putabat, hanc enim Ovidius ex equestris ordinis iure obtinuisset, sed in orchestra; quam sedem ipse sibi *paraverat* munere *decemviratus*, quo forte anno aetatis 21 aut 22 functus est. Vigintiviratus erat gradus ad senatum. Inde tres viri erant rerum capitalium, tres signandae pecuniae, quatuor viarum curatores, decem iudiciis centumviralibus praefecti, atque inde litibus iudicandis dicti.

385. Plinius XVIII, 66: *Caesari VI Id. significatur imber Librae occasu*; Columella IX, 2: IV *Id. Aprilis, sole oriente, Libra occidere incipit, interdum tempestatem significat.* Hunc imbrem ingeniose poëta memoravit. — In theatris Romani sub dio spectabant. *Seducimur*, separamur, Heinsius e MSS. quibusdam dedit. Sed et alterum *subducimur* defendi potest, si *imbri* legas. — *Pendula* bene *Libra* dicitur. — *Summa dies*, ultima Megalensium, quae in Kalen-

PROXIMA victricem quum Romam inspexerit Eos,
Et dederit Phoebo stella fugata locum,

dario quodam vetere finiuntur IV Id. — *Ensiger* meliores, ut et II Art. Amat. 55; vulgo *ensifer*.

389–620. *Cereris ludi*. Hunc locum ita tractat, ut primum ludos ipsos 391–393; tum Cereris merita et cultum, 394–416; tandem raptum Proserpinae 417 usque ad finem narret. Quum olim vers. 393 ederetur: *Hinc Cereris*, quidam, etiam Taubn. in notis ad Kalend. vetus, putarunt, *Circenses* hos ludos fuisse diversos a *Cerealibus*; illos editos esse per biduum, hinc secutos esse Cereales per octo dies. Verum ita Ovidius non indicasset, in cuius honorem Circenses sint exhibiti. Deinde, satis constat, Cereales fuisse Circenses; Tac. Ann. XV, 53: *Circensium ludorum die, qui Cereri celebratur*; idem cap. 74, decretum, ut *Circensium Cerealium ludicrum pluribus equorum cursibus celebraretur*. Dio lib. 47, inter prodigia refert, quod aediles Cereri, loco Circensium et equestrium, gladiatorios exhibuerint. Ergo et nunc Circenses et Cereales iidem intelligendi. Hac re motus Heinsius *hinc*, quum Vrsinus et tres alii *hic* praeferunt, in *hi* mutavit. Forte sine causa; nam et *hinc* commode potest explicari, ab hoc die, quo circus celeber pompa, incipiunt ludi Cereris. Scio quidem, in Kalendario quodam vetere ad diem prid. Id. notatos esse *ludos Cereris*, et biduo ante *ludos in Circo*, sed alia Kalendaria nostram tuentur sententiam. Quaeritur porro, *quo die* initium horum ludorum fuerit. Plerique intelligunt prid. Idus sive 12 April. quia sic Kalendaria nonnulla, et quia versu 377 *tertiam lucem* non recte ceperunt. Eam rationem Lipsius ad Tacit. Hist. II, 55, eo etiam adiuvari putat, quod ibi, Othone interfecto, *Cereales ludi* non interrupti, *sed ex more spectati* esse narrantur; mortem autem Othonis incidisse in XII Kalend. Maii, sive diem 20 April. ad quem duraverint illa ludicra. Broterius vero, approbante Ernestio, ad Taciti Annal. XV, 53, e Kalendariis docere conatus est, initium illorum ludorum fuisse XIII Kalend. Maii, seu die 19 Aprilis. Quae ratio diserte ab Ovidio ipso refellitur. Etenim vs. 621, demum ad *Idus*, et 629, ad *lucem tertiam post Veneris Idus* progreditur. Nos cum Massono vs. 377, *tertiam lucem* tertium diem Megalensium, sive diem 6 Aprilis recte intellexisse nobis videmur. Ergo *proxima* haec *Eos* diem 7 Aprilis, VII Idus indicat. Atque huic eidem diei Kalend. unum ludos Cereales assignat.

Inspicere etiam ex alto despicere; Aeneid. II, 47: *machina inspectura domos*, de equo Troiano. — *Pompam Circensem* diligenter descripsit Dionysius Halicarn. VII, 72. Eam ducebant viri summi a Capitolio per forum in circum. Primi erant eorum filii adolescentuli equis insidentes. Hos sequebantur quadrigarii, bigarii, equorum singularium agitatores, athletae, saltatorum chori, tibicines, citharistae, alii. Pompam cogebant plurimorum *Deorum* simulacra, quae hominum humeris portabantur; inde sane *celebritas* circi. De simulacris Deorum in pompa, locus iucundus est III Amor. 2. Pro *celeber* novem MSS. et ed. quaedam *celebris*, quod et ipsum rectum esse Burmannus monet. — Regii tres nostri codices ha-

Circus erit pompa celeber, numeroque Deorum,
Primaque ventosis palma petetur equis.
Hi Cereris ludi: non est opus indice causae:
Sponte Deae munus, promeritumque patet.
Messis erant primis virides mortalibus herbae,
Quas tellus, nullo sollicitante, dabat:
Et modo carpebant vivaci cespite gramen;
Nunc epulae tenera fronde cacumen erant.
Postmodo glans nata est: bene erat iam glande reperta;
Duraque magnificas quercus habebat opes.
Prima Ceres homini, ad meliora alimenta vocato,
Mutavit glandes utiliore cibo.

bent *celeber*, quae forma primi casus est usitatior. LEM. — *Ventosi* audacter dictum, ventos post terga relinquentes; Silius XVI, 336.

393. Heinsius e MSS. ediderat *indice causa*, eumque reliqui editores secuti sunt. Ego vero priorem lectionem revocavi, quam mens poëtae postulat. Is supra passim Deos invocavit, ut sibi *causas* rerum *indicarent*, sed nunc *indice* divino huius *causae* opus non erat; *sponte* enim e poëtis et mythis Graecorum patebat, cur Cereri ludi fierent; sic et Krebsius. — *Promeritum*, meritum. — *Patet* plerique codices. Heinsius autem ex uno Mediceo *patent* dederat.

395-400. Alimenta ante Cererem. Vulgaris traditio erat, glandibus primos homines esse pastos; sed nunc poëta, a victo etiam inhumaniore et infeliciore rem repetit; conf. II, 293; Amor. dict. loc. et Art. Amat. II, 475, ubi rem verbo tetigit, dum *herbas cibum* fuisse dixit. Pro *cibo* nunc *messem* exquisitius posuit; XI Met. 113, Midas *arentes Cereris decerpsit aristas*: *Aurea messis erat*. Bene igitur Heinsius hoc vocab. e Zulich. et Mazarin. a manu prima, tum Patavino uno et Francof. pro vulgari *panis* recepit. — *Nullo sollicitante*; I Metam. 103, sic *nullo cogente*; et Virg. Georg. I, 128, *nullo poscente*. Vt nauta mare *sollicitat* remis, Georg. II, 503, sic rusticus tellurem *sollicitat* aratro, ibid. 418; nam *sollicitare* est saepius movere. — *Vivax*; qui non facile enecatur aut marcescit. — *Cacumen tenera fronde*, tenerae frondes arborum. — *Bene esse* ei dicitur qui commode aut laute vivit; V Trist. 12, 41: *Non adeo est bene nunc, ut sit mihi gloria curae*. Vide Casaub. ad Persium IV, 29. Huic bene convenit alterum *magnificas* quod Heinsius male in *munificas* mutari volebat.

400. De hoc merito Cereris confer III Amor. 20; V Metam. 342 sqq; Virgil. Georg. I, 147: quae loca omnia, quasi ex composito, ordiuntur verbis *Prima Ceres*. — *Vocavit hominem ad meliora*, quum modum monstravit mitia sibi alimenta comparandi per agriculturam, cuius partem, arationem, mox circumloquitur. — *Mutavit*, permutavit; doctius et ornatius Virgil. Georg. I, 8, Cereris

Illa iugo tauros collum praebere coëgit:
  Tum primum soles eruta vidit humus.
Aes erat in pretio; chalibeia massa latebat:
  Heu! quam perpetuo debuit illa tegi!
Pace Ceres laeta est: at vos optate, coloni,
  Perpetuam pacem, perpetuumque ducem.
Farra Deae micaeque licet salientis honorem
  Detis, et in veteres turea grana focos:
Et, si tura aberunt, unctas accendite taedas:
  Parva bonae Cereri, sint modo casta, placent.
A bove succincti cultros removete ministri;
  Bos aret: ignavam sacrificate suem:

munere tellus *Chaoniam pingui glandem mutavit arista.* — *Eruta*, versa aratro. — *Soles vidit*; Georg. I, 48: *solem et frigora sensit.* — Caeterum paulo ante *homini* Heinsius e Mazar. Zulich. Vossian. prim. Ambros. et tribus aliis recepit, quum caeteri *homine* habeant. Idem paulo audacius suadet: *Prima Ceres hominum victu ad meliora vocato*, quia τὸ *alimenta* a tribus abest.

405. *Aeneis* tum instrumentis agricolae utebantur; Hesiodus Ἐργ, 150: χαλκῷ δ' ἐργάζοντο· μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος. Ferri Noster praestantissimum genus nominat, a gente *Chalybum* ad Thermodoonta fluvium, dictum; Virgil. Georg. I, 58. — *Debuit tegi*, nempe propter abusum eius in bello; confer vers. 923 sqq. Sed onte, *aere* sic abutebantur, et ante aes repertum unguibus, pugnis et fustibus; Horatius I, Sat. 3, 101. Scilicet non chalybeia massa in culpa est, sed rabies hominum, sed historiae stultitia, quae, quum vastatores terrarum *Magnos* mentiri amet, funestam illam rabiem accendit. — *Pace laeta est*, ut, qui aravit, idem metat; Callimach. hymn. Cerer. 138. Vide locum pulcherrimum apud Tibullum I, 10, 45 sqq. — *At vos* dedit Heinsius ex Arond. Vossian. et tribus aliis, nam reliqui *et vos* exhibent. Taubnerus sic capit: at non pro pace modo, sed et pro ducis perpetua vita vota faciatis. Malim: si caeteri bella serunt, vos saltem coloni etc. *At* eleganter sic cum pronominibus personae ponitur; Livius III, 17, *at vos veremini Deos vestros.* — *Perpetuum* praestat alteri lectioni *pacificum*, quia Ovidius et alibi optat, ut dux eum pace perennet; I, 289, 721; III, 428.

409–416. Cultus Cereris. *Farra* etc. confer I, 338. — *Veteres focos*; Horatius Epod. II, 43: *Sacrum vetustis exstruat lignis focum.* — *Taedarum* usus in sacris Cereris, quia ipsa, quum filiam quaereret, taedam accendit. Tres b. l. *faces*. Vtrumque Burmann. putat glossam esse eius, quod Patavin. habet, *pinus*. — *Vnctas*, pice oblitas; Aeneid. VIII, 91: *uncta abies.* — *Parva*, ut Manibus II, 535. — *Casta*, puro animo oblata. — *Ministri*, popae, victimarii, qui, quum victimas mactarent, *suc-*

Apta iugo cervix non est ferienda securi;
  Vivat, et in dura saepe laboret humo.
Exigit ipse locus, raptus ut virginis edam:
  Plura recognosces; pauca docendus eris.
Terra tribus scopulis vastum procurrit in aequor
  Trinacris; a positu nomen adepta loci.
Grata domus Cereri: multas ibi possidet urbes,
  In quibus est culto fertilis Henna solo.

cincti esse solebant; vide ad I, 319. — De *bove aratore* non mactando vide ad I, 362. — De *sue*, lib. I, vers. 349.

417. *Raptus Proserpinae* pars gravissima hymnorum in Cererem, idemque multis carminibus celebratus. Cf. V Metam. 341 sqq. Nam ibi quoque Noster eum copiosissime cecinit. Antiquissimus auctor fuerat Pamphus, quem hymni Homerici in Cererem auctor secutus esse videtur. Confer et Callim. hymn. Cerer. init. Apollod. I, 5, 1; Pausan. I, 38 sqq; Anton. Liberal. 24; Hygin. fab. 146, 147; Arnob. adv. Gentes V. pag. 173 sqq. Sed in multis illi inter se dissentiunt. Eum raptum putabant allegoricam seminis in terra reconditi significationem habere. Arnobius V, pag. 183.

Exigit ipse locus, hac occasione narrandus est mihi raptus. Verum si abesset, non magnopere desideraretur, quum hic de munere tantum et promerito Cereris agatur. — *Edere*, indicare, narrare. Vide ad II Metam. 43. — Mox Heinsius malit, *recognoscis*; non video quare; I, 7; *Sacra recognosces*, et paulo post *invenies*. Nonnulli MSS. *recognoscens*, quod Burmanno non improbabatur. Immo sunt duo membra divisa.

419. In hym. Homerico in Cerer. 17, Proserpina e campo Nysae, quod Cariae oppidum, rapitur. Vid. et Strabo XIV, pag. 969. Alii in Attica, aut in Cyllene Arcadiae monte, aut in Creta id factum esse narrabant. Vide Schol. Hesiodi, pag. 303, et Spanhem. ad Callimachum Cerer. 9. Noster hic et Metam. V, *Siciliam* praetulit. Sic plurimi, ut Cicero, Verr. IV, 48, qui e monumentis Graecis huic traditioni fidem addit, et Claudianus. De nomine Siciliae Plinius III, 14: *Sicilia, Sicania Thucydidi dicta, Trinacria pluribus, Triquetra a triangula specie.* — *Scopuli*, ἄκραι, promontoria, quae versu 479 memorantur. — *Positus*, ut alibi *situs*, forma. — *Grata domus Cereri*; Cicero dicto loco: *Vetus est haec opinio, quae constat ex antiquissimis Graecorum literis atque monumentis, insulam Siciliae totam esse Cereri et Liberae consecratam. Nam et natas esse has in his locis Deas, et fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, et raptam esse Liberam ex Ennensium nemore.* — Dii *urbes*, in quibus praecipua religione coluntur, *possidere*, ibique *habitare* dicuntur. Sic et Ilium *divûm domus*, Aen. II, 241. — *Henna* aut *Enna*, quia in media insula sita, *umbilicus Siciliae*, ὀμφαλὸς Σικελίας, dicta. Cic. dicto loco; Callimach. Cerer. 15; Diodorus Sicul. V, pag. 287. — Pro *culto* Neapolis ex suo MS. *celso* laudat, quia *Henna* loco excelso sita: Cic. dicto loco; Li-

Frigida coelestum matres Arethusa vocarat:
  Venerat ad sacras et Dea flava dapes.
Filia, consuetis ut erat comitata puellis,
  Errabat nudo per sua prata pede.
Valle sub umbrosa locus est, adspergine multa
  Vvidus ex alto desilientis aquae.
Tot fuerant illic, quot habet natura, colores;
  Pictaque dissimili flore nitebat humus.
Quam simul adspexit, Comites, accedite, dixit;
  Et mecum vestros flore replete sinus.

vius XXIV, 37; sed τῷ *fertilis* melius convenit *culto*; merito antem poeta ex urbibus Siciliae *Hennam* potissimum nominavit. *Hennensis* enim *Ceres* per totam Siciliam mira religione, privatim oc publice, colebatur; Cicero, dicto loco.

423. Absente matre rapta est virgo. — De *Arethusa*, *frigido* fonte Syracosarum, vide Metam. V, 409. Eius fontis Nympha sacra faciebat Deabus, ut Virgil. Georg. IV, 380, Cyrene Oceano; supra II, 247, Phoebus Iovi; et omnino Dii minores maioribus. — Qui sacra faciunt, *vocare Deos* dicuntur; Horat. I, Od. 30, 2: *vocans ture te multo.* — Vocati *veniebont* ad *dapes*, de quibus ad II, 362, dictum. — *Flava* saepe Ceres vocatur a colore maturi frumenti.

425. Locum, unde rapta Proserpina, ex ingenio suo describit V Met. 385 sqq; e rei natura Cic. dicto loco: *In loco summo est aequata ogri planities, et oquae perennes. Tota vero ab omni aditu circumcisa atque diremta est; quam circa lacus lucique sunt plurimi, et lactissimi flores omni tempore onni.* Conf. et Diodor. Sicul. V, pag. 287. — Florum genera, quos collegit, recensentor in hym. Homer. vs. 5 sqq. Nostar suaviter *colores* vocat, eique voci bene convenit *picta.* Heinsius hic soadet *Tot vernant illic*, et mox, *flore renidet humus;* utrumque perplacuit Taubnero. *Vernare* elegonter quidem sic ponitur; sed MSS. invitis omnibus non obtrudendum est auctori, qoi simplicius scribere maloit. *Nitere* vero nunc non minus eleganter dictum, quam *renidere;* VI Metam. 65: *In quo diversi niteont quum mille colores*; XV, 202: *herba nitens.* Neque ager tantum cultus *nitidus* dicitur, Cic. Verr. III, 18, sed et in *picturis*, unde nunc sumta verba, alia *nitido* sunt, alia horrida; Cic. Orat. I, 18, — *Dissimilis* varius.

431. Pampho auctore, quem deinceps caeteri secuti sunt, rapta est παίζουσα καὶ ἄνθη συλλέγουσα. Mores autem et studia comitum bene hic notata, ut V Metam. 391 sqq, ipsius Proserpinae sedulitas. — *Comites* et in hymno Homer. vs. 5, dantur Oceani filiae, sed vs. 424, Minerva et Diana addoutur, quae et ipsae virgines: sic et Diodorus Sicul. V, pag. 332; Pausan. Arcad. 31, et alibi; Hyginus d. l. et Claudianus Rapt. Proserp. I, 227, et II, 15 sqq, etiam Venerem memoraut. — *Vestros flore* etc. Sic Heinsius ex MSS. nonnullis. Caeteri aeque bene *plenos flore referte sinus.*

Praeda puellares animos prolectat inanis,
Et non sentitur sedulitate labor.
Haec implet lento calathos e vimine textos;
Haec gremium, laxos degravat illa sinus.
Illa legit calthas; huic sunt violaria curae;
Illa papavereas subsecat ungue comas.
Has, Hyacinthe, tenes: illas, Amarante, moraris:
Pars thyma, pars casiam, pars meliloton amant.
Plurima lecta rosa est; et sunt sine nomine flores:

— *Praeda inanis* iucunde de floribus decerptis. — *Prolectat* exemplis comprobatum Heinsius e Petaviano et Vrsino recepit, quamquam idem et alii quidam voluerunt, in quibus *proiectat* legitur. Vulgo *oblectat*. — *Non sentitur* etc. VI Met. 60, *studio fallente laborem*.

435. De *calathis* ad IV Met. 10. In iis etiam Virg. Ecl. II, 46, Nymphae flores ferunt. — Pro *textos* vulgo *nexos*; sed *texere viminibus* aut *virgis* formula solemnis. — *Gremium* et *sinus*, ut grammatici docent, ita differunt, ut *sinus* sit inter pectoris et brachiorum, *gremium* inter femorum complexum. — *Laxos sinus* habebant βαθύκολποι, ut a poëtis graecis vocantur, et ipsae Proserpinae comites hym. Homer. vs. 5. Quidam *lapsos*, de qua varietate vid. Heynii Observat. ad Tibull. I, 6, 18. — *Caltha* in floribus passim memoratur, ut Virgil. Eclog. II, 50: *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*, ubi vide Martin. Plinius XXI, 15, postquam e violis luteis marinam descripsit et calathianam minuto folio, pergit: *Proxima ei caltha est concolor amplitudine. Vincit numero foliorum marinam, quinque non excedentem. Eadem odore superatur, est enim gravis calthae*. Esse eam et ipsam e genere violarum lutearum, ibi docet Harduin. — *Violaria*, loca violis consita, nunc ipsae violae. — *Comae*, folia et flores plantarum dicuntur; Calpurn. Ecl. II, 32: *At mihi Flora comas parienti gramine spargit*, ubi vid. Wernsdorf. — *Tenere* et *morari* oblectationis notionem habent. — De *hyacintho* veterum vide ad X Met. 212, ubi de eius origine ex Hyacintho iuvene. — De *amaranto*, flore purpureo, nunquam marcescente, Plinius XXI, 8. Sed primus Ambrosian. et Laeti *Narcisse*; atque etiam Claudianus Rapt. Proserp. II, 130, *Hyacinthum* et *Narcissum* propter similem originem coniungit. Itaque et nunc altera illa lectio placere possit, praesertim quum *narcissus* in hac fabula a caeteris poetis diserte memoretur.

440. *Casia*, non Arabiae frutex huius nominis, sed herba coronaria nunc intellig. quam Martin. ad Virg. Eclog. II, 49, Tymelaean esse docet. Hanc *casiam* debemus Vrsini libro et Nauger. unde Heinsius recepit. Antea vulgab. *rorem*; quemadmodum Virg. dicto loco, *casias roremque*, nempe marinum, coniunxit, quamquam Heynius ibi dubitat, an *ros* simpliciter ita dicatur. — *Meliloton*, etiam *sertula campana*, in Campania frequens, sertis conficiendis adhibeba-

Ipsa crocos tenues liliaque alba legit.
Carpendi studio paulatim longius itur;
Et dominam casu nulla secuta comes.
Hanc videt, et visam patruus velociter aufert;
Regnaque caeruleis in sua portat equis.
Illa quidem clamabat: Io, carissima mater,
Auferor! ipsa suos absciderat que sinus.
Panditur interea Diti via; namque diurnum
Lumen inadsueti vix patiuntur equi.
At chorus aequalis, cumulatis flore canistris,
Persephone, clamant, ad tua dona veni.
Vt clamata silet, montes ululatibus implent;
Et feriunt moesta pectora nuda manu.
Adtonita est plangore Ceres; modo venerat Hennam;
Nec mora, Me miseram! filia, dixit, ubi es?
Mentis inops rapitur, quales audire solemus

tur, el odore ct flore similis croco, κροκίζων καὶ εὐώδης· Dioscor. III, 48; Plinius XXI, 29.

442. *Ipsam* Pamphus tradiderat non violis, sed narcissis deceptam esse; Pausan. Boeot. pag. 773. Sic et auctor hymn. Homer. in Cerer. qui vers. 8–14, narcissi illius pulchritudinem, amplitudinem el odorem describit. Hos duces deseruit Noster hic et V Metam. 392.

445. Cicero dicto loco: *Propter est spelunca quaedam conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente exstitisse.* Confer V Metam. 395–408. — *Caerulei*, nigri, κυανότριχες Orpheo. Nomina eorum habet Claudianus Rapt. Pros. I, 282. — *Patrui* cor, Venere impellente, Cupido sagitta acutissima vulneraverat, quom Siciliae fundamina ambiret et exploraret; Metam. dict. loco 355 sqq. — In hymno Homer. vs. 3, Iupiter eam dat fratri; ibi et multa de *clamore* raptae. — *Absciderat*, disciderat. Multi, *exsciderat*. Metam. V, 398: *ut summa vestem laniarat ab ora.* — *Namque* Heinsius unius sui cod. auctoritate in *iamque* mutavit.

451. *aequalis*, aequalium, comitum. Argotatur Neapolis qui ex hoc nomine docere vult, comites eiusdem fuisse aetatis. — *Ad tua dona* bene se habet, ad flores, quos tibi donare volumus. Heinsio vero *ad tua vota* venustum videbatur, quod in primo Ambros. exstabat. Mox revocavi veterem lection. *moesta manu.* Taubnero placebat, *Moestae ... manu*, quod non satis poëticum. Heinsius de suo scripsit, *moestae .... manus.* — Regii tres *moesta manu.* LEM.

457. Hymn. Homerico 43, mater

Threicias passis Maenadas ire comis.
Vt vitulo mugit sua mater ab ubere rapto,
  Et quaerit foetus per nemus omne suos;
Sic Dea; nec retinet gemitus; et concita cursu
  Fertur; et e campis incipit, Henna, tuis.
Inde puellaris nacta est vestigia plantae,
  Et pressam noto pondere vidit humum.
Forsitan illa dies errori summa fuisset,
  Si non turbassent signa reperta sues.
Iamque Leontinos, Amenanaque flumina cursu
  Praeterit, et ripas, herbifer Aci, tuas:
Praeterit et Cyanen, et fontem lenis Anapi;
  Et te, vorticibus non adeunde Gela.

divulsis vittis, cyaneoque velamento iniecto, *rapitur*, ὥστ' οἰωνὸς ἐπὶ τραφερήν τε καὶ ὑγρὴν μαιομένη. Hoc, quod vs. 482 expressum et ornatum est, melius, quam comparatio cum *Maenadibus Treicus*, quarum furor et iactatio comarum XI Metam. init. describitur. Burmann. hic praetulit *fusis comis*, quod melius, quam *passis*, Maenadibus congruat. Hoc non puto; IV Met. 520, Ino furens *passis fugit male sana capillis;* VI, 531, Philumela insaniens *passos laniat capillos;* V, 513, Ceres *Ante Iovem passis stetit invidiosa capillis.* — *Mugit* etc. Similia Remed. Amor. 183; sonant *silvae mugitibus altae*, *Et queritur vitulum mater abesse suum*. Atque etiam hoc loco, unus Vaticanus *queritur*; sed verbo *quaerere* inest notio desiderii et doloris e iactura aliqua; II Metam. 239. Desiderium autem illud matris vitulum quaerentis egregie notavit Lucretius II, 352–365.

464. *notum pondus*, corpus filiae, cuius vestigia matri nota. — *Summa*, ultima. — *Errori* Heinsius non nisi ex uno Zulichemiano dedit. Nauger. *errorum*; caeteri *erroris*. — *Sues* melius poeta omisisset in hac narratione. — *Turbare*, confundere; VIII Met. 160, Daedalus *turbat notas*.

467–480. Catalogus locorum Siciliae, quae Ceres praeterierit. Conf. Virgil. Aeneid. III, 687, qui locus paulo ornatius est scriptus. Non autem putandum est, Ovidium iusto ordine iter aliquod designasse, aut, quae erat interpretis gallici opinio, serie locorum neglecta, perturbationem animi, qua Ceres erraverit, indicare; sed satis habuit, quod et in Met. opere aliquoties fecit, plura loca memorabilia congerere; Diodorus Siculus V, pag. 288, Cererem narrat ἐπελθεῖν ἐπὶ πολλὰ μέρη τῆς οἰκουμένης. — *Leontini* aut *Leontium*, urbs in ora maris Siculi inter Catanam et Syracusas; Plinius III, 14. — *Amenanus* prope Catanam, de quo fluvio XV Met. 279. — *Acis* ex Aetna profluens undas suas gelidissimas magno cum impetu in mare devolvit; Plinius dicto loco — *Anapus* aut *Anapis*, ubi *Cyanen* recepit, in portum Syracusarum ma-

Liquerat Ortygien, Megareaque, Pantagienque,
Quaque Symaetheas accipit aequor aquas,
Antraque Cyclopum positis exusta caminis,
Quique locus curvae nomina falcis habet,
Himeram et Didymen, Acragantaque, Tauromenonque,
Sacrorumque Melan pascua laeta boum.
Hinc Camerinan adit, Thapsonque et Heloria Tempe;

iorem se exonerat; V Metam. 412. — *Gelas* fluvius, ad cuius ostium Gela urbs; vide Dorvil. Sic. p. 129. Virg. Aen. III, 702: *Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.* A *vorticibus* Phoenicibus *bela* dictus putatur. Bochart. Chan. I, 29.

471. *Ortygie*, insula, in qua pars Syracusarum sit, ubi et fons Arethusa; V Metam. 499. — *Megara* aut *Megaris*, quae et Hybla minor, urbs prope Syracusas ad mare; Stephan. Μεγαρὶς ἐν Σικελίᾳ, ἡ πρότερον Ὕβλα. Plinius IV, 7. De scriptura nominis vide Pintian. ad Melam II, 7, 152. — *Pangies* aut *Pantagias*, parvus fluvius prope Leontinos; Plin. III, 14; Vibius Seq. Cluver. Sic. I, 11; Virgilius Aeneid. III, 689, *ostia Pantagiae, Megarosque sinus Thapsumque* coniungit. — *Symaethus* (Σύμαιθος) fluvius in orientali Siciliae parte ultra Catinam; Strabo lib. VI, pag. 272; Plin. d. l. Cluver. I, 10.

473. Etiam Plinius, dicto loco, in parte Siciliae orientali *Cyclopum scopulos* collocat; aliter Homerus. — *Exusta*, sicut Horatius I, Od. 4, 8: *Dum graves Cyclopum Vulcanus ardens urit officinas.* — *Curvae falcis.* Messana olim Zancle dicta a forma *falcata*, quam promontorium habet urbis portum includens ad fretum Siculum; XV Metam. 290. Fortasse tamen *Drepanum* innuit quum δρέπανον ut ζάγκλη falcem denotet, quod antiquum retinebat adhuc nomen. — *Himera*, quam Hannibal diruit, in parte septemtrionali Siciliae ad ostium fluminis cognominis. Revocavi autem *Himeram*, quum recentiores edd. *Himera* praeferrent. Vide Harduin. ad Plinium dicto loco; Bochart. Chan. I, 27. Possis et *Hieram* legere, quae fuit, ut *Didyme*, una ex insulis Aeoliis ex adverso promontorii Tyndarii; Plin. III, 9. — *Acragas*, Agrigentum, in parte meridionali inter Pachynum et Lilybaeum, in monte cognomini; Virgil. Aen. III, 703: *Arduus inde Acragas ostentat maxima longe Moenia.* Libri variant inter *Acragas* et *Agragas*. Vide Heinsium. — *Tauromenon*; Plin. dicto loco, *colonia Tauromenium, quae antea Naxos*; Graecis Ταυρομένιον. Sita in parte orientali infra Messanam.

476. *Melas* fluvius e finibus Messanensium versus septemtriones profluens. Inde non longe aberant *Mylae*, oppidum, hodie *Milazzo*, in peninsula. Ea regio *pascua* habebat miranda. Hinc *boves sacri* Solis ibi fuisse tradebantur; Theophr. Histor. Plant. VIII, 3; Bochart. Chan. lib. I, cap. 27. De *pascuis laetis* vide Bentleium ad Horat. III, Od. 11, 9. — *Camerina* aut *Camarina* in litore meridionali inter Agrigentum et Pachynum. — *Thapsus* peninsula haud procul a Syracusis sinum Megarensem includens. — *Helorum* oppidum ad ostium *He*–

Quaque patet zephyro semper apertus Eryx.
Iamque Peloriaden, Lilybaeaque, iamque Pachynon
Lustrarat, terrae cornua prima suae.
Quacumque ingreditur, miseris loca cuncta querelis
Implet; ut amissum quum gemit ales Ityn:
Perque vices, modo Persephone, modo Filia, clamat,
Clamat, et alternis nomen utrumque ciet.
Sed neque Persephone Cererem, neque filia matrem
Audit, et alternis nomen utrumque perit.
Vnaque, pastorem vidisset, an arva colentem,
Vox erat, Hac gressus si qua puella tulit?
Iam color unus inest rebus; tenebrisque teguntur
Omnia: iam vigiles conticuere canes.
Alta iacet vasti super ora Typhoëos Aetne,

lori amnis non procul a Pachyno; Plinius III, 14, *flumen Elorum*; sed Stephanus Ἐλωρος. — *Eryx*; Solinus cap. 5: *Eminet Sicilia montibus Aetna et Eryce: Vulcano Aetna sacer est, Eryx Veneri.* Mela VI, 7: *Montium Eryx maxime memoratus ob delubrum Veneris ab Aenea conditum.* — Finem catalogi faciunt *cornua*, ἄκραι promontoria, quorum *Pelorus* Italiam spectat, *Pachynum* aut *Pachinus* Graeciam, *Lilybaeum* Africam. *Pelorus* scribitur etiam *Pelorum*, *Peloris* et *Pelorias*. Vid. Gronovium ad Melam II, 7, 143. Heinsius quem deinde alii secuti sunt: *cornua trina* e coniectura Vlitii dedit; MSS. omnes *prima*, quod nos revocavimus. Promontoria, quae longissime in mare procurrunt, bene dicuntur *prima* insulae. Vidit hoc et Krebsius. — Hic, ut fere semper, reiiciendae coniecturae. Lem.

482. *Itys* Terei et Procnes filius a matre occisus et patri appositus; Met. VI, 620 sqq. Mater vocatur *ales*, quia in hirundinem mutata; ibid. 667. — In seqq *Perque vices . . . perit* ludit ingenium Ovidianum. Repetitio verbi *clamat*, in qua nulla vis, mihi non placet. Editt. plurimae, sed invitis MSS., *modo filia, mater Clamat*, quod Burmannus sequentibus non malu convenire putat. Sed si poeta haec sequentibus satis accommodare voluisset, etiam in priore huius versus membro *Cereris* nomen ponendum fuisset. — *Ciet*, exclamat; Livius XLV, 38: *triumphum nomine ciere*, exclamare Io triumphe! — *Perit* nomen, quod non auditur. — *Si qua*, an qua. Editt. antiq. *ecqua*.

489–494. Etiam in hymno Homerico 48, errat αἰθομένας δαΐδας tenens, easque λαμπάδας apud Diodor. Sicul. V, p. 288, quoque ἐκ τῶν κατὰ τὴν Αἴτνην κρατήρων accendit, et apud Cicer. dicto loco, *ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt.* Ibi *taedae* vocantur, sed hoc loco et Metam. V, 442, *pinus*, et Claudiano, Rapt. Proserp. III, 376, *cupressus*. Hinc *taeda* in Cereris sacris adhibebatur; etenim

Cuius anhelatis ignibus ardet humus.
Illic accendit geminas pro lampade pinus;
Hinc Cereris sacris nunc quoque taeda datur.
Est specus exesi structura pumicis asper;
Non homini regio, non adeunda ferae.
Quo simul ac venit, frenatos curribus angues
Iungit, et aequoreas sicca pererrat aquas.
Effugit et Syrtes, et te, Zanclaea Charybdi;
Et vos, Nisaei, naufraga monstra, canes;
Adriacumque patens late, bimaremque Corinthon.
Sic venit ad portus, Attica terra, tuos.
Hic primum sedit gelido moestissima saxo:
Illud Cecropidae nunc quoque triste vocant.
Sub Iove duravit multis immota diebus,
Et lunae patiens, et pluvialis aquae.

multi ritus memoriam facti alicuius, mimice illud exhibendo, servabant. — De *Typhoeo*, monstro immani, Iovis fulmine vulnerato, et Aetna monte obruto vide ad III Metam. 303; V, 321, 348. — Pro *anhelatis* Cantabrigiensis *ab elatis*; sed et Aeneid. VIII, 421, *fornacibus ignis anhelat.* — Paulo ante *curum* non satis commode mentio facta. — Cum altero *color unus* etc. comparari potest Virgilii Aen. VI, 272: *rebus nox abstulit atra colorem.*

495–498. De *anguibus* vel alatis, vel non alatis, quibus Ceres vehebatur, dictum ad V Met. 642: vide et Voss. in Epist. mythol. II, p. 123. Apud caeteros auctores iis non utitur in quaerenda filia; at nunc *specus* inaccessus et mare locum dant iis adhibendis. — *Pumex*, omnis lapis aut rupes excavata; unde poëtis etiam saxa sic dicuntur, quibus Deorum Nympharumque antra constructa, etiam saxa erosa in aedificiis ad imaginem specus arte reddendam; Plinius XXXVI, 21. *Exesus* solemne in hac re; Virgil. Georg. IV, 418: *Est specus ingens Exesi latere in montis.*

499. De *Syrtibus* ad VIII Metam. 120; de *Charybdi* et *Scylla* ad VII, 63 dictum. Scyllaei nunc vocantur *Nisaei*, quia Scylla Nisi filia; ibid. VIII initio. — *Naufraga*, ad quae naufragia fiunt. — De *bimari* Corintho ad V Metam. 407.

502. Errantem Cererem in *Atticam*, in Elensinios quidem agros venisse, in eo consentiunt quos supra laudavi, scriptores. Quamquam et alii populi Cereris adventum, sationisque principium ad se trahebant, Argivi, Arcades, Siculi. — Prope Elensinem consedit in *saxo* sub olea iuxta puteum moestissima. Saxum Cecropidae vocarunt Ἀγέλαστον, (Apollod. Hesych.) quod Noster *triste* interpretatus est. Ad puteum, haud dubie eundem, postea mulieres chorum instituerunt, dixeruntque Καλλίχορον;

Fors sua cuique loco est: quo nunc Cerealis Eleusin,
  Dicitur hoc Celei rura fuisse senis.
Ille domum glandes, excussaque mora rubetis
  Portat, et arsuris arida ligna focis.
Filia parva duas redigebat rupe capellas;
  Et tener in cunis filius aeger erat.
Mater, ait virgo, mota est Dea nomine matris,
  Quid facis in solis incomitata iugis?
Restitit et senior, quamvis onus urget; et orat,
  Tecta suae subeat quantulacumque casae.
Illa negat; simularat anum, mitraque capillos
  Presserat; instanti talia dicta refert:
Sospes eas, semperque parens; mihi filia rapta est.

vide Ilgen. ad hymn. Homeric. vs. 99.

507. A *Metanira*, *Celei* uxore, excipitur etiam in hymno Homerico 105 sqq, praeeunte Pampho (Paus. I, 39) et apud Apollodorum. Alii, ut Hyginus, Eleusinum regem substituunt. Etiam Celeum caeteri faciunt regem, Noster rusticum. Secundum Arnobium, Eleusinum agrum tum Triptolemus, Dysaules, Eubuleus et Eumolpus incoluerunt, quorum primus boum iugator, alter caprarius, tertius porcorum custos, quartus opilio fuerit. In hymno Homer. vs. 153 sq, Triptolemus, Diocles, Polyxenus, Eumolpus, Dolichus et Celeus, proceres terrae, nominantur. — *Fors* ad vicissitudines rerum referenda. — *Eleusinem* urbem Eleusin heros condidit, cuius aetas incerta erat; Pausanias Attic. p. 93. — *Quo... hoc*, scilicet loco. — *Dicitur* pro *dicuntur*, quod exemplis comprobat Heius, qui lectionem hanc e MSS. composuit; nam antea vulgabatur: *Qui nunc Cerealis Eleusis Dicitur, hic Celei rura fuere senis.* — *Glandes*; vide vs. 399. — *Excutere* omnino demere, amovere; Fast. V, 215: *foliis excussa pruina*, nempe radiis solis. — *Rupe* pro *monte* habent quidem non nisi Vrsinus et unus Patavinus; sed bene Heinsius recepit, quia saepe apud poëtas capellae *de rupe pendere*, aut *in rupe pasci* dicuntur.

513 sqq. Haec omnia aliter, sed perquam iucunde priscaeque aetatis moribus convenienter in hymn. Homer. 105 sqq, narrantur. Ibi a Celei filiabus ad Metaniram matrem Dea deducitur, eiusque filiolum unicum Demophonta educandum et alendum recipit; sic et Apollodorus. — *Iuga* in agro Eleusino me offendunt. Recepit hoc nomen Heinsius ex Vossiano et nonnullis aliis; caeteri *locis*, quod praeferendum videtur. Etiam VII Met. 819, *loca sola*.

517. *simularat anum*) In hymno Homerico sedet γρηΐ παλαιγενέϊ ἐναλίγκιος. Sic et apud Pamphum; sed apud Hyginum nutricem lactantem simulavit. — De *mitra*, vetularum

Heu! melior quanto sors tua sorte mea!
Dixit: et, ut lacrymae, neque enim lacrymare Deorum est,
Decidit in tepidos lucida gutta sinus;
Flent pariter, molles animi, virgoque senexque.
E quibus haec iusti verba fuere senis:
Sic tibi, quam raptam quereris, sit filia sospes:
Surge; nec exiguae despice tecta casae.
Cui Dea; Duc, inquit; scisti, qua cogere posses.
Seque levat saxo, subsequiturque senem.
Dux comiti narrat, quam sit sibi filius aeger;
Nec capiat somnos, invigiletque malis.
Illa soporiferum, parvos initura penates,
Colligit agresti lene papaver humo.
Dum legit, oblito fertur gustasse palato,
Longamque imprudens exsoluisse famem.
Quae quia principio posuit ieiunia noctis,
Tempus habent mystae sidera visa cibi.
Limen ut intravit, luctus videt omnia plena:

insigni, ad III, 669. — *Presserat*, texerat. — *Semper parens*, nunquam amittas liberos.

521. *neque lacrymare* etc.) Conf. II Metam. 622. Alibi in luctu Deorum lacrymis substituuntur gemitus, hoc loco *lucida gutta*. — *Molles animi*. Homines ut interdum *corpora*, sic et *animi* dicuntur. I, 297: *felices animi*. Male Taubner. hoc loco *animi* pro genitivo haberi volebat, quemadmodum *dubius animi* legitur. Vulgo, *animis*. — *Flent pariter*; vis sympathiae. — *Iustus*, frequens epitheton senis; Heroid. I, 29; VIII Metam. 704. — *Sic tibi* etc. Precor te per salutem filiae raptae, ut surgas. *Sic* ponitur ita in obtestationibus, quibus alteri quo fortius eum impellamus ad aliquid faciendum, grata quaedam precamur; Tibullus II, 5, 121: *Adnue; sic tibi sint intonsi, Phoebe, capilli*. Celeus igitur et graviter et humaniter urget Cererem.

531-536. De ieiunio diuturno Cereris in illo errore consentiunt veteres. In hymno Homerico primum respuit cibos Metanirae delicatiores: tum vs. 210, cinnum (Γλήχωνα) bibit. Similiter fere V Met. 450, et Arnob. dicto loco, qui e Clemente addit, in Mystarum symbolis fuisse, *Ieiunavi atque ebibi cyceonem*. Apud Servium ad Georg. I, 212, *papavera* sumit ad oblivionem doloris. — *Mystae*, initiati mysteriis minoribus, quae in honorem Proserpinae celebrabantur. Ab iis diversi *Epoptae*, initiati mysteriis maioribus in honorem Cereris; vid. Mursius de Eleusiniis, item

Iam spes in puero nulla salutis erat.
Matre salutata, mater Metanira vocatur,
Iungere dignata est os puerile suo.
Pallor abit, subitaeque vigent in corpore vires:
Tantus coelesti venit ab ore vigor!
Tota domus laeta est: hoc est, materque paterque
Nataque: tres illi tota fuere domus.
Mox epulas ponunt, liquefacta coagula lacte,
Pomaque, et in teneris aurea mella favis.
Abstinet alma Ceres, somnique papavera causas
Dat tibi cum tepido lacte bibenda, puer.
Noctis erat medium, placidique silentia somni;
Triptolemum gremio sustulit illa suo:
Terque manu permulsit eum; tria carmina dixit,

Fisch. in indice Aesch. ad vocem μυεῖσθαι.

539. Nomen *Metanira* librarii corruperant in *Melalina*, *Menalia*, *Melania*, *Materna*; sed Heinsius e graecis scriptoribus verum nomen restituit. Iis accedit hymn. Homeric. 161 auctoritas. Apud Pausaniam corrupte *Meganira*; corrupte etiam in Marmore Arundel. I, 23, *Neaera*. Alia nomina mulieris habet Munkerus ad Hygini fabulam 147. — *Iungere*, alii *tangere*, aeque bene.

541. *subitaeque vigent*) Hanc Vaticani codicis lectionem, ut elegantiorem, recepit Burmannus. Caeteri, *subitasque vident*. Verba *hoc est* Heinsius in *domus est* mutari volebat. Ita vox *domus* in duorum versuum ambitu ter legeretur, quod est nimium. — *Tres illi* etc. ut VIII Metam. 636: *Tota domus duo sunt*. — De *coagulis* consule notam ad Met. XIII, 830. Ea sumenda dilui solebant lacte. — *Teneris*, vulgo *ceris*. Heinsius coniicit *cereis*; sed hoc foret satis otiosum epitheton favorum. — Regii nostri habent lect. vulgat. *et in ceris aurea mella suis*, quae bene se habet. Lem.

547. Ceres puerum, quum immortalem reddere vellet, noctu in igne posuit, et quod ignis absumserat, id interdiu inungendo corpus ambrosia restituit: sic ille quotidie mirifice crescebat. Mater quum e thalamo suo observans, filium igni impositum videret, eiulavit. Quo facto, Ceres ignem exstinxit, matri stultitiam exprobravit, puero Demophonti, quum immortalem reddere iam non posset, honorem incorruptum promisit, sibique sacra institui iussit. Sic hymn. Homeric. vs. 235-274; sic fere et Apollod. Secundum illum *Triptolemus* aeque ac Celeus, fuit incola Atticae, vs. 155; secundum hunc senior Metanirae filius. Hunc plurimi arationis et sationis auctorem in Graecia faciebant; hordeum ab eo in agro Rhario satum esse, Pausanias I, 38, narrat. — *Carminum*, id est formularum quarumdam, quarum magnus

Carmina mortali non referenda sono:
Inque foco pueri corpus vivente favilla
Obruit, humanum purget ut ignis onus.
Excutitur somno stulte pia mater; et amens,
Quid facis? exclamat; membraque ab igne rapit.
Cui Dea; Dum non es, dixit, scelerata fuisti,
Irrita materno sunt mea dona metu.
Iste quidem mortalis erit; sed primus arabit,
Et seret, et culta praemia tollet humo.
Dixit: et egrediens nubem trahit, inque dracones
Transit, et aligero tollitur axe Ceres.
Sunion expositum, Piraeaque tuta recessu
Linquit, et in dextrum quae iacet ora latus.
Hinc init Aegaeum, quo Cycladas adspicit omnes;
Ioniumque rapax, Icariumque legit.
Perque urbes Asiae longum petit Hellespontum;

usus erat et in rebus magicis; VII Met. 137; X, 397. — *Mortali* etc. conf. III, 323 sq. — *Purget ut ignis onus*; Burmannus ex uno Heinsii codice *opus* mallet; corpus enim humanum opus esse, ut anima, coeleste; quod est paulo argutius; XIV Met. 149: *consumtaque membra senecta Ad minimum redigantur onus.* Et *obruere igne* de hac eadem re etiam Hyginus, Servius et Lactant. usurparunt.

557. Hoc oxymoron Ovidius III Metam. 5; IX, 408, sic expressit: *facto pius et sceleratus eodem.* Quamquam scelerata *non es*, quia unice amas filium, neque tamen ei nocuisti, ac si eum odisses. Pro *es* alii *vis*, quod fluxit ab iis, qui non cepere vim acuminis.

561. Apud Apollodorum, ἑαυτὴν ἐξέφηνε, se exhibuit Deam, idque in hymn. Homerico 275, fecit deposita senectute, resumta forma augusta, odore grato et splendore quodam. Hic *nubem trahit*, id est, attrahit, et incedit circumdata nube. — *Inque dracones* etc. Heinsius malebat *inde dracones Scandit*; male. Nube circumdata in currum transit, cui dracones iuncti. De sacris ei iam ab Eleusiniis institutis, de quibus hymnus multa habet, Noster nihil tradit, sed catalogum rursus locorum struit, quae Dea pererraverit; amabat enim tales catalogos.

563. *Sunion* promontorium a portu *Piraeeo* XLV millia passuum abest, (Plinius IV, 11) finitque id litus Hellados, quod spectat orientem; Mela II, 3, 99. — *Expositum* fluctibus, procurrens in mare. Plenius Aen. X, 694: *rupes exposta ponto.* — *Init... legit.* De cursu in aëre locutus est, ut de navigatione in mari. — *Ionium* sic absolute poni solet. Vide Bentleium ad Horatii Epod. X, 19: non

Diversumque locis alta pererrat iter.
Nam modo turilegos Arabas, modo despicit Indos,
Hinc Libys, hinc Meroë, siccaque terra subest.
Nunc adit Hesperios, Rhenum, Rhodanumque Padum-
Teque future parens, Tibri, potentis aquae. (que,
Quo feror? immensum est erratas dicere terras:
Praeteritus Cereri nullus in orbe locus.
Errat et in coelo: liquidique immunia ponti
Alloquitur gelido proxima signa polo:
Parrhasides stellae; namque omnia nosse potestis,
Aequoreas nunquam quum subeatis aquas;
Persephonen miserae natam monstrate parenti.
Dixerat: huic Helice talia verba refert:
Crimine nox vacua est: Solem de virgine rapta
Consule, qui late facta diurna videt.
Sol aditus; Quam quaeris, ait, ne vana labores,

autem hic intelligas mare, quod vulgo *Ionium* dici solet, inter Graeciam et Italiam, sed quod *Ioniam* Asiae partem alluit, a quo non longe abest *Icarium*. Neque IV Metam. 534, vulgari sensu legitur. Krebsius hoc loco totum mare intelligit quod inter Graeciam, Siciliam, Phoenicen et Aegyptum patet. Immo angustiore sensu cupi debet, quippe positum inter *Aegaeum* et *Icarium*. — *Diversum locis iter*, diversa loca.

570. *Meroë*, insula Aethiopum, quam Nilus facit; Mela I, 9, 10: *Nilus, quum diu simplex saevusque descendit, circa Meroen late patentem insulam in Aethiopiam diffunditur.* Adde III, 9 init. — *Hesperios* sive occidentales fluvios; sic etiam II Met. 259, coniungit, ubi addit: *cuique fuit rerum promissa potentia, Thybrin.*

575. Etiam XIII Met. 293, *immunem aequoris Arcton.* Iam Homerus Il. Z, 489: Οἴη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο. In Vrsam maiorem Callisto mutata, Lycaonis Arcadis filia; Arcadia autem olim *Parrhasia* dicta. — *Namque*; etiam Homerus et Virgilius post oppellationem ope particularum γὰρ et *namque* rationem eorum quae secutura sunt, praemittunt. Vide Ernest. ad Od. M, 320; Heynium ad Aeneid. I, 731.

580. De *Helice* dictum ad III, 108. In hymno Homerico, Ceres decimo erroris die primum ex Hecate, lunam tenente, de filia quaerit; tum, quum illa rem ignoraret, vs. 62, ad *Solem* contendit: θεῶν σκοπὸν ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν; V Metam. 487 sqq, ex Arethusa raptum discit; apud Apollodorum ex Hermionensibus. Adeo haec variata sunt. — *Qui late* etc. Sol πανδέρκης. — Codex Bononiens. *furta diurna*, quod Burmanno valde placet; altera lectio latiorem habet senten-

Nupta Iovis fratri tertia regna tenet.
Questa diu secum, sic est affata Tonantem;
Maximaque in vultu signa dolentis erant;
Si memor es, de quo mihi sit Proserpina nata:
Dimidium curae debet habere tuae.
Orbe pererrato, sola est iniuria facti
Cognita: commissi praemia raptor habet.
At neque Persephone digna est praedone marito,
Nec gener hoc nobis more parandus erat.
Quid gravius victore Gyge captiva tulissem,
Quam nunc, te coeli sceptra tenente, tuli?
Verum impune ferat; nos haec patiamur inultae:
Reddat, et emendet facta priora novis.
Iupiter hanc lenit, factumque excusat amore:
Nec gener est nobis ille pudendus, ait.
Non ego nobilior; posita est mihi regia coelo;
Possidet alter aquas; alter inane chaos.

tiam. — Hymno Homerico 69, Ceres Solem ita alloquitur: *Σὺ γὰρ δὴ πᾶσαν ἐπὶ χθόνα καὶ κατὰ πόντον Αἰθέρος ἐκ δίης καταδέρκεαι ἀκτίνεσσι.* Raptum Sol ita indicat, ut fomentum matri dolenti adferat: *Nupta Iovis fratri* etc.

585. Confer cum oratione seq. V Metam. 512 sqq, quae ei simillima. Ibi stat ante Iovem *toto nubila vultu*, et *passis invidiosa capillis*, rogatque, *nen sit tibi cura vilior illius.* — Burmannus quum dubitaret, an *iniuria facti* recte diceretur, malebat *iniuria matri;* Taubnerus contra ex Aeneid. I, 31, *spretae iniuriam formae* comparat.

591. Pro *praedone* quidam *raptore;* sed etiam Metam. dicto loco, *non praedone marito filia digna.* Et praeda de rapina dici solet. Etiam lupi *praedari* dicuntur Virgilio. — *Gyges* unus ex Centimanis; Hesiodus Theog. 149; Apollodor. I, 1. Sed hoc loco inter Gigantas relatus est, qui cum Iove de imperio certarunt. Magna igitur vis et plurimum acerbitatis est in hac comparatione. Scaliger malebat hoc loco *Gye;* sine causa. Vide Heinsium ad II Amor. 1, 12; Bentleium ad Horatii II, Od. 17, 14; Munker. ad Hyginum p. 2.

598. Hymn. Homerico 83, Sol Cererem sic solatur: *οὔτοι ἀεικὴς Γαμβρὸς ἐν ἀθανάτοις πολυσημάντωρ Αἰδωνεύς.* — *Non ego nobilior.* Se cum uno Plutone comparare debebat; sed placuit obiter et alterum fratrem addere. — Pro *regia coelo* Heinsius suadebat, *regia, coelum.* Immo in altera lectione intelligitur *in;* I Metam. 174, de Diis, ibi, in coelo, *clari suos posuere penates.* Hoc loco Gottorph. codex *cessit mihi regia coeli*, quod

Sed si forte tibi non est mutabile pectus,
  Statque semel iuncti rumpere vincla tori,
Hoc quoque tentemus, siquidem ieiuna remansit:
  Sin minus, inferni coniugis uxor erit.
Tartara iussus adit sumtis Caducifer alis;
  Speque redit citius, visaque certa refert.
Rapta tribus, dixit, solvit ieiunia granis,
  Punica quae lento cortice poma tegunt.
Haud secus indoluit, quam si modo rapta fuisset
  Moesta parens; longa vixque refecta mora est.
Atque ita, Nec nobis coelum est habitabile, dixit;
  Taenaria recipi me quoque valle iube.
Et factura fuit, pactus nisi Iupiter esset,
  Bis tribus ut coelo mensibus illa foret.
Tum demum vultusque Ceres, animumque recepit;

fluxit ex aliis locis, ubi Noster sic loquitur, ut IV Metam. 532; V, 683. — *Inane*, in quo inanes umbrae; IV Metam. 509; *inania regna Ditis* ex Virgilio Aeneid. VI, 269.

603. Metam. dicto loco additur: *nam sic Parcarum foedere cautum.* Erat lex fatorum, ut nemini ab inferis redire liceret, qui ibi aliquid gustasset. Pluto igitur Proserpinam prius, quam dimitteret, granum punicei mali, *ῥοιῆς κόκκον*, edendum dedit; hymn. Homer. 335; 371–412; Apollodorus, dicto loco. Sed Metam. dicto loco, Proserpina ambulans sponte septem grana comedit. Eam autem ob causam Thesmophoriazusae abstinebant a malis puniceis. Caeterum eius generis arbores etiam Homerus Od. Λ, 589, apud inferos finxit. — *Caducifer* in hymno Homer. vs. 335, in Erebum mittitur, ut Plutonem deliniat, Proserpinamque inde reducat.

611. Taubnerus sic distingui vult, *Atque*, *Ita nec nobis* etc. Sed *atque ita* nunc quoque potest esse, quo facto, tum, ut saepe. — *Non habitabile*, obstinatum mihi est non amplius habitare in coelo; hymn. Homer. 331: Οὐ μὲν γάρ ποτε φάσκε θυώδεος Οὐλύμποιο πρίν γ' ἐπιβήσεσθαι. πρίν γ' ἴδοι ὀφθαλμοῖσιν ἑὴν εὐώπιδα κούρην. — Mox olim edebatur *Tartarea*; sed *Taenara* pro *Tartara* poni, docent Heinsius et Burmannus. — *Pactus esset*, promisisset. Perdidisset Ceres totum genus humanum, nisi *Iupiter* succurrisset. Is, quum frustra Deos deinceps omnes Eleusinem misisset ad Deam arcessendam, tandem per Rheam ei offert conditionem hanc, ut filia tertiam cuiusque anni partem cum Plutone sit, duas reliquas cum matre in coelo; hymn. Homer. 305 sqq, 445; sic et Apollod. Sed *bis tribus mensibus* est etiam Metam. dicto loco, et Hygino fab. 146.

615. Mater, filia recepta, ἤϊξ', ἠΰτε μαινὰς ὄρος κάτα δάσκιον ὕλῃς, nec filiae gaudium minus; hymn. 385 sqq.

Imposuitque suae spicea serta comae.
Largaque provenit cessatis messis in arvis;
Et vix congestas area cepit opes.
Alba decent Cererem; vestes Cerealibus albas
Sumite: nunc pulli velleris usus abest.
OCCVPAT Apriles Idus cognomine Victor
Iupiter: hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria Libertas coepit habere sua.
LVCE secutura tutos pete, navita, portus:

— *Cessatis in arvis*, nam antea apud Siculos, perfregerat aratra, occiderat colonos cum bubus, arva iusserat fallere depositum, seminaque vitiaverat, ut fertilitas cassa iaceret; V Metam. 476; conf. hymn. Homer. 305. — *Alba decent* etc. Causam poëta ipse V, 357 reddit, *quia maturis albescit messis aristis*. De matura segete I Met. 110, *canere*; alibi fere *flavescere*; verba colorum a veteribus satis vage usurpantur. Burm. coniicit *festis Cerealibus alba Sumite*, quia inconcinnum sit eodem versu *alba* et *vestes albas* dicere; quod ego non video. — Codex Regius A habet, ut multi, *vestis... albas*; unde Burmannus coniecit *festis... alba*; repetitio τοῦ *alba* non displiceret, si codic. auctoritas adesset. LEM. — *Nunc pulli velleris* etc. Itaque in luctu publico sacra Cereris Romae intermittebantur, quia lugentes matronas iis interesse nefas habebatur: Livius XXII, 56; XXXIV, 6; vide Spanhem. ad Callimachum Cer. 18.

621–624. *Idibus Iovi Victori templum, et Libertati atria data.* — *Victori* anno 457, Q. Fabius Maximus antequam ad castra Samnitium pergeret, aedem vovit; Livius X, 29. *Libertatis aedem* Tiberii Gracchi, qui tempore belli Punici secundi vixit, pater in monte Aventino faciendam curavit dedicavitque; Livius XXIV, 26. Quod forte factum circa annum 515, quo ille consulatu functus est. *Atrium Libertatis* anno V. c. 559 a Paeto et Cornelio Cethego censoribus refectum est; Liv. XXXIV, 44. In eo erant tabellae publicae, certe Tib. Gracchi tempore; Livius XLIII, 16. Etiam Asinius Pollio *atrium Libertatis exstruxisse* a Suetonio August. 29 narratur, quod haud dubie ad instaurationem eius et exornationem referendum.

625–628. *Die 14 Aprilis, grando. Eodem die Antonius victus ad Mutinam.* Etiam Columella XI, 2: XVIII *Kalend. Maii ventosa tempestas et imbres, nec hoc constanter.* — Consilium illud *tutos pete portus* iucundius Virgil. Georg. I, 456 expressit: *non illa quisquam me nocte per altum Ire, neque a terra moneat convellere funem.*

Mutinensia arma) Antonius, quum Decimum Brutum *Mutinae* obsideret, a senatu, Cicerone inprimis auctore, hostis patriae iudicatus est, missique sunt contra eum ann. V. c. 710, Hirtius et Pansa coss. atque Octavianus *Caesar* propraetor. Priori proelio

Ventus ab occasu grandine mixtus erit.
Sit licet et fuerit, tamen hac Mutinensia Caesar
Grandine militia contudit arma sua.
TERTIA post Veneris quum lux surrexerit Idus,
Pontifices forda sacra litate bove.
Forda ferens bos est, fecundaque, dicta ferendo:

Pansa vulneratus est, posteriori Hirtius eodem die fortiter pugnans cecidit: quo facto quum Octavianus victoria uti vel nesciret, vel nollet, Antonius ad Ligures elapsus est; Appianus de Bell. Civ. III, 50 sqq; Dio Cassius XLVI, 39 sqq. Nimis igitur poëta Caesarem laudat, quum eum *contudisse arma Mutinensia* ait. Nonnullis tamen interpretibus ne hoc quidem verbum satis grave visum est, itaque praetulerunt, tanquam fortius, *perculit*, quod Voss. Ambrosianus, Mazarinaeus, Zulich. Vrsinus Petav. et alii habent. Laudat hoc vir doctus in Ephem. Lips. anno 1807, n. 97. Improbat vir doctus in Ephem. Heidelb. vol. XI, p. 397. *Percellere*, quod proprie subvertere, evertere (vide Gronov. ad Livium III, 30) sane passim de devictis et a conatu resistendi deiectis legitur; Cicer. Catilin. II, 1: *se perculsum atque abiectum sentit.* Sed etiam *contundere* est verbum et grave et elegans, de quo vide Drakenb. ad Silium VIII, 321; Cortium ad Sallustium Iug. 43; Ernest. ad Tacitum Annal. XII, 31. Nec scio, an satis bene dicatur *arma percellere*; at *arma contundere* saepe legitur, etiam apud Nostrum supra vs. 380; VI, 361; I ex Ponto 3, 69; Propert. IV, 11, 52. Bene autem hanc victoriam cum tempestate illius diei coniunxit verbis *Sit licet et fuerit*, sit ita, ut eo die interdum grando cadat, *et fuerit* ita et olim. Hanc igitur lectionem antiquam et vulgatam, etiam Taubnero probatam, quum sensum fundet optimum, revocare non dubitavi. Burmannus ex Mazar. Zulich. primo Ambros. Vossian. Arundel. et aliis invexerat *Sit licet ut fuerit*. Heinsio cum quibusdam MSS. placebat *Scilicet ut fuerit*, quamvis fuerit. Hoc igitur Gesenius in Specimine suo recepit, eique tribuit vim digito quasi intendendi ad sequentia, ecce. — *Militia*, monente Burmanno, vel expeditione sua, vel militibus suis; sed de die restat aliqua difficultas. Galba enim apud Ciceronem ad Div. X, 30, prius proelium XVIII Kal. Maii commissum scribit. Itaque aut erravit Ovidius, aut, quod et Gesenius monuit, apud Ciceronem numerus corruptus est.

629–672. *Die 15 Apr. Fordicidia.* Hic nomen explicat, sacra ipsa describit, originemque eorum repetit inde a Numa. *Forda bos*, vacca praegnans. Festus: *Fordicidiis boves fordae, id est gravidae, immolabantur, dictae a fetu.* Varro de Ling. Lat. V: *Fordicidia a fordis bubus. Bos forda, quae fert in ventre.* Glossae *fordas* explicant ἐγκυμονούσας, et *fordicidia* θυσίας ἐγκύμονος βοός. De vaccis peculiariter hoc vocab. dictum monet Bentleius ad Horatium III, Od. 27; Festus et Varro de Re Rust. II, 5, scribunt et *horda* atque *hordicidia*; vide omnino Schneider. ad Varronis dictum locum. — *Litare*, grato sacri-

Hinc etiam fetus nomen habere putant.
Nunc gravidum pecus est; gravidae nunc semine terrae:
Telluri plenae victima plena datur.
Pars cadit arce Iovis: ter denas Curia vaccas
Accipit; et largo sparsa cruore madet.
Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis,
Igne cremat vitulos, quae natu maxima, Virgo,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.
Rege Numa, fructu non respondente labori,
Irrita decepti vota colentis erant.
Nam modo siccus erat gelidis aquilonibus annus;
Nunc ager assidua luxuriabat aqua.
Saepe Ceres primis dominum fallebat in herbis;

ficio satisfacere Diis, placare Deos. Negat quidem Servius, *litare sacra* recte dici; sed vide Schwarz. ad Plinium paneg. LII, 3. — *Ferens* nempe in utero. Ab antiquo *feo* putant fluxisse vocabula *fero*, *fetus*, *fecundus*, *fordus*. Vir doctus in Ephem. Heidelb. d. l. voc. *fordus* deducit a graeco, φορὰς, φοράδος, laudatque in eam rem Vossii Etymol.

633. Tempori accommodatum hoc sacrum. *Tellus* cur hic commemoretur e vs. 665 patet; adde I, 671–674. Hostia ei propria erat sus praegnans; Macrobius I, Sat. 12. *Plenae*, gravidae seminibus, *plena*, gravida, victima datur; *plenus uterus* III Metam. 73; *plena patris thalamis excedit* X, 469. — *Arx Iovis*, delubrum Iovis in Capitolio; VI, 18: vide ad I, 85; II, 70. — *Curia*, Varro de Ling. Lat. V: *Ea die publice immolantur boves praegnantes in curiis complures.* Erant autem Romae, quod constat, curiae triginta. — *Ministri*, victimarii, ut vs. 413. — *Rapuere*, quia celerrime ea res peragebatur. — *Natu maxima Virgo* eadem dignitate maxima erat, unde a Plinio IV, Epist. II, 6, *maxima vestalis* vocatur: ubi vide notam nostram. — *Luce Palis*, Palilibus, de quibus mox vs. 721 sqq. — *Purgare*, expiare lustrando. De *purgaminibus* II, 35. In iis *cinis* etiam apud alios populos. Vide Spencer. de legibus ritualibus Hebr. tom. II, p. 77.

644. *Ager assidua luxuriabat aqua* posset esse, ob aquam assiduam segetes oneratae fertilitate procumbebant; Plinius XVIII, 44, 2. Verum huic malo succurri potuisset depascendo; Virg. Georg. I, 112. Ergo *luxuriare aqua*, nimia aquae copia laborare: *luxuries* omne nimium; Plinius IX, 1, *humoris luxuria*. — *Primis in herbis*. Pro eo Virg. Georg. I, 113, *tenera in herba*, *Quum primum sulcos aequant sata.* — Quae sic plenam messem pollicebantur, ea coeli humore degenerabant in *avenam* folliculis vacuis; Plinius XVIII, 17.

Et levis obsesso stabat avena solo:
Et pecus ante diem partus edebat acerbos;
Agnaque nascendo saepe necabat ovem.
Silva vetus, nullaque diu violata securi,
Stabat, Maenalio sacra relicta Deo.
Ille dabat tacitis animo responsa quieto
Noctibus: hic geminas rex Numa mactat oves.
Prima cadit Fauno; leni cadit altera Somno:
Sternitur in duro vellus utrumque solo.
Bis caput intonsum fontana spargitur unda;
Bis sua faginea tempora fronde premit.
Vsus abest Veneris: nec fas animalia mensis
Ponere; nec digitis annulus ullus inest.

1. De *avena* illa *levi* aut inani vide intt. ad Virg. Georg. I, 154, ubi *infelix lolium* et *steriles avenae* coniunguntur. — *Stabat obsesso solo*, stabat sic, ut omne solum repletum teneret. — *Acerbus* a pomis immaturis translatum ad alia immatura, (Nonius IV, 41) nunc ad partus immature editos. Sed ita redundare videtur *ante diem*. Possis igitur putare, *acerbos* dictum pro *acerbe*, cuius explicationem in verso sequenti *necabat* habeat. Malim tamen partus pecori dolores adferentes intelligere.

649. Locus sq. pendet a Virgilio Aen. VII, 81 sqq, ubi prope Albuneam lucus, in quo Fauni fatidici oraculum, a quo gentes Italae dubiis in rebus responsa petebant, ita quidem, ut caesis ovibus sub nocte silenti, pellibus incubarent stratis, somniaque exspectarent. De ea re verbum proprium *incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι. — *Silvam sacram*, ut hic, sic etiam III Met. 28, circumloquitur; vide ibi notam. — *Maenalius Deus*, Faunus, quem passim poëtae latini cum Pane, Deo Arcadum, confundunt. De *Fauno* autem vide III, 84 et 291 sqq, quo loco et ipse Numa ei sacra facit. — *Animo quieto* dativo casu, animis quiescentibus, in somnis. — *Somno* etiam Romanos sacra fecisse, hinc videmus. Nunc Numa facit, quia in somnis oraculum exspectabat.

654–660. Qui somnia exspectabant, ita se praeparare solebant, ut abstinerent ab omnibus, quae ventrem gravare, sanguinis motum accelerare, atque phantasiam excitare possent, a Venere, ab usu carnium, tum ut aqua viva se lavarent. Vide Potteri Archaeol. I, pag. 682, edit. Ramb. — De *fontana aqua* vide ad vs. 778. — *Intonsum*, quia tum nondum tonderi solebant Romani; II, 30; *intonsus Numa* est VI, 264. — *Fago* religio quaedam erat; Plinius XVI, 14; Festus: *Fagutal*, *sacellum Iovis*, *in quo fuit fagus arbor*, *quae Iovi sacra*. — *Premit*, quod Heinsius ex Voss. Mazarin. et aliis praetulit, elegantius sane vulgato *tegit*; legitur sic etiam vs. 517, et alibi. — *Digitis annulus*.

Veste rudi tectus supra nova vellera corpus
Ponit, adorato per sua verba Deo.
Interea placidam redimita papavere frontem
Nox venit, et secum somnia nigra trahit.
Faunus adest, oviumque premens pede vellera duro,
Edidit a dextro talia dicta toro:
Morte boum tibi, rex, Tellus placanda duarum;
Det sacris animas una necata duas.
Excutitur terrore quies; Numa visa revolvit:
Et secum ambages caecaque iussa refert.
Expedit errantem nemori gratissima coniux;

Nempe incubantes soluti esse debebant omni vinculo cinctus, calceorum, annulorum. — *Rudis*, e lana rudi contexta vestis nocturna. — *Tectus* (scil. Numa) revocavi, quia sic MSS. in quibus *Veste rudi*. Nam alii *Vesper ubi est, tectum*; Heinsius, qui *veste rudi tectum* dedit, corpus subintelligebat. — Regii tres nostri dant, *Vesper ubi est textus, supra nova* etc. Lem. — *Nova*, recentia. — *Sua verba*, solemnia in tali re; II, 542.

661. Plenius Noctis adventum describit Tibullus II, 1, 87, ubi in eius comitatu *incerto Somnia nigra pede*. Μελανοπτέρυγες ὄνειροι sunt apud Euripidem Hec. 71. Sed nunc Somniorum usus nullus, quandoquidem Faunus ipse responsa dabat. — *Papaver*, nigrum inprimis, quia vim soporificandi habet, Somno tribuebatur; XI Metam. 605; Sil. Italicus X, 353; Statius II Theb. 143; ergo et *Nocti*. Non autem nunc illud effundit e cornu, sed frontem eo redimitam habet. *Trahit* bene de comitatu; I Met. 219: *traherent quum sera crepuscula noctem*.

663. *Durum* Gesenius interpretatur corneum. Talis pes sane Fauno dabatur, quando confundebatur cum Pane, ut II, 361. Sed et pes humanus, quo premimus, calcamus aliquid, *durus* dici solet, ut II Metam. 852. Similiter XII Metam. 140: *genibusque premens praecordia duris*. — *A dextro*, quia propitius monet, quid agendum sit. — Mox unus Medic. *Det satis*, id est, frugibus, quod Heinsio non displicebat. — Pro *necata* multi *iuvenca*; supra I, 380, *mille animas una necata dedit*. — In tribus Regiis legitur: *Detque sacris animas una iuvenca duas*; pauci tantum habent *necata*; unus *satis*; ego nihil mutaverim. Lem.

667. Multi *visa resolvit*. Male. Aen. II, 101, *ingrata revolvo*, retracto. Confusa autem saepe haec duo esse, docet Drakenb. ad Silium I, 369. — *Ambages et caeca iussa*, obscurum responsum; I Metam. 388: *caecis obscura latebris verba datae sortis*. *Ambages* sic et III, 337, et IV, 261, ubi *obscurae sortis Patres ambagibus errant*. Et ibi, et hoc loco Heinsius *errare* in *haerere* mutari volebat. Immo *errare* saepe est fluctuare, dubitare. — Dubitans *expeditur*, quum certior redditur, edocetur. Saepe autem oraculorum ambages interprete

Et dixit, Gravidae posceris exta bovis.
Exta bovis dantur gravidae: felicior annus
Provenit, et fructum terra pecusque ferunt.
Hanc quondam Cytherea diem properantius ire
Iussit, et aetherios praecipitavit equos;
Vt titulum imperii quam primum luce sequenti
Augusto iuveni prospera bella darent.
SED iam praeteritas quartus tibi Lucifer Idus
Respicit: hac Hyades Dorida nocte petunt.

indigebant. — *Coniugis* Egeriae ope Numa etiam III, 275 sqq, utitur. — *Annus*, proventus annuus; vide Schwarz. ad Plin. Pan. XXIX, 3. — *Felicior* ex Zulichemiano et quatuor Vaticanis Heinsius dedit pro *fecundior*, quia *felix* ita dicitur.

673–676. *Die 15 Aprilis, Augustus Imperator dictus.* De triplici sensu vocis *Imperator* vide Casaub. ad Suetonium Caesar. 76. Ob res feliciter gestas numerumque hostium occisorum lege definitum Augustus semel et vicies a victore exercitu Imperator salutatus est; Tacitus Ann. I, 9: sed Iulius Caesar primus coepit hoc nomen, ut praenomen, ita sibi arrogare, ut eamdem quam ἀυτοκράτωρ et κύριος vim haberet, summumque imperium indicaret; Dio XLIII, 22. Hinc etiam Augustus ann. V. c. 724, quum ex Aegypto rediisset, idem praenomen eodem sensu assumsit, atque inde imperii sui annos numeravit; Dio LII, 41 extr. — In honoris laetitiaeque illius societatem *Cytherea* in primis venire debebat, a qua gens Iulia genus ducebat (supra vs. 20), quapropter et apud Virgilium Georg. I, 28, eadem Augusti coelum intrantis tempora myrto cingit. — Qui cupide solemnia laeta exspectat, ei dies antecedens tarde decedere videtur. Eumdem igitur sensum, ut transitus ad sequentia ingeniosus esset, nec vulgaris, poëta Veneri tribuit; quae vero diem illum *properantius ire* non modo cupit, sed, ut Dea, etiam *iubet*. — Quum autem *aetherios equos*, equos Solis, *praecipitat*, festinanter decurrere iubet, Phoebi partes sibi vindicat. Pro *aetherios* Neapolis ex uno MS. *admissos* affert. Sic *admitti* de celeri cursu equorum, VI Metam. 237, et *admisso passu sequi*, I Metam. 532. *Praecipitare* verbum in hac re solemne, inprimis tamen de occasu, ubi praeceps Solis via; IV Metam. 91: *lux tarde decedere visa, Praecipitatur aquis.* Aeneid. II, 9: *Nox coelo praecipitat.* Caeterum simile figmentum habemus V, 545. Mox Burmanno ex uno Patav. *titulum imperii, sua praemia*, placet. Immo *quam primum* optime convenit cupiditati Veneris. *Iuveni.* Natus tum erat annos triginta tres.

677. *Die 17 Aprilis*, sive *die XV Kalend. Maii Hyades occidunt*; sic et Caesar Germ. apud Plin. XVIII, 26. — Plerique veteres MSS. *quartus ubi*; vulgo *ubi quartus*. Sed Heinsius praetulit *tibi* e primis edd. tum MSS. Mazar. Petav. aliisque nonnullis. — *Doris*, filia Oceani, coniux

Tertia post Hyadas quum lux erit orta remotas,
  Carcere partitos circus habebit equos.
Cur igitur missae vinctis ardentia taedis
  Terga ferant vulpes, causa docenda mihi.
Frigida Carseolis, nec olivis apta ferendis,
  Terra, sed ad segetes ingeniosus ager.
Hac ego Pelignos, natalia rura, petebam,
  Parva, sed assiduis humida semper aquis.
Hospitis antiqui solitas intravimus aedes:
  Demserat emeritis iam iuga Phoebus equis.
Is mihi multa quidem, sed et haec narrare solebat,
  Vnde meum praesens instrueretur opus:
Hoc, ait, in campo, campumque ostendit, habebat

Nerei, mater quinquaginta Nympharum; Hesiod. Theog. 240: nunc pro ipso mari, ut *Thetys* alibi.

679–712. *Die* 19 *April. vulpes in Circensibus comburuntur*; cuius rei causam ab hospite cognitam poëta narrat. — *Carcere.... equos*, in circo decurrunt equi, antea duodecim *carceribus* distenti. — *Partitus* passivo sensu. Intelliguntur autem Circenses Cereris pridie Idus, vs. 390, coepti et ad hunc usque diem continuati, quod etiam Kalendaria docent. — *Missae*, emissae in circum. — *Ferre terga*: vide ad II, 284. — *Vinctis* dedit Heinsius cum Vrsini libro; vulgo *iunctis*, aeque bene; quinque *unctis*, ut vs. 411.

683. Vt rerum graviorum causas a Diis, sic levem hanc fabellam a rustico Carseolano sibi traditam varietatis causa fingit. *Carseoli* ad viam Valeriam, quae Roma ducebat ad Pelignos. Heins. e coniectura dedit *Carseoli*, ut esset appositio. Etiam in Tuscis *coelum hieme frigidum et gelidum myrtos et oleas adspernatur ac respuit*; Plinius V, Ep. 6, 4. — *Ingenium* saepe de natura et indole cuiuscumque rei; nunc tamen nove *ingeniosus*, natura sua aptus, *ad segetes* ferendas. Caeterum haec terrae Carseolanae notatio nihil ad rem pertinet, obiter tantum adiecta est. Quod valet etiam de *Pelignis*, qui sic ab aquarum salubritate et copia et alibi commendantur, ut II Amor. 16, 1: *Pars me Sulmo tenet Peligni tertia ruris, Parva, sed irriguis ora salubris aquis.* Adde III Amor. 15, 11. Heinsius h. l. maluit *uvida aquis*; sed non nisi unus Oxon. sic pro diversa lectione; multi *obvia*; quod ego non spreverim; Plinius II, Epist. 17, 25, de Laurentino suo: *quocumque loco moveris humum, obvius et paratus humor occurrit.* Talis terra bene *obvia aquis* dici potest.

687. *solitas* bene se habet, causam enim continet, cur nunc intraverit; neque audiendi sunt MSS. qui *fidas* praeferunt. — *Emeriti*, qui cursum diurnum absolverunt: conf. III, 43. — *Multa quidem, sed et haec*; grae-

Rus breve cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum: sive usus aratri,
  Sive cavae falcis, sive bidentis erat.
Haec modo verrebat stantem tibicine villam;
  Nunc matris plumis ova fovenda dabat:
Aut virides malvas, aut fungos colligit albos;
  Aut humilem grato calfacit igne focum.
Et tamen assiduis exercet brachia telis;
  Adversumque minas frigoris arma parat.
Filius huius erat primo lascivus in aevo;
  Addideratque annos ad duo lustra duos.
Is capit extremi vulpem sub valle salicti:
  Abstulerat multas illa cohortis aves;
Captivam stipula foenoque involvit, et ignes
  Admovet: urentes effugit illa manus.
Qua fugit, incendit vestitos messibus agros;
  Damnosis vires ignibus aura dabat.
Factum abiit; monumenta manent: nam vivere captam

co more, cum multa, tum haec. — *Instrueretur*, exornaretur, augeretur. — *Breve*, exiguum. — *Durus*, laboribus perferendis adsuetus; XII Metam. 515, *duri humeri*. Sic *duri* messores, invenci etc. — Grata sequitur imago diligentis et coloni et colonae. — *Peragere humum* mihi non satis placet; codd. tamen nihil varietatis suppeditant. — *Sive usus* etc. ita ut nunc aratro uteretur, nunc falce. — *Falcis* usus erat etiam ad premendas umbras ruris opaci; Virgil. Georg. I, 155 sqq; unde apparet, describi hic diligentissimum colonum. — *Cavae*, quod Heinsius ex pr. Ambros. Laeti, pr. Farnes. et sex aliis, tum a manu prima Mazar. et Zulich. recepit, ingeniosius sane est, quam *curvae*, quod Krebsius retineri vult. — *Bidens*, rastrum duobus dentibus, quo glebae confringebantur.

695. *Tibicines*, rectae in aedificiis trabes, quibus tecta ruinam minitantia sustinentur; vide Neap. VIII Met. 700, *furcae* dicuntur. — *Malvae* in cibis rusticis etiam Hor. Epod. II, 58: *gravi malvae salubres corpori*, ubi rustica *Sacrum vetustis exstruit lignis focum Lassi sub adventum viri.* — *Exercet*, occupata tenet. Vt hic lanifica, sic XV Metam. 471, ovis *horriferum contra Borean arma ministrat.*

703. *extremi-salicti*, in extrema vallis parte salicto obsita. Vulgo *convalle*; quidam *in convalle*: nonnulli *de valle*. — *Cohors*, cors. Varr. de Re Rustica III, 3: *in plano cohors, in qua pascebantur gallinae*. Gallinae nunc *aves* dicuntur ut ὄρνιθες Graecis.

709. Facti illius diu praeteriti *monumenta manent*. *Monumenta* autem

Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat.
Vtque luat poenas gens haec, Cerealibus ardet;
Quoque modo segetes perdidit, ipsa perit.
POSTERA quum veniet, terras visura patentes,
Memnonis in roseis lutea mater equis:
E duce lanigeri pecoris, qui prodidit Hellen,
Sol abit: egresso victima maior adest.
Vacca sit, an taurus, non est cognoscere promtum:
Pars prior apparet: posteriora latent.
Seu tamen est taurus, sive est hoc femina signum,
Iunone invita munus amoris habet.
Nox abiit, oriturque Aurora: Palilia poscor.

legem intelligit, cui factum originem dedit, quaeque adeo memoriam eius servat. Pro *manent* Heinsio ex uno Moreti *patent* non displicebat; sed maior oppositio est in *abiit* et *manent*.

713–720. XII *Kalend. Maias* sive die 20 April. *Sol ex ariete in taurum transit*, quod Gassendus pridie fieri docet. Male autem, ut Neapolis iam monuit, octo hi versus post vs. 678 collocati in libris nonnullis leguntur. — Aurora etiam XIII Metam. 579, *Memnonis lutea mater*, et passim, ut VII Met. 703, *lutea*, scilic. crocea, vocatur a *luto*, herbae genere, cuius succo flavae inficiuntur vestes. Tum *in roseis fulgebat lutea bigis* etiam Aeneid. VII, 26. — Respectu siderum despectantium *terrae* recte *patentes* dicuntur. — *Arietis* signum descripsit ex mytho, quem III, 867 sqq, habes; sed quum *Tauri* sidus *victimam maiorem* vocat, quia taurus animal in victimis maioribus est, arguitur. — *Prodidit*, non, ut vulgo fit, *perdidit* legendum esse, Heinsius evicit non optimorum modo MSS. fide, sed aliorum etiam scriptorum auctoritate, qui arietem illum *prodidisse Hellen* constanter dicunt, aut *proditorem Helles* vocant. Nempe hoc inde est, quia equi sessorem, quem excutiunt, *prodere* dicuntur.

717. Tauri signum, ut hodie, ita et olim sic pingebatur, ut priores tantum eius partes expressae apparerent. Putabant veteres hoc ideo fieri, quia sexus eius incertus esset, quum alii Io vaccam, alii taurum, qui Europam in Cretam transvexerit, inter sidera relatum existimarent; Eratosthius c. 18; Hygin. Poët. Astr. II, 21. Hoc igitur et Ovidius secutus est tam hic, quam V, 619 sq, ubi huius sideris origo narratur; utrumque autem animal et Iovis *amori* inservierat, et *muneris* causa, *Iunone invita*, in coelo collocatum dici poterat. — MSS. Puteaneus, Bernensis, quinque alii, *Posteriorque latet;* Taubnerus dubitat, utrum verius.

721–806. XI *Kal. Maias Palilia. Pales*, Dea antiquissima pastorum, quamquam nonnulli masculini generis ministrum Iovis ac villicum intelligi malebant; Arnobius adv. Gentes, lib. III, p. 123; Servius ad Virgilium Ecl. V, 35. Eius sacra et *Pa-*

Non poscor frustra, si favet alma Pales;
Alma Pales, faveas pastoria sacra canenti,
Prosequor officio si tua festa pio.
Certe ego de vitulo cinerem, stipulasque fabales,

lilia dicebantur, et *Parilia* vel à partu Iliae, vel quod eo tempore arbores et herbae parturiunt, pariuntque, vel denique per mutationem literarum. Vid. Charisius lib. I; Victorin. in Arte Gram. lib. I; Probus ad Virgilium Georg. III, 1; quorum verba Broukhusius ad Propertium IV, 4, 71, dedit. Apud scriptores veteres utraque scriptura occurrit. Etiam h. l. MSS. utroque trahunt; certe Patav. et Mazarin. *Parilia* praeferunt. Sed nunc utique altera forma praestat, quia additur, *si favet alma Pales*. Et si Ovidius *Parilia* dedisset, sine dubio aliquid de hoc etymo addidisset. Eorum ipsorum sacrorum (sive ante iam receptorum, sive tunc primum institutorum) die, Romulus urbi condendae manum admovit. Id diserte tradunt Dionysius Halicarn. I, 88; Plutarchus Rom. 12; Cicero de Div. II, 47; Tibullus II, 5, 28; Propertius IV, 4, 71; Velleius I, 8, 4. Hic itaque dies, Romanis simul Natalis patriae, *γενέθλιον τῆς πατρίδος*, summa religione laetitiaque celebrabatur. Non mirum igitur videri debet, Ovidium in his sacris canendis esse satis longum. Canit autem ita, ut, 1.° Deam invocet, seque excitet 721–730; 2.° suffimen illius dici memoret 731–734; 3.° lustrationes 735–642; 4.° dapes et Deae et rusticorum 743–745; 5.° preces ad Deam et saltum per ignem 746–782; 6.° originem illorum solemnium 783–862: qui locus postremus in originem urbis precesque pro Romani imperii incolumitate desinit.

721. *abiit, oriturque*) Duo MSS. *abit exoriturque*, quod Taubnerus metri causa malit. — *Poscor*, ordo rerum iubet me Palilia canere. *Posci* verbum solemne de iis, qui canere aut dicere iubentur; V Met. 333, *Poscimur Aonides*; Horatius I, od. 32, 1, ad lyram, *Poscimur*; vide ibi Bentleium. — *Non poscor frustra*, idoneus sum iis canendis. Burmannus suadebat *non poscar*; sine causa. — Pro *pastoria* alii *pastorum*; Tibullus, dicto loco, vs. 87: *Sua festa Palilia pastor Concinet*. Porro multi habent, *persequor officio*. Nempe *officium* nunc cernitur in describendis illis sacris. Qui autem singulas cuiusdam rei partes ordine explicat, is eam et *persequi* et *prosequi* oratione dicitur; vide ad II, 15, ubi eadem varietas. Quoniam autem *officio* nunc simul honoris habendi notio inest, propterea *prosequor* praeferendum videtur.

725. In precationibus veteres, ut flecterent Deos, pietatis suae signa commemorare solebant, quod ex Homero, multisque deinceps poëtis notum est. Nunc quidem poëta ea signa iactat, quae ad haec ipsa sacra pertinent, et in sqq. repetuntur. Voculae *si* varietatis causa nunc substituit *certe*. — De *cinere* illo vituli vide supra 637 sqq; adhibebatur, ut et *stipulae fabales* scil. fabalia, suffiminis loco vs. 733 sq; sed addit *februa*, piamina, II, 19, quia illa ipsa suffimenta purgandi habebant. Iam Romulus, quum id ageret, ut urbem conderet, ignes ante tentoria accendi,

Saepe tuli plena, februa casta, manu.
Certe ego transilui positas ter in ordine flammas;
Virgaque roratas laurea misit aquas.
Mota Dea est, operique favet: navalibus exi,
Puppis; habent ventos iam tua vela suos.
I, pete virginea, populus, suffimen ab ara;
Vesta dabit: Vestae munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla:

populumque expiationis causa transilire flammas iussit; Dionysius dicto loco. Idem ergo et post tenuit, ut sacris epulisque peractis (vs. 781 sqq.), stipularum et foeni acervi accenderentur transiliendi. Varro: *Palilia tam publica, quam privata sunt. Et est genus hilaritatis et lusus apud rusticos, ut congestis cum foeno stipulis, ignem magnum transiliant, his Palilibus se expiari credentes.* Alia dabimus ad vs. 781. Heinsius *stipulaque fabali* legi volebat. *Fabalium* siliquarumque *cinerem* in medicamentis quidem Plin. XXII, 69, memorat, sed eumdem etiam in suffimentis aut februis fuisse non alibi me legere memini. — *Lauro* autem hunc usum fuisse, quum vis averruncandi ei inesse crederetur, docet Casaub. ad Theophrast. charact. 16. Et ramo lauri adspergere se solebant aqua lustrali; infra V, 677: *Vda fit hinc laurus: lauro sparguntur ab uda.* Quamquam olivae etiam rami eamdem in rem adhibebantur; Aeneid. VI, 229: *Idem ter socios pura circumtulit unda, Spargens rore levi et ramo felicis olivae.* Etiam hoc loco MSS. *uda*, quod vero Heinsius in *virga* mutavit. Forte alterum revocandum. — De *roratis aquis* vide ad vs. 778. — Pro *spargere* nunc est *mittere*.

729. Hic poëta operam suam cum navigatione rursus comparat; conf. I, 4, et Cerdam ad Virg. Georg. II, 41. — *Suos*, secundos, ut *sui Dii* sunt propitii. — *Tua* est e Mazarin. Zulichem., et, qui sic pro diversa lectione, Voss., pro *mea*; hinc Heinsius etiam *exit* in *exi* mutavit. Sane Ovidius apostrophen mirum in modum amat. Krebsius vero veterem lectionem retineri vult.

731. Suffimina e Vestae templo et a Vestalibus petebantur vs. 639. — Pro *eris* quidam *abis*, unde Heinsius *abi* coniicit. Melius poëta indicat, quid futurum sit. — Nominativus *populus* pro vocativo hic, ut I, 319, offendisse librarios quosdam videtur; itaque *populo*, aut *populis* aut *popule* scripserunt; Horatius Art. Poët. 292: *Vos, o Pompilius sanguis.* — Pro *purus*, quod frequentissimum in hac re, alii *mundus*, *tutus* aut *totus*. Inde Burmannus male coniicit *lotus*; februis enim, quae iam nominantur, lavari non solebant. — *Sanguis equi.* Neapolis observat, hinc refelli Solinum, qui id servatum tradat: *Ne qua hostia Parilibus caederetur, ut dies iste a sanguine purus esset.* Verum *equus* non eo die caesus est, sed *sanguis* intel. qui de cauda *equi*, mense octobri in campo Martio Marti immolati, destillaverat, et in Vestae templo servabatur; vide Festum in

Tertia res, durae culmen inane fabae.
Pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra:
Vnda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus et fixis decorentur ovilia ramis;
Et tegat ornatas longa corona fores.
Caerulei fiant vivo de sulphure fumi,
Tactaque fumanti sulphure balet ovis.
Vre mares oleas, taedamque, herbasque Sabinas;

Equus October. Referunt huc etiam verba Propertii IV, 1, 29: *Annuaque accenso celebrare Palilia foeno, Qualia nunc curto lustra novantur equo.* — *Culmen* pro culmo. — *Inane*, demtis fabis.

735. Lustrabantur et oves et ovilia sub noctem. Etiam in Kalendario vetere haec lustratio notata. — Pro *unda* Heinsius non nisi ex Vlitii coniectura et Laeti codice invexit *uda*, ut ad *virgam* referretur, quia V, 677, *Vda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda Omnia.* Equidem puto *undam* et *virgam* nunc melius separari. — Ritum *verrendi* in omni sacro lustrali ositatum fuisse, Neapolis monet. Quum Patav. et a mano prima Zulich. *vergat* praeferant, Heinsius suadet *tergat*. Immo *verrere* solemne in hac re; sic et *verrere templum crinibus*, quod in summo luctu fiebat; Lipsius Elect. II, 6. Et *everrae* purgationes domus dicebantur.— *Frondes* et *fixos ramos* posse Lenzius putat umbracula intelligi aote ovilia collocata, ex Tibullo II, 5, 97; verum sub umbraculis illis potius discumbebant rustici. — *Longae*, e postibus dependentes. — *Tegere*, ut *velare*, verbum in hac re proprium.

739. *sulphuris* usus praecipuus in lustratiooibus; Homerus Od. X, 481; Tibullus I, 5, 11: *Ipseque ter circum lustravi sulphure puro.* — *Vivum* qoid sit sulphur, explicat Plinius XXXV, 50, ubi quatoor sulphuris genera recenset; *Vivum, quod Graeci apyron vocant, nascitur solidum, hoc est gleba. Caetera liquore constant et conficiuntur oleo incocta.* Sed Gesenius negat illud nunc intelligi posse, quia Plinius addat: *Vivo solum ex omnibus generibus medici utuntur;* se igitur, si lectio sana sit, *vivum* capere de celeritate, qua sulphur a flamma corripi soleat, ut *vivacia sulphura* III Metam. 374. Haec vero Plinius ipse dicto loco refellit. Vbi enim monuit, *vivum sulphur* vitiligines tollere, pergit: *Habet et in religionibus locum ad expiandas suffitu domos.* Caeterum *vivo* Heinsius ex Voss. Arondel. Mazar. Zulich. et aliis accepit, qoum caeteri *puro* habeant, quod Burmannus lustratiuni non male convenire putabat. Et *purum sulphur* est Tibulli I, 5, 11; *pura unda* Aeneid. VI, 229: *sal purum* apud Nostrum supra I, 338. Sed hoc loco tueor *vivo*, quod facile a librariis in notius *puro* mutari potuit. *Sulphur caeruleum* in purgationis descriptione babet Claudianus XXVIII, 325. — *Tangere* verbum solemoe in hac re, ut Heinsius exemplis docuit; sic et vs. 790.

741. *oleae* aeque ac lauri usus in purgationibus, Aeneid. VI, 230. —

Et crepet in mediis laurus adusta focis.
Libaque de milio milii fiscella sequatur;
Rustica praecipue est hoc Dea laeta cibo.
Adde dapes mulctramque suas, dapibusque resectis,
Silvicolam tepido lacte precare Palen.

Arbores etiam Plinius XVI, 19, in *mares* et *feminas* dividit. Idem XII, 32, ubi de *ture masculo* agit, addit: *Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur.* Sed Mitscherlich. et Mazarin. Zulichem. aliisque MSS. *maris rores*, Gesenius e Naugerii libris *maris rorem* praetulit. *Maris ros*, sive rosmarinus, graece λιβανωτίς. Laudant huius lectionis defendendae causa Virgil. Cul. 402, ubi *ros marinus* et *herba Sabina* itidem coniunguntur. Sed altera lectio doctior est, quam ut a librario proficisci potuerit. — *Pinum* in lustrationibus esse adhibitam, supra II, 25, vidimus. Nunc cognata arbor memoratur, *taeda*, pinus silvestris, quam Plinius XVI, 19, *flammis ac lumini sacrorum gratam* vocat. — De *herbis Sabinis* et de *crepitante lauro* dictum ad I, 343.

743. Sacra Deae non cruenta et obvia. — E *milio* Itali panem praedulcem faciebant, Plinius XVIII, 24, sed et *liba*; Festus: *Suffimenta dicebant, quae faciebant ex faba milioque mellito, mulso sparso.* — *Fiscella* aut *fiscina*, calathus, quem rustici otiosi e iunceis et viminibus texebant varium in usum; Virg. Georg. I, 266; Tibullus II, 3, 15. — *Est hoc Dea laeta cibo.* Hanc lectionem vetustiorem cum Mitscherl. revocavi; placuit etiam Krebsio. Quoniam Mazarin. vocem *est* bis habet, etiam in fine, propterea Heinsius fecerat, quo *Dea laeta cibo est.*

745. Haec verba negotium fecere intt. qui omnes *dapes* intellexere de sacris Deae oblatis. Heins. coniicit, *Adde dapi mulctramque suae;* verum e Tibull. II, 5, 99, discimus, rusticos, sacris peractis, sibi *dapes* parasse: *At sibi quisque dapes et festas exstruet alte Cespitibus mensas, cespitibusque torum.* Eadem convivia etiam Propert. IV, 4, 74, memorat: *Quum pagana madent fercula deliciis*, et Noster in Terminalibus II, 657. Neque credibile est, Ovidium illa omisisse. Inter cibos etiam *mulctra* apponebatur lacte repleta. Tunc *suas* in *tuas* mutandum arbitror. – In *resectis* MSS. valde variant; habent enim *relictis*, *paratis*, *remotis*, *refectis*; Ciofanus *resectis* explicat, divisis; Lenzius, parte dapum libata; Burmann. coniicit *peractis*; Schirachius praefert *paratis*, sed id interpretatur, peractis. Ego lego *refectus*; ita sensus oritur optimus. Ex *refectus* primum factum est *refectis*, inde *resectis*. Quod quum offenderet, alius aliud ex ingenio suo substituit. — Regius codex A habet *dapibusque paratis*; codex B *dapibusque relictis*; C *dapibusque refectis*: hoc postremum in pluribus legitur. L. — Pro *mulctramque* olim edebatur *in utrumque*, quod Daniel Heinsius non spernebat. Sed nec locum nunc illa habent, nec vas potum continens abesse ab his debebat. Crateris loco adstabat *mulctra*. — *Silvicolam*; quia in silvis pecudes pascuntur. — *Tepido lacte*, scil. sparso, libato; Tibullus I, 1, 36: *placidam soleo spargere lacte Palem.* Inter libandum preces fiebant. Ordo autem rituum est hic:

Consule, dic, pecori pariter pecorisque magistris;
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Sive sacra pavi, sedive sub arbore sacra;
Pabulaque in bustis inscia carpsit ovis;
Seu nemus intravi vetitum, nostrisve fugatae
Sunt oculis Nymphae, semicaperve Deus:
Seu mea falx ramo lucum spoliavit opaco,
Vnde data est aegrae fiscina frondis ovi:
Da veniam culpae: nec, dum degrandinat, obsit

primum Deae cibus apponitur; tum sibi dapes parant pastores; iis refecti, lotis manibus (vide ad vs. 778), libant lac; mox preces faciunt: tandem ipsi se proluunt lacte et sapa, vs. 779 sq.

747-776. Carmen precationis. — *Magister* omnino praefectus, ergo et praefectus pecori, de quo Varro Re Rust. I, 2. *Magister regii pecoris* Livius I, 4. Sequitur magnus catalogus delictorum, quibus sacra violari Deosque offendi superstitio veterum credebat. — *Sacra pavi*; Neapol. invexit *sacro*, in loco consecrato, quod approbat Burmannus. Sed iusto durior est omissio praepositionis, et in loco sacro pascere vs. 750 sequitur. Revocavi ergo vulgat. *sacra*, quamquam Taubnerus putat, adiectivum incommode versu bis dici. Immo vis inest ei repetitioni, sacra sub arbore si pavi, sub sacra si sedi. Solebant autem pastores, dum greges in pascuis errabant, sub arbore sedere, ut e bucolicis notum. — De *bustorum* religione vide Kirchmannum de Funeribus III, 21. Religiosum erat *busto insultare armentum*; Horatius III, Od. 3, 40. *In bustis* carpere pabula Burmannus aeque eleganter dictum putabat ac *bibere in Nilo*. Sed haec differunt. Ovis vel incedens *in bustis*, vel nascentia *in bustis* pabula carpit. Neapolis e libro perantiquo scribi *e bustis* volebat.

751. *Seu* pro *si* Heinsius ex uno Vaticano dedit, atque etiam vs. 753 eamdem voculam substituit. — *Vetitum*, quippe Deo sacrum. Qui forte in talem locum deferebantur, pavido murmure, ut noxam a se averterent, Faveas mihi! dicere solebant; VI Metam. 327. — *Nostris oculis fugatae* bene dictum, fugientes nostrum adspectum. — *Semicaper* et V, 101; XIV Metam. 515. — *Lucos* ferro temerare, grave scelus; VIII Metam. 743. Id tamen fieri Cato permisit, sacrificio prius facto; Re Rust. cap. 139; Plinius XVII, 28. Qui lucum *ramo spoliabat opaco*, eum, auctore Festo, *sublucare* (veluti subtus lucem mittere) dicebant, et qui ipsas arbores succidebat, *conlucare*. — *Fiscinae* illae *frondariae* vocabantur; Plinius XVIII, 74: *Vnus frondator quatuor frondarias fiscinas complere in die iustum habet.* — Pro *aegrae* Neapolis notat et *tenerae* legi. Nil interest, utrum praeferas; nam et teneris et aegris ovibus frondes adferebantur.

755. *degrandinat* vix alibi legitur; itaque disputant de eius vi. Heinsius vituperat eos, qui explicant, desinit

Agresti fano supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus: ignoscite, Nymphae,
Mota quod obscuras ungula fecit aquas.
Tu, Dea, pro nobis Fontes fontanaque placa
Numina; tu sparsos per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianae;

grandinare. Potest sane et pro simplici *grandinare* positum esse, ut *depluere* pro *pluere*, et finem grandinis notare; namque etiam *detonare* est desinere tonare, unde Quintilian. XII, 9, 4, consuetudinem quamdam ait inter plausores suos *detonuisse*, desiisse. Bormannus qui posteriore sensu sumebat, *degrandinet* malebat, quia *dum* pro *donec* subiunctivum postulet: quod vero non semper fit. Heinsius cui verbum insolens *degrandinat* displicuisse videtur, suadebat, *dum, Dea, grandinat.* — *Agreste fanum*, non modo Silvani, ut Dan. Heins. volebat, sed et cuiuscumque Dei templum in agris. Veteres plerique *agresti Fauno*, et ita Scaliger legendum putabat. Burmannus addit lectionis confirmandae causa, *agrestem Faunum* etiam II, 193 legi. Bene; sed hoc non impedivit poëtam, quo minus alibi *agreste fanum* commemoraret. Idem ex III, 730, *supposuisse Iovi* adfert; at vera lectio ibi est *seposuisse*, et ibi de primitiis sermo est. *Pecus* autem *supponere Fauno* sensum turpiter ambiguum habet; Aeneid. VI, 24; VII, 283. — *Mota ungula* bene se habet; describitur enim pastor per lacus aut in lacus sacros pecora agens; VI Metam. 363: *ipsos etiam pedibusque manuque Turbavere lacus; imoque e gurgite mollem Huc illuc limum saltu movere maligno.* Sic et volantes aëra *movent pennis*, navigantes mare remis; Heinsius vero, quum Arondel. *nota* praeberet, *lota* malebat, ut lotio ovium in lacu intelligeretur. Quam rationem etiam Lenzius et Gesenius secuti sunt; sed quando lectio omnium prope codd. sensum bonum suppeditat, non opus est coniecturis; neque induci possum ut credam, Ovidium lotionem ovium ita elocuturum fuisse. — *Obscura* aqua opponitur limpidae.

759. *Fontes* et *fontana numina* non differunt. Praetulerim e codice Farnesiano *montanaque*; etiam XIV Met. 326 sq, *montana* et *fontana* numina iunguntur. — Pro *placa* Mazar. Zulichem. et duo alii *praesta*, quod Heinsius non improbat, nulla tamen causa addita. Nempe *praestare* etiam absolute sic ponitur, ut sit exhibere aut reddere talem, qualis haberi velit aut debeat; Schwarz. ad Plinii panegyr. LXXXIII, 3. — Regii nostri codices habent *placa*, quod recte et bene contra Heinsium defendit *Gierig.* Lem. — *Nec Dryadas* etc. Prisco saeculo mortales impune cernere poterant Deas, etiam nudas; Propertius, III, 11, 38, ibique Broukhusius. Seriore poena afficiebantur, qui Deos invitos viderant. — *Labra Dianae* etiam Ibide 479; *labra* vasa maiora variis rebus recipiendis, ut musto expresso, inservientia; Virg. Georg. II, 6; sed erant et labra balnearia, in quibus lotio fiebat. Itaque Cicero ad Div. XIV, 20, curari vult, ut *labrum* sit in balneo. Nunc fontes in-

Nec Faunum, medio quum premit arva die.
Pelle procul morbos: valeant hominesque gregesque;
Et valeant vigiles, provida turba, canes.
Neve minus multas redigam, quam mane fuerunt;
Neve gemam referens vellera rapta lupo.
Absit iniqua fames; herbae frondesque supersint;
Quaeque lavent artus, quaeque bibantur, aquae.
Vbera plena premam; referat mihi caseus aera;
Dentque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax aries; conceptaque semina coniux
Reddat: et in stabulo multa sit agna meo.
Lanaque proveniat, nullas laesura puellas,

telliguntur, in quibus Diana venatu fessa virgineos artus liquido perfundere rore solebat, qualem Noster III Metam. 161 describit. *Dianae* autem potissimum *labra* memorat propter miserum Actaeona. Heins. coniicit etiam *Dryadum*; sed Dryadum labra non erant memorabilia. — *Premit arva*, cubat in arvis; Pan enim τὸ μεσαμβρινὸν ἀπ' ἄγρας κεκμακὼς ἀμπαύεται· Theocritus Id. I, 15.

763. Incipiunt preces ad mala averruncanda et ad bona advertenda. Simile precationis carmen verbis vetustis conceptum habet Cato Re Rust. 141. — *Minus multas* scil. oves, quod non satis commode omissum. Heins. ex pluribus MSS. *minus multo* recepit, eumque Mitscherlichius secutus est; sed ita nihil lucramur. Lenzius suadet, *neve minus* (scilicet ovium) *mulctro redigam*. — Regii codd. dant *minus multo*; sed *minus multas* facilius capitur. Lem. — *Gemam referens*; Sarravii MS. et quinque alii, *gemens referam*; fortasse ex interpretatione. — *Rapta*, erepta. Felicior est rusticus apud Horatium, Epod. II, 60, qui comedit *hoedum ereptum lupo*. Etiam Tibullus dicto loco precatur: *a stabulis tunc procul este lupi*. — *Iniqua*, damnosa. — *Lavent artus* nempe ovium; solebant enim *balantum gregem fluvio mersare salubri*; Virgil. Georg. I, 272; III, 445 sqq; Varro Re Rust. II, 1, 23. Quae lotio in Kalendario antiquo notatur mense Maio.

769. *Vbera premere*; XV Metam. 472: *Vbera manibus pressanda*. Virg. Eclog. III, 98: *si lac praeceperit aestus, Vt nuper, frustra pressabimus ubera palmis*. — De aere ex caseo, Ecl. I, 35: *Quamvis... Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi, Non unquam gravis aere domum mihi dextra redibat*. — *Vimina*, fiscinae in usum cogendi lactis; Tibullus II, 3, 15: *Tunc fiscella levi detexta est vimine iunci, Raraque per nexus est via facta sero*; Calpurn. Eclog. IX, 33: *Ipse ego nec molli iunco, nec vimine lento Perfeci calathos cogendi lactis in usus*. Conf. XII Metam. 436. — *Reddat*, enitatur. Sacra illa fiebant περὶ γονῆς τετραπόδων· Dionysius d. loco. — *Lanam mollem* bene circumloquitur etiam Tibullus II, 1, 61:

Mollis, et ad teneras quamlibet apta manus.
Quae precor, eveniant; et nos faciamus ad annum
Pastorum dominae grandia liba Pali.
His Dea placanda est: haec tu conversus ad ortus
Dic ter', et in vivo perlue rore manus.
Tum licet, apposita, veluti cratere, camella,
Lac niveum potes, purpuream que sapam:

teneris curam exhibitura puellis. — *Laedere*, secare, dolores creare; Tibullus IV, 3, 8: *teneras laedere velle manus.* — Lenzius monet iungendum *quamlibet apta*, i. e. aptissima; sic et Gesenius. Ego iungo *quamlibet teneras*, adeo mollis, ut ne teneras quidem manus laedat. *Quamlibet*, quantumvis; vid. Longolius ad Plinii Epp. X, 97, 2. — Verba *quae precor, eveniant* vim habent Christiani *amen;* Tibullus II, 1: *Eventura precor.* — *Ad annum*, anno praeterlapso. — Heins. suadebat, *evenient; at nos.* Non video quare.

777. *ad ortus* ex more antiquo atque etiam a Christianis recepto; vid. *Hildebrand* de sacris publicis p. 18. Etiam Krebsius nonnulla de hoc ritu eiusque origine adfert. — *Dic ter* recepit Heinsius ex Laeti cod. et primo Ambrosiano; caeteri, *dic quater et vivo.* Immo *ternarius* numerus sacer erat; II, 573; V, 435; VI, 155. — *In vivo rore.* Ros, rorata aqua, δρόσος, est aqua lustralis; Valken. ad Euripid. Hippolytum p. 180. Et *irrorare* de iis dicitur qui se lustrant aqua; Aeneid. VI, 230: *rore levi spargens socios;* vide ad vs. 315. Neque *vivus* est recens, ut et Gesenius explicat, sed fluvialis aut fontanus; Aen. II, 719: *donec me flumine vivo Abluero*, pro quo IV, 635: *fluviali spargere lympha:* Liv. I, 45: *Quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle praefluit Tiberis.* Supra vs. 655 est *fontana aqua.* Tali aqua templum ingressuri, preces aut sacra facturi vel vestes, vel *manus* caputque lavare solebant. Qui *manus* laverant, *puris manibus* accedere dicebantur. *Perluere* amat Ovidius in hac re; III Metam. 173: *dum ibi perluitur solita Titania lympha*; IV, 310: *fonte suo formosos perluit artus.* Etiam infra V, 435, plurimi libri: *Terque manus puras fontana perluit unda;* sed Burmannus qui ibi *perluit* tuetur, hoc loco ex uno Sarrav. *prolue* dedit, eumque secutus est Mitscherl. Putant, *perluere* esse penitus madefacere, *proluere*, leviter adspergere; Drakenborchius ad Silium XVII, 300. Sed hoc est nihili; Virgilius Georg. I, 481: Eridanus *Proluit insano contorquens vortice silvas;* III, 543: *naufraga corpora fluctus Proluit.*

779. In mensis veterum *crater* stare solebat, sed in his conviviis eius loco *camella*, vasis lignei genus; de qua voce rariore vid. Varro Fragm. pag. 240 Bip. et Turneb. Advers. XXVI, 7. A Gellio Noct. Att. XVI, 7, inter singularia Laberii refertur; Tibullus dicto loco 98, de his epulis, *coronatus stabit et ante calix.* — *Sapa* quid fuerit, docet Plinius XIV, 11: *Siraeum, quod alii hepsema, nostri sapam appellant, ingenii, non naturae opus est, musto usque ad tertiam partem mensurae decocto: quod ubi factum*

Moxque per ardentes stipulae crepitantis acervos
  Traiicias celeri strenua membra pede.
Expositus mos est: moris mihi restat origo.
  Turba facit dubium, coeptaque nostra tenet.
Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis
  Excoquit: idcirco cum duce purgat oves.
An, quia cunctarum contraria semina rerum
  Sunt duo discordes, ignis et unda, Dii,
Iunxerunt elementa patres; aptumque putarunt
  Ignibus et sparsa tangere corpus aqua?
An, quod in his vitae causa est; haec perdidit exsul;

ad dimidiam est, defrutum vocamus. Varro vero et Nonnius mustum ad mediam partem decoctum *sapam* vocant. Potionem e sapa et lacte compositam veteribus dictam esse *burrhanicam*, Neapolis docet. Festus: *Burrhanica potio, lac commistum sapa, a rufo colore, quem burrhum vocant.* — De saltu per flammas conf. vs. 727; transiliebant bene poti; Tibullus d. l. 89: *Ille levis stipulae solemnes potus acervos Accendet, flammas transilietque sacras.* Propertius dicto loco: *Quumque super raros foeni flammantis acervos Traiicit immundos ebria turba pedes.* Heins. hoc loco scribi volebat: *Moxque ter . . . Transilias celeri strenua turba pede;* sine causa.

783. Moris origo. Hic *turba*, multitudo causarum eum reddebant dubium, et cursum orationis retinebant; V, 6, *copia ipsa nocet.* Multa hic at mira cumulat. — *Ignis* propter vim *purgandi* iam apud antiquissimos in lustrationibus locum habebat; Plutarchus Quaest. Rom. 1: τὸ πῦρ καθαίρει. τὸ ὕδωρ ἁγνίζει. — *Excoquit*, ut Virg. Georg. I, 89: agris *omne per ignem Excoquitur vitium.* — *Ducem gregis* apud poetas ubique, etiam apud Ovidium, esse vel arietem, vel hircum, vel taurum, non autem pastorem, atque etiam hoc loco arietem intelligi, observat Heynius ad Tibull. I, 10, 10. Pastor potius *sequitur* oves; VI, 14; sed quia Palilibus non grex modo, sed pastor quoque purgabatur, nunc quidem hunc intelligere possis; Tibullus I, 1, 35: *Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis, Et placidam soleo spargere lacte Palem.*

787. *semina rerum*, elementa, etiam I Metam. 9. Vim *contrariorum* illorum *seminum* declarat ibid. vs. 432: *Quumque sit ignis aquae pugnax; vapor humidus omnes Res creat, et discors concordia fetibus apta est*, ubi vide notam. — *Discordes* Heinsius in *dissortes* mutari volebat. Non assentior; veteres enim de *discordi concordia* rerum disputabant. Neque *aptum* mutari debet, quamquam Burmanno non ineptum videbatur cum MS. Pembroc. a manu secunda *sanum* legere, aut *faustum*. — De *tangere* vide ad vs. 740. — *An, quod* etc. Festus tradit aquam et ignem interdici solere damnatis, permitti vero nuptis; *videlicet quia hae duae res humanam vitam maxime continent;* Servius ad

His nova fit coniux: haec duo magna putant?
Vix equidem credo: sunt qui Phaëthonta referri
Credant, et nimias Deucalionis aquas.
Pars quoque, quum saxis pastores saxa feribant,
Scintillam subito prosiluisse ferunt:
Prima quidem periit; stipulis excepta secunda est:
Hoc argumenti flamma Palilis habet.
An magis hunc morem pietas Aeneia fecit,
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
Hoc tamen est vero propius, quum condita Roma est,

Aeneid. VII: *Ad facienda foedera aqua et ignis adhibentur, unde contra, quos arcere volumus e nostro consortio, eis aqua et igni interdicimus, id est re bus, quibus consortio copulamur.* Interdictio autem illa, quam auctore Dionysio Halic. II, 53, Romulus iam instituit, hanc vim habebat, ut intra fines imperii romani nemini liceret exsuli vel aquam, vel ignem praebere. — Pro *perdidit* Heinsius malit, *perdit et;* male: qui in exsilio est, is iam *perdidit* illa. Hinc exsules interdum hac circumscriptione vocantur, quibus aqua et igni interdictum est; non, interdicitur. — *Nova coniux* et maritus aquam et ignem tangebant, quia secundum Plutarchum Quaest. Rom. 1, his duobus omnia gigni credebantur. Adde Varronem de Ling. Lat. IV, 10.

793. Verba *vix equidem credo* Lenzius et interpr. gallicus ad seqq. referunt; equidem ad antecedentia refero, eique rationi interpunctionem accommodavi. — *Referri*, exprimi, adumbrari. — *Credant*, quia *credo* praecedit, Heinsius in *edant*, aut *prodant*, aut *tradant* mutari vult; sed vide ad I, 245. — Eidem et Burmanno displicet *nimias aquas*. Hic ergo suadet *tumidas*, ille *veteres*, quia unus codex *veras*. Me vero *nimiae aquae* minime offendunt, iis enim bene diluvium Deucalioneum declaratur.

795. Revocavi *feribant* (pro *feriebant*) quod etiam Lenzius et Gesenius praeferunt. Namque *terebant* est non nisi a manu Heinsii, quia MSS. plerique *ferebant* habent. Saepe quidem *lapidem lapide terere* apud veteres legitur: sed inde non sequitur, etiam pastores illos idem fecisse; potuerunt enim casu lusuve *ferire* saxa saxis. — *Stipulis* pro fomite; Aeneid. I, 174: *silici scintillam excudit Achates, Suscepitque ignem foliis, atque arida circum Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.* — *Hoc argumenti habet*, hoc indicat, hoc sibi vult: *argumenti* recepit Heinsius e MS. Iuniano; vulgo, *argumentum.* — *Innocuum* etc. quem ignis tutum se transire passus est, qui incolumis per incendia Troiana abiit; vide supra ad vers. 37. — Non video cur Heinsius *cui* in *cum* mutari voluerit.

801. *Hoc tamen* verum esse puto; quibus verbis Ovidius, postquam multa dubitanter protulerat, tandem aliquid certius subiicere volebat; idem et Krebsius praefert. Multi MSS *Nunc tamen*, unde Heinsius *Num tamen* fecit, quod Lenzius tuetur. —

Transferri iussos in nova tecta Lares:
Mutantesque domum tectis agrestibus, ignem
Et cessaturae supposuisse casae;
Per flammas saluisse pecus; saluisse colonos;
Quod fit natali nunc quoque, Roma, tuo.
Ipse locus causas vati facit: urbis origo
Venit: ades factis, magne Quirine, tuis.
Iam luerat poenas frater Numitoris, et omne
Pastorum gemino sub duce vulgus erat.

Saluisse pro *salüisse* Heinsius auctoritate et Prisciani lib. I, pag. 906, et meliorum codd. reposuit. — Iam debebat dicere: Quod fit nunc quoque Palilibus; sed melius dixit: *natali Roma, tuo.* Ita enim commode transit ad *originem urbis*, quae in Palilium diem incidebat, ut iam ad vers. 721 admonitum. — *Ipse locus* etc. Sic Heinsius e MSS. Vrsino, uno Vaticano, Patavino, et Naugeriano dedit. Hoc sic explicant: ipse locus carminis dat causas canendi, quae iam sequuntur. Ita haec ex parte similia forent illis versus 417: *Exigit ipse locus, raptus ut virginis edam.* Sed non video, cur ea quae iam sequuntur, *causas* appellarit. Antea *causas* commemorarat, cur Romani aquam et ignem in lustrationibus adhibeant; atque hinc pergit: *Ipse locus causas vati facit.* Haec verba igitur, si sana sunt, equidem ad antecedentia refero: quid ego altius *causas* illius ritus arcesso, quum *ipse locus*, quem incolimus, aut, si ita mavis, in quo tractando iam versor, eas mihi suppeditet? Id si cui displicet, videat an ex altera lectione meliorem sensum fingere possit. Olim enim edebatur, *Ipsa locum vati casus facit*, quod Marsus interpretatur, quasi casu venimus in hunc locum, ut de initiis urbis agendum sit. Immo ordine rerum in illum locum deducebatur. Lectionem autem illam MSS. vetera plerique confirmant, quamquam in iis ordine inverso, *casus vati.* Heinsius scribi vult, *Ipse locus casu vati facit*, atque adiri notam suam ad II, Epist. 39, ubi docet, *facere alicui* dici pro *facere ad aliquem.*

807–862. *Natalis urbis.* Hic de muris positis et Remi interitu. Heinsius ex ingenio invexerat *festis*, quamquam et *fastis* aut *sacris* suadebat. Ego non dubitavi *factis* revocare. Vrbis originem canere vult; ergo non *festa* aut *sacra*, sed *facta* Romuli. In urbis origine desinit etiam locus vs. 857. — *Poenas* Amulii iam attigit poëta III, 67; nunc festinat. De Romuli Remique dissidiis atque huius nece, variae erant Romanorum traditiones, quas apud Dionysium Halicarn. I, 85, Plutarchum vit. Rom. 9 sq, et reliquos rerum romanarum scriptores habes. Admodum credibile est, quod Dionysius tradit, multitudinem omnem in duas divisam fuisse partes, quarum altera Romulum ducem sequeretur, altera Remum; hinc et fratrum animos dissociatos esse, eorumque dissidia maxime patuisse, quum locus urbi con-

Contrahere agrestes, et moenia ponere utrique
  Convenit: ambigitur, moenia ponat uter.
Nil opus est, dixit, certamine, Romulus, ullo.
  Magna fides avium est: experiamur aves.
Res placet: alter init nemorosi saxa Palati;
  Alter Aventinum mane cacumen adit.
Sex Remus; hic volucres bis sex videt ordine: pacto
  Statur; et arbitrium Romulus urbis habet.
Apta dies legitur, qua moenia signet aratro.
  Sacra Palis suberant: inde movetur opus.

dendae quaereretur. — *Pastores* constanter primi Romae incolae vocantur, quibus mox, asylo aperto, convenae accesserunt; Livius II, 1. Et erat regio illa pastoribus inprimis opportuna; Dionysius II, 2. Zulichem. *pastoris*; hinc Heins. suadet, *pastores .... erant.*

811. Qui urbes condunt, eorum est *dissipatos homines in societatem vitae convocare*, Cicer. Tuscul. V, 2; aut *dispersos homines unum in locum congregare*, Orat. I, n. 33. — *Convenit*, complacet ex pacto. De syntaxi vid. Heins. et Burmann. ad Remed. Amor. 471. Nisi hoc loco malis per conducit interpretari. — *Moenia ponat* agnoscunt Vrsinus, Petavian. et multi alii; caeteri *nomina ponat*. Dubitare possis, utrum verius. Livius I, 6: *Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret.* Dionysius I, 85: ambigebant, ὁπότερον χρὴ τὴν ἀποικίαν λέγεσθαι καὶ τὴν ἡγεμονίαν εἶναι. Ennius: *Certabant, urbem Romamne Remamne vocarent.* Nunc forsan *moenia* iure praefertur; ubi enim Romulus vicit, *apta dies legitur, qua moenia signet aratro*, vers. 819.

813. Ab avo admoniti, auspiciis rem dirimendam committere voluerunt; Dionys. dicto loco. — *Experiamur*, consulamus; Plinius II, Ep. 20, 4: haruspex, *quem sunt frequenter expertus.* — *Init....adit*; alii MSS. ordine inverso, *adit....init*, quem ordinem Mitsch. praetulit. — *Aventinus* ab eo dictus *Remuria*, aut, ut Graeci scribunt, Ῥωμορία. — *Volucres*, nempe vultures, quibus, quoniam nec pecori, nec satis nocent, Romani in auspiciis plurimum tribuebant; Plutarch. dicto loco. In auspiciis illis aliquid fraudis commissum esse a Romulo, Dionysius prolixe narrat; inde contentionem esse ortam, quam multitudo accenderit; in pugna utrimque multos cecidisse, etiam Remum et Faustulum, qui eam iram dirimere vellet. Sed Ovidius famam sequitur, quam Livius, dicto loco, vulgatiorem vocat, ex quo Remus, muris iam positis, periit. — *Arbitrium urbis habet*, pendet ab eo ius ponendae urbis, quocumque loco vellet. — *Qua moenia*; Lenzius e Iuniano et sex aliis praefert *quae*, scilicet dies.

Fossa fit ad solidum; fruges iaciuntur in ima;
  Et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plenaeque imponitur ara;
  Et novus accenso finditur igne focus.
Inde premens stivam designat moenia sulco:
  Alba iugum niveo cum bove vacca tulit.
Vox fuit haec regis: Condenti, Iupiter, urbem,
  Et genitor Mavors, Vestaque mater, ades;
Quosque pium est adhibere Deos, advertite cuncti:

821. Ritus, quibus urbs condita. Ritus et illos et alios Romani ab Etruscis sumserunt. Festus: *Rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus perscriptum est, quo ritu condantur urbes, arae, aedes sacrentur*, etc. Varro de Ling. Lat. IV: *Oppida condebant in Latio Etrusco ritu multa, id est iunctis bubus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum.* Plenius illos ritus memorat Plutarchus dicto loco. — *Fossam* illam mundum vocabant, in eamque et primitias omnium rerum et particulas terrae, ex qua quisque regione venerat, commixtas deferebant. Tum conditor aeneo vomere, iunctisque bubus, mari et femina, profundum ducebat sulcum, et, ubi porta designanda erat, ibi exempto sublatoque vomere, spatium relinquebat. Qui eum sequebantur, ii excitatas aratro glebas intro vertebant. Adde Columellam VI praef. — *Ad solidum* Lenz. interpretatur in loco solido, locum enim illum maxima ex parte fuisse palustrem; sed quid fiet his locis? Valerius Maximus II, 1: *Fundamentorum constituendorum gratia, terram ad solidum fodere.* Columella IV, 30: *salices deponere eo usque, dum ad solidum demittantur.* His locis fossae altitudo innuitur, qua res demissae firmum fundamentum habent. Noster XI Metam. 72: *in solidum detrusit acumine terram.* Mitscherl. praetulit *ad solitam*, quod plurimi veterum agnoscunt.

824. *finditur* revocavi, quia sic vetustiores plerique; *findi* enim solum aestu solet; II Metam. 159: *Fissa tellus agit rimas;* vs. 211, Phoebus *findit vaporibus arva.* Virgil. Georg. II, 353: *findit Canis aestifer arva.* Heinsius vulg. *fungitur* defendit, quia *fungi* dicantur, quae officium suum praestent; nonnulli *funditur* aut *fingitur.* — *Stiva*, lignum per burim in dentale descendens, cuius ope arator flectebat aratrum; Virgil. Georg. I, 179. — *Premens*, ut vomer alte descendat; profundum enim sulcum, αὔλακα βαθεῖαν, faciebant.

827–832. Preces Romuli, de quibus historici nihil habent; victimam tamen eius Dionysius memorat. — De *Vesta* Latio illata vide III, 426. — — *Mater* commune Dearum epitheton, ut *pater* Deorum. — *Adhibere* in auxilium, implorare; etiam apud Florum, I, 1, 6, Romulus urbem conditurus, *Deos adhibet*, nempe auspiciis. — *Advertite* Taubnerus explicat, animadvertite. Immo deest, *numina vestra*, quod interdum additur, ut Aeneid. IV, 611. Et passim

Auspicibus vobis hoc mihi surgat opus!
Longa sit huic aetas, dominaeque potentia terrae;
Sitque sub hac oriens occiduusque dies.
Ille precabatur: tonitru dedit omina laevo
Iupiter; et laevo fulmina missa polo.
Augurio laeti iaciunt fundamina cives;
Et novus exiguo tempore murus erat.
Hoc Celer urget opus, quem Romulus ipse vocarat;
Sintque, Celer, curae, dixerat, ista tuae:
Neve quis aut muros, aut factam vomere fossam
Transeat; audentem talia dede neci.
Quod Remus ignorans, humiles contemnere muros
Coepit; et, His populus, dicere, tutus erit?
Nec mora, transiluit: rutro Celer occupat ausum.

hoc verbum absolute ponitur; Drakenborch. ad Silium I, 288. — *Auspicibus vobis*, vestro auxilia, ductu, consilio; unus MS. *auspiciisque bonis*, ut I, 513, *bonis avibus*; plures, *auspicibusque bonis*. — *Surgere* sic et apud Virgil. ut in illo: *O fortunati, quorum iam moenia surgunt! Aeternitas* imperii et *potentia* rerum ubique Romanorum animis abversabantur. — *Domina*, quae habet imperium in omnes; vide vs. 859. — *Dies* pro regione.

833. Etiam apud Dionysium II, 4, quum Romulus, ut rex declararetur, victimas mactaret, precesque faceret, ἀστραπὴ διῆλθεν ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιά· tum latius disputat, cur fulmina a laeva ad dextram tendentia Romanis fausta sint habita. Breviter Plin. II, 55: *Laeva fulmina prospera existimantur, quoniam laeva parte mundi ortus est*. Ex interpretatione fluxit, quod hoc loco quidam habent, *laeto* aut *laeta*; unus *dextra*. Etiam Aeneid. II, 692: *subitoque fragore Intonuit laevum*. Sed supra III, 369, aliter Iupiter promissis fidem addit: *Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit*.

837. *Celer*, unus e sociis Romuli et praefectus operi, τὶς τῶν ἑταίρων, et ἐπιστάτης τῶν ἔργων, secundum Plutarch. et Dionysium. — Is *urget opus*; itaque Lenzius putat, eum a celeritate operis perfecti nomen accepisse; Plutarchus contra auctor est, velaces ab eo dictos esse *celeres*. — In voce. *factam vomere fossam* variant MSS: *factos sulcos, versam terram, pressam terram*. — Regii codices habent *factam fossam*; hanc lect. vulgat. mutare temerarium putavit Burmannus, quia paulo ante *fossa fit ad solidum*. Lem. — Remus, indignans, quod dolo circumventus esset a fratre, et risit, et impedivit, et transiluit muros; Dionysius dicto loco. Secundum eumdem *Celer* tum forte stabat in muro. — *Rutrum*, rusticum instrumentum et ad fodiendum et ad subigendum, de quo No-

Ille premit duram sanguinolentus humum.
Haec ubi rex didicit, lacrymas introrsus obortas
  Devorat, et clausum pectore vulnus habet.
Flere palam non vult, exemplaque fortia servat;
  Sicque meos muros transeat hostis, ait.
Dat tamen exsequias: nec iam suspendere fletum
  Sustinet; et pietas dissimulata patet.
Osculaque applicuit posito suprema feretro;
  Atque ait: Invito frater ademte, vale.
Arsurosque artus unxit; fecere, quod ille,
  Faustulus et moestas Acca soluta comas.
Tum iuvenem nondum facti flevere Quirites;
  Vltima plorato subdita flamma rogo.

nius et Varro. *Rutro* Remum esse occisum, et alii auctores narrant, quos laudant Neapol. et Heinsius; Dionysius σκαφείῳ aut σκαφίῳ habet. Noster in Ibide 635, pro *rutro* omnino *rustica tela* memorat. — *Occupat*, ut I, 675, *Occupat Alcides* clava; et XII, Met. 343: *conantem stipite querno Occupat Aegides*.

845. Etiam Floro I, 1, 6, *dubium videtur, an iussu fratris* occisus sit. Apud Livium contra Romulus ipse iratus eum interficit, additis verbis, quae Ovidius 848 respexit: *Sic deinde, quicunque alius transiliet moenia mea*. Noster id sedulo agit, ut facinus illud velet, Romulumque a ferocia defendat. Non ita Cicero Off. III, 10: *Species enim utilitatis animum pepulit eius; cui quum visum esset utilius, solum quam cum altero regnare, fratrem interemit*. Cum sqq autem confer V, 451, ubi hoc argumentum continuator. — Verbis *lacrymas ... devorat* Noster vim gravissimi doloris etiam XI Met. 635 descripsit. Moerore illo actus Romulus semetipsum interfecisset, nisi eum Laurentia precibus deterruisset; Dionysius dicto loco. — *Exempla fortia servat*; sequitur exemplum virorum fortium in devorandis lacrymis et in dolore intus claudendo. Interp. gallicus aberravit a mente poëtae, quum Romulum putat exemplum legis servandae proponere voluisse. — Dubitat Heinsius an veteres *dare exsequias* dixerint; suadet igitur aut *dat inferias*, aut *it exsequias*, quia in cod. Mazarin. erasa erat vetus lectio, et restabat litera *I*. De *inferiis* quidem sermo hic esse non potest: tum nimis tenue esset, eum *isse exsequias*; melius ipse eas instituit; *dare* autem pro facere, parare, concedere ponitur.

852. *Ademtus*, qui invito ereptus est; sic *ademtus Hector* Horatius II, Od. 4, 10; et *ademtus mystes* Od. 9, 10. — De *unctione artuum* vid. Bentleium ad Horatium Epod. XVII, 11. — *Faustulus* secundum alios in certamine periit. — *Acca*, Laurentia, quae a Plutarcho *Acca Larentia* vocatur; vide ad III, 55. — *Nondum fa-*

Vrbs oritur, quis tunc hòc ulli credere posset?
  Victorem terris inpositura pedem.
Cuncta regas; et sis magno sub Caesare semper;
  Saepe etiam plures nominis huius habe:
Et quoties steteris domito sublimis in orbe,
  Omnia sint humeris inferiora tuis.
DICTA Pales nobis: idem Vinalia dicam:
  Vna tamen media est inter utramque dies.
Numina vulgares Veneris celebrate puellae:
  Multa professarum quaestibus apta Venus.
Poscite ture dato formam, populique favorem;

cti Quirites. Sic solet Ovidius res aut homines ab iis, quae serius evenerunt, designare; II Metam. *nondum Oeagrius Haemus.* — *Vltimam* Lenzius explicat ultimo loco, post reliquos exsequiarum ritus; immo *ultima*, *suprema*, *sera* dicuntur, quaecumque fiunt in honorem mortui; sic paulo ante *suprema oscula.* Humatus autem Remus est in Remuria monte.

857. Confer I, 515 sqq. — *Victorem ... pedem*, cui terrae subiectae erunt et parebunt. Sumta formula a consuetudine antiquissima, qua victores victis pedem imponere solebant, quam etiam Turnus in exanimum Pallanta servat; conf. Virgil. Aen. X, 495. — *Et quoties* etc. Insignis est proceritas eius, qui non capite tantum, sed *humeris* quoque supereminet omnes, ut Diana Nymphas, Musaeus (Aen id. VI, 668) reliquam turbam. Hoc idem translatum ad urbis Romanae altitudinem declarandam.

863-900. IX *Kalend. Maias Vinalia* in honorem Iovis, aut, ut vulgo putabant, Veneris. Masurius apud Macrobium, Saturn. I, 4: *Vinaliorum dies Iovi sacer est, non, ut quidam putant, Veneri.* Varro de Ling. Lat. V: *Vinalia a vino: hic dies Iovis, non Veneris.* Errore illo Graecis dicta sunt Ἀφροδίσια et Plutarcho Quaest. Rom. pag. 145 Reisk. — *Veneralia.* Noster ubi meretrices excitavit ad festum illud in Erycinae Veneris templo celebrandum, originem festi narrat.

866. *professarum*) Hoc referunt eo, quod feminis Romanis vulgare corpus licebat, ubi id *professae* erant apud Aediles, quo facto, inter togatas numerabantur, de quibus supra vers. 134. Vide Sueton. Tiber. 35; Tacit. Annal. II, 85, ibique Lipsium; sed Herald. ad Arnobium adv. Gentes, pag. 133, coniungit *multa professarum*, monetque *multa* et τὰ πολλὰ dictas esse voluptates venereas. Non tamen hoc approbavit Heinsius, qui aut *multa Venus* coniungit, aut *multa* in *culta* mutari vult; quae coniectura non mala est. Celebrate Venerem, nam *culta*, si celebratur, apta est quaestibus. — *Ture dato* maxime coli solebat Venus; Horatius I, Od. 30, 2. — *Poscere* solemne de precantibus. — *Ioco*, lusu Venereo. Passim apud Nostrum *verba apta ioco.*

Poscite blanditias, dignaque verba ioco:
Cumque sua dominae date grata sisymbria myrto,
Textaque composita iuncea vincla rosa.
Templa frequentari Collinae proxima portae
Nunc decet: a Siculo nomina colle tenent.
Vtque Syracusas Arethusidas abstulit armis
Claudius, et bello te quoque cepit, Eryx:

Hoc loco vulg. *loco*, quae varietas etiam I, 395. — *Sisymbrium* etiam thymbraeum appellatum. Quod in sicco nascitur, id odoratum est, et a veteribus coronis inserebatur; Plin. XX, 91. De coronis e *myrto*, Veneri sacra, res nota; Horatius I, Od. 4, 9; 38, 5; II Od. 7, 8; Tibullus I, 10, 27. — De *iunci* generibus vide Plinium XXI, 69 sqq. In iis quaedam odorata, quorum odor vicinus nardo. Iis *vinciebantur* et *rosae* in serta. Sertis autem et Dii ante rem sacram ornabantur; Horatius III, Od. 23, 15: *Parvos coronantem marino Rore Deos fragilique myrto*. Caeterum poeta hic cumulavit verba, et sono imitari voluit illud Virgilii, *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*; Eclog. II, 50.

871. Templum Erycinae Veneris prope *Collatinam portam* Ovidius etiam Remed. 549 memorat; atque illud ipsum, bello Ligustino a Lucio Porcio cons. votum, a L. Porcio, L. F. Licinio duumviro, ad portam Collinam dedicatum fuisse Livius XL, 34, narrat. Adde Strabonem lib. VI. Eadem autem dea in *Eryce*, monte Siciliae supra Drepanum, templum habebat nobilissimum a Troianis conditum; Aen. V, 759: de quo locus classicus apud Diodor. Siculum lib. IV extr. Vide Heynii Excurs. II ad illum Aeneid. librum. E Sicilia autem Erycina Venus iam prius *translata* erat Romam, tempore belli Punici secundi. Ann. V. c. 535 enim, quum peccatum esset a C. Flaminio cos. decemviri *libros Sibyllinos* adire iussi sunt, ut quae piacula irae Deorum essent, cognosceretur. Ii, inspectis libris fatalibus, inter alia retulerunt et haec: *aedes Veneri Erycinae ac Menti vovendas esse*; Livius XXII, 9. Mox aedes illae votae sunt. Veneris Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit, Mentis T. Otacilius praetor: ibid. 10. Iidem viri anno 537, duumviri creati sunt aedibus illis dedicandis; Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae dedicavit. Ambae in Capitolio erant, canali uno discretae; Livius XXIII, 31. Iam Neapolis putat, Ovidium duo templa Veneris diversa confudisse, quasi templum ad Collinam portam iam tempore belli Punici dedicatum esset. Mihi vero distinxisse distinguenda videtur. Primum de templo ad Collatinam portam loquitur, deinde obiter de prima illius Deae translatione. Sed et alius erroris Ovidium Neapolis coarguit. Templum antiquius anno 537 dedicatum est; sed *Syracusae* anno 540 demum a *Claudio* Marcello captae; Livius XXV, 31. Fortasse tamen Noster, more poëtarum, a parte bellum Punicum secundum indicare voluit. — *Tenent*, pro *tenet* ex pluribus. — *Abstulit*, cepit, et militi diripiendas dedit. — *Eryx* e primo maxime bello notus;

Carmine vivacis Venus est translata Sibyllae;
  Inque suae stirpis maluit urbe coli.
Cur igitur Veneris festum Vinalia dicant,
  Quaeritis, et quare sit Iovis ista dies?
Turnus, an Aeneas Latiae gener esset Amatae,
  Bellum erat: Etruscas Turnus adoptat opes.
Clarus erat, sumtisque ferox Mezentius armis;
  Et vel equo magnus, vel pede maior erat.
Quem Rutuli Turnusque suis adsciscere tentant
  Partibus: haec contra dux ita Tuscus ait:
Stat mihi non parvo virtus mea: vulnera testes;
  Armaque, quae sparsi sanguine saepe meo.
Qui petis auxilium, non grandia divide mecum

inde enim Hamilcar praesidium, quod ibi clausum, deducere coactus fuerat; Livius XXI, 10. 41. — De *vivace Sibylla* vide ad III, 534; *Cumaea anus* vocatur IV, 158.

879. Cum *Aenea* advena Latinus rex usture et pacem iunxit et affinitatem, Lavinia filia in matrimonium data. *Turnus*, Rutulorum rex, cui *Amata*, Latini coniux, favebat, sponsam sibi ereptam dolens, arma infesta Latino intulit, victusque ad *Mezentium*, Etruscorum regem aut Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus vocat) confugit. Caere ille (olim Agylla) imperitabat, oppido haud longe a Tiberi opulento, quod Dionys. Halic. III, 58, εὐδαίμον καὶ πολυάνθρωπον vocat, unde Tarquinii Prisci tempore magnus exercitus exierit. Sed et nunc *equo*, equitibus, et *pede*, peditibus, valens erat; cf. Livii I, 2, qui et ipse de magnis Mezentii opibus agit. Virgil. Aeneid. VIII, 478: *Saxo incolitur fundata vetusto Vrbis Agyllinae sedes: ubi Lydia quondam Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.* Vid. et Dionys. Halicarn. I, 64 sq; Iustinum XLIII, 1. — *Adoptat*, adsciscit, sibi adiungit, vi propria vocis *optare*, quae eligere significat. Id autem Heinsius ex uno Zulichemiano adoptavit. Nam caeteri *adorat* exhibent, quod et ipsum ferri posse Taubnerus censet. Eidem placet, quod Iunianus habet, *vel equo dubium, vel pede*. — *Testes* a manu prima Mazar. et tres alii habent, idque elegantius Heinsio videbatur vulgato *testor*, quod Mitscherlich. revocavit, et quod minus durum Taubnerus iudicat. Alterum Heinsius locis pluribus testatur.

887. Memoria exilis rei servata est inter vetrres, sed varie. Plinius XIV, 14: *M. Varro auctor est, Mezentium, Etruriae regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse, vini mercede, quod tum in Latino agro fuisset.* Secundum L. Caesarem et A. Postumum, quos Auctor de Orig. Gent. Roman. cap. 14 sqq, laudat, et secundum

Praemia, de lacubus proxima musta tuis.
Nulla mora est operae: vestrum dare; vincere nostrum est.
Quam velit Aeneas ista negata mihi!
Annuerant Rutuli. Mezentius induit arma:
Induit Aeneas, alloquiturque Iovem:
Hostica Tyrrheno vota est vindemia regi,
Iupiter, e Latio palmite musta feras.
Vota valent meliora: cadit Mezentius ingens,
Atque indignanti pectore plangit humum.
Venerat Autumnus calcatis sordidus uvis:
Redduntur merito debita vina Iovi.

Dionysium I, 65, Mezentius Latinos Lavinii obsessos ita in deditionem accipere voluit, ut omne vinum Latini agri quotannis sibi inferretur. At Ascanii, qui patri successerat, auctoritate, vino ex omni vindemia Iovi voto consecratoque, Latini urbe eruperunt, interfectoque Lauso, Mezentium fugarunt. Quae hi de Ascanio narrant, ea Plutarchus, Quaest. Rom. pag. 115, ad Aeneam refert. Macrobius Saturn. III, 5, e Catonis Origg. rem sic narrat: *Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant, et Latinos omnes, similis imperii metu ita vovisse: Iupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio, ut ei nos victores facias.* Hinc addit, illum propterea a Virgilio *contemtorem Deorum* esse dictum. Vide omnino Heynii Excurs. III ad Aen. VIII.

888. *Lacus*, vas torculari suppositum, in quod mustum defluit; Plin. IX, Ep. 20, 2, *gustare de lacu mustum.* — *Nulla ... operae*, ne diu fluctuetis, quid faciendum sit. Olim edebatur *operi.* — *Quam velit* etc. argumentum grave movendi. Simile est illud Aen. II, 104: *Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae!* Cf. II, 694.

894. Heins. ex Petaviano *feras* praetulit, quia voventis est; caeteri *feres.* Etiam futurum in votis poni solet; quin hoc praestare Krebsius putat. — *Ingens* vel corpore, quali sunt heroës veteres, vel opibus. — *Plangit humum*; sic passim de morientibus e vulnere; III Met. 125: *sanguineam trepido plangebant pectore matrem*; Aen. X, 720: *calcibus atram Tundit humum exspirans.* Apud Dionys. Halic. dict. loc. Mezentius, pace impetrata, in Latinorum amicitia constanter permansit; sed Aeneid. X extremo, *Undanti animam diffundit in arma cruore.* — Pro *sordidus* Arondel. Petavian. et tres alii *horridus.* Hoc sane opponitur culto, nitido; sed illud melius. Etiam II Met. 21, haec ipsa verba *calcatis sordidus uvis* leguntur; Virgil. Georg. II, 8: *tingere crura musto.* — Noli *vina* ex Ambrosian. Gott. et duobus aliis in *vota* mutare. — Quae quis vovit, ea *debere* dicitur; Horatius III, Od. 27, 30: *debita Nymphis corona*: Tibullus IV, 4, 23: *Quum debita reddet Certatim*

Dicta dies hinc est Vinalia: Iupiter illam
  Vindicat, et festis gaudet inesse suis.
Sex ubi, quae restant, luces Aprilis habebit,
  In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustra pecudem quaeres Athamantidos Helles;
  Signaque dant imbres, exoriturque Canis.
Hac mihi Nomento Romam quum luce redirem,
  Obstitit in media candida pompa via.

sanctis laetus uterque focis. Caeterum Plutarchus dicto loco, etiam hoc tradit, illo die multum vini effundi ad templum Veneris.

901–904. VII *Kalendas Maias*, sive die 25 *Aprilis*, *Ver medium*, *Arietis occasus*, *imbres*, *exortus Canis.* Plura igitur memorabilia babet illa dies. — *Sex ubi*, *quae restant* etc: id est, quo sex dies Aprilis restant. — *Ver medium* Columella in ipso Palilium die XI Kalend. ponit, initium eius die 9 Februarii; II, 150. Arietem hic quoque, ut vs. 715, e fabula circumloquitur, quam III, 851 sqq, narravit. — *Signa dant*, ostendunt se, cadunt, ut I, 315. — *Canem* hoc die non exoriri, sed occidere, et Ovidium lapsum esse, certatim mouuerunt interprett. Columella XI, 2: *Pridie Kalendas Maias Canis se vespere celat.* Farnesianus tamen cod. hoc loco, *occidit atque Canis*, pro quo Taubnerus malit, *occideritque Canis.* Neapolis vero aliter succurrere huic loco volebat, quum suaderet, *effugietque Canis.*

905. *Robigalia* ad avertendam a frugibus robiginem. De bis Plinius XVIII, 69, §. 3: *Tria tempora fructibus metuebant* prisci, *propter quod instituerunt ferias diesque festos*, *Rubigalia*, *Floralia* (de quibus mox vs. 943) *Vinalia* (quae vers. 863). *Rubigalia Numa instituit anno regni sui XI*, *quae nunc aguntur ad VII Kalend. Maii*, *quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat sole Tauri partem decimam obtinente*, *sicut tunc ferebat ratio*; *sed vera causa est*, *quod post dies undeviginti ab Aequinoctio verno per id quatriduum*, *varia gentium observatione*, *in IV Kal. Maii Canis occidit*; *sidus et per se vehemens*, *et cui praeoccidere Caniculum necesse sit.* Varro de Ling. Latin. V, pag. 47: *Robigalia dicta a Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur*, *ne robigo occupet segetes.* Adde eumdem de Re Rust. I, 1, 6; Columellam X, 343; ad quae loca vide Schneider. Disputant autem utrum *rubigo*, an *robigo* scribendum sit. Pro *Robigine* Dea, alii *Robigum* Deum habent, ut Varro, Festus, ac Servius ad Georg. I, 151, ubi haec notat: *Inde et Robigus Deus*, *et sacra eius septimo Kal. Maias Robigalia appellantur.* Caeterum Graeci Deos ἐρυσιβίους habebant ad avertendam robiginem.

Hac mihi... via) Similia figmenta vs. 685, et III, 541. — *Nomentum*, Sabinorum oppidum, a quo via Nomentana dicta, quae incipiebat a Viminali porta; Servius ad Aen. VI, 773; VII, 712. Ea ducebat in *lucum Robiginis.* — Olim *candida turba* ede-

Flamen in antiquae lucum Robiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.
Protinus accessi, ritus ne nescius essem.
Edidit haec Flamen verba, Quirine, tuus:
Aspera Robigo, parcas Cerealibus herbis;
Et tremat in summa laeve cacumen humo.
Tu sata sideribus coeli nutrita secundi
Crescere, dum fiant falcibus apta, sinas.
Vis tua non levis est: quae tu frumenta notasti,
Moestus in amissis illa colonus habet.
Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres;

batur, quam Neapolis de flaminibus capiebat, quorum fuerint vestes candidae; sed sive *turba* legas, sive cum Heinsio e MSS., primo Ambrosian. Mazar. et septem vel octo aliis, *pompa*, omnis coetus intelligitur ad sacra procedentium; etiam Tibullo II, 1, 15, *candida turba* est familia, quae agnum in Ambarvalibus ad aram comitabatur; vide ad I, 79; II, 654. — *Antiquae*, inde a Numae temporibus cultae. — De immolatione *canum* vide ad I, 389. In Robigalibus catulus rufus et lactens offerebatur; Columella X, 342, qui nihil de ove habet. Etiam ante Catulariam portam ad placandum Caniculae sidus, frugibus inimicum, rufas canes esse immolatas, e Festo discimus. — *Flamen* autem *Quirinalis* haec agebat, ut Flamen Dialis Lupercalis II, 282.

911. Accedit Ovidius, dum Flamen precationis carmen peragit, quod ita est conceptum, ut omnes festi illius causas indicet. Tales precum formulas plures et Noster et Tibullus habent; eaeque substitui poterant rudibus priscorum carminibus; confer cum his I, 676 sqq. — *Aspera* et 921, *scabrae* manus Robiginis ab effectu, quia et fruges et ferrum scabrum asperumve reddit: Virg. Georg. I, 495: *Exesa inveni et scabra robigine pila.* Confer supra I, 687. — *Cereales herbae*, ut *Cereales culmi*, Virgil. Georg. II, 517. — *Tremunt* culmi, quos ventus mulcet. — *Laeve*, sive *leve* recte Heinsius pro *lene* MSS. nonnullorum auctoritate restituit. *Laevia* opponuntur scabris. Vnus Moreti interpretatur *sine robigine*. — *Secundi*, quod Arondel. Francofurt. et plerique vetustiores agnoscunt, melius est, quam caeterorum *secundis*, quod Gesenius servavit.

916. In morbis segetum etiam Virgil. I, Georg. 160, *malam robiginem* memorat, et Plinius XVIII, 45, *maximam segetum pestem* vocat. Est autem robigo, ἐρυσίβη, μίλτος, pulvis rufus et glutinosus culmos adedens et enecans, quod vitium in vitibus et arboribus *carbunculus* dicitur. — *Notare* et inficere, et laedere significat. — Vim mali Noster per comparationem adeo illustrat. *Venti*; Virgilius Georg. I, 444: *Vrget ab alto Arboribusque satisque Notus pecorique sinister*; et viderat idem ipse vs. 318: *Omnia ventorum concurrere proelia*,

Nec sic marmoreo pallet adusta gelu;
Quantum, si culmos Titan incalfacit udos.
Tum locus est irae, Diva timenda, tuae.
Parce, precor, scabrasque manus a messibus aufer;
Neve noce cultis: posse nocere sat est.
Nec teneras segetes, sed durum contere ferrum:
Quodque potest alios perdere, perde prior.
Vtilius gladios, et tela nocentia carpes:
Nil opus est illis: otia mundus agat.
Sarcula nunc, durusque bidens, et vomer aduncus,
Ruris opes, niteant: inquinet arma situs:

Quae gravidam late segetem ab radicibus imis Sublime expulsam eruerint. — *Vrere* de frigore I, 680, in precibus similibus, quas cum his conferas. Vnde malum frugibus frigore illatum et *uredo* dicitur. — *Marmoreum* propter colorem album pruinae, et niveum. — *Pallere* de colore flavo, quem trahunt fruges frigore morsae; I, 688, de hac robigine, *Nec vitia coeli palleat aegra seges.* — *Si culmos* etc. ipsam robiginem intellige; Plin. XVIII, 68, 3: *Plerique dixere, rorem inustum sole acri frugibus rubiginis causam esse, et carbunculi vitibus: quod ex parte falsum arbitror, omnemque uredinem frigore tantum constare, sole innoxio.* Humorem tamen non exclusit; nam ib. 20, §. 3: *ros robiginem facit*, et 44, §. 2: *Frequentissima haec in roscido tractu convallibusque, ac perflatum non habentibus.*

921. *Aufer*; retine; veteres, quae mala remota esse a se cuperent, ea in alios detestabantur; Horatius I, Od. 21, 13. Hoc igitur sensu ductus, etiam Ovidius Robiginem precatur, ut vim suam in *ferro* potius exserat propter abusum illum, de quo ad vs. 405, et propter quem crebro in ferrum invehitur. Sed dubites, utrum *contere*, an *amplectere* praeferas. Illud Burmann. ex primo Ambros. et Laeti cod. recepit, ut sit graecum δαμᾷν, hoc caeteri tuentur, defendit Krebs. atque Mitscherl. et Gesenius servarunt; neque Taubnero displicebat. Mihi vero *amplectere* nunc nimis lene, neque verbis *noce*, *perde* et *inquinet* satis conveniens esse videtur. — *Prior* habent duo Vatic. Vrsin. et Statii; vulgo *prius*; alii *precor*. — *Carpere* bene de robigine, paulatim absumere, rodere. — *Otia agere*, pace frui, bona locutio; I, 68: sed revocavi *agat*, qui modus optantis etiam Taubnero magis placebat, quam vulgatum *agit*. Generaliter nunc loquitur; neque mundus semper otia agit. Adde, quod coniunctivi modi sequuntur, *niteant*, *inquinet* etc.

927. Similia apud Tibullum I, 11, 49: *Pace bidens vomerque nitent* (alii *vigent*); *at tristia duri Militis in tenebris occupat arma situs.* — *Sarculum* instrumentum rusticum, quo purgantur agri, I, 699. — *Durus*, gravis, ut Horatius I, Satyr. I, 28, *durum aratrum.* A gravitate noti bi–

Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,
  Adstrictum longa sentiat esse mora.
At tu ne viola Cererem; semperque colonus
  Absenti possit solvere vota tibi.
Dixerat: a dextra villis mantele solutis,
  Cumque meri patera turis acerra fuit.
Tura focis vinumque dedit, fibrasque bidentis,
  Turpiaque obscoenae, vidimus, exta canis.
Tum mihi, Cur detur sacris nova victima, quaeris?
  Quaesieram: causam percipe, Flamen ait.
Est canis, Icarium dicunt, quo sidere moto
  Tosta sitit tellus, praecipiturque seges.
Pro cane sidereo canis hic imponitur arae;

dentes, sive rastri; Terentius Heaut. I, 1, 40. — *Situs* pro robigine. — *Vomer*; unus *vomis*, quae varietas et alibi. — *Ducere*, aducere, quod plurimi MSS. habent. — *Adstrictum*, robigine adhaerens vagiune. Caeterum confer cum hoc loco I, 699-704.

933. *Mantele*, erat laneum, habebatque in superficie texti *villos*, sive lanuginem, cirros, unde *villosa mantelia* commemorantur, λάσια χειρόμακτρα. Nobiliores curabant, ut mantele, *villis tonsis*, esset laeve ac molle. Talia mantelia Aristaeo Nymphae ferunt germanae apud Virgil. Georg. IV, 377. — Pro *a dextra* Prisciani lib. VI, pag. 681, *ad dextrum*; ita et unus Neapolis cod. Quidam *at dextra*. — *Fibrae* omnino exta. — *Obscoena* canis nunc non dicitur ab ululatu, qui mali in auspiciis ominis, (quamquam Virgil. Georg. I, 470, sic capi potest) sed quia canis veteribus symbolum impudentiae. Hinc et exta eius *turpia*. Etiam Plin. II, 5, *Obscoena animalia*. — *Nova*, inusitata.

936. *Icarus*, sive *Icarius*, Atheniensis, Erigone, eius filia, et Maera canis inter sidera relati sunt, ita ut Icarus Bootes, Erigone Virgo et Maera Canicula sive Procyon esset; Hygin. fab. 130; Poët. Astron. II, 4; Apoll. III, 14, 7. Iam terra australia, Sirio inprimis, stella in Cane maiore, *moto*, id est, orto, aestu intolerabili premitur; Virgil. Georg. IV, 425: *Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos Ardebat*. Et ad Sirium placandum plures populi sacra faciebant; Apollonius Rhodius II, 500. Vide Interp. ad Virgil. Georg. I, 14. Sed illam vim torrendi etiam Caniculae, sive Procyoni poetae tribuunt; Horatius III, Od. 13, 9: *Flagrantis atrox hora Caniculae*; XXIX, 18: *Iam Procyon furit*. — *Tosta* multo gravius, quam, quod alii habent, *tota*. — *Praecipi* dicitur *seges*, quando ante maturitatem arescit: quam formulam Heins. Columellae exemplis confirmat; Calpurnius Eclog. IV, 115, sic *praefocari* dixit: *nec praefocata malignum Messis habet lolium*. Vide Wernsdorfium ad Gratii Cyneg. vs. 388. Male igitur alii *praeripitur*. Et

Et, quare pereat, nil nisi nomen habet.
QVVM Phrygis Assaraci Titania fratre relicto,
  Sustulit immenso ter iubar orbe suum:
Mille venit variis florum Dea nexa coronis;
  Scena ioci morem liberioris habet:
Exit et in Maias sacrum Florale Kalendas.
  Tunc repetam; nunc me grandius urget opus.
Aufert Vesta diem: cognato Vesta recepta est

Gesenius etiam alteri lectioni eamdem vim tribuit, ut *praecipitur* sit, quasi praecipitur agricolae. Fruges a Canicula affectae φυτὰ ἀστροβόλητα dicebantur, affectio ipsa ἀστροβολία et *sideratio*.

943-954. IV *Kalend. Maias* sive die 28 *Aprilis*, *Floralia incipiunt*, *et Vesta in palatium translata est.* De *Floralibus* Plin. XVIII, 29: *Itaque iidem Floralia IV Kalend. eiusdem Maii instituerunt*, *urbis anno* 516 *ex oraculis Sibyllae*, *ut omnia bene deflorescent.* Numeros anni corruptos esse, Neapol. et Harduinus docuerunt; Velleius enim I, 14, 8, ubi narravit, Torquato Semproniоque css. colonos missos esse Brundisium, et post triennium Spoletium, addit: *quo anno Floralium ludorum factum est initium.* Id ergo incidit in annum 513.

(*Quum — relicto*) Similiter fere I, 461: *Proxima prospiciet Tithono nupta relicto.* Nunc *Titania* vocatur Aurora, quia Hyperionis, Titanum unius, filia, Phoebi et Lunae soror. Tithonus, coniux eius, secundum Diodorum Sicul. Hygin. fab. 270, Apollod. et alios, fuit Laomedontis filius; secundum Servium ad Aen. VI, 493, eius frater. Laomedontis pater fuit Ilus, *Assaraci* frater. Sic ergo apparet, quo sensu hoc loco *fratris* nomen capiendum sit; sed *Assaracum* inserere voluit, quia ille in Aeneae, atque adeo et Augusti maioribus erat: vide ad vs. 34 et 123. Olim autem hoc loco edebatur, non *Titania*, sed *Tithonia.* Aurora sane *Tithonia coniux* vocatur III, 403; Aeneid. VIII, 384: sed non simpliciter *Tithonia* dici potest; sic enim patronymice capiendum esset. Heinsius igitur et hic et multis aliis locis, ubi hoc occurrit, *Titania* substitui voluit; et hoc loco Puteanus et unus Moreti eius coniecturam confirmant. — *Immenso orbe*; sex, *immenso ore*; Puteanus *emerso orbe*; Heins. legi vult *emerso ore*, quod et mihi placet; Vlitius legebat *emenso.* — *Necti coronis*, ornari coronis nexis; Aeneid. V, 309: *Flavaque nectentur oliva.* Sed de hac Dea, de Floralibus, de *iocis liberioribus* vide V, 183 sqq, in quem locum poëta illa omnia distulit. *Liberiores ioci* potius lascivi erant, ut ad V, 331, videbimus. — *Exeunt* in tempus quoddam, quae ad id durant; Plinius II, Epp. 11, 18: *Exierunt probationes in tertium diem.* Floralia durarunt in diem tertium Maii. *Exire* sic etiam V, 189, pro quo 185, *transire* positum. — *Sacrum* habent vetustiores; caeteri *festum*.

949. Anno V. c. 741, die 6 Martii, Augusti titulis honos pontificis maximi accessit; III, 415 sqq. Sed quum ita esset institutum, ut pontifex maximus in domo publica iuxta Vestam

Limine: sic iussi constituere patres.
Phoebus habet partem; Vestae pars altera cessit:
Quod superest illis, tertius ipse tenet.
State Palatinae laurus, praetextaque quercu
Stet domus: aeternos tres habet una Deos.

habitaret, Augustus Palatii sui partem publicam esse iussit, atque Vestae hoc die dedicavit; Dio Cassius LIV, 27: vide et Lipsium de Vesta cap. 4. — *Aufert*, sibi vindicat. — *Cognato*, quod Arondel. et quatuor alii agnoscunt, magis poëticum est, quam reliquorum *cognati*. Lucem autem hoc epitheton accipit ex III, 425: *Ortus ab Aenea tangit cognata sacerdos Numina*: cognatum, *Vesta*, *tuere caput*. Plurimus esse voluit poëta in laudando Augusto. — *Constituere patres*; factum enim hoc ex senatusconsulto; Verrius ad hunc diem: *Feriae ex S. C. quod eo die aedes et Vestae in domu Imp. Caesaris Aug. pontificis maximi dedicata est Quirinio et Valgio coss.* — Pro *iussi patres* undecim habent *iussi senes*, multi *iusti senes*. Inde Mitscherlichius quem Gesenius secutus est, *iusti patres*. Equidem non ausim dicere, utrum verius; etenim poëta et memorare potuit, patres id *iussos* fecisse, et laudare patres a iustitia. — *Phoebus habet partem*, in alia palatii parte templum est Apollinis Palatini, quod longe celeberrimum; vide Propertium II, 23. — De *lauris* et *corona querna* ante fores palatii I, 614. — *Praetexta* dictum ut V, 567: *Augusto praetextum nomine templum*. Quae enim in anteriore parte ornata sunt aliqua re, ea *praetexta* dicuntur; Seneca Epp. 89: *Fluminum ripas aedificia praetexunt*. Plinius panegyr. 52, 1: *postibus praetexi*; de iis, quorum statuae ante fores collocantur: vide ibi Schwarzium. — *Aeternos Deos*; III, 421: *Ignibus aeternis aeterni numina praesunt Caesaris*, ubi vide notam.

LIBRI QVINTI

ARGVMENTVM

Tres sententiae de nomine Maii, 1–110. Ortos Capellae et origo, 111–128. Praestites Lares, eorumque ara constitota, 129–146. Bonae Deae templum, 147–158. Argestes ventus et Hyadum tam ortus, quam origo, 159–182. Ludi Florales, fata, potentia, cultus Florae apud Romanos, ratio Floralium; his inserta fabula de Martis ortu, 183–378. Centauri sideris ortus et fabula de Chirone, 379–414. Lyrae et Scorpii ortus, 415–418. Lemuria nocturna et Remi sepultura, 419–492. Orionis occasus, natales, relatio inter sidera, 493–544. Templum Martis Vltoris, Crassi clades signa, a Parthis relata, 545–598. Pleiadum ortus et aestatis initium, 599–602. Tauri sideris ortus et origo, 603–620. Simulacra scirpea de ponte mittuntur; Hercules in Latio, 621–662. Hymnus in Mercurium; eius festum; preces mercatorum ad eum, 663–692. Sol transit in Geminos; horum origo, Pollucis et Castoris pugna cum Lynceo, 693–720. Agonalia iterum; Canis sideris ortus, 721–724. Tubilustria, 725, 726. Quatuor notae in Kalendario, 727, 728. Fortunae Publicae templum, 729–732. Bootes occidit, Hyades oriuntur, 733, 734.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM
LIBER QVINTVS

QVAERITIS, unde putem Maio data nomina mensi?
  Non satis est liquido cognita causa mihi.
Vt stat, et incertus qua sit sibi nescit eundum,
  Quum videt ex omni parte viator iter:
Sic, quia posse datur diversas reddere causas,
  Qua ferar, ignoro; copiaque ipsa nocet.
Dicite, quae fontes Aganippidos Hippocrenes,

1–110. Missa praefatione, statim de *Maii nomine* dicit; resumit autem et latius tractat, quod I, 41, verbo tetigerat. Quaestioni huic grammaticae plurimum dignitatis et gratiae addidit. Musas invocat, ut sibi nominis causam aperiant, et, quum tres potissimum causae ferrentur, ipsas Musas inter se dissentientes fingit, et tres ita inducit, ut sententiam deinceps dicant; ipse autem sub finem iudicium suum cohibet: ita loco huic dramatis formam dedit. Simile ei est exordium lib. VI.

1. *Quaeritis — mensi?* Sic et alibi viam sibi pandit ad argumentum aliquod tractandum; II Metam. 512, Iuno ad Deos marinos, *Quaeritis, aethereis quare regina Deorum Sedibus huc adsim?* — *Liquido*, certo, ut nil dubitationis restet. Etiam Macrob. I, Sat. 12, fatetur, de nomine *inter auctores latam dissensionem esse.* — Quod IV, 784, tenuiter dixit, *Turba facit dubium, coeptaque nostra tenet*, id nunc similitudine quadam exornat, *Vt stat* etc. — Pro *qua* alii *quo*, solemni varietate. — *Posse datur*, res talis est, ut possim; facultas mihi est.

7. Pegasus, e sanguine *Medusae* ortus (IV Metam. 784) *Hippocrenen* ungula rupit. Ibid. V, 275. Interpr. gallicus hunc fontem et *Aganippida* (sic ille) pro eodem habet. Immo *Aga-*

Grata Medusaei signa tenetis equi.
Dissensere Deae; quarum Polyhymnia coepit
Prima: silent aliae; dictaque mente notant:
Post chaos, ut primum data sunt tria corpora mundo,
Inque novas species omne recessit opus;
Pondere terra suo subsedit, et aequora traxit;
At coelum levitas in loca summa tulit.

nippe alius fons Musarum et Apollinis in Helicone, isque ad Musarum lucum tendentibus ad laevam; Pausan. Boeot. pag. 766. Itaque V Met. 312: *Fons Medusaeus* et *Hyanthea Aganippe* diserte distinguuntur. Inde Musae *Aganippides* dicuntur, et *Aganippis Hippocrene* nil est, nisi Hippocrene Musis sacra. — *Signa*, vestigia. — *Grata* Heinsius in *Grata* mutari volebat; sed locorum, quos coniecturae confirmendae causa adtulit, longe alia est ratio. Et *grata* optime se habet, quibus oblectautur, unde hauriunt Musae. Eidem mox rectius videbatur, quod MSS. Iunianus et Bernensis habeut, *Adsensere Deae*, quia sequitur, *silent aliae*. Male; omnis locus sequens *dissensum* Musarum habet. Aliae *silebant* tantum, quamdiu *Polyhymnia* canebat. Franc. *dissedere*, quod Burmanno ut elegantius placebat. Porro Heinsius *Polymneia* scribi volebat, quia Graeci Πολυμνηΐα et Πολύμνεια· quod idem et apud Horatium I, Od. 1, 33, Aldo et Cruquio videbatur. Verum et ibi, et hoc loco atque vers. 53, MSS. in *Polyhymnia* conspiraut, (nisi quod postremo loco Francof. et Voss. *Polimnia*) utque etiam grammatici veteres illa sic laudant. Apud Virgil. Cir. 55 tamen edd. vett. *Polymnia*, quod ibi Heynio doctius ac verius videtur, ut Musa sit memoriae rerum servandae invigilans. — *Mente notant*, qui cupide aliquid audiunt, ut teneant; III, 178: *memori pectore dicta nota*; XIII Metam. 788: *auribus ausi Tulia dicta meis, auditaque mente notavi.*

11–54. Prima sententia, qua Maius a *Maiestate*, Honoris et Reverentiae filia, nomen habet. Macrob. Saturn. I, 12: *Sunt, qui hunc mensem ad nostros Fastos transisse commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Iupiter, a magnitudine ac maiestate dictus.* Haec igitur Noster ingenioso figmento allegorico, quod haud dubie poëtae antiquiori debet, exornavit.

Post chaos — equi) Ab initio rerum, a prima origine mundi, quam nobis per partes ostendit, ut I, 103; I Metam. 1 sqq; XV, 239. Confer et Tibullum IV, 1, 19–23. *Post chaos*, postquam e rudi illa mole mundus effictus erat. In illis locis Ovidius quatuor *corpora* aut *species*, id est elementa, cum Empedocle numerat, nunc *tria*; aëra enim et aethera *coeli* nomine complectitur. — *Opus*: quidam *onus*, quod non spernendum arbitror intelligitur enim chaos, quod I Metam. 8, *pondus iners* vocatur. Id *recessit*, sectum est. Pro his supra I, 107: *Ut semel haec rerum secessit lite suarum, Inque novas abiit massa soluta domos.* Pro *subsedit*, dicto loco, *sederunt medio terra fretumque solo*; Tibullus, dicto loco, *in immenso desedit aere tellus.* Haec XV Metam.

Sol quoque cum stellis nulla gravitate retentus,
Et vos Lunares exsiluistis equi.
Sed neque terra diu coelo, nec caetera Phoebo
Sidera cedebant: par erat omnis honos.
Saepe aliquis solio, quod tu, Saturne, tenebas,
Ausus de media plebe sedere deus.
Et latus Oceano quisquam deus advena iunxit;
Tethys et extremo saepe recepta loco est:
Donec Honos, placidoque decens Reverentia vultu
Corpora legitimis imposuere toris.
Hinc sata Maiestas; hos est dea censa parentes;

241, plane explicantur, *Pondere in inferius feruntur.* — De sole et luna *exsilire*, ut I Metam. de igne *emicare.*

17. Omnes pares erant dignitate. Hic miscet partes mundi et deos; illae enim e cosmogonia antiqua personae erant divinae. Lenzius putat, describi hic paritatem in conviviis deorum, et respexisse poëtam mores Romanorum in triclinio; quod ego non arbitror. Hoc unum vult, sedebant promiscue in conventibus. — De *plebe* Deorum, id est, Diis secundi ordinis, vide ad I Metam. 173. — *Oceanus*, unus ex Titanibus, Coeli et Terrae filius, adeoque *Saturni* frater. Ipse adeo et *Tethys* coniux in antiquissimis erant diis, quorum reverentia saepe deos movit; II Metam. 510. Antiquis terrarum incolis opponebantur, cum contemtu plerumque, *advenae*, id est, peregrini. Itaque poëta diis quoque antiquis *advenas*, novos et humiliores deos, opposuit. Lenzius putabat, plebeios ideo *advenas* dici, quia longius a Iovis palatio habitarint; I Metam. 173. Verum illa coeli domiciliorumque coelestium descriptio Saturni tempore nondum erat; neque a regis domo longius remoti *advenae* dici possunt. Heinsius metuebat, ut hic vers. esset ab Ovidii manu; Mazarin. *Nam latus Oceano quis quando leve tegebat;* multi *Nec latus.* Itaque idem legi volebat, *Nec latus Oceano, quamvis grandaeva, tegebat Tethys.* Audacter, nec satis feliciter. Vt paulo ante *Saturnus* et unus *de plebe*, sic nunc *Oceanus* et *advena* bene sibi opponuntur. Burmannus legeret: *Et latus Oceano, quamvis deus advena, iunxit*, addita hac interpretatione: licet et esset minorum gentium et adscititius quasi deus, qui longe stare ab Oceano deberet, sedit ille tamen eodem ordine, quo Oceanus. — *Recepta est*, sedes ei relicta est, caeteris iam considentibus.

23–34. Paulatim *honore* afficiebantur, *reverenterque* colebantur dii muneribus et meritis insignes; atque ita *maiestas* illis accessit; ex hac sententia praeclara allegoria effloruit. *Reverentia* bene describitur; ei enim *placidus vultus* convenit, isque *decorem* quemdam conciliat. — *Toros legitimos.* Lenzius intelligit lectos tricliuares pro sua cuique dignitate conve-

Quaque die partu est edita, magna fuit.
Nec mora; consedit medio sublimis Olympo
Aurea, purpureo conspicienda sinu.
Consedere simul Pudor, et Metus: omne videres
Numen ad hanc cultus composuisse suos.
Protinus intravit mentes suspectus honorum:
Fit pretium dignis; nec sibi quisque placet.
Hic status in coelo multos permansit in annos,
Dum senior fatis excidit arce deus.

nientes. Putem, his verbis concubitum legitimum, coniugium describi. — Neapolis praeferebat *composuere*; non bene. — *Hinc*, ex eo matrimonio, *sata Maiestas*. — *Censeri aliquid*, in censum deferre, atque adeo possidere, habere; I ex Ponto, 2, 138: *Est inter comites Marcia censa suas*, habuit inter comites. Ita et Cicero pro Flac. 32 et alibi. Male igitur et hoc loco interp. quidam, et Lipsius ad Taciti Annal. I, 5, putarunt, passivum *censeri* poni pro activo. Vide Gronovii Obs. IV, 3. Hanc nostram autem lect. Mazar. unus Farnesian. Mediceus et forsan Zulichem. a manu prima exhibent. Caeteri. *quae mundum temperat omnem*; quae sine dubio profecta sunt ab eo, qui aut veram lectionem non intelligebat, aut in exemplari suo erasam reperiebat. Krebsio tamen haec lectio verior videbatur, altera glossa. — *Quaque die* etc. Nempe maiestas non crescit ab exiguis initiis. — *Medio*, in arce Olympi, inde *sublimis*. — *Aurea* etc. de hoc ornatu vide ad lib. II, vers. 310, ubi *Maeonis aurata conspicienda sinu*.

29. Qui maiestate ornatus est, eum *metuunt* cuncti, id est, reverentur, coram eo timent aliquid facere *pudore dignum*; Livius XXII, 3: *non modo Patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens*. Hinc *Maiestati* assident *Pudor* et *Metus*. Lenzius comparat Hesiodi Εργ, 200; ubi Αἰδὼς καὶ Νέμεσις, Pudor et Nemesis, relictis hominibus, deos adeunt. Cf. ad versum 45. — *Cultus* Heinsius ex Vrsini codice recepit pro *vultus*; utraque lectio bona est. *Vultus* dicitur *componi*, quando affectionem quamdam animi prae se ferre incipit, idem animus affectionem illam sumens; exempla dedimus ad Plinium Epist. VII, 1, 6, ubi: *ad abstinentiam animum vultumque composui*. Sed et *cultus*, id est, vestitus, bene dicitur *componi*; Plinius IV, Ep. 11, 3: *Postquam se composuit, circumspexitque habitum*. Iam, qui alios reverenter adeunt, ii et vultum suum et cultum componunt, ut decorus sit. Etiam hoc figmentum egregium est.

31. *suspectus*, admiratio. — *Intrare*, ut alibi *subire*, de iis, quae oriuntur in animo. — *Fit*; duo, *fert*, quod Heinsio eleganter dictum videbatur, ut Tacit. Annal. XI, 6: *Vt, quomodo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat*. — *Status*, rerum conditio. — *Dum senior* etc. donec Saturnus in tartara missus est. — De *fatis*, ex quibus id factum, vide ad IV, 197.

Terra feros partus, immania monstra, Gigantas
  Edidit, ausuros in Iovis ire domum.
Mille manus illis dedit, et pro cruribus angues;
  Atque ait: In magnos arma movete deos.
Exstruere hi montes ad sidera summa parabant,
  Et magnum bello sollicitare Iovem.
Fulmina de coeli iaculatus Iupiter arce,
  Vertit in auctores pondera vasta suos.
His bene Maiestas armis defensa deorum
  Restat; et ex illo tempore firma manet.
Adsidet illa Iovi; Iovis est fidissima custos;
  Et praestat sine vi sceptra tremenda Iovi.

35. De *Gigantibus*, Terrae filiis, I Metam. 151 sqq. — Pro *feros* quidam *ferox* aut *ferax*; sed *feros* hene se habet. Etiam Seneca Oedipo 90: *feri Gigantes*; I Metam. 185, iidem *ferus hostis*, et Graecis ἄγριοι. — *Ausuros*, deposita revereutia, spretaque Iovis maiestate. — *Ire in aliquem* etiam de hostili impetu. Matre impellente, regnum coeleste illi affectabant, et *centum quisque parabant Inicere anguipedum captivo brachia coelo* I Metam. 183. — Sed hoc loco illa descriptio *Mille manus* etc. numeros Ovidianos parum referre Heinsio videbatur, licet eam etiam Scholiast. Statii ad V Theb. 569, sic exhibeat. Mallet ergo *Mille manus et mille dedit pro cruribus angues*. Parum tamen aberat, quin crederet, totum distichon ab interpolatoris manu esse; potest sane salvo sensu abesse. Idem *Atque ait* mutari vult in *Ite, ait*. Sed illud *atque* etiam vs. 212, et in Met. aliorum verbis sic praeponitur, ut II, 426. — *Pondera vasta*, montes congestos, quos Iupiter vertit in *auctores suos*, eos, qui congesserant; unde illi *mole sua* obruti iacebant I Met. 156.

43. Sic salva mansit maiestas deorum, nec quisquam postea spernere eam ausus est. Ergo hene additur *firma manet*, aut, ut quatuor MSS. habent, *tuta*; nec erat, cur Taubnerus vulgat. *culta* praeferret. — *Adsidet* etc. Σύνθρονος Iovi est, ut apud Aeschylum Coeph. 243, Κράτος καὶ Δίκη, quibus ille mundum regit; apud Callimach. hymn. Iov. 67, Βίη καὶ Κράτος, quibus imperium debet, et apud Horatium I, Od. 12, 20, *Pallas*, quam in consilium adhibet. — Pro *custos* male quidam *coniux*, pro quo Heinsius *consors* mallet. *Custos* vocab. satis dignum. Etiam dii tutores et conservatores rerum hominumque *custodes* dicuntur; Horatius I, Od. 36, 3. — Pro *illa* Taubnero aliorum *inde* non displicebat; sed iam antea adsederat. — *Praestat* etc. facit, ut omnes sola reverentia moti, metuant Iovem, neque ille *vim*, fulmina, rursus adhibere cogatur. — *Tremenda*; multi ex melioribus *timenda*: vulgo, *tenenda*; nonnulli *tenere*; qui graecismus Burmanno et Taubnero non displicebat. Immo hoc satis languidum est; *praestat tremen-*

Venit et in terras: coluerunt Romulus illam
Et Numa; mox alii, tempore quisque suo.
Illa patres in honore pio matresque tuetur;
Illa comes pueris virginibusque venit;
Illa datos fasces commendat, eburque curule;
Illa coronatis alta triumphat equis.
Finierat voces Polyhymnia: dicta probarunt
Clioque, et curvae scita Thalia lyrae.
Excipit Vranie: fecere silentia cunctae;
Et vox audiri nulla, nisi illa, potest:
Magna fuit quondam capitis reverentia cani,
Inque suo pretio ruga senilis erat.

da contra egregie summam Iovis maiestatem declarat.

47. Etiam in terra regibus, magistratibus, aliisque hominibus maiestas tribuitur. Ac *Romulus* quidem, ut leges latae generi hominum agresti sanctae essent: *se ipse venerabilem insignibus imperii fecit, et cum caetero habitu augustiorem, tum maxime lictoribus*; Livius I, 8. — *Coluerunt*, magni eam fecerunt, putarunt multum ea effici. — *In honore pio*. Aliorum *in honore suo* Burmannus ex vs. 58, *in suo pretio* illustrat. Nostra lectio melior; maiestas parentum *pietatem* liberis instillat; eumdem sensum Lenzius etiam sqq. *Illa comes..... venit* inesse putat. Dubito an vere; etenim nec verba hoc permittunt, nec loci series. Reges, magistratus, patres matresque, pueri ac virgines, triumphantes denique eodem modo commemorantur, ita quidem, ut iis maiestas quaedam adesse dicatur. In pueris quidem hoc urgeri nolim. — *Alta*, sublimis in curru triumphali. — *Scita*, perita; plurimi *docta*. — Duo e nostris Regiis *docta*, quod malim. Lem.

55–78. Altera sententia, quae fuit Fulvii Nobilioris. Macrobius Sat. dicto loco: *Fulvius Nobilior in Fastis, quos in aede Herculis Musarum posuit, Romulum dicit postquam populum in maiores minoresque divisit, ut altera pars consilio, altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriusque partis hunc Maium, sequentem Iunium mensem vocasse.* Eam sententiam Ovidius I, 41, amplexus est, et infra 527.

57. Priscis temporibus senectus in summo honore ponebatur, quia rerum gravissimarum scientia non nisi diuturno usu comparari poterat. Ὁ γὰρ χρόνος δίδαγμα ποικιλώτατον, Euripid. Belleroph. fragm. 22. Honestissimum eius domicilium Lacedaemona erat; Cic. Senect. 18, ubi id agit, ut senectutis honoratae auctoritatem in luce collocet. Noster quum dicit *canum caput* et *ruga senilis*, ut poëta et e sensu vulgi loquitur; Cicero contra dicto loco, ut philosophus: *Non cani, non rugae repente auctoritatem arripere possunt*, sed vita superior bene acta. Iuventutem et senectam etiam Aristotel. Polit. VII,

Martis opus iuvenes, animosaque bella gerebant;
  Et pro dîs aderant in statione suis.
Viribus illa minor, nec habendis utilis armis,
  Consilio patriae saepe ferebat opem:
Nec nisi post annos patuit tunc curia seros;
  Nomen et aetatis mite senatus erat.
Iura dabat populo senior: finitaque certis
  Legibus est aetas, unde petatur honos.
Et medius iuvenum, non indignantibus ipsis,

9, sic comparat: *ἡ μὲν δύναμις ἐν νεωτέροις, ἡ δὲ φρόνησις ἐν πρεσβυτέροις ἐστίν.* Inde cuique sua tribuebant munera. Eurip. Melan. fragm. 17: Παλαιὸς αἶνος· Ἔργα μὲν νεωτέρων, Βουλαὶ δ' ἔχουσι τῶν γεραιτέρων κράτος. — In ἔργοις erat inprimis *Martis opus*, quod etiam ab Homero Ἄρεως ἔργον dicitur. — *Animosa*, ubi milites animos suos declarant. Vt hoc eorum opus commendaret, addidit: *pro dis aderant in statione suis*, pugnabant pro aris et focis. *Statio*, locus, ubi milites stant eius defendendi causa. In *statione* igitur *adesse* aut est, ut Florus I, 1, 15, de his ipsis iuvenibus ait, *ad subita belli excubare*, aut latiore sensu, bella gerere.

61. Non statim apparet, quo referendum sit pronomen *illa*. Itaque Heinsius vs. sequenti *saepe* in *turba* mutari volebat, aut simile quid; Burmannus *iuventus* vult intelligi, quod lateat in voce *iuvenes*; sed lapsus est; de senectute enim nunc est sermo. Taubnerus ad *rugam* referebat; paulo durius. Equidem senectutem intelligo, cuius vis latet in *ruga*. — *Habendis*, tractandis. — *Consilio* etc. Cicer. Senect. 6: *Consilio, auctoritate, sententia res magnae geruntur, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet.* Adde reliqua, quibus docet, maximas respublicas ab adolescentibus esse labefactas, a senibus sustentatas.

64. Senatus dictus est a nomine *mitis*, sive maturae aetatis. Iuventus est *fervida*, senectus *mitis*; XV Metam. 209: *Excipit autumnus, posito fervore iuventae, Maturus mitisque, inter iuvenemque senemque Temperie medius.* Dionysius Halicarn. II, 12, incertum relinquit, utrum ob senectutem, an ob virtutem γερουσίας sive *senatus* nomen acceperit; non ita dubitavit Cicero Senect. 6: *Consilium, ratio, sententia nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes.* Sic et Plutarchus in Romulo 13, et alii. — *Finitaque* etc. Iam primis reipubl. romanae temporibus matura aetas spectabatur in magistratibus creandis. Hinc anno V. c. 539, Cornelio Scipioni aedilitatem spectanti obstiterunt tribuni plebis, quod nondum ad petendum legitima aetas esset; Livius XXV, 2; sed serius Villius, trib. plebis legem annalem tulit, qua anni singulorum honorum definiti sunt. Vide Duker. ad Livium dicto loco. *Finita* igitur, definita.

67. Non modo in republica, privatim quoque honorabatur senectus;

Ibat; et interior, si comes unus erat.
Verba quis auderet coram sene digna rubore
Dicere? censuram longa senecta dabat.
Romulus hoc vidit; selectaque pectora Patres
Dixit: ad hos urbis summa relata novae.
Hinc sua maiores posuisse vocabula Maio
Tangor, et aetati consuluisse suae.
Et Numitor dixisse potest; Da, Romule, mensem
Hunc senibus; nec avum sustinuisse nepos.

Cicero Senect. 18: *Haec ipsa sunt honorobilia, quae videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quae et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata ita diligentissime observantur.* — Locum *medium* fuisse apud Romanos aliosque populos honoratissimum, etiam ex Sallustio Iugurt. XI, 3, et Minuc. Octav. 4, apparet. Reliqui duo *latus* medii *tegere* dicebantur. — *Iuvenum*, inter iuvenes. — *Non indignantibus ipsis*, forte per λιτότητα dictum, quum illi libenter id honoris concederent. Sic maior est reverentia. — *Interior*. Horatius II, Sat. 5, 17: *Ne tamen illi Tu comes exterior, si postulet, ire recuses;* ibi Gesnerus: «*Interior* de duobus una euntibus est, qui ad parietem it, sive dexter, sive sinister; *exterior*, qui ab illa exteriore parte, qua non ita munitus est, latus illi claudit vel tegit.» — *Censura*, ius castigandi turpiter vel loquentes, vel agentes cum respectu tamen ad censoris munus. Longa senecta quemque reddebat quasi morum magistrum; conf. Plutarchi Institut. Lacon. s. 3 et 4.

71. *selecta*, praestantia. *Pectora*, *capita* et *corpora* ponunt Latini, ubi nos personas, homines dicimus. Vulgo legitur *corpora;* sed Heinsius *pectora* praetulit, quia de consilii, non virium praestantia agitur. *Selecta;* alii *delecta*. Velleius I, 8, de Romulo: *Hic centum homines electos, appellatosque Patres instar habuit consilii publici.* Quaesitum iam olim, cur *Patres* dicti; Sallustius Catil. VI, 6: *Hi vel aetate, vel curae similitudine Patres appellati.* Plutarcho in Romulo, 13, credibile videtur, Romulum hoc nomine admonuisse et senatores, ut paterno affectu cives amplecterentur, et plebem, ne vel horrerent illos, vel inviderent iis. Quid Ovidius senserit, loci series indicat. Romulus *hoc vidit*, spectavit, effici voluit, ut plebs revereretur senatores. — *Summa urbis* in se est vel summum imperium urbis, vel urbs universa, vel id, unde salus urbis pendet. Quid Romulus ad senatores retulerit, e rerum scriptoribus patet; secundum Dionys. Halic. II, 12, elegit, quibuscum rempublicam administraret, μεθ' ὧν πράττειν τὰ κοινὰ ἔμελλεν· Eutropius I, 1: *quorum consilio omnia ageret.*

73. Pro *posuisse* vulgo *tribuisse*. — *Tangor*, inducor, ut credam. — *Aetati consuluisse suae*, aetati suae hunc honorem habuisse. — *Non sustinet* alterum, qui non potest non satisfacere eius precibus; XIV Met. 788;

Nec leve praepositi pignus successor honoris
Iunius, a iuvenum nomine dictus, habet.
Tum sic, neglectos hedera redimita capillos,
Prima sui coepit Calliopea chori:
Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.
Hinc sata Pleione cum coelifero Atlante
Iungitur, ut fama est; Pleiadasque parit.
Quarum Maia suas forma superasse sorores

nec Nymphae iusta petentem Sustinere deam; Liv. XXXI, 13: *Senatus querentes eos non sustinuit.* — Plures MSS. *avo*, quod Heinsius non de nihilo putat, ut *negare*, vel simile quid, intelligatur. — *Nec leve* etc. eamdem etymologiam satis confirmat et hoc, quod mensis sequens Iunius a iuvenibus nomen habet. Sed *Iunii* quoque nomen ambiguum; VI init. — *Pignus*, quidquid rem certam facit aut tutam, ergo et argumentum. Iunius *succedit* ordine, ergo et *honore*; sic Lenzius. Potest tamen *honoris* cum *pignus* coniungi, quod melius puto. Lectionem autem nostram Heinsius composuit: *praepositi* habuit e MSS. quinque; *successor* ex Zulichemiano, Mazarinaeo a manu prima, tum ex uno Farnesiano et Mediceo; *habet* denique ex Mazarin. Zulichem. Vrsin. et aliis. Idem nec *praeposito honori* aspernebat, quod Laeti codex, primus Ambros. Francofurt. et tres alii exhibent; Taubnerus vero minus aptum putabat. Antea vulgabatur: *Nec leve propositi pignus successit honoris: Iunius, a iuvenum nomine dictus, adest.* Regii tres libri lectionem vulgatam et meliorem meo iudicio, habent. Lem.

79–110. Tertia sententia, ex qua mensis a Maia, Mercurii matre, dictus. Macrobius dicto loco: *Cincius mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem; argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem divinam facit*; et mox: *Contendunt alii, Maiam, Mercurii matrem, mensi nomen dedisse* etc. — Calliope *prima chori*, quia praeerat epico carmini; V Met. 662, *maxima* Musarum vocatur; et ibid. 339, canere incipit: *immissos hedera collecta capillos.* Mulieres domi sedentes capillos in faciem immissos, aut sparsos per humeros et defluentes habebant; II, 772; cantaturae colligebant eos nodo, ut dicturi togam componebant. — *Hedera* doctarum frontium decus.

82. *Qui terram* etc.) I Met. 187: *qua totum Nereus circumtonat orbem.* Sed Heinsius hoc loco *Quae* malit. Sane *Tethys* aeque bene pro mari ponitur, ut *Amphitrite*, Neptuni uxor I Met. 14. — *Oceanus*, Coeli et Terrae filius, unus ex Titanibus, *Tethyn* sororem habuit, Iapetum fratrem. Iapeti filius *Atlas Pleionem*, Oceani filiam, duxit, quae in Cyllene, omnium montium Arcadiae altissimo, *Pleiadas* enixa est; Apollodorus I, 1, 3; II, 3; III, 10, 1. — *Atlas* τοῖς ὤμοις τὸν οὐρανὸν ἔχειν dicebatur; hinc passim a poëtis latinis *caelifer* vocatur, quod Heinsius exemplis docet. Hoc

Traditur, et summo concubuisse Iovi.
Haec enixa iugo cupressiferae Cyllenes,
Aetherium volucri qui pede carpit iter.
Arcades hunc, Ladonque rapax et Maenalos ingens
Rite colunt, luna credita terra prior.
Exsul ab Arcadiis Latios Evander in agros
Venerat; impositos adtuleratque deos.
Hic, ubi nunc Roma est orbis caput, arbor et herbae,
Et paucae pecudes, et casa rara fuit.
Quo postquam ventum; Consistite, praescia mater,
Nam locus imperii rus erit istud, ait.
Et matri et vati paret Nonacrius heros;
Inque peregrina constitit hospes humo.
Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis
Has docuit gentes, alipedisque dei.

ergo et nunc praeferendum aliorum *stellifero.* — De *Pleiadibus* IV, 169 sqq. — Pro *concubuisse* Francof. *succubuisse*; quo Burmannus putat infirmas eius vires adversus Iovem indicari. — Maia eo ipso in monte, in quo mater Pleiadas, Mercurium peperit, qui inde *Cyllenius* dicitur. — Arcadiae montibus alias *pineta* tribuuntur; II, 275; I Metam. 217; sed nec *cupressi* in Arcadia infrequentes; Pausanias p. 646; idem pag. 519 et 633, de *cultu* Mercurii apud Arcadas agit. — *Ladon rapax* etiam II, 274; *Ladon* et *Maenalas* eum colunt, quia ad illum et in hoc templa habebat. — De Arcadibus *luna prioribus* ad I, 469 dictum. — Pro *credita* tres *condita*, non improbante Burmanno. Immo illud verum propter priorem illum locum. — Regii tres *credita.*

91. Mercurii cultus mature in Italiam translatus; itaque mensis a matre eius dici potuit. — De adventu *Evandri* et vaticinio Carmentae matris I, 499 sqq. — *Arcadiis*, scilicet agris maluit Heinsius quam *Arcadia*, quod ante eum vulgabatur. — *Impositos*, scilicet navi suae; quos deos Latio *adtulerit*, Dionysius Halicarn. I, 32 sqq, narrat. — *Hic ubi* etc. Hoc Ovidius saepius repetit et inculcat; confer I, 515; II, 280; III, 71. — *Rara*; Iunian. *parva*; Vossian. *pauca.* — *Nonacrius*; vide ad I, 478; II, 167. — *Heros*, quia Mercurii et Nymphae filius; I, 471. *Paret* Carmentae duabus ex causis, quia *et mater, et vates.* Pro *hospes* Vossian. Iunian. et sex alii *exsul;* sed melius nunc cogitatur *hospes.*

99. *Sacra multa*) Dionysius Halic. I, 32, ubi plures deos ab Evandro et Carmenta allatos enumeravit, pergit: *πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τεμένη καὶ βωμοὺς καὶ βρέτη θεῶν καθίδρυσαν.* — *Alipedem deum* ille non nominat, sed quidni Evander patris sui cultum invexerit? — *Faunus* hic obiter tantum memoratur, quia *Lupercalia*, (de qui-

Semicaper, coleris cinctutis, Faune, Lupercis,
  Quum lustrant celebres vellera secta vias.
At tu materno donasti nomine mensem,
  Inventor curvae, furibus apte, fidis.
Nec pietas haec prima tua est: septena putaris,
  Pleiadum numerum, fila dedisse lyrae.
Haec quoque desierat; laudata est voce sororum.
  Quid faciam? turbae pars habet omnis idem.

bus II, 267-449), celeherrima. De *Fauno* dictum ad II, 267, ubi et *bicornis* vocatur. — *Semicaper*, ut IV, 752; XIV Malam. 515. Pro eo II, 361, *cornipes*. — *Cinctuti* quo sensu Luperci dicantur, apparet e Plutarcho Quaest. Rom. tom. VII, p. 131, ubi currunt ἐν περιζώμασι, cincti subligaculis. Plurimi MSS. *succinctis*. — *Vellera*, pelles caprarum mactatarum, quas Luperci sectas manibus tenebant, quibusque mulieres obvias verberabant; Plutarchus dicto loco, et in Rom. 21. Confer supra II, 425 sqq. — *Lustrant*, Lupercalia enim erant καθάρσια, lustralia. — Pro *vellera* veteres plerique *verbera*. Heinsius cum duobus *tergora* malit, et, quum multi libri scripti in fine *manus* praeferant, totum versum sic refingendum putat: *Quum lustrant steriles tergora secta manus*, quia steriles mulieres se obtulerunt Lupercis feriendas; male: illa enim verberatio mulierum non erat *lustratio*. — *Materno donasti* etc. Hoc quidam inde maxime probabant, quod hoc mense mercatores omnes Maiae pariter atque Mercurio sacrificabant; Macrobius I Saturn. 12; confer infra vs. 671 sqq. — *Inventor* etc. Horat. I, Od. 10, 6: *Curvae lyrae parens*; item: *callidus*, *quidquid placuit*, *iocoso Condere furto*, ubi vide Iani Excurs. qui philosophatur super Mercurii attributis, docetque eum fuisse symbolum rationis et orationis; eum adeo praefuisse omnibus, quae multa ingenii solertia opus habeant; fuisse etiam deum doli ac fraudis, non inhonestae, sed eius, quae leporis et acuminis plena, animi causa committitur; inde eum *furem* et *furibus aptum* esse dictum; et quoniam veteres crediderint, ad formandos mores plurimum valere musicam, propterea eum etiam *lyrae inventorem* esse habitum. Primum lyram e testudine, intensis nervis vel ovium vel boum Apollinis abactarum fecit; Homer. hymn. Mercur. 25: Apollodur. III, 10, 2. Lyra maior *septem* chordarum erat; quem numerum Mercurius Pleiadibus dedisse ingeniose dicitur; sic ille *pius* in sorores; nunc *pietas* in matrem accessit. De eius attributis plura infra 663 sqq. Et de *Pleiadibus* IV, 169 sqq. — Pro *numerum* vulgo *numero*.

107. Quatuor MSS. *laudataque*; inde Heinsius fecerat *laudataque voce sororum est;* sed nos cum Mitscherlich. veterem lectionem servavimus. Mox paulo obscurius scripsit Ovidius, itaque dissentire interprett. videas in his verbis explicandis. *Marsus*: quasi unaquaeque Musa habet idem in me iuris, et quum singulae singulis rationibus innitantur, ne-

Gratia Pieridum nobis aequaliter adsit;
  Nullaque laudetur plusve minusve mihi.
Ab Iove surgat opus: prima mihi nocte videnda
  Stella est in cunas officiosa Iovis.
Nascitur Oleniae signum pluviale Capellae:
  Illa dati, coelum, praemia lactis habet.
Naïs Amalthea, Cretaea nobilis Ida,

scio, quam magis adfirmem. Taubnerus: unaquaeque Pieridum idem nunc habet sive existimat, quod iam Calliope dixerat; ergo nunc fas est, me quoque assentiri. Lenzius: quaeque trium illarum canentium *habet idem turbae*, id est, aequalem numerum sibi assentientium, nempe binas; ergo non audeo quidquam decernere. Sensus verborum *Gratia... mihi* certus est: nolo in huius vel illius Musae sententiam ire, quia omnes mihi favere volo. Qui sensus confirmatur etiam verbis VI, 97–99, in fine similis figmenti, ubi res clarius indicata est. Ergo etiam in prioribus explicandis *turbae pars* etc. Lenzio assentior. Maior pars nihil decernere poterat: vota erant paria. Sic et Krebsius. Caeterum alibi poeta Vraniae assentitur, ut vs. 427; I, 41.

111–128. *Kalendis Maiis Capellae ortus* vel heliacus, ut vult Neapolis, vel, quod Taubnero magis placet, matutinus. Secundum Plin. XVIII, 66, in VIII Iduum Maii incidit. Ad latus septemtrionale viae lacteae sidus est Heniochi, in cuius humero sinistro stella clarissima fulget, cui *Capellae* nomen inditum; idemque manu *duos hoedos* tenet duabus stellis formatos; Geminus p. 45; Hyg. Poët. Astronom. III, 12. Harum stellarum origo hic narratur; sed magna varietate olim haec res tractata est, ut apparet ex Eratosth. cap. 13; Hygino Poët. Astronom. II, 13; Apollodoro I, 1, 3; II, 7, 5.

Ab Iove, a Capella, Iovis nutrice. Sed maluit alterum, ut sententiam assimilaret illis: *A Iove Musarum primordia* apud Arat. et Ζηνὸς τί λωΐον ἀείδειν, apud Callimach. hymn. Iov. 1. — *Surgat* elegantius quam incipiat; II Trist. 559: *Surgens ab origine prima mundi opus.* — Pro *Iovis* Sarravii MS. et quinque alii *Iovi*.

113. Musaeus tradiderat, Iovem a Themide et *Amalthea* Nympha esse educatum; hanc capram habuisse in deliciis, quae lac praeberet. Theon. ad Arat. 64, ubi poëta Ὠλενίην αἶγα memorat, *Amaltheam* facit *Oleni* filiam. Parmeniscus, qui et ipse in Aratum commentatus erat, scripserat, ad Melissei, regis *Cretensium*, filias (quas Adrasteam et Idam Apollodorus vocat) Iovem nutriendum esse delatum; eas vero, quum lac non haberent, capram admisisse *Amaltheam* nomine; eam *geminos hoedos* illo tempore esse enixam, qui cum matre inter sidera sint relati. Vide scriptores modo laudatos.

Nascitur, oritur. — *Pluvialis Capella* etiam Plinius XVIII, 26, quia ortu suo pluviam nuntiat; III Metam. 594: *Oleniae sidus pluviale Capellae*: itaque et hoc loco quidam *sidus*, non *signum* habent; sed sidera eleganter *signa* vocantur; vide Ernest. Clav. Cicer. hac voce. Eadem *coelum habe-*

Dicitur in silvis occuluisse Iovem.
Huic fuit hoedorum mater formosa duorum,
Inter Dictaeos conspicienda greges,
Cornibus aëriis atque in sua terga recurvis,
Vbere, quod nutrix posset habere Iovis.
Lac dabat illa deo: sed fregit in arbore cornu;
Truncaque dimidia parte decoris erat.
Sustulit hoc Nymphe, cinctumque recentibus herbis,
Et plenum pomis ad Iovis ora tulit.
Ille, ubi res coeli tenuit, solioque paterno
Sedit, et invicto nil Iove maius erat;
Sidera nutricem, nutricis fertile cornu,
Fecit; quod dominae nunc quoque nomen habet.
Praestitibus Maiae Laribus videre Kalendae
Aram constitui, signaque parva deûm.

re dicuntur; I Art. Amat. 557: *Munus habe coelum.* — Post *Cretaea* nonnulli addunt *et* aut *que;* inde Heins. coniicit *Creteide* aut *Curetide.* — Copula *et* aut *que* abest a nostris Regiis.

119. *Aëria*, in aëra se adtollentia, alta; sic *aërii montes*, *aëriae arbores* apud poëtas. — *Posset;* Francofurt. *debet*, non improbante Burmanno; alterum melius. — *Trunca*, privata; IX Metam. 1, *frons trunca*, cui alterum cornu revulsum. Ib. 98, haec revulsio *ablati iactura decoris* vocatur. — Serta ex *herbis* aut floribus frequentior ornatus apud veteres. Pherecydes, qui in hac fabula nihil de capella habuerat, Amaltheam, Haemonii filiam, tradiderat *cornu* habuisse, quod potulenta et esculenta largiter praeberet; Apollodor. II, 7, 5. Et veteres cornibus varie utebantur, etiam ad fruges servandas: IX Met. 91, Nympha fert *totum pro d*[illegible]*ite cornu Autumnum.* Hoc igitur fundamentum fabulae fuisse videtur; *cornu* fecit, ut mox *capella* interponeretur. — Olim edebatur *cinxitque decentibus herbis*; quidam *virentibus*, multi *decoribus*, quod Heinsius exemplis illustrat, ubi adiectiva *decor* et *indecor* occurrunt. Sed *recentibus* est e Patavino, Mazarin. Zulich. primo Ambrosiano, Laeti et duodecim aliis. Et equidem *recentia serta* passim memorantur. *Cinctumque* non nisi unus Vaticanus agnoscit.

125. *res coeli*, imperium coeli, ut Livius I, 32, *res ad Patres redit*, aut coelum ipsum; II Metam. 513, Iuno: *pro me tenet altera coelum.* Heinsius vero, quum Arundel. *rex coelum* praeferret, coniicit *rex rerum.* — *Fertile*, quia plenum pomis. Neapolis in uno cod. *et nutricis* reperit.

129–147. *Kalendis iisdem Laribus Praestitibus ara constituta.* De *Laribus* vide ad II, 615; de *Laribus praestitibus* conf. Plutarch. Quaest. Rom. tom. VII Opp. p. 119 Reisk. qui πραιστίτας vocat, narratque non m[illegible]

Voverat illa quidem Curius: sed multa vetustas
  Destruit, et saxo longa senecta nocet.
Causa tamen positi fuerat cognominis illis,
  Quod praestant oculis omnia tuta suis.
Stant quoque pro nobis, et praesunt moenibus urbis,
  Et sunt praesentes, auxiliumque ferunt.
At canis ante pedes, saxo fabricatus eodem,
  Stabat: quae standi cum Lare causa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
  Compita grata deo, compita grata cani.
Exagitant et Lar, et turba Diania fures;

do *canem* iis adstare, sed caninis etiam pellibus eos amiciri, aiusque rei causam adfert duplicem: 1.° eamdem, qoam Ovidius, eos praeesse aedibus, curam canum agere, et terrere alienos, qualis et sit natura canum; 2.° Lares esse genios diros ad puniendum factos.

Curius. Haud dubie Manius ille Curius Dentatus, qui Sabinos vicit, et de Pyrrho rege triumphavit. Cultus tamen Larium Romae antiquior, ut ad II, 615, vidimus. Olim autem edebatur: *Ara erat illa quidem Curibus*; in quibus forte vera lectio latere potest. Nam primus aedem Laribus exstruxisse T. Tatius, Sabinorum rex, a Varrone traditur. Alteram tamen lectionem iam Ciofanus e MSS. laudavit. Nespoli placebat e libro vetere: *Struxerat illa quidem Curius.* — *Multa* pro *longa* recte ex Mazarinaeo, Zulich. multisque aliis Heinsius dedit. Vt vetustas multa destruit, ita et saxis nocet. Destructa esse illa signa, vs. 144 diserte dicit; nunc vero sententia generali utitur, coi similis est alia apud Plinium paneg. LV, 9: *Arcus enim et statuas, aras etiam templaque demolitur et obscurat oblivio.* — *Senecta* pro vetustate.

134. Comparat Neapolis e Martiano Capella haec: *Specialis singulis mortalibus genius admovetur, quem et Praestitem, quod praesit gerundis omnibus, vocaverunt.* Sed in vocabulis *Quod praestant... auxiliumque ferunt* moltum redundantiae est; singulae enim formulae eodem redeunt; namque etiam *praesentia* dei in auxilio cernitur, quod nobis fert. *Praesunt moenibus urbis*; erant enim etiam publici Lares, ut ad II, 615, admonitum.

138. *Stabat*, nempe ad Curii aram. — *Grata deo*, inde Lares Compitales dicti, et in compitis culti; Dionysius Halicarn. IV, 24. — *Grata cani*; in compita enim purgamenta et sordes abiiciebantur; Erhard. Symb. in Petronium 134. Inde apud Phaedrum I, fab. 27, 11: *Canis trivio conceptus.* — Lares dea Muta *gemellos* pepererat; II, 615. Eorum signa a Curio posita quum quaereret Ovidius, non reperit eadem, quippe caduca facta, alios vero *Lares mille* vidit. Erant enim Romae 265 compita Larium, auctore Plinio III, s. 9, p. 156 Har-

Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.
Bina gemellorum quaerebam signa deorum,
Viribus annosae facta caduca morae:
Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos,
Vrbs habet; et vici numina trina colunt.
Quo feror? Augustus mensis mihi carminis huius
Ius dabit: interea diva canenda Bona est.
Est moles nativa; loco res nomina fecit:
Appellant saxum; pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
Prima Palatinae signa dedistis aves.

duini. Iam, quoniam Augustus *Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernus floribus et aestivis*, (Suetonius August. 31) propterea hic quoque poëta occasionem captat ei adulandi. Lares et *Genii* saepe coniunguntur; *Genius* enim deus, in cuius tutela quisque vivit. *Genium* Caesaris cives romani colere solebant. Minuc. Felix in Octav. XXIX, 6: *Sic eius nomen vocant, ad imagines supplicant, genium, id est daemonem eius implorant.* Horatius IV, Od. 5, 34, ad Augustum: *Laribus tuum Miscet numen.* Atque etiam nunc *dux* est Augustus; etiam Persius Satyr. VI, 48, *deos geniumque ducis* nominat. — *Numina trina;* ita et IV extr. Palatium *aeternos tres deos* habebat, in quibus et ipsis Augustus.

148–158. *Kalendis Maiis etiam Bonae deae aedes dedicata.* Etiam de hac dea, quae Graecis *θεὸς γυναικεία* dicta, variae erant veterum opiniones. Cornelius Labeo auctor erat, Maiae aedem Kalendis Maiis dedicatam esse sub nomine Bonae Deae; eamdem deam et Faunam, Opem, Fatuam dictam; Macrobius I Saturn. 12, ubi et aliae sententiae recensentur. Varro Fauni filiam tradiderat, adeo pudicam, ut extra gynaeceum nunquam sit egressa, nec nomen eius in publico fuerit auditum, ut nec virum unquam viderit, nec a viro sit visa; unde factum sit, ut viro templum eius ingredi non licuerit; sed locus classicus de hac dea eiusque sacris est apud Plutarchum in vita Caesaris cap. 9; secundum cum Phryges eam sibi vindicarunt domesticam, Midae matrem, Romani etiam Fauni coniugem dixerunt.

Est moles etc. Templum intelligi, in monte Aventino positum, certum est; ei enim monti *Remus institerat* aves consulturus; Livius I, 6. Negat tamen Neapolis, qui putat designari alteram deae aedem in regione duodecima. — *Signa* dedit Heinsius ex MSS. Vrsin. uno Patavino et Nauger. Sane aves augurales *signa dare* aut mittere dicuntur; Graecis *σημαίνειν*, *προσημαίνειν*. Sed in Romuli aves bene *regna dare* cedit, quod caeteri libri praeferunt; infra vs. 461, Remus dicit: *si volucres habuissent regna iubentes;* Livius I, 6: *ut dii auguriis legerent, qui conditam urbem imperio regeret.* — *Regna* in tribus nostris

Templa Patres illic, oculos exosa viriles,
  Leniter adclivi constituere iugo.
Dedicat haec veteris Clausorum nominis haeres,
  Virgineo nullum corpore passa virum.
Livia restituit; ne non imitata maritum
  Esset, et ex omni parte secuta virum.
POSTERA quum roseam pulsis Hyperionis astris
  In matutinis lampada tollit equis;
Frigidus Argestes summas miscebit aristas,

libris, et hoc bene defendit Gierig. LEM. — Pro *huic* Zulichem. a manu prima *hunc*, quod et ipsum recte dicitur. — *Oculos exosa viriles*, quia viris accessus non dabatur: Plutarchus dicto loco Ἄνδρα δὲ προσελθεῖν οὐ θέμις, οὐδ' ἐπὶ τῆς οἰκίας γενέσθαι, τῶν ἱερῶν ὀργιαζομένων· Noster III Art. Amat. 637: *quum fuget a templis oculos Bona diva virorum.* Quicumque vir illa sacra vel imprudens adspexisset, eum oculis orbari credebant; Tibullus I, 6, 24. Causam eius rei reddidit Varro, loco modo allato. — De *Clausorum* gente, et de Claudia Quinta, virgine sancta, illius nominis herede, vide ad IV, 305; quamquam nunc et alia virgo intelligi potest Claudia. — In codice Farnesiano pro diversa lectione *nullum passa nefas* vocatur; quod Heinsio rectius videtur, quia mox sequitur *secuta virum*, nisi *suum* ibi malis, ut ad *maritum* referatur. Praeterea Sarravian. Mazarinaeus, et plurimi alii, *est omni;* hinc Heinsius coniicit *ut est omni parte.* Taubn. vulgatam negat tautologiae vitio laborare, maius enim esse omni ex parte sequi, quam imitari. Quidam *et est*, ut ἢ *et* vim explicandi habeat, et quidem. — *Liviae* autem opus etiam I, 649, laudatur.

159–182. *Die secundo, aut VI Nonarum Argestes ventus surgit, et Hyades oriuntur.*

Hyperionis et Thiae filia Aurora; ei *lampas* tribuitur, sive fax et quidem *rosea*; eum enim colorem omnia referunt, quae Aurorae sunt. — *Tollit in equis*, vecta equis, nempe bigis; Aeneid. VII, 26: *Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;* Tibullus I, 3, 93: *Luciferum roseis candida portat equis.* — *Argestes*, ventus ab occasu solstitiali, hoc est, septemtrionali, et *frigida* parte occidentis, flans, qui idem et Corus; Plinius II, 47; sed Seneca Nat. Qu. V, 16, discrimen facit: *A solstitiali occidente Corus venit, qui apud quosdam Argestes dicitur. Mihi non videtur; quia Cori violenta vis est, et in unam partem rapax; Argestes fere mollis est, et tam euntibus communis, quam redeuntibus.* In nostrum Argestem convenit, quod ille de Coro dicit; sed et Plin. XVIII, 77: *Corus flat ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrionis, a Graecis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse.* — *Miscebit*, quod et Burmanno placebat, e Sarrav. et quatuor aliis recepimus. Dicitur enim de vehementioribus motibus tam ventorum, quam civitatum; XI Metam. 491: *venti freta indignan-*

Candidaque a calabris vela dabuntur aquis.
At simul inducunt obscura crepuscula noctem,
Pars Hyadum toto de grege nulla latet.
Ora micant Tauri septem radiantia flammis,
Navita quas Hyadas graius ab imbre vocat.
Pars Bacchum nutrisse putat; pars credidit esse
Tethyos has neptes, Oceanique senis.
Nondum stabat Atlas, humeros oneratus Olympo,
Quum satus est forma conspiciendus Hyas.
Hunc stirps Oceani maturis nisibus Aethra
Edidit, et Nymphas; sed prior ortus Hyas.

tia miscent. Ita et apud Virgil. Aen. I, 124, 133; IV, 160: *pontum, terram, coelum miscent.* Sed *mulcebit*, quod caeteri omnes habent, Zephyri potius lenitatem decet. — Burmann. etiam vidit *a calabris* legendum esse, non *a Capreis*, quamquam sic plurimi MSS., quia paucae naves a Capreis solvebant, plurimae contra e brundusino Calabrorum sinu; sed quum idem putat, *calabras aquas* dictas esse pro quibuscumque, fallitur. Argestes enim, qui idem et Iapyx, secundus fuit e brundusino portu Graeciam petentibus, quod vel ex Horatio I, Od. 3, constat, et quod situs illarum terrarum docet.

163. *Hyadum ortus*) Secundum alios non post solis occasum oriuntur, sed matutino; Plinius XVIII, 66, 1: VI *Nonas Maii Caesari Suculae matutino oriuntur*; Aetio id faciunt uno die ante: Μηνὶ Ἀρτεμισίῳ, ὅ ἐστι Μαΐῳ αἱ Ὑάδες ἅμα ἡλίου ἀνατολῇ ἐπιτέλλουσιν. — Taubner. monet, pro *latet* aeque bene cum Bersm. *patet* legi, modo haec de vespertino crepusculo intelligantur, et vs. 165 pro mera Hyadum descriptione habeatur. — *Pars nulla* pro nulla simpliciter; II, 156, *pars una chori*, una ex choro. — Crepuscula *inducunt noctem*. Vt I Metam. 219, *trahunt*. — *Hyades*, septem stellae in *ore Tauri*. De origine earum variae veterum opiniones, quas Hyginus fab. 182, 192; Poët. Astronom. II, 13, collegit. *Bacchi* eas *nutrices* fuisse, Pherecydes secundum Schol. Homeri ad Il. Σ, 486, dixerat, quem et Apollodorus III, 4, 3, secutus est. Male veteres Romani *Suculas* eas appellarunt, quia Graecis ὕες *sues* sunt; vide Gellium Noct. Attic. XIII, 9. Ex ea opinione etiam Noster *gregem Hyadum* dixit. Nonnulli nomen inde derivabant, quia in modum Y literae positae sunt; sed certum est, eas a verbo ὕειν, *pluere*, appellatas, quia ortu suo pluvias adferre credebantur. — Pro *flammis* tres MSS. *stellis*; vide ad vs. 167. — Nonnulli *putant*, quod Heinsio venustius visum est, et a Mitscherl. receptum. — *Putant* in nostris codicibus A et C; quod praeferenti Heinsio adsentior. Lem.

168 sqq. Haec et Hyginus Poët. Astronom. dicto loco habet. — *Oceani* filius *Atlas*, de quo vide ad IV Met. 630, 656. — *Aethra* ab aliis

Dum nova lanugo, pavidos formidine cervos
  Terret; et est illi praeda benigna lepus.
At postquam virtus annis adolevit, in apros
  Audet et hirsutas cominus ire leas.
Dumque petit latebras fetae catulosque leaenae,
  Ipse fuit libycae praeda cruenta ferae.
Mater Hyan, et Hyan moestae flevere sorores,
  Cervicemque polo suppositurus Atlas.
Victus uterque parens tamen est pietate sororum:
  Illa dedit coelum: nomina fecit Hyas.
Mater, ades, florum, ludis celebranda iocosis:
  Distuleram partes mense priore tuas.

Pleione vocatur. — Vnus, *maternis nisibus*, quidam *maturis mensibus* exhibent. — *Nova*, prima. — *Formido* nunc non est metus, sed funis venatorius, versicoloribus plumis distinctus, quo cervi territi in plagas extensas irruebant; Seneca Hippol. 46: *Picta rubenti linea penna Vano cludat terrore feras.* — *Praeda benigna*; acquiescit illa praeda, maiorem non appetit. — Pro *annis* plurimi *annos*, nonnulli *animis*, quod posterius Taubnerus non improbat. Immo *annis* melius est; opponitur enim *novae lanugini*. Neque assentior Heinsio, *audet* in *gaudet* mutari volenti; adversus apros enim et leones *audacia* inprimis opus est; X Metam. 544. Venus ad Adonin, cui Hyas similis: *in audaces* (feras) *non est audacia tuta.* — *Leas* pro *feras* non nisi unus codex habet, sed recte, ut iam Gebhard. ad Propert. II, 19, vidit; namque *apri* et *ferae* non bene sibi opponuntur. Sed mox Heinsius e pluribus MSS. bonae notae *ferae* praetulit, quum antea *leae* rursus ederetur. Et *libyca fera* satis leonem designat; Africa enim *leonum arida nutrix* Horatio I, Od. 22. — *Feta*, quae modo enixa est.

180. Ad taedium usque repetit illud, Atlantem coelum portasse; vs. 73, 169. — *Victus est pietate*, minus pius est. Maior pietas sororum fecit, ut inter sidera referrentur. Sed si nauta graecus Hyadas ab imbre vocavit, ut vs. 166 recte admonitum est, quid opus erat idem nomen etiam ex mythis repetere? Ita et poëtae sententia secum pugnat.

183–378. *Floralia*, de quibus ad IV, 943, ubi eorum initium. Post invocationem deae usque ad vs. 192, eius origo et potestas narratur 195–274; tum cultus usque ad finem. — *Matres* earum rerum dicuntur deae, quibus praesunt. — *Ludi* illi impudici verius quam *iocosi*, ut ad vs. 331 videbimus. — Pro *celebranda* plerique MSS. *celebrata*, quod Taubnero non displicebat, et quod Mitscherlichius recepit. — *Partes* alibi officium alicuius; quia persona, quam histrio agendam suscepit, eius *partes*. Nunc etiam ea intellig. quae Florae debentur, quod omnis locus sequens docet. Substituit aliquis *laudes*, quod inde

Incipis Aprili; transis in tempora Maii:
  Alter te fugiens; quum venit, alter habet.
Quum tua sint, cedantque tibi confinia mensum,
  Convenit in laudes ille vel ille tuas.
Circus in hunc exit, clamataque palma theatris:
  Hoc quoque cum circi munere carmen eat.
Ipsa doce, quae sis; hominum sententia fallax:
  Optima tu proprii nominis auctor eris.
Sic ego; sic nostris respondit diva rogatis;
  Dum loquitur, vernas efflat ab ore rosas:
Chloris eram, quae Flora vocor: corrupta latino

in tres codd. migravit. — *Incipis*, ludi tui incipiunt. — *In tempora Maii*, in diem tertium; hinc in Kalendariis ad omnes illos dies *Ludi* notantur. Hoc memorabile Ovidio visum est et lusu dignum; itaque ei rei inhaeret per quatuor versus. — *Fugiens*, μὴν φθίνων, ad exitum vergens. — *Mensum* pro *mensium* etiam infra 424, et VIII Met. 500. — *Cedant*, sacra tibi sint. — *Ille vel ille* tuetur Burmannus quia et alibi sic occurrit; sed Heinsius e melioribus *vel iste* malebat, idque etiam Mitscherlichius praetulit.

189. Et ludi Circenses et scenici in hunc *exeunt*, durant, ut IV, 947. *Circus* Florae proprius in regione sexta ut e Sexto Rufo apparet. — In ludis artificibus praestantissimis *palma* id est plausus maximo *clamore* a *theatris*, spectatoribus, dabatur; de clamore illo Arnobius adv. Gentes IV, p. 152: *conclamant et adsurgunt theatra, caveae omnes concrepant fragoribus atque plausu.* Etiam Lenzius putabat, posteriora sic capi posse, palma palam a praeconibus renuntiata spectatoribus. Verum nec ludi scenici in circo fuere, nec hic mos Romanis fuit, ut ad clangorem tubae palma renuntiaretur. — *Munus* etiam de ludis et spectaculis. Ernest. Clav. Cicer. hac voce, observat semper de gladiatoriis dici; Ovidium autem, quum hoc loco *circi munus* dixerit, locutum esse ut poëtam. Verum in Florae circo etiam venatorii ludi dabantur; vs. 371. — *Cum circi munere carmen eat* Lenzius interpretatur: carmen meum tibi offeratur, tanquam munus, una cum Circensibus. Equidem malim accipere, ut II, 2: *Alter ut hunc mensis, sic liber alter eat.* — *Auctor*, interpres. — *Rosas*, odorem rosarum, qui odor mansit etiam, ubi discessit; vs. 376.

195–274. Iucundissima narratio de *Florae origine et potestate.* Secundum Varronem de Ling. Lat. IV, 10, fuit antiqua Sabinorum dea, cuius cultum T. Tatius rex Romam transtulit. Scriptores ecclesiastici, Minuc. Felix XXV, 9, Lactantius Inst. I, 20, 6, Arnobius adversus Gentes III, p. 113, parum honestam ei dant originem. Ex arte enim meretricia quum magnas opes quaesivisset, populum romanum scripsit haeredem, certamque pecuniam reliquit, cuius ex an-

Nominis est nostri litera graeca sono.
Chloris eram, Nymphe campi felicis, ubi audis
Rem fortunatis ante fuisse viris.
Quae fuerit mihi forma, grave est narrare modestae;
Sed generum matri repperit illa deum.
Ver erat; errabam: Zephyrus conspexit; abibam:
Insequitur; fugio: fortior ille fuit;

nno foenore natalis suus celebraretur ludis; sed senatus, ut pudendae rei dignitas quaedam adderetur, finxit deam, quae floribus praeesset, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus vitibusque florescerent. Quae traditio ludorum, quibus Flora colebatur, lascivia confirmari videtur. Longe alia autem Ovidius habet; eo enim auctore, nympha fuit in campis fortunatis, olim *Chloris* dicta, quam Zephyrus duxit, et magna in flores potestate auxit, quamque Mars, quum ei ortum suum deberet, deam romanam fecit. Lenzius e Catulli carmine de Berenices coma colligit, fabulam de Chloride, Zephyri uxore, fuisse antiquam; eam poëtas alexandrinos ad Arsinoën, Ptolemaei Philadelphi uxorem, transtulisse, et Ovidium forte e Callimachi carmine Αἴτια hausisse.

Chloris eram etc. *Flora* nomen aperte habet a floribus; sed Ovidius haec finxit, ut e Chloride Floram facere posset. — Pro *corrupta*, cum Horatio Art. Poet. 53, *parce detorta* dicere potuisset. — *Chloris* est a graeco χλωρός, viridis, vigens, florens, ut adeo haec duo nomina sensu non multum inter se differant. — *Campi felicis*; intellige insulas fortunatas, quas praeeunte Hesiodo Ἐργ. 170 sqq, Horatius Ep. XVI. 41, describit, quanquam etiam Homerus Od. Δ, 563, simile quid de campo elysio ad fines terrae tradidit. In illis insulis, Μακάρων νήσοισι, iuxta oceanum profundum, beati heroës, ὄλβιοι ἥρωες, sine curis habitant, iisque terra ter quotannis dulcem fructum profert. Auctore Plutarcho in vita Sertorii, cap. 8, duodecies centena millia passuum ab Africa distant; et Barbari olim credebant campos ibi elysios et sedem fortunatorum fuisse, quam Homerus laudaverit. Putant designatas esse istis insulas, quae hodie *Canariae* dicuntur; vid. Heynii Opuscul. Acad. vol. I, p. 395, et Mitscherlichium ad Horatium dicto loco. — *Ante* Lenzius coniungit cum *viri*, ut οἱ πρὶν, οἱ πρόσθεν intelligantur. Ego iungo cum *fuisse*, olim fuisse, nempe ea aetate, quam Hesiodus heroicam vocat; sic infra vs. 222, *ante erat*.

199. Observa modestiam, qua formam suam laudat. — *Grave*, molestum. — Pro maritum mihi repperit, maluit, ut minus vulgare, *generum matri repperit*. Similiter fere II Met. 746, Mercurius ad sororem virginis, quam petebat: tu velis *prolis meae matertera dici*. — In verbis *ver erat... fuit*, exemplum insigne habemus incisorum, sive brevium orationis membrorum. *Errare* de ambulantibus. *Fortior*, velocior; deest *cursu*, quod III Metam. 219, additum. Zephyrus velocior erat, quippe ventus, et pennis Amoris adiutus, ut Phoebus I

Et dederat fratri Boreas ius omne rapinae,
Ausus Erechthea praemia ferre domo.
Vim tamen emendat dando mihi nomina nuptae;
Inque meo non est ulla querela toro.
Vere fruor semper: semper nitidissimus annus:
Arbor habet frondes, pabula semper humus.
Est mihi fecundus dotalibus hortus in agris:
Aura fovet; liquidae fonte rigatur aquae.
Hunc meus implevit generoso flore maritus;

Metam. 540. Interp. gallicus admiratur gratiam decoram in hac Florae confessione. — Excusationem etiam marito reperit: *Et dederat* etc. vim at rapinam licere sibi putabat ad exemplum fratris. — De *Borea* Orithyam, *Erechthei*, regia atheniensis, filiam *rapiente*, VI Metam. 677 sqq. Raptum formula lenissima exprimit *praemia ferre*, namque *praemium* etiam de praeda dicitur; VI Metam. 518: *spectat sua praemia raptor*; et Horatius Epod. 11, 36: *iucunda captat praemia*.

205. *Vim emendat*, vim illatam compensat et honore et beneficiis. — Pro *nuptae* alii *Nymphae*. — Tum Heinsius etiam *numina* cum uno Patavino malit; sed *Nympha* Chloris iam ante fuerat, vers. 197; et in *nuptae* satis honoris est: nam caeteri dii virgines, quibus pudorem rapuerant, non amplius curabant. — *Querela*. Dousa observat, allusisse poëtam ad formulam in epitaphiis obviam *vixerunt sine querela*. — Iam felicitatem suam efferre incipit. *Nitidissimus annus* etiam vs. 265 legitur. Hoc loc. prim. Patavinus, Farnes., Mazar. et a manu prim. Zulich. aliique, *tepidissimus*. Sane *tepor* de calore verno dicitur, sed *nitidissimus* magis commendat felicitatem Florae. *Nitere* enim bene dicitur de laeto colore et iucunda facie terrae, ut iam ad IV, 126 et 430, admonitum. — *Annus* ut alias de proventu terrae annuo legitur (Virg. Georg. II, 516: *pomis exuberat annus*; Plinius paneg. XXIX, 3: *messibus nostris annus exuberat*) sic nunc de superficie terrae. *Semper nitidissimus*, Burmann. *per me nitidissimus*, quia sic Zulich. Bernens. et duo alii, et quia sic solent dii beneficia sua iactare, ut I Metam. 516; sed illud *per me* rectius versu 228 legitur, ubi Flora munera sua enumerat. Nunc autem felicitatem suam extollit. Neque, quae proxime sequuntur, *arbor habet frondes* et *pabula humus*, Florae opera efficiuntur; sed unus Stroz. habet *vere*, et unus Moreti *vere est*, unde Heinsius *veri nitidissimus* coniicit. Sane *ver* hic optime repetitur; vere semper fruor, vere nitidissimus est annus, etenim humus tum semper habet pabula.

209–228. De hortulo suo et floribus narrat facunde et suaviter. *Dotales agri*, ut XIV Metam. 459: *dotalia arva*. — *Implevit*; Zephyrus enim flores provocat. — Pro *generoso* Francius volebat *numeroso*; male; *generosa* excellentissima in suo quaeque genere dicuntur; XIII Metam. 818, *pruna generosa*; XV, 710, *generosae*

Atque ait: Arbitrium tu, dea, floris habe.
Saepe ego digestos volui numerare colores;
Nec potui: numero copia maior erat.
Roscida quum primum foliis excussa pruina est,
Et variae radiis intepuere comae,
Conveniunt pictis incinctae vestibus Horae,
Inque leves calathos munera nostra legunt.
Protinus arripiunt Charites, nectuntque coronas,
Sertaque coelestes implicitura comas.
Prima per immensas sparsi nova semina gentes:
Vnius tellus ante coloris erat.
Prima Therapnaeo feci de sanguine florem:

palmite colles; Virgil. Aeneid. X, 174, *insula generosa metallis*. — *Arbitrium*, potestas, imperium, ut III, 316; IV, 818. — *Colores*; confer IV, 439. — *Digestos*, apte dispositos. — *Roscida pruina*, ros. — *Excussa* nil nisi amota, siccata. — *Comae*, ut IV, 438, *comae papavereae*. — Figmentum hoc de *Horis* et *Gratiis* aptum et ad horti praestantiam, et ad Florae felicitatem declarandam. *Horae*, Iovis et Themidis filiae, Eunomia, Dice, et Irene, hominum operibus venustatem addunt; Hesiod. Theog. 900 sqq: vide Graevium. Itaque et Ἐργ. 73, cum Gratiis adsunt ad Pandoram floribus vernis coronandam. Quin ab iis ipsis pulchritudo Graecis dicta est ὥρα. Incedunt *pictis vestibus incinctae*, ut apud Orpheum hymn. 42, 6: πέπλους ἐννύμεναι δροσερούς ἀνθῶν πολυτερπῶν. Heinsius h. loco intellig. vestes e floribus contextas, et tres MSS. habent *pictis floribus*. Equidem malim de vestibus capere, quales in Cyprio carmine, quod Neapolis laudavit, describuntur. Ibi Gratiae vestes factas ἔβαψαν ἐν ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν, ubi additur, οἷα φοροῦσ' Ὧραι. — *Leves*, nempe e vimine lento textos; IV, 455. — *Arripiunt* dedit Heinsius ex uno Zulichemiano; Mazarinaeus *accipiunt*, quod mihi melius placet; non enim video, cur Gratiae tam cupide *arripuerint* flores. Vulgo, *accedunt*.

221. Merita Florae. Florum ex hominibus natorum creationem sibi vindicat, quia eius opera intercesserat. — *Gentes*; alii *terras*. Solent haec duo promiscue usurpari a poetis; Moret. *innumeras gentes*. — *Therapnaeo de sanguine flos* est Hyacinthus, factus ex Hyacintho, iuvene lacedaemonio, quem Apollo sibi carissimum imprudens disco percussit, et in florem cognominem mutavit; X Metam. 162. Is mox *Amyclides* vocatur, mox *Oebalides*, nunc *Therapnaeus* a Therapnis, urbe Laconiae, quamquam nunc omnino lacedaemonium eo nomine indicari puto. Ita Callisto Arcas nunc *Tegeaea* vocatur, nunc *Moenalia*, nunc *Parrhasis* et *Nonacrina*; vide ad II, 167. Ita V, 89, Evander *Nonacrius*, qui fuit Pallanteo ortus; vide et ad I, 478. De hyacintho veterum dictum

Et manet in folio scripta querela suo.
Tu quoque nomen habes cultos, Narcisse, per hortos:
Infelix, quod non alter et alter eras!
Quid Crocon, aut Attin referam, Cinyraque creatum;
De quorum per me vulnere surgit honor?
Mars quoque, si nescis, per nostras editus artes:
Iupiter hoc ut adhuc nesciat, usque precor.
Sancta Iovem Iuno, nata sine matre Minerva,
Officio doluit non eguisse suo.
Ibat, ut Oceano quereretur facta mariti;
Restitit ad nostras fessa labore fores.

ad X Metam. 211; ibi quoque Phoebus *suos gemitus foliis inscribit*, et *ai ai Flos habet inscriptum funestaque litera ducta est.* Intelligunt nonnulli Delphinium Aiacis, cuius folium candidum figuras AI caeruleo colore refert; confer XIII Metam. 395.

225. *Narcissus* Thespiensis, iuvenis pulcherrimus, suae ipsius imaginis, quam in fonte quodam conspexerat, insano amore correptus, atque tabescendo in florem sui nominis mutatus est; III Metam. 339 sqq. — *Alter et alter* argute, tu et is quem amabas, non eratis diversi iuvenes, sed unus idemque. — Fabula de *Croco* iuvene in crocum florem mutato minus celebrata est; attingitur IV Metam. 283. — *Attis*, iuvenis phrygius, de quo supra IV, 223. Is, X Metam. 104, a Cybele in pinum transformatur, hoc loco in florem, nempe violam; vide Arnob. advers. Gentes, V, p. 160. Heinsius legi vult *Attyn;* MSS. quidam *Atym* aut *Atyn;* et varie hoc nomen scribitur; olim edebatur *Acin.* Ille vero non in florem, sed in fluvium mutatus; XIII Metam. 753. — *Cinyra creatus.* Adonis, ab apro percussus Veneris beneficio in anemonem florem mutatus est; X Metam. 735. — *Honor*, flos, ut iam alibi notatum. — *Vulnere;* olim edebatur *sanguine.* Alterum agnoscunt veterrimi MSS. maxima ex parte; atque etiam XIII Metam. 396: *Oebalio de vulnere natus.*

229. Mars a Iunone sine Iove Florae opera editus. Haec commode inserta, quia causam habent, cur Flora sit dea romana, et quia vim eius maxime illustrant. Fabulam autem hanc verbo attigit etiam Festus in *Gradivi* etymo: *vel, ut alii dicunt, quia gramine sit ortus.* Sed secundum Homerum Il. E, 896; Hesiodum Theog. 921; Apollodorum I, 3, 1, Iupiter cum Iunone Martem genuit. Quamquam aliis Enyo mater Martis erat; Scholiast. ad Homerum dicto loco. Vulcanum contra alii sine patre ex Iunone natum fingebant; Hesiodus Theog. 925. — *Precor*, opto.

231. De Minerva sine matre nata III, 842. — Ad *Oceanum* senem auxilii aut consilii petendi causa descendebant interdum dii, etiam Iuno II Metam. 509; via igitur occidentali per Florae hortum descendit. — *Facta mariti.* Heinsius ex altero Peta-

Quam simul adspexi; Quid te, Saturnia, dixi,
Adtulit? exponit quem petat illa locum;
Addidit et causam: verbis solabar amicis;
Non, inquit, verbis cura levanda mea est:
Si pater est factus neglecto coniugis usu
Iupiter, et nomen solus utrumque tenet:
Cur ego desperem fieri sine coniuge mater;
Et parere intacto, dummodo casta, viro?
Omnia tentabo latis medicamina terris;
Et freta, Tartareos excutiamque sinus.
Vox erat in cursu: vultum dubitantis habebam:
Nescio quid, Nymphe, posse videris, ait.
Ter volui promittere opem, ter lingua retenta est:
Ira Iovis magni causa timoris erat.
Fer, precor, auxilium, dixit; celabitur auctor:
Et Stygiae numen testificatur aquae.
Quod petis, Oleniis, inquam, mihi missus ab arvis
Flos dabit: est hortis unicus ille meis.
Qui dabat, Hoc, dixit, sterilem quoque tange iuvencam,

viano *Furta* dedit. Sane *furtum* omne clandestinum, et *furta Iovis* saepe clandestini eius amores; sed de illis nunc non est sermo. Etiam Mitscherlich. servavit *facta*, quamquam id Taubnero minus aptum videbatur. — Regii nostri codices habent *facta*; Heinsii tamen lectio quibusdam magis placet. Lem.

241. Quum tres MSS. habeant *despicerem*, propterea Heinsius coniicit *despuerim* aut *respuerim*; sine causa. Ad rem, quae hic speratur, interp. gallicus comparat librum recentiorem; *Lucina sine concubitu*. — *Viro* nempe meo. *Dummodo casta*, non cum alieno concumbens. — *Latis* nunc melius quam *laetis*, quod Mazarin. et Zulichem. praeferunt. — *Sinus*, recessus remotiores. — *Excutiam*, perquiram.

245. Verba *vox erat in cursu* et ad Iunonem et ad Floram referri possunt. Si ad illam, sensus: plura loqui volebat, ut VI, 362, *spes erat in cursu*, longius progredi posse videbatur. Non autem audiendus est Taubnerus qui deam putat haec locutam esse, quum curreret. — *Dubitare*, deliberare, ut Aeneid. IX, 190: *Percipe quid dubitem*.

251. Qualis flos intelligatur non constat. — *Olenus* et Achaiae et Boeotiae oppidum. — Quidam, *tibi missus*; alterum tuentur longe plurimi codd. — Mox olim edebatur, *Qui dabat hunc, dixit*; Neapolis ex suo codice, *Cui dabat hunc*. Sed Hein-

Mater erit: tetigi; nec mora, mater erat.
Protinus haerentem decerpsi pollice florem:
Tangitur; et tacto concipit illa sinu;
Iamque gravis Thracen, et laeva Propontidos intrat;
Fitque potens voti; Marsque creatus erat.
Qui memor accepti per me natalis; Habeto
Tu quoque Romulea, dixit, in urbe locum.
Forsitan in teneris tantum mea regna coronis
Esse putes; tangunt numen et arva meum.
Si bene floruerint segetes, erit area dives:
Si bene floruerit vinea, Bacchus erit:
Si bene floruerint oleae, nitidissimus annus;
Pomaque proventum temporis huius habent.

sio debemus nostram lectionem. — *Mater*, gravida. — *Haerere* frondes et poma dicuntur in arbore, flores in caule plantae; ergo *haerentem* nunc plenitudinis tantum causa additum. — *Tangitur;* Neapolis legit, *Tangit et intacto.* Eum vituperat Heinsius, quia de Iunone agitur, non de iuvenca; sed Burmannus monet, non adeo ineptam esse hanc lectionem; eam capiendam esse de Iunone, quae tangat florem a Flora decerptum, et statim concipiat; se tamen malle: *Tangit ut, intacto concipit.* Neapolis lectionem probat et Taubu.

257. *gravis*, gravida. — In *Thracia* Mars natus; Vegetius I, 28. Vulcani vinculis solutus in Thraciam migrat; Homerus Il. Θ, 361. Ibi sedet alto in vertice Haemi; Callimachus Del. 63. Thracia ad *laeva Propontidos* sita. — *Potens voti*, quum fit quod optamus, etiam VIII Metam. 80 et 409; *votum potens*, ibid. 745; *iussi potens*, postquam effecerat, quod iussa erat, IV Metam. 509. Hoc loco in Francof. *potens uteri*, quod IX Metam. 315 legitur, sed ab hoc loco alienum est.

261–274. Florae potestas et regnum quam late pateat. Omnia amplectitur, quibus *flos* tribuitur. Hinc Floralia, auctore Plinio XVIII, 29, instituta, *ut omnia bene deflorescerent.* — *Coronas* posuit pro floribus. — *Tangere* nos dicuntur omnia quae animum quocumque modo, etiam cura et sollicitudine commovent; *tangunt* ergo Heinsius non male ex Erford. et uno Patavino vulgato *tangit* praetulit, id est, adtingit, pertinet ad arva. — Pro *numen* Mitscherlich. *nomen.* — *Area dives*, quia in *area*, soli data agri parte, frumenta exterebantur et inde in granaria transferebantur; Horatius lib. I, Od. 1, 10: *Quidquid de libycis verritur areis;* Virgilius Georg. I, 190: *magna veniet tritura.* — *Oleae* flos non copiam tantum olei, sed omnino *nitidissimum annum* portendebat, ut et flos abundans amygdali; Virgil. Georg. I, 187. *Nitidissimus annus* etiam vs. 207; pro eo vs. 327: *si bene floreat annus.*

Flore semel laeso pereunt viciaeque fabaeque;
 Et pereunt lentes, advena Nile, tuae.
Vina quoque in magnis operose condita cellis
 Florent; et nebulae dolia summa tegunt.
Mella meum munus: volucres ego mella daturas
 Ad violam, et cytisos, et thyma cana voco.
Nos quoque idem facimus tunc, quum iuvenilibus annis
 Luxuriant animi, corporaque ipsa virent.
Talia dicentem tacitus mirabar: at illa,

— Olim edebatur: *Poma quoque eventum temporis huius habent;* Heinsius vero ex Naugerii, Vrsin. et uno Patavino codice alterum dedit, quia *proventus anni* saepe legitur. Sensus: pomorum proventus, copia, pendet a tempore, quo florent. — In tribus Regiis codicibus reperitur lectio vulgata: *Poma quoque eventum* etc. Hanc ego non mutaverim; sensus idem est. L.

267. *laedi florem* omnium frugum putabant, si plenilunium in Floralia incideret; Plinius dicto loco. — *Nilus advena*, ut II, 68, *Tibris advena*, quia ex alia terra decurrit. — *Nili lentes*, quia magna earum et copia et praestantia in Aegypto; Martialis XIII, 9: *Accipe Niliacam, Pelusia munera, lentem.* Virgil. Georg. I, 228, ubi et ipse haec tria frugum genera coniungit: *Si vero viciamque seres, vilemque faselum, Nec Pelusiacae curam aspernabere lentis.* — Quae de *vino* sequuntur, ea melius abessent. *Flos* enim et *nebula* vini et spuma tenuis in summo vino natans; Plinius XIV, 27: *Flos vini candidus probatur; rubens triste signum est, si non is vini color sit.* Columell. XII, 30: *Si vinum florere incipiet, saepius curare oportebit.* — *Operose*, diligenter.

271. *Mellis* donum rectius sibi vindicat propter succos, quos floribus indidit apibus colligendos. — *Violam;* itaque et Virgil. Georg. IV, 31, praecipit: circum alvearia *irriguum bibant violaria fontem.* — De *thymo* res nota; et fuit proverbium: *dum thymo pascentur apes;* Virgil. Ecl. V, 77. — *Cytisus* fruticis genus, iucundu foliorum et sapore et odore, quo tam capellae quam apes delectantur; Virgil. Ecl. X, 30: vide Martin. ad Georg. II, 431. — *Nos quoque idem facimus:* meum quoque munus est, quum iuvenes florent. Verbis *luxuriant* etc. describitur is, quem Horatius flore iuventa fervidum vocat. — *Virent* Heinsius e Mazarin. et Zulichem. a manu prima laudavit, et Burmannus in textum recepit, quia mox *vigebant* sequitur. Et sane, *viriditas*, ut τὸ χλωρὸν, de vigore iuvenili etiam in soluta oratione bene dicitur. Mitscherlichius tamen vulgatam *viget* servavit. *Luxuriare* alias de succulentis et vegetis membris dicitur, ut VII Metam. 292; Virgil. Georg. III, 81. Hoc loco de animorum vigore.

275–330. Ludorum Floralium origo ad veritatem historicam narratur Anno V. c. 513, ut iam ad IV, 943, admonitum, Publicii Malleoli fratres, aediles plebis, quum multi cives in publico pascerent, peculatus eos con-

Ius tibi discendi, si qua requiris, ait.
Dic, dea, ludorum, respondi, quae sit origo.
Vix bene desieram; rettulit illa mihi:
Caetera luxuriae nondum instrumenta vigebant;
Aut pecus, aut latam dives habebat humum.
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est:
Sed iam de vetito quisque parabat opes.
Venerat in morem populi depascere saltus;
Idque diu licuit, poenaque nulla fuit.
Vindice servabat nullo sua publica vulgus:

demnarunt, atque e pecunia multatitia ludos Florae instituerunt; ii vero diu intermissi, tandem anno V. c. 580, L. Postumio Albino, M. Popillio Laenate coss. a C. Servilio instaurati sunt, et quotannis deinceps celebrati; vide Spanhem. de Vsu et Praestant. Num. tom. II, p. 146.

279. *instrumenta luxuriae*, quae serviunt luxuriae, ei alimenta ministrant; Plinius IX, 13: *Pollio, sagacis ad luxuriae instrumenta ingenii.* Sallustius Catilin. XXV, 2: *psallere, saltare et multa alia, quae instrumenta luxuriae.* Adde Iustinum XXX, 1; Cicero Catilin. II, 5, *instrumenta virtutis* similiter. — *Vigebant* dictum, ut Horat. I, Satyr. 3, 61: *vigent ubi crimina.* — *Latam humum*, latos agros. — *Hinc etiam* etc. Sic et Plinius XVIII, 3: *Hinc et locupletes dicebant, loci hoc est agri plenos. Pecunia ipsa a pecore appellabatur.* Columella VI praef. *Nomina pecuniae et peculii tracta videntur a pecore, quod non solum veteres possederunt, sed adhuc apud quasdam gentes unum usurpatur divitiarum genus.* Paulo aliter Plinius XXXIII, 3: *Signatum est nota pecudum: unde et pecunia appellata.* — *Sed iam* iis temporibus, quibus, iudice Livio in praef. quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat, nitebantur *in vetitum.*

283. *saltus*, pascua; vide Clav. Cicer. in hoc vocab. Et nunc publica pascua intelliguntur. Talia pascua habebat multa populus romanus, unde luculentum vectigal, quom, qui pascere in iis vellent, pro singulis pecoribus certam pecuniam solverent. Ius pascendi habebant, postquam nomina sua detulerant, atque apud publicanum subscripserant, unde vectigal illud *scriptura* dicebatur, quod diu unum vectigal fuit; vide Clav. Ciceron. hoc vocab. atque Burmannum de Vectigalibus, cap. IV. Sed multi se subtrahebant ei oneri, conniventibus iis, quibus eius rei cura data, atque clam armenta illoc abigebant. Itaque *vulgus*, populus, *sua publica servabat nullo vindice*, sic habebat, ut nemo depascendi morem coërceret. *Licentia* illa eo progressa est, ut tanquam *inertes*, timidi, riderentur, qui in privato pascerent. Tò *publica* Burmannus bene tuetur adversus eos, qui ex interpretatione aut *pascua*, aut *pabula* praeferunt. Illud enim recte *privato* opponitur. — Pro *servabat* Heinsius ex uno Patavino *servabant* recepit.

Iamque in privato pascere inertis erat.
Plebis ad aediles delata licentia talis
Publicios: animus defuit ante viris.
Rem populus recipit: mulctam subiere nocentes;
Vindicibus laudi publica cura fuit:
Mulcta data est ex parte mihi; magnoque favore
Victores ludos instituere novos.
Parte locant clivum, qui tunc erat ardua rupes:
Vtile nunc iter est; Publiciumque vocant.
Annua credideram spectacula facta: negavit;
Addidit et dictis altera verba suis:

287. Ad *aediles plebis* cura pascuorum pertinebat. *Publicios;* Festus Lucium et Marcum Publicios Malleolos vocat. — *Delata* e Naugerii libris recepit Heinsius: Taubnerus vulgat. *perducta* non damnat. *Deferre* nunc est indicis, qui rem aedilibus notam facit, ut eam ad populum perferant. — *Animus defuit ante;* tamen Livius X, 23 et 47, narrat iam anno V. c. 457, aediles plebis, et an. 462, aediles curules a multatitia pecunia, quam pecuariis damnatis exegissent, vel ludos fecisse, vel viam stravisse. *Pecuarios* Drakenb. et Burmann. publicanos intelligunt; Stroth. et Ernest. in Glossar. Liviano, homines qui conductis pascuis publicis e re pecuaria quaestum faciebant. Sed non apparet, cur ab his mulctam exegerint. Sine dubio hoc nomine illis locis iidem designantur, quos Ovidius hoc loco notat. — *Recipit* iudex nomen et causam, quae ad eum defertur; *rem populus recipit*, quia res in iudicio populi acta est, quod ex alio Livii loco XXXIII, 42, patet: *Aediles plebis multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt, ex eorum multatitia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt.* — *Vindices*, qui rem detulerant ad populum. — Ab hac *publica cura* Lenzius putat Publicios fratres nomen traxisse.

291. Florae pars multae data, quia et arva atque pascua eius numen tangebant vs. 262. Data autem ei pars duplex, namque auctore Tacito, Annal. II, 49, *iuxta circum maximum aedes Florae ab L. et M. Publiciis aedilibus constituta est*, quam Tiberius instauravit. — *Victores* in illa causa; Heinsius malebat *ultores;* unus ex eius cod. *auctores.* — De *clivo* munito consentiunt Varro de Ling. Lat. IV, et Festus in hoc vocab. Ille enim haec habet: *Clivus Publicius ab aedilibus plebis Publiciis, qui eum publice aedificarunt.* Festus addit, eum a Publiciis munitum esse, ut in Aventinum vehicula venire possent. — *Locant*, quum muniendum redemtori addicunt, verbum in hac re solemne.

295. Ludi illi semel tantum exhibiti. — *Tangit*, oblectat, suaviter afficit: contra VIII Metam. 279, ubi Dianae arae cessant: *Tangit et ira deos.* — Vt hic *turba ambitiosa*, quae cultum studiose affectat, ut honore valeat, sic VIII Metam. 277, *honos*

Nos quoque tangit honor: festis gaudemus et aris;
Turbaque coelestes ambitiosa sumus.
Saepe deos aliquis peccando fecit iniquos;
Et pro delictis hostia blanda fuit.
Saepe Iovem vidi, quum iam sua mittere vellet
Fulmina, ture dato sustinuisse manum.
At si negligimur, magnis iniuria poenis
Solvitur, et iustum praeterit ira modum.
Respice Thestiaden; flammis absentibus arsit:
Causa est, quod Phoebes ara sine igne fuit.
Respice Tantaliden; eadem dea vela tenebat:
Virgo est; et spretos bis tamen ulta focos.
Hippolyte infelix, velles coluisse Dionen,
Quum consternatis diripereris equis!
Longa referre mora est correcta oblivia damnis:

ille ipse in plurimis MSS. *ambitiosus* dicitur. — *Iniqui* dii sunt irati, *aequi* faventes. — Vocab. *blandus* solemne de placatione deorum, ita ut nunc sacra facientibus, nunc eorum victimis aut precibus tribuatur; vide Bentl. ad Horat. III, Od. 23, 18. — *Sustinere*, retinere.

303. Vis irae divinae exemplis comprobatur. — *Solvitur iniuria*, quando expiatur, quum poenae solvuntur ob iniuriam factam. — *Praeterit modum*, non servat, excedit modum. Diana, quum Oeneus, Aetoliae rex, ipsius aras sine ture reliquisset: *At non impune feremus; Quaeque inhonoratae, non et dicemur inultae;* vid. Metam. VIII, 280. Tum agris calydoniis immisit aprum terribilem, ad quem interficiendum ex omni Graecia viri fortissimi concurrerant. In ea venatione Meleager, *Thestii*, ex Althaea matre nepos, matris fratres interficit. Mater, ut fratrum caedem accipit, stipitem fatalem, in quo filii vita continebatur, comburit, eoque absumto Meleager, quamquam *absens*, extinguitur; VIII Met. 260–545. — *Tantalides*, Agamemnon, Tantali pronepos, cuius *vela*, classem in Aulide congregatam, Diana ob interfectam cervam sibi sacram irascens, vento adverso immisso, diu *tenebat*, retinebat; XII Metam. 1–38. Nonnulli *tela* legebant, atque de Niobe cogitabant, cuius filias Diana telis suis transfixit, ut Apollo filios; VI Metam. 288 sqq. — *Virgo*, cui mitior animus convenit. — *Hippolytus*, furiis direptus equorum, iam supra III, 265, memoratus. Is, quum Dianam et studio venandi et castitate coleret, *Dionen* sprevisse nunc dicitur, ut ad eam eius interitus referri posset. *Dione*, Aetheris et Terrae filia, mater Veneris ex Iove, nunc ipsa Venus. — *Corrigere*, castigare, punire. *Oblivio*, neglectus deorum,

Me quoque romani praeteriere Patres.
Quid facerem, per quod fierem manifesta doloris?
Exigerem nostrae qualia damna notae?
Excidit officium tristi mihi: nulla tuebar
Rura, nec in pretio fertilis hortus erat.
Lilia deciderant; violas arere videres,
Filaque punicei languida facta croci.
Saepe mihi Zephyrus, Dotes corrumpere noli
Ipse tuas, dixit: dos mihi vilis erat.
Florebant oleae; venti nocuere protervi:
Florebant segetes; grandine laesa Ceres:
In spe vitis erat: coelum nigrescit ab Austris,
Et subita frondes decutiuntur aqua.
Nec volui fieri, nec sum crudelis in ira:
Cura repellendi sed mihi nulla fuit.

damnis, calamitatibus immissis, punita sunt. Sed τὸ *correcta* primus Daniel Heinsius dedit, quum antea *collecta* ederetur, quod Fanens. et Burmann. per hypallagen dictum putabant, collecta damna oblivione: paulo durius. Quidam *collata*. — Regii tres *correcta*.

312. *praeteriere*, ludos meos intermiserunt; VIII Metam. 278: *Praeteritae Letoidos arae.* — *Manifesta doloris*, manifestans dolorem. — *Qualia damna exigerem?* quales poenas sumerem? quales calamitates immitterem? Sed vocab. *notae* varie interptt. acceperunt. Plerique ignominiam aut iniuriam Florae illatam intellexerunt; Taubnerus, reprehensionem, castigationem. Sed rectius cum Burmanno haec verba interpretaberis: quae quidem a nobis profecta facile cognoscerentur. Vide eum ad Petronium 83. — *Excidit officium mihi*, desii curare rura et hortos. — *Croco fila* tribuuntur et capillamenta, unde Graeci eum ξανθότριχα dixerunt; vide Salmasium ad Solinum pag. 749. — *Dotes*; vide ad vs. 209. — Sequentia, *Florebant oleae* etc. respondent iis, quae inde a vers. 263 leguntur. — *Ceres*. Sic Heins. ex primo Ambrosian. et sex aliis; vulgo *seges*, quod Taubnerus praefert, ut sit epiphora, sive verbi eiusdem in fine repetitio. — Pro *decutiuntur* primus Farnesianus et quinque alii *excutiuntur*, quod sane Nostro usitatius; III Art. Amat. 162: *excutiens frondes Boreas*; X Metam. 738: florem *male haerentem, et nimia levitate caducum Excutiunt venti*; XIV ibid. 764: *nec excutiant rapidi florentia venti*. Sed et *decutere* bene se habet; Virg. Georg. II, 404: *silvis aquilo decussit honorem*. — Pro *frondes* alter Puteanus *flores*, ut supra 264: *si bene floruerit vinea*. — *Crudelis in ira*, ut Ceres rapta Proserpina saeviens V Metam. 478–486. — *Repellendi* ventos, grandinem, pluvios austros.

Convenere Patres; et, si bene floreat annus,
  Numinibus nostris annua festa vovent.
Adnuimus voto: consul cum consule ludos
  Postumio Laenas persolvere mihi.
Quaerere conabar, quare lascivia maior
  His foret in ludis, liberiorque iocus:
Sed mihi succurrit, numen non esse severum,
  Aptaque deliciis munera ferre deam.
Tempora sutilibus cinguntur tota coronis:

327. *annus*, arbores, vites, fruges illius anni. — *Adnuimus voto*, feci id, cuius causa illi votum nuncupaverant, Claudianus XXIV, 212: *votisque senatus Adnue, diva, tui.* — *Consules* L. *Postumius* Albinus et M. Popilius *Laenas* anno V. c. 580, instituerunt ut quotannis ludi Florales exhiberentur. Primus autem exhibuit C. Servilius aedilis plebis, quod nummus testatur; vide Spanhemium ad vers. 275 laudatum. — *Persolvuntur* proprie vota, hinc etiam res, quae fiunt ex voto, aut instituuntur.

331–354. Vnde *lascivia* in illis ludis? Celebrabantur illi cum omni obscoenitate. Nam praeter verborum licentiam, sono tubae meretrices producebantur, quae nudatis pudendis discurrerent, saltarent, lascivosque motus darent; et spectatores in theatra veniebant e lupanaribus; Lactantius Inst. I, 20, 6; Arnobius adversus Gentes III, p. 113; VII, p. 238; Schol. Iuvenalis ad VI, 249. Aliquando, quum Cato illis ludis interesset, populus ut mimae nudarentur postulare erubuit. Cato igitur discessit e theatro, ne praesentia sua spectaculi consuetudinem impediret: quem abeuntem ingenti plausu populus prosecutus, priscum morem iocorum in scenam revocavit; Valerius Maximus II, 10. Postea ille librum de re Floria scripsit, qui a Gellio Noct. Attic. IX, 12, laudatur. Obscoenitatis illius causam multi repetunt inde, quod Flora olim meretrix fuerit, ut ad vs. 195 vidimus. Sed Ovidius lenius de ea re iudicat; est dea *deliciis*, id est voluptati inserviens, vultque sua sacra et plebi patere.

335. Non ea iam recenset, quae Floralibus facta sint; sed Floram deliciis munera ferre quovis tempore docet; *coronae* enim, quibus illa flores ministrat, non a tristibus et severis, sed a laetis et voluptati indulgentibus sumuntur. *Sutiles coronae*, in quibus mera folia rosarum consuta, quum *pactiles* de multiplici flore texerentur; Plinius XXI, 8: *Summa auctoritas pactili coronae. Sutiles Saliorum in sacris invenimus, et solemnibus coenis. Transiere deinde ad rosaria: eoque luxuria processit, ut non esset gratia, nisi mero folio: sutilibus mox petitis ab India, aut ultra Indos.* Rosis eas consutas esse, etiam e Martiali V, 65; IX, 91, 94, discimus, ubi *tempora rosis sutilibus* et *sutilis rosa* leguntur. Quidam hoc loco *tortilibus*, *nexilibus* etc. — Tum valde arridet Heinsii coniect. *tota* in *pota*, id est, ebria, mutantis; omni

Et latet iniecta splendida mensa rosa.
Ebrius incinctis philyra conviva capillis
Saltat, et imprudens utitur arte meri.
Ebrius ad durum formosae limen amicae
Cantat: habent unctae mollia serta comae.
Nulla coronata peraguntur seria fronte;
Nec liquidae vinctis flore bibuntur aquae:
Donec eras mixtus nullis, Acheloë, racemis,
Gratia sumendae non erat ulla rosae.

enim hoc loco id urgetur, coronas inservire non nisi iis, qui genio indulgeant, aut *ebriis*; nihil contra ad rem pertinet, *tota* tempora cingi. — Taubnero non displicet *pinguntur* e codd. multis atque edd. Gryphii et Neapolis. Id illustrari possit e Nemesiani Eclog. I, 20: *dat pictas Flora coronas.* Pictis coronis *pinguntur* etiam tempora; *cingi* tamen solemne in hac re. — Codex Regius B habet *Tempora tortilibus pinguntur tota coronis*; duo alii *sutilibus cinguntur:* non placet *pinguntur.* Lem. — *Latet mensa* etc. Immensa interdum florum copia et mensae et convivae obruebantur, e tecto etiam desuper deiectorum. Vid. Salmasium ad Spartac. Aelium Verum cap. 5.

337. *Saltatio* Romanis non omnino honesta; Cornelius Nepos in Epaminonda I; vide Cortium ad Sallustium Catil. XXV, 2. — In conviviis *ebrii* fere saltabant. — *Philyra*, tenuis tiliae membranula inter corticem et lignum, qua utebantur ad nectendas coronas convivales; Plinius XVI, 14; XXI, 3. Etiam Horatius I, Od. 38, 2: *nexae philyra coronae.* — Neapolis scribi volebat, *incinctus capillos*; male. — *Merum* varias addocet *artes*; Horatius I, Ep. 5, 18. Possis hoc loco de facundia capere, quae *imprudenter* recludit arcana. Sed alii hoc quoque ad saltationem referunt, et *imprudentem* Lenzius explicat titubantem, incertis pedibus utentem. — *Vtitur* Burmannus dedit e pluribus MSS. et edd. Nam caeteri *vertitur*, quod et Mitscherlichius servavit. — *Ad durum* etc. Tales occentationes (παρακλαυσίθυρα) frequentes erant. In iis convicia faciebant ianuae, eamque *duram* vocabant, quia puella *dura*, inexorabilis, quae eos excludebat; Tibullus I, 2, 5 sqq. Eamdem vero et *ungere* atque *sertis* velare solebant; Lucretius IV, 171: *At lacrymans exclusus amator limina saepe Floribus et sertis operit, postesque superbos Vnguit amaracino.* Vide et Sagittar. de Ianuis cap. 37. Itaque nihil certius mihi videtur emendatione Heinsii, *unctae mollia serta fores.*

342. *liquida* nunc ponitur pro: cui nihil vini admixtum. Meri aqua temperandi auctores plures nominantur; vide Harduin. ad Plinium VII, pag. 415. In iis Cerasus Aetolus, qui *Acheloi* aquam adhibuisse in eum usum traditur, Hyginus fab. 274. Vnde et Virgilius Georg. I, 9: *Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis* tellus; ubi vide interpp. — Pro *vinctis* Taubner. mallit *unctis*, quod nonnulli exhibent; sine causa; XI Met. 165;

Bacchus amat flores: Baccho placuisse coronam
Ex Ariadnaeo sidere nosse potes.
Scena levis decet hanc: non est, mihi credite, non est
Illa cothurnatas inter habenda deas.
Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos,
Non ex difficili causa petenda subest.
Non est de tetricis, non est de magna professis:
Vult sua plebeio sacra patere choro.
Et monet aetatis specie, dum floreat, uti;
Contemni spinam, quum cecidere rosae.
Cur tamen, ut dantur vestes Cerealibus albae,
Sic est haec cultu versicolore decens?
An quia maturis albescit messis aristis;
Et color et species floribus omnis inest?
Adnuit; et motis flores cecidere capillis,

caput lauro Parnaside vinctus. — De *corona Ariadnaea*, III, 513, unde apparet, eam, quum non esset florida, parum commode hic esse memoratam.

347. *hanc*) respicit ad vers. 334, nam reliqua quasi per parenthesin interiecta, ut iam supra notatum. — *Levis* saepe est et histrionum et scenae epitheton, ut quae volnptati inserviat; Cicero Orat. I, 5: *levis histrionum ars et scena.* Nunc autem hac voce respicitur ad ludos ioculares et lascivos, quibus tragoediarum gravitas opponitur, qua, quae delectantur deae, *cothurnatae* hic dicuntur. Taubnerus in Ind. non bene deas maiores et superiores interpretatur. Caeterum similem sententiam habemus infra vs. 598, de Marte: *Non visa est fortem scena decere deum.* — Mox Heinsius *celebrent* non nisi ex primo Bononiensi edidit. — *Ex difficili petenda*, difficulter invenienda. *Subesse causa* saepe dicitur, quod Heinsius exemplis docet. *Petenda* idem e duobus MSS. sumsit; plures habent *petita subest*; plurimi *petita fuit.* Olim edebatur *cognita causa fuit;* alii aliter. — Regii nostri habent *petita fuit.*

351. *tetricus*, severus, horridus; Livius I, 18: *Tetrica et tristis Sabinorum disciplina.* — *Plebeius chorus*, ille ipse meretricum saltantium et discurrentium coetus. — *Species*, pulchritudo, decor, quem gignit iuventutis vigor.

355. De *vestibus* illis *albis* confer IV, 619. — *Cultu decens est*, habet vestem, eamque decoram. De *versicolore* vestimento Florae ad vs. 217. Tali amictu uti mulieribus romanis interdictum erat lege Oppia; Livius XXXIV, 1. — Pro *Et color* primus Ambrosianus, Laeti, Mazarinaeus, Zulichemian. et duo alii *At color*, quod placet Heinsio. Etiam *et* bene se habet, quia ad duplicem quaestionem respondetur. — *Accidere*, eadem

Accidere in mensas ut rosa missa solet.
Lumina restabant, quorum me causa latebat;
Quum sic errores abstulit illa meos;
Vel quia purpureis collucent floribus agri,
Lumina sunt nostros visa decere dies:
Vel quia nec flos est hebeti nec flamma colore,
Atque oculos in se splendor uterque trahit:
Vel quia deliciis nocturna licentia nostris
Convenit; a vero tertia causa venit.
Est breve praeterea, de quo mihi quaerere restat,
Si liceat, dixi: dixit et illa, Licet.
Cur tibi pro libycis claudantur rete leaenis

re, verbum bonae notae, ut Heins. ad hunc locum, et ad Silium, IV, 238, docuit; et reperitur in MSS. veteribus plerisque: vulgo autem *decidere* editur. Rosas deiectas esse in mensas convivantium iam vs. 336 vidimus. Hac igitur similitudine, rosarum e Florae capillis cadentium multitudo declaratur.

361–368. Faces accensae. — *Me latebat;* Burmanno latinius videtur, quod Mazarin habet, *mihi latebat.* Vide Gronovium ad Senec. Oedip. 295. — Burm. accusativum *me* per graecismum excusari putat; quidvis ad hoc dicat, ego illi non adsentior. Lem. — *Errores*, incertitudinem, ut supra aliquoties. Fluctuationem poëtae referunt versus seqq. usque ad *Convenit.* Tum Flora eum interpellat et certiorem reddit verbis: *a vero tertia causa venit.* — *Purpurei* flores poëtis omnino sunt pulchri, colore splendido. *Collucent agri* hominum *operibus* dixit Cicero Nat. Deor. II, 39; sed nunc cum vi positum, quia *luminum* ratio redditur. — Pro *floribus* Marsus edidit *ignibus*, atque ita et unus Heinsii codex. *Ignes* autem posse flores igneis coloribus intelligi Burmannus exemplis docet. — *Hebes* color est obscurus, non lucidus; unde et *hebetare* pro obscurare ponitur. — *Causa venit*; unus Mediceus *fuit:* Heinsius coniicit *fluit.*

371. Venatorii ludi, haud dubie in circo Florae. Eorum meminit et Martialis VIII, 67: *Floralitias lasset arena feras.* Venatoriis ludis plerumque inserviebant belluae *libycae*, pantherae inprimis, quae et simpliciter *africanae* dicebantur; Plinius VI, Ep. 34, 3. Sed in Floralibus milia animalia committebantur; Caelius Rhodiginus Antiq. lect. XXV, 30: Galba praetor *commissione ludorum Floralium novum spectaculi genus, elephantos funambulos edidit*, In circo autem venationes esse editas et aliunde constat; Suetonius Calig. 18: *Edidit et Circenses, interiecta modo africanarum venatione;* Claud. 21: *permisit Circensium gratia africanas importari.* — *Rete* pro *reti.* Ferae in arena ita agitabantur, ut in retia incurrerent; Plinius Panegyr. LXXXI, 3, feras *emissas colligere* dixit. — *Cur claudantur*, scilicet quaerere re-

Imbelles capreae, sollicitusque lepus?
Non sibi, respondit, silvas cessisse, sed hortos,
Arvaque pugnaci non adeunda ferae.
Omnia finierat: tenues secessit in auras;
Mansit odor; posses scire fuisse deam.
Floreat ut toto carmen Nasonis in aevo,
Sparge, precor, donis pectora nostra tuis.
NOCTE minus quarta promet sua sidera Chiron
Semivir, et flavi corpore mixtus equi.
Pelion Haemoniae mons est obversus in Austros;

stat, e primo Ambrosiano, Laeti et quatuor aliis Heins. dedit, ut superiora illa *si liceat* etc. ut est in Erford. per parenthesin legantur; caeteri *clauduntur*. — Regius unus a manu prima, *pro libyco leone*. — *Silvas cessisse*, ut IV Met. 532, Neptuno *proxima coelo cessit potestas*. — Flora *tenues secessit in auras*, ut IX Aeneid. 657, Apollo *in tenuem ex oculis evanuit auram*; et, ut dearum comae aut totum corpus divinum quemdam odorem spirare solebant, sic Flora, cuius loquentis ex ore rosae exibant, vs. 194, merito florum *odorem* reliquisse fingitur. — *Floreat* etc. aptum votum, quia omnia, quibus flos tribui solet, huius deae arbitrio subiecta sunt. — *Dona* Florae sunt *deliciis apta* vs. 334; Lenzius iuvenilem florem et vigorem intelligit.

379–414. *V. Nonarum*, *sive die tertio*, *Centaurus oritur*. Eius sideris origo narratur, ut hic, ita et ab Hygino Poëtic. Astron. II, 38. Fuit Chiron Centaurus tempore Argonautarum, multosque artium suarum habuit discipulos, in quibus Achilles; Clemens. Alex. Strom. I, p. 360. — *Nocte minus quarta*, nocte tertia a Kalendis. — *Semivir*, et II Metam. 633 *semifer*; alibi etiam *geminus* et *biformis* vocatur ob naturam Centaurorum. De eo est locus classicus et ad haec nostra intelligenda aptissimus Orphei in Argon. 375 sqq. Ibi Peleus Argonautis ostendit *Pelion* umbrosum, in cuius iugo medio *antrum* habeat Chiron, *iustissimus* Centaurorum, qui et morbis sanandis operam det, et mox citharam Phoebi pulsans, mox phorminga Mercurii, vicinis iura reddat, Achillemque puerum educandum acceperit. His dictis ingrediuntur antrum. Ibi prope Chirona stat Achilles manibusque lyram tangit. De hac Achillis educatione vide etiam Apollonium IV, 812; Pindarum N. III, 75 sqq; et de *antro* Chironis in *Pelio* monte, Callimachum hymn. Del. 104. — *Iustitiam* eius Ovidius hoc loco bis laudat verss. 384 et 413. Non igitur erat cur Heinsius et vs. 379, *minus* in *pius* mutari vellet, quamquam Chiron apud Euripid. Iphigen. Aul. 926, ab ipso Achille εὐσεβέστατος ἀνὴρ vocatur, atque apud Hyginum dict. loco: *Non modo caèteros Centauros, sed homines quoque iustitia superasse, tum pietate sua effecisse ut inter astra numeraretur*. — Pro *obversus* Sarravianus et unus Heinsii *conversus*, unus *aversus*. Sed *obversus* bene se habet; XIII Metam.

Summa virent pinu; caetera quercus habet.
Phillyrides tenuit: saxo stant antra vetusto,
Quae iustum memorant incoluisse senem.
Ille manus, olim missuras Hectora leto,
Creditur in lyricis detinuisse modis.
Venerat Alcides exacta parte laborum;
Iussaque restabant ultima paene viro:
Stare simul casu Troiae duo fata videres;
Hinc puer Aeacides, hinc Iove natus erat.
Excipit hospitio iuvenem Philyreius heros,
Et causam adventus hic rogat, ille docet.
Perspicit interea clavam spoliumque leonis,
Virque, ait, his armis, armaque digna viro.
Nec se, quin horrens auderent tangere setis
Vellus, Achilleae continuere manus.
Dumque senex tractat squalentia tela venenis,

725, *obversa Pachynos ad Austros.* — Tum Heinsio ex uno suo et uno Mediceo *viret* placet, ut sit graecismus. Burman. vero *virent* tuetur, quia *caetera* sequitur. — *Phillyrides.* Etiam ab Orpheo vs. 480, *φιλλυρίδης* vocatur a Philyra matre, quacum Saturnus, sumta equina forma, congressus habuit; Apollonius Rhodius II, 1236; Virgil. Georg. III, 92. — *Missuras* etc. Achillis; Homerus Il. I, 186 sqq. — *Detinuit*, occupatas tenuit, adeoque exercuit. Etiam Statius Achilleid. I, 116, de Chirone: *monstrare lyra veteres heroas alumno.* Plures heroës a Chirone instituti memorantur. Achilles non musicam tantum, sed et mores integros, artem venandi, inprimisque artem medicam ab eo accepit; confer Claudianum VII, 60 sqq. Et exstabat olim Chironis institutio ad Achillem versibus consignata; Pausanias Boeot. p. 772. In arte medica plura et magistri et discipuli inventa a Plinio memorantur.

387. *Exacta* habent quidam vetustiores cum primo Ambrosiano; vulgo *exhausta.* Sic V Metam. 149: *Plus tamen exhausto superest.* Sed et *exigi* dicuntur, quae ad finem perducuntur. — *Duo fata*, duo viri urbi troianae fatales; Hercules, Laomedontis perfidiam ulturus, Ilium expugnavit; Apollodorus II, 6, 4; Hyginus fab. 89. — *Philyreius heros* etiam II Met. 676. A Philyra est Φιλυραῖος, et inde per diaeresin Φιλυρήϊος.

393. *Perspicit* est e Zulichemiano et quatuor aliis. Qui rem diligenter spectat, tractat, examinat, eam *perspicere* dicitur; vulgo *respicit*; primus Ambrosian. *prospicit.* — *Auderent.* Namque Achilles puer admodum ad Chironem deductus erat. — *Continuere*; Moret. et Stroz. *Sustinuere.*

Excidit, et laevo fixa sagitta pede est.
Ingemuit Chiron, traxitque e corpore ferrum;
Adgemit Alcides, Haemoniusque puer.
Ipse tamen lectas Pagasaeis collibus herbas
Temperat, et varia vulnera mulcet ope.
Virus edax superabat opem ; penitusque recepta
Ossibus, et toto corpore pestis erat.
Sanguine Centauri Lernaeae sanguis Echidnae
Mixtus ad auxilium tempora nulla dabant.
Stabat, ut ante patrem, lacrymis perfusus Achilles;
Sic flendus Peleus, si moreretur, erat.
Saepe manus aegras manibus fingebat amicis;
Morum, quos fecit, praemia doctor habet.

— *Squalentia*, tincta; Virgil. Georg. IV, 91, adeo *squalentes auro maculae*. Caeterum non de Chirone, sed de Pholo haec narrant Philarg. ad Virg. Georg. II, 456; Servius ad Aeneid. VIII, 294. — *E corpore;* alii *e vulnere* quod Taubn. praetulit. — *Adgemit* dedit Heinsius e tribus MSS. Quidam *ingemuit;* vulgo, *Et gemit;* sed *adgemere* Heinsius comprobat similibus verbis *adstridere*, *adstupere*, *adtremere*, *admugire*, etc. Confer et Bentleium ad Horatium Art. Poetic. 101.

401. *Pagasae*, oppidum Thessaliae ad Pelion montem, postea Demetrias dictum. In eius portu Argo navis fabricata; Hyginus Poëtic. Astron. II, 37, ibique Munkerus. Sed nunc *Pagasaeus* omnino Thessalicus. Thessalia autem ferax herbarum medicarum; VII Metam. 221. — *Temperare*, miscere herbas, et succos adhibere ad medicamen componendum. — *Mulcere*, ut *fovere*, gratam refectionem et curam indicat. — *Varia* bene se habet; sed vulg. *vana* respuenda est. Cura Chironis hic describitur; vanam fuisse eam in seqq. demum monetur.

403. Secundum Plinium XXV, 30, Chiron superavit ope virus: *Centaurio curatus dicitur Chiron, quum Herculis excepti hospitio pertractanti arma sagitta cecidisset in pedem.* — Veneno *Echidnae Lernaeae* periit et Nessus, IX Met. 130, et ipse Hercules ibid. vs. 158. — *Dabant* pro *dabat* ex optimo Palavino et sex aliis Heinsius recepit. Quam locutionem illa inprimis elegantem vocat: eaqua vitari κακοφωνίαν, quum *stabat* sequatur. Vid. ad I Metam. 320. — Affectus Achillis pueri in magistrum egregie hic notatus. *Sic flendus Peleus erat;* sic flendus pater: quasi dicat, non aliter patrem morientem flevisset. Lem. — *Fingere*, leviter tergere, mulcere; Heroid. XX, 133: *Me miserum! quod non medicorum iussa ministro, Effingoque manus, insideoque toro.* Virgil. Aen. VIII, 635, de lupa: *Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.* Olim hoc loco edebatur *mulcebat.* — Heinsius valde metuit, ne versus 410, *Morum* etc. sit grammatici alicuius, aut pae-

Oscula saepe dedit: dixit quoque saepe iacenti;
  Vive, precor; nec me, care, relinque, pater.
Nona dies aderat, quum tu iustissime Chiron,
  Bis septem stellis corpora cinctus eras.
Hvnc Lyra curva sequi cuperet; sed idonea nondum
  Est via: nox aptum tertia tempus erit.
Scorpios in coelo, quum cras lucescere Nonas
  Dicimus, a media parte notandus erit.
Hinc ubi protulerit formosa ter Hesperus ora,
  Ter dederint Phoebo sidera victa locum;
Ritus erit veteris, nocturna Lemuria, sacri;
  Inferias tacitis Manibus illa dabunt.
Annus erat brevior; nec adhuc pia februa norant;

dagogi commentum, quum oscitantia librarii genuinus Ovidii esset omissus; sed eum habere frigus et lenitatem semibarbaram. Ab eo Schirachius plane dissentit, negatque et versum frigere, et *facere mores* esse phrasin barbaram. Hoc certum est, sententiam esse veram, nec alieno loco adhibitam. Itaque vers. merito defenditur etiam ab Heinsio in Opusc. pag. 234, cui et Krebsius assentitur, — *Iacenti*, aegrotanti. — *Vive* etc. vera vox tenerae aetatis in tali discrimine. — *Bis septem*. Schol. Germanici XX, Eratosth. et Hygin. Poët. Ast. III, 37, quatuor et viginti stellas in Centauro numerant, quae tamen non omnes in conspectum nostrum prodeunt. — Cod. Nauger. et alii *tempora cinctus*, quod forsan verius.

415. *Lyra* III *Nonas oritur* ortu acronichio, sed Aëtio pridie. Μηνὶ τῷ αὐτῷ δ' Λύρα ἑσπέριος ἐπιτέλλει.

417. *Scorpii pars altera pridie Nonas occidit cosmice.* Sic et Columella: *Pridie Nonas Maias Nepa medius occidit.*

419-492. *Lemuria inde a VII Id.* per triduum, sed non continuatum, ut e vs. 491 et Kalendario vetere apparet. *Lemures*, interprete poëta nostro vs. 483, sunt animae Silentum; auctore Nonio, larvae nocturnae et terrificationes imaginum et bestiarum. Ii his sacris placari credebantur, ut Feralia mense Februario ad placandos Manes valabant II, 533 sqq. Ovidius illius sacri ritus 421-444, et inde eius originem describit.

Protulerit dictum ut III, 345. Alii, *sustulerit*, *praetulerit*, *pertulerit*. — *Victa*, quia diffugiunt, oriente Phoebo. — Pro *nocturna* quidam veteres *celebrare*, unus *celebrate*. Hinc Heins. vellet: *Ritus eunt veteris*, *celebrate*, *Lemuria sacri*. Immo bene *nocturna* sacra statim ab initio notantur. Neque *celebrate* sic interpositum esset more Ovidiano. — *Inferiae*; sacrificia quae Manibus ad sepulcrum offerebantur, *dari*, *ferri*, *mitti* dicuntur, — *Taciti* Manes, ut alibi et apud caeteros *silentes* Vmbrae. Mitscherlichius haud dubie operarum errore *tacitas* dedit.

423-428. Olim Maio, mense anni

Nec tu dux mensum, Iane biformis, eras:
Iam tamen exstincto cineri sua dona ferebant;
Compositique nepos busta piabat avi.
Mensis erat Maius, maiorum nomine dictus,
Qui partem prisci nunc quoque moris habet.
Nox ubi iam media est, somnoque silentia praebet;
Et canis, et variae conticuistis aves:
Ille memor veteris ritus, timidusque deorum
Surgit; habent gemini vincula nulla pedes;
Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis;
Occurrat tacito ne levis umbra sibi:
Terque manus puras fontana perluit unda:
Vertitur, et nigras accipit ore fabas;

tertio, Feralia celebrabantur, quae postea in Februarium translata sunt. Hinc eodem mense nunc Lemuria peraguntur. — Per *pia februa*, de quibus II, 19 sqq, Februarium notat. — *Norant* scilicet homines. Quidam *norat*, nempe annus. — *Mensum*, ut vs. 187. — *Exstincto cineri;* II, 534, *in exstinctas munera ferte pyras.* — Locus, in quo mortuus et combustus et sepultus est, *bustum* dicitur; vid. Kirchmannum de Funeribus pag. 312. *Piore busta*, ad busta placare Manes; VI Met. 569, *piaculum* de inferiis. — *Compositi*, conditi.

429. Ritus in his sacris; confer II, 571, de sacris Tacitae; VII Metam. 179 sqq, de Medeae arte magica, et quae ibi laudavimus. — Peragi illa solebant *media nocte*, (Horat. Epod. V, 51) quae a poëtis solet ita, ut hoc loco describi; VII Met. 185: *Homines volucresque ferasque solverat alta quies.* Virg. Aeneid. IV, 522: *tacent pecudes pictaeque volucres;* inde Noster *variae*, versicolores, *aves.* — Pro *somnoque* etc. vulgata minus eleganter, *somnosque silentia praebent.*

431. *Memor* est et is, qui retinet aliquid et imitatur. — *Timidus deorum*, religionibus deditus. — *Vincula*, calcei. Apud Virgilium, dicto loc. 518: *Vnum exuta pedem vinclis;* VII Metam. 183: *nuda pedem.* — *Digitorum* usus varius in arte magica. Digitis pectinatim inter se iunctis impediebant aliquid; IX Met. 299; sed nunc crepitus intellig. quem digitus medius pollici iunctus et deinde celeriter in palmam depressus edit. — *Levis*, tenui et umbratico corpore induta; Horatius I, Od. 10, 18: *levis turba.* — *Tacito*, nudis pedibus et sine rumore incedenti. Tibullus I, 9, 4: *Sera tacitis Poena venit pedibus.*

435. Metam. dicto loco, Medea *Ter se convertit; ter sumtis flumine crinem Irroravit aquis.* Apud Horat. Epod. V, 25, Canidia per totam domum spargit *Avernales aquas.* Confer Aen. IV, 512. — Rursus disputant, ut IV, 778, utrum *perluit* legendum sit, an *proluit* cum alii; Mitscherlichius *proluit*, sed plurimi MSS. alterum tuen-

Aversusque iacit; sed dum iacit, Haec ego mitto;
His, inquit, redimo meque meosque fabis.
Hoc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, et nullo terga vidente sequi.
Rursus aquam tangit, Temesaeaque concrepat aera;
Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.
Quum dixit novies, Manes exite paterni;
Respicit, et pure sacra peracta putat.
Dicta sit unde dies, quae nominis exstet origo,
Me fugit: ex aliquo est invenienda deo.
Pleiade nate, mone, virga venerande potenti;
Saepe tibi Stygii regia visa Iovis.
Venit adoratus Caducifer: accipe causam

tur. Olim edebatur: *Quumque manus pure.* Alterum Heinsius codd. auctoritate adoptavit, et praeterea mallet, *ubi perluit* aut *proluit.* — De *fabis* cf. II, 576, ubi anus *septem nigras versat in ore fabas.* Etiam hoc loco alii, *accipit ore fabas.* Sed Burmanno veri non videbatur simile, timidum illum deorum ore fabas sumsisse, quas manibus iaceret. Itaque *ante* recepit, quod multi ex antiquis exhibent, sed Heinsius improbaverat. — *Redimo me*, ne domum meam turbetis et vexetis; Varro de Vita populi Romani: *Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicunt se Lemures extra ianuam eiicere.* Festus: *Fabam neo tangere, nec nominare Diali flamini licet; quod ea putatur ad mortuos pertinere: nam et Lemuralibus iacitur larvis, et Parentalibus adhibetur sacrificiis; et in flore eius luctus literae apparere videntur.* — *Colligere* nempe fabas.

441. Heinsius ex uno Mazarinaeo invexit *aqua tangit*, scilicet *aera*; sed hic ritus non aliunde notus est. Revocavi igitur *aquam*, quod etiam τὸ *rursus* confirmare videtur, respicere enim nos iubet vs. 435. — *Temesa*, urbs Bruttiorum iam Homeri aetate aeris fodinis clara; Strabo VI, pag. 393; etiam VII Met. 207, *Temesaea aera* in usu magico. Aeris autem tinnitum aptum esse habitum ad spectra eiicienda, docet Neapolis. — Pro *concrepat* primus Ambrosianus et Laeti *concutit.* Sic I Metam. 143: *crepitantia concutit arma.* Sed id nunc uno verbo expressum. — *Pure*, quod alias *rite.*

445. Nominis origo, ad quam inveniendam, more suo poëta deum invocat, et quidem Mercurium, cui res infernae sunt notissimae, et qui hoc mense colebatur; vs. 663; Plutarchus Quaest. Roman. pag. 148. — *Invenire*, perscrutari. — Pro *virga* Gottorp. *lingua.* Sane Mercurius *facundus* est nepos Atlantis (Horatius I, Od. 10, 1), et *lingua* opus erat ad exponendam nominis originem; sed et alterum *virga*, in quo reliqui MSS. omnes conspirant, hoc loco aptissi-

Nominis: ex ipso cognita causa deo est.
Romulus ut tumulo fraternas condidit umbras,
Et male veloci iusta soluta Remo:
Faustulus infelix, et passis Acca capillis
Spargebant lacrymis ossa perusta suis.
Inde domum redeunt sub prima crepuscula moesti,
Vtque erat, in duro procubuere toro:
Vmbra cruenta Remi visa est adsistere lecto,
Atque haec exiguo murmure verba loqui:
En ego dimidium vestri parsque altera voti,
Cernite, sim qualis; qui modo qualis eram!

mum; *virga*, insigne Mercurii *potens*, quo multa efficere potest; quo etiam umbras ad *Stygii Iovis*, sive Plutonis regiam deducit ψυχοπομπός Horat. dicto loco, vs. 17. — *Adoratus*, imploratus a me.

451. Etiam Porphyrio ad Horatium II, Ep. 2, 209: *Lemures dictos esse putant quasi Remures a Remo, cuius occisi umbram frater Romulus quum placare vellet, Lemuria instituit, id est Parentalia, quae mense Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium: ob quam rem Maio mense religio est nubere.* Haec fecunda Ovidii phantasia sic exornavit, ut Remi umbram nutritoribus suis in somnis adsistentem atque festum diem sibi posceutem fingeret. Cohaerent autem haec cum IV, 810-856, ubi de *Remi* nece et exsequiis, atque de *Faustuli* et *Accae* erga eum pietate. — *Condidit*; sepulto corpore, *umbra* aut anima *sepulcro condi* dicebatur; Plinius VII Ep. 27, 11: *Domus rite conditis Manibus caruit.* Vide et Servium ad Aen. III, 67. — *Male*, in suam ipsius perniciem.

455. *sub prima crepuscula*) Ergo illae exsequiae tempora pomeridiano factae, quum serius funera indictiva mane, tacita noctu instituerentur. Festus in vocab. *Vespillones.* — *Torus durus*, sponda non strata ulvis aut aliis rebus mollibus; vide ad I, 200; et mox vs. 519. *Vt erat* sine apparatu. Ambrosian. primus et Laeti, *duro solo*, ut IV, 654; sed id nunc spernit Burmannus, quia *lectus* sequitur. Aroudel. et Puteanus, *Sicut erant.* — *Visus est adsistere* aut *adesse* formula solemnis de iis, qui in somnis apparent. — *Dimidium et pars vestri voti*, alter alumnorum vestrorum; de *votis* parentum VIII Metam. 409. Eadem et nutricum erant; Horatius I, Ep. 4, 8: *Quid voveat dulci nutricula maius alumno? Dimidium* autem et *pars voti* dictum ut in illis: *animae dimidium meae* Horatii I, Od. 3, 8; et *animae nostrae maiorem partem* Stat. Silv. III, 1, 7. — *Qualis eram* Heins. ex multis, iisque melioribus, praetulit, quia *qualis* pro *quantus* ponitur. Ante Heinsium *talis* edebatur, quo Taubnerus quasi digito nutritores monstrari putabat, talis, quales etiamnum vos estis; Puteanus *tantus eram.* — Regii nostri codices habent *talis*, quod bene fuit reiectum; hec

Qui modo, si volucres habuissem regna iubentes,
  In populo potui maximus esse meo.
Nunc elapsa rogi flammis, et inanis imago;
  Haec est ex illo forma relicta Remo.
Heu! ubi Mars pater est? si vos modo vera locuti,
  Vberaque expositis ille ferina dedit?
Quem lupa servavit, manus hunc temeraria civis
  Perdidit: o quanto mitior illa fuit!
Saeve Celer, crudelem animam per vulnera reddas;
  Vtque ego, sub terras sanguinolentus eas.
Noluit hoc frater: pietas aequalis in illo est:
  Quod potuit, lacrymas in mea fata dedit.
Hunc vos per lacrymas, per vestra alimenta rogate,
  Vt celebrem festo signet honore diem.

loco enim non friget modo, sed sensu caret. Lem.

461. *Regna iubentes* dictum, ut Sallust. Iugurth. 84, 1: *Postquam ei provinciam populus iussit.* Aves autem *iubent*, dum portendunt, id est, divinitus significant. Atque ita Livius I, 8, de Romulo: aves, *quae augurio regnum portenderant*; ibidem 12, Romulus: *Iupiter, tuis, inquit, iussus avibus hic prima urbi fundamenta ieci.* — *Inanis imago*, umbra exsangnis sine carne et ossibus. Ea levitate sua bene dicitur *elabi* flammis. Plurimi, *sum elapsa.* — Pro *Remo* Regius et alii quatuor, *viro*; sed nomen proprium cum virtute sic ponitur.

465. *Vbi est* vox eius, qui indignatur, cessare aut negligi aliquid; Phaedrus I, fab. 9: *Vbi pernicitas illa est?* — *Modo*; quidam *mihi*, quod non improbat Taubnerus. Sed et Phaëthon in simili re: *si modo sum coelesti stirpe creatus.* — *Ille dedit ubera*, illius impulsu lupa dedit ubera. De Marte nunc sermo est; ad eum bene refertur illa nutritio. Hoc non intellexerunt librarii, qui *illa* dederunt; nec erat, cur Vlitius *ulla*, Heinsius vero *silva* coniicerent. De re confer IIII, 53. — *Mitior*; Livius I, 4, lupam *submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit.*

469. De *Celere* vide ad IV, 837. — *Per vulnera reddere animam*, ut IV, 150, *per vulnera animam expellere.* Gravis autem haec imprecatio. Servius ad Aeneid. IV: *Physici dicunt, eos, qui morte violenta concidissent, non recipi in originem suam, donec errantes legitimum fati tempus complevissent.* — *Sanguinolentus* autem Remus humum premit IV, 844. Ibi et de *pietate* Romuli, qui primum *lacrymas* devorat, mox autem fundit. — *Aequalis*, aeque magna ac in me est; Heinsius volebat aliquando, *ah qualis*, aut *at*, aut *di*, aut denique *eu qualis.* — Lacrymas dat *in* rem, qui eam lacrymis suis honestat. Vulgo

Mandantem amplecti cupiunt, et brachia tendunt:
  Lubrica prensantes effugit umbra manus.
Vt secum fugiens somnos abduxit imago,
  Ad regem voces fratris uterque ferunt.
Romulus obsequitur, lucemque Remuria dixit
  Illam, qua positis iusta feruntur avis.
Aspera mutata est in lenem tempore longo
  Litera, quae toto nomine prima fuit.
Mox etiam Lemures animas dixere silentum;
  Is verbi sensus, vis ea vocis erat.
Fana tamen veteres illis clausere diebus;
  Vt nunc ferali tempore operta vides.
Nec viduae taedis eadem, nec virginis apta
  Tempora: quae nupsit, non diuturna fuit.
Hac quoque de causa, si te proverbia tangunt,
  Mense malas Maio nubere vulgus ait.
Sed tamen haec tria sunt sub eodem tempore festa

editur: *laerymas manibus ille dedit.* — *Honore signare.* Formula exquisita, honestare; Plinius V, Ep. 1, 11: *factum meum nobili honore signavit.* Similiter paneg. 23, 1: *honore nominum signare.* Ergo et nunc sensus, hunc honorem huic diei habeat, ut eum festum esse iubeat. Honoris illius notionem pluribus verbis expressit; neque vero est, cur *festo* primi Ambrosiani et Laeti codd. auctoritate in *nostro* mutemus.

476. Etiam Virg. Georg. IV, 501, Orphea inducit *prensantem nequidquam umbras* Eurydices, quae, *ceu fumus in auras Commixtus tenues, fugit.* Ibi unus cod. male *pressantem*, ut hoc loco tres *pressantes.* Noster X Met. 58, de eodem Orpheo: *Brachiaque intendens prendique et prendere captans, Nil nisi cedentes infelix arripit auras.* Cedentem et fumi instar tactus fugientem *lubricam* nunc vocat.

477. Molti MSS. *Visaque confugiens.* — *Positi*, qui vers. 426 *compositi* dicuntur. — *Lemures* in glossis explicantur νυκτερινοὶ δαίμονες. — *Fana claudebantur* Feralibus quoque; confer II, 563.

487. Hic quoque mos Lemuriis et Feralibus communis; II, 557. Etiam Plutarchus Quaest. Roman. pag. 147, vol. VII, narrat, mense Maio non facile matrimonia contrahi, sed in Iunium differri; eiusque rei causas plures adfert, etiam hanc, quod tunc mortuis parentent. Idem pag. 161, auctor est, publicis feriis *virgines* non nubere, sed *viduas.* — *Non diuturna fuit*, non diu vixit. — Pro *proverbia* duo *convivia*; inde Heinsius coniicit *ne te convicia tangant*; male. — *Inter se nullo* etc. Consentit Kalend. vetus,

Inter se nullo continuata die.
Quorum si mediis Boeotum Oriona quaeres;
Falsus eris: signi causa canenda mihi.
Iupiter, et, lato qui regnat in aequore, frater
Carpebant socias, Mercuriusque, vias.
Tempus erat, quo versa iugo referuntur aratra;
Et pronum saturae lac bibit agnus ovis.
Forte senex Hyrieus, angusti cultor agelli,
Hos videt, exiguam stabat ut ante casam.
Atque ita; Longa via est, nec tempora longa supersunt,

— *Tempore;* Mazarin. et septem alii *nomine;* sic et edit. Neapolis.

493–544. V *Idus Orion occidit.* Hic Orionis procreatio et relatio inter sidera narratur. Fabulam hanc absurdam et obscoenam habent etiam Apollod. I, 4, 3; Palaephat. 5; Eratosth. Καταστερ. 7 et 37; Anton. Liberalis 25; Schol. Homeri ad Il. Z, 486; Hyginus fab. 195; Poët. Astron. II, 26 et 34, aliique. E recentioribus eam tractavit Furmontius in Comment. Acad. Paris. tom. XIV, pag. 16–41. Veteres magna varietate eam prodiderunt. Est autem *Orion* prope viam lacteam sidus egregium, cui hodie 78 stellae tribuuntur.

Boeotum dedi, non *Boeoton*, quia omnes fere MSS. sic exhibent. Oriundus autem erat Tanagra, oppido Boeotiae; Palaeph. Sed Pindarus in dithyrambis patrem eius Chium fecerat; Aristomachus Thebanum; Hyginus II, 26. — Plurimi MSS. etiam *quaeris;* I, 313: *frustra quaeruntur brachia Cancri;* sed II, 77: *Dumque Lyram quaeres* etc. Et futurum nunc praestat propter *eris.* — *Falsum esse,* errare; Terent. Eun. II, 2, 43: *ut falsus animi est!* Hoc loco non invenire quod quaeris. — *Iupiter et Mercurius* saepius ambulabant una in terris; nunc accessit *Neptunus*, quem tamen alii apud Hyginum II, 34, omiserunt, et cui Tzetzes ad Lycophr. Cassand. 328, Apollinem substituit.

497. Tempus vespertinum describit fere ut Horatius Epod. II, 61: *Iuvat pastas oves Videre properantes domum! Videre fessos vomerem inversum boves Collo trahentes languido!* Sed oves alia imagine exornavit, in qua tamen dubites, utrum *pronum* cum Mazarin. et Zulichemiano unde Heinsius accepit, an cum longe plurimis *pronus* praeferas. *Pronum lac,* defluens ex ubere submisso; *pronus agnus* contra, caput submittens ad ubera ore pressanda. Vnus *promtum*, quod parum aberat, quin Taubnero placeret. Immo reliquae duae lectiones exquisitiores sunt.

499. *Hyrieus*) Varie hoc nomen corruptum est in MSS.; sed Vrsini codex veram scripturam servavit. Graecis est Ὑριεύς. Eum regem nonnulli faciunt, Noster pauperculum, et alterum Philemona, cuius fabul. VIII Metam. 383 sqq, cum hac comparanda est. Interp. gallicus nescit, utrius exornationem praeferat. Ego alterius in Metam. facile praefero; est

Dixit, et hospitibus ianua nostra patet:
Addidit et vultum verbis; iterumque rogavit.
Parent promissis; dissimulantque deos:
Tecta senis subeunt, nigro deformia fumo;
Ignis in hesterno stipite parvus erat.
Ipse genu posito flammas exsuscitat aura,
Et profert quassas comminuitque faces.
Stant calices: minor inde fabas, olus alter habebant;
Et fumant testu pressus uterque suo.
Dumque mora est, tremula dat vina rubentia dextra:
Accipit aequoreus pocula prima deus.
Quae simul exhausit, Da, nunc bibat ordine, dixit,
Iupiter: audito palluit ille Iove.
Vt rediit animus, cultorem pauperis agri

enim multo et uberius et suavius tractata. — *Tempora longa* diei. — *Hospitibus*. Etiam a Palaephato φιλοξενώτατος vocatur. — *Addidit vultum*, vultu hilari adiuvit haec verba; Met. dicto loco: *super omnia vultus Accessere boni*.

506. Pro *parvus* Heinsius volebat *parcus*; sed *parva scintilla* est etiam VII Metam. 80. — *Hesterno* ex MSS. nonnullis iam Ciofanus recepit; Mitscherl. servavit *extremo*, quod et Neapoli placebat: multi *externo*. *Hesterno* possis tueri ex Met. dicto loco 641: *foco tepidum cinerem dimovit, et ignes Suscitat hesternos*, quos Baucis *ad flammas anima producit anili*. Pro *anima* nunc est *aura*. — *Ignis in hesterno* etc. Sic explicat, quod Graeci una voce Ζώπυρον. Regius A habet *extrema*; alii *hesterno*. Lem. — Formulam *exsuscitare ignem* multis exemplis comprobat Heinsius. Etiam Virgil. Aeneid. VIII, 410: *cinerem et sopitos suscitat ignes*. Male Taubnerus ait etiam vulgat. *excussit ab aura* bene se habere. — Tum *genu posito* pro *genu nixus* ex Laeti, uno Farnesiano et primo Ambrosiano dedit Heinsius. Vtrumque apud Nostrum occurrit; VI Metam. 346: *posito genu terram pressit*; VIII Met. 182: *nixus genu*. Burmannus vero *Ipse* in *Inde* mutari volebat, nempe a stipite illo. — *Et profert* etc. Metam. dicto loco, Baucis *Multifidasque faces, ramaliaque arida tecto Detulit et minuit*. — *Quassae* sunt non integrae, quas porro *minuit*, in fragmenta minuta concidit. Sarravianus et alius *siccas*; unus *cassas*, quae varietas etiam III Metam. 508, ubi Burmannus *cassas* interpretatur resectas et aridas. — *Profert* recepi, quia sic multi e melioribus, et quia *promit* versu 518 rectius legitur. — Pro *comminuit* Taubnero e duobus *continuatque faces* placet. — Regii nostri habent *quassas comminuitque faces*.

509. *Calices* nunc vasa in quibus cibi coquebantur. — *Habebant* Heinsius e Strozzae libro, et *fumant* a

Immolat, et magno torret in igne bovem:
Quaeque puer quondam primis diffuderat annis,
Promit fumoso condita vina cado.
Nec mora; flumineam lino celantibus ulvam,
Sic quoque non altis, incubuere toris.
Nunc dape, nunc posito mensae nituere Lyaeo:
Terra rubens crater, pocula fagus erant.
Verba fuere Iovis: Si quid fert impetus, opta;
Omne feres; placidi verba fuere senis:
Cara fuit coniux, primae mihi cura iuventae
Cognita: nunc ubi sit, quaeritis? urna tegit.

multis dedit; caeteri singularem in utroque verbo praeferunt.

517. *Diffundere* verbum proprium de vino, quando in dolia transfunditur condendum; Horatius I, Ep. 5, 4: Vina bibes iterum Tauro *diffusa*. Non igitur erat, cur Heinsius *defuderat* praeferret. Nec eum sequor in eo, quod *promit* auctoritate Mazarin. unius Patavini, et Gottorph. in *prodit*, tanquam elegantius, mutavit; *promere* solemne de rebus quae conditae et servatae proferuntur; Horat. Epod. II, 47: *horna dulci vina promens dolio*; I, Od. 9, 7: *benignius Deprome quadrimum Sabina merum diota*. Cadi apud veteres in fumariis reponebantur, ut fumo maturitatem contraherent; Tibullus II, 1, 27: fumosos veteris proferte *Falernos Consulis*. Horat. III, Od. 8, 11: *Amphorae fumum bibere institutae consule Tullo*.

519. Metam. dicto loco: *In medio torus est de mollibus ulvis*; confer supra I, 200. *Ulvam lino celabat torus*; ulva, linteo tegumento inclusa, imposita erat toro. Taubnero ex uno cod. *lino celante dat ulvam* magis perspicuum videbatur. — *Alti* tori erant in aedibus beatiorum hominum; Aen. II, 2. — Duo veteres *discubuere*, quod Mitscherlichius recepit. Ita *discumbere toris* VIII Metam. 565; Virgil. Aeneid. I, 700, 708. — Mox Heinsius *testa*, operculo, *rubens* legi volebat: quia *crater* semper fuerit ex aere. Immo crater pauperiorum erat fictilis; Metam. dict. loco 668, apponebantur *Omnia fictilibus; post haec caelatus eadem Sistitur argilla crater, fabricataque fago Pocula*, ubi vide notam. Et *pocula fagina* etiam Virgilio Ecl. III, 37; Tibullo I, 1, 38, memorantur.

523. *fert impetus*, cupis; I Met. 1, *fert animus*. — Pro *opta* Francof. *ede*. Palaephatus: Ὁ δὲ ἄτεκνος ὢν ἠτήσατο παῖδα. Id Noster ut poëta exornavit. — *Primae iuventae*. Burmannus nesciebat, an satis latine diceretur: *Cara coniux fuit cura, cognita mihi prima iuventa*. Ipse, si per libros veteres liceret, libentius legeret: *primae mihi flore iuventae Cognita*; certe vitium latere putabat. Taubnerus lectionem *primae iuventae* tuetur, atque sensum sic constituit: cara fuit coniux, cognita a me, quam ut ducerem prima mihi iuventa curandum puta-

Huic ego iuratus, vobis in verba vocatis,
Coniugio, dixi, sola fruere meo.
Et dixi, et servo; sed enim diversa voluntas
Est mihi: nec coniux, et pater esse volo.
Adnuerant omnes: omnes ad terga iuvenci
Constiterant: pudor est ulteriora loqui.
Tum superiniecta texere madentia terra:
Iamque decem menses, et puer ortus erat.
Hunc Hyrieus, quia sic genitus, vocat Vriona:
Perdidit antiquum litera prima sonum.

bam. Sunt et aliae quaedam varietates. Multi: *prima mihi cara iuventa*, quod Krebsius praefert, monetque vim esse in repetita voce *cara*. Vrsini liber: *carae mihi prima iuventae*; Bernensis, *cara mihi prima iuventa*; Iunianus, *prima mihi grata*. Denique pro *cognita* Mazarin. Zulichemian. primus Farnes. et quatuor alii *condita*, quod Heinsius ad urnam referebat, sed male. Ego *condita* praefero atque cum sequentibus sic iungo: quaeritis, ubi illa nunc abdita lateat, quum eam non cernatis? *Cura* autem vel homo, quem amamus, vel res, qua oblectamur; Virgil. Aen. I, 476, Anchises *cura deûm*; III Metam. 136, vallis *cura Dianae*, ubi Burmannus sine causa coniicit *cara*. — *Vocat deos in verba*, qui eos testes facit verborum suorum; Virgilius Aeneid. V, 234: *divos in vota vocare*, ubi vide Heynium. — *Sed enim*, at vero. — *Et pater*; vulgo, *sed pater*. Taubnerus malit *at*, quia *sed* modo adfuit, et quia enuntiata sint adversa. Equidem sic capio, *et* non coniux, *et* pater. Notum est, *nec* ..... *et* saepe legi.

531. Vnus Farnesianus *constiterunt*; tum Heinsius etiam *annuerunt* legi vult; sed plusquamperfectum bene se habet, indicatque paratissimos fuisse deos ad ista facienda; vide Clark. ad Homerum Il. A, 37, p. 10. — Heinsius etiam putat, vaccam a diis esse initam, ideoque *iuvencae* dedit. Immo sumserunt: τὴν τοῦ ἱερουργηθέντος αὐτοῖς βοὸς Βύρσαν· Palaephat. *Mercurius de tauro, quem Hercules* (forte *Hyrieus*) *ei immolarat*, *corium protulit*; Hyginus fab. 195. Reliqua idem Poët. Astron. II, 34, Pindari dithyrambis (Strab. X, p. 620), sic narrat: *et quod fecerant urinae in corium infudisse, et id sub terra poni iussisse: ex quo postea natum puerum, quem Hyrieus e facto Vriona nomine appellaret; sed vetustate et consuetudine factum est, ut Orion vocaretur*. Palaephato dictus est Ουρίων, διὰ τὸ οὐρῆσαι ὥσπερ τοὺς θεούς· ἔπειτα κατ' εὐφημισμόν, Ὠρίων. Sic et alii, ut Servius ad Aen. I, 539, qui putat, Dorica lingua ου mutatum esse in ο. Caeterum Pherecydes et Hesiodus Oriona Neptuni fecerunt ex Euryale, Minois filia, filium, atque adeo honestiorem ei dederunt originem. Nomen autem ab *Orco* monte, in quo educatus, accepisse legitur apud Strabonem X, pag. 632.

Creverat immensum: comitem sibi Delia sumsit:
  Ille deae custos, ille satelles erat.
Verba movent iras non circumspecta deorum:
  Quam nequeam, dixit, vincere, nulla fera est.
Scorpion immisit Tellus: fuit impetus illi
  Curva gemelliparae spicula ferre deae.
Obstitit Orion: Latona nitentibus astris
  Addidit; et, Meriti praemia, dixit, habe.
Sed quid et Orion, et caetera sidera mundo
  Cedere festinant, noxque coartat iter?
Quid solito citius liquido iubar aequore tollit
  Candida, Lucifero praeveniente, dies?

537. *Creverat immensum*) Apollodorus dicto loco: τοῦτον γηγενῆ λέγουσιν ὑπερμεγέθη τὸ σῶμα. Secundum Eratosthium, Palaeph. et Theon. ad Arat. pag. 80, Orion vim inferre voluit Dianae venanti, illa vero irata scorpium e terra protulit; a quo ictus Orion periit, sed a Iove inter sidera relatus est. Alii cum Callimacho narrabant, confixum eum esse sagittis Dianae; Hyginus II, 34. Inde etiam Horatius III, Od. 4, 71: *integrae Tentator Orion Dianae, Virginea domitus sagitta.* Sed traditioni, quam Ovidius secutus est, similem fere habet Hyginus II, 26. — *Gemellipara dea* Latona etiam VI Metam. 315 vocatur, et videtur hoc nomen ab ipso Ovidio compositum esse. — *Ferre deae*, immittere spicula sua in deam; Burmannus comparat *ferrum iugulo ferre* apud Silium IX, 519. — Pro *meriti* Mazarinaeus *meritis.*

545-598. IV *Idus*, *sive die* 12, *Ludi Circenses in honorem Vltoris*, cui Augustus in Foro suo templum posuit, votum illud in bello Philippensi; Suetonius August. 29. Vide Masson. in vita Ovidii ad annum 752. Poëta ludos verbo tangit, sed forum et templum describit 553-568; tum verba voventis memorat 569-577. Hinc commode ad cladem Romanorum a Parthis acceptam transit, quam et ipsam Mars per Augustum ultus est, quum illi signa Romanis adempta redderent.

Sed quid Orion etc. Ipsa sidera et sol cupide exspectant initium illorum solemnium. Simile figmentum habes IV, 673. *Orionis* autem nexus causa, caeterum non satis commode, mentio facta; occiderat enim iam vesperi. — *Mundo* non nisi Sarravianus et tres alii exhibent, unde Heinsius accepit; caeteri *coelo*, quod forte rectius, certe usitatius. Sed quoniam *mundo* interdum positum videtur pro *coelo*, ut Drakenborch. ad Silium XII, 336, et Heinsius ad Met. 157, monuerunt, propterea servavi *mundo.* — *Cedunt mundo*, occidunt; XI Metam. 511, *excedere Olympo*; Virgilius amat sic *decedere*, ut Georg. I, 222, 450, et alibi. — *Coartatur iter* alias, quando montibus aut silvis occurrentibus fit angustius. Nunc brevius iter intell. — Pro *liquido* alter Mazarin. pro di-

Fallor, an arma sonant? non fallimur; arma sonabant:
  Mars venit; et veniens bellica signa dedit.
Vltor ad ipse suos coelo descendit honores,
  Templaque in Augusto conspicienda foro.
Et deus est ingens, et opus: debebat in urbe
  Non aliter nati Mars habitare sui.
Digna Giganteis haec sunt delubra tropaeis:
  Hinc fera Gradivum bella movere decet;
Seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset;
  Seu quis ab occiduo sole domandus erit.
Prospicit Armipotens operis fastigia summi;
  Et probat invictos summa tenere deos.
Prospicit in foribus diversae tela figurae,
  Armaque terrarum milite victa suo.

versa lectione *vitreo*. — *Praeveniente Lucifero*; stella Veneris, quae praenuntiat diem. LEM.

549. Incipit cum sonitu armorum, fere ut IV, 181. *Sonabant* Heinsius in *sonarunt* mutari voluit; siue causa. Dii evocari solebant carminibus κλητικοῖς, ut *venirent*, sacrisque suis adessent. — *Signa dedit*, ut Iupiter I Met. 220: *signa dedi venisse deum*. — *Ad ipse*. Praepositiones sic solent interdum transponi, ut I Metam. *in domino dignos everti tecta Penates*, ubi vide notam. — *Forum* suum *Augustus* exstruxit, quia duo hominum et iudiciorum multitudini non sufficiebant: ideoque festinantius, nondum perfecta Martis aede, publicatum est; Suetonius dicto loco. Insigne hoc templum fuisse, vel ex hoc loco apparet. Iam Iulius Caesar, *Marti templum, quantum nusquam esset, exstruere* voluit; Suetonius Iul. 44.

555. *Digna — decet*) Haec lucem accipiunt e verbis Suetonii dicto loco, de Augusto: *Sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus; quique victores redissent, huc insignia triumphorum inferrent*. Etiam hoc loco pro *tropaeis* primus Ambros. et Laeti *triumphis* habent. — Pro *impius* Pembroc. *impetus*. — *Fastigia summa* templorum ornari solebant simulacris deorum; II Metam. 3: *ebur nitidum fastigia summa tenebat*, ubi vide notam. — *Invictos*: quia Roma invicta. Interpres gallicus putat Iovem, Herculem, ipsumque Martem intelligi. — Vulgo bis *perspicit*; sed Heins. *prospicit* e melioribus MSS. recepit. *Prospicere* est, e longinquo spectare; *perspicere*, singula diligenter contemplari. Vide ad versum 393. Vides igitur, utrumque nunc habere locum. — *Tela* Neapolis intelligit insignia triumphorum, de quibus Suetonius dicto loco; verum haec non potuerunt *in foribus* esse. Intellige *tela* foribus vel insculpta, vel praefixa. — In verbis *arma victa* non debebat haerere Burmannus; sunt utique arma victarum terrarum. In Pu-

Hinc videt Aeneam oneratum pondere sacro,
  Et tot Iuleae nobilitatis avos.
Hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem,
  Claraque dispositis acta subesse viris.
Spectat et Augusto praetextum nomine templum,
  Et visum, lecto Caesare, maius opus.
Voverat hoc iuvenis, tunc quum pia sustulit arma:
  A tantis princeps incipiendus erat.
Ille manus tendens, hinc stanti milite iusto,

teano erat *facta*, unde Heinsius *fracta* faciebat, non improbante Burmanno, quia arma sic praefigi solita sint; quamquam ipse etiam *fixa* legi posse putabat. — In nostro Regio C legitur *facta* male; in duobus aliis *victa* autem, quod verum iudico. Lem.

563. Et statuis et tabulis pictis Augustus Forum suum instruxit; Suetonius August. 31: *Proximum a diis immortalibus honorem memoriae ducúm praestitit. Itaque et opera cuiusque, manentibus titulis, restituit: et statuas omnium triumphali effigie in utraque Fori sui porticu dedicavit.* Ac *titulis* quidem forum eius praenituisse, etiam Velleius II, 39, narrat. Plinius XXXV, 10, ubi Apellis tabulas quasdam nominavit, pergit: *Quas utrasque tabulas divus Augustus in Fori sui partibus celeberrimis dicaverat simplicitate moderata.* In istis simulacris non mirum est fuisse etiam *Iuleae nobilitatis avos*, de quibus IV, 29 sqq. — *Aeneam sacra et, sacra altera, patrem humeris ferentem* saepius Noster memorat; I, 527; IV, 37; XIII Metam. 625. Pro eo nunc, *oneratum pondere sacro*, id est, et patre et penatibus. Bene igitur Heins. e primo Mediceo et Thuaneo *sacro* recepit, quum caeteri *caro* praeferant. — *Iliades*, Romulus Iliae filius, *ducis*, regis, Caeninensis, a se obtruncati, *arma*, spolia, retulit. Redux Iovi Feretrio templum vovit, sedem spoliis opimis; Livius I, 10. — *Claraque* etc. Statuae virorum illustrium ordine quodam collocatae in basi habebant titulos, sive indicem rerum praeclare ab iis gestarum; vide quae modo ad versum 563 dedimus.

567. Templum in fronte *Augusti nomen* ex more inscriptum ostentabat. Quae in fronte rei aut in margine sunt, ea *praetexta* vocantur; Plinius paneg. 52, 2: *postibus praetexi*, statuas suas ante fores templi ponere. Seneca Ep. 89: *Fluminum ripas aedificia praetexunt.* — *Lecto Caesare*, lecto Caesaris nomine, visum maius, quia tanto a viro dedicatum. Succurrit illud Gnathonis apud Terentium Eun. III, 1: *Laeta est non tam ipso quidem dono, quam abs te datum esse: id vero serio triumphat!* — De tempore templi voti consentit Suetonius 29: *Aedem Marti bello Philippensi pro ultione paterna suscepto voverat.* — *Princeps incipiendus erat*, principalis dignitas a tantis rebus proficisci debebat.

571. Ipse vovens inducitur. *Hinc stanti* etc. Haec lectio valde se commendat et auctoritate optimorum cod. et sensus bonitate. Ante Heinsium edebatur *Adstanti milite iusto In con-*

Hinc coniuratis, talia dicta dedit:
Si mihi bellandi pater est, Vestaeque sacerdos
Auctor, et ulcisci numen utrumque paro:
Mars, ades; et satia scelerato sanguine ferrum;
Stetque favor causa pro meliore tuus.
Templa feres; et, me victore, vocaberis Vltor.
Voverat; et fuso laetus ab hoste redit:
Nec satis est meruisse semel cognomina Marti:
Persequitur Parthi signa retenta manu.
Gens fuit et campis, et equis, et tuta sagittis,

iuratos. Neapolis ex antiquis legi volebat *instanti*; id Marsus explicat, quum instaret secum militia, quae innata arma gerebat. — De Iulio Caesare, *Vestae sacerdote*, interfecto vide III, 699. — *Numen utrumque*, patris et pontificis maximi. Similiter fere supra vs. 97: *Et matri et vati paret.* Prior igitur lectio est dignior, posterior argutior.

579. Anno V. c. 699, M. Crassus a Parthis erat occisus, Orode regnante, exercitusque eius partim deletus, partim captus. Postea Antonius cladem ab iisdem hostibus accepit. Sed anno V. c. 734, quum Augustus in Asia versaretur, Phraates, rex Parthorum, et metuens, ne bello ab eo peteretur, et suis diffidens, signa Romanis olim adempta ei sponte remisit. De ea re tanquam de victoria insigni, mirum in modum laetatus est Augustus, in gaudii societatem venientibus Romanis, qui eam et nummis et carminibus celebrarunt; Iustin. XLII, 5: *Plus Caesar magnitudine nominis sui fecit, quam armis alius imperator facere potuisset.* Vide Dionem LIV, 8, qui et huius templi meminit: Νεὼν Ἄρεως Τιμωροῦ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ κατὰ τὸ τοῦ Διὸς φερετρίου ζήλωμα, πρὸς τὴν τῶν σημείων ἀνάθεσιν καὶ ψηφισθῆναι ἐκέλευσε, καὶ ἐποίησεν. His verbis atque varia forma, quam Martis Vltoris templum in nummis habet, (vide Patin. ad Suetonii dictum locum) moti nonnulli putarunt, duo templa Augustum huic deo posuisse, alterum Vltori in Foro suo, alterum, receptis signis, in capitolio Marti Bisultori. Sed nec Ovidius, nec alius scriptor hanc opinionem confirmat. Itaque Masson. et Reimar. monent, apud Dionem verba ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ad ζήλωμα pertinere aut corrupta esse; nummos autem non diversa templa, sed varias eiusdem templi facies exhibere. Quo iure poëta haec Parthica addiderit, dixi ad versum 545. — Nonnulli legunt *meruisse sibi*, quod non displicet Taubnero: immo consilium poetae *semel* flagitat. — Mox Heinsius *Partha* dederat de suo, quia *Parthus*, ut *Persus*, *Maurus* et alia, interdum adiective legitur; sed adversantur MSS. et, ut Taubnerus bene monuit, vocabula tria in *a* desinentia offendunt aures: quidam *Parthis.* Art. Amat. I, 180, haec ipsa signa *barbaricas non bene passa manus* vocatur.

581. Amplificatur Augusti honor

Et circumfusis invia fluminibus.
Addiderant animos Crassorum funera genti,
  Quum periit miles, signaque duxque simul.
Signa, decus belli, Parthus romana tenebat;
  Romanaeque aquilae signifer hostis erat.
Isque pudor mansisset adhuc, nisi fortibus armis
  Caesaris ausoniae protegerentur opes.
Ille notas veteres, et longi dedecus aevi
  Sustulit: agnorunt signa recepta suos.
Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae,
  Quid loca, quid rapidi profuit usus equi,

Quo difficilior aditu illa gens, quo ferocior rebus suis secundis, quo tristior ignominia Romanis inde illata, eo maior Augusti gloria receptis signis. — Parthi *equis* metuendi ac *sagittis*, quibus e simulata fuga retro missis, hostem incaute persequentem obruebant; Horatius I, Od. 19, 11; II, Od. 13, 17; Iustinus XLI, 2. *Campi* eorum immensi et equis alendis, et proeliis equestribus committendis inserviebant. — *Crassorum*, patris et filii; Florus III, 11: *Cupiditas Crassi, dum parthico inhiat auro, undecim strage legionum et ipsius capite multata est.... Filium ducis paene in conspectu patris telis operuere.* Iustinus XLII, 4: *Orodes Crassum imperatorem cum filio et omni exercitu romano delevit.* — E signis militaribus maxima *decora* erant *aquilae* argenteae legionum. — *Pudor*, idem quod mox *nota*; Plinius paneg. XCI, 2, *notam pudoremque* coniungit.

589. *notas*, ignominias, *veteres*, quae per triginta amplius annos inultae manserant. — Ipsis *signis* vitam et sensum tribuit, ut Plinius paneg. L, 4, tectis *sentire et laetari videntur, quod nitcant.* — *Quid tibi* etc. Haec exacte respondent superiori vs. 581. MS. Erford. *solitas sagittas*; hinc Heins. coniicit: *Quo tibi nunc solitas mitti post terga sagittas?* quod laudat Taubnerus quia verbum *profuit* sic magis conveniat, et quia *mitti sagittas* pro subiecto haberi possit. Infra VI, 467, ubi res repetitur: *Parthe, quid exsultas?* etc. — In nummis quibusdam Parthus flexo genu porrigit Augusto altera manu signa, altera suos *arcus* et pharetras; inde Horatius I, Ep. 12, 27: *ius imperiumque Phraates Caesaris accepit genibus minor.* Sic illi *victi* dici poterant, quia victarum gentium erat arma sua *porrigere* victori, ut I, 646: *Germania crines suos porrigit.* In duobus est *pictos*; solebant sane arcus et pharetrae *pingi*, id est, distingui auro, argento, ebore; sed id vix est huius loci. Mazarin. a man. prim. *victor*, quod Burmann. si *victor* modo legatur, defendi posse monet: qui olim victor eras, Crasso nimirum et Antonio superatis; *victores* eosdem Parthos etiam Iustinus XLI, 1, vocat: *Parthi Romanis quoque trinis bellis, per maximos duces, florentissimis temporibus lacessiti, soli ex om-*

Parthe? refers aquilas: victos quoque porrigis arcus:
  Pignora iam nostri nulla pudoris habes.
Rite deo templumque datum, nomenque bis ulto,
  Et meritus votis debita solvit honos.
Solemni ludos circo celebrate, Quirites:
  Non visa est fortem scena decere deum.
PLEIADAS adspicies omnes, totumque sororum
  Agmen, ubi ante Idus nox erit una super.
Tum mihi non dubiis auctoribus incipit aestas;
  Et tepidi finem tempora veris habent.
IDIBVS ora prior stellantia tollere Taurum
  Indicat: huic signo fabula nota subest.
Praebuit, ut taurus, Tyriae sua terga puellae

nibus gentibus non pares solum, verum etiam victores fuere. Sed in nostro loco nihil mutandum puto. — *Pignora pudoris*, quae testantur ignominiam nostram pudendam; ignominiam illam describit Horat. II, Od. 5.

595. *Bis ulto* dedit Heinsius e Zulicherniano, Mazarinaeo et plurimis aliis; nonnulli *bis ultum*; vulgo *Bisultor*, quod servari posse Burmannus docet, quia et alibi nominativus sic ponitur, ut *aetas, cui fecimus aurea nomen.* — *Meritus* etc. Augustus votis suis honorem meritus solvit debita. Multi *voti*, quod Taubnerus non improbat, ut *voti debita* coniungantur. — *Sollemnis circus* bene dicitur in quo ludi exhibentur. Ita II Met. 712: *festae arces;* III, 111: *festa theatra*, et I Art. Amat. 133: *sollemnia theatra;* ita autem hoc loco Mazarin Zulich. et Hamburg; sed olim edebatur *Sollemnes ludos circi;* Heinsio etiam e plurimis MSS. *Sollemnes ludos, circum* placebat, ut esset appositio. Burmannus legendum putabat: *Sollemni circum ludo celebrate;* quia *celebrare theatra* passim. — *Scena decere;* conf. vs. 347. Augustum naumachia exhibita templi illius dedicationem celebrasse, narrat Velleius II, 100.

599–602. III *Idus* sive *die* 13 *Pleiades oriuntur heliace*, et *Aestas incipit.* De *Pleiadibus* vide IV, 169 sqq. Earum ortu et occasu iam Hesiod. Εργ. 383, opera rustica definiebat. Ortum alii die 44, alii 48 ab aequinoctio verno contingere putabant; Varro I, 28; Columella XI, 14. Vid. Petavius Varr. Dissertt. lib. II, cap. 9, ubi eos tuetur, qui diem 48, inter 14 et 15 diem Maii constituerunt, atque Ovidium, qui 13 diem habet, errasse ostendit. Plinius XVIII, 29: *Virgiliarum (id est Pleiadum) exortu aestas incipit, occasu hiems.* Sic et Aratus.

603–620. *Pridie Idus Tauri caput oritur.* De hoc sidere IV, 717. Tauri et Europae fabulam Noster etiam II Metam. 383 ad finem, narravit, ubi et alios auctores laudavimus. — *Ora stellantia* supra vs. 165, *ora septem*

Iupiter, et falsa cornua fronte tulit.
Illa iubam dextra, laeva retinebat amictus;
Et timor ipse novi causa decoris erat.
Aura sinus implet; flavos movet aura capillos.
Sidoni, sic fueras accipienda Iovi!
Saepe puellares subducit ab aequore plantas;
Et metuit tactus adsilientis aquae.
Saepe deus prudens tergum demittit in undas,
Haereat ut collo fortius illa suo.
Litoribus tactis stabat sine cornibus ullis
Iupiter; inque deum de bove versus erat.
Taurus init coelum: te, Sidoni, Iupiter implet;
Parsque tuum terrae tertia nomen habet.
Hoc alii signum Phariam dixere iuvencam;
Quae bos ex homine est, ex bove facta dea.
Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum

radiantia flammis vocantur. Europa, Agenoris, regis Phoenicum filia, mox *Tyria*, mox *Sidonis* a poëtis appellatur. — *Falsum* passim in Metam. de forma aliena, quam quis fallendi causa ad tempus sumsit, aut in quam mutatus est a deo aliquo.

607. Haec fortasse e tabula antiqua expressa sunt. Etiam Lucianus Dialog. Zephyri et Noti, tom. II, pag. 125: ἡ δὲ τῇ λαιᾷ μὲν εἴχετο τοῦ κέρατος, ὡς μὴ ἀπολισθάνοι, τῇ ἑτέρᾳ δὲ ἠνεμωμένον τὸν πέπλον ξυνεῖχε. Met. dicto loco, *dextra cornu tenet, altera dorso imposita est.* — *Iuba* nunc tribuitur *tauro*, ut III Amor. 5, 24. — De illo *novo decore* vide ad II, 757. — *Aura sinus implet*; Metam. dicto loco: *tremulae sinuantur flamine vestes.* — *Accipienda*, scilicet dorso tauri, habent non nisi primus Ambrosianus, et duo alii, unde Heinsius sumsit; caeteri forte verius *adspicienda*, ut et Krebsius voluit, aut *conspicienda.* — Pro *subduxit* Heins. e Puteano et Dousae Excerpt. *subducit*, propter *demittit*; sed Mitscherlich. alterum servavit. Metam. dicto loco: *Ipsa videbatur terras spectare relictas, Et comites clamare suas, tactumque vereri Adsilientis aquae, timidasque reducere plantas.*

615. *Litoribus*, nempe Cretae. Ibi *posita fallacis imagine tauri Se confessus erat* Iupiter; Metam. III, 1. — *Hoc alii* etc. conf. IV, 717; Hyginus Poët. Astronom. II, 21. — *Phariam iuvencam*, Io, Inachi filiam, cuius duplicem transformationem *ex homine in bovem* et *in Deam ex bove* habes Met. I. *Phariam*, Aegyptiam. Amat hunc vocem Claudianus. — Verba *Quae bos* etc. etiam Heroid. XIV, 86, leguntur, atque adeo placuisse videntur Ovidio.

621–662. Eodem die pontifices et

Mittere roboreo scirpea ponte solet.
Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat avos.
Fama vetus: tum, quum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere dei:
Falcifero libata seni duo corpora, gentes,
Mittite, quae Tuscis excipiantur aquis.
Donec in haec venit Tirynthius arva, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta modo.

virgines vestales scirpea virorum simulacra in Tiberim proicere solebant; cuius rei causae adferuntur. Vide Dionys. Halicarn. I, 19 et 38; Plutarchum Quaest. Rom. pag. 102 Reisk. Macrobium I Saturn. 7 et 11; Varronem de Ling. Lat. VII, 3; Festum in voc. *Depontani* et *Argei*; Arnobium advers. Gentes II, p. 91; Lactantium Inst. I, 21, 6.

Tum, Idibus Maiis, sacrificio ante peracto, pontifices, vestales, praetores aliique cives: simulacra ad humanae formae similitudinem facta, numero triginta, de ponte sublicio in Tiberim mittebant; Dionysius, qui simulacra illa vocat εἴδωλα ἀνδρείκελα, κεκοσμημένα τὸν αὐτὸν ἐκείνοις τρόπον. *Scirpea* fuisse, testatur etiam Varro, qui tantum viginti quatuor numerat. Dicta autem sunt *Argei*. — *Roboreus*, sublicius; a Dionysio sacer, a Plutarcho ligneus, ξυλίνη, vocatur. — *Corpora post decies* etc. Falsa fama improbatur. Sexagenarii, Oscorum lingua *casnares* dicebantur. Varro: *Vix effatus erat, quum more maiorum ultro casnares arripiunt, de ponte in Tiberim deturbant.* — Pro *credidit* Puteanus et Bernensis *condidit*, quod Burmanno melius placet, ut respiciat auctorem aliquem, qui hoc memoriae prodidit. — Regii Codices A et C *credidit*, at B *condidit*, quod bene laudat Burmannus. Lem.

625. Pelasgis Dodonae oraculum erat editum: Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν, Ἠδ' Ἀβοριγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται. Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ, καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα. «Ite quaerentes Siculorum Saturniam terram, atque Aboriginum Cotylen, ubi insula natat. Quibus permixti decimam mittite Phoebo, et capita Diti, et patri mittite virum;» Dionysius. — *Dei* ex Mediceo Heins. dedit, ut de Apolline agatur; et Arnobius dicto loco Apollinem diserte nominat: *quum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur.* Quia vero, auctore Dionysio, Dodonaeum fuit oraculum, propterea Heinsius *Iovis* mallet, quod Erford. a manu prima habet. Caeteri omnes *senis*. — *Falcifero seni*, sive Saturno priscos Italiae incolas homines obtulisse ita, ut eos pedibus manibusque vinctos in Tiberim proicerent, narrant et Dionys. et Lactant. d. l. — *Tuscae aquae*, Tiberis, et I, 500.

629. Omnes, quos supra laudavi, auctores in eo consentiunt, Herculem ex Hispania redeuntem abrogasse illum morem. — *Leucas* ad litus Acar-

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
  Herculis exemplo corpora falsa iaci.
Pars putat, ut ferrent iuvenes suffragia soli,
  Pontibus infirmos praecipitasse senes.
Tibri, doce verum: tua ripa vetustior urbe;
  Principium ritus tu bene nosse potes.
Tibris arundiferum medio caput extulit alveo,
  Raucaque dimovit talibus ora sonis:
Haec loca desertas vidi sine moenibus herbas:

naniae, olim peninsula, postea insula; XV Metam. 289; Plinius II, 90, ibique Harduinus. In ea insula scopulus erat, unde, ad exemplum Saphus, desilire solebant, qui amorem excuti e pectore suo aliisque iniici vellent; Heroid. XV, 163 sqq; Athenaeus XIV, 3; Servius ad Virg. Ecl. IX, 57; Vossius ad Catullum. Inde hic scopulus amantium dictus est. Sed inde et in sacris Apollinis malefici quidam, quibus alae illigatae erant, deiiciebantur, ita quidem, ut exciperentur ab hominibus in cymbis dispositis; Strabo X, p. 452. — *Modo* Heinsius e Naugeriano, Vrsin. Mazarin. Zulichem. et duobus aliis dedit, quum antea *deo* legeretur. Etiam Lactantius dicto loco ubi hos versus laudat, *modo* habet. — *Quirites* Herculis tempore nondum erant. Suasit autem Hercules hominibus istius terrae: *Vt faustis sacrificiis infausta mutarent, inferentes Diti, non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata, et aras Saturnias, non mactando viros, sed accensis luminibus excolentes, quia non solum virum, sed et lumina* φῶτα (quod in oraculo occurrit) *significat*; Macrobius Sat. lib. I, cap. 7; de Herculis adventu in Italiam.

633. Haec opinio orta erat e proverbio male intellecto. Nonius: *Quum in quintum gradum pervenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi atque expediti et otiosi: ideo in proverbium quidam putant venisse, sexagenarios de ponte deiici oportere*, id est, *quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant*. Similia habet Festus: *Explaratissimum illud causae est, quo tempore primum per pontem coeperunt comitiis suffragia ferre, iuniores conclamavere, ut de ponte deiicerentur sexagenarii*. Alias causas Plutarchus dicto loco adfert, aut barbaros, qui antiquissimis temporibus illa loca incolerent, Graecos si quos cepissent, interfecisse, aut ipsum Evandrum, quum Argivi Arcadibus inimicissimi essent, istam odii memoriam secum in Italiam adtulisse.

637. *Arundine* cingi Flumina solebant; IX Met. 3, Achelous: *inornatos redimitus arundine crines*. — Pro *rauca* Heinsius *glauca* mallet; sine causa. *Raucum os*, unde rauca vox venit, ut II Metam. 484, *raucum guttur*. Sonus autem *raucus* aquae commotae tribui solet XI Met. 783. Itaque et V Metam. 600, Alpheus fluvius *ore rauco* loquitur. — Pro *sparsos* quidam *passos*, quod Taubnerus usitatius indicat. Verum *sparsi*

Pascebat sparsos utraque ripa boves.
Et quem nunc gentes Tiberin noruntque timentque,
Tunc etiam pecori despiciendus eram.
Arcadis Evandri nomen tibi saepe refertur:
Ille meas remis advena torsit aquas.
Venit et Alcides, turba comitatus Achiva:
Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.
Excipit hospitio iuvenem Pallantius heros:
Et tandem Caco debita poena venit.
Victor abit, secumque boves, Erytheida praedam,
Abstrahit: at comites longius ire negant.
Magnaque pars horum desertis venerat Argis:
Montibus his ponunt spemque Laremque suum.

non pancos indicat, sed in pascuis errantes, non gregatim incedentes. Possis tamen *paucos* tueri ex I, 244: *Hic, ubi nunc Roma est, incaedua silva virebat: Tantaque res paucis pascua bubus erat.* — *Quem nunc* etc. II Metam. 259: *Cuique fuit rerum promissa potentia, Tibris.* Propter illam potentiam gentes *Tiberin norantque timebantque.* Non erat, cur Heinsius aliquando *Tyberinum horrentque timentque* mallet.

643. De *Evandri* adventu I, 471 sqq. — *Torquere*, alibi *verberare.* — De nomine *Albula* II, 389. — Pro *si memini*, unus *sic memini*, qnod Taubnero probabilius videbatur, quia res certa. Verum *si* non semper dubitantis est, sed etiam quandoquidem notat. — *Pallantius heros* supra vs. 97, *Nonacrius heros* vocatur. — De *Caco* eiusque *poena* I, 551 sqq. — *Venire* et mala dicuntur qnae nobis accidunt, et bona, quae contingunt; Phaedrus I, fab. 2, 31: *maius ne veniat malum.* Et apud Ciceronem Verres haereditatem *sibi venisse* putabat. — *Erytheides* boves etiam I, 543. Hoc loco Turnebus XIX Adv. 17, legi vult: *boves Erithyidas ultor Abstrahit;* atque ita Vatican. et duo alii.

651. Olim edebatur *desertis mansit in agris;* male. *Argis* venisse Herculis socios, et quosdam eorum mansisse in Italia, et alinnde constat. Hinc apnd Virgil. Aeneid. X, 779, Antores, Herculis comes: *Qui missus ab Argis haeserat Evandro, atque Itala consederat urbe.* Itaqne Heinsius non male *Argis* dedit, qnum Vrsini liber, primns Ambrosian. Mazarin. Zulichem. et tres alii *venerat agris* exhiberent. Ab *Argis* simulacra illa *Argei* dicta. — *Desertis*, scilicet a se, e copia poëtica additum. Caeterum secundnm Macrobium non sponte illi remauserunt, sed ab Hercule relicti snnt, vel irato, quod armentum non satis custodivissent, vel eo consilio, ut aram suam ab incursionibus tuerentur. — *Montibus* etc. *Quum a latronibus infestarentur, occupato edito colle, Saturnios se nominarunt, quo ante nomine etiam idem*

Saepe tamen patriae dulci tanguntur amore;
　Atque aliquis moriens hoc breve mandat opus:
Mittite me Tiberi; Tiberinis vectus ut undis
　Litus ad Inachium pulvis inanis eam.
Displicet haeredi mandati cura sepulcri:
　Mortuus Ausonia conditur hospes humo.
Scirpea pro domino Tiberi iactatur imago,
　Vt repetat graias per freta longa domos.
Hactenus: ut vivo subiit rorantia saxo
　Antra, leves cursum sustinuistis aquae.
CLARE nepos Atlantis, ades; quem montibus olim

collis vocabatur; Macrobius I, 7. Idem cap. 11, ex Epicado refert, Herculem ponte, qui post Sublicius dictus, ad tempus instructo, hominum simulacra pro numero sociorum, quos casu peregrinationis amisisset, in fluvium deiecisse, ut aqua secunda in mare devecta pro corporibus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur.

653. Pro *tanguntur* Sarravianus *torquentur*, quod vero τῷ *dulci* non convenit: sed *tangi amore* elegans locutio. — Mox olim edebatur *Mittite me in Tiberim*. Quidam *in* non agnoscunt. Strozzae: *me Tiberis;* inde Heinsius fecit: *Mittite me Tiberi*, quia mox *Tiberi iactatur imago*, et Virgil. Aeneid. XI, spolia *coniiciunt igni*, *in* ignem. Eam lectionem Taubnerus, ut elegantem et suavem graecismum commendat. Bernensis, *me Tiberim*. — *Pulvis*, cinis corporis combusti; VIII Met. 496: *Exiguus iacebimus pulvis;* Anacr. IV, 9: ὀλίγη κεισόμεσθα κόνις· Horatius IV, Od. 7, 16: *Pulvis et umbra sumus.* Neapolis verbis Scholiast. Lycophr. docet, solitos esse Graecos cineres amicorum extra patriam mortuorum arcis inclusos domum deportare. — *Sepultus*, quocumque modo conditus, etiam in aquam abiectus; Cuperus in Observ. I, 7.

661. *Hactenus* locutus est Tiberis. — In foraminibus, unde fluvius exit, poëtae fingebant *antra*, in quibus dii fluviales habitarent. — *Rorare* dicuntur loca humida; III Metam. 177: *intravit rorantia fontibus antra.* — *Vivum*, ut III Metam. 159: *pumex vivus;* et V, 317: *facta de vivo sedilia saxo.* — *Leves*, celeres. — *Vt*, non *et*, postulat series orationis.

663–692. *Idibus Mercurio templum positum; hinc ille dies mercatoribus inprimis festus.* Praemittuntur Mercurii laudes: sequuntur piamina et preces mercatorum.

Clare nepos etc. Expressit haud dubie Horatium I, Od. 10, initio: *Mercuri, facunde nepos Atlantis, Qui feros cultus hominum recentum Voce formasti catus, et decorae More palaestrae. Te canam magni Iovis et deorum Nuntium, curvaeque lyrae parentem;* tum in fine odarii: *superis deorum Gratus et imis.* De virtutibus eius confer vs. 103 et 447. Vide Bentleium ad dictum locum cui di-

Edidit arcadiis Pleias una Iovi:
Pacis et armorum superis imisque deorum
Arbiter, alato qui pede carpis iter,
Laete lyrae pulsu, nitida quoque laete palaestra;
Quo didicit culte lingua favente loqui.
Templa tibi posuere patres spectantia circum
Idibus: ex illo est haec tibi festa dies.
Te, quicumque suas profitetur vendere merces,
Ture dato, tribuas ut sibi lucra, rogat.
Est aqua Mercurii portae vicina Capenae:
Si iuvat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunicas mercator; et urna

aplicebal hoc loco *una* Pleias, quia sponte intelligatur, non duabus matribus genitum esse Mercurium; suadebat ergo *uda*, quia Pleiades passim poëtis *aquosae*, *madidae*, *imbriferae* dicuntur; sed Burmannus ad Heroid. XV, 162, docet *unam Pleiada* recte dici unam ex Pleiadibus. Et hoc loco incommode *uda* nobis Pleias exhiberetur. — *Montibus*, Cyllene monte.

666. *Arbiter* idem quod *interpres*, μεσίτης; is, per quem transigitur aliquid inter duos; Livius II, 33: *interpres arbiterque concordiae civium.* Mercurius pacis et armorum arbiter propter eloquentiam et prudentiam, qua excellit. Inde *Pacifer* in nummis vocatur. Vide Iani Excursum III, ad Horatium Od. lib. 1. — De *lyra* ab eo inventa supra vs. 104. — *Nitida* vocatur palaestra et VI Metam. 241; et *uncta* Heroid. XI, 19, quia luctantes oleo ungebantur. Francofurt. hoc loco *nuda*. Horatius d. l. *decora* maluit. *Palaestra* valebal ad corporis motus formandos roburque confirmandum. — *Laetus* poëtis omnino, qui aliquid habet aut tractat. — *Culte*, facunde. — *Favente* Heinsius ex optimis MSS. dedit; vulgo *docente*.

670. Anno V. c. 258, Idibus Maiis Mercurio aedes posita; quam, populo iubente, dedicavit M. Laetorius, primi pili centurio; Livius II, 21 et 27; unde et apparet, eodem tempore collegium mercatorum esse institutum. Mercaturae praeerat Mercurius, quia illa multa ingenii sollertia opus habet. Hinc in monumentis cum Fortuna iungitur, ancoram tenet, rostro navali insidet. Vide Iani dicto loco. — Pro *festa* Mazarin. Zuliehem. Vrsin. et alii *facta*; Heinsius coniicit *pacta*; multi *sacra*. Taubnerus non improbat *facta*, praesertim, si cum quatuor libris *tua* pro *tibi* legas. — De *aqua Mercurii* nihil apud alios auctores. — *Numen*, vis expiandi.

675. *incinctus*, cinctus; Neapolis monet, eum fuisse habitum mercatorum, ut a cingulo marsupium auri monetalis suspensum gestarent. — Volgo *tunica*; Heinsius dedit *tunicas*, quia sic Mazarin. Zulichem. Laeti, optimus Medic. primus Ambrosian. Vossian. et duo Farnesiani. *Tunicam* pro diversa lectione habet unus Moreti: quod nec ipsum Heinsius sper-

Purus suffita, quam ferat, haurit aquam.
Vda fit hinc laurus: lauro sparguntur ab uda
Omnia, quae dominos sunt habitura novos.
Spargit et ipse suos lauro rorante capillos;
Et peragit solita fallere voce preces.
Ablue praeteriti periuria temporis, inquit:
Ablue praeterita perfida verba die.
Sive ego te feci testem, falsove citavi
Non audituri numina magna Iovis;

nit. Sed plurale *tunicae* saepe de uno homine legitur, ut apud Plinium II, Ep. 20, 10; IV, 16, 2. — *Suffita* recepit Heinsius quia Vrsini praestantissimus *suffitam*, optimus Mediceus pro diversa lectione *suffitas*, alius *suffit aquam*. Antea *suffusa* edebatur. Est autem *suffita*, fumo, suffimine lustrata. De *suffimine* IV, 731; de *lauro* 728; de voce *rorare* ad vs. 778. — *Quae dominos* etc. merces vendendae.

680. Preces, quibus mercator nil nisi *periuria* et *perfidiam* sibi condonari, et nova lucra dari petit. Quomodo tales preces *peractae*, recitatae sint, ex Horat. I, Ep. 16, 58 intelligitur: *Quandocumque deos vel porco, vel bove placat; Iane pater, clare; clare quum dixit, Apollo; Labra movet metuens audiri; pulchra Laverna, Da mihi fallere, da iusto sanctoque videri: Noctem peccatis, et fraudibus obiice nubem.* Hinc apparet quam mala fuerit mercatorum fama. — *Et peragit;* olim edebatur *Incipit et*. Neapol. e multis etiam *dicere* pro *fallere* malebat. Sed *fallere* accommodatius moribus, qui iam describuntur, et *peragere* verbum sollemne in hac re. — *Ablue*, condona, cum respectu ad purgationes. — *Praeterita die*, praeterito tempore, sive praeteriti temporis. Nescio, cur Burmannus haec ad vesperam tantum eius diei referebat, quo mercator his sacris operatus sit. Neapolis e MSS. quibusdam laudabat, *praeterita fide*, ut intelligerentur verba ob fidem *praeteritam*, neglectam, perfida: quod et ipsum Burmannus probat: quod vero mihi minus placet, quia *praeterita* peccata hic urgentur; et ad *venientem diem* mercator mox transit. Scaliger et Gruterus *praeteritae die*, id est, *diei*, scribi volebant. Heins. coniicit *praeteritis deis*, id est spretis, neglectis. Sane *praeterire* ita dicitur, neque huic rationi seqq. repugnant, ubi plures dii nominantur; sed lib. MSS. ei non favent. Slichtenhorstius denique *praeterea perfida verba die* legebat. — *Citare testem* formula propria; Petronius 2: *Ne poëtas quidem ad testimonium citem.* Phaedrus I, fab. 17: *lupus testis citatus.* Nam *citare* sensu primo est vocare. Ex interpretatione igitur fluxit aliorum *vocavi*. — *Falsove;* duo *falsumque*. — *Non audituri*, sperans eum non auditurum esse. — Olim *nomina* aut *numina vana;* male. Tibullus III, 6, 22: *Qui timet irati (Bacchi) numina magna.* — *Prudens*, sciens, consulto. Terentius Eunuch. I, 1, 27: *sciens prudensque pereo.* Formula iurandi

Sive deum prudens alium divamve fefelli;
  Abstulerint celeres improba dicta Noti.
Et pereant veniente die periuria nobis:
  Nec curent Superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro:
  Et face, ut emtori verba dedisse iuvet.
Talia Mercurius poscentem ridet ab alto,
  Se memor Ortygias surripuisse boves.
At mihi pande, precor, tanto meliora petenti,

erat, *si sciens fallo.* Macrob. Saturn. I, 16: *eum, qui talibus diebus* (*feriis*) *imprudens aliquid egisset, porc piaculum dare debere: prudentem expiare non posse, Scaevola pontifex asseverabat.* — Res irritas venti *ferre*, *auferre* dicuntur, et quas quis ex animo eiicere vult, eas *tradit ventis*; Horatius I, Od. 26, 2. De periuriis amantum Tibullus I, 4, 21: *Veneris periuria venti Irrita per terras et freta summa ferunt*; III, 6, 49: *periuria ridet amantum Iupiter, et ventos irrita ferre iubet.*

687. *Pereant*, non puniantur. Sed Zulichem. Mazarin. Vrsini, Vossianus, primus Farnesian. et decem alii *pateant*, id est, aditus mihi detur ad nova periuria. Id Heinsio rectum videtur, ne poëta bis idem dixerit. At aditum ad periuria non erat cur mercator a Mercurio peteret; quotidie enim ei patebat; sed culpam amoveri vult a se, quod est in voce *pereant.* Burmanno vero placebat, quod in Iuniano et altero Puteano est, *periuria noctis*, ut nec ipsa nocte fallere mercator desistat. Id vero mibi paulo argutius videtur. Eidem Burmanno etiam verbum *locutus* frigere videbatur; malebat igitur *iocatus*; illud enim genus hominum iusiurandum ut iocum habere. Immo ad *qua* repete *periuria.* — Pro *face* multi *fac.* — *Poscentem*, precantem; Horatius I, Od. 31, 1: *Quid dedicatum poscit Apollinem Vates?* vulgo *poscentes*; sed de uno sermo est inde a vs. 675; optimus Patavin. Mazarin. et Zulichem. *poscenti*, quod Burmannus non facile reiecerit. Sic enim Virgil. Ecl. 4: *cui non risere parentes.* Memor erat Mercurius, se *callidum quidquid placuit, iocoso Condere furto*, Horatius I, Od. 10, 7, ubi hoc ipsum exemplum subiicitur de bubus Apollinis, quas *arte sua*, id est, calliditate qua excellebat, abegit. Res narratur II Metam. 676 sqq. — *Ortygias*, Apollinis in insula Ortygia nati; vide ad I Metam. 694.

693–720. XIV *Kalendas Iunias sol in Geminos transit.* Eius sideris origo narratur. Castor et Pollux, Tyndarei filii, quum Phoeben et Hilairam, Lycippi filias rapuissent, Lynceo et Idae, Apharei filiis, quibus virgines illae desponsatae erant, bellum moverunt, in quo Castor Lyncei ense traiectus, Lynceus Pollucis hasta transforatus, Idas Iovis fulmine necatus est. Pollux, quum Iupiter eum in coelum recipere vellet, rogavit, ut eum honorem partiri cum fratre sibi liceret; confer Pindar. Nem. X, 103 sqq; Theocritum XXII, 137 sqq;

In Geminos ex quo tempore Phoebus eat?
Quum totidem de mense dies superesse videbis,
Quot sunt Herculei facta laboris, ait.
Dic, ego respondi, causam mihi sideris huius.
Causam facundo prodidit ore deus:
Abstulerant raptas Phoeben Phoebesque sororem
Tyndaridae fratres, hic eques, ille pugil.
Bella parant, repetuntque suas et frater et Idas;
Leucippo fieri pactus uterque gener.
His amor, ut repetant, illis, ut reddere nolint,
Suadet: et ex causa pugnat uterque pari.
Effugere Oebalidae cursu potuere sequentes;
Sed visum celeri vincere turpe fuga.
Liber ab arboribus locus est, apta area pugnae.

Scholiast. ad illa loca; Lycoph. 546 sqq; Tzetz. Chil. II, 48; Apollod. III, 11, 2; Hygin. fab. 80, et Poët. Astronom. II, 22. Hi variant in multis. — *At mihi* etc. Vs. 663, Mercurium rogaverat, ut sibi adesset. Eam appellationem oblitus erat in seqq; sed nunc ad eam redit, et rem discit a Mercurio. — *Tanto meliora* Burmannus explicat e formula laudandi *tanto melior*, de qua ipse ad Phaedrum III, 5, 3. Comparantur nunc seqq. cum precibus mercatorum quae antecedunt. Olim edebatur *multo meliora*. — Aut *facta laboris* sunt labores, aut *labor Herculeus* est Hercules ipse; sic Horatius I, Od. 3, 36: *Perrupit Acheronta Herculeus labor*; eodem sensu Homerus, βίη Ηρακληείη. — *Dic, ego.* Heins. malebat, *Dic age*, quia τὸ *ego*, a manu recentiore in Zulichemiano erat, veteri lectione erasa. — Idem *prodidit* ex primo Ambrosian. Laeti, et uno Patavino adoptavit, quum caeteri *reddidit* exhiberent; Sarravianus *retulit*.

699. *Phoebes soror* Elaira, Ilaira, Hilaira, Laira vocatur ab auctoribus. Vera scriptura haud dubie est Ἰλάειρα. Lycippus, pater harum sororum, erat frater Apharei Messenii, cuius filii Lynceus et Idas; Apollodorus III, 10, 3. — *Raptum* illum etiam Theocritus et Hygin. memorant; sed Pindarus ob boves abactas pugnam ortam esse canit, quod latius persequitur Apollodorus. Apud Schol. Pindari ad vs. 104, Tyndaridae inter ipsas epulas nuptiales, ad quas invitati erant, sponsas rapiunt. — *Hic eques* etc. ex Homero Il. Γ, 237, et Od. Λ, 302; a quo alter ἱππόδαμος, alter πὺξ ἀγαθός vocatur. Auctor Cypriorum in Schol. Pindari ad vs. 144: Κάστορά θ' ἱππόδαμον, καὶ ἀεθλόφορον Πολυδεύκεα. Horat. I, Od. 12, 23: *Hunc equis, illum superare pugnis Nobilem.* Illum ἱππόδαμον Apollodorus interpretatur, ἤσκει τὰ κατὰ πόλεμον.

705. *Oebalidae*, Tyndaridae, Oebali nepotes. Pugna autem eorum cum Apharei filiis varie tradita. Se–

Constiterant illic: nomen Aphidna loco.
Pectora traiectus Lynceo Castor ab ense,
Non exspectato vulnere pressit humum.
Vltor adest Pollux; et Lyncea perforat hasta,
Qua cervix humeros continuata premit.
Ibat in hunc Idas, vixque est Iovis igne repulsus:
Tela tamen dextrae fulmine rapta negant.
Iamque tibi coelum, Pollux, sublime patebat,
Quum, Mea, dixisti, percipe verba, Pater.

cundum Pindarum vs. 117, Lynceus Dio curos videt in trunco quercus (δρυὸς ἐν στελέχει) latentes, visu enim maxime valebat. Hinc decurrit ex monte et Castora interficit. Ea caede commotus Pollux proruit e quercu atque Aphareidas persequitur. Hi restiterunt ad sepulcrum patris Apharei, atque inde saxum raptum pectori Pollucis iniecerunt. Tum Pollux hasta traiecit Lyncei latera, Iupiter autem Idam fulmine feriit. Similiter fere auctor Cypriorum, et Apollodorus. Ad tumulum Apharei proelium esse commissum, etiam Theocritos tradit. Nostro area pugnae fuit prope *Aphidnam*, urbem Laconiae, unde Phoebe et Hilaira erant. Stephanus: Ἀφίδνα δῆμος Ἀττικῆς. Ἔστι καὶ τῆς Λακωνικῆς, ὅθεν ἦσαν αἱ Λευκιππίδες Φοίβη καὶ Ἱλάειρα. Hyginus Poët. Astronom. II, 22, habet *in oppido Ariadnis;* sed et ibi *Aphidnis* legendum. Hoc loco autem non nisi unus Zulichemianus hoc nomen servavit; nam caeteri: *Constiterant illo nomina fida loco.* — A *Lynceo Castora* esse interfectum plurimi tradunt. Apud Theocritum vero Lynceus cadit Castoris ense traiectus. In voc. *Lynceo* notanda syllaba secunda, quae hoc versu longa, et brevis vs. 711.

712. *premit* habent meliores; vulgo *tegit*. *Premere* bene de confinio; IV Metam. 635: *humum vicinia nulla premebat*. Apud Pindar. ἤλασε Λυγκέος ἐν πλευραῖσι χαλκόν. Tum insequitur Idam, a quo, Apollodoro auctore, lapide ita percussus est, ut oculorum caligo oboriretur: Βληθεὶς πέτρᾳ κατὰ τῆς κεφαλῆς, πίπτει σκοτωθείς. Sed Iupiter Polluci opem tulit. Ζεὺς δ' ἐπ' Ἴδᾳ πυρφόρον Πλᾶξε ψολόεντα κεραυνόν· Pindarus. Apud eumdem Pollux rogat Iovem, ut se interficiat, quia nolit esse sine socio laborum. Iupiter unum Pollucem agnoscit filium suum, fratrem natum esse e Tyndareo. Tum optionem ei dat, utrum solus velit in coelo habitare, an sortem partiri cum fratre, ut dimidium tempus sit sub terra, dimidium in coelo. Pollux posterius praefert. Ita alterum diem cum Iove in olympo, alterum in sepulcro ad Therapnas exigunt. Sed apud Homerum Od. Λ, 302, vivunt uterque sub terra, habentque hoc a Iove, ut per vices diem supra terram exigant, et divino honore fruantur. De dissensu veterum super hac re, quo alii statuunt, alternis alterum in inferis, alterum coelo esse, alii, utrumque simul alio die apud inferos, alio apud superos esse, vide Hemsterhus. ad

Quod mihi das uni, coelum partire duobus:
  Dimidium toto munere maius erit.
Dixit; et alterna fratrem statione redemit:
  Vtile sollicitae sidus uterque rati.
Ad Ianum redeat, qui quaerit Agonia quid sint:
  Quae tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.
Nocte sequente diem canis Erigoneius exit;
  Est alio signi reddita causa loco.
PROXIMA Vulcani lux es; Tubilustria dicunt:
  Lustrantur purae, quas facit ille, tubae.
QVATVOR inde notis locus est; quibus ordine lectis,

Lucianum Dialog. Deorum, tom. II, pag. 88 edit. Bipont. Nostro diebus alternis stationem coeli inferorumque inter se mutant. Eustathius ad Homeri dictum locum fabulam transfert ad sidus Geminorum, qui, dum sunt sub terra, videntur mortui esse, dum oriuntur, vivunt. Aliter Macrobius I Saturn. 21: *Gemini, qui alternis mortibus vivere creduntur, quid aliud, nisi solem unum eumdemque significant, modo descendentem in ima mundi, modo mundi in summam altitudinem resurgentem.* — Pro *munere* Bern. *numine*, de quo Burmann. cogitandum putat; sed *munus* saepe de relatione inter deos. Etiam apud Hyginum fab. 80, Pollux rogat, ut sibi liceat *munus suum* cum fratre communicare. — *Alterna statione redemit*, impetravit, ut, quoties ipse ad inferos descendisset, frater interea coelesti honore frueretur. Etiam Virg. Aeneid. VI, 121: *Si fratrem Pollux alterna morte redemit*; quem locum Noster expressit. Male alii *recepit.* — Mox *uterque* pro *utrumque* habent Zulichem. primus Farnesian. et nonnulli alii. — *Vtile sollicitae rati*; vim huius sideris egregie notavit Horatius I, Od. 12, 27: *quorum simul alba nautis Stella refulsit, Defluit saxis agitatus humor, Concidunt venti, fugiuntque nubes; Et minax, nam sic voluere, ponto Vnda recumbit.* Erant enim gemini salutaria nautis numina, ἀρωγοναῦται δαίμονες.

721. *Agonalia* iterantur, de quibus I, 317 sqq. — De *Cane Erigoneio* ad IV, 936; oritur X Kalend.

725. *Tubilustria* IX Kalend. Lustrabantur tubae etiam X Kalend. Aprilis; vid. III, 849. Varro: *Tubilustrium appellatur, quod eo die in atrio sutorio sacrorum tubae lustrantur.* Sic ferme et Festus. Olim edebatur *quam Lustria.* Vrsini liber; tum Zulichem. Mazarin. optimus Patavinus, Helmst. et tres alii, *lux est, Vbilustria*; sed optimus Mediceus *Tubilustria*, quod et Scaliger suasit. Heinsius praeterea *est* in *es* mutavit; bene. — *Purae tubae*, tubae sacrorum; nisi malis, tubae, ut sint purae.

727. *Notae* et literae dicuntur, unde *notare* aut *enotare*, scribere. Vide ad Plinium I, Epistol. 6, 1, et compendia vocum, a quibus *notarii* no-

Vel mos sacrorum, vel Fuga regis inest.
Nec te praetereo, populi Fortuna potentis
  Publica, cui templum luce sequente datum.
Hanc ubi dives aquis acceperit Amphitrite,
  Grata Iovi fulvae rostra videbis avis.
Auferat ex oculis veniens Aurora Booten;
  Continuaque die sidus Hyantis erit.

men habent. In kalendario antiquo legebantur notae hae, Q. R. C. F. quae dupliciter legi poterant, vel, quando rex comitiavit fas; vel, quando rex comitio fugit. Sermo autem est de rege sacrorum, cui non nisi hoc die comitium in foro adire licebat sacrorum causa, sacrisque peractis illico se inde proripiebat. Plutarchus Quaest. Rom. p. 128 Reisk. Ἔστι γοῦν τις ἐν ἀγορᾷ θυσία πρὸς τῷ λεγομένῳ Κομιτίῳ πάτριος, ἣν θύσας ὁ βασιλεὺς, κατὰ τάχος ἄπεισι φεύγων ἐξ ἀγορᾶς.

729. De *Fortuna publica* dictum ad IV, 375. Aquila vesperi oritur. — Pro *aquis* Heinsius *aquae* legi vult. — Multi MSS. *Amphitritet*. Ita et Regii codices, ut et tres alii nostri, Metam. I, 14. Lem.

733. VII Kalendas *Bootes* heliace fertur in occasum; et VI Kalend. *Hyadum*, de quibus vs. 164, ortus heliacus.

LIBRI SEXTI

ARGVMENTVM

De nomine Iunii tres sententiae, 1–100. De Carna dea, eius vi et sacris, 101–182. Templum Iunonis Monetae; Maulii supplicium, 183–190. Martis aedes ante portam Capenam; Tempestatis delubrum; Aquilae ortus, 191–196. Hyades oriuntur, 197 et 198. Bellonae templum; obiter aliquid de Appio, 199–208. Herculis Custodis templum in circo Flaminio, 209–212. De Sanco, Fidio aut Semoue patre, Sabinorum deo, 213–218. Prior Iunii pars nuptiis infausta, 219–234. Arctophylax occidit; Piscatorum ludi in Campo, 235–240. Mentis aedes, 241–248. Vestalia et multa, quae ad Vestam eiusque cultum pertinent, quibus et de Sileni asello Priapique libidiue fabella, et sphaerae Archimedis descriptio, et origo arae, quae Iovi Pistori posita, et Palladii historia intexta est, 249–460. Callaici cognomen Bruto inditum; Crassus devictus a Parthis, 461–468. Delphini ortus, 469–472. Matutae (Graecis Leucothees, in quam Ino mutata, ut Melicertes in Palaemona aut Portunum) templum, et Matralia in eius honorem, 473–562. Rutilius et Didius ceciderunt in proelio, 563–568. Fortunae templum a Servio positum; Servii et interitus per Tanaquilem, et origo miraculosa, 569–636. Templum Concordiae a Livia dedicatum, 637–648. Iovis aedes et Quinquatrus minores; tibicinum romanorum discessus et reditus; tibiae inventio et Marsyae supplicium, 650–710. Hyadum ortus; Vestae templum purgatur, 711–714. Favonii ortus, 715 et 716. Orionis ortus; Postumii Tuberti triumphus de Volscis et Aequis, 715–724. Solis transitus in Cancrum; Palladis Aventinae cultus, 725–728. Summani templum, 729–732. Ophiuchi ortus; Hippolyti fata, 733–762. C. Flaminius ad lacum Trasimenum cecidit, 763–768. Syphax victus et Hasdrubal occisus, 769 et 770. Sacra Fortunae Fortis et de Servio rege quaedam, 771–784. Orionis ortus, 785–790. Larinm et Iovis Statoris aedes, 791–794. Quirini templum, 795 et 796. Aedes Herculis Musarum; Marciae laudes, 797–812.

P. OVIDII NASONIS

FASTORVM

LIBER SEXTVS

HIC quoque mensis habet dubias in nomine causas:
  Quae placeant, positis omnibus, ipse leges.
Facta canam: sed erunt qui me finxisse loquantur,
  Nullaque mortali numina visa putent.
Est Deus in nobis: agitante calescimus illo;
  Impetus hic sacrae semina mentis habet.

1–100. Quaestio *de origine nominis* quod huic mensi inditum, vide I, 41. *Iuvenum* de nomine eum dictum pronuntiaverat; sed nunc e variis sententiis, quas Macrobius I Saturn. 12, habet, tres pluribus exposuit, et ita, ut rem tenuissimam figmento poëtico exornaret, fere ut IV initio. Drama fecit e quaestione grammatica; namque poëtam in nemore meditantem tres deae adeunt, e quibus *Iuno* suam causam agit 21–64; *Hebe* alteram sententiam patrocinio suo defendit 65-88; *Concordia* tertiam 91–96: quarum reverentia tactus poëta nihil decernit 97-100.

habet–causas) Variae causae nominis adferuntur, de quibus dubitare et disputare licet. Novem MSS. *de nomine*; duo, *sub nomine*. — *Ipse leges*, ipse tibi eligas. — *Quae placeant*, quae tuearis. — *Ponunt*, qui adferunt in disputatione id quod valet ad rem diiudicandam; vide Ernest. Clav. Cic. hac voce. — *Facta*, adventum et disputationes dearum, opponit coniecturis; duo *vera*, totidem *acta*, ut III, 370: *acta loquor*. *Facta* autem et alibi mutatum est a librariis, ut III, 262.

5. Poëtae sunt ἔνθεοι, pleni deo; III ex Ponto 4, 93: *deus est in pectore nostro*, *Haec duce praedico vaticinorque deo*. Confer Art. Amat. 549. Deus autem ille se ostendit *calore* (II Met. 641) aut *impetu* (supra I, 23) enthusiasmo, furore poetico. — *Hic*; Burmannus cui Taubnerus assentitur, elegantius putat, quod unus Moreti habet, *hinc*; hinc fit, ut in illo calore

Fas mihi praecipue vultus vidisse deorum,
 Vel quia sum vates, vel quia sacra cano.
Est nemus arboribus densum, secretus ab omni
 Voce locus, si non obstreperetur aquis.
Hic ego quaerebam, coepti quae mensis origo
 Esset, et in cura nominis huius eram.
Ecce deas vidi, non quas praeceptor arandi
 Viderat, Ascraeas quum sequeretur oves;
Nec quas Priamides in aquosae vallibus Idae

sint semina sacra mentis. Sed et *hic* bene se habet, hic impetus indicat partem divinae mentis nobis inesse; I Metam. 80, de creatione hominis: terra recens *seductaque nuper ab alto Aethere cognati retinebat semina coeli.* — Pro *deorum* Taubn. e Bernensi malit *dearum*, quia mox *deae* prodeunt; sed Ovidius nunc generaliter loquitur. *Vultus deorum*, deos. — *Vel-vel*, partim, partim.

9. In nemore secreto, quale amant meditabundi, cogitat de nomine mensis. — *Voce*, sono. — Quoniam Strozzae liber non *aquis* habeat, sed *avis*, propterea Heinsius praeferat, *obstreperetis aves*; Burmannus *obstreperetur avi*, idque laudat Taubnerus. Equidem arbitror, Ovidium ipsam avium vocem, quae in nemoribus densis et secretis fere solae strepunt, excludere voluisse. *Obstrepere* autem etiam de aquis et foliis arborum murmurantibus; Propertius IV, 4, 4: *multaque nativis obstrepit arbor aquis*; Horatius Epod. II, 21: *Fontesque* (nisi cum Markl. *frondesque* malis) *lymphis obstrepunt manantibus*. — *In cura eram*, de eo cogitabam. Infra vs. 251, *in prece eram*.

13. Deas vidi, non Musas, quae plerumque poetis adsunt; sed hoc docte variavit. — *Praeceptor arandi*, Hesiodus, propter carmen, quod de Operibus et diebus inscribitur. Etiam Propert. II, 25, 77: *Tu canis Ascraei veteris praecepta poetae* etc. Quum dicit *Ascraeas quum sequeretur oves*, respicit Theog. 22, ubi Musae nominantur, quae olim Hesiodum egregium carmen docuerunt, agnos pascentem Helicone sub divino: ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὑπὸ ζαθέοιο. Eadem verba respexit etiam Art. Amat. I, 27: *Nec mihi sunt visae Clio Cliusque sorores, Servanti pecudes vallibus, Ascra, tuis.* Fuit autem *Ascra* vicus Boeotiae, ubi Hesiodus, Cumis relictis, cum patre et Persa fratre vixit, agro colendo pecoribusque habendis operam dans.

15. Erant tres deae, quae coram Ovidio causam agebant, ut totidem quondam coram Paride egerant, atque ex his iisdem una et nunc aderat. Iuno enim, Minerva et Venus, quum in convivio Thetidis et Pelei nuptiali, immisso ab Eride pomo, de forma concertarent, a Mercurio, iubente Iove, in *Idam* montem deductae sunt ad Paridem, *Priami* filium, qui eas *conferret*, et inde de pulchritudine earum pronuntiaret; Hyginus fabul. 92; Lucianus deorum Indic. tom II, p. 20. Secundum hunc, iudicium latum est in Gargaro, Idae vertice. Sed Noster secutus est Euripid. Iphig.

Contulit; ex illis sed tamen una fuit:
Ex illis fuit una, sui germana mariti:
Haec erat, agnovi, quae stat in arce Iovis.
Horrueram, tacitoque animum pallore fatebar:
Quum dea, quos fecit, sustulit ipsa metus;
Namque ait: O vates, romani conditor anni,
Ause per exiguos magna referre modos;
Ius tibi fecisti numen coeleste videndi,

Anlid. 1294, ubi locus sic describitur: ad aquas limpidas, ubi fontes Nympharum et pratum floridum. Quamquam idem Hel. 23, Idaeum specum Ἰδαῖον κευθμῶνα, et Androm. 274, Idaeum nemus, Ἰδαίαν νάπαν, memorat. Locum illum inde Alexandriam dictum esse, Strabo et ex eo Stephanus Byzantinus atque alii narrarunt; vide Hemsterh. ad Luciani dictum locum. Caeterum *contulit* Leuzius explicat, quae se simul contulerunt ad Paridem. Immo iudicium Paridis per antecedens h. v. exprimitur. Qui iudicare vult, is ante *conferre* res, inter se comparare, debet. — De *Ida aquosa* vide ad II Metam. 218.— — Pro *Nec quas* duo Farnesiani *Non quas*. — *Quae stat*, similis statuae in Capitolia collocatae. — *Horror* ille sacer intelligendus qui et II, 502, III, 331; et describitur I, 92. — *Animum* nempe timidum, abiectum. — *Fateri* dicitur et is, qui inscius et invitus signis quibusdam animi motus prodit; VI Met. 35: *confessaque vultibus iram*. Ingeniose additum *tacito pallore*. Caeterum Ovidius in hoc opere iam satis adsueverat numinibus videndis.

21. Oratia Iunonis; tuetur Cingii sententiam. Macrobius Saturn. I, 12: *Iunius Maium sequitur, aut ex parte populi nominatus, aut, ut Cingius arbitratur, quod Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinas Praenestinosque hac appellatione in Fastas relatus sit: adeo, ut, sicut Nisus in commentariis Fastorum dicit, apud maiores quoque nostros haec appellatio mensis diu manserit, sed post, detritis quibusdam literis, ex Iunonia Iunius dictus sit; nam et aedes Iunoni Monetae Kalendis Iuniis dedicata est.* Sic historici et grammatici. Sed Iunoni causa aliter agenda, pluribusque argumentis pugnandum erat. Nobilitatem suam iactat, honores alios sibi habitos, inprimisque merita sua in populum romanum. Tota oratio Iunonis mores bene exprimit. — *Condere* omnino ordinare, constituere; Livius I, 42; *Conditor omnis in civitate discriminis*; III, 58: *Conditor romani iuris*. Itaque *conditores anni romani* proprie Romulus, Numa, Iul. Caesar, qui annum eiusque tempora constituerunt. Sed nunc poëta sic dicitur, qui annum dispositum aut digestum carmine persequitur. — *Romani anni*; unus Vaticanus *operosi anni*, quod Burmannus comparat cum I, 101; III, 177, ubi *vates operose dierum*; sed aliud est *vates operosus*, aliud *annus*. — *Exigui modi* sunt elegi; vide II, 3–8, unde et patet, quae *audacia* sit in hoc. Max *numeri* vocantur; Horatius Art. Poët. 211;

Quum placuit numeris condere festa tuis.
Ne tamen ignores, vulgique errore traharis,
 Iunius a nostro nomine nomen habet.
Est aliquid nupsisse Iovi, Iovis esse sororem;
 Fratre magis dubito glorier, anne viro.
Si genus adspicitur, Saturnum prima parentem
 Feci; Saturni sors ego prima fui.
A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est;
 Haec illi a coelo proxima terra fuit.
Si torus in pretio est, dicor matrona Tonantis;

Accessit numerisque modisque licentia maior. Differunt haec duo sic, ut *numeri* cernantur in rhythmi alternatione, in ordine longorum et brevium temporum, *modi* autem melos vocis elevatae et depressae complectantur; vid. Vossius de Cantu et viribus rhythmi, p. 24. Itaque Krebsius alterum nunc vertit *Weise*, alterum *Tact*. Sed quoniam omnis pes est numerus, propterea *numeri* et pedes dicuntur atque omnino metrum; Cic. Orat. 57, *dactylicus numerus*. Et quoniam poëtae passim musicorum vocabula ad se transferunt et carmina sua, etiam *modi* in eumdem sensum capi possunt. — *Festa tuis;* unus Farnesian. et Mediceus *Iovis;* inde Burmann. *novis* coniicit, quia *novus* in Ovidii codd. cum *tuus* et *suus* permutatum sit. Sit ita; tamen hoc loco non factum est, nam in *novitate* numerorum causa est nulla, cur poëta ius sibi fecerit numina videndi.

27. Argumentum primum a nobilitate petitum. — Pro *adspicitur* Laeti cod. *arguitur*; Burmannus mallt *inspicitur*, ut vs. 61. Equidem nullam mutandi causam video; *adspicere* saepe de eo, qui spectat aliquid, ut eo moveatur, eo motus aliquid faciat credatve; Heroid. VII, 42: *Adspice, ut eversas concitet Eurus aquas;* I Amor. 2, 51: *Adspice cognati felicia Caesaris arma;* V Met. 190: *Adspice nostrae primordia gentis.* — *Sors*, quod sorte datur; tum omnino, quod alicui contingit; IV Trist. 5, 1: *O mihi dilectos inter sors prima sodales.* Inde et prolem significat et sexum. IX Met. 675, *altera sors*, proles alterius sexus. Prima autem sors Saturni non Iuno fuit, sed Vesta. Homer. hymn. Vener. 222, ἱστίη, ἣν πρώτην τέκετο Κρόνος· Hesiod. Theog. 454; Apollod. I, 1, 3: sed Noster etiam vs. 285 dissentit. — *Saturnia;* ante Herculis adventum mons Capitolinus Saturno sacer et *Saturnius* dictus; Dionysius I, 34. Etiam urbem *Saturniam* ibi fuisse Varro tradit: *Antiquum oppidum in hoc* (monte Capitolino) *fuisse Saturniam scribitur. Eius vestigia etiam nunc manent tria, quod Saturni fanum in faucibus: quod Saturnia porta, quam nunc vocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti.* — *A coelo proxima*, e coelo pulsus fugit in Latium; confer I, 233.

33. *in pretio est*, dignitatem adfert. — *Tonantis* maluit, quam Iovis, quia illud notionem maiestatis summae in-

Iunctaque Tarpeio sunt mea templa Iovi.
An potuit Maio pellex dare nomina mensi?
Hic honor in nobis invidiosus erit?
Cur igitur Regina vocor Princepsque dearum?
Aurea cur dextrae sceptra dedere meae?
An faciant mensem luces, Lucinaque ab illis
Dicar, et a nullo nomina mense traham?
Tunc me poeniteat posuisse fideliter iras
In genus Electrae, Dardaniamque domum.
Causa duplex irae: rapto Ganymede dolebam;

volvit. — *Matrona*, coniux; sed illud sonantius et dignius; etiam II Metam. 465: *Matrona magni Tonantis.* — *Dicor* recte receptum e duobus Putean. et Excerpt. Dousae; caeteri *dicar.* — *Iuncta templa;* in templo Capitolino tria delubra; medium Iovis, laevum Iunonis; nec longe aberat aedes Iunonis Monetae, de qua I, 638. — Huic argumento vim addit, dum se matronam comparat cum *pellice.* Similiter argumentatur apud Virgilium Aeneid. I, 39: *Pallasne exurere classem Argivûm, atque ipsos potuit submergere ponto. . . Ast ego, quae divûm incedo regina, Iovisque Et soror et coniux* etc. — *Invidetur* et ei, cui aliquid non conceditur; Horatius I, Satyr. 6, 84: *neque ille Sepositi ciceris, nec longae invidit avenae*, largiter dedit; Art. Poët. 55: ego *cur invideor*, cur id mihi non conceditur? Vide ad Plinium II, Epist. 10, 2.

37. Hac dignitate passim gloriatur Iuno. — *Iuno Regina* a Camillo dictatore Veiis transvecta erat Romam; Livius V, 21. *Reginae* notionem exornat, dum *sceptra* memorat *aurea.* — *An faciant mensem* etc. quum ego a *lucibus*, diebus, quae mensem faciunt, nomen *Lucinae* habeam, cur non et a mense nomen traham? Frustra hic haesit Burmannus, quia et anni lucibus, sive diebus constant; quum igitur unus Moreti *An faciam pueris lucem*, quidam *menses* praeferant, de illo amplius cogitandum, et in hoc latere aliquid de gravidis putat, quae, exactis mensibus, Lucina favente pariant. Sed Ovid. consilii sui oblitus parum accurate scripsit. Iuno enim non a mense nomen habere, sed mensi nomen dedisse vult. Taubnerus ad hypallagen confugit. Etiam *Lucinae* nominis variae causae adferebantur, quum alii a *luce*, quam nascentibus dat, alii a *luco* derivarent; II, 449. — *Faciant* Heinsius ex primo Ambrosiano et octo aliis recepit; vulgo *facient*, multi *faciunt.*

41. Merita Iunonis in Romanos, quum odium in Aeneae posteros conceptum posuisset, urbesque sibi carissimas subiici Romanis passa esset. — *Tunc;* Mitscherlich. *tum.* — *Iras posuit* secundum Horatium III, Od. 3, 17, mortuo Romulo; secundum Virgil. Aeneid. XII, 791, Aenea adhuc vivo. — De *genere Electrae* et *Dardania domo*, unde Romani per Aeneam IV, 31. — *Duplex* haec *irae causa*, nempe *iudicium Paridis*, et *rapti Ganymedis honores*, etiam Aen.

Forma quoque Idaeo iudice victa mea est.
Poeniteat, quod non foveo Carthaginis arces;
Quum mea sint illo currus et arma loco:
Poeniteat Sparten, Argosque, measque Mycenas,
Et veterem Latio supposuisse Samon:
Adde senem Tatium, Iunonicolasque Faliscos;
Quos ego Romanis succubuisse tuli.
Sed neque poeniteat; nec gens mihi carior ulla est:
Hic colar, hic teneam cum Iove templa meo.
Ipse mihi Mavors; Commendo moenia, dixit,
Haec tibi; tu pollens urbe nepotis eris.
Dicta fides sequitur; centum celebramur in aris:
Nec levior quovis est mihi mensis honor.

I, 27, memoratur. Ganymedem, Trois filium, longe pulcherrimum inter mortales, ob ipsam pulchritudinem dii in coelum rapuere, ut Iovi esset pocillator; Homerus Il. Υ, 233. Non mirum, eo raptu Iunonem doluisse; displicuit etiam Cicer. Tosc. I, 26.

45. Virgil. Aeneid. I, 15: *Quam* (Carthaginem) *Iuno fertur terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma, hic currus fuit.* Hoc de curru fictum e moribus antiquorum heroum, qui currus suos, finito bello, certo loco reponebant. Deorum currus iis locis servari dicebantur, ubi ipsi summa religione coli solebant. Iunonis currus ab Homero Il. E, 720 sqq, memoratur. Etiam *arma* Iunoni tribuebantur, inprimis hasta; unde Iuno Curitis apud Sabinos. Vide Heynium ad Virgil. dicto loco. — *Foveo* Heinsius ex melioribus recepit; Farnesian. prim. *foveam:* olim *fovi*, quod Taubnerus tuetur, quia Carthago illo tempore iam deleta; sed ita nec *sint* sequi deberet. De re praeterita, ut de praesenti, poëta locutus est. — *Sparten* etc. Etiam alibi, ut VI Met. 414, et iam apud Homer. hae tres urbes sic iunguntur, quippe Iunoni inprimis carae. — De templo Iunonis *Samiae* vide Herodotum III, 60. — *Supposuisse*, subiecisse potestati Romanorum; I, 306; IV Trist. 8, 48: *Nil ita sublime est, ut non sit suppositum deo;* pro eo mox est *succubuisse tuli.*

49. *Iuno Curis* dea praecipua Sabinorum; itaque *Tatius*, quum Sabini se iunxissent Romanis, eidem in omnibus curiis mensas dedicavit, quae Augusti adhuc tempore exstabant; Dionysius Halic. II, 50. — Falerios in *Faliscis* olim Argivi migraverant. Ibi igitur templum Iunonis ad similitudinem argivi positum, in eoque sacra fiebant argivo ritu; Dionysius I, 21. — *Mavorti* etiam apud Horatium III, Od. 3, 30, graves iras in Aeneadas redonasse dicitur. — *Dicta fides sequitur* etiam I, 319; III Metam. 527; et *vota fides sequitur* VIII, 711, quibus indicatur, factum esse, quod quis vel promiserat, vel optaverat. — *Centum* omni-

Nec tamen hunc nobis tantummodo praestat honorem
  Roma; suburbani dant mihi munus idem.
Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,
  Et populus Laurens, Lanuviumque meum;
Est illic mensis Iunonius; inspice Tibur,
  Et Praenestinae moenia sacra deae;
Iunonale leges tempus: nec Romulus illas
  Condidit; at nostri Roma nepotis erat.
Finierat Iuno; respeximus: Herculis uxor
  Stabat, et in vultu signa dolentis erant:
Non ego, si toto mater me cedere coelo

no multis. — *Mensis honor*, ut alibi *coeli* aut *templorum honor*.

57. Etiam vicini populi Iunium mensem habent; quo argumento et alii usi sunt: vide ad versum 21. — Zulichem. et unus Patavin. *praestet* malebant. — *Suburbani* omnino non longe remoti ab urbe; vs. 723, *suburbanus triumphus* de Volscis. Quae sequuntur oppida, omnia Latii erant. *Aricia* sub Albano monte; in eius *nemore* culta Diana; III, 263: densae eius silvae etiam XV Met. 488, memorantur. — *Laurenti* oppidi incolae et *Laurentes* et *Laurentini* dicebantur; vide Cortium ad Plin. II, Epist. 17, initio. — *Lanuvium* cultu Iunonis sospitae celebre. Aedes eius et lucus communis erat Lanuvinis ac Romanis. – *Tibur* ad Anienem amnem. — *Praenestina dea* est Fortuna Praenestina, cuius templum pulcherrimum. — *Fastos* autem aliorum populorum Ovid. etiam III, 87, memorat. — *Lanuvium*, non *Lavinium* esse legendum vel metri causa, iam vidit Scaliger; accessit MSS. nonnullorum auctoritas. — Pro *meum* Vrsini cod. *nemus*, quod Heinsio placet, quia ibi ingens Iunonis lucus, de quo Drakenb. ad Silium VIII, 282. — *Iunonale* Neapolis ex edit. antiqua dedit, quum caeteri *Iunonisque* exhibeant.

65–90. Hebe, Iovis et Iunonis filia, Herculi nupta, Iuventutis dea, prodit, atque Romulum *iuvenum* nomen huic mensi indidisse contendit. Fuerat haec sententia Fulvii nobilioris; Macrob. I Saturn. 12: *Fulvius nobilior in Fastis Romulum dicit, postquam populum in maiores minoresque divisit, ut altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriusque partis hunc Maium, sequentem Iunium vocasse.* Eamdem sententiam Heben tueri voluisse, e versu 84 sqq, apparet. Errat igitur Lenzius, quum putat Heben hoc nomen a se derivare, idque esse inventum ipsius Ovidii; immo Hebe, ut dea Iuventutis, iuvenum causam agit, et honorem illis habitum, sibi quoque vindicat. Neque res aliter institui poterat, quum deae darentur hae partes. Caeterum observa in hac oratione varios animi motus et sensus, dolorem, verecundiam, pietatem: cum matre enim certabat filia de honore unico.

Pro *dolentis* MSS. plerique *vigoris* vel *doloris*; quidam *decoris*; duo *ru-*

Iusserit, invita matre morabor, ait.
Nunc quoque non luctor de nomine temporis huius:
Blandior, et partes paene rogantis ago;
Remque mei iuris malim tenuisse precando:
Et faveas causae forsitan ipse meae.
Aurea possedit socio Capitolia templo
Mater: et, ut debet, cum Iove summa tenet.
At decus omne mihi contingit origine mensis;
Vnicus est, de quo sollicitamur, honor.
Quid grave, si titulum mensis, Romane, dedistis
Herculis uxori, posteritasque memor?
Haec quoque terra aliquid debet mihi nomine magni
Coniugis; huc captas adpulit ille boves.
Hic male defensus flammis et dote paterna

boris; unus *pudoris.* Quae singula defendi possent; doloris tamen sensus in animo deae praevaluisse videtur; etiam IV, 586: *Maximaque in vultu signa dolentis erant.* Exordium vero summam pietatem spirat: si me mater vel e coelo pelleret, cederem. — *Non luctor*, quod Heinsio non displicet, si post *huius* minor distinctio ponatur: in altera lectione melior est oppositio. — *Rem tenere*, rem obtinere, vincere; *causam tenere* apud Cic. passim. — Alii *faveat ipsa*, nempe Iuno; id Taubn. probabilius videbatur, non mihi: post orationem enim superiorem Iunonis favor vix exspectari poterat.

73–76. Argumentum ab aequo: matri satis dignitatis est; non debet filiae unicum, quem habet, honorem eripere. — *Possedit*, occupat, sibi vindicat. — *Capitolia*, sedem imperii romani, caput orbis terrarum, eaque *aurea*, tanto ornatu fulgentia. — *Socium templum* non est templum Iunonis Monetae, sed laevum delubrum in ipso Capitolio; illud enim *socium* dici non poterat. — *Origine mensis*, quod nomen mensis a iuvenibus originem habet: qui honor adeo me quoque, iuventutis deam, tangit. Lapsi sunt Lenzius et Krebsius, qui hoc sic ceperunt: inde ab eo tempore, quo mensis Iunius esse et dici coepit, mihi hic honor debetur. Idem Lenzius *unicum* explicat, qui unice ad me pertinet; malim, non nisi unus honor mihi contigit, et hic unus mihi eripitur.

77–82. Herculis de Latio merita. — *Grave* vel magnum, vel invidiosum. — *Titulum mensis* alicui *dare*, ab aliquo, aut in honorem alicuius mensem nominare; sic IV, 115, *titulo mensis spoliare.* — *Dedistis* pro *dedisti* Vossianus et duo Medicei, quia *Romane* collective positum, et quia *posteritas* sequitur. — De Herculis adventu in Italia et pugna cum *Caco* I, 543; et de huius *dote paterna* vs. 571. Mazarinaeus *arte paterna*, quod Heinsius ex glossa fluxisse pu-

Cacus Aventinam sanguine tinxit humum:
Ad propiora vocor; populum digessit ab annis
Romulus, in partes distribuitque duas;
Haec dare consilium, pugnare paratior illa est:
Haec aetas bellum suadet, at illa gerit.
Sic statuit, mensesque nota secrevit eadem;
Iunius est iuvenum, qui fuit ante, senum.
Dixit, et in litem studio certaminis issent;
Atque ira pietas dissimulata foret.
Venit Apollinea longas Concordia lauro
Nexa comas, placidi numen opusque ducis.
Haec ubi narravit Tatium, fortemque Quirinum,
Binaque cum populis regna coisse suis;
Et lare communi soceros generosque receptus:
His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.
Dicta triplex causa est; at vos ignoscite, divae:
Res est arbitrio non dirimenda meo.
Ite pares a me; perierunt iudice formae

tat. — *Adpulit;* I, 543: *boves illuc applicat.* Vossianus et Moreti hoc l. *adtulit;* Mazarin. *abstulit.* Tum unus Mediceus *captos;* Livius I, 7, hos boves in utroque genere memoravit: vide ibi Strothium.

83. *propiora* sane haec sunt; superiora figmento illi data, quo Hebe causam agens inducitur. — *Ab annis,* ita, ut annos, aetatem respiceret; confer cum his V, 59 sqq. — *Nota,* norma, nempe aetas. — His dictis ambabus exarsit studium certandi. *Dissimulare,* occultare, ut non esse videatur. Itaque hoc loco pietas matris in filiam et filiae in matrem victa esset ad tempus, ni Concordia intervenisset. Ingeniose hic adventus fictus.

91-96. Concordia breviter sententiam dicit, ex qua Iunius nomen a *iunctis* Romanis et Sabinis invenit. Vnde Ovidius hanc sententiam ineptam et in leges linguae peccantem acceperit, non constat. Forsitan ipse reperit; neque male *Concordiae* defendendam dedit. Alii putabant, a Iunio Bruto nomen venisse; vide Macrobium dicto loco. *Concordia* cuius templum Tiberius, pace composita, refecit; I, 639. Hinc *lauro* coronata prodit; hinc *ducis*, Tiberii, *opus* et vel *numen*, vel ut Hamb. Iunianus et alter Petavianus habent, *munus* appellatur. — Quoniam Iunius mensis iam Romuli tempore erat, propterea ex illo ipso tempore concordiae, sive coniunctionis exemplum repetendum erat. — *Lar*, sedes, urbs.

97. Finit haec eadem modestia,

Pergama: plus laedunt, quam iuvet una, duae.
Prima dies tibi, Carna, datur; dea cardinis haec est;
Numine clausa aperit, claudit aperta suo.
Vnde datas habeat vires, obscurior aevo
Fama; sed e nostro carmine certus eris.
Adiacet antiqui Tiberino lucus Helerni;
Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt.

qua V, 109, similem locum. — *Perierunt* etc. Ergo Ovidium quoque vestigia terrebant.

101–182. De *Carna*, dea Romanorum vernacula, quae sit, unde et ius cardinis habeat, et vim spinae ope pellendi noxas, 101–130; quomodo illa vi olim usa sit in tuendo Proca a strigibus, 131–168; cur larda et fabae ei offerantur, 169–182. — A Macrobio, I Saturn. 12, *Carnea* vocatur; a Cypriano de Idol. Van. II, 8, et ab Augustino de Civit. Dei IV, 8, *Cardea*; a Tertull. de Cor. 13, et alibi, *Carda*. Sunt, qui putent apud Patres ecclesiast. corruptum legi nomen; quod non est; namque illi hoc nomen diserte a *cardine* deducunt, ut *Forculi* et *Limenini* nomina a *foribus* et *limine*. Diversa igitur eiusdem deae nomina fuisse videntur, quum *Carna* aut *Carnea* diceretur a *carne*, quia vitalibus praeesset. Macrobius dicto loco, ubi narravit, ex opinione nonnullorum Iunium mensem a Iunio Bruto nominatum esse, quod Kalendis Iuniis pulso Tarquinio, sacrum Carneae deae in Coeliu monte voti reus fecisset, pergit: *Hanc deam vitalibus humanis praeesse credunt. Ab ea denique petitur, ut iecinora et corda, quaeque sunt intrinsecus viscera, salva conservet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione brutus habebatur, idoneus emendationi publicae status exstitit, hanc deam, quae vitalibus praeest, templo sacravit.*

103. *vires* has, sive potestatem, habet et Ianus I, 118 sqq; infra vs. 127, *Ius cardinis*. — *Vnde datas habeat*, a quo datae sint vires quas habet. Non erat, cur Heinsius hic haereret, et *ratas* mallet; Horatius I, Satyr. 4, 78: *unde petitum Hoc in me iacis?* unde petiisti hoc, quod in me iacis; II, Satyr. 2, 31, *Vnde datum sentis*, ubi vide Bentleium; nam ibi quoque Heinsius *ratum* malebat. — Hic ut saepius alibi Heinsii coniect. auctoritate codicum eget; Regii nostri habent *datas*. Lem. — Pro *certus* plures *doctus*; sed etiam II ex Ponto 7, 28, sic *certus eris*.

105. *Tiberinus*, Tiberis fluvius, ut IV, 291; confer II, 389. — *Lucus Helerni* non aliunde satis notus; vulgo editur *Helernae*. Et ab Onuphrio Panv. in Topograph. Vrbis, in regione tredecima *aedicula* et *lucus Hylernae* memorantur. Sed Heins. cum primo Ambros. et duobus aliis *antiqui Helerni* maluit, quod idem et II, 67, reponi volebat: Mazarinaeus *antiquus Tiberini lucus*. — *Sacra ferre* proprium est et sacrificantis, Aen. III, 19, et sacerdotis; hinc Georg. II, 446, *Musarum sacra fero*, sacerdos sum Musarum. Mazarinaeus hoc loco, *sacra canunt*. Tunc *illuc* cum Puteano in *illic* mutandum. *Sacra canere*, *hy-*

Inde sata est Nymphe, Granen dixere priores,
  Nequidquam multis saepe petita procis.
Rura sequi, iaculisque feras agitare solebat,
  Nodosasque cava tendere valle plagas.
Non habuit pharetram; Phoebi tamen esse sororem
  Credebant; nec erat, Phoebe, pudenda tibi.
Huic aliquis iuvenum dixisset amantia verba,
  Reddebat tales protinus illa sonos:
Haec loca lucis habent nimis, et cum luce pudoris;
  Si secreta magis ducis in antra, sequor.
Credulus antra subit; frutices haec nacta resistit,
  Et latet, et nullo est invenienda loco.
Viderat hanc Ianus; visaeque cupidine captus,
  Ad duram verbis mollibus usus erat.

mnos canere, ut Aeneid. II, 239.

107. Olim edebatur *Cranen*; sed ex altero orta est tertia lectio *Gramen*. — *Rura* etc. more earum, quae coniugium spernebant, ut Daphne I Met. 475; Syrinx ibid. 694; Callisto II, 411. — *Sequitur* locum, qui voluptatis percipiendae causa eum adit aut frequentat; vide ad Plinium I, Epist. 22, 6. — *Nodosae plagae* etiam III Met. 153, et alibi *nexiles*. — *Pharetra* et arcus aureus insignia Dianae, quibus nymphis autestabat; I Metam. 697.

113. Hoc *dixisset* offeudit librarios; namque Ambrosianus, Laeti et duo alii, *Huic si quis*; sed vocula *si* solet sic omitti; Plinius I, Epist. 12, 8: *Dedisses huic animo par corpus*, ubi vide Cortium. Aliis displicuit etiam plusquam perfectum coniunctivum; Thuanens et edit. Gryphii *aliquis iuvenum si dixit*; Puteanus *quum dixit*. Et sic sane scribi debet e forma usitatissima; verum variari tempora tali modo, inprimis a poëtis, videmus.

116. *secreta*) Burmannus e duobus praefert *deserta*: non video quare; I Metam. 594, in re simillima, *nemorum secreta subibis*; etiam VII, 75, *secreta silva*. — *Sequor* pro *sequar* Heinsius e melioribus MSS. tuetur. — Taubnero et Krebsio displicuit, quod idem Heins. *ante subit* MSS. Reg. et primi Bononiens. auctoritate in *antra subit* mutavit: amatorem enim *ante* debuisse subire. Immo, ubi comes non sequitur, sed resistit, alter non *ante* subit antrum, sed solus. Contra *antra* sic bene repetitum, et more Ovidiano, de quo diximus in commentar. ad Metam. praef. Nonnulli, *ante iniit*. — *Resistere*, subsistere, non longius progredi, de qua vi egit Schwarzius ad Plinium paneg. X, 4. — *Loco* revocavi cum Mitscherlich. quia omnes MSS. ita, praeter unum unde Neapolis *modo* invexit.

120. *mollia verba* bene dicuntur blanditiae ad *duram* puellam, quae non sinit se flecti; Tibullus III, 4, 76: *Ergo ne dubita blandas adhibere*

Nympha iubet quaeri de more remotius antrum;
  Vtque comes sequitur, destituitque ducem.
Stulta, videt Ianus quae post sua terga gerantur:
  Nil agis, en latebras respicit ille tuas;
Nil agis, en dixi! nam te sub rupe latentem
  Occupat amplexu; teque potitus, ait:
Ius pro concubitu nostro tibi cardinis esto:
  Hoc pretium positae virginitatis habe.
Sic fatus, virgam qua tristes pellere posset
  A foribus noxas, haec erat alba, dedit.
Sunt avidae volucres, non quae Phineia mensis

querelas; Vincuntur molli pectora dura prece. Paulo ante Thuaneus *formaeque cupidine.* — Duo *cupidine tactus.* — *Remotum* idem quod secretum, ut Horatius II, Od. 3, 6, *in remoto gramine.* — *Vtque* etc. sequitur quidem primum ut comes, at mox deserit ducem.

123. Similiter III Metam. 432, Narcissum adloquitur, et alios alibi. Olim edebatur *Nil agis et latebras;* Heins. vero cum uno Arond. *et* in *en* mutavit; quod Taubnerus et Krebsius improbant. Mihi vero copula *et* nunc otiosa videtur; *en* contra non male positum post verba *videt Ianus* etc.; II Metam. 283: *tostos en adspice crines;* ibidem vs. 296: *Atria vestra ruent; Atlas en ipse laborat.* Saepe vera lectio in uno aut in paucis MSS. servata est. — Pro *dixi* Heinsius *dixin?* malit. — *Occupat amplexu* nil nisi amplectitur; ad hunc amplexum autem Neapolis notavit haec: *Hui, hui, tu ille Ianus, de quo Augustinus VII Civit. Dei: De Iano non mihi facile quidquam occurrit, quod ad probrum pertineat; et forte talis fuit, ut innocentius vixerit, et a facinoribus et flagitiis remotius.* — *Teque potitus;* Heinsius ex Vrsini et uno Patavino, *speque*, quia passim *spe et votis potiri* legitur; sed et alterum usitatum satis; IX Metam. 752: *Nec tamen est potiunda tibi;* vs. 796: *potitur sua Ianthe;* X, 569: *nec sum potiunda.* — *Ius cardinis* etiam vim complectitur mala quaeque depellendi a foribus, ut e sqq. patet.

129. *virgam* revocavi, quia sic omnes ferme MSS. Etiam vers. 165, *virga de spina alba;* sed Heins. *spinam* de suo dedit. Intellig. autem rhamnus, ῥαμνος, spina semper frondifera, cuius alterum genus nigrum, alterum *album;* Theophrast. Hist. Plant. I, 15; III, 17. Tria genera memorat Dioscorides I, 119; qui addit, frondes spinae albae foribus adpositas avertere maleficia: κλῶνας αὐτῆς θύραις ἢ θυρίσι προστιθέντας ἀποκρούειν τὰς τῶν φαρμάκων κακουργίας.

131. *Striges* deformes et noxias, ad quas describendas iam progreditur, non male cum Harpyiis comparat, et genus earum inde ducit. Harpyiae Homero (Od. A, 242, Ξ, 371) deae sunt, quibus vis rapiendi homines. Post alae iis sunt additae; mox

Guttura fraudabant, sed genus inde trahunt;
Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinae:
  Canities pennis, unguibus hamus inest.
Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
  Et vitiant cunis corpora rapta suis.
Carpere dicuntur lactentia viscera rostris,
  Et plenum poto sanguine guttur habent.
Est illis strigibus nomen; sed nominis huius
  Causa, quod horrenda stridere nocte solent.
Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt,
  Naeniaque in volucres Marsa figurat anus;

inde factae aves foedissimae; Hyginus fab. 14; Tzetzes ad Lycophr. 653. Tales etiam a Virgilio Aeneid. III, 212, descriptae sunt, ubi vide Heynii Excurs. et confer Vossium, Epistt. mythol. vol. I, p. 198 sqq. Eae a poetis Argonaut. inprimis adhibitae in historia *Phinei*, vatis Thracici et excaecati, cuius ab ore cibos auferebant, reliquiasque foedo odore implebant. *Strix*, Linn. strix alucus, cuius caput grande plumisque velatum, color cinereus et albus, idemque maculis et lineis nigris distinctus; vid. Statius Müller in Linnei Syst. Nat. tom. II, p. 102. Hae aves infantibus in cunis sanguinem extrahere, atque etiam ubera sua immulgere vulgo credebantur; Plinius XI, 95, qui putat non constare, quae sit avium. — *Stantes*; sex MSS. *grandes*. — Pro *pennis* Vossianus et tres alii *plumis*: constat *pennas* esse alarum, *plumis* reliquas partes corporis velari; interdum tamen *penna* est nomen generis. — Bene in Regiis nostris est *pennis*.

136. *vitiare*, laedere, nomen generale, ut vs. 167, *violare cunas*. Mox ipse explicat, *carpere viscera*, et vs. 145, *pectora exsorbere*. — *Rapta*, correpta unguibus. — *Carpere*, lacerare, arrodere rostro, ut sanguinem inde exhauriant; vs. 148, *rigido ungue secare*. — Pro *viscera* quidam *pectora*, plures *corpora*. — De *nomine* etiam Isidorus: *Strix*, *nocturna avis*, *habens nomen de sono vocis*, *quando enim clamat*, *stridet*. Graecis στρίξ a στρίζειν, stridere. — Sed pro *horrenda nocte* cum Heinsio *horrenda voce* legendum arbitror; *horror* enim *vocis* ad rem pertinet, non *noctis*.

141. *carmine*, incantatione. Hoc iam speciali notione exprimit, *Naeniaque* etc. Inde mira transformatio carminum in striges! Immo anus figurantur in volucres a Marsa ope naeniae. *Marsi* et Sabini ab arte magica famosi erant. *Naenia Marsa* etiam Art. Amat. II, 102; Horat. Epod. 17, 27. Et hoc loco *Marsa* se tuetur bonorum librorum auctoritate. Vnus, quo Neapolis usus, *saga*; vulgo *falsa*. *Naenia*, omnino carminis formula. De tali anu figurata Noster I Amorr. 8, 13: *Hanc ego nocturnas vivam volitare per umbras Suspicor, et pluma corpus anile tegi.*»

In thalamos venere Procae: Proca natus in illis,
  Praeda recens avium, quinque diebus erat:
Pectoraque exsorbent avidis infantia linguis.
  At puer infelix vagit, opemque petit:
Territa voce sui nutrix adcurrit alumni;
  Et rigido sectas invenit ungue genas.
Quid faceret? color oris erat, qui frondibus olim
  Esse solet seris, quas nova laesit hiems.
Pervenit ad Granen, et rem docet: illa, Timorem,
  Pone; tuus sospes, dixit, alumnus erit.
Venerat ad cunas; flebant materque paterque:
  Sistite vos lacrymas, ipsa medebor, ait.
Protinus arbutea postes ter in ordine tangit
  Fronde; ter arbutea limina fronde notat;
Spargit aquis aditus, et aquae medicamen habebant,
  Extaque de porca cruda bimestre tenet:
Atque ita, Noctis aves, extis puerilibus, inquit,
  Parcite; pro parvo victima parva cadit:
Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras;

143. De *Proca* vide IV, 52. — *Pectora* nunc substituit *visceribus* vers. 137, ne idem vocabulum repeterat.

149. Homines in calidiore regione viventes, quum timor eos invadit, flavescunt. Flavum autem colorem trahunt etiam frondes atque segetes frigore tactae; IV, 918. — *Faceret;* Strozzae *faciat.* — Pro *seris* tres *tardis;* paulo post Ambrosianus et Petavianus *pone tuum.*

155. *arbutea fronde* utitur, sive quia est spinosi fruticis, sive quia obvia erat; IV, 656, quo loco Numa *bis sua faginea tempora fronde premit.* — *Notat* idem quod *tangit.* Pro hoc unus *texit*, pro illo duo *tegit*, ex quibus Heinsius *tergit* et *terit* facere volebat. — *Et aquae;* haec lectio antiqua bene se habet; unus Vaticanus et alter Bononiensis *et quae;* hinc Heinsius edidit *sed quae;* Mitscherlichius *sed aquae.* — *Exta* diis offerebantur et *cruda* et cocta, et semicocta, et assa; Arnobius advers. Gentes II, p. 91. — *Bimestre porcello* curabatur et Genius; Horatius III, Od. 17, 15. Inepte Petavii alter et Puteanus *bimatre* pro varia lectione.

159. Sacra strigibus facta. — *Exta* et mox *fibrae*, viscera. — *Pro parvo* tres, *puero;* de qua varietate vide ad II, 385. Nunc utique praestat *parvo*, quia causam *parvae* victimae continet. — *Fibras* distinxisse videri posset a reliquis partibus, quum alias *fibrae* sint ipsa *exta*, in quibus et *cor;* sed talia non urgenda sunt in

Hanc animam vobis pro meliore damus.
Sic ubi libavit, prosecta sub aethere ponit;
Quique sacris adsunt respicere illa vetat:
Virgaque Ianalis de spina ponitur alba,
Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
Post illud nec aves cunas violasse feruntur;
Et rediit puero, qui fuit ante, color.
Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido sit faba farre, rogas?
Prisca dea est, aliturque cibis quibus ante solebat;
Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat,

talibus precibus. Exta *prosecta*, in partes secta, alias adolenda iniici altari solebant; nunc *ponuntur sub aethere*, sub dio, devoranda strigibus. — *Respicere*, retro spectare; vide V, 437.

165. *Ianalis*, a Iano accepta, novum vocabulum quod propter insolentiam Heinsio et Burmanno displicebat. Bononiensis, *Naulis*; Heinsius coniicit vel *Malalis*, vel *ramalis*, virga ex ramo arboris. Burmannus addit, spinae albae posse ramos tribui, quum Columella VII, 19, ram inter arbores recenseat. Idem et proponit *rhamaalem*, quia spinam illam Graeci ῥάμνον dixerunt, quamquam ipse huic coniecturae non multum tribuit. Quum Ovidius plura vocabula finxerit, non offendor eo quod hic legimus, quod rei indicandae satis accommodatum, atque ei simillimum est, quod vs. 63. legitur, *Iunonalis*. — *Ponitur* recepi ex Arondel. Vossiano, et plurimis aliis vett. Placebat et Heinsio, quamquam is dubitabat, an non Iani Vlitii coniectura *subditur* praeferenda esset. Immo lectio plurimorum MSS. praestat. Vulgatum *sumitur* autem loco parum convenit. — *Post illud.* Francof. *post illam.* Caeterum alia adversus has aves antidota Neapolis memorat, ut carmina, allium infantibus annexum.

169. Macrobius dicto loco: *Cui (Carnae) pulte fabaria et larido sacrificatur, quod vires maxime his rebus corporis roborentur. Nam et Kalendae Iunae fabariae vulgo vocantur, quia hoc mense adultae fabae rebus adhibentur.* — *Gustentur*, comedantur. — Burm. unius Vatican. auctoritate *cum* mutavit in *cur*; quin τῷ *mixta* recte iungitur ablativus: Mitscherlichius servavit *cum*, quod et nos fecimus. Heinsius etiam legi volebat, *si....rogas.*

172. *adscita*, aliunde petita, peregrina. Helluones terra et mari conquirebant edulia, quos Varro iam in Satura notaverat, cuius notationis summam Gellius Noct. Attic. VII, 16, dedit. Confer Plinium Hist. Nat. IX, 54 sqq; Senecam Epist. 95, p. 718; Petronium de Mutat. R. 33 sqq. — In deliciis inprimis erant *pisces* rariores. — *Fraudem* Schrachius interpretatur damnum. Immo

Ostreaque in conchis tuta fuere suis:
Nec Latium norat, quam praebet Ionia dives,
Nec, quae Pygmaeo sanguine gaudet, avem;
Et praeter pennas nihil in pavone placebat;
Nec tellus captas miserat ante feras.
Sus erat in pretio; caesa sue festa colebant:
Terra fabas tantum, duraque farra dabat.
Quae duo mixta simul sextis quicumque Kalendis

insidias intellige, quibus damnum inferuntur; II, 227; III, 853; III Met. 557, ubi *lino et hamo decipere pisces*, ut Virgil. Georg. I, 139, *jallere viscro o. s.* Hoc loco nonnulli, *illis populis* aut *illic populi*, unde Heinsius aliquando putabat, *vilis populi.*

175. *Avis quam praebet Ionia*, est attagen. Glossae: *Gallina rustica*, ἀτταγήν. Praestantissimas huius nominis aves habebat *Ionia;* Horat. Epod. II, 54, *attagen Ionicus;* Martialis XIII, 61: *Inter sapores fertur alitum primus Ionicarum gustus attagenarum.* A Gellio dicto loco, *Phrygia attagena* memoratur. — *Nec quae* etc. grus; gruum autem carnibus et ipsis Romani delectabantur; Horatius II, Satyr. 8, 87; Plinius Hist. Natur. X, 33. Apud Gellium *Melicae grues* laudantur, ex Melo insula advectae. Verba *quae Pygmaeo* etc. respiciunt Homerum, Il. Γ initio, ubi grues avolant australes ad terras ἀνδράσι Πυγμαίοισι φόνον καὶ κῆρα φέρουσαι· ubi vide Heynium in Observatt. — *Pavones* primus Q. Hortensius in coena augurali adposuit, M. Aufidius autem primus saginavit; Plinius X, 20; Aelianus Hist. Anim. V, 21. — *Tellus* scilicet illa. *Mittere* merces terra dicitur ubi magnus earum proventus. Taubnerus terram universam intelligit, ut hoc innuatur, undique a luxuriosis Romanis conquiri delicias: sed Heinsio et Burmanno τὸ *tellus* sic absolute positum displicebat. Ille igitur pro *ante* malebat, aut *Afra* vel *Inda*, aut cum altero Puteano *arte*, ut leones, pantherae, elephanti intelligantur Romam ad spectacula missi. Burmannus vero recte monet, non de spectaculis, sed de deliciis gulonum sermonem esse; si quis *Afra* praeferat, posse de gallinis africanis capi; Horatius Epod. II, 53: *Non Afra avis descendat in ventrem meum* (ipse Burmannus suadet: *Nec Delus capos miserat ante feros;*) circa *Deliacos capos* fuisse maximam luxum, cognosci ex Petron. 23; eos dici *ante feros*, quia, antequam castrarentur, feroces et pugnaces electi sint a Deliacis; Columella VIII, 2; sed posse et legi *arte ferax*, quia, quum insula sterilis et saxosa fuerit Delos, arte hac castrandi gallos reditum sibi fecerit.

179. Pro *colebant*, Puteanus *carebant*: inde Burmannus coniicit *calebant*, quod esset elegans admodum. Equidem scio *calentes aras* saepe legi apud poetas; verum *festa calentia sue* mihi durissimum videtur. — De *fabis* Plinius XVIII, 12: *Inter leguinina maximus honos fabae: quippe ex qua tentatus sit etiam panis. Lomentum appellatur farina ea, aggravaturque pondus illa.,, Frumento etiam*

Ederit, huic laedi viscera posse negant.
Arce quoque in summa Iunoni templa Monetae
Ex voto memorant facta, Camille, tuo.
Ante domus Manlî fuerant, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Iove.
Quam bene, dî magni, pugna cecidisset in illa
Defensor solii, Iupiter alte, tui!
Vixit, ut occideret damnatus crimine regni:
Hunc illi titulum longa senecta dabat.
Lux eadem Marti festa est; quem prospicit extra
Adpositum Tectae porta Capena viae.

miscetur apud plerasque gentes ...... Quin et prisco ritu fabacia suae religionis diis in sacro est, praevalens pulmentari cibo. — *Sextae Kalendae*, sexti mensis sive Iunii. Sic et *tertias, quartas Kalendas* occurrere, atque Iunias dictas esse etiam *fabarias* Neapolis monet.

183. *Iisdem Kalendis, templum Iunonis Monetae dedicatum.* De eo templo I, 638. Locus autem hic plurimum lucis accipit a Livio VII, 28: *Camillus* (dictator anno V. c. 409, in bello cum Auruncis) *deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit, cuius damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi romani faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat.* — Recte autem Neapolis *ex summa* correxit, ut editur.

185. De *M. Manlio* res nota. De damnatione eius Livius VI, 20: *Tribuni de saxo Tarpeio eum deiecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum, et poenae ultimae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una; quod, quum domus eius fuisset ubi nunc aedes atque officina (in qua nummi cudebantur) Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret* etc. Confer Plutarch. in Camillo 36. — Pro *Capitolio* Ovidius gravius *Iovem Capitolinum*, eiusque *solium* memorat. — De *pugna* illa lege Livium V, 47. *Crimine regni*, crimini ei dabatur, quod regnum adpetiisset. — *Longa senecta*; nam si prius esset exstinctus, non incidisset in suspicionem regni adfectati.

191. *Martis aedem* ante portam *Capenam* etiam Livius aliquoties memorat, ut X, 23. Eam a L. Sulla restitutam esse et auctam Neapolis observat. — *Quem prospicit*, in cuius templum prospectus est ad Capenam portam stanti. — *Tectae*: tres veteres, *rectae*, unus *dextrae*. Et negotium fecit haec *via* interpretibus. Burmannus de ea cum Cupero per literas egit; sed nec per hos ad liquidum res perduci potuit. Hoc inter eos convenit, fuisse semitam a Capena porta ad Martis templum, diversam illam a via Appia, quae et ipsa incipiebat

Te quoque, Tempestas, meritam delubra fatemur,
  Quum paene est Corsis obruta classis aquis.
Haec hominum monumenta patent: si quaeritis astra,
  Tunc oritur magni praepes adunca Iovis.
POSTERA lux Hyadas, Taurinae cornua frontis,
  Evocat; et multa terra madescit aqua.
MANE ubi bis fuerit, Phoebusque iteraverit ortus;
  Factaque erit posito rore bis uda seges;
Hac sacrata die Tusco Bellona duello

a Capena, sed in Campaniam ferebat. Haec semita postea *via* facta est per censores; Livius: *Viam sternendam a porta Capena ad Martis templum locavere censores.* Vocatur vel *recta*, recta ducens ad templum, quum Appia per plures anfractus iret; vel *dextra*, ut Livium extra portam fuerit, et ad dextram viam positum templum, aut, ut Fabret. Dissert. I de Aquaed. vult, ut adpositum fuerit Viae Appiae, quam a dextra habuerit, quum a sinistra esset Latina, quae ex Appia initium ceperit paululum a porta Capena; vel denique *tecta*, cuius epitheti ratio certa reddi non potest. Donatus in Roma vet. lib. III, cap. 13, porticibus eam aut fornicibus tectam fuisse coniicit; Burmannus vero putat, si ostendi posset, per hanc viam sacram pompam quamdam duci solitam, in quam ex aedibus despicere non licuerit, se malle *tectam* viam intelligere, ut *velatas vias* III Am. 13, 12.

193. *Tempestatis templum:* id posuit, non Marcellus, ut Neapolis putabat, sed L. Scipio, Barbati filius, anno V. c. 494 cos. qui *Corsicam* cepit: id quod patet ex inscript. apud Reines VI, 34. Hoc quoque templum extra portam Capenam fuit, ubi et lapis cum inscriptione illa effossus est.

195. *Ortus Aquilae vespertinus.* Plinius XVIII, 27, §. 3: *Tertio Nonas Iunii Caesari et Assyriae Aquila vesperi oritur*; idem c. 29, 4: *Quarto Nonas Iunii iterum Aquila exoritur vesperi.* Sic et Columella XI, 2, qui addit: *tempestas ventosa et interdum pluvia.* — Aquila *Iovis praepes* etiam IV Metam. 713. — *Quaeritis* Heinsius recepit ex Vrsini et tribus aliis: caeteri, *quaerimus.* — Pro *patent* Puteanus *manent*, quod bene de monumentis dicitur.

197. IV *Nonas Hyades oriuntur heliacе.* De Hyadibus vide IV, 679; V, 164 sqq.

199-208. *Pridie Nonas Bellonae templum sacratum.* — Mitscherlichius non *iteraverit* dedit, sed, sine dubio errore operarum, *intraverit.* Sol *iterat ortus*, altera vice oritur; vs. 59. — Heinsius malebat *tactaque erit.* Immo *tacta uda* male iunguntur. — *Duellum* pro bello etiam apud Livium passim. De bello Etrusco, in quo Appius rem gessit, idem X, 18 sqq: *Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego tibi templum voveo.* Etiam in inscript. quam Neapol. adtulit, *Bellonae aedem fecisse* dicitur.

Dicitur, et Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multa animo vidit; lumine captus erat.
Prospicit a templo summum brevis area circum:
Est ibi non parvae parva columna notae.
Hinc solet hasta manu, belli praenuntia, mitti,
In regem et gentes quum placet arma capi.
ALTERA pars circi custode sub Hercule tuta est:
Quod deus Euboico carmine munus habet.
Muneris est tempus, qui Nonas Lucifer ante est:
Si titulos quaeris, Sylla probavit opus.
QVAEREBAM, Nonas Sanco Fidione referrem,

203. Obiter aliquid de Appio addit, quod inprimis celebrabatur, et de quo Valer. Max. VIII, 12, similem sententiam habet: *Appius Claudius fessus iam vivendo, lectica se in curiam deferre iussit, ut cum Pyrrho deformem pacem fieri prohiberet. Hunc caecum aliquis nominet, a quo patria, quod honestum erat, per se parum cernens, coacta est pervidere!* Hoc loco ultra viginti codd. *lumine caecus. Captus*, qui uti aliqua re non potest; Livius II, 36: *captus omnibus membris;* XXII, 2: *captus oculis*, ubi vide Dukerum. Primus Ambrosian. et Laeti, *cassus*, forte e Virgilio Aeneid. II, 85, ubi *cassus lumine*, privatus vita.

205. Ante aedem Bellonae *area* erat, et inde *circus* Flaminius, quem *summum*, cuius partem anteriorem, prospectabat area. — *A templo* Heinsius ex Vrsini et uno Patavino recte recepit, quum ante *a tergo* inepte legeretur. — *Brevis*, angusta, exigua. — *Columnae* illius meminerunt et alii. Festus in *Bellona*: *Ante eius templum erat columella, quae bellica vocabatur; supra quam hastam iaciebant, quum bellum indicebatur.* Victor. in Reg. IX: *Aedes Bellonae versus portam Carmentalem: an e hanc aedem columna index belli inferendi.* Antiquis temporibus *hasta* mittebatur a Fetiali in terram hostilem: Livius I, 32. — *Non parvae notae*, notabilis, memorabilis admodum. — Pro *capi* Moreti, et tres alii, *sequi*. In Regiis tribus *capi*.

209. Eodem die, pridie Nonas, *Herculis Custodis templum* in circo Flaminio dedicatum. Kalend. vetus: *Herculi Magno custodi in circo Flaminio.* Neapolis putat, in eo circo duo fuisse templa Herculis, alterum a Senatu positum iussu carminis Cumani, alterum a Fulvio nobiliore, instauratum a Philippo, de quo infra vs. 802. — *Quod;* multi *qui;* Iunian. *quam* nempe partem. — De *carmine Euboico* IV, 257. — *Muneris tempus*, dies, quo munus dedicatum. — Pro *ante est* Heinsius vult *anteit.* — *Probare* est et censoris, dum opus absolutum explorat. — *Tituli*, inscriptio. De *titulis* templorum vide Schwarzium ad Plinii paneg. LIV, 4.

213. *Nonae Sanco sacrae*) *Sancus*,

An tibi, Semo pater; quum mihi Sancus ait:
Cuicumque ex illis dederis, ego munus habebo:
Nomina trina fero; sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt aede Sabini;
Inque Quirinali constituere iugo.
Est mihi, sitque, precor, nostris diuturnior annis,
Filia, qua felix sospite semper ero.
Hanc ego quum vellem genero dare, tempora taedis
Apta requirebam, quaeque cavenda forent.
Tum mihi post sacras monstratur Iunius Idus,
Vtilis et nuptis, utilis esse viris:

aut, ut alii scribunt, *Sangus* et *Sanctus*, primus Sabinorum rex et auctor gentis, post mortem inter deos relatus, ut Faunus apud Latinos; Silius VIII, 422; Augustin. de Civit. Dei XVIII. Idem et *Fidius* et *Semo pater* dictus est. Neapolis duas inscriptiones adtulit, in quibus: *Sango Sancto Semoni deo Fidio sacrum*, et: *Semoni Sanco deo Fidio sacrum.* Festus in *Praedia*: *In aede Sanci, qui deus Fidius putatur.* Livius VIII, 20, *Sermonem Sancum* aut *Sanguin.* Sunt, qui putent eumdem et *Sabum* dictum esse. Sed secundum Catonem in Orig. *Sabus*, a quo nomen Sabinorum, Sanci filius fuisse traditur, atque etiam a Silio, dicto loco, a Sanco distinguitur. Pro *Semo pater* hoc loco libri veteres constanter *Semi pater* quod Neapolis tuetur ex inscr. Reatina, in qua *Semi patri Sanco.* Quidam adeo *Semi caper.* — *Referre*, idem quod mox *dare*, dicere alicui sacrum esse.

217. *Sacellum Sanci versus aedem Quirini*, in quo anno V. c. 426, orbes aenei positi sint, etiam Livius d. l. memorat. Dionysius IV, 58, de foedere Tarquinii Superbi cum Gabinis icto: Τούτων ἐστὶ τῶν ὁρκίων μνημεῖον ἐν Ῥώμῃ κείμενον ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσιν. Secundum eumdem, IX, 60, hanc aedem, a Superbo Tarquinio exstructam, Spurius Postumius cos. Nonis mensis Iunii in *Colle Quirinali* dedicavit. Is autem cos. fuit an. V. c. 290. Quum igitur Ovidius ait, *veteres donarunt Sabini*, forte nil aliud vult, nisi Sabinum deum esse.

219–245. Prior Iunii pars nuptiis infausta, posterior apta; qualia et II, 257 sqq; III, 393 sqq, monentur. Haec ita tractavit poëta, ut *filiae* suae memoriam ingeniose et commode intexeret. De *filia* sua IV Trist. 10, 75: *Filia me mea bis, prima fecunda iuventa, Sed non ex uno coniuge, fecit avum.* De ea vide Masson. ad annum aetatis Ovid. 20 et 21. — *Sitque* etc. Vtinam mihi superstes sit! votum admodum solemne parentum, Romanorum inprimis, quibus magnum solatium, mori superstitibus suis. Vide ad Plinium Epist. I, 12, 11.

223. Male Heinsius putabat, intelligi certam quamdam Iunii diem, haud dubie diem ante XVIII Kalendas Iun. itaque ei scribendum videbatur, *post actas Idus*; omnes enim

Primaque pars huius thalamis aliena reperta est;
Nam mihi sic coniux sancta Dialis ait:
Donec ab Iliaca placidus purgamina Vesta
Detulerit flavis in mare Tibris aquis;
Non mihi detonsos crines depectere buxo,
Non ungues ferro subsecuisse licet;
Non tetigisse virum; quamvis Iovis ille sacerdos,
Quamvis perpetua sit mihi lege datus.
Tu quoque ne propera: melius tua filia nubet,

dies postriduanos fuisse atros. Immo, omnes dies Iunii ante Idus sunt infausti nuptiis, post idus incipiunt fausti. Neque adeo huc pertinet, quod Macrob. I Saturn. 15, notat, nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, et Idus religiosas fuisse. — *Sacrae Idus*, ut II, 121, *sacrae Nonaë*. Hae enim Iunoni, illae Iovi sacrae.

226. A Flaminica, sive Flaminis *Dialis* uxore, haec certissime scire poterat. Ea et maritus peculiaribus legibus matrimonialibus erant circumscripti, de quibus Gellius Noct. Attic. X, 15. Ea inprimis *sancta* erat et esse debebat. Vide omnino Schwarzium ad Plinii panegyr. 83. Male igitur Heinsius hic quoque, ut III, 397, *cincta* malebat. Ibi et MSS. et vox *apicati* favebant huic lectioni; at non hoc loco. Caeterum Flaminica etiam II, 27.

227. *Donec — aquis*, id est, usque ad sacra Vestalia, de quibus inde a vers. 249. — *Purgamina*; Festus: *Stercus ex aede Vestae XVII Kalendas Iulias defertur in angiportum medium fere clivi Capitolini: qui locus clauditur porta Stercoraria. Tantae sanctitatis maiores nostri esse iudicaverunt.* Ab eo Noster dissentit, qui Tibri devehenda purgamina tradit.

329. Etiam alio tempore Dialis uxor *impexas debet habere comas*; III, 398. — *Buxus* aut *buxum* saepe pro pectine buxeo. Olim hic edebatur *detonso buxo*, et id explicabant, rasili buxo. Heinsius suadebat *dentosa buxo*, id est, pectine buxeo, qui Martiali XIV, 25, *buxus multifido dente* dicitur, et alibi *sectus* aut *densus dens*; et postea *dentoso* reperit in cod. Helmst. Si cui *dentosa* insolentior videatur, posse et *detata* legi. Sed Burmannus indignam nitore Ovidiano vocem *dentosa* iudicabat: quum igitur alii MSS. *detonsum crinem*, alii *detonsos crines* praeferant, hoc amplexus est; *detonsos* non esse penitus abrasos, sed ornatus causa tantum extrema parte detonsos, ne luxurient nimis; tales buxeo pectine *depecti* solitos esse; et *depectere* plus esse, quam simplex *pectere*, diligenter et ornate pectere: posse tamen et *detonsa* aut *detonso* servari ut pecten intelligatur ex buxeo ramo detonso, sive amputato ex arbore, *tonderi* enim aut *detonderi* arbores dici, quarum rami amputentur. — *Perpetua lege*. Lex antiqua apud Gellium dicto loco: *Matrimonium Flaminis, nisi morte, dirimi non est ius*. Et ipsa Flaminica univira esse debebat; Tertullianus Exh. ad Castit. 13. — *Vesta ignea*, templum Vestae, in quo ignis alitur

Ignea quum pura Vesta nitebit humo.
Tertia post Nonas removere Lycaona Phoebe
Fertur, et a tergo non habet Vrsa metum.
Tunc ego me memini ludos in gramine Campi
Adspicere; et didici, lubrice Tibri, tuos.
Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,
Quique tegunt parvis aera recurva cibis.
Mens quoque numen habet: Menti delubra videmus
Vota metu belli, perfide Poene, tui.
Poene, rebellaras: et leto Consulis omnes
Adtoniti Mauras pertimuere manus.
Spem metus expulerat, quum Menti vota Senatus

perpetuus. — *Pura humo*, aede illa purgata. Sic autem, ut edidimus, Scaliger emendavit; atque etiam in uno Farnesiano, et in alio quodam erat emendatum, quum caeteri haberent, *pura veste nitebit humus.* — Regii codices habent vulgatam, quae bona erat. Lem.

235. VII *Idus* (die septimo) *Arctophylax occidit mane.* — *Lycaon* pro *Lycaonides*, Lycaonis nepos, Arcas, qui quum in eo esset, ut Callisto, matrem in ursam mutatam, telo figeret, Iupiter ambos coelo imposuit, sideraque vicina fecit ita, ut Vrsa mater praecederet, Arcas filius Arctophylacis nomine *a tergo* sequeretur; II Metam. 507. — Is dies festus piscatorum in campo Martio. — *In gramine Campi*: Hor. Art. Poët. 162: *Gaudet aprici gramine Campi*; III, Od. 7, 26: *Gramen Martium*; IV, 1, 39: *gramina Martii Campi.* — *Didici tuos*, quum quaererem, qui essent, cognovi tuos esse. Aliorum *dici* non improbat Tauhnerus. — *Lubricus*, ut IV, 337. — Pro *parvis* Heinsius malebat *parcis*. — De hac *festa* die Festus: *Piscatorii ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tiberim fieri solent a praetore urbano pro piscatoribus Tiberinis: quorum quaestus non in macellum pervenit, sed fere in arcam Volcani; quod id genus pisciculorum vivorum datur ei deo pro animis humanis.*

241–248. *Menti aedes vota.* In numinibus, quae leges XII tabb. coli iubebant, erant et *olla*, *propter quae datur homini adscensus in coelum*, *Mens*, *Virtus*, *Pietas*, *Fides*; Cicero Legg. II, 8. Eam legem ridet Lactantius Inst. I, 20. — Bello Punico secundo, post pugnam ad lacum Trasimenum, decemviri, consultis libris Sibyllinis, retulerunt Veneri Erycinae ac *Menti* aedes esse vovendas. *Menti* vovit T. Otacilius praetor, idemque duumvir dedicavit; Livius XXII, 8, et 10; XXIII, 31. — *Rebellare*, novum bellum movere, redintegrare bellum: sic Livius IV, 23, et alibi; IX Metam. 81, est novam luctam ingredi. — *Consulem* Flaminium Insuber eques in proelio lancea transfixit; Livius XXII, 6. — *Manus* haud dubie vis: saepe *manus* et *tela* pugnantium occurrunt. — In

Suscipit; et melior protinus illa venit.
Adspicit instantes mediis sex lucibus Idus
Illa dies, qua sunt vota soluta deae.
Vesta, fave: tibi nunc operata resolvimus ora,
Ad tua si nobis sacra venire licet.
In prece totus eram: coelestia numina sensi;
Laetaque purpurea luce refulsit humus:
Non equidem vidi, valeant mendacia vatum,
Te, dea; nec fueras adspicienda viro.
Sed, quae nescieram, quorumque errore tenebar,
Cognita sunt, nullo praecipiente, mihi.

exercitu Hannibalis etiam *Mauri* erant; Livius XXI, 22. — *Expulerat;* alii *abstulerat.* — Pro *suscipit* primus Ambrosianus *excipit*, quod Burm. illustrat ex Propertiô II, 20, 10. — *Adspicit* etc. inter illam diem, qua vota soluta sunt, et Idus interiacent mediae sex luces. Falso Neapolis putabat, Ovidium hoc disticho diem VI Idus exprimere voluisse.

249.–460. V *Idus*, *Vestalia;* deam invocat, eiusque auxilium sentit 249–256; templum eius a Numa positum 257–264; causa, cur rotoudum sit 265–282; cur dea virgineis a ministris colatur 283–294; in aede Vestae nullum eius simulacrum 295–298; unde vocabula Vesta, focus, vestibulum 299–310; aselli paue coronantur 311–318; Sileni asinus et Priapi libido causa illius moris 319–348: de ara Iovis Pistoris post bellum gallicum posita 349–394; cur Vestalibus matronae nudo pede in forum descendant 395–416; historia Palladii in aede Vestae 417–454; votum pro Vestalibus 455–460. — De *Vesta* cf. I, 528; III, 417–428; vs. 697 sqq; IV, 949.

Tibi — ora) tua sacra cantaturus sum. *Resolvere ora*, loqui, etiam I, 255; II Met. 282, et alibi. — *Operari* et sacra facere, et omnino operam dare; VII Metam. 746, *studiis operata Dianae;* vide ad III, 261. Simile autem exordium IV, 723: *Alma Pales faveas pastoria sacra canenti; Prosequor officio si tua festa pio.* — *Lux* illa signum praesentiae divinae; I, 94. — *Purpureus*, lucidus, splendidus. *Purpureum lumen* dixit etiam Virgilius Aeneid. VI, 641. Ab hoc lumine *laeta* humus.

253. Dea casta non apparuit viro, ut eum ore doceret ritus suos, ut Ianus lib. I. Sed, quemadmodum IV, 15, Venus myrto leviter admota, sic nunc Vesta lucis ope poetam numine suo implevit, ut sufficeret rebus canendis, *nullo praecipiente*, verbis. — *Valeant mendacia. Valeant* de rebus dicitur quas remotas cupimus; itaque tres libri *pereant* ex interpr. Et *mendacia* poëtarum sunt fictiones; ap. Hor. Art. Poët. 151, ipse Homer. *mentitur.* Supra vs. 3: *erunt qui me finxisse loquantur, Nullaque mortali numina visa putent.* — *Nec adspicienda viro;* confer vers. 450. — *Nullo* generalius quam aliorum *nulla*, aut, quod Hein-

Dena quater memorant habuisse Palilia Romam,
  Quum flammae custos aede recepta sua est.
Regis opus placidi, quo non metuentius ullum
  Numinis ingenium terra Sabina tulit.
Quae nunc aere vides, stipula tunc tecta videres;
  Et paries lento vimine textus erat.

sius olim ex Patavino probabat, Heinsius necessarium adeo putabat, *illa;* vide ad vs. 7. — *Error* rursus incertitudo. *Teneri errore* aeque bene, ac *trahi errore*, quod primus Farnesianus, Ambrosianus et Laeti cum quatuor aliis tuentur, quodque V, 25, legitur. Ita *opinio*, *pudor* et alia quae sunt in animo nostro, *tenere* nos dicuntur.

257-264. Primum Vestae templum apud Romanos. Erant olim, qui contenderent, templum illud iam a Romulo esse conditum. Hos refellit Dionysius Halicarn. II, 65. Ipse cap. 64, *Numae* hoc tribuit: Αὐτὸς πρῶτος ἱερὸν ἱδρυσάμενος Ῥωμαίοις Ἑστίας, καὶ παρθένους ἀποδείξας αὐτῇ θυηπόλους. Idem tradit Plutarchus Num. 9 et 11, ubi narratur: τὸ τῆς Ἑστίας ἱερὸν ἐγκύκλιον περιβάλεσθαι τῷ ἀσβέστῳ πυρὶ φρουράν. Adde Livium I, 20. — *Palilia* describuntur IV, 721 sqq, et e vers. 727-732 apparet, cur hoc loco eorum mentio fiat. — *Dena quater;* Numa anno V. c. 38, regnum suscepit; ergo templum condidit anno regni sui secundo. — *Custodes flammae* alias sunt Vestales: nunc ipsa dea *custos;* Velleius II, 131, *perpetuorum custos Vesta ignium;* Cic. Nat. Deor. II, 27, *rerum custos intimarum.* Omnino dii vocantur *custodes* earum rerum, quibus praesunt, ut Pan armenti II, 277. — Olim edebatur *aede recepta dea est.* Alterum praetulit Heinsius ex primo Ambrosian. et Laeti libro. Burmann. etiam *aede* in *sede* mutari volebat; cod. vetus *urbe.* — Pro *Romam* Mazarin. Zulichem. plurimi alii *nomen*, nonnulli *numen;* inde Heinsius volebat, *abiisse Palilia, numen Quum* etc. — Regii codices *nomen;* non ingrata foret Heinsii emendatio, si cod. auctoritas esset. Lem. — *Rex placidus*, quia pacis amans. — De *ingenio* eius virtutibus temperato Liv. I, 18, Plut. 3. *Deorum metum* etiam suis iniiciendum omnium primus ratus est.

261. De aedificiis et moribus priscae aetatis confer I, 199 sqq; III, 183, et alibi. Seneca Epist. XC: *Furcae utrimque suspensae fulciebant casam: spissatis ramalibus ac fronde congesta et in proclive disposita, decursus imbribus quamvis magnis erat. Culmus liberos texit.* — Tatio regnante, etiam curia de *stipula* erat; Art. Amat. III, 118. — *Aere* Lipsius putat aurato. — *Vides... videres.* Sic Heinsius ex Ursini, Nanger. et tribus aliis dedit; antea vulgabatur: *Quae nunc aere nitent, stipula tunc tecta virebant.* Quidam MSS. *vides* habent, sed in altero membro *virebant.* — *Parietem vimine textum* Neapolis credit in nova aede esse servatum, et hunc esse *penum*, de quo Festus: *Penus vocatur locus in aede Vestae intimus tegetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur;*

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestae,
Tunc erat intonsi regia magna Numae.
Forma tamen templi, quae nunc manet, ante fuisse
Dicitur: et formae causa probanda subest.
Vesta eadem est, quae terra; subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilae similis, nullo fulcimine nixa,
Aëre subiecto tam grave pendet onus.
Ipsa volubilitas libratum sustinet orbem,

263. Numae *regiam* proxime fuisse ad aedem Vestae, certum est. Plutarchus Num. 14, sacerdotiis constitutis: ἱδείματο πλησίον τοῦ τῆς Εστίας ἱεροῦ τὴν καλουμένην Ῥηγίαν, οἷόν τι βασίλειον οἴκημα. Solinus 2, Numa *habitabat propter aedem Vestae*. Lipsius de Vesta cap. 4, monet, Ovidium diversa confudisse; *atrium Vestae* adiunctum fuisse *regiae*. In *atrio* illo habitabant Vestales; Plinius VII, Epist. 19, 2, ubi vide notam nostram: conf. et supra II, 69. — *Intonsus*, priscus, ut II, 30, et alibi. III Trist. 1, 30: *Hic fuit antiqui regia parva Numae*; nunc dicitur *magna* pro ratione illorum temporum aut propter magnitudinem regis.

265. De forma templi rotunda, Plutarchos dicto loco, ἱερὸν ἐγκύκλιον. Qui monet, Numam hanc formam secutum esse, non ut assimilaret terrae figuram, tanquam ea dea esset, sed universi huius mundi, cuius medium Pythagorei ignem esse arbitrentur. Dionysius Halicarn. dict. loc. terram et ignem coniungit; Vestam, quum terra sit, quae medium mundi locum teneat, accendere ex sese superiores illos ignes. Neque Noster sibi constat; namque hic et vs. 460, Vestam facit *terram*; vers. 291, *vivam flammam*. Eurip. Fragm. 178: Γαῖα μῆτερ, Εστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ βροτῶν καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι. — *Vigil*, aeternus, perennis; Virgilius Aeneid. IV, 200: *vigilemque sacraverat ignem*. Florus I, 2, de his sacris: *ut ad simulacrum coelestium siderum custos imperii flamma vigilaret*. — *Focus*, ignis. Terra et ignis forma illa rotunda significant, ibi esse aedem suam. Lenzius vero *suam* pro *eius* positum putat, ut sensus sit: forma rotunda terrae et focus describunt templum Vestae, sunt ei propria.

269. Festus: *Rotundam aedem Vestae Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrasse videtur, quod eamdem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque in pilae formam esse, ut sui simili templo coleretur.* — *Dependente* hoc onere in *aëre subiecto* vide I Metam. 12. — Vers. sqq. sex 271–276 non leguntur, nisi in Vrsini libro et sex aliis: a caeteris MSS. absunt et a priscis edd. In uno Mediceo leguntur post vers. 280. Et videntur mihi spurii esse, namque 1.º quo referes vs. 273 *locata?* ad *terram* vs. 269? at alia subiecta interposita sunt, *volubilitas* et *angulus*. Non ita negligenter Ovidius scribit; 2.º sententia inest inepta; quum in medio mundo sit, non esset in me-

Quique premat partes, angulus omnis abest:
Quumque sit in media rerum regione locata,
Et tangat nullum plusve minusve latus;
Ni convexa foret, parti vicinior esset;
Nec medium terram mundus haberet onus.
Arce Syracosia suspensus in aëre clauso
Stat globus, immensi parva figura poli:
Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit.
Par facies templi; nullus procurrit in illo
Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.
Cur sit virgineis, quaeris, dea culta ministris?

dio, nisi convexa foret; 3.° eadem sententia, sed melius expressa, legitur vs. 279 sq. — *Ipsa volubilitas* etc. volubilitas globum sustinet in aequilibrio; vide ad I Met. 13; Cicero Nat. Deor. II, 19: *Mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset.* Idem in Timaeo cap. 10, deus mundum *ad volubilitatem rotundavit.* Verum non orbis planus hic cogitandus est, sed *pila*, globus. Nec *angulus* depressus intelligendus, sed procurrens, prominens, ut vers. 281 diserte monetur. Eminentes autem partes *premunt* inferiora, quibus innituntur. — *Nec medium* etc. non haberet molem terrae in medio. — *Onus* quidquid gestatur; IV, 241, *onus inguinis.* Hanc lect. autem Heinsius habuit ex Ursini, Laeti et duobus aliis; vulgo legitur: *terrae mundus haberet onus.*

277. Archimedes syracusanus, ut multa, ita et sphaeram invenit, quae motus solis et stellarum errantium referret, ita, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Cincta erat capsa vitrica, qua *aër clausus* motum illum efficere credebatur; Cicero Tuscul. I, 25; Claudianus Epigr. 68: *Iura poli, rerumque fidem, legesque deorum* (ordinem naturae, systema mundi) *Ecce Syracosius transtulit arte senex. Inclusus variis famulatur spiritus astris, Et vivum certis motibus urget opus.* Lenzius putat, Archimedem usum esse eam in rem vi magnetica. — *Syracosia* etiam metri necessitate correxit Heinsius, quum libri omnes *Syracusiae* haberent. Sic et poëtae graeci Συρακόσιος. Idem ex optimo Patavino et duobus aliis *arte* mutavit in *arce;* monetque, intelligi Achradinam, editiorem Syracusarum partem; ibi enim servatam esse illam sphaeram, ex Athenaeo V, 11, pag. 207, apparere. — *Tholus*, tectum (proprie interius) rotundae aedis in testudinem concameratae. — *Pluvius imber* ut Tacitus Histor. V, 23, *pluviales imbres;* qui et cum vi cadunt, et diu durant. — Caeterum apud Plutarchum Sympos. VII, 4, quidam observat, mensam quoque terrae esse simulacrum, eamque, quia rotunda sit et stabilis, recte a quibusdam Vestam vocari.

283–294. Cur dea virgineis colatur

Inveniam causas hac quoque parte suas:
Ex Ope Iunonem memorant Cereremque creatas
Semine Saturni: tertia Vesta fuit.
Vtraque nupserunt; ambae peperisse feruntur:
De tribus impatiens restitit una viri.
Quid mirum, virgo si virgine laeta ministra
Admittit castas in sua sacra manus?
Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam:
Nataque de flamma corpora nulla vides.
Iure igitur virgo est, quae semina nulla remittit,
Nec capit; et comites virginitatis habet.
Esse diu stultus Vestae simulacra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.
Ignis inexstinctus templo celatur in illo:
Effigiem nullam Vesta, nec ignis, habent.
Stat vi terra sua; vi stando Vesta vocatur;

ministris. Multi inter veteres nius rei causam quaesiverunt. Plutarchus cap. 9, Numam putat aut puram inco ruptumque ignis naturam impollutis Vestalium corporibus credidisse, aut infecunditatem et sterilitatem virginitati adsimilasse; cf. Cicer. Legg. II, 12. Etiam Ovidius duas causas adfert: in Graeciae viduae praeerant sacris Vestae. *Vesta* filia erat maxima natu Saturni et Opis; vide ad vers. 30. — *Impatiens viri*; ut I Metam 479: *impatiens expersque viri*. — *Laetus* eleganter de eo, qui habet aliquid, qui instructus est aliqua re; Virgilius Aen. I, 275, Romulus *lupae tegmine laetus*; et vs. 696, *duce laetus Achate*; Ovidius II Metam. 634: *divinae stirpis alumno Laetus*. Etiam paulo ante Laeti cod. *dea laeta ministris*, sed ibi ex hoc loco irrepsisse videtur.

291. Hanc alteram causam etiam Lactant. Inst. I, 12, 5, ex hoc loco adfert: *Quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia, quae arripuerit, absumat.* — Pro *vivam* unus *castam*, alius *meram*. — *Habet* Vrsini, Laeti, primus Ambrosianus et novem alii praeferunt; vulgo *amat*, quod et Lactantius dicto loco agnoscit.

295. In templo nullum Vestae signum erat, ut nec apud Graecos, (Pausanias Corinth. cap. 35) quod Ovidius adhuc ignorabat, quum III, 45, scriberet Sed extra templum effigies eius varie exprimebatur; vid. Lipsius de Vesta, cap. 3. — *Celatur*; quinque *celebratur*, quod Burmannus non improbat, quia ignis ille perpetuus.

299. Arnabius adv. Gentes III, p. 119: *Terram nonnulli Vestam esse pronuntiant, quod in mundo stet sola, caeteris eius partibus mobilitate in perpetuo constitutis.* Sic iam Plato in

Causaque par graii nominis esse potest.
At focus a flammis, et, quod fovet omnia, dictus;
Qui tamen in primis aedibus ante fuit.
Hinc quoque vestibulum dici reor: inde precando
Adfamur Vestam; Quae loca prima tenes.
Ante focos olim longis considere scamnis
Mos erat; et mensae credere adesse deos.
Nunc quoque, quum fiunt antiquae sacra Vacunae,
Ante Vacunales stantque sedentque focos.
Venit in hos annos aliquid de more vetusto:
Fert missos Vestae pura patella cibos.
Ecce, coronatis panis dependet asellis;

Phaedon. Μένει μὲν Εστία ἐν Θεῶν οἴκῳ μόνη. Sed mira est haec Ovidii atymologia; melius Cicero Nat. Deor. II, 27: *Vestae nomen a Graecis est; ea est quae ab illis Εστία dicitur. Vis autem eius ad aras et focos pertinet.* Conf. idem Legg. II, 12. — *Causa graii nominis*, ut Εστία dicta sit ab ἱστάναι, ὅ ἐστιν ἐν ἑνὶ τόπῳ ἱδρύσθαι. Et sic sane scholiastae quidam. — *Quod fovet;* id quoque ineptum. — *Prima aedes* Krebsius intellexit aditum templi. Immo de aedibus humanis cogita, earumque vestibulo; vide ad I, 137. Graeci Vestae primae sacra faciebant, prius etiam quam Iovi; vid. Lips. de Vesta, cap. 2, cui Ovidius quoque his verbis eo adlusisse videtur, quamquam ipse ad vestibulum retulerit. Vulgo legitur: *inde precando dicimus, o Vesta.* Multi: *Quae famur Vesta* aut *vestra est;* tres *Adfamur Vestam*, quod Heinsius praetulit, qui tamen malit: *precando Praefamur Vestam*, aut *precamur Praefati Vestam;* nam *precamur* esse in plurimis MSS.; *praefari deos* antem saepe occurrere. Burmannus praeterea *inde* mutari vult in *inque*.

305. Etiam Virgilius Aen. VII, 176: *Perpetuis soliti patres considere mensis*, ubi vide Servium. — De *Vacuna*, dea otii et vacantium, vide Horatii interpp. ad I, Ep. 10, 49. — *De more vetusto*, scil. considendi ante focos. Hinc cibi mittebantur *Vestae*, in focum Vestalem. — *Fert*, continet. — *Puram* Neapolis nunc explicat, detersam, mundam; quamquam *purum* et omne id, quod rebus sacris inservit. Tres Vaticc. *curva*, unde Heinsius coniicit *curta*.

311. Diebus feriatis etiam animantia coronari solebant, ut iuvenci I, 663, catuli etc. Vide Wernsdorf. ad Poëtas minor. tom. I, pag. 253. Ad nostrum locum pertinet Propert. IV, 1, 21, ubi de antiquis temporibus: *Vesta coronatis pauper gaudebat asellis.* — Recte Neapolis putat, *panem dependentem* habuisse formam coronae; vs. 347: *de pane monilibus ornas.* Lactantius Inst. I, 21, 26: *asinum Vestalibus panibus coronari.* Quamquam et flores addebantur; vs. 469. Erant autem molitorii asini, quibus id honoris habebatur; unde et *molae* adduntur. Eas et alibi *scabras*

Et velant scabras florida serta molas.
Sola prius furnis torrebant farra coloni;
Et Fornacali sunt sua sacra deae.
Subpositum cineri panem focus ipse parabat;
Strataque erat tepido tegula quassa solo.
Inde focum servat pistor, dominamque focorum,
Et quae pumiceas versat asella molas.
Praeteream, referamne tuum, rubicunde Priape,
Dedecus? est multi fabula plena ioci:
Turrigera frontem Cybele redimita corona
Convocat aeternos ad sua festa deos;

vocat; Art. Amat. III, 290: *Vt rudit ad scabram turpis asella molam*; Medicam. Faciei 58: *Lenta iube scabra frangat asella mola*. Causa huius epitheti, e Seneca Epist. 90, patet, ubi de paneficii inventione agit: aliquis *lapidem asperum aspero imposuit ad similitudinem dentium*. Quamquam et aliae molae partes *scabrae*, id est non leves, esse potuerunt. De *molis* tam manuariis, quam asinariis veterum vide Beckmann. in Symbolis ad historiam Invent. vol. II, pag. 1, et qui ibi laudantur.

313. Confer cum his II, 519 sqq, et quae ibi notata sunt de *farre*, de eo *torrendo* et de *Fornacalibus*. Ibi vs. 528, negatur Fornaci esse *stata sacra*; male igitur h. l. sic habent edd. primae et quatuor MSS., quod idem et Neapolis in suis reperit pro *sua sacra*. Heinsius coniicit, *Hinc Fornacali sunt data sacra deae*: Gottorph. *sua templa*. — Antequam *furni* usus repertus esset, *foco* calido veteres utebantur ad panem coquendum; Seneca 90: *Panem primo cinis calidus et fervens testa percoxit; deinde furni paulatim reperti sunt et alia genera*. Panes illi placentae formam habebant, nec nisi sub coenae tempus coquebantur; vide Heynii Opuscul. Acad. vol. I, pag. 374. — Krebsius Vossium sequitur qui *quassa* in *cassa* mutat, et cavam interpretatur. Sed *cassus* est inanis, aut privatus aliqua re; non, cavus; et *quassam tegulam* confirmat Seneca, dicto loco, qui *testam* memorat. Solum stratum erat *tegulis quassis*, sive testis. Cato de agric. cap. 74, libum in *foco calido sub testu coquere* iubet. Passim occurrit *cocta testa*; vide Heinsium ad II, 646. — *Puniceas*: Heinsius in Opusc. pag. 236, cum plurimis MSS. *puniceas* tuetur, id est, rubras. Immo *pumex* omnia lapis excavatus; IV, 495, et infra vers. 381, *cava machina* mola vocatur.

319. Simillima fabula I, 391–440; et Noster ex una duas fecisse videtur, ut rem sibi gratissimam bis narrare posset. Sic, ut hic, sed breviter, repetita est a Lactantio Inst. I, 21, 25, qui eam ab ipso Ovidio fictam putat. *Multi fabula plena ioci*, ut II, 304, *antiqui fabula plena ioci*. Hoc loco libri meliores magno numero *fabula parva*, non improbante Taubnero. — De *turrigera corona* IV, 119 sqq.

Convocat et Satyros, et rustica numina, Nymphas.
  Silenus, quamvis nemo vocarat, adest.
Nec licet, et longum est epulas narrare deorum:
  In multo nox est pervigilata mero.
Hi temere errabant in opacae vallibus Idae:
  Pars iacet, et molli gramine membra levat.
Hi ludunt: hos somnus habet: pars brachia nectit,
  Et viridem celeri ter pede pulsat humum.
Vesta iacet, placidamque capit secura quietem,
  Sicut erat positum cespite fulta caput.
At ruber hortorum custos Nymphasque Deasque
  Captat; et errantes fertque refertque pedes.
Adspicit et Vestam: dubium, Nymphamne putarit,
  An scierit Vestam; scisse sed ipse negat.
Spem capit obscoenam, furtimque accedere tentat:
  Et fert suspensos, corde micante, gradus.
Forte senex, quo vectus erat, Silenus asellum
  Liquerat ad ripas lene sonantis aquae.
Ibat, ut inciperet longi deus Hellesponti,
  Intempestivo quum rudit ille sono.
Territa voce gravi surgit dea: convolat omnis
  Turba: per infestas effugit illa manus.

Omnes fere MSS. et edd. quaedam *turrigeram*. — Pro *convocat* duo *evocat*. *Evocat* alterum, qui eum aliunde ad se venire iubet. — *Convocat* h. l. aptius est. Lem.

325. *Nec licet*) Recte Burm. notat respici Tantali fabulam, qui epulis deorum admotus, quum ibi acta narrasset, poenam senserit. Itaque et improbat Heinsii coniecturam, *Nec libet*. — De *Ida* eiusque *vallibus* vers. 15: IV. 182. — *Nectere brachia*, implexis manibus in orbem saltare; Horatius II, Od. 12, 18: *dare brachia Ludentem nitidis virginibus*. — *Pulsare humum* de saltante etiam Horat. I, Od. 37, 1; idem III, Od. 18, *pellere humum*, cum Lucretio: *Gaudet invisam pepulisse fossor Ter pede terram*; quibus tripudium, ut et h. l. describitur. — Pro *nectit* Moreli codex *iactat*, quod Taubnero placet. — Mox nonnulli *posito cespite*, ut cespes de industria suppositus fuerit capiti.

335. *Dubium* non ad Priapum pertinet, sed haec sunt verba Ovidii interposita. — Cum verbis *fert suspensos* etc. confer I, 425-429.

344. Edit. Neapolis *effugit illa*, ut Vesta dicatur Priapi manus effugisse:

Lampsacos hoc animal solita est mactare Priapo:
Apta asini flammis indicis exta damus:
Quem tu, diva memor, de pane monilibus ornas.
Cessat opus: vacuae conticuere molae.
Nomine, quam pretio celebratior, arce Tonantis,
Dicam, Pistoris quid velit ara Iovis.
Cincta premebantur trucibus Capitolia Gallis:
Fecerat obsidio iam diuturna famem.
Iupiter, ad solium Superis regale vocatis,
Incipe, ait Marti; protinus ille refert:
Scilicet ignotum est, quae sit fortuna meorum,
Et dolor hic animi voce querentis eget.
Si tamen, ut referam breviter mala iuncta pudori,
Exigis: alpino Roma sub hoste iacet.

quod placet Taubnero, sed non mihi: immo *ille* Priapus effugit per manos, quas dii convolantes ei iniicere volebant. — *Lampsacos* etc. Sic et I, 439; et Lactantius, dicto loco: *Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo, quasi in ultionem mactare consuevisse: apud Romanos vero eundem Vestalibus sacris, in honorem pudicitiae, panibus coronari.* Inde patet Lactantium, qui diserte monet, se ex Ovidii Fastis hanc fabulam repetere, hoc quoque distichon habuisse in suo cod. quod Heinsius ab homine male feriato praeter rem inculcatum esse putabat; sed nec potest abesse propter sqq; nam *quem* refertur ad asinum. Burmannus haec sic refingi volebat: *Lampsacos hinc animal solita hoc mactare Priapo: Hinc asini flammis indicis exta damus*; quia *hinc asini* est in multis edd. — *Memor*; aliter iudicat Lactantius: *Quid turpius? quid flagitiosius, quam si Vesta beneficio asini virgo est?* — *Cessat opus* nempe die Vestalium.

349–394. Digressio ad *aram Iovis Pistoris*, quae non pertinet ad rem, quamquam in hac fabula etiam Vestae partes quaedam fuere. Forte vs. 318 sqq haec inserendi poëtae occasionem dedere. Summam rei habet Livius V, 48: *Quum identidem Galli (Romanis in Capitolio inclusis) famem obiicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes.* Id consilium ad deos auctores postea relatum et ab Ovidio exornatum est. — *Arx Tonantis*, Capitolium. — *Trucibus*; etiam Livius VI, 28: *species Gallorum truces.*

354. *Incipere* etiam vers. 341 absolute positum: h. l. supplend. referre. — *Scilicet* gravem indignationem cum irrisione quadam exprimit, negatque ignotum esse id, quod iam additur. — Post *eget* sustuli signum interrogandi, quod in tali oratione locum non habet. — *Meorum* bene se habet, quamquam codd. meliores magno nu-

Haec est, cui fuerat promissa potentia rerum,
Iupiter? hanc terris impositurus eras?
Iamque Suburbanos, etruscaque contudit arma.
Spes erat in cursu: nunc Lare pulsa suo est.
Vidimus ornatos, aerata per atria, picta
Veste, triumphales occubuisse senes.
Vidimus Iliacae transferri pignora Vestae
Sede: putant aliquos scilicet esse deos.

mero *malorum*. Vnus *locorum*, alius *deorum*, tertius *viarum*. In Francof. pro varia lectione, *quo sit romana loco res*, quod fluxit ex interpret. nostrae lectionis. — *Iacere* de victis: Mazarinaeus *sub hoste fuit*, unde Heinsius *ruit* coniicit.

359. Illa *promissa potentia* etiam I, 517; II Metam. 259, occurrit. Conf. Virgilium Aeneid. I, 257 sqq. — *Imponi* de dominis; Livius XLV, 36: *Si domini milites imperatoribus imponantur.* — Pro *contudit* Ambrosianus *perculit*; de qua varietate dictum ad IV, 628. Etiam apud Virgilium dicto loco, Roma *populos feroces contundet.* — *In cursu esse* legitur de voce V, 245; de furore Remed. 119; de fortuna X Metam. 401; de dolore XIII, 508. — *Lare*, sede sua, deleta urbe Roma.

363. Galli, quum in urbem defensoribus nudam penetrassent, in aedium vestibulis sedentes repererunt senes consulares et triumphales, eosque splendidis vestibus ornatos, quos in sedibus suis trucidaverunt; Livius V, 41. Secundum Plutarchum in Camillo 21 et 22, id factum in foro; apud Florum I, 13, in foro viri illi se diis Manibus consecrant; inde in suas quisque aedes regressi in sellis curulibus considunt. Et *atria* et vestibula Livius in hac re memorat. *Aerata* atria explicant, in quibus statuae aeneae dispositae. At priscae aetatis atria vix ita ornata fuerunt. Taubnerus adeo cum duobus codd. *aurata* malebat; Lipsius, quem Bersmann. sequebatur, *cerata* suadebat, in quibus cereae imagines. Duriter! mihi Heinsii coniectura placet, *reserata*; etenim Livius dicto loco, *patentia atria principum*; Florus *patentes domos*; Valerius Maxim. III, 117, *apertas ianuas* habet. — *Vestes* eorum Plutarch. vocat ἱεράς καὶ λαμπράς; Florus *trabeas*; Livius, *quae augustissima vestis est thensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium sedere*; ea erat purpurea, auro intexto *picta*; Plin. VIII, 48; IX, 60. — *Occubuisse*, quatuor *succubuisse*: quidam *procubuisse*, quod Taubnerus non respuit.

365. Plutarchus in Camillo 20: Τὸ πῦρ τῆς Ἑστίας αἱ παρθένοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἁρπασάμεναι ἔφυγον. Sacra religiosissima tum partim in doliis defossa, partim plaustris deportata sunt; Livius V, 40; Florus I, 13. — Etiam post *deos* signum interrogandi mutavi, et *scilicet* capiendum ut vs. 355. Hoc sibi vult: stulti illi adhuc putant deos *esse aliquos*, qui vim habeant et curam gerant rerum humanarum; VI Metam. 542: *Si tamen haec Superi cernunt; si numina divum*

At si respicerent, qua vos habitatis in arce,
Totque domos vestras obsidione premi;
Nil opis in cura scirent superesse deorum,
Et data sollicita tura perire manu.
Atque utinam pugnae pateat locus! arma capessant;
Et, si non poterunt exsuperare, cadant.
Nunc inopes victus, ignavaque fata timentes,
Monte suo clausos barbara turba premit.
Tum Venus, et lituo pulcher trabeaque Quirinus,
Vestaque pro Latio multa locuta suo.
Publica, respondit, cura est pro moenibus istis,
Iupiter: et poenas Gallia victa dabit.
Tu modo, quae desunt fruges, superesse putentur,
Effice; nec sedes desere, Vesta, tuas.
Quodcumque est Cereris solidae, cava machina frangat;

Sunt aliquid. Aeque recte autem dicitur *aliquem*, ac *aliquid* esse de iis, qui potentia, dignitate, auctoritate valent. — *Qua vos habitatis*, Capitolium, ubi vos multis templis et aris colimini. Omnes fere dii ibi colebantur, et iam illo ipso tempore; apud Livium VI, 16, Manlius: *Iupiter, Iunoque regina, ac Minerva, caeterique dii deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis.* — *Nil opis esse in cura*, non opem esse exspectandam a cura. — *Tura perire*, frustra accendi, *manu sollicita*, manu hominum de salute sua sollicitorum.

372. Pro *poterunt* primus Vatican. et quinque alii *poterint*; Taubnerus suadet *possint:* sine causa. — *Inopes victus* ambigue dictum, ut et Burmannus notavit; possunt enim intelligi et Romani victu destituti, et victus exigui, inopia, ut I Metam. *Illos longa domant inopi ieiunia victu.* Heinsius in ora cod. *inopes victosque.* Burmannus porro monet, elegantius (immo gravius) fore *monte tuo*, quia mons capitolinus Iovi sacer.

375. De *trabea Quirini* vide ad I, 37; II, 504. — *Lituo* Romulus usus erat in condenda urbe; Virgil. Aen. VII, 187: *Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat Succinctus trabea.* Vt ibi *succinctus*, sic hoc loco *pulcher* etiam ad *lituum* refertur.

377. *curam* Scaliger putat dictam pro curatore. Potest et sic capi: haec cura nobis omnibus communis esse debet, aut, pertinet non ad rem privatam, sed ad publicam; Livius II, 41, *publica sollicitudo* de republica; III, 48, *publica indignatio* de reipublicae damno. — *Sedes tuas;* primus Ambrosianus et Laeti, *Latium tuum* ex interpretatione. — *Ceres solida*, grana solida. — *Frangat*, ea contundantur saxis sibi illisis aut pilo. Id quoque verbo *molere* expresserunt veteres; vide Heynii Opusc. Acad. vol. I, p. 367. — *Mollitum* pro *mollitam* recepi ex Heinsii con-

Mollitumque manu duret in igne focus.
Iusserat: et fratris virgo Saturnia iussis
Adnuit; et mediae tempora noctis erant.
Iam ducibus somnum dederat labor: increpat illos
Iupiter; et sacro, quid velit, ore docet:
Surgite, et in medios de summis arcibus hostes
Mittite, quam minime perdere vultis, opem.
Somnus abit, quaeruntque novis ambagibus acti,
Perdere quam nolint, et iubeantur, opem.
Ecce, Ceres visa est: iaciunt Cerealia dona:
Iacta super galeas scutaque longa sonant.
Posse fame vinci spes excidit: hoste repulso,
Candida Pistori ponitur ara Iovi.
Forte revertebar festis Vestalibus illac,

iectura; praecessit enim *quodcumque*. *Mollitum manu*, subactum manu, adspersa aqua. — *Duret focus*; vide ad vs. 315 sqq.

383 Heinsius suadet, *at fratris*, et paulo post, *tempora noctis eunt*. — *Increpare*, impellere, excitare, quod posterius unus Moreti habet; Virgil. Georg. IV, 71: *morantes Martius ille aeris rauci canor increpat*; Aen. I, 738, ubi *increpitans* est adhortans, aut, ut Servius explicat, inclamans. — *Perdere vultis*; hanc lectionem primae editionis quatuor MSS. praetulit Burmannus: sed Heinsio non displicebat ex Vrsini, Vossiano et uno Patavino *mittere*, quam repetitionem non invenustam putabat; vulgo *tradere*. Mihi *perdere* etiam propterea verum videtur, quia idem verbum mox a Romanis repetitur, quod fieri debebat a deliberantibus; sine causa ibi Heinsius *prodere* legi vult.

389. *Ambages* vocantur monita obscura; lib. IV, 261: *ambages sortis obscurae*; Ibid. 379: *ambages oris obscuri*; XIV Metam. 57: *obscurum verborum ambage novorum*. — *Ceres visa est*; coniectando eo delati sunt, ut crederent *Cererem*, id est, panem, intelligi. — *Ecce* recepit Heinsius ex Vrsini, Naugeriano, et octo aliis. Non deterior vulgata est *Esse*. — *Scuta longa*, sed ad amplitudinem corporis parum lata etiam Livius Gallis tribuit.

395. Cur sacris Vestalibus matronae pede nudo in forum descendant. Interpreti gallico hunc locum inseruisse Ovidius videtur, ut Velabrum describere posset. Quod non est; Velabri enim non nisi obiter et breviter fit mentio. — *Festis* servavi cum Mitscherlichio; nam Burmannus e tribus MSS. *sacris* invexit, quia *festis Vestalibus* ei ut κακέμφατον aut κακόφωνον displicebat; sic et Taubnerus sensit. Ego vero arbitror, repetitionem similium sonorum romanis auribus gratam adeo fuisse; vide ad

Qua Nova Romano nunc via iuncta Foro est.
Huc pede matronam vidi descendere nudo;
Obstupui; tacitus sustinuique gradum.
Sensit anus vicina loci; iussumque sedere
Adloquitur, quatiens, voce tremente, caput:
Hoc, ubi nunc fora sunt, udae tenuere paludes;
Amne redundatis fossa madebat aquis.
Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus, sed lacus ante fuit.
Qua Velabra solent in circum ducere pompas,
Nil praeter salices, cassaque canna fuit.
Saepe suburbanas rediens conviva per undas

I Metam. 299; III, 60. Quod ni esset, non placuissent iis et illa, *manus manum* lavat, *homo hominem* odit, aut quae infra vs. 440 occurrunt, *ignibus ignes*, *flammae flamma*. — *Illac* Heinsius e libris plerisque pro *illa* recepit. — Ad *Novam viam* aedes erat Vestae; Livius V, 32. — Burmanno elegans videbatur lectio, quam Neapolis in suo codice reperit, *revectabar*, quam recepisset, nisi sequeretur *iussumque sedere*, unde eum pede itee fecisse colligatur. Nec credibile est, poëtam tempore sacrorum circumvectatum esse aedem deae. — *Descendere* de iis qui in forum eunt, quia cives honestiores in montibus habitabant. — *Gradum*, plures *gradus*; inde Heinsius facit, *tacitas sustinuique gradus*.

399. Simile figmentum IV, 685 sqq. — *Loci*, alii *loca*. — *Fassa*, omnino locus profundus; ibi *lacus*, qui vel bello Sabino a *Metto Curtio*, vel serius a *M. Curtio*, iuvene egregio, quum se in specum illum immisisset, nomen invenit; Liv. I, 13; VII, 6. *Redundatae flumine aquae* etiam II Trist. 51. Hoc loco plurimi ex vetustioribus *Mane redundanti*. Paulo ante: *Hic... tenuere paludes*. Eo autem loco erat *ara* Saturni.

405. *Velabrum*, planities inter capitolium, palatinum et aventinum montem. — *Pompas* interpres gallicus triumphales intelligit; tu vero Circenses intellige, satis illas splendidas, de quibus III Amor. 2, et Suetonius passim. Quamquam et triumphantes Velabrum praetervehebantur; Sueton. Caesar. 39. *Velabra ducunt pompas*, pompae procedunt per Velabra. — *Cassa*, inanis, vid. Heins. qui hoc ex Farnes. et Mazar. a manu prima accepit pro *crassa*. Stagnum autem Velabri et alii memorant; Propert. IV, 9, 5: Herculis venit *Qua Velabra sua stagnabant flumine, quaque Nauta per urbanas velificabat aquas*; Tibullus II, 3, 33: *At qua Velabri regia patet, ire solebat Exiguus pulsa per vada linter aqua. Illa saepe gregis ditis placitura magistro Ad iuvenem festa est vecta puella die*. — Pro *verba* Heins. mavult *dicta*, id est, dicteria; sed τὸ *ebria* satis definit rationem *verborum* istorum. De verbis, quibus laedimus aut lacessimus

Cantat, et ad nautas ebria verba iacit.
Nondum conveniens diversis iste figuris
Nomen ab averso ceperat amne deus.
Hic quoque lucus erat, iuncis et arundine densus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna recesserunt, et aquas sua ripa coërcet;
Siccaque nunc tellus: mos tamen inde manet.
Reddiderat causam: Valeas, anus optima, dixi;
Quod superest aevi, molle sit omne, tui.
Caetera iam pridem didici puerilibus annis;
Non tamen idcirco praetereunda mihi.
Moenia Dardanides nuper nova fecerat Ilus:
Ilus adhuc Asiae dives habebat opes.
Creditur armiferae signum coeleste Minervae
Vrbis in Iliacae desiluisse iuga.
Cura videre fuit: vidi templumque locumque;
Hoc superest illi: Pallada Roma tenet.

alterum, usitatum est *iacere*; Cic. Sul. 7, *iacere contumeliam:* quamquam interdum et simpliciter edere significat.

409. Vertumnus intelligend. Propertius IV, 2, 7, de foro romano: *Hac quondam Tiberinus iter faciebat; et aiunt Remorum auditos per vada pulsa sonos. At postquam ille suis tantum concessit alumnis, Vertumnus verso dicor ab amne deus*; idem vs. 21, *convenientem diversis figuris* describit: *Opportuna mea est cunctis natura figuris: In quamcumque voles verte, decorus ero*; id quod latius exornavit Ovidius XIV Metam. 642 sqq. — Paulo post *inde* pro *ille* Heins. ex primo Bononiensi dedit.

419. De *Palladio*, sive signo Palladis, quod e coelo delapsum, διοπετές, summa religione in arce Iliaca colebatur, quodque in multis nummis Iuliae gentis expressum cernitur. Historiam eius habet Apollodorus III, 12, 3, ubi vide Heynium. — *Dardanus* 200 s. 150 ann. ante Troiae excidium Dardaniam, urbem ad Idam montem, condidit. Eius pronepos *Ilus* autem *nova moenia fecit*, Ilion. — *Iuga*; multi *iugo*, quod Mitscherlichius praetulit: Dousa malebat *iugum*. — *Cura* etc. Iter olim Ovidium fecisse in Asia, magnificasque eius urbes perspexisse, ex I Trist. 2, 77, II ex Ponto, 10, 21, apparet. — *Templum* illud bis deletum est, bello Mithridatico et a Fimbria. Prius instauravit Lysimachus, posterius alius. — *Illi* Burmannus in *Ili*, id est, *Ilii* mutari volebat. *Illi* autem Heinsius ex Vrsini cod. habuit, cui et Francof. accessit; caeteri *illic*. — Regii codices *illic*, sed praestat *illi*.

Consulitur Smintheus; lucoque obscurus opaco
  Hos non mentito reddidit ore sonos:
Aetheriam servate deam; servabitis urbem:
  Imperium sécum tranferet illa loci.
Servat, et inclusam summa tenet Ilus in arce;
  Curaque ad haeredem Laomedonta venit.
Sub Priamo servata parum: sic ipsa volebas,
  Ex quo iudicio forma revicta tua est.
Seu genus Adrasti, seu furtis aptus Vlixes,
  Seu pius Aeneas, eripuisse datur.
Auctor in incerto: res est romana; tuetur
  Vesta, quod adsiduo lumine cuncta videt.

425. *Smintheus*, Σμινθεὺς, Apollo Sminthius, haud dubie a Sminthe sive Smintho, urbe Troadis, sic dictus; Heyn. in Observatt. ad Homer. Iliad. A, 39. — *Mentitos* praefert alter Puteanus: alterum melius. Ita X Metam. 19, *falsum os*. — *Aetheream*, ex aethere delapsam. — *Servabitis* etc. Pignus imperii describitur. Disputant, utrum eadem fuerit, cuius in arce Ilii positae genibus peplum troianae mulieres apponunt, Il. Z, 273, an ab ea diversa; vide Heynii excurs. IX ad Aeneid. II.

431. Servavi cum Mitscherlichio lectionem antiquam; nam Heinsius invexit e MSS. quibusdam *volebat* et mox *suo*. — De *iudicio* Paridis vide vs. 15. — De Palladio rapto variae erant traditiones. Secundum alios, Diomedes et Vlysses abstulerunt ante Troiam captam; Aen. II, 164 sqq: secundum alios, ab Antenore proditum est Achivis. — *Genus*, plurimi MSS. *gener*, quod damnat Taubnerus; immo utrumque locum habel. Diomedis pater Tydeus Deipylen *Adrasti* filiam duxit, et Diomedes ipse Aegialeam, aliam *Adrasti* filiam; Apollodorus I, 8, 6; III, 6, 1; quamquam Heynio ad loc. pr. probabilius videtur, Aegialeam Adrasti neptem fuisse ex Aegialeo filio. — *Furta*, res clandestinae; XIII Metam. 104, de Vlysse: *furtis incautum decipit hostem*. Thuan. hoc loco *furtis notus*; Virgilius Aeneid. II, 44, *sic notus Vlixes?* Sed Burmannus inde facit *natus*, quia XIII Metam. 110, de Vlysse: *timidae nataeque ad furta sinistrae*. — Nonnulli tradebant, Graecos simulacrum ad verisimilitudinem eripuisse, *Aeneam* autem rei gnarum adtulisse verum; Dionys. Halicarn. II, 66. — *Datur*, id est, narratur, Heins. ex uno Sarraviano dedit; nam vulgatum *ferunt* ferri non poterat.

435. Locus mihi sanus videtur. Quicunque Palladium rapuerit, certe Romae est, ibique servatur in aede Vestae, quae id tuetur, quia in igne perpetuo templi sui omnia videt; sed Heinsius corrigebat: *praeses romana tuetur; quod adsiduo lumine iuncta* (ut Gronovius suaserat) *videt*; quod videt iunctum Vestae Palladium, nempe quod eodem templo est sub Vestae tutela. Suadebat etiam,

Heu quantum timuere Patres, quo tempore Vesta
  Arsit, et est adytis obruta paene suis!
Flagrabant sancti sceleratis ignibus ignes;
  Mixtaque erat flammae flamma profana piae.
Adtonitae flebant, demisso crine, ministrae:
  Abstulerat vires corporis ipse timor.
Provolat in medium, et magna, succurrite, voce,
  Non est auxilium flere, Metellus ait:
Pignora virgineis fatalia tollite palmis,
  Non ea sunt voto, sed rapienda manu.
Me miserum! dubitatis? ait: dubitare videbat,
  Et pavidas posito procubuisse genu.
Haurit aquas; tollensque manus, Ignoscite, dixit,
  Sacra: vir intrabo non adeunda viro.
Si scelus est, in me commissi poena redundet:
  Sit capitis damno Roma soluta mei.
Dixit, et irrupit: factum dea rapta probavit;

Praestes romana, quemadmodum *Lares praestites* dicontur, Minerva *praestes* etc. Denique totum distichon interpolatoris manu procusum esse censebat; in quo ei assentiebatur Taubn.

437. De hoc incendio tempore belli Punici secundi, et de Metelli studio servandi Palladium conf. Dionys. Halic. II, 66; Livii Epitom. 19; Valerium Maxim. I, 4; Senecam Controv. IV, 2; Plin. Histor. Natur. VII, 43, s. 45. — *Adytis* habuit Heins. e primo Ambrosiano et Laeti; vulgo *tectis*. — *Flagrabant* etc. Lusus ineptus, sed Ovidio consentaneus.

441. *ministrae* apud Dionysium fugiunt. — L. Caecilius *Metellus*, qui, Carthaginiensibus in Sicilia devictis, 138 elephantos in triumpho duxit, pontifex maximus erat, ideoque praefectus Vestalibus et Vestae sacris. Is, neglecta sua salute, utilitatis publicae causa, summo cum periculo est ausus in ardens penetrale irrumpere et sacra deserta a virginibus ex ipso incendio eripere. — *Provolat*; Francof. et quinque alii *pervolat*, probante Taubner. — Farnesian. et tres alii *viva voce*, quod Heinsius comprobat, sed alienis locis. *Magna vox* est clara; etiam apud Livium I, 48, Servius rex clamat *magna voce*. — De *pignoribus imperii* vide III, 422. — *Fatalia*, unde pendet fatum imperii.

449. *Haurit aquas*, quibus se lustraret ante, quam sacra adiret. — *Viris* interdiu patebat templum Vestae: sed ad eius intima penetrare ne pontifici quidem maximo licebat; Dionysius Halicarn. dicto loco; hinc Lucanus I, 503, de Vestali: *Troianam soli cui fas vidisse Minervam*.

453. *Irrumpere* verbum in hac re

Pontificisque sui munere tuta fuit.
Nunc bene lucetis sacrae sub Caesare flammae:
Ignis in Iliacis nunc erit, estque, focis:
Nullaque dicetur vittas temerasse sacerdos
Hoc duce; nec viva defodietur humo.
Sic incesta perit; quia, quam violavit, in illam
Conditur; et Tellus Vestaque numen idem est.
Tum sibi Callaico Brutus cognomen in hoste
Fecit, et hispanam sanguine tinxit humum.
Scilicet interdum miscentur tristia laetis,
Ne populum toto pectore festa iuvent.

proprium, ut docet Burmann.; alii *eripuit*, *arripuit*. Passus est Metellus id damni, ut incendio usum oculorum amitteret; sed Senatus id compensavit magnis honoribus, quos Dionysii adhuc aetate statua in Capitolio ei posita testabatur; Plinius dicto loco: *Tribuit ei populus romanus quod nunquam ulli alii ab condito aevo, ut, quoties in senatum iret, curru veheretur ad Curiam. Magnum et sublime, sed pro oculis datum.*

455. Desinit hic locus in volum. *Caesar* vel Augustus, vel, ut Leuzius vult, Tiberius. Augustus quidem Vestalium commoda inprimis auxit; Suetonius August. 31. — *Temerare* plus est, quam polluere; II Metam. 592, *patrium temerasse cubile.* — *Vittae* virgineae pro ipsa virginitate. — De *incestu* Vestalium earumque supplicio vide Plinium IV, Epist. 11, et quae ibi notavimus.

461–468. *Eodem die Brutus Callaici cognomen invenit, Crassus autem devictus est a Parthis.* Haec quo arctius iungerentur superioribus, interposuit versu 467, *deam*, nempe Vestam. — *Gallaeci*, populus Lusitaniae inter Minium et Durium amnes; hos vicit anno V. c. 618, *Decimus Brutus.* Florus II, 17, 12: *D. Brutus aliquanto latius Celticos Lusitanosque, et omnis Gallaeciae populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani litore, non prius signa convertit, quam cadentem in maria solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore deprehendit.* Adde Velleium II, 5, 1. Sic apparet, meruisse eum *Gallaeci* nomen; sic illud apud Plinium, Florum, Velleium constanter scribitur; sed hoc loco non nisi unus Neapolis cod. *Gallaeco*, quod haud dubie verum. Sed quia omnes reliqui libri, scripti et editi, in *Callaico* conspirant, nolui hoc movere. — *In hoste* Heinsius ex Vrsini, et Zulichemiano sumsit; caeteri *ab hoste*: utrumque recte dicitur. — *Scilicet* in principio sententiarum excitat mentem legentis, ut III Metam. 135. — Mox Scaliger suadet *Nec.... iuvant*, adprobante Daniel. Heinsio; et Taubnerum facile consentientem habuisset, si codd. auctoritas adesset. Mihi alterum magis placet, ut causa illius mixturae indicetur.

Crassus ad Euphraten aquilas, natumque, suosque
  Perdidit, et leto est ultimus ipse datus.
Parthe, quid exsultas? dixit dea: signa remittes;
  Quique necem Crassi vindicet, ultor erit.
At simul auritis violae demuntur asellis,
  Et Cereris fruges aspera saxa terunt;
Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit,
  Humida quum pulso nox erit orta die.
Iam, Phryx, a nupta quereris, Tithone, relinqui:
  Et vigil Eois Lucifer exit aquis.
Ite, bonae matres; vestrum Matralia festum;
  Flavaque thebanae reddite liba deae.
Pontibus et magno iuncta est celeberrima circo
  Area, quae posito de bove nomen habet.
Hac ibi luce feruut Matutae sacra parenti

465. De *Crassi* pernicie et *ultore* vide V, 580 sqq.

466–472. IV *Idus Delphini ortus vespertinus*; sic et Plinius XVIII, 27. — *Violae*, coronae, de quibus versu 3in. — *Auritus* debetur Afranio, quem Virgil. Georg. I, 308, secutus, *auritos lepores* dixit. De *asino*, quem Phaedrus I, 11, *auritulum* vocavit, legitur etiam II Art. Amat. 547. Puteanus, et Arundel. hoc loco *auratis*, quo Taubnerus ad auratam hostiam respici putat: male; cornua hostiarum inaurari solebant, non asini. — *Saxa terunt*, quae die superiore cessabant; vers. 348. MSS. quidam, *dementur* et *terent*.

473–562. III *Idus Matutae templum positum est et Matralia in eius honorem celebrantur*. Primum poëta indicit sacra 473–480; tum ipse huius loci partes 481, 482 indicat; quae dea sit, narratur 485–550; quare famulas arceat, 551–558: cur liba tosta petat, 531–534, quibus in fine 559 additur illud, cur eam matres non adorent pro stirpe sua.

De *Tithone Phryge*, eiusque coniuge Aurora, vide I, 461; III, 403. — *Exit aquis*, ut II ex Ponto, V, 0: *Qualis ab Eois Lucifer exit aquis*; quamquam ibi plurimi, *ortus aquis*; IV Metam. 92, *aquis nox surgit ab isdem*. Verum Pembroc. Puteau. Frcf. et tredecim alii, *exit equis*, quod sine causa damnat Burmannus. Lucifer vel equo solitario vehebatur, vel curru et equis iugalibus; Tibullus I, 9, 62, ibique Heynius; hinc XV Met. 189, *quumque albo Lucifer exit Clarus equo*. — De *libis* vs. 531. — *Thebana* Ino in hanc *deam* mutata est.

477. *Area*, forum boarium, ubi *positus* erat *bos* ex aere Aeginetico; Tacit. Annal. XII, 24, forum boarium, *ubi aereum tauri simulacrum adspicimus*; Plinius XXXIV, 2, s. 5, de aere Aeginetico: *Bos aereus inde captus in foro boario est Romae*. Fuit autem id forum in regione octava, ut

Sceptriferas Servî templa dedisse manus.
Quae dea sit; quare famulas a limine templi
Arceat, arcet enim, libaque tosta petat;
Bacche, racemiferos hedera redimite capillos,
Si domus illa tua est, dirige navis iter:
Arserat obsequio Semele Iovis; accipit Ino
Te, puer, et summa sedula nutrit ope.
Intumuit Iuno, rapta quod pellice natum
Educet: at sanguis ille sororis erat.
Hinc agitur furiis Athamas et imagine falsa:
Tuque cadis patria, parve Learche, manu.

ex Victore constat. Ibi aedem fuisse *Matutae matris*, etiam ex Livio XXXIII, 27, constat; idem V, 19, ubi Camillus vovet, se Veiis captis, eam esse refecturam, et cap. 23, dedicat, addit eam iam pridem dedicatam esse a *Servio Tullio* rege; confer Plutarchum Camill. 5.

483. Invocat *Bacchum*, qui ex eadem familia, et a Matuta olim educatus. — Pro *redimite* Taubnero non displicet ex Mazarin. Zulichemiano, primo Farnesiano, Patavino et Statio ad Theb. VII, 150, *distincte*. Potuisset comparare III Metam. 665: *gravidis distinguunt vela corymbis*; verum de coronatis non facile occurrit haec vox, at saepissime *redimitus*; IX Metam. 3 et 238; XIV, 654. — *Domus*, familia, nempe Cadmea. — *Dirige navis iter*, ut I, 4; ita autem Heinsius ex uno Mediceo et Iuniano dedit, et *iter* etiam e Thuaneo; caeteri omnes *dirige vatis opus*, quod Taubnerus ac Krebsius praeferunt. Ac ille quidem in altera lectione nexum desiderat; referri haec ad verba *Quae dea sit*; hoc vero non esse *iter navis*. Id nihili est; potius propter multitudinem codd. *vatis opus* revocandum videtur.

485-498. Has fabulae partes III Metam. 260-315, IV, 416-529, copiosissime narravit. — *Obsequio*, ut III Metam. 293, *peritura amantis Obsequio Semele*. — Pro *accipit* primus Ambrosianus et Laeti, *excipit*, cui adscripsit Heinsius, ut obstetrix cadentem quasi de matre excipit. — *Educet*, atque adeo eo alumno superbiat; IV Metam. 416. — *Rapta* mihi non placet; veteres plurimi *raptum*, quod Taubnerus praefert, ut intellig. *genetricis ab alvo ereptus*, III Metam. 311; sed *pellice* potius ad *natum* pertinet, et ita *raptum* foret otiosum. Heins. scribi volebat, *partum quod pellice natum*. — *Sanguis*; ita V Metam. 515, Ceres Proserpinam *sanguinem* suum et Iovis vocat. Plenior forma est IV Metam. 788: *matris de sanguine natos*.

489. *furiis*, furore Tisiphones, quae, excitata a Iunone, Athamanti et uxori, admoto serpente, graves animas inspiravit. Hinc Athamanti obiecta *imago*, ut uxorem et duos filios pro leaena haberet cum gemina prole, *Learchum* autem, alterum filiolum, raptum de sinu matris saxo illideret. Mox mater quoque furore correpta cum Melicerta, filio altero.

Moesta Learcheas mater tumulaverat umbras,
Et dederat miseris omnia iusta rogis.
Haec quoque, funestos ut erat laniata capillos,
Prosilit, et cunis te, Melicerta, rapit.
Est spatio contracta brevi, freta bina repellit,
Vnaque pulsatur terra duabus aquis.
Huc venit insanis natum complexa lacertis,
Et secum e celso mittit in alta iugo.
Excipit illaesos Panope, centumque sorores,
Et placido lapsu per sua regna ferunt.
Nondum Leucothee, nondum puer ille Palaemon
Verticibus densi Tibridis ora tenent.
Lucus erat: dubium, Semelae Stimulaene vocetur;
Maenadas ausonias incoluisse ferunt.

e scopulo se praecipitat in mare; Ovidius dicto loco. — *Tumulaverat umbras*; sepulto corpore, anima aut *umbra sepulcro condi* dicebatur; vide ad V, 451.

495. Isthmus Corinthiorum describitur; ibi Moluris scopulus, unde Ino se cum filio praecipitasse credebatur; Pausanias Attic p. 108. — *Breve*, angustum, non latum. — *Contracta spatio*, contracta in spatium; Schol. Statii ad Thebaid. VI, 10, legit *concreta*; primus Ambrosian. *contacta*; Sarravii, *contenta*, quod Burmanno non displicebat, ut esset a *contineo*. — Tum olim edebatur e *summo iugo*; quidam, *excelso*.

499. Hanc fabulae partem Metam. d. l. paucissimis verbis attigit et aliter narravit. Nunc id agit, ut Ino cum filio in Italiam deferatur, ibique in Matutam deam, Melicertes autem in Portunum mutetur. Illa Graecis *Leucothee*, hic *Palaemon*. — *Panope*, una ex quinquaginta Nereidibus, quarum omnium nomina Hesiodus Theog. 240, habet. — *Lapsus* bene de ea, quae more Nereidum per mare natat. — *Nondum Leucothee* etc. Ea, quae nondum Leucothee dea erat, is, qui nondum Palaemon, iam tenebant *ora*, ostium, Tibridis. — *Densis* Heinsius mutavit in *densi*; *densus* idem quod frequens.

503. *Semelae* lucus etiam Romae fuit; vide Neapol. et Heinsium qui lucum *Faunae Fatuae* sive *Bonae deae* intellig. Semelen enim a Boeotis Fauni filiam esse habitam. *Similae lucum* habet Livius XXXIX, 12: *Expromeret sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Porro *Stimulam* deam etiam Augustin. de Civit. Dei, memorat, eiusque *lucum* scholiast. Iuvenalis ad Sat. II, 3: *Sacra Bacchanalia ex SC damnata sunt, quum probatum esset senatui, honestissimas feminas ad Stimulae deae lucum foede adulterari.* Burmannus putat, *Stimules* vel *Stimulae* lucum a vulgo corrupta pronuntiatione pro *Semeles* appella-

Quaerit ab his Ino, quae gens foret: Arcadas esse
  Audit: et Evandrum sceptra tenere loci.
Dissimulata deam, latias Saturnia Bacchas
  Instimulat fictis insidiosa sonis:
O nimium faciles, o toto pectore captae,
  Non venit haec nostris hospes amica choris:
Fraude petit; sacrique parat cognoscere ritum.
  Quo possit poenas pendere, pignus habet.
Vix bene desierat; complent ululatibus auras
  Thyades effusis per sua colla comis;
Iniiciuntque manus, puerumque revellere pugnant.
  Quos ignorat adhuc, invocat illa deos:
Dique, virique loci, miserae succurrite matri!
  Clamor Aventini saxa propinqua ferit.
Adpulerat ripae vaccas Oetaeus iberas:
  Audit; et ad vocem concitus urget iter.
Herculis adventu, quae vim modo ferre parabant,
  Turpia femineae terga dedere fugae.

tum. Vide et Gronov. ad Livii dictum locum. Olim autem hoc loco edebatur *Semele Stimulene;* Neapolis ex suis proferebat et laudabat *Stimelene;* quidam MSS. *Semeles Stimulesne.* Inde facta est forma latina, quam certe *Stimula* postulat. Heinsius suadet, *Semelae Stimulae dicatus.*

509. *Faciles* ad credendum, credulae. In altero *toto pectore captae* haeserunt interpp. Schirachius: *haec dictio si quam habet vim, eam habet: vos totae deditae aliis, ut ironice hic sit adhibita.* Immo, ut vs. 204, *lumine captus* est usu oculorum privatus, ita *pectore captae* sunt, privatae usu pectoris sive sensu, stolidae. Vnus *caeco pectore*, quod Taubnerus non improbabat, sed ita *captae* aliter explicandum foret. — *Petit*, invadit vos, decipere vos vult; verbum sumtum a gladiatoribus, qui *petere* dicuntur quum ictum inferunt. — *Pignus* amoris, filium.

514. Confer III Metam. 725; omnes fere MSS. *in sua colla.* — *Revellere;* alii *avellere*: sic Cic. pro Font. 17: *De matris complexu avellere.* — Tum plurimi *tentans.* — Mox cum Mitscherlichio praetuli *virique*, pro quo Heinsius non nisi ex uno Mazarinaeo *deaeque* dederat. Quidni mulier in summo discrimine *viros* et deos appellaverit? Et mox accurrit *vir.*

519. De Herculis cum *vaccis iberis* adventu, *tempore* Evandri, vide I, 543 sqq. *Oetaeus* hic vocatur per prolepsin, qui serius se combussit in Oeta monte; IX Metam. 230. Vnus *Tirynthius heros.* — *Concitus*, oppositis, qui ruit celerrime; IV, 461. —

Quid petis hinc, cognorat enim, matertera Bacchi?
An numen, quod me, te quoque vexat, ait?
Illa docet partim; partim praesentia nati
Continet: et furiis in scelus isse pudet.
Rumor, ut est velox, agitatis pervolat alis;
Estque frequens, Ino, nomen in ore tuum.
Hospita Carmentis fidos intrasse penates
Diceris, et longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegeaea sacerdos
Traditur in subito cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba iuvant festis Matralibus illam:
Rustica sedulitas gratior arte fuit.
Nunc, ait, o vates, venientia fata resigna,
Qua licet: hospitiis hoc, precor, adde meis.
Parva mora est: coelum vates ac numina sumit,
Fitque sui toto pectore plena dei.

Pro *cognorat* Mediceus *agnorat;* tres, *cognovit.*

526. *Continet*, coërcet, reprimit, impedit; Cicero Haruspic. Resp. I, *Exsultantem continui.* — Mox Heinsius non bene volebat *provolat*, ut vs. 443; at ibi *provolare in medium*, nunc *pervolat* scilicet omnia loca; Claud. XXII, 408: *Iam Fama loquacibus ales Pervolat oceanum linguis;* ibi quoque Fama *alata.* Minus graviter Noster VI Metam. 147, *per oppida facti Rumor it.*

529. Laeti cod. *Carmentae;* et *Carmenta* et *Carmentis* dicta Evandri mater; vide Victor. de Orig. R. 5. — De *Tegeaea* vid. I, 645. — *Liba:* testuatia intelliguntur; Varro: *Testuatium, quod in testu caldo coquebatur; ut etiam nunc Matralibus id faciunt matronae.* Ea quomodo ex caseo, farina siliginea et ovo facta sint, atque in foco caldo sub testu leviter cocta, docet Cato de Agric. 75. — *In subito*; sic meliores; sed Taubnerus vulgatum *et subito* praefert. *Subitus* focus est subito calefactus.

535. *Resignare* bene de vate, qui prodit latentia. — *Qua licet* recte se habet; Vossianus et tres alii, *Qua libet*; unus, *Quae libet:* Heinsius coniicit *Quamlibet.* — Taubnero placet cum uno *hospitiis tuis;* Mediceus *officiis tuis:* alius, *officiis meis.* Si *meis* propter consensum tot codd. tuemur, interpretabimur, quibus ego a te excipior. — *Meis*, quod etiam habent Regii codices, bene interpretatur Gierig. Lem. — Vt *sumere* animum, vires dicimur, quibus vel commovemur, vel implemur; sic vates nunc *sumit numina* et *coelum*, sive vim coelestem. Servavi autem hoc verbum cum Mitscherlichio; Burmannus contra ex uno Puteano invexit *sensit*, quod mihi ex interpret. fluxisse vide-

Vix illam subito posses cognoscere; tanto
  Sanctior, et tanto, quam modo, maior erat.
Laeta canam: gaude, defuncta laboribus, Ino,
  Dixit; et huic populo dextera semper ades.
Numen eris pelagi: natum quoque pontus habebit;
  In vestris aliud sumite nomen aquis.
Leucothee Graiis, Matuta vocabere nostris:
  In portus nato ius erit omne tuo.
Quem nos Portunum, sua lingua Palaemona dicet:
  Ite, precor, nostris aequus uterque locis.
Adnuerant: promissa fides: posuere labores;
  Nomina mutarunt; hic deus, illa dea est.
Cur vetet ancillas accedere, quaeritis? odit;
  Principiumque odii, si sinat ipsa, canam:

tur. Neque tempus perfectum hic locum habet, quia sequitur *fit*. Si placet hoc verbum adoptare, certe, ut et Taubn. vidit, cum edit. Iausonio-Waesb. *sentit* legendum erit. — *Sanctior*, augustior; ita apud Plinium pan. VIII, 3, Nerva *repente fit solito maior et augustior*, quasi forma divina indutus.

542. *Dextera* pro *prospera* Heinsius ex quatuor MSS. recepit, quia etiam I, 67, ad Ianum: *Dexter ades ducibus*; Metam. dicto loco Neptunus, Veneris precibus commotus, natantibus his in mari *nomenque simul faciemque novavit: Leucotheeque deum cum matre Palaemona dixit.* Hos cuncta Graecia venerabatur; Cicero Nat. Deor. III, 15. Fons fabulae ex Homeri Od. E, 335 sqq. — Eandem esse *Matutam* Romanorum, etiam Cicero Tusc. I, 12, narrat: *Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris?* De *Matuta* Nonius Marcel. *Manum dicitur clarum, unde etiam mane post tenebras noctis diei pars prima. Inde Matuta, quae graece Leucothea.* — Neapolis dubitabat, utrum *Portunus*, an cum suis MSS. *Portumnus* scribendum sit; sine causa: Cicero Nat. Deor. II, 26: *Vt Portunus a portu, sic Neptunus a nando.* — Pro *locis* Heinsius suadet *focis*.

550. *Promissa fides*; ut *vota fides sequitur* passim, etiam in his Fastis, legitur, quum fit, quod quis optaverat; sic *fides promittitur*, quum quis promittit se aliquid facturum esse; III, 366: *Pollicitam dictis adde fidem*; Pseudo-Lact. de Pasch. 65: *pollicitam redde fidem*; VII Metam. 323: *promissa postquam Exhibuere fidem.* Heinsius, quum Patavinus *fide* exhibeat, coniicit *adnuerunt promissa fide*. Quamquam et suadebat: *Adfuerat promissa fides.*

551. Confer Plutarchum Quaestion. Romao. tom. VII, p. 83: Δούλαις τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν ἄβατον, qui addit, unam ancillam introduci a matronis, colaphisque verberari. — *Cad-*

Vna ministrarum solita est, Cadmei, tuarum
  Saepe sub amplexus coniugis ire tui.
Improbus hanc Athamas furtim dilexit: ab illa
  Comperit agricolis semina tosta dari.
Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
  Hoc est, cur odio sit tibi serva manus.
Non tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
  Ipsa parum felix visa fuisse parens.
Alterius prolem melius mandabitis illi,
  Vtilior Baccho quam fuit ipsa suis.
Hanc tibi, Quo properas, memorant dixisse, Rutili?
  Luce mea Marso consul ab hoste cades.
Exitus accessit verbis; flumenque Tolenum
  Purpureo mixtis sanguine fluxit aquis.
Proximus annus erat: Pallantide caesus eadem

mei habet cod. Laeti, atque ita etiam a manu prima in Mazarin. fuisse videtur: Ires *Cadmeia:* vulgo *Cadmea.* — *Sub amplexus ire* etiam VII Met. 616. — De *seminibus* illis *tostis* vide II, 628; III, 853. — Illam *unam* fuisse Aetolam gente, Antipheram nomine, et inde apud Chaeronenses aedituum ante aedem Leucothees cum flagello stantem dicere: Ne quis servus intret, ne qua serva, ne quis Aetolus, ne ulla Aetola, Plutarch. dicto loco narrat.

559. Matutam non invocasse matres pro suis, sed pro sororum liberis, propter causam hic adlatam, narrat el Plutarch. dicto loco p. 84.

563–568. Eodem, quo Matralia die, anno V. c. 663, in bello Marsico *Rutilius*, et anno proximo *Didius* occisus. *Marsicum* bellum est sociale, quod ortum a Marsis tradiderunt Strabo et Diodor. Siculus, quamquam Velleius II, 16, potius ab Asculanis ortum, deinde a *Marsis* exceptum narrat. Itaque el Ovidios *Marsum* (id est, Marsicum, ut Horatios I, Od. 1, 28, *Marsus aper*) potissimum hostem memorat. Eo bello *P. Rutilium Lupum* cos. periisse certum est; Velleius dicto loco: *Tam varia atque atrox fortuna italici belli fuit, ut per biennium continuum duo romani consules Rutilius, ac deinde Cato Porcius ab hostibus occiderentur.* Florus III, 18, 12, *fusas* tantum *Rutilii copias* memorat. Nexus causa non male Ovidius Matutam deam inducit Rutilio fata praedicentem. — De *Toleno* amne vide Cluver. Ital. Ant. II, 10. Plerique antiquiores libri *Toleni;* quidam *Toloni* aut *Telonum:* etiam apud Appianum, Orosium et alios variatur in hoc nomine.

567. *Titus Didius* unus ex praetoribus in bello Marsico, ut ex Appiano constat; sed eumdem in eodem bello periisse, nullus veterum tradidit. Immo Velleius dicto loco eum potius cum Minatio Magio Hercula-

Didius hostiles ingeminavit opes.
Lux eadem, Fortuna, tua est, auctorque locusque;
Sed superiniectis quis latet aede togis?
Servius est: hoc constat enim; sed causa latendi
Discrepat; et dubium me quoque mentis habet.

neum cepisse narrat, et paulo post, ut modo vidimus, *Rutilium* et *Catonem Porcium* nominat, qui per biennium continuum ab hostibus caesi sint. Florus d. l. *Iulium Caesarem* nominat: *Nam ipse Iulius Caesar, exercitu amisso, quum in urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam etiam urbem perviam fecit.* Neapolis igitur pro *Proximus annus erat* legi volebat, *Annus erat decimus*, quo Didium stragem accepisse putabat a Sertorio iuxta Baetin in Hispania. Sed apud Plutarchum in Sertor. 12, cuius auctoritate Neapolis hoc credebat, duo quidem libri Δείδιον habent; verum hoc nomen ibi corruptum esse constat. MSS. hoc loco nos nihil iuvant. Vossian. et Mazarin. *Vidius* habent, Ambros. alter pro diversa lectione *Tullius*, Erfort. *Dilius*: Heinsius legi volebat *Iulius*, ut L. Iulius Caesar intelligeretur, qui cum Rutilio cos. fuerit; Burm. *Porcius* legi vult, qui sane secundum Velleium et Livium Epitom. 75, proximo anno caesus est, atque, ut fasti docent, eo anno consulatum gessit. — Quum excerpta Dousae et quatuor codd. pro *caesus* exhibeant *victus*, Taubnerus legi vult *victor*, ut sensus sit: Didium effecisse victoria sua, ut hostes copias suas augerent; suadet etiam *Didius* mutare in *Lucius*, nempe Cato. Equidem arbitror Ovidium lapsum esse in nomine. — *Pallantide eadem*, ut IV, 373, *Postera Pallantias.*

569-636. *Eodem die Servius rex Fortunae templum dedicavit*, in quo regia statua togis tecta cernebatur. Eorum tegumentorum causas adfert tres, atque ita immiscet partem rerum ad Servium pertinentium. *Lux eadem, auctorque, locusque*, idem Servius, qui Matutae templum dedit (vs. 480) tibi quoque eodem loco, in foro boario, eodemque die, aedem dedicavit. Servium Fortunae diversis sub nominibus templa dedisse, iam ad IV, 145, e Plutarcho Quaest. Roman. p. 135 ed. Reisk. docuimus. Huc inprimis pertinet Dionys. Halicarn. IV, 27, ubi tradit, Servium Tullium Fortunae, qua omnem per vitam secunda usus fuerit, templa duo aedificasse, alterum scilicet in boario foro, alterum ad ripam Tiberis, eamdemque deam Virilem eum oppellasse. Idem cap. 40 addit, in altero fuisse statuam eius ligneam et inauratam; statua illa duabus togis superiniectis tecta erat. Varro de vita populi romani apud Nonium Marc. narraverat, hoc signum in *Virginis* (forte *Virilis*) *Fortunae aede duabus undulatis togis esse opertum.* Plinius Hist. Natur. VIII, 74: *factam ab ea* (Tanaquile) *togam regiam undulatam in aede Fortunae, qua Servius Tullius fuerat usus.* — Pro *aede* Neapolis non improbat *iste*; et Heinsius ex quatuor libris adfert *quid iste.*

572. *Discrepat*, non uno modo adfertur. — *Dubius mentis*, ut Livius I, 7, *incertus animi.* — Quia Servius

Dum dea furtivos timide profitetur amores;
Coelestemque homini concubuisse pudet;
Arsit enim magna correpta cupidine regis,
Caecaque in hoc uno non fuit illa viro:
Nocte domum parva solita est intrare fenestra;
Vnde Fenestellae nomina porta tenet
Nunc pudet, et vultus velamine celat amatos;
Oraque sunt multa regia tecta toga.
An magis est verum, post Tulli funera plebem
Confusam placidi morte fuisse ducis?
Nec modus ullus erat: crescebat imagine luctus,
Donec eam positis occuluere togis.
Tertia causa mihi spatio maiore canenda est:
Nos tamen adductos intus agemus equos.
Tullia, coniugio, sceleris mercede, peracto,
His solita est dictis exstimulare virum:
Quid iuvat esse pares, te nostrae caede sororis,

Fortunae semper usus erat secunda, inde fluxit fabella haec, quam etiam Plutarchus de Fort. Roman. tom. VII, pag. 279 Reisk. refert: Ὥστε καὶ συνεῖναι δοκεῖν αὐτῷ τὴν τύχην διά τινος θυρίδος καταβαίνουσαν εἰς τὸ δωμάτιον, ὃ νῦν Φενεστέλλαν πύλην καλοῦσιν. Conf. idem Quaest. Roman. pag. 106.

581. Altera causa: etiam Dionysius IV, 40, narrat, ingentem tumultum et ululatum ob Servii mortem ortum esse per totam urbem. — *Placidus dux*; Dionysius, ἐπιεικὴς καὶ μέτριος ἀνήρ. Et *plebis* inprimis voluntatem sibi conciliaverat; Livius I, 46. — *Occuluere*; Heinsius malebat *involuere*, quia Vossianus pro diversa lectione *evoluere*.

585. Tertia causa, quae habet partem memorabilem historiae romanae. — *Nos tamen* etc. de hac formula vide ad IV, 16. — Pro *adductos* Pembroc. *admissos*. — *Tullia* minor ferox nupserat Arunti Tarquinio; mitis ingenii iuveni; Tullia maior vero, modesta et patris amans, Lucio Tarquinio, cui animus ardentior. Sed illa sic quoque Lucium celeriter suae temeritatis implevit: *L. Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis*; Livius I, 46. — *Exstimulare* gravius est, quam aliorum *sollicitare*; apud Livium: *nec nocte, nec interdiu virum conquiescere patitur, ne gratuita praeterita parricidia essent*. Conf. Dionysium IV, 28.

589-598. Si placuerit haec cum Livio I, 47, comparare, hunc videbis multo superiorem. Ibi quot verba, tot pondera, quibus multo acrius instigatur iuvenis animus. — Pro *pia vita*

Meque tui fratris, si pia vita placet?
Vivere debuerant, et vir meus, et tua coniux,
Si nullum ausuri maius eramus opus.
Et caput, et regnum facio dotale parentis:
Si vir es, i, dictas exige dotis opes.
Regia res scelus est: socero cape regna necato;
Et nostras patrio sanguine tingue manus.
Talibus instinctus solio privatus in alto
Sederat: adtonitum vulgus ad arma ruit.
Hinc cruor; hinc caedes; infirmaque vincitur aetas:
Sceptra gener socero rapta superbus habet.
Ipse sub Esquiliis, ubi erat sua regia, caesus

placet, alii *pia vota placent*; duo et edit. prim. atque Gryphii, *pia iura placent*, quod arridet Heinsio et Taubnero, quia et VIII Met. 499, *pia iura parentum*; sed ibi verior haud dubia lectio *pia vota*. Hoc loco singulae lectiones habent, quo se tueantur. *Pietas* autem nunc est eorum, qui nihil audent in patrem; sed *pietatis* imaginem nunc non bene Tulliae tribuit poëta: melius Livius, *Eo nunc peius mutata est res, quod istic cum ignavia est scelus*.

593. Apud Livium ius regni a Tarquinii patre repetit, hoc loco a se suoque coniugio; sic et Dionys. 29: illud melius. Lectio *Et caput* etc. mihi omnium optime placet, nec erat, cur Heinsius suaderet, *sit caput*, *ut regnum*, *saxo dotale*. Olim edebatur, *factum est*: quidam *facto*; unus *facias*: alius *faciam*. Etiam vers. 594, satis bona est lectio, quam Heinsius ex MS. Strozzae recepit: nam illud *i* convenit animo commoto (ut Horatius I, Ep. 6, 17; II, 2, 76) et *dicere dotem* aut *doti* esse formulam solemnem, quum *dicere* etiam polliceri, addicere, adsignare, constituere significet, docuit Heinsius. Neque tamen vulgat. *indictas* omnino spreverim; sed *erige* pro *exige* vix locum habet. — Cum verbis, *Regia res scelus est*, Neapolis comparat ex Seneca Thyest. vers. 217: *Sanctitas, pietas, fides, Privata bona sunt: qua iuvat, reges eant.*

597. Apud Livium I, 48, Servius Tarquinio: *Qua tu audacia, me vivo, ausus es in sede considere mea?* — Neapol. non definiebat, utrum *instinctus*, an aliorum *instructus* verius esset: immo *instructus* hoc loco nimis languidum; Livius: *muliebribus instinctus furiis*. — *Adtonitum*; Livius: *Concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum, qui vicisset*. — Pro *ad arma* plures *in arma*, quod placuisset Heinsio, nisi *in* praecederet. — Regii tres nostri bene, *ad arma*. — *Gener socero*; cum vi haec sic iunguntur etiam a Livio I, 49: *Socerum gener sepultura prohibuit*.

601. Secundum Livium I, 48, Tullia a curia in collem Esquiliarium se recipiens, pervenit ad summum Cyprium vicum; ibi quum auriga car-

Concidit in dura sanguinolentus humo.
Filia, carpento patrios initura penates,
Ibat per medias alta feroxque vias.
Corpus ut adspexit, lacrymis auriga profusis
Restitit; hunc tali corripit illa sono:
Vadis? an exspectas pretium pietatis amarum?
Duc, inquam, invitas ipsa per ora rotas.
Certa fides facti: dictus Sceleratus ab illa
Vicus, et aeterna res ea pressa nota.
Post tamen hoc ausa est templum, monumenta parentis,
Tangere: mira quidem, sed tamen acta loquar.
Signum erat in solio residens sub imagine Tulli:
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est; Vultus abscondite nostros,
Ne natae videant ora nefanda meae.
Veste data tegitur: vetat hanc Fortuna moveri;
Et sic e templo est ipsa locuta suo:
Ore revelato qua primum luce patebit
Servius, haec positi prima pudoris erit.

pentum dextra in Vrbium clivum flecteret, regem trucidatum in via iacentem vidit. — In *Esquiliis* Servium habitasse, etiam ex Solini Polyh. II, constat. — Tò *alta* non retulerim ad carpentum, quo vehebatur, sed ad superbiam animi; VI Metam. 169, Niobe pedibus incedens, *ut oculos circumtulit alta superbos.*

605. Auriga hic *lacrymas profundit*; a Liv. melius *pavidus* inducitur. — *Amarum*, grave: apud Dionys. Tullia aurigae correptum pedum scabellum infligit. Laeti cod. habet *amarae*, quae mihi amara, molesta est: quidam *iniquum*. — *Fides* potest argumentum intelligi, quo confirmatur aliquid; Livius, *monumentoque locus est; Sceleratum vicum vocant*, Dionys. auctore, ille vicus, quum antea *Orbius* (sive *Vrbius*) appellaretur, Scelerati nomen accepit. Sine causa Burmannus emendabat: *fides, facto dictus Sceleratus ab illo Vicus.* — *Aeterna nota.* Putem *notam* hic esse ignominiam, aut nomen ignominiosum; Livius IV, 29: *Imperioso Manlio cognomen inditum*; *Postumius nulla tristi nota est insignitus*; Idem XXI, 44, *notam ignominiamque* coniungit. *Ignominia* autem, ut *culpa*, recte dicitur hominem aut rem *premere*. De cognomine *nota* legitur etiam I, 596.

612. Alii *loquor* e solemni variatione in tali formula.

620. *positum pudorem* alii a Servio

Parcite, matronae, vetitas adtingere vestes;
  Solemni satis est voce movere preces:
Sitque caput semper romano tectus amictu,
  Qui rex in nostra septimus urbe fuit.
Arserat hoc templum: signo tamen ille pepercit
  Ignis; opem nato Mulciber ipse tulit.
Namque pater Tullî Vulcanus, Ocresia mater,
  Praesignis facie, Corniculana fuit.
Hanc secum Tanaquil, sacris de more paratis,
  Iussit in ornatum fundere vina focum.
Hic inter cineres obscoeni forma virilis
  Aut fuit, aut visa est; sed fuit illa magis.

intelligunt, quem Ovidius sic neget unquam positurum esse pudorem, alii prolligatum ex urbe pudorem. Immo *pudor* intelligend. quo tenebantur Romani propter Servium impie et nefarie interfectum, qui retinebat eos, ne os eius revelarent; si revelassent, patuisset pudorem illum ab iis esse positum. — *Solemni*, quod Heinsius ex bonis MSS. protulit, sane melius est, quam *solemnes*. — In *movere preces* haesit Neapolis quia non credibile sit ad Servium, tanquam deum, preces esse factas. Burmannus monet posse illas preces referri ad Fortunam. *Septimus*; ut Tatius adnumeretur regibus romanis, quod fecit et Solinus II. Plurimi cod. quibus Neapolis usus, tum unus Moreti et Farnes. *sextus*. Quum Noster Tatii regis passim mentionem fecerit, ut supra vers. 49; I, 262; II, 135; I Amor. 8, 38, non mirum videri debet, eumdem et nunc esse numeratum.

625. De incendio illius templi confer Dionysium IV, 40, qui, quum doceret, Servium diis falsse carum, narrat, in Fortunae templo, quod ipse posuerit, ligneam eius statuam, orto incendio, caeteris omnibus absumtis, solam mansisse integram; itaque et suo tempore illam retinere formam operis antiqui; adde Valerium Maxim. III, 4. — Fabulam de Servii origine, in annalibus latinis lectam esse, testatur Dionysius IV, 2: eam repetiit etiam Arnobius adversus Gentes V, pag. 169. — *Ocresia* ab aliis *Ocrisia* scribitur, ut et apud Graecos Ὀκρήσια et Ὀκρίσια. Itaque hoc loco et apud alios variant libri: Heinsius nunc *Ocresia* praetulit, quia sic in tabula quadam aenea, et in vetere saxo apud Gruterum. — *Praesignis facie*; etiam a Dionysio καλλίστη τε καὶ σωφρονεστάτη τῶν ἐν Κορνικόλῳ γυναικῶν vocatur. — *Corniculum*, urbs Latii, cuius princeps Tullius, vir regii sanguinis qui, quum urbs a Romanis caperetur, pugnans cecidit. — *Tanaquil*, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum peritissima mulier; Livius I, 34. — *Paratis* habuit Heins. ex Bononiensi et uno Farnesiano: vulgo *peractis*, quod ferri non potest. — *Ornatum*, apparatum. Erat autem *focus* iuxta regiam, in quo Romani quum alia sacra facie-

Iussa loco captiva fovet: conceptus ab illa
Servius, a coelo semina gentis habet.
Signa dedit genitor tum, quum caput igne corusco
Contigit, inque coma flammeus arsit apex.
Te quoque magnifica, Concordia, dedicat aede
Livia, quam caro praestitit illa viro.
Disce tamen, veniens aetas, ubi Livia nunc est
Porticus, immensae tecta fuisse domus.
Vrbis opus domus una fuit; spatiumque tenebat
Quo brevius muris oppida multa tenent.
Haec aequata solo est, nullo sub crimine regni,
Sed quia luxuria visa nocere sua.
Sustinuit tantas operum subvertere moles,

bant, tum coenarum primitias sacrabant; Dionys.

633. *loco fovet*) olim, *foco sedet*: sed primus Heinsius ex duobus Farnesianis et uno suo *fovet* dedit; nempe membrum virile. Verum quum non credibile esset, eam id ad ignem calefecisse, Burmannus etiam *foco* mutavit in *loco*, et quidem auctoritate Reg. Moreti et quatuor aliorum MSS.; *locus* enim etiam pars illa dici solet; quae feminae sexum indicat; Arnobius, *feminam divos inseruisse genitali;* Dionysius, εἰς ὁμιλίαν αὐτῷ συνελθεῖν. Idem narrat, *obscoenum* illud ab aliis *Vulcani*, ab aliis Laris cuiusdam familiaris esse habitum. — *Ignis* ille *coruscus* fuit haud dubie lumen electricum; eo *caput* pueri *arsisse* refert Livius I, 39; Dionysius: φλὸξ καταλάμπουσα ὅλην τὴν κεφαλήν. Pro *arsit* plurimi veterum *exit*; Sarravianus pro diversa lectione *haesit*. — *Apex*, ut X Metam. 279. flamma *apicem per aëra duxit*, ubi vide notam nostram.

637–648. *Eodem* IV *Idus templum Concordiae a Livia dedicatum;* conf. I, 639. — *Dedicantur* non modo templa, sed dii quoque, qui inter deos recipiuntur, positis in eorum honorem templis, aut, quibus iam receptis nova tantum appellatione nova aedes instituitur; vid. Mitscherlichium ad Horatium I, Od. 31, 1. — Prima aedes Concordiae iam anno V. c. 449, dedicata: Livius IX, 46. — *Liviae porticum* Augustus aedificavit, eo loco, ubi immensa Vodii Pollionis, hominis luxuriosi (Seneca de ira III, 40) domus steterat, quam sibi legatam propter nimiam magnitudinem solo aequaverat; Dio. lib. 54. — *Vrbis opus*, opus tantum, quanta urbs.

643. *nullo sub* etc.) Sensum horum verborum recte explicuit Burmannus. Non, quia arcis speciem praebebat, et ita regni adfectati reum posset possessorem facere, sed quia luxoriae exemplum aliis praebere posset. *Sub* causam indicat; vide Schulting. ad Senecam Suas. VII. Fortasse poeta respexit ea, quae Valerio quondam acciderunt: Livius II, 7. — Pro *subvertere* Burmannus cum uno Heinsii cod. *submittere* mallet, quod conve-

Totque suas haeres perdere Caesar opes.
Sic agitur censura, et sic exempla parantur,
Quum vindex, alios quod monet, ipse facit.
Nulla nota est, veniente die quam dicere possis:
Idibus Invicto sunt data templa Iovi.
Et iam Quinquatrus iubeor narrare minores.
Nunc ades o! coeptis, flava Minerva, meis.
Cur vagus incedit tota tibicen in urbe?
Quid sibi personae, quid stola longa, volunt?
Sic ego; sic posita Tritonia cuspide dixit;
Pace velim doctae verba referre deae:

nientius sit, destructioni non violentae, nec qualis in urbibus captis fieri soleat, sed quae fiat opera fabrorum; arguitur. Dio, καταβάλλειν. — *Sic agitur censura*; munus censoria intelligitur. Suetonius Aug. 27: *Recepit et morum legumque regimen.* — De vi huius *exempli* recte indicat Plinius paneg. 45: *Vita principis censura est, eaque perpetua; ad hanc dirigimur, ad hanc convertimur: nec tam imperio nobis opus, quam exemplo.* — *Vindex*; sic etiam I Met. 89: *quae, vindice nullo, fidem rectumque colebat.*

649. *Die sequenti*, in Kalendario *nulla nota*, nihil notatum est, quod *dicere*, carmine enarrare, possis. Heinsius ex Vossiano et decem aliis *ducere* invexerat. Est quidem *ducere notam* formula obvia, sed hoc loco sensum non habet commodum: revocavi igitur *dicere*, quod et Taubnerus probavit, et Krebs. expressit.

650. *Idibus Iuniis* et *Iovi aedes dedicata*, et *Quinquatrus minores celebrantur*. Quoniam *Iovis Invicti* templum nullum a veteribus commemoratur, propterea Neapol. monet, *Invicto* nunc esse epitheton, non cognomen.

651. De *Quinquatribus* maioribus vide III, 809; de his minoribus Varro de Ling. Lat. lib. V: *Quinquatrus minusculae dictae Iunias Idus ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriati per urbem vagantur, et conveniunt ad aedem Minervae.* Festus: *Minusculae Quinquatrus appellabantur Idus Iuniae, quod is dies festus erat tibicinum, qui Minervam colebant.*

653–692. Haec de tibicinum discessu et reditu similiter refert Plutarchus Quaest. Roman. pag. 122. Paulo aliter Livius IX, 30, in rebus anno V. c. 443 gestis, et Valerius Maximus II, 5. — *Vagus incedit*; et Varro et Livius habent, *per urbem vagantur.* — Quum MSS. tam *toga*, quam *stola longa* praeferant, Neapol. illud tuetur, quia *toga* antiquitus fuerit vestis etiam feminarum, et additum esse *longa*, ut matronalis significaretur: sed Heinsius rectius e Zulichem. Mazarin. Patavino, duobus Farnesianis *stola* recepit. Plutarchus ἐσθῆτας γυναικείας habet, et paulo post ἐν ἐσθῆσιν ἀνθιναῖς καὶ γυναικείαις. Melius igitur hoc loco vestis memoratur mulieribus propria, et in theatro etiam

Temporibus veterum tibicinis usus avorum
  Magnus, et in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis:
  Cantabat moestis tibia funeribus.
Dulcis erat mercede labor; tempusque secutum,
  Quod subito graiae frangeret artis opus.
Adde quod aedilis, pompam qui funeris irent,
  Artifices solos iusserat esse decem.
Exsilio mutant urbem, Tiburque recedunt:
  Exsilium quodam tempore Tibur erat:
Quaeritur in scena cava tibia; quaeritur aris;

tibicinibus; XI Met. 165 sqq; Hor. Art. Poët. 215. — *De cuspide posita* III, 7. — *Pace velim*; sic Heins. ex uno Vaticano: vulgo, *Possem utinam*, aeque bene. — Plurimi: *pactae deae.*

658. *honor* ille fuit ex instituto Numae religionis causa; Plutarchus dicto loco: Anno V. c. 443, *tibicines, qui prohibiti a proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur una agmine abierunt.* Livius dicto loco. Secundum Plutarchum dicto loco, honore suo privati sunt a tribunis militum cons. potestate, penes quos imperium erat inde ab anno V. c. 310. Scriptor de Viris Illustr. 34, unum Appium Claudium *epulandi decantandique ius tibicinibus ademisse* refert. — *Graiae* pro *gratae* dedit Heinsius ex Patavino, primo Farnesiano, Mazarin. Arond. aliisque. — De altera causa, quam Noster adfert, silent caeteri scriptores. Erat lex antiqua de funeribus: *Tria si volet ricinia, et vincula purpurae, et decem tibicines, adhibeto.* Ea translata est in XII Tabulas cum hoc additamento: *Hoc plus ne facito*; Varrius Flac. in voc. *recinium*, et Cicero Legg. II, 23. Eam legem, quum male observaretur, *aedilis* quidam revocasse et severe exercuisse videtur: hunc aedilem fuisse Appium Claudium anno V. c. 440, censet Pighius. Gothofr. ad Legg. XII Tabb. emendat: *Adde, quod edictis, pompa qui funeris irent, Artifices solos ius erat esse decem.* Improbat haec Burmannus ideo, quod *edicti* nomen nunquam legibus duodecim Tabb. tribuitur. — *Pompam* pro *pompa* dedit Heinsius ex Vrsini et Strozzae codd. ut simile sit illi *exsequias ire.* Ipse et suadet *pompae*, ut ipsi tibicines intelligantur.

665. E discessu eorum Ovidius *exsilium* fecit; et quum *Tibur* Latii oppidum esset idemque amoenum cum miti solo, ubi Horatius (II, Od. 6, 6) sedem senectae suae esse volebat, propterea mirabundus, forsan et suum inter Getas exsilium respiciens, exclamat *Exsilium* etc. De loco autem, quo recesserunt, consentiunt Livius et Plutarchus. — *In scena*: Demster. ad Rosin. Antiq. III, 31, contendit legendum *in coena*, quod et Marsus in Annotatt. habet; immo repetit Ovidius triplicem illum tibiae usum,

Ducit supremos naenia nulla toros.
Servierat quidam, quantolibet ordine dignus,
Tibure; sed longo tempore liber erat.
Rure dapes parat ille suo; turbamque canoram
Convocat: ad festas convenit illa dapes.
Nox erat; et vinis oculique animique natabant,
Quum praecomposito nuntius ore venit:
Atque ita, Quid cessas convivia solvere? dixit;
Auctor vindictae iam venit, ecce, tuae.

quem iam vers. 659 sqq commemoravit. De huius usu in scena Liv. VII, 2: *Ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes.* Quamquam et in epulis iam priscis temporibus adhibebatur; Cicero Tusc. I, 2. — *Quaeritur*, desideratur, abesse cum dolore sentitur: vide ad Plinium VI, Ep. 2, 1. — *Naenia*, auctore Festo, *carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam.* — *Tori*; lecti, in quibus mortui efferebantur: et in uno funere saepe plures lecti adhibebantur, quamquam id in XII Tabb. prohibitum: *neive plureis lectos endo ferto.* — In funere Marcelli Augustus sexcentos praeferri iussit. Multi veterum *choros*: quod respuit Burm. quia praeficae non choros egerint; praefert Taubn. quia *toros* ducere nihil significet, neque *chorus* semper saltantium coetum notet. At *ducere* etiam dicuntur, qui praecedunt aut praeferuntur: Horat. Epod. 8, 11: *funus atque imagines Ducant triumphales tuum*; ubi vide Mitscherlich. Quod si quis *choros* retineri velit, possit id defendere Dionysii (VII, 72, p. 1492) auctoritate: is enim tradit, in illustrium virorum funeribus vidisse se *Satyricos choros* qui torum praecederent, atque sicinnem saltationem saltarent: *προηγουμένους τῆς κλίνης τοὺς σατυριστὰς χοροὺς κινουμένους τὴν σικίννιν ὄρχησιν*· moxque addit, post istos choros multos citharistas et multos tibicines ivisse. — *Toros* tamen verius puto, et tueor. — Vnus Vatic. *Ducit funereos*; non bene: *supremum* aut *extremum*, quidquid ad mortuos pertinet Broukhusius ad Propertium I, 17, 23.

669. Hic nonnulla supplenda sunt ex Livio: *Vt nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur.* Tum Tiburtini, aliis frustra tentatis, homines vino oneratos sopiunt, atque ita in plaustra coniectos Romam deportant. Sed etiam Plutarchus dicto loco id ad hominem quemdam libertinum refert: *Ἀνὴρ ἀπελεύθερος κρύφα τοῖς ἄρχουσιν ἐπηγγείλατο κατάξειν αὐτούς.* — *Dapes*, epulas post sacrificium; Plutarchus: *θοίνην ἄφθονον, ὡς τεθυκὼς θεοῖς.* — Pro *convenit* unus Mediceus *convocat*, unde Heins. volebat *convolat*, quod egregie aviditatem tibicinum, qui genio libentissime indulgeant, ostendat; itaque et adagio notari, *tibicinam vitam agere.* Sic sane et Liv. hos homines notavit *vino, cuius avidum ferme genus est.*

676. *Auctor vindictae tuae*, patro-

Nec mora: convivae valido titubantia vino
  Membra movent; dubii stantque labantque pedes.
At dominus, Discedite, ait; plaustroque morantes
  Sustulit: in plaustro sirpea lata fuit.
Alliciunt somnos tempus, motusque merumque;
  Potaque se Tibur turba redire putat.
Iamque per Esquilias romanam intraverat urbem;
  Et mane in medio plaustra fuere foro.
Plautius, ut possent specie numeroque Senatum
  Fallere, personis imperat ora tegi;
Admiscetque alios; et, ut hunc tibicina coetum
  Augeat, in longis vestibus ire iubet.
Sic reduces bene posse tegi; ne forte notentur

nus, qui te per vindictam manumisit; Plutarchus: ὡς τοῦ πάτρωνος ἐπιόντος αὐτῷ. *Vindicta* et alibi pro libertate. *Tuae* habent meliores; caeteri *suae*.

680. *sirpea*) sic emendavit Neapolis; *sirpeam* enim esse, quod colligatum sit, τὸ πλέγμα, et intelligi tegiticulam e vimine textam, qua plaustrum circumdatum: atque repertum est hoc vocab. in MSS. quibusdam; sed Heinsius nescit, an substantive occurrat. Vulgo legitur *scirpea lata*, unde Scaliger et Muretus *scirpea matta* fieri volebant; at *matta* serioris aevi vox est. Gryphii edit. in margine, *scirpea larva*; Heinsius coniicit *scirpea strata fuit*. De *scirpea* Varro de Ling. Lat. IV: *quae virgis sipatur, id est colligendo implicatur, in qua stercus aliudve quid evehitur.* Scirpeam igitur Heinsius ail, nunc plaustro insternendam fuisse, ne vectores essent conspicui, et ut commodius sterterent. Plutarch. notat ἁμάξας δέῤῥεσι κύκλῳ περικαλυπτομένας, plaustra pellibus circumquaque obtecta. Sic deportati sunt, *nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit*; Livius.

685. *Plautius* est e coniectura Pighii, probata etiam Heinsio, ut Plautius intellig. collega Appii Claudii, qui operam dederit, ut tibicines restituerentur: olim edebatur *Claudius*; codd. nonnulli *Callidus* aut *cautius*. Pighius etiam *posset* in *possent* mutavit, et praeterea *sanatum* suasit a nominativo *sanates*, qui ad sanam mentem redierunt. Reiicit hoc Vossius, quia primam syllabam producit: tuetur Heinsius, quia quum tibicines per senatum repetiti sint, non opus fuerit *senatum falli*. Verum etiam sequentia docent, Ovidium secutum esse auctorem, secundum quem tibicines caute fuerint reducendi, inscio etiam senatu; aliter sane Livius. Puteanus *deorum* exhibet, ut personati deorum figuram gesserint. — *Tibicina* pro plurali. — *Longis* sive muliebribus *vestibus* plerique iam ante, quam deportarentur, erant amicti propter

Contra collegae iussa redîsse sui.
Res placuit; cultuque novo licet Idibus uti,
Et canere ad veteres verba iocosa modos.
Haec ubi perdocuit, Superest mihi discere, dixi,
Cur sit Quinquatrus illa vocata dies.
Martius, inquit, agit tali mea nomine festa;
Estque sub inventis haec quoque turba meis.
Prima terebrato per rara foramina buxo,
Vt daret, effeci, tibia longa sonos.
Vox placuit: liquidis faciem referentibus undis
Vidi virgineas intumuisse genas.
Ars mihi non tanti est: valeas, mea tibia, dixi.

comessationem; Plutarch. — *Ire* pro *esse* Heinsius ex duobus codd. et edit. Gryphii recepit. Idem mox cum Hamburg. *libet* invexit, quamquam et *iuvat* cum Oxoniensi et uno Vaticano volebat; ego *licet* revocavi. Livius: *impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc solemnis est, licentia per urbem vagarentur.* Secundum Plutarchum, id decretum est a senatu, ἐνομίσθη, τὴν ἡμέραν ἐκείνην οὕτως ἀμπεχομένους σοβεῖν διὰ τῆς πόλεως.

695. *Martius*) vide III, 809, ubi causa nominis redditur. — *Agit* habent meliores, non *habet*. — *Tibiam*, nempe rectam, Minerva reperisse credebatur, et quidem ex hinnulorum ossibus; Bion. Idyl. 3, 7; Callimachus in Dianam, 244, ibique Spanhemius. Sed ob deformitatem vultus ex flatu intumescentis a dea abiecta est: abiectam excepit Marsyas; VI Met. 385; Hyginus fab. 165. Fons fabulae Herodot. VII, 26. In sensum eius subtiliter et copiose inquisivit vir doctus in Museo Attico vol. I. — *Turbam* Marsus intelligit tibicinum, qui *sub inventis* Minervae esse dicantur, quia exercent artem ab ea inventam; durum: equidem mallem, aut pro *turba*, aut pro *inventis* codd. aliud voc. nobis suppeditare. — *Longa*, quia multa habebat foramina; IV Met. 30, *longo foramine* (longa foraminum serie) *buxus*: XII, 158, *longa multifori tibia buxi*. Prisca contra Romanorum tibia paucis foraminibus erat brevis; Horat. Art. Poët. 203: *tibia pauco foramine*. — Vox *rarus* saepe occurrit, ubi densitatis notio exprimenda erat; vide ad VII Met. 622: hoc loco Laeti codex *pauca*.

699. *Vox*, sonus dulcis querulae tibiae. — *Vndis* pro speculis utebantur veteres; IV Metam. 312; Virgilius Ecl. III, 25. Hinc *lympharum speculum* apud Phaedrum I, 4, 3. — *Non tanti est*, non est, cur tibia canam, quum mihi causa deformitatis sit. — *Dixi* cum Taubnero revocavi, quum *dixit* ederetur: sunt haec quoque verba Minervae. Vossianus et duo alii cum Nauger. *valeas, ars optima, dixi*: Heinsius malit, *Ars mihi non tanti es . . . cava tibia, dixi*; sed in altero plus est suavitatis.

Excipit abiectam cespite ripa suo.
Inventam Satyrus primum miratur; at usum
Nescit, et inflatam sentit habere sonum.
Et modo dimittit digitis, modo concipit auras;
Iamque inter Nymphas arte superbus erat.
Provocat et Phoebum: Phoebo superante pependit;
Caesa recesserunt a cute membra sua.
Sum tamen inventrix auctorque ego carminis huius:
Hoc est, cur nostros ars colat ista dies.
TERTIA lux veniat, qua tu, Dodoni Thyene,
Stabis Agenorei fronte videnda bovis.
Haec est illa dies, qua tu purgamina Vestae,
Tibri, per etruscas in mare mittis aquas.
SI qua fides ventis, Zephyro date carbasa, nautae:
Cras veniet vestris ille secundus aquis.

702. *Abiecit* tibiam ad fontem Idae montis, et simul imprecata est, ut, quisquis eam sustulisset, gravi adficeretur supplicio; vide Hyginum dicto loco. Puteau. et Dousae excerpt. *eiectam* nempe aqua: male. — *Satyris* adnumeratur Marsyas pastor; vide nos ad Ovidium VI Metam. 382, et Munker. ad Hyginum dicto loco. — Pro *inflatam* vulgo *afflatam*: alterum Heinsius multis exemplis confirmat. — Lusus tibicinis bene describitur. Et *dimittit* et *concipit* bene se habet; hoc displicebat Burmanno qui suadebat *continet*, illud Krebsio, cui *demittit* rectius videbatur. *Demittere* est deorsum mittere, in inferiorem locum (vide Drakenborch. ad Silium XI, 142) *dimittere*, emittere. — *Concipit* auras proprie tibia ipsa, dum inflatur, ut I Metam. 337: *Buccina, quae medio concepit ut aëra ponto.* Hinc etiam de artifice dicitur, ut adeo idem fere sit, quod *comprimit*, quod et ipsum Burmannus suadebat. — *Pependit*, nempe ligatus ad arborem; vide ad VI Metam. 387, ubi foedum istud supplicium pluribus describitur. — *Carmen*, cantus tibiae, ut II, 84, lyrae. — *Colat dies*, adhibeatur ad celebrandos illos dies.

711. *XVII Kalendas Iulias ortus Hyadum*, de quibus V, 164 sqq Hyadas Pherecydes *Dodonides* nymphas esse dixerat, Bacchi nutrices; vide Munkerum ad Hyginum fab. 182, et Poët. Astron. II, 21, ubi earum nomina, in quibus *Thyene*. — *Agenoreus bos*, taurus, qui vexit Europam, Agenoris filiam, et postea inter sidera relatus est, ita, ut Hyades in *fronte* eius appareant; Hyginus Poët. Astr. II, 21. — *Lux*; sic Bersmannus edidit, atque ita Mazarin. a manu prima et plurimi alii: caeteri *nox*. — De *purgaminibus Vestae* vide supra 227.

715. *XVI Kalendas Favonii ortus*, quem alii sequenti diei tribuebant; Columella II, 21: *Favonius, qui lenis aequalisque aestivis mensibus perflat.*

At Pater Heliadum radios ubi tinxerit undis,
Et cinget geminos stella serena polos;
Tollet humo validos proles Hyriea lacertos:
Continua Delphin nocte videndus erit.
Scilicet hic olim Volscos Aequosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis.
Vnde suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis.
Iam sex, et totidem luces de mense supersunt:
Huic unum numero tu tamen adde diem.
Sol abit e Geminis, et Cancri signa rubescunt:
Coepit Aventina Pallas in arce coli.
Iam tua, Laomedon, oritur nurus; ortaque noctem
Pellit; et e pratis cana pruina fugit.
Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur,
Tum, quum Romanis, Pyrrhe, timendus eras.
Hanc quoque quum patriis Galatea receperit undis,

717. *Nocte insequenti Orion oritur.* — De *Hyrieo* vide V, 493 sqq. Post versum 718, plurimi MSS. et edd. inserunt hoc distichon: *Nam duo sunt: austris hic est, aquilonibus ille Proximus: a vento nomen uterque tenet:* hoc repetitum est ex III, 401.

721. Die insequenti anno V. c. 324, *Volsci* et *Aequi* fugati, quod bellum Livius IV, 26-29, descripsit. Horum populorum validi exercitus in *Algidum*, montem Latii, adeoque *suburbanum*, convenerant: vicit eos *A. Postumius Tubertus* dictator, vir severissimi imperii, atque de iis triumphavit.

725. *XIII Kalendas Iulius sol transit in Cancrum.* — In *aventino* monte Pallas antiquissimis temporibus templum habuit, in quod Livius Andronicus donaria sua detulit.

729. *XII Kalendas Summano templum redditum*) *Summanus*, deus summus Manium, Pluto, cui fulmina nocturna tribuebantur, ut diurna Iovi; Plinius II, 52 s. 53; Augustinus de Civit. Dei IV, 23. Secundum Varronem cultus huius dei iam a Tatio rege institutus. Tempore *Pyrrhi* anno V. c. 473, templum ei *redditum.* — *Tua nurus*, Aurora, Tithoni Laomedontidae uxor. — *Cana pruina*, ut Heroid. V, 16; Virgil. Georg. II, 376. Probat hoc Tsubnerus, nec damnat Heinsius, quamquam ex Vrsini, Vossiano et sex aliis *uda* praetulit; Arondel. multique alii *ima*, vel *una*.

733-762. *Ophiuchus oritur*) Olim fuerat Aesculapius, quem Iupiter fulmine interfecit, quia Hippolytum in vitam revocaverat; post, Apollinis causa, inter sidera retulit; Hyginus Poët. Astron. II, 14. — *Galatea* nympha marina, Nerei filia; Hyginus

Plenaque securae terra quietis erit,
Surgit humo iuvenis, telis adflatus avitis,
Et gemino nexas porrigit angue manus.
Notus amor Phaedrae, nota est iniuria Thesei:
Devovit natum credulus ille suum.
Non impune pius iuvenis Troezena petebat:
Dividit obstantes pectore taurus aquas.
Solliciti terrentur equi; frustraque retenti,
Per scopulos dominum duraque saxa trahunt.
Exciderat curru, lorisque morantibus artus,
Hippolytus lacero corpore raptus erat;
Edideratque animam, multum indignante Diana.
Nulla, Coronides, causa doloris, ait:
Namque pio iuveni vitam sine vulnere reddam;
Et cedent arti tristia fata meae.
Gramina continuo loculis depromit eburnis:
Profuerant Glauci Manibus illa prius:

praef. — *Hanc* nempe Auroram; vulg. *Hunc.* — Pro *telis* nonnulli *flammis*, sed *tela* solemus de fluminibus; *telis adflatus*, ut III, Pont. 6, 17, *Fulminis adflatos interdum vivere telis Vidimus;* Virgil. Aeneid. II, 649, *Fulminis adflavit ventis*, unde causa illius locutionis apparet.

737. De Hippolyto vide III, 265; XV Metam. 497 sqq. — *Phaedra* noverca, quum non posset Hippolytum ad voluntatem suam perducere, incesti stupri eum insimulavit. *Theseus* pater credulus innocentem filium in exsilium abegit, Neptunumque oravit, ut eum interficeret. *Pius iuvenis* quum *Troezena* peteret, ubi Pittheus, apud quem educatus erat, regnabat, in sinu Saronico fluctus decumanus *taurum*, monstrum immane, protrusit, quo viso consternati sunt equi, aurigamque suum curru excussum rapuerunt, raptique membra foede lacerarunt. — Versus *Non impune .... aquas* Heins. spurios iudicat, respuit etiam Taubnerus: sed Heinzius in Opp. pag. 238, defendit, quia iis deletis nimis abrupta foret narratio. Retinendos eos putavit etiam Mitscherlichius; uncos enim sustulit, quibus inclusi erant ab Heinsio. Primus eos recepit Naugerius in postrema edit. ex suo cod. Exstant etiam in Ursini et duobus Patav. — Pro *terrentur* Laeti cod. *turbantur*, ut XV Met. 517.

745. *Diana* inprimis indignabatur, quam Hippolytus et studio venandi et virginitate coluerat. Itaque apud Hyginum fab. 251, etiam *voluntate Dianae* in vitam redit. — *Ediderat* Burmannus e Francofurt. praetulit, quia *reddam* sequitur; Mitscherlich. revocavit *reddiderat*, quod sane reli-

Tunc, quum obseruatas augur descendit in herbas,
  Vsus et auxilio est anguis ab angue dato;
Pectora ter tetigit, ter verba salubria dixit:
  Depositum terra sustulit ille caput.
Lucus eum, nemorisque tui, Dictynna, recessus
  Celat: Aricino Virbius ille lacu.
At Clymenus Clothoque dolent, haec, fila teneri,
  Hic, fieri regni iura minora sui.
Iupiter exemplum veritus, direxit in illum
  Fulmina, qui nimiae moverat artis opem.
Phoebe, querebaris. Deus est; placare parenti:
  Propter te, fieri quod vetat, ipse facit.

qui omnes tuentur. — *Coronides*, Aesculapius, Apollinis et *Coronidis* filius; II Metam. 531, 626 sqq.

751–752. Hoc quoque distichon Heinsius delendum censebat; quia sensus inde commodus non posset elici; immo potest: *Glaucus* enim, Minois filius, in dolium melle plenum quum incidisset, suffocatus est. Hinc Minos *augures* convocavit, e quibus Polyidus, augurio accepto, corpus pueri reperit, atque de dolio eduxit; tum *anguis* arrepsit, quem Polyidus interfecit. Interfecto alius *anguis*, herba quadam adlata, vitam restituit. Eiusdem herbae igitur opera usus est Polyidus in restituendo Glauco, post etiam Aesculapius in Hippolyto; Apollodorus III, 3, 1; Hyginus fabul. 135; Palaephat. 27. *Vsus est anguis*; Krebsius intelligit Aesculapium, qui sub imagine anguis cultus sit. Equidem anguem interfectum intelligo, qui usus est auxilio ab altero angue dato, expertus est auxilii illius aut herbae vim. — Pro *augur* alii *anguis*, et pro *observatas* Glossae Rumph. *observandas*; Vlitius volebat, *Tum coacervatas*.

753. *verba salubria*, carmina, incantationes, quae adhiberi solebant a medicis, ut alibi iam notatum. — De *Virbio* et *Aricino lacu* III, 265. — *Clymenus* dedit Heinsius, quia plures MSS. *Limenus*, *Limens*, *Limereus*; et quia Graecis *Clymenus* dictus est Pluto, quatenus omnia ad se vocat. Ad hunc igitur pertinent verba *Hic*, *fieri* etc. quemadmodum ad Parcam antecedentia *haec, fila teneri*. Vulgo *Lachesis*; Mitscherlichius habet, nescio unde, *Pluto*. — Pro *haec*, plures *sua*.

760. *qui nimiae* etc.) qui nimius fuerat in arte medica adhibenda, qui mortuum adeo in vitam revocaverat. — *Moverat* habent Zulich. optimus Patavinus, Laeti et tres alii: vulgo, *noverat*. Heinsius putabat, posse et *foverat ope* legi, quia tres scripti *voverat*. Burmannus *moverat* confirmat ex I, 268, ubi: *Ipse mete movi callidus artis opus*; itaque et nunc cum uno Patavino *opus* praeferri posse. Immo *opem* praestat, quia sermo est de auxilio lato. — Regii codices *moverat opem*. — Mox alii: *fieri, quod facit, ipse vetat*.

Non ego te, quamvis properabis vincere, Caesar,
  Si vetet auspicium, signa movere velim.
Sint tibi Flaminius Trasimenaque litora testes,
  Per volucres aequos multa monere deos.
Tempora si veteris quaeris temeraria damni:
  Quartus ab extremo mense bis ille dies.
Postera lux melior: superat Masinissa Syphacem;
  Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.
Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis;
  Et fugiunt, freno non remorante, dies.
Quam cito venerunt Fortunae Fortis honores!
  Post septem luces Iunius actus erit.
Ite, deam laeti Fortem celebrate, Quirites;
  In Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,

763-768. IX *Kalendas*, *anno V. c.* 535, *C. Flaminius cos. ad lacum Trasimenum, spretis auspiciis et prodigiis, cecidit*: vide Livium XXII, 1 et 3; Florum II, 6, 14: Plutarch. in Fabio, 2. — *Caesar* Germanicus intellig. — *Vincere*, blandius quam proelium committere. — *Signa movere*, ut *castra movere*; Livius dicto loco, *signa convellere*. — *Vetet* et *sint* habent meliores pro *vetat* et *sunt*. — *Aequi* dii, sunt propitii; *iniqui*, irati. — *Volucres* omnino omina, prodigia etc. — *Temerarius* ipse Flaminius et a Livio et a Floro vocatur: itaque Noster paulo durius *temeraria tempora*. — Pro *quartus* sex libri *quintus*.

769. VIII *Kalendas anno V. c.* 550, *Syphax victus est*; *anno V. c.* 546, *Hasdrubal cecidit*. Syphacem, Numidarum regem, Scipio pluribus proeliis vicit, ad extremum per C. Laelium et *Masinissam* cepit; Livius XXXIX, 5-12. — *Hasdrubal*, Hannibalis frater, victus est a Claudio Nerone et M. Livio: *Postremo, quum haud dubia fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit*; Liv. XXVII, 49.

771-784. *Sacra Fortunae Fortis*. De variis templis *Fortunae* a Servio rege dedicatis vide ad vs. 569: Varro de Ling. Lat. V: *Dies Fortunae appellatus a Servio Tullio rege, quod is fanum Fortis Fortunae secundum Tiberim extra urbem Romam dedicavit Iunio mense*. — *Taciti* anni eleganter, qui sensim, nullo tumultu, transiguntur. — *Honores*, sacra.

777. Neapolis putat, aedem illam fuisse in regione transtiberina, eoque ivisse nonnullos *pede* per pontem: idque ex hoc ipso loco apparere. Potuit et in citeriore ripa esse, quo, quia pede fatigari nolebant, secundo flumine *celeri decurrebant cymba*. Si

Nec pudeat potos inde redire domum.
Ferte coronatae iuvenum convivia lintres;
Multaque per medias vina bibantur aquas.
Plebs colit hanc; quia, qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, et ex humili sceptra tulisse loco.
Convenit et servis; serva quia Tullius ortus
Constituit dubiae templa propinqua deae.
Ecce, suburbana rediens male sobrius aede,
Ad stellas aliquis talia verba iacit:
Zona latet tua nunc, et cras fortasse latebit;
Dehinc erit, Orion, adspicienda mihi.
At si non esset potus, dixisset eadem
Venturum tempus solstitiale die.
Lucifero subeunte, Lares delubra tulerunt,
Hic ubi fit docta multa corona manu.
Tempus idem Stator aedis habet, quam Romulus olim

in ripa ulteriore fuisset, transmisissent flumen, non decurrissent. Prope eam anno V. c. 459, Carvilius aliam eidem deae aedem posuit; Livius X, 46. Prior illa memoratur etiam a Plutarcho, de Fort. Rom. pag. 266: Τὴν δὲ πρὸς τῷ ποταμῷ Τύχην, ἣν Φόρτιναν (Reisk. coniicit Φόρτιν vel Φόρτεμ) καλοῦσιν (ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἢ ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν) ὡς τὸ νικητικὸν ἁπάντων κτέανον ἔχουσαν. *Tiberinam* autem illam *decursionem* ipsum Scipionem Africanum magno gaudio adfecisse, narrat Cicero Fin. II, 5, 24.

781. Pugnant haec cum iis, quae vers. 634 de Servii origine tradita sunt. Vulgatam traditionem, serva eum esse natum, parvumque ipsum serviisse, habet Dionysius IV, 1; refellit Livius I, 39.

785. VI *Kalendas Orion oritur:* is *zona* cinctus, unde gladius pendet; Hyginus Ret. III, 33: *Hunc a zona et reliquo corpore aequinoctialis circulus dividit.* Plinius XVIII, 68, *Solstitium peragi in octava parte Cancri et octavo Kalendas Iulii* tradit. Nempe veteres cardines annuos non in signorum initiis, sed in octavis partibus statuebant; Columella IX, 14: *Nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octavis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina, sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque Fastos astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.*

791. *Larium et Iovis Statoris aedes:* de templo, quod Romulus *Iovi Statori* in bello cum Sabinis vovit, vide Livium I, 12; Florum I, 1, 13. Positum erat ad portam Mugoniam, quae ducebat a via sacra ad Palatium; Dionysius II, 50. Olim edebatur, *Tempus idem Statoris erit*, produ-

Ante Palatini condidit ora iugi.
TOT restant de mense dies, quot nomina Parcis,
Quum data sunt trabeae templa, Quirine, tuae.
TEMPVS Iuleis cras est natale Kalendis;
Pierides, coeptis addite summa meis.
Dicite, Pierides, quis vos adiunxerit isti,
Cui dedit invitas victa noverca manus.
Sic ego; sic Clio: clari monumenta Philippi
Adspicis; unde trahit Marcia casta genus:
Marcia, sacrifico deductum nomen ab Anco,
In qua par facies nobilitate sua.
Par animo quoque forma suo respondet in illa;

cta in *Statoris* prima syllaba; quod ferri nequit. Heinsius igitur ex Vrsini optimo, uno Patavino et margine Sarraviani, *Stator aedis habet* recepit.

796. *Trabeae tuae* paulo durius, tibi, quia Romulus *trabea* insignis; I, 37; II, 504. Templum illud antiquum, statim post Romuli mortem positum, Caesar Octavianus exornavit, iterumque dedicavit.

797-800. *Vltimo die aedes Herculis Musarum sacrata.* M. Fulvius Nobilior novem Musarum signa Ambracia Romam translata in Herculis templo dedicavit (Plinius 35 seu 36, 4), idque *Marcius Philippus* restituit; Suetonius August. 29. Eumenius in Or. pro rest. Sch. cap. 7, auctor est, Fulvium, in Graecia quum esset imperator, accepisse Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducemque Musarum. De eo valde dubitat Heynius in Opusc. Acadd. vol. II, pag. 305; recentius esse Herculis cum Musis contubernium. — *Tempus natale Kalendis*; oriuntur, sunt Kalendae. Male Scaliger de die natali Iulii Caesaris cogitabat; qui, quum non incideret in hunc diem, corrigi volebat, *natale Camaenis*. — *Adiunxerit* dedit Heinsius ex Sarraviano et sex aliis: plurimi ex melioribus *adduxerit*: vulgo *addixerit*. — *Noverca*, Iuno, *invitas manus dedit*, invita cessit, ubi Iupiter Herculem in coelum accepit; IX Met. 254 sqq.

802. *Marcia*, Fabii Maximi uxor, fuit vel filia, vel neptis *Marcii Philippi*, quem Augusti vitricum fuisse vulgo contendunt: verum e vers. 65 et 809 apparet, *materteram*, non matrem Augusti, nuptam fuisse Marcio Philippo; confer I ex Ponto 2, 140. Iam Ovidii uxor ex Fabii Maximi familia fuit, *Marciamque* reverenter coluit; III ex Ponto 1, 75 sqq: sic intelligimus, cur hoc loco in laudes mulieris poëta excurrit; vide de hac Marcia Masson. in vita Ovidii ad annum V. c. 767. — Ancus Marcius rex vocatur *sacrificus*, quia longe antiquissimum ratus est, *sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere*; Livius I, 32; Dionysius III, 36. — *Nobilitate sua*; olim edebatur *fuit*; at Marcia, quo tempore Ovidius haec scribebat, adhuc erat in vivis. — *Par* etiam cum ablativo construi, docent

Et genus, et facies, ingeniumque simul.
Nec, quod laudamus formam, tam turpe putaris:
Laudamus magnas hac quoque parte deas.
Nupta fuit quondam matertera Caesaris illi.
O decus, o sacra femina digna domo!
Sic cecinit Clio: doctae adsensere sorores.
Adnuit Alcides, increpuitque lyram.

Heinsius et Burmannus. — Verbis *et genus, et facies ingeniumque simul* in Francofurt. adscriptum: *Haec adulterina sunt.* Sic iudicant etiam Bronkhusius et Burmannus, quia poeta idem iam dixerat.

812. Hercules *lyram pulsans* serioris artis frequens argumentum; Heynius dicto loco. *Increpuit lyra*, lyra fortius pulsata finem facere iussit; sic Horatius IV, Od. 15, 1: *Phoebus volentem proelia me loqui, Victas et urbes, increpuit lyra*; ibi vid. Iani et Mitscherl. Disputatur autem hoc loco utrum legendum sit *lyra*, an, quod Heinsius ex Vrsini, Sarraviano et tribus aliis adoptavit, *lyram*. Putant, *increpare lyram* esse simpliciter pulsare lyram, ut Heroid. III, 118; II Am, 11, 32; sed *increpare lyra*, signum dare, admonere lyra asperius pulsa: sic etiam Schirachius et Krebsius; sed Heynius ad Virgilium Aen. I, 747, in varr. lect. *lyra pulsare* magis poetice dici putat, quam *lyram*. Caeterum in MSS. Vrsini, duobus Patavinis, uno Vaticano atque Francof. subiuncti leguntur versus hi quatuor: *Si novus a Iani sacris numerabitur annus, Quintilis falso nomine dictus erit. Si facis; ut fuerant, primus a Marte Kalendas, Tempora.*

PRAEMONITIO

AD ERVDITISSIMVM LECTOREM

In sua praefatione et prooemio (vide supra pag. 3 et 6), D. V. Gierig pauca dixit de symbolis observationum, quas in Ovidii Fastos exhibuerat Frider. Henr. Gvil. Gesenivs, quia huius rationem ab ipsius opera nonnihil discrepare viderat. Ego autem, postquam illas diligenti sedulitate perpendi, multa recognovi quae in locis difficilioribus illustrandis forent perutilia; eaque tibi, Lector optime, subiicienda indicavi, ut ab omni parte magis absolutum opus invenires. Itaque nonnullos Excursus, de Fastis Romanorum tam kalendaribus quam historicis, de novis quibusdam praesidiis Ovidii interpretationem adiuvantibus, de astronomiae probabili cognitione, de quibusdam veteris Italiae numinibus, et de aliis quaestionibus explicandis, in unum doctrinae corpus coniunctos hic habebis, quos in tuam utilitatem cessuros vehementer opto et confidenter spero. Vale.

N. E. L.

EXCVRSVS
IN OVIDII FASTOS

EXCVRSVS PRIMVS

DE FASTIS ROMANIS; ET DE HVIVS CARMINIS, QVOD IN IIS ILLVSTRANDIS VERSATVR, CONSILIO ET RATIONE.

Consilivm, quod in hoc carmine componendo spectavit et feliciter exsecutus est Ovidius, totius anni romani ferias, caeterasque fastorum notationes ad eorum ordinem poëtice enarrandi et ad causas suas revocandi ipsius poëtae ingenio et inventioni ita certe deberi videtur, ut neminem, quem ab omni parte in hac re praeeuntem habuerit, indicare queamus. Est haec in singularibus huius poëtae laudibus, quam et in heroica epistola condenda, maxime tamen haud dubie in Arte amatoria, quod carmen quoad inventionis laudem haud facile ulli carmini romano secundum est, meretur *1.

Princeps omnium igitur de his fastis quaestio esse debebit, et ut, quidquid vel ipsa antiquitas de iis tradat, vel fragmenta eorum huc illuc servata, collecta, et e tenebris vindicata docuerint, accurate et

*1 Conf. iudicium, quod de huius carminis aestimatione egregie tulit Vir summus *Bottigerus* in *Sabina*, pag. 40.

diligenter videamus, quam proxime ad institutum nostrum pertinet; idque inprimis quum in duobus fastorum generibus (*historicis et kalendaribus* vel *sacris*) valde quidem diversis, quae tamen veteres eodem nomine plerumque complecti solebant, commutandis multos turbas fecisse, et ad utrum genus pertineant singula loca, non rite discrevisse reperiam *1. Verum iam vidit Siccama aliique (Graevii Thesaur. tom. VIII), qui alterum genus fastos minores, kalendarios vel kalendaria, alterum fastos maiores vocando, errorem vitandum docuerunt, etsi hoc etiam monendum est, ab optt. scriptorum usu, ubi nec fasti kalendares nec kalendaria leguntur, hanc appellationem, qua tamen et nos ad turbas vitandas uti debebimus, abhorrere. Apud optt. scriptores *Fastorum* nomen in utroque genere adhibitum, utrum genus indicetur, interdum diiudicatu difficile reddit.

1. *Fasti sacri* (*kalendares*, *kalendaria*).

Initio hae tabulae, unde et nomen invenerunt, nihil aliud fuere ac dierum, quibus fari (id est, ius dicere) liceret, nec ne, per totum annum notationes, ita ut cuivis anni diei, sive fastus, sive nefastus, sive intercisus esset, certis signis (F. N. et E.) i. e. endotercisus *2 adscriptum esset *3. Efficiebant ita

*1 Omnia turbavit v. c. Adam in Antiqu. Rom. e vers. Meyeri, t. I, p. 526, qui fastos historicos et kalendares et summa imis miscet.

*2 *Endo* enim antique pro *in* in leg. XII tab. apud Ennium et Lucret. exstat. Cic. *de leg.* II, 8; Lucr. lib. I, 82.

*3 Festus ex. emend. Dac. *Fastis enim dies fasti insunt.* Primum eorum vestigium forte apparet in pontifice a Numa instituto, ubi Liv. I, 20: *Et sacra omnia exscripta exsignataque tribuit, quibus hostiis*, quibus diebus, *ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus erogaretur.*

partem iuris civilis, aeque ac commentarii pontificum, et senatus pontificesque, ut in hac re magis pro arbitrio agere possent, a populi conspectu has tabulas diligenter arcere soliti erant *1; donec summa cum senatorii ordinis indignatione et invidia a Flavio, Appii Claudii scriba, homine callido et populi favorem captante, cum iisdem commentariis pontificum primum prodirent *2. Ex eo inde tempore fasti, ita comparati, ut dies fasti nefastique etc. Idus et Nonae, praecipue *feriae omnes statae et templorum dedicatorum anniversaria*, subinde res quaedam in republica egregie gestae ibi annotarentur, non solum publice in foro et aliis locis *expositi erant*, sed et privatim in porticibus, atriis, plerumque lapidi, interdum aeri incisi habebantur.

Per urbem dispositorum exempla habemus in fastis Fulvii Nobilioris in templo Herculis publicatis (Macrob. I, 12), qui infra alio nomine laudandi

*1. Liv. IV, 3. Canuleius in oratione contra senatum inter alia, quae de violentia et iniuria eius conqueritur: *Obsecro vos, ait, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut iuris aut maiestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit?* — Quae de iure consulum ibi celato queritur, nonnisi ad commentarios pontificum pertinent, in quibus ius civile continebatur, fastos autem simul nominat, quum ad idem ius pertinerent.

*2 Factum erat anno V. c. 440. Livius IX, 46: *Civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur.* Conf. Val. Max. II, 5, §. 2: *Fastos paene toto foro exposuit:* unde fortasse eos duodecim tabulis, quarum singulae singulos menses comprehenderent, ut postea fieri solebat, contentos fuisse colligi potest. — Antea enim singuli dies festi publice per urbem praenuntiati sunt, vel si quis prius de iis scire voluit, a pontifice eos petere debuit. Cic. pro Murena 11: Erant in magna potentia qui consulebantur, a quibus etiam dies, tanquam a Chaldaeis petebantur. — Ad illud tempus pertinet haud dubie Arnobii locus adv. gentes, VII: Lavatio matris Deum est hodie, Iovis epulum cras fiet, Lectisternium Cereris erit Idibus proximis.

sunt et in fragmentis fastorum per urbem inventis in campo Florae, et in Exquiliis etc. (vide infra). Eumdem autem tabularum proponendarum morem in municipiis etiam aliisque Italiae oppidis obtinuisse, post Ovidium (Fast. VI, 59) ubi ad fastos Aricinos, Laurentinos, Praenestinos provocat, fastorum fragmenta extra urbem et in aliorum oppidorum ruinis reperta docent; quae tabulae, quo maior urbibus cum Roma intercedit necessitudo, eo propius ad fastos romanos accedunt. Videmus hoc v. c. in Amiterninis, Praenestinis, in quibus pauca ad oppidi cuiusvis proprios ritus pertinentia occurrunt *1, omnia fere cum iis, quos Roma habuit, conveniunt.

In aliis Latii populis, quos Ovidius Fast. III, 87 seq. recenset, quique minus a Roma profecti erant, fastos abiisse in multis, vel ex diverso ordine mensium intelligitur (confer Censorin. I, 20). Colonis contra in ipsa coloniarum deductione, ut sacra iis cum urbe communia essent, fastos urbanos traditos esse, probatum it veterum fastorum interpres apud Fogginium (in libro laudando, pag. 103) qui coloniarum nomina tunc in fastis annotata reperit.

Accedit, ut de more res memoratu dignas in fastis sacris ad eos, quibus gestae sunt, dies adscribendi, quaedam dicamus, quum in hac re, quae etiam in fastis historicis fieri solebat, dubitari possit, ad utrum genus aliquis locus pertineat. In fastis sacris hoc mature iam factum esse, Ovidii loca

*1 Vid. Fast. Praen. ad d. 11 Apr. ubi e patria et peculiari Praenestinorum religione *Festum Fortunae primigeniae*, Deae Praenestinorum tutelaris, celebrandum esse, oraculum patere etc. annotatur. Conf. Foggin. pag. 48.

probant VI, 461, 465, 563, 721, 765, 769, 770; ubi res populo romano vel laetae vel tristes, tum victoriae et res praeclare gestae, tum clades, quibus Roma afflicta est, in fastis, quibus Ovidius usus est, adscriptae fuisse videntur. Victoria v. c. Postumi de Aequis et Volscis (Fast. VI, 721) quam ad d. 17 Iun. ita canit:

Scilicet *1 hic olim Aequos Volscosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis;
Vnde suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis:

coll. Livio IV, 26-29, in an. V. 322 incidit, et iam tum hic mos obtinuisse videtur. Similiter in D. Bruti victoria, Syphace victo et aliis, l. l. c. c. et falsi igitur sunt, si qui (v. c. Siccama de fastis Gr. Thes.) in M. Antonio hoc primum factum esse contendunt. Hic enim, ut Cicero (Philip. II, 34) ei obiicit, in fastis ad Lupercalia adscribi iusserat: *C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu, regnum detulisse, Caesarem uti noluisse:* qui locus aeque ac Cic. ad Brutum 15: *Ego*

*1 *Scilicet*, particula transitoria, et digito qs. intendens ad sequentia, ut *ecce*, significatione antea neglecta, sed quae sine dubio prima est huius vocis, unde caeterae demum profluunt, quam vindicavit Ill. Vossius ad Georg. p. 136, n. edit. (vid. loca ibi laudata); Georg. I, 281, *Ter sunt conati imponere Pelio Ossam* Scilicet, *atque Ossae frondosum involvere Olympum;* I, 492, Scilicet, *et tempus veniet, quum finibus illis Agricola* etc. unde vocem Ovidio, IV, 627, reddere nullus dubitavi. Analogam autem arbitror huic particulae quoad significationum transitum, qui certe in utraque voce bene se illustrat, graecam particulam ἦ. Significationes utriusque vocis ita se excipere videntur: 1.° *profecto, re vera.* Ita *scilicet* saepe apud Terent. Phorm. I, 2, 82; Adelph. IV, 7, 33, et ἦ semper apud Homerum. Interdum *scilicet* initio orationis animum tantum intendit ad sequentia, ut h. l. et ita non raro ἦ apud Homerum; 2.° inde utraque vox *ironice* usurpatur. De *scilicet* res nota. De ἦ cf. Il. I, 229: ἦ πολὺ λώϊόν ἐστι etc. 3.° utraque in quaestionibus occurrit pro *num?*

Decio Bruto liberato, quum laetissimus ille civitati dies illuxisset, decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur ad fastos kalendares haud dubie pertinet.

Quod si vero in aliis fastis res gestas annotatas reperimus, diversas diversis temporibus, ex cuiusvis temporis adulatione petendum est, quae imperatorum praesertim et virorum illustrium res gestas ita memoriae mandare voluit. Ita in fastis, quos aetas nobis servavit plerumque ex Augusti et Tiberii tempore, horum tituli; sub sequioribus Imperatoribus, eius qui tunc imperium tenebat, res gestae feriis celebratae sunt, exstirpatis antea iis, quae sub antecessoribus fuerant annotata. Post honores gentis Iuliae ab Ovidio etiam celebratos, vide, quae Fasti Praenestini in eiusdem gentis laudem annotant ad Ianuarii dies 7, 8, 16, 17, 29: Amiternini ad Augusti dies 1, 2, 9; Sept. 1, 9; Oct. 12 etc. Et quum ex sequiorum Imperatorum fastis nulla exstent fragmenta, idem tamen in ultimo quod exstat Constantini Magni Kalendario (Graev. Thes. tom. VIII, p. 97) habes, ubi, ut antea Augusti Tiberiique, nunc Constantini, Constantii aliorumque res fortiter gestae titulis celebrantur.

Sed tantum de his fastis kalendaribus, quos Ovidius carmine exornavit, et ad quos saepius recurrere licebit. Quid autem, quod passim ab interpretibus, multo alia cum re, fastis scilicet, seu annalibus, quae historiae ad instar primis temporibus fuere, commutantur? quare erroris vitandi causa de his etiam paucis videndum est.

2. *Fasti historici*, (*Annales*, *F. Consulares*).

Commune nomen inde haud dubie fluxit, quod in his primis historiae initiis singulis annis res gestae vel quidquid memoria dignum iudicabatur, ad ordinem dierum, qui in fastis kalendaribus descripti erant, annalium in morem exhibebantur *1. Magistratus cuiusvis anni, consules potissimum ibi annotati esse debebant *2, et cum consulibus demum initium cepisse videntur e Valerio Maximo libris IV, 4, §. 1; et VII, 3, §. 2, ubi altero in loco Valerius Poplicola, primus consul *Fastorum illud columen* vocatur; in altero autem Brutus, Valerii in primo consulatu collega, vafro illo, quo Tarquinii filios decepit, osculo *primum in Fastis locum* sibi parasse dicitur. Poterant igitur gentibus

*1 Cic. ad div. V, 12, in nobilissima epistola ad Lucceium: Etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi *enumeratione fastorum.* — Horatius ita Sat. I, 3, 112, *fastos mundi* de totius universi historia dicit, et Carm. IV, 13, 13, Lycen, ut aetate fruatur, admonens, annum fastis semel adscriptum irrevocabilem vocat: *Nec Coae referunt iam tibi purpurae Nec clari lapides tempora, quae semel Notis condita fastis Inclusit volucris dies.*

*2 Liv. IX, 18, paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunae ullo die P. R. poenituit. — Annales magistratuum a fastis discerni videntur, ita ut fasti nonnisi consules singulis annis inscriptos, annales autem magistratuum caeteros magistratus complectantur. — Cic. ad Att. IV, Ep. 8: Si vero, id est, quod nescio, ao sit, ut non *minus longas iam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas* habent, quam factorum, quid illo miserius, nisi respublica, *in* qua ne speratur quidem melius quidquam, ubi cuivis consuli sua pagina destinata videtur ita probabiliter, ut consules annui fastorum annis superscribantur. — Martialis, XII, 26, hominem perstringit, qui iam senator, id insuper adpetit, ut fastis adscribatur et provinciam nanciscatur, quibus rebus dignitas consularis innuitur: *Sexaginta teras quum limina mane* senator, *Esse tibi videor desidiosus eques, Quod non a prima discurram luce per urbem. .... Sed tu purpureis ut des nova nomina* Fastis, *An Numinum gentes Cappodocumque petas*, etc.

romanis antiquae earum nobilitati probandae inservire, si plures sui nominis ibi notati erant, unde v. c. Horatius, Od. III, 17, 2, Lamiae sui proavos in fastis undique notatos generis nobilitatem a Lamo illo vetere, Laestrygonum rege, ex nota Romanorum vanitate et poëtarum adulatione, ducere canit:

> Aeli, vetusto nobilis ab Lamo,
> Quando et priores hinc Lamias ferunt
> Denominatos, et nepotum
> Per *memores* genus omne *fastos*
> Auctore ab illo ducit originem.

Et si ignominiae causa alicuius consulis nomen publico S. C. e fastis eradi dicitur, semper hi intelligendi sunt. Factum hoc erat in M. et L. Antoniis, sed postea restitutum; idem facere parabant in Pisone: Cic. Philip. XIII, 12; Tac. Ann. III, 17, 18.

Iam de Ovidio, eiusque opera in *Fastis kalendaribus* explicandis et exornandis posita.

Multa, quae in his fastis, sive veteres notas interdum interpretatione ambiguas, sive ferias earumque origines, sive notitias historicas ibi adscriptas spectes, ob antiquitatem obscura erant et explicatione indigebant, iam mature invenerant auctores, qui in iis exponendis data opera versati erant. Tot feriarum origines ibi illustratae, quatenus fieri poterat ex antiquitate romana repetitae, ritus ceremoniaeque singulorum festorum enarrati et explicati, Deorum antiquorum nomina et cultus expositi, templorum conditorum historia tradita, notis illis antiquitus tralatis quid significaretur indicatum, anni rationes diversae expositae, errores, qui vulgo circumferebantur, discussi legebantur, verbo, quidquid in iis illustratione indigebat, commentario perpe-

tuo omnem annum persequente comprehendebatur: eoque magis hi scriptores, qui vel *commentariis* et libris peculiaribus vel *brevioribus adnotationibus*, quas fastis publice affixis adiecerant, hanc operam navaverant, ad hanc quaestionem pertinent, quum et ipsi praecipui fontes carminis Ovidiani haud dubie fuerint.

Luculentissimum exemplum *brevioris eiusmodi adnotationis* in ipso publico marmore descriptae habemus in *Verrii fastis* (de quibus fusius infra) et ad eumdem prorsus modum in iis, quos *Fulvius Nobilior*, Catonis aequalis et Ennii familiaris in aede Herculis et Musarum a se condita (Fast. VI in fine) posuerat, simulque brevi annotatione adiecta nominibus rebusque antiquis explicandis operam dederat. Macrob. I, 12, 13, qui Maium et Iunium ibi a maioribus derivari tradit, et I, 13, de intercalatione haud dubie ad eosdem fastos respicit. Laudantur iidem a Charisio.

Peculiarium autem librorum data opera in fastis explicandis versantium plures auctores habemus, quorum notitiam praesertim Macrobio et Festo debebamus, quibus nunc Laurentius Lydus accedit. — Agmen eorum, quos novimus, ducit nomen in historicis et antiquariis celeberrimum *Cincius Alimentus;* post eum saepe laudatur in hoc etiam genere, *Masurius Sabinus*, celeberrimus ille ICtus, et quae utriusque scriptoris exstant fragmenta, tum quod ad Ovidium arctissime pertinent, tum ob iudicii acumen et criticam in veteribus insolitam, tum ob antiquitatis doctrinam, merito desiderium horum librorum iniiciunt. — Fasti, quos *L. Cincius Alimentus* condiderat, Fabii Pictoris aequalis (vid. Voss. de hist. latinis, p. 25) a Livio saepe laudatus, et magnae apud eum auctoritatis praesertim

in rebus antiquariis (*maximus auctor* — et alibi: diligens *talium* monumentorum auctor, ubi de *more* Volsiniensium *solemni* sermo est) post Macrobium (I, 12 et alibi), et Festum (vid. Ind. in ed. Dacieriana) a Lydo recitantur, ubi liber περὶ ἑορτῶν non potest non idem esse. (Lydus p. 90 et 120). Effata eius antiquitatis et linguae criticam scientiam et iudicium subactum produnt, et multae, quas Ovidius exhibet sententias in re sua illustranda, ad hunc referendae esse videntur. Ita apud Macrob. l. c. Aprilis mensis a Venere derivationem, quippe linguae rationibus contrariam vel hanc ob causam, quod Veneris nec romanum nec graecum nomen regum tempore notum fuisse, et in carmine Saliari inveniri scribit, egregie sane refutavit, aeque ac Maii et Iunii a maioribus et iunioribus explicationes vulgares, alterum a Maia dea, alterum, quum et antiquitus et suo tempore alibi Iunonius dicatur, a Iunone dictum esse censens (ubi Ovidius, Fast. VI, 61, eum haud dubie respexit). Post hunc Macrobius *Masurii Sabini* commentarios inprimis laudat, celebris sub Tiberio Iurisconsulti, Ateii Capitonis adseclae et sectae Sabinianae auctoris (vid. infr. II, §. 48 Digest. (I, 2) qui vel e Persio notus est: Sat. V, 90, *Masuri rubrica vetat.* Alii commentariorum auctores recensentur: *Nisus* (Macrob. ibid. *Bebius Macer, Cornelius Labeo* (Macrob. I, 16), *Rutilius Geminus*, *Titus*, Anysius et Elpidianus περὶ μηνῶν, περὶ ἑορτῶν apud Lydum, Iulius Modestus, Hyginii libertus (Suet. de grammat. 20) de feriis, Fulvius Flaccus, Iunius Gracchus aliique. Nobis omnes aetas invidit et praeter Ovidii commentarium poëticum et breviores Verrii notas, nonnisi Lydi et Macrobii Festique excerpta notitiam aliquam praebent.

Quae passim ex his scriptoribus laudantur, ostendunt, eos in omnibus iis, quae supra ad hos libros retulimus, enarrandis et investigandis, plus minusve, et ut quis historiae, antiquitatis et chronologiae peritissimus erat, versatos esse. — Haud quidem data opera ad fastos explicandos, sed universe ad antiquitatem romanam illustrandam etiam *Varro* in lib. antiquit. divinarum, *Verius* aliique passim de hoc genere in antiquis feriis, ceremoniis, ritibus illustrandis et ex historia deducendis meruerant, eosque saepissime Dionysius et Plutarchus passim hanc antiquitatem illustrantes respiciunt. Etiam in Quaestionibus romanis, quae id genus multa exhibent, Plutarchus easdem prorsus cum Ovidio proferens sententias, eosdem fontes, forte et fastorum commentarios ob oculos habuisse videtur. *Butam* autem fuisse poëtam, qui res romanas ad causas suas fabulosas referendo incertum quo tempore, carmine hanc romanae antiquitatis partem illustrare susceperat, discimus ex Plut. in Romulo cap. 21; cf. Arnob. lib. 5 init. et praeclare hoc carmen carmini Ovidiano cognatum iudicavit Lenz. l. c. p. 5. Plutarchus duo versus *) de Lupercaliis ex eo laudans, *αἰτίας μυθώδεις ἐν ἐλεγείοις περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν* scripsisse tradidit, et Arnob. ex eius *Causalibus*, ut inscriptionem libri latine vertit, Fatuae historiam exhibet. Vide de eo Vossium de historicis graecis, pag. 337, et de poët. graec. p. 225. An in ordine etiam

*) Tradiderat ibi Butas, cursum in Lupercaliis solemnem repetendum esse a gaudio, quo Romulus, Amulio victo, cursu festinavit in eum locum, ubi lupa uber ei praebuerat: et pergit in loco supra citato Plutarchus: καὶ μίμημα τοῦ τότε δρόμου τὴν ἑορτὴν ἄγεσθαι, καὶ τρέχειν τοὺς ἀπὸ γένους, τούς:

Ἐμποδιοὺς τύπτοντας ὅπως τότε φάσγαν' ἔχοντες

Ἐξ Ἄλβης ἴθεον Ῥωμύλος ἠδὲ Ῥέμος

ad anni tempora digerendo et in aliis Ovidius eum sequi potuerit, ob paucas de eo notitias pro certo dici nequit, quum ipsi Haraldo ad Arnobium l. c. ita ignotus videretur, ut nomen Butae in Plutarcho corrigendum esse putaret, ubi mirandum est, etiam Wittenbachium v. c. (Proleg. ad Plutarch. praef. pag. 46) cum eo consentire videri. — Quod idem v. c. Lenzius, pag. 4 coniecit, simile Callimachi carmen, quod Αἴτια inscribitur, Ovidio quoad genus et formam in fastis saepe ante oculos fuisse, et Valkenarius ad Callimachi elegiarum fragmenta, pag. 10, et Iacobs in Animadversionibus ad Anthol. gr. vol. III, p. 2, p. 182, amplexi sunt: etsi prior, pag. 8, non elegiaco, sed heroico metro concinnatum fuisse velit. Hoc carmen, cuius fragmenta extant in ed. Ernestii, Romanorum etiam manibus frequenter tritum esse, Varronis, Servii aliorumque citata docent, et ipsum Ovidium, Trist. V, 5, 33, in prodigii, quod in Eteoclis et Polynicis sacris fiebat, narratione haec αἴτια respexisse, iudicavit Ruhnkenius.

Hoc (memini) quondam fieri non posse loquebar,
Et me Battiades iudice falsus erat.

Epigramma Anthologiae (vid. Bentl. ad Callimachi fragmenta, pag. 416 ed. Ernest.) totum carmen somnio contineri canit, in quo Callimachus in Heliconem delatus a Musis ipsis de rebus antiquis priscorum hominum vita et moribus etc. quaerens quae volebat, edoctus sit. Vltimi versus,

Αἱ δέ οἱ εἰρομένῳ ἀμφ' Ὠγυγίων Ἡρώων
Αἴτια καὶ μακάρων εἶρον ἀμειβόμεναι,

coniecturam commendant, Ovidium potissimum in Deorum Musarumque ministerio, quo eodem prorsus modo utitur (IV, 191; V, 7 sqq; VI, 798 etc.), Callimachum ob oculos habuisse. Veteres ritus ibi explicatos habent fragm. 8 et 9; et Lenzius iam annotavit, historiam Hippolyti in Callim. cum eadem in Ovidio, VI, 730, consentire, ut et in rebus graecis cum interdum respexisse videri posset. Attamen magis colorem, rationem, et formam ex hoc scriptore, materiam sine dubio potissimum ex aliis, quos diximus, Fastorum libris mutuam accepit. Et luculenter hoc ex eo apparet, quod non solum in explicanda aliqua re easdem semper cum illis referre solet sententias, sed saepissime idem et eodem loco et ordine, quo illi, afferre solent. Docent hoc vel breves Verrii adnotationes ad Fast. I, 45; conf. Verrius ad d. 2 Ian. ad III, 97: conf. Verr. initio Martii mensis, ubi fere eadem iisdem verbis. Adde multa ex iis, quae postea ex Verrio excerpsimus. Ad Ovidium de mensibus Aprili, Maio et Iunio conf. Fastor. conditores apud Macrob. I, 12, etc. etc. Tamen ipsum notitiis aliunde conquirendis intentum fuisse, ipse Fast. IV, 378 et 690, docet, et quum diu in opere suo limando stylum verteret, ea, quae recens accesserant, in fastis donec prodirent, diligenter adnotare et inserere solebat. Huc pertinet, praeter alia quae de Germanici triumpho I, 285, de Concordiae aede I, 637-650, an. V. c. 762 exstructa, canit, quae ex notitiis ab amicis secum communicatis, vel e novis fastis in exsilio interpolare debuit. Refer huc etiam, quae de Tiberio imperatore canit I, 533; de Iulia Augusta I, 536.

Eo autem magis hoc argumentum carminis varie-

tati aptum erat, quum a temporis sui sacris ad remotissimos patriae antiquitatis mythos, ab operibus et rebus gestis principum ad laudem et adulationem eorum exspatiandi occasionem praeberet. Et cum Virgilio sentiens, qui in graecarum fabularum lusibus satis iam decantatis vix veram laudem adhuc quaeri posse cecinerat *1, hanc sibi viam delegerat, fructuosissimam sane ad gratiam ineundam apud homines romanos patriae historiae amantissimos et quam maxime gnaros, quibus iam antea Ennii et Virgilii carmina patria gratissima dona acciderant. Et simile propositum prius iam Propertio fuisse ipse IV, 1, 69, canit, quorum versuum non exiguam vim ad Ovidii consilium vel capiendum vel confirmandum fuisse, quidam voluerunt (Lenz. p. 4; Barth. ad Propertii l. c.) In elegia enim illa, qua homini peregrino praeclara Romae monumenta se ostendentem fingit, postquam diu summo cum ardore et impetu sacra romana horumque locorum divinam originem celebraverat, haec se aliquando carmine elaturum promittit:

Sacra diesque canam et cognomina prisca locorum:

quod consilium certe quam proxime ad nostri rationem accedit. — Ovidius qui iam ad carmen etiam didacticum metrum elegiacum transtulerat, in hoc etiam genere magis epico elegis sibi familiarissimis simpliciori magnam partem orationi aptius visis uti maluerat, forte in hac etiam re, nisi Callimachum, de cuius metro dubitatur, tamen Propertium respi-

*1 Sed grandiori stylo, Georg. III, 3: *Caetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes Omnia iam vulgata. Quis aut Eurysthea durum Aut illaudati nescit Busiridis aras? . . . . . . Tentanda via est, qua me quoque possim Tollere humo, victorque virûm volitare per ora.*

ciens, qui et antea plures heroicae Romanorum aetatis res gestas elegis exornarat, et in hoc carmine quod promittit, ut eius verbis utar, mollem vatis elegiaci hederam hirsutae Ennii lauro se praelaturum profitetur (IV, 1, 57). Tantum si res maiores canendae sunt, Ovidius excusationes de carminis tenuitate et metri elegiaci usu in carmine historico minus solemni, poëtarum more, modeste ab ingenii in tantis defectu et innato quodam amore levis huius generis petit. Statim ab initio libri secundi, in quo Augusti quidam tituli celebrandi sunt, hac de re praemonet (II, 3 sqq.), et quum Octaviani cognomen Patris Patriae canendum est,

> Quid volui demens (clamat) elegis imponere tantum
> Ponderis, heroi res erat ista pedis.

EXCVRSVS II

DE COMMODIS, QVAE AD OVIDII INTERPRETATIONEM E NOVIS QVIBVSDAM PRAESIDIIS REDVNDARVNT

Praeter magnorum virorum curas, quibus multae res huc pertinentes egregie illustratae sunt, aliam fastis contigisse fortunam, ex accessione novorum praesidiorum, quin h. l. statim attingam, a me non impetrare possum. Quo enim iam diutius harum literarum cultores merito omnem abiecerant spem, fore, ut passim rudera ingentis illius rerum antiquarum naufragii in lucem revocentur, eo sane iucundius accidit, si praeter omnem spem et opinionem vel totis literis, vel potissimum peculiari alicui materiae, in qua elaboramus, ex quibuscum-

que antiquitatis fragmentis alto situ obrutis novam oriri lucem videmus: unde novis testimoniis scriptor illustretur, confirmetur; explicationes eius dubiae vel adserantur vel mutentur; et quod fructuosissimum sane et praestantissimum est, ipsius textus huc illuc constituendi nova quaedam ratio adpareat. Haec autem in nostrum scriptorem redundare commoda inventis ante hos viginti septem annos fastorum sacrorum, quos Verrius concinnaverat, fragmentis quamvis mutilis, insignes eorum in Ovidii locis explicandis partes docent. Archetypum huius operis, pluribus certe ex eo, quod inde descripsit Volfius V. C. in Suetonio, tom. III, noti, prodiit Romae 1779 *1. Hi fasti a Verrio Flacco, celeberrimo illo grammatico, cuius librum de verborum significationibus Festus in compendium redegit, et Augusti nepotum magistro, duodecim tabulis marmoreis, quarum singula unum mensem comprehendebat, incisi et in foro Praenestino (ubi nunc Palestrina) in conspectu domus Caesareae in hemicyclo expositi, iam a veteribus excitantur. Suet. de illustr. grammat. cap. 17; Macrob. I, 10, pag. 196: cf. Verrium ad d. 21 Dec. Macrob. I, 12, pag. 209; confer Verrium ad d. 1 Apr. ubi Macr. verba Verrii minus pudica sibi visa reticet; et Ovid. in Fast. VI, 62:

Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,
　　Et populus Laurens, Lanuviumque meum;
Est illic mensis Iunonius: inspice Tibur
　　Et *Praenestinae moenia sacra Deae*,

*1 Fastorum anni romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae ex marmorearum tabularum fragmentis Praeneste nuper effossis collectae et illustratae. Accedunt Verrii Flacci Operum fragmenta omnia, quae exstant, ac fasti romani singulorum mensium ex hactenus repertis kalendariis marmoreis inter se collatis expressi, cura et studio P. F. F. (Fogginii) Romae anno 1779. Haec omnia diligenter perpende,

ad quem locum egregie Neapolis, se eorum opinioni qui fastis Capitolinis inventis Suetonii locum eo trahebant, unquam calculum additurum negat. Quatuor mensium, Ianuarii, Martii, Aprilis et Decembris fragmenta nunc eruta, et quippe vetustate et ruina maxime adrosa et perfracta, sed Fogginii opera, quoad fieri poterat, ordinata, suppleta, et amplo commentario illustrata, ob egregium, qui iis in Ovidio explicando usus est, eo maius operis integri desiderium iniiciunt. Agite igitur, quaedam loca percenseamus, ubi eorum in Ovidio explicando vel emendando partes sunt.

Fast. I, 589 ad d. 13 April. Ovidius provincias ab Octaviano populo redditas, et cognomen Augusti in unum eumdemque diem ponere videtur:

Redditaque est omnis populo provincia nostro,
Et tuus Augusto nomine dictus avus.

Tenendum h. l. quod diligentissimus quisque veterum scriptorum lector minime ignorabit, saepe eos rerum, haud quidem simul gestarum, sed mutua ratione coniunctarum, iunctim mentionem iniicere. Ita Orosius, VI, 20, postquam d. VIII ante Id. Caesarem rediisse scripserat, eodem die eum Augustum consalutatum esse, addit, coniungens duas res a se invicem pendentes, non simul factas. Praesertim Suetonius ita saepe explicandus est. Hoc loco unum et alterum non uno die contigisse iam Dio tradiderat LIII, 16; scribens, primum habita de dividendis provinciis oratione coronae quernae honores ei decretos, postea autem eum, perfectis demum iis, quae pollicitus fuerat, *Augustum* dictum esse: ad quem locum iam *Reimarus* diversas notationes conciliatum ivit. Cum Dione ita statuendum

esse Verrius docet, ut d. 13 Ian. coronae quernae honores ob provincias divisas, die 16 demum Augusti cognomen traxisse intelligatur. Ad d. 13 hae notae scriptae sunt: *Corona quer... August. oner... Po. R. Res.* quod supplendum haud dubie cum Fogginio: *Corona quer*na ex S. C. superposita est domui Imp. Caes. *Augusti*, *oner*osas quod eo die recepit provincias et pacatas *Po*pulo *R*omano *Res*tituit. Ad d. 16 legitur: *Imp. Caesar Augustus est appellatus ipso VII et Agrippa Cos.* qui annus est V. c. 727.

I, 637 sqq, de Concordiae aede Ovidius canit:

> Causa recens melior: passos Germania crines
> Porrigit auspiciis, dux venerande, tuis.

De anno disputari magnopere poterat. Suetonius enim Tiber. cap. 20, aedis dedicationem posuit *post triumphum* Tiberii de Pannoniis et Dalmatis, quem gestum esse an. 765 (aerae Varronianae) Germanico et Fonteio Cos. Verrii Fasti ad d. 16 Ian. (cf. Fogg. pag. 14) docent. Decretus iam fuerat Dolabella et Sil. Cos. (Dio. LV, 17) sed, ob civitatem clade Variana moestam, dilatus. Secundum Suetonium aedis dedicatio post annum 765 caderet, quod iam refutavit Masson. in vita Ovidii, pag. 100 ed. Burm. tom. IV. Verrius nunc docet, eodem anno quo pax in Pannonia et Dalmatia composita est, scilicet 762, C. Dolab. et Sil. Cos. aedem dedicatam esse; perperam itaque Suetonium post triumphum *habitum* posuisse, quod statim post bellum compositum factum erat.

Ad *Fast. III*, 419 (d. 6 Mart.) de Caesaris Pontificatu annus nunc certus, quo Octaviano traditus est, prodit. Quod enim antea in anno 740, quo

Lepidus mortuus est, ponebant, anno sequente demum factum esse ostendit haec nota:

Imp. Caes. Augustus Pontif. maximus factus est, Quirinio et Valgio Cos.

Fast. III, 812 et 838 (d. 19 Mart.) Ovidio hic dies *Minervae natalis* vocatur; et kal. Vindob. habet *N. Minerves*, quod autem hoc etiam loco nihil aliud ac primi templi dedicationem designare indicat Verrius, scribens: quod Minervae *aedis in Aventino eo die est* consecrata, cui consentit Fest. *Scribas* et *Quinquatrus.* Nam et alibi templorum dedicatorum anniversaria Natales vocari solent, v. c. dies 15 Maii, ubi templum Mercurio exstructum esse tradunt; Ovid. V, 669; cf. Liv. II, 21, 27; in kalend. N. Mercurii vocatur, et Martialis canit:

Maiae Mercurium creastis Idus.

Fast. III, 849, de Tubilustrio et Verrius et Lydus (pag. 85) lectionem quorumdam codd. et Heinsii explicationem aperte vindicant. Plurimi ibi legunt:

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
Admonet, et forti sacrificare *Deae;*

quod ad Minervam referebant. Alior. lectionem *Deo* iam Heins. ad Martem referri voluit. Accedunt nunc duo testimonia; Verrius: *Feriae Marti;* Lydus: καθαρμὸς σάλπιγγος, τιμαί Ἀρέως καὶ Νερίνης — De loco Tubilustrii Varro confirmatur.

Fast. IV, 354. (ad d. 4 Apr.) Heinsii viri magni acumen in re graviori diiudicanda novis accedentibus testimoniis vindicatur; versus enim 353-356 quum ita legerentur:

Cur vicibus factis ineant convivia, quaero
Tum magis, indictas concelebrentque dapes.
Quod bene *mutarit* sedem Berecynthia, dixit;
Captant *mutatis* sedibus omen idem;

Heinsius non habens ad quod referret *τὸ mutarit*, et e Gellio II, 24; et XVIII, 2, haec convivia nobilium Megalensibus ludis celebrata peculiari et solemni nomine *mutitationes* vocari videns, hanc vocem obscuriorem, sed in hac re solemnem more suo hoc loco Ovidium exponere censuit, et reponens pro *tum magis* vocem *mutuita*, ad hanc referri voluit *τὸ mutarit*. — Vere eum coniecisse, verisimilius fit novo de usu huius vocis accedente testimonio. Verrius enim fere iisdem verbis ac Ovidius, quae integra in lapide supersunt:

Ludi M. D. M. I. Megalensia vocantur, quod ea Dea Micale appellatur. Nobilium *mutitationes coenarum* solitae sunt frequenter fieri, quod Mater Magna ex libris Sibyllinis arcessita locum *mutavit* ex Phrygia Romam. — Quod si praeterea observaris, ut fere in omnibus explicationibus Ovidius cum Fastorum commentationibus conveniat, et non raro ab iis pendeat, vix de veritate lectionis, quam Fogginius hoc loco affert, dubitabis. Quum enim *mutitationes* et *mutitare* vix a mutuus esse possit, sed potius frequentativum verbi *muto*, ut O et V indicare videntur, pro *mutuita*, quod Heinsius voluit, *Mutita* legendum censeo, ut *convivia mutita* idem sit, quod *mutitationes coenarum* apud Verrium, et sequentibus versibus Ovidius obscuram hanc vocem illustratum eat. — E contextu eam excidisse vix mireris, quum in Gellii locis eadem lectionis varietas sit. Verrius omnes vindicat.

Fast. IV, 378. Fortunam Publicam sacratam ait in colle Quirinali his versibus:

Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
Hac Fortuna die Publica, verus erit.

Verrius ad d. 5 April.: Ludi Fortunae publicae citerio . . . in colle; eumque supplens Fogginius legi vult *citeriori*, sed ad Fortunae Publ. referri. Fortunam citeriorem autem eamdem esse vult, quam Plut. Quaest. Rom. 73, *βρέβεμ* vocat, id est, brevi obventuram, brevi necessariam, huius diei. Sed *citeriorem* Fortunam absolute ita usurpari posse, vehementer omnino dubito, et quum alia explicatio, qua *citeriori in colle* iungantur, praesto sit, dubito an illa unquam admitti possit. Praeterea Ovidius nihil tale habet, et potuit haec Fortuna nude Fortuna Publica vocari. *Ad Fast. V*, 739:

> Nec te praeteream populi Fortuna potentis
> Publica, cui templum luce sequente datum,

ubi Kalendaria, tum *Fortun. public. PR. in colle*, tum *Fortun. prim. in colle* legunt, luculenter ex altero loco quidem apparet hanc notam PR. legendam esse *primigeniae*; sed Ovidium idem designasse hac circumlocutione *populi potentis*, cum Fogginio mihi persuadere non possum, et credere malo Ovidium easdem notas PR. in kalendario suo repertas legisse *Populi Romani*, et ita versui intexuisse.

Taceo caetera loca, ubi Verrius Ovid. supplet, v. c. ad d. 23 et 24 Mart. ad 1 et 23 April. et alios dies, quum et infra quaedam in subsidium vocanda sint.

Alius, quem Fogginii liber laudatus praestat, usus cernitur in fastorum veterum, ut nusquam antea exstabat, collectione plena et integra, quam cum illustratione uberiore, commentario in Verrium adsuit. Quae tabulae quum arctissimo vinculo cum Ovidii carmine, quod in iis interpretandis versatur, cohaereant, eo magis dolendum est, fragmenta eo-

rum casu quodam ingrato, in prioribus mensibus, quos Ovid. describit, prae aliis manca esse, quum uberiores eorum adnotationes in mensibus Augusto et Septembre exstent, e quibus quasdam, speciminis causa, ex Augusto mense descripsi et in fine adiunxi. Quum tamen non raro et in prioribus laudanda sunt haec fragmenta ut ut pauca, praecipua eorum hoc loco attingenda putavi.

1°. Kalend. *Maffaeiorum*, ita dictum, quod in aedibus Maffaeiorum primum patere coepit; ut perhibetur, anno 1524 ad campum Florae repertum. Prae aliis minus mancum est, et omnes anni menses complectitur, brevioribus tamen cum notis. Marmori inscriptum videtur sub Tiberio.

2.° Kalend. *Capranicorum*, sub quo nomine saepius editum est. Supersunt nonnisi Augustus et September, sed uberiore cum adnotatione.

3.° Kalend. *Amiterninum*, e praestantissimis fastis marmoreis, in quod peculiarem commentarium Purpurini habes in Sallengre suppl. ad Graevii antiq. tom. 3, effossum e ruderibus veteris Amiterni in Sabinis (hodie *Aquila*). Correcte aeri incisum est apud Foggin. p. 100. Sex posteriores menses satis integri supersunt.

4.° Kalend. *Antiatinum* e ruderibus theatri Antiatini (*Anzo*) erutum, item posteriores sex menses complectitur, quorum singulis deest decas prima. Inscriptio in superiore tabulae parte testatur, incisum esse marmor cura collegii libertorum vernarumque domus Augustae in Antiatino secessu degentium, idque sub Claudii imperio.

5.° *Pincianum* ad montem Pincium erutum, praeter literas nundinales et dierum rationes nihil continet. Complectitur menses a Iul. ad Octob. inclusive.

6.° *Venurinum* Maium et Iunium complectitur.

7.° *Vaticanum* a Fogginio primum editum continet quosdam Aprilis et Martii dies. Alifanum, Exquilinum, Farnesianum minoris momenti sunt. Suppositi autem, et fere ex Ovidio descripti, quos Mazochius edidit, fasti sex priorum mensium. — Kalendarium Rusticum Farnesianum contra Pontederam antiq. p. 393, vindicat Fogginius, p. 104. Supersedeo recensere loca, ubi eorum in Ovidio aliquis usus est, et eorum in gratiam, quibus Fogginii opus, non parvi parandum, non ad manus esset, potius specimen quoddam fastorum inter se comparatorum e mense, qui uberiores notas habet, describere volui.

II. Transeo autem ad aliud qualecumque subsidium, quo ad Ovidii argumentum tamen proxime pertinente, priores interpretes, quorum tempore tenebris adhuc obrutum iacebat, caruerunt. Ioannis *Laurentii* Philadelphiensis *Lydi* aio opusculum graecum de mensibus, quod e duobus codd. Barberin. et Vatic. post specimen exhibitum in *Bibliothek. d. Litteratur u. Kunst. Stük*, 7, Lipsiae edidit Nic. Schow, prof. Hauniensis, 1794. Quam maxime gaudeo, iam pridem Lenzium V. C. in libro laudato, vel ad specimen illud, quod ad hoc argumentum accedere videbat, animum attendisse eiusque loca cum Ovidio comparasse; huius autem loci potissimum esse putavi, quomodo hoc scriptore in Ovidio utendum sit, paucis adnotare. Congerit hic seculi sexti compilator adversaria sua e multis scriptoribus antea fere ignotis, et, ut multa frivola praesertim sine omni ordine eum exhibere nemo inficias eat, ita passim loca hoc argumentum praeclare illustrantia ei deberi concedendum est. Vt fieri solet in eiusmodi hominibus, ea, quae ipsorum sunt, ple-

rumque quidem vana et inepta reperiuntur, sed servarunt nobis optimorum etiam scriptorum, quos tunc temporis manibus adhuc terebant, sententias et loca, ut ut interdum confusa et turbata, in quibus expediendis haud raro nostrum acumen exercent. In hoc nostro, ut in quo alio, caute versandum erit, quum haud facile aliquis exstet, qui res maxime alienas magis misceat, et quaecumque ei forte succurrebant, sine certa ratione et consilio iungat, ita ut totus liber potius adversariorum undique corrasorum, aliquando digerendorum, quam iusti libelli speciem prae se ferre mihi videatur *1. Maxima eius commoda omnino redundant ad historiam festorum recentiorum, quae fere ad eius tempora pertinebant, ubi inprimis Kalendario Constantini in multis illustrando inservit, v. c. p. 62, de votorum nuncupatione; p. 80, de Maniuralibus; 84, Pelusiis, Hilaribus, etc.

Sed in Ovidio etiam tum illustrando, tum confirmando magnae eius partes sunt, ad suum ubique locum in subsidium vocandae *2. H. l. quaedam eius loca pertingam, ubi, quae diverse ab Ovidii aliorumque auctoritate tradit, non tam diverso suae aetatis mori, quam turbis ab ipso compilatore ingestis, ubi, quae ad plures pertinebant, in unam rem cumulabat, tribuerim. Eiusmodi locum iam ad Fast. IV, 635, exhibuisse mihi visus sum. Probabiliter huc pertinet, quae, p. 71, de Parentalibus exhi-

*1 Siquidem v. c. mense Ianuario, cap. 6, a magnetis et piperis arboris natura, ad ortus et occasus quorumdam siderum, et cap. 7, post Iunonis allegoricam interpretationem de Traiani genere et rebus gestis exponit . . . et cum Esaiae capite I, vers. 11 sqq. commentariis suis in Iannarium finem imponit. Omnia, ut certe videtur, sine causa e rei natura oblata.

*2 P. 91, de mulieribus sub myrto lavari solitis; p. 107, de pistorum feriis, et asinorum coronandorum more etc,

bet. Bene cum Ovidio aliisque convenit, si ob Manes placandos ad Id. Febr. hora sexta usque ad VIII Kal. Mart. sacra cessare, et principes privato habitu incedere dicit. Ovid. enim II, 567: *Nec tamen haec ultra, quam tot de mense supersint Luciferi, quot habent carmina nostra pedes . : Vltima placandis manibus illa dies ;* quod bene se invicem illustrat. Sed vix huc pertinet, quod statim subiungit, matronas romanas eo procedere pudicitiae, ut in balneis, ne plebeiis mulieribus misceantur, peculiaribus locis (*ματρωνικίοις*) utantur; nam in Parentalibus lavationum nullam mentionem usquam legi; referenda autem haec nota haud dubie ad d. 1 Aprilis, ubi *humiliores etiam feminas* in balneis lavari omnes annotant. *Lyd.* 91, *Verrius ad* 1 *April.* Sacrificium denique matronarum in honorem Bruti certo non tam ad hunc diem, quam ad Regifugium d. 24 Febr. pertinere, quisque videt, p. 101, ubi Lydus: *πρώτη δὲ ἑορτὴ τοῦ Μαίου παρὰ Ρωμαίοις αἱ περὶ σεισμῶν ἱκεσίαι*; commutatio videtur cum Kalend. Iun. ad quas Tempestatis ferias refert Ovid. VI, 191. Nonnisi de priore Iunii parte, sed de toto Maio Ovidius edicit, quod Lydus de toto Iunio, male ibi nuptias fieri, p. 107, *ὁ δὲ Ἰούνιος μὴν ἀνεπιτήδειος πρὸς γάμους*, differentia e duorum mensium permutatione haud dubie nata.

III. In multis scriptoribus etiam *nummos* non raro insigne interpretationis et illustrationis subsidium esse, apud omnes semper in confesso fuit. Magnum eorum in hoc etiam carmine usum fore, quum ad patriam religionem et caetera huius carminis argumenta saepissime nummi spectare soleant, et facile existimavi et expertus sum, ad ipsius textus constitutionem aliquam eorum vim esse merito magno-

pere gaudens. Speciminis causa ex hoc etiam genere loca quaedam percensere liceat.

Fast. VI, 803. (*Marcia, sacrifico deductum nomen ab Anco*). Marcii Philippi generis nobilitatem ab Anco rege repetunt, quam vanitatem gentes in nummis maxime exprimere solebant (Ekhel. tom. V, p. 89). Vt igitur Caesar (Suet. Iul. 6) idem de Marciis regibus praedicat, ita nummi gentis Marciae *Ancum* regem cum *Numa* avo tanquam capita iugata referre solent (Ekhel. doctrin. nummor. t. V, pag. 246).

Herculem Musageten (Fast. VI, 812: *Adnuit Alcides, increpuitque lyram*) probabiliter ad statuam in templo positam expressum nobis affert nummus Pomponii Musae, exhibens Herculem cum attributis *lyra canentem* c. inscr. *Hercules Musarum*. Ekhel. l. c. tom. V, p. 283.

Fast. III, 253. Iunoni Lucinae more solemni flores offeruntur:

> Ferte Deae *flores*; gaudet *florentibus* herbis
> Haec Dea, de tenero cingite flore caput.

Flores autem eius attributum fuisse e nummo Lucillae videmus, ubi stat Lucina dextra extenta *florem*, s. infantem tenens: et nunc patet, quid sibi velint flores opere musivo expressi in pavimento, quod e ruinis templi Lucinae erutum tradit Foggin. Comm. p. 21.

Lares praestites, ut ab Ovid. V, 129, descripti sunt, exacte exhibet nummus gentis Caesiae. *Veiovis* (Fast. III, 433) cum capra adstante, ita tamen ut fulmen adsit, contra Ovidium, in gentis Fonteiae denariis habetur.

Iuno Sospita (quae in nummis Sispita scribi so-

let, unde, an etymologia a sospes, sospitare, vera sit, dubitari potest) Fast. II, 55, in denariis Prociliae, *Iuno Moneta* (Fast. VI, 183) in nummis gentis Carisiae exstat.

Ad Fast. IV, 945, in fine, ubi vide notas argumenti historici ad instar *nobis est nummus* Servilii, vide Ekhel. loco ibi citando.

Sed omnium fructuosissimum haud dubie est, si uno in loco iam Ekhelius, vir magnus (tom. V, p. 276) lectionis vindicandae viam e nummo ostendit.

Fast. VI, 651 sqq. (cf. Liv. IX, 30; et Valer. Maxim. II, 5, §. 4). Ovidius originem Quinquatruum minorum expositurus, tibicines romanos aliquando iura quaedam sibi ademta aegre passos Tibur exsulasse, canit; alterius censoris autem astutia, quum religio eius rei senatum teneret, potos in plaustro noctu in urbem invectos esse: vers. 683, ita pergit:

Iamque per Exquilias romanam intraverat urbem,
Et mane in medio plaustra fuere foro.
Callidus, ut possent specie numeroque senatum
Fallere, personis imperat ora tegi.
Admiscetque alios: et ut hunc tibicina coetum
Augeat, in longis vestibus ire iubet.
Sic reduces bene posse tegi, ne forte notentur
Contra *Collegae* iussa redisse *sui*.

Duo in censura collegae tunc fuere, Appius Claudius et C. Plautius; Liv. l. c. — Versu 690 sub *collega* qui, ne irritum faceret consilium, timetur, haud dubie Appius Claudius intelligendus; cf. v. 663. Alterius nomen in vulgatis deest, sed e varia lectione *Cautius* pro *Callidus* iamdudum Pighius e coniectura restituerat *Plautius*, quod unice sensum praebebat, quum nomen proprium ibi necessario desideraretur. E gentis Plautiae nummo (vid. Ekhel. l.

c.) quem ipse in Museo, quod Cassellis est, inspexi, ubi ad lepidam hanc catastrophen alluditur, vix dubium manere poterit, Plautium tunc restitutae pacis et piae fraudis auctorem fuisse, et Pighii coniecturam unice rectam veramque esse. Habet nummus in Ant. *Personam mulierem*, inscript. L. *Plautius*; in averso exstat Aurora alata quatuor equos ducens; inscribitur *Plancus*. Persona muliebris ad iocum a se excogitatum, Aurora ad tempus catastrophes alludebat, et a dignitate gentis non alienum erat, nummis incudere casum aliquem, qui festi alicuius Romanis origo factus erat, quod gentes semper magno sibi honore ducere, et in nummis celebrare solebant.

EXCVRSVS III

DE ORTIBVS ET OCCASIBVS SIDERVM IN OVIDIO NOTATIS, DEQVE FASTIS SIDERALIBVS GRAECORVM ET ROMANORVM

I. Eo maiore ego cum voluptate huic carminis nostri parti immoror, quae ad rem astronomicam pertinet, quo pauciores harum literarum cultores, etsi veterum scriptorum intelligentia probabilem huius disciplinae cognitionem omnino flagitet, hac etiam ex parte rerum cognitione interpretationem adiuvare solent. Magnorum philologorum et interpretum, Heinsiorum, Burmannorum aliorumque, quorum commentarii frequenter manibus triti sunt, exemplum, qui his rebus explicandis diiudicandisque ple-

rumque supersederunt *1, non parum nocuisse, in promptu est. Quamvis alia fortasse earum disciplinarum causa sit, quae a veteribus quidem peculiaribus libris traditae, minus tamen ad alios omnes scriptores pateant (v. c. medicina, architectura etc. in quorum scriptoribus quaedam ignorare philologo non adeo crimini vertendum esset, quum magis per se valeant, minoremque et in aliis scriptt. vim habeant) contra historiae naturalis et astronomiae probabili notitia in veteribus scriptoribus non facile carere posse dixerim.

Ne enim dicam de coeli cognitione, sine qua geographorum veterum nulla est intelligentia, quae in philosophis frequenter desideratur, in mithologis denique atque poëtis mythicis, qui signis coelestibus fabulas suas adnectunt; *siderum ortus et occasus annui* ad anni tempora indicanda ita ab omnibus scriptorum generibus recepti sunt, ut quorumdam, praesertim scriptorum rei rusticae, sine eorum cognitione nulla omnino intelligentia sit *2. Et re vera priscis illis hominibus, praecipue Graecis, in felici terrae regione per octo fere anni menses saepe noctes diesque, dum negotiis agrestibus et gregum tutelae operam dabant, sub dio degentibus coeli splendidum spectaculum nimis se ingessit, quin ad sidera illa animum intendere, splendidiora dignoscere, et certa, quibus in coelo conspiciantur vel aufugiant, tempora observare debuissent. Et ita iam Hesiodi

*1 Vid. v. a. Heinsium et Burmannum ad Fastos.

*2 Aristoteles ita saepissime temporum notationes a sideribus petit. Hist. anim. VIII, 15, de thunnis: *καὶ ἄρχονται θηρεύεσθαι ἀπὸ πλειάδος ἀνατολῆς μέχρι ἀρκτούρου δύσεως τὸ ἔσχατον*; VIII, 14. *de quibusdam insectis*, *ἡσυχάζουσι δὲ ἀπὸ πλειάδος δύσεως μέχρι τοῦ ἔαρος*, et ita saepissime. Ipsi rerum scriptores hac temporum notatione saepe utuntur, et plura einsmodi exempla exstant ap. Thucydidem et Polybium.

aetate ad splendidiorum siderum ortus et occasus negotia rustica distribui, anni partes maiores distingui, iam apud Homerum navis cursum ad astrorum situm dirigi, coelique regiones inde noctu dignosci videmus *1. Sine ulla autem de coeli natura deque causis huius motus cognitione, et absque observationibus accuratioribus eam, quam diximus, siderum observationem cogitare posse et per se patet, et contra *Bailly* iam multi adseruerunt. Quatenus in oculos incurrebant, ortus et occasus tunc in coelo notabantur, de sphaerae descriptione et notatione in παραπήγμασι nullum adhuc vestigium.

II. Thales primus astronomiam sphaericam et sphaerae constructionem in usum vocare debuit, siquidem ad eum primum ea refertur laus, Vergiliarum exortum non apparentem tantum et heliacum, sed cosmicum et verum exposuisse, et post eius tempora, accedentibus aliis etiam, quae ex his ortibus et occasibus notandis sperabantur, commodis, certo et artificiose reliquorum etiam siderum tempora notata esse invenimus. Cernebantur haec commoda in anni tempestatum variarum ex siderum motibus praesagio, tum ad agriculturam, tum ad omnem vitam utilissimo. Meteorologi enim, sicut hodie id agunt, ut e lunae diversis vicibus tempestatum mutationes praesagiant, tunc temporis omnes aëris mutationes et temperies, ventos, pluvias, etc. cum certis siderum ortibus et occasibus coniunctas esse, et re vera ab iis pendere, arbitrabantur; atque tempestates ita aeque ac siderum motus certo suo tempore redire et praedici posse credebant.

*1 Odyss. V, 271. — Hesiod. ἔργ. 383, 564, 597, 609, 614. Antiquissimum Iobi carmen apud Hebr. novit Pleiadas, Hyadas, Orionemque, IX, 9, et draconem septemtrionalem, cap. 26, 14.

Maximam haec res ad popularem usum vim habuit. Celeberrimi igitur eius temporis astronomi, rationibus ad astronomiam sphaericam subductis, singulis diebus tum certos siderum ortus et occasus, et veros et apparentes (ut kalendaria ex iis excerpta docent); tum certas tempestates cum iis coniunctas, quatenus experientia docuerat, adposuerunt. Meton, Eudoxus, Euctemon, Democritus, Calippus, Dositheus, nomina illa celebria fuere, in quorum observationibus, non eorum solum tempore, sed et postea, plurimi e Graecis et Romanis ob singularem utilitatem, etsi ob aevi et situs diversitatem minus convenirent, acquiescere soliti sunt *1. Vt in fastis postmodo Romae factum est, ita tabulae, in quibus haec notata fuere, in Graeciae urbibus publice expositae et adfixae erant (unde παραπήγματα), et, ut e Theone *2 videtur, non singulorum tantum sed undeviginti annorum, qui cyclum sub Metonis nomine circumlatum efficiebant, tempestates sideribus suis adsignabant et praedicebant. — Servatus etiam erat mos, in praeceptis rusticis singulorum negotiorum tempora non ad menses eorumque

*1 Valet de his observation. quod alia de re Festus Avienus Progn. 45: *Illius ad numeros prolixa decennia rursum Adiecisse Meton Cecropia dicitur arte*: Inseditque animis, *tenuit rem Graecia sollers Protinus*, et longos inventum misit in annos.

*2 Theo ad Arati Phaen. οἱ δὲ μετὰ Μέτωνα ἀστρονόμοι καὶ πίνακας ἐν ταῖς πόλεσι ἔθηκαν περὶ τῶν τοῦ ἡλίου περιφορῶν τῶν ἐννεακαιδεκαετηρίδων, ὅτι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τοιόσδε ἔσται χειμών, καὶ τοιόνδε ἔαρ, καὶ τοιόνδε θέρος, καὶ τοιόνδε φθινόπωρον καὶ τοιοίδε ἄνεμοι καὶ πολλὰ πρὸς βιωφελεῖς χρείας τοῖς ἀνθρώποις. Si enim accuratius quaereretur, undevicesimo quoque anno, quo Metonis cyclus incoepit, cum iisdem ortibus easdem tempestates redire credebant. Brevius spatium ponens Plin. XVIII, s. 57, coll. II, s. 48, quarto quoque anno easdem redire ex Eudoxo tradit. Omnium si libet *minimos* ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verum reliquarum tempestatum magna ex parte; conf. Columella, libro III, 6, §. 4.

dies, sed ad siderum ortus et occasus praecipere, et postquam rustici in ipso coelo observare desierant, harum tabularum ope cuiusvis sideris ortus et occasus reperiebant, et ad mensis dies referebant. Observatio harum tabularum, etsi non rigorosa, tamen saepe accurata erat, ut iam Pfaffius *1 monuit, qui etiam criticae ope in contextu parapegmatum interdum corrupto veritatem restituendam esse docuit.

Duo sunt antiqua parapegmata magnae auctoritatis, quae observationes illorum astronomorum, nomine plerumque laudatorum, nobis servarunt. Alterum est Ptolemaei (Petavii Vranolog. pag. 94), et inscribitur φάσεις ἀπλανῶν ἐπισημασιῶν, vel φάσεις ἀπλανῶν καὶ ἐπισημασίαι, quod iam a Suida laudatur. Singulis mensium diebus ortus et occasus ex variorum auctoritate cum ἐπισημασίαις adsignat; hoc tamen proprium habet, quod et scholion indicat, non omnes ibi stellas, sed primae tantum et secundae magnitudinis, indicari; Vergilias, Hoedos et eiusmodi minores exclusas esse. Fructuosissima eiusdem nota est, qua de auctoribus, unde conflatum est, et de regionibus, ubi singuli observabant, exposuit. — Alterum est *Gemini* (Petav. Vranol. p. 64) illi subsimile, ita tamen ut sidera non mensis diebus, sed signorum Zodiaci partibus adscripta sint. Tertium, a *Leonico* quodam latine versum, e pluribus compilatum et sine auctoritate Petavio videtur. *Aetii Amideni* medici παράπηγμα (Petav. 421) eas tantum aëris mutationes, quae ad aegrotorum statum aliquam vim habere credebantur, excerpit. — Vsum eorum in Romanorum fastis rusticis, qui toti ab iis

*1 In libro egregio, quo omni huic argumento praeclare lucem adtulit: *De ortibus et occasibus siderum apud auctores classicos commemoratis Commentatio*, *Gottingae* 1786, *praemio ornata*.

fere pendent, explicandis et diiudicandis maximum esse, patet.

III. In hac etiam re, Graecis praeeuntibus, Romani rustici eadem parapegmata, ad quae negotia rustica componerent et unde tempestates praeviderent, quotidiano usu terebant, et Ovidius, in carmine suo condendo, hos fastos rusticos cum urbanis, qui raro siderum mentionem iniiciunt, coniunxit. Accedebat autem in his alius adhuc usus, feriarum scil. rusticarum publicorumque sacrificiorum notationes, quem tamen usum graecis etiam parapegmatibus fuisse, coniicere licet e Colum. IX, 14, §. 12: *Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.* — Mutato horizonte et tempore veritas eorum nulla erat, sed etiam post Caesaris accuratiores calculos semper adhuc in usu manebant, et in normam negotiorum rusticorum adhibebantur. Pergit Col. l. c: *Quia et notior est ista vetus agricolis concepta opinio; nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum literis necessaria est.* Ex iis autem *kalendaria rustica sideralia* ut apud Colum. XI, 2, Plin. XVIII, 25 sqq, Quinctilios apud Geop. I, 9, p. 39, exstant, conflata sunt, omniaque praecepta Plinii, Columellae Virgiliique, si tempus indicandum est, non anni menses, sed siderum occasus et ortus spectant. De ipsius autem coeli observatione tunc non cogitabatur in rustico, et Plin. XVIII s. 60, 65, 67, *indocilem coeli agricolam* ad folia decidua tanquam Pleiadum occidentium signum, cicindelas autem lucentes, sidera illa terrestria, ut coelestium contemplatione careant, tanquam solstitii appropinquantis signum attendere iubet. Virgilium (Georg. I, 257) etiam, qui praecipit:

Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum;

potius hoc sibi velle, ut horum fastorum usum commendet, quam ipsa sidera observare iubeat, egregie ad h. l. notavit Voss. Quin ex his ipsis tabulis, quibus auctorum nomina probabiliter, vel in titulis, vel in singulis observationibus adscripta erant, *astronomi illi diumviri* Conon et Eudoxus *1, *quos* Virgilii pastor poculo insculptos habuit, pastoribus et agricolis innotuisse poterant. Ecl. III, 40:

In medio duo signa, Conon et quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora, quae messor, quae curvus arator haberet.

IV. Praeter Graecorum et Alexandrinorum observationes, aliae etiam in Italia institutae accesserant, verbi c. Caesaris apud Plinium saepe satis exactae, et fasti plerumque et graecas et romanas iunctim exhibere solebant. Plurimas vett. observationes, quoad veritatem astronomicam egregie et exacte ad Petavii fabulas propriosque calculos discussit, et horizonti aevoque suis reddidit ill. Pfaff. l. c. — Priusquam vero simili ratione in quibusdam Ovidii locis ad veritatem astronomicam revocandis versabimur, et, quid de iis iudicandum sit, videbimus, paucis *de ortuum et occasuum* apud veteres *diversis generibus*, et de veritatis astronomicae probabiliter quaerendae ratione dicendum est. Veteres enim Graeci ante Thaletem (vide supra) apparentes nonnisi ortus occasusque spectabant et ita nonnisi dividebant,

*1 Eudoxum autem esse illum, cuius nomen non suppetit canenti, ob celebre, quod eius fasti apud rusticos habebant, nomen neminique secundum, fere exploratum est. Vide Lucanum Phars. X, 187.

ut ortum (ἐπιτολὴν) et occasum (δύσιν), vel matutinum, vel vespertinum esse indicarent *1. Quum vero ortus apparentes et veros discernere didicissent: ita eos divisos et appellatos esse constanter invenimus:

Ortus matutinus verus, i. e. cosmicus.
. . . . apparens, i. e. heliacus.
. . . . . . vespertinus verus, i. e. acronychus.
. . . . apparens.
Occasus matutinus verus, i. e. cosmicus.
Occasus matutinus apparens.
Occasus vespertinus verus, i. e. acronycus.
Occasus vespertinus apparens, i. e. heliacus.

ubi hoc universe tenendum est:

1.° Mane veros ortus multis saepe diebus praecedere apparentes. 2.° Vesperi apparentes praecedere veros. Astronomi graeci, et Columella, et Plinius semper, ut necesse est, sive ortus matutinus, sive vespertinus, interdum etiam sive cosmicus, sive heliacus, sive acronychus sit, annotant. Ovidius raro, saepe falso, saepe ambigue, uter ortus occasusve sit, indicat, et videbimus infra eum vix ipsum hanc differentiam, ut ut maximam, novisse, vel expressisse. Penes interpretes igitur manet semper investigatio, quale ortus genus in singulo loco accipiendum sit; et non mirum est saepe eos in diversa abire, siquidem sine calculo et tabula nihil nisi globum aliave kalendaria in consilium vocaverant. Non solum ad hoc videndum, sed universe ad veritatem astronomicam diiudicandam, expeditissimam sane viam aperuit et cuivis patentem calculorum etiam

*1 Επιτολὴν, id est annum ortum, vel quando sidus primum in coelo apparet diligenter distingui vult Geminus (c. XI) ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, id est, ortu quotidiano post solis occasum. Δύσιν item ἀπὸ τῆς κρύψεως, quae tamen voces saepius commutantur, ut passim reperies.

imperito *Petavius*, tabulis condendis, in quibus multis iisque notissimis stellis ortus occasusque cosmici, heliaci, acronychi ad Romae et Alexandriae horizontem, cum signorum zodiaci partibus, in quas anno primo Iuliano incidebant, adsignati sunt. Vranolog. var. Diss. p. 58-61. His signorum partibus ad mensis dies, quibus tunc temporis respondebant secundum laterculum, quod pag. 57 praemisit, relatis, accurate intelligi potest, quando quaepiam stella anno primo Iuliano, vel Romae, vel Alexandriae orta sit, vel occiderit, unde, quale ortus occasusve genus in Ovidii aliorumque notationibus intelligendum sit, quatenus ad veritatem astronomicam accedant, vel denique an negligentiae, vel Ovidius, vel eius auctores culpandi sint, iudicari potest. Quam fructuosa sit haec via, quam iam Petavius exposuerat, ad criticum rei studium, luculenter laudatus Ill. Pfaffii liber ostendit, qui tamen numerorum typis expressorum accuratam castigationem passim in suspicionem vocavit, et semel in locum incidit, qui aperte falsus erat (p. 95). Quaedam etiam signa in Ovidio obvia, Aquarius et Pisces ibi desunt, et ex accessione horizontis atheniensis, qui ibi saepe desideratur, magnum haberet incrementum illa Petavii tabula.

Quas igitur Ovidii notationes singulas si quis ad tabulas illas exiget, advocatis aliis kalendariis sideralibus, ad unum horizontem unumque aevum omnes nullo modo revocari posse, alias ad romanum, alias ad Alexandriae horizontem pertinere, eumque modo graecas, modo romanas auctoritates sequi, statim intelliget. Non enim cum Pontedera *1 consentiri

*1 Pontederae Antiqu. latinarum graecar. enarrationes atque emendationes, *praecipue ad veteris anni rationem attinentes.* Patav. 1740. Qui

potest, qui eum maxime fastis Caesaris, qui postea sub Augusto emendatius prodierunt, usum esse voluit, quod nonnisi quibusdam in locis, ubi vere cum aevo Iuliano et Romae horizonte convenit, concedi potest. Verisimillimum erit et maxime consentaneum rationi, qua Ovidius in omni hoc argumento versatus est, ipsum usum esse fastis, quales Plinii et Columellae sunt, ubi ortus et occasus *secundum varias plagas annotati* *1 erant, et inde pro lubitu et ut carminis rationes admittebant, notissimorum siderum apparentias modo huic, modo alii horizonti adscriptas in carmen suum transtulisse. Luculentius hoc mihi arguere videntur ea loca, ubi eiusdem stellae idem ortus bis diversis diebus adscriptus est, et ita ut alter accurate ad Romae, alter ad Alexandriae horizontem pertineat. Accidit hoc in Delphini *ortu acronycho*, qui VI, 471, diei 10 Iun. adscribitur (in quem diem idem ortus Romae incidit, ad Petavium Gem. 17°, 0 = d. 10 Iun.)

> Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit,
> Humida quum pulso nox erit orta die.

Postea repetitur die 17 Iun. quod ad Alexandriae horizontem pertinet. (Gem. 25°, 2 = d. 18 Iun. quod uno die differt). VI, 720:

> Continua Delphin nocte videndus erit,

quod et h. l. de ortu acronycho intelligi debet. Similia fere loca sunt, V, 733, et VI, 235 (vide Pfaff. p. 74 et 75), ubi Boote occasus matutinus bis repe-

vir post Caesarem aliud kalendarium emendatum et Italiae magis adaptatum esse censet, quum Plinius interdum Italicam rationem Caesaris auctoritati opponat.

*1 Ita Plin. semper XVIII s. 66, III nonas April. in *Attica* Virgiliae vesperi occultantur. Eaedem postridie in Boeotia: Caesari et Chaldaeis Nonis.

titur, et semel ad Romae, semel ad Graeciae horizontem pertinet, et eodem modo se habebit *cum lyrae et Reguli* occasibus, alio nomine postea laudandis, quos I, 654, d. 23 Ian. et iterum II, 75, d. 2 Febr. adscribit, ubi in Kalendario, quod ante oculos habuit, iidem occasus bis, sed secundum diversos horizontes adnotati fuere. Ad Ovidii autem imperitiam in his ortibus et occasibus carmini suo intexendis, iam pridem Kastnerus aliquando digito intendit (*Kastnersches Mancherley astronomisch-philologischen Inhalts in d. neuen philol. Biblioteck.* B, II, St. 1, p. 7 sqq.), et Ovidium, quid intersit inter ortum et occasum, vel *matutinum*, vel *vespertinum*, non solum neglexisse, sed forte ne scivisse quidem, et locus a Kastnero ibi expositus et multi alii, ubi aperte alterum alteri substituit, luculenter arguunt. Vtrumque autem vere toto coelo differre nemo ignorat, vel inspecto globo deprehendet; I, 311:

Ergo ubi nox aderit venturis tertia nonis,
Sparsaque coelesti rore madebit humus;
Octipedis frustra quaeruntur brachia Cancri;
Praeceps occiduas ille subivit aquas.

Aperte occasum vespertinum verba innuunt. Occasum autem *matutinum* dicendum fuisse omnes viderunt. Pro *aderit* autem rescribere *abiit*, etsi latinum foret, nec ob sequentem versum licet, qui vesperam innuit, nec hic error semper recurrens concedit.

I, 653 (d. 23 Ian.) Occasus Lyrae *vespertinus* cum occasu Reguli *vespertino* iungitur. Toto coelo hos differre ne verbo quidem indicatur, et ubi iidem occasus iunctim recurrunt (causam supra tentavi) II, 57, verba eius aperte indicant, poëtam utram-

que stellam toto coelo distantem simul occidere, credidisse:

> Illa nocte aliquis tollens ad sidera vultum
> Dicet: Vbi est hodie, quae Lyra fulsit heri?
> Dumque Lyram quaeret, medii quoque *terga* Leonis
> In liquidas *subito* mersa videbit aquas.

Vertere liceat, quae Kastnerus l. c. egregie disseruit: Si quis frustra Lyram quaesiverat, idque, ut apparet, in coeli parte vespertina, converti hunc nonnisi oportebat, ut orientem videret: poëtice igitur, non *mari immersum*, sed *emergentem* e mari videbat. Quod si noctem pervigilare voluisset, mane quidem Leonis occasum spectare poterat. Etsi autem nox ineunte Februario pervigilata non aeque longa est in Italia, ac forte Gottingae fuerit, dubito tamen, an etiam Romae de integrae noctis intervallo *subito* dici queat. Et patebit ita, Ovidium, *Lyrae et Leonis occasum simul cerni*, vere credidisse. Occasum ibi duplicem esse, interpretes breviter adnotarunt, etsi vix aliquis inde sensum loci satis percipiat: *Eo magis exponendum esset, quam praeter naturam passim depinxerit poëta, in cuius descriptionibus alibi non legere, sed ipsam naturam intueri nobis arbitramur.* Haud dubie stellas nonnisi e libris, caeteras res ex ipsa natura cognovit, et defuit una e virtutibus, quas in Astronomis laudat:

> *Non Venus*, et vinum sublimia pectora fregit.

De aliis locis monere liceat, ubi eadem est utriusque ortus commutatio, quae lectorem facile in errorem inducat. Fast. IV, 165-170:

> Nox ubi transierit, coelumque rubescere primo
> Coeperit, et tactae rore querentur aves;

Semustamque facem vigilata nocte viator
Ponet, et ad solitum rusticus ibit opus;
Pleiades incipiunt humeros relevare paternos, etc.

Fusa descriptione tempus matutinum indicat, ubi vespertinus est occasus. Cf. Pfaff. p. 63 et 64.

Fast. V, 545. Noctem contrahi et aufugere solito citius sidera canens, ut mox pulcherrima Martis appareat lux, his verbis utitur:

Sed quid et Orion et caetera sidera mundo
Cedere festinant, noxque coarctat iter?

ita ut Orion, mane occidens, occasum festinare videatur: sed iam *die* 9 *April.* Fast. IV, 387, primae eius partes vesperi occiderant, ut Ovidius ibi explicandus est e Plinio: Non. Apr. *Orion et Gladius eius incipiunt abscondi*, et die 11 Maii reliquae eius partes secutae erant Fast. V, 493 et 494 (cf. Pfaff. p. 84), ita ut ne vesperi quidem, nedum per noctem et *mane*, quod Ovidius vult, ullum Orionis vestigium in coelo esset, quatuor diebus post occasum eius vespertinum: *Locus luculenter eius imperitiam arguens!*

Cf. insuper III, 403, quae huc etiam pertinent. Maioris fere momenti sunt ea loca, ubi occasum etiam et ortum commutari nullum dubium est. In his etiam locis raro poëtam emendandum censerem, et potius vitium interdum eius negligentiae, vel vitiis in eius fontibus tribuerim, ubi facile voces semper recurrentes *oritur* et *occidit* passim commutatae esse poterant *1.

*1 Nusquam fere frequentius librariorum oscitatione commutationes et depravationes admissas esse quam in locis, ubi verba quaedam pauca frequenter recurrant, dudum a criticis observatum est. Et hodie haec critica in parapegmatibus graecis exercenda est, ubi verba ἑῷος, ἑσπέριος, δύνει, καὶ ἐπιτέλλει semper recurrunt. Aperta commutatio in Geminis

1.° IV, 903 (die 25 Aprilis) Aries dicitur occidere:

Et frustra pecudem quaeres Athamantidos Helles.

Occasus acronychus (Aries 12.°, 45) valde inde dissentit, quum in die 4 Aprilis incidat, *ortus heliacus*, quem huic substituendum putat Pontedera, propius accedit, quum sit in Ariet. 22.°, 8 = d. 13 April. Attamen haud inde sequitur, locum emendandum esse cum viro laudato,

Nec frustra pecudem quaeres, etc.

Caeterum graecus auctor concivit cum Ovidio: apud Gem. ad Taur. I, *qui dies fere convenit*, legitur. Καλίππῳ ὁ κριὸς λήγει ἐπιτέλλων, id est, desinit oriri, sive partes extremae asterismi oriuntur, quum dies modo scriptus 13 April. ad lucidam in capite Arietis, prius orientem, pertineat.

2.° Maioris momenti locus, III, 405 (d. 5 Mart.) Arctophylax dicitur *mane occidere*, ut aperte verba loquuntur:

Quum croceis rorare genis Tithonia coniux
Coeperit, et quintae tempora lucis aget;
Sive est *Arctophylax*, sive est piger ille Bootes,
Mergetur, visus *effugietque* tuos.
At non effugiet *Vindemitor*.

Substituitur *occasus matutinus ortui vespertino*, in

Piscium 14: Εὐκτήμονι ἵππος ἑῷος δύνει, quod mutandum esse in ἑῷος ἐπιτέλλει omnes rationes postulant. Gaudeo idem animadvertisse Ponte-deram, p. 405, qui eodem modo medetur. Ita etiam in lib. III Fastorum, duo carmina 449, 450, intelligenda sunt et explicanda. Facilior tamen fortasse emendatio foret, si ἑσπέριος δύνει legatur, quod aeque verum est, et a Ptolemaeo d. 5, 7, 9 Martii adscribitur, ὁ κοινὸς ἵππου καὶ Ἀνδρομέδας ἑσπέριος δύνει, quum ἑσπέριος et ἑῷος facilius commutari poterant. Vide emendationes Ill. Pfaffii, pag. 81 not. quas inter hanc etiam amplectitur. Pares errores saepe notat Petavius Diss. p. 90. C. Firmicus pro occasu ortum scripsit, VIII, 14, pag. 91, A. Idem Plinium emendat: *emergitur* pro *immergitur*.

quo omnes consentiunt. Euctemon, qui item Arcturum et Vindemiatorem iungit; Pisc. 12: Εὐκτήμονι ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει, καὶ προτρυγήτηρ ἐκφανής. Ptolemaeus haud dubie ex eodem d. 5 Mart. ἀρκτοῦρος ἑσπέριος ἐπιτέλλει. Plin. XVIII, 26, 8 Kalendar. Mart. hirundinis visu et postero die Arcturi *exortu vespertino*, qui cum Eudoxo facit. Ad amussim autem Petavius cum Euctemone, in cuius tabula *acronycte oritur Pisc.* 13.°, 32 = *d.* 5 *Mart.*

Idem video animadvertisse Pontederam, qui astronomicas rationes ne respexit quidem p. 405. Quam Taubnerus tentat, medela, ut, interrogationis signo post *tuos* posito, locus negetur, vix mentionem meretur. Aperte inter vitia a poëta admissa referendus est locus, et probabiliter fastos, quos sequebatur, male legit. *Occasum* enim *matutinum*, quem in hunc diem male posuit, recte describit V, 733 (d. 26 Mai.),

Auferat ex oculis veniens Aurora *Booten*;

consentiente Petavio, qui eumdem ad Gem. III, 16 adscribit et fere Columella: XI Kalend. Iun. *Arcturus mane occidit:* cf. Euctem. in Gem. Ovidius maxime ad veritatem accedit.

3.° IV, 904 (d. 25 April.) Canis traditur oriri:

Signaque dant imbres; exoriturque Canis;

ad quod sidus placandum Robigalia instituta dicuntur. Occasum heliacum, sive vespertinum apparentem substituendum esse, ita ut festum celebraretur, quum primum Sirius in coelo apparere desierat; omnes viderunt. *Occasui* enim sideris vis perniciosa in fruges tribuebatur; vid Plin. XVIII, 29. Ad Pe-

tavii tab. occidit heliace Taur. 5.°, 31 = 28 d. April. cum quo convenit Plin. Columella adponit diei 30. Pr. Kal. Maias Canis se vespere celat; et Virg. Georg. I, 217, canis occasum cum solis transitu in Taurum, quem Ovid. etiam tetigerat, iungit:

> Candidus auratis aperit quum cornibus annum
> Taurus, et adverso cedens *Canis occidit* astro.

Cod. Farnes. lectio iam medelam adlatura erat: *occidit atque canis.* Neap. coniecit: *effugietque*, alii *occuliturque.* Sed hoc vitium a poëta admissum esse, persuasum mihi est, et fortasse aliorum populorum sacra ad Sirii ortum celebrata (vid. quae supra adduxi) ei ante oculos erant.

4.° V, 723 (d. 22 Mai.)

Nocte sequente diem canis Erigoneius *exit.* Si cum interpretibus facias, locus aperte falsus est. Ili enim *exit* accepere pro *oritur*, ut similibus locis VI, 474, *exit Eois aquis:* sed ortus ab hoc loco alienissimus est. In hunc ipsum diem incidit *occasus eius heliacus* Taur. 29.°, 2; cf. Plin. XVIII, 27 s. 67, et Ptolem. ad d. 27, προκύων κρύπτεται. Quaeritur itaque, anne verius ita intelligatur poëta, ut *exit* sit: decedit de coeli statione, aufugit ex aspectu, itaque *occidit*, etsi valde ambigue dictum est, et de ortu alibi saepius dicitur. In loco sequente, non possum a me impetrare, quin contrarium contendere maluerim.

5.° III, 711 (d. 16 Mart.)

> Postera quum teneras Aurora refecerit herbas,
> Scorpius a prima parte videndus erit.
> *alias:* notandus erit.

Vtraque lectio aperte ortum mihi indicare vide-

tur; et dubito an e verbis aliud quid elici possit. Indicandum fuisse *occasum* matutinum *primarum stellarum*, non dubium est. Euctemon: τοῦ σκορπίου οἱ πρῶτοι ἀστέρες δύνουσι. Et ita Columella et Plinius. IV, 163 (d. 1 April.) totius sideris occasus matutinus sequitur:

> Dum loquor, elatae metuendus acumine caudae
> Scorpius in virides praecipitatur aquas.

Eadem tamen ambiguitate *notandus erit* et Fast. V, 417, de *occasu* dicit:

> Scorpius in coelo, quum cras lucescere Nonas
> Dicimus, a media parte notandus erit;

ubi mihi non persuadere possum, poëtam, si *occasum* innuere voluerit, *notandus erit* dicere potuisse. In utroque loco poëtam ortum sibi cogitasse, credere fere maluerim.

EXCVRSVS IV

DE QVIBVSDAM VETERIS ITALIAE NVMINIBVS ET IDEIS RELIGIOSIS

Maxime fortasse Ovidio debeamus eas, quas nobis de veteris Italiae mythis reliquit notitias, et haud facile aliquis scriptor est, qui difficilis huius nec tamen tenuis et infructuosae quaestionis, quae in veterum Latinorum ideis religiosis, numinibus et mythis enarrandis et ab interpolatione graeca discernendis versatur, denuo excutiendae officium magis iniungat. Omnem hanc rem, in qua veterum testimonia saepe tam pauca exstant, et insuper critica

plerumque indigent severissima, quum non raro verum inter multa frivola et grammaticorum somnia lateat, maxime lubricam esse et nonnisi in partibus ad certam aliquam lucem referri posse, et multi viderunt, et re ipsa, ut nunc est, conditio indicat. Egregie in quibusdam viam praeivit Illustr. Heyn. (Exc. 5 et 6 ad Virg. Aen. VII), et fore, ut iam dum haec scribo, ab iis, qui praemium in hac academia de eadem re explicanda propositum ambituri sunt, quaedam illustrata fuerint, spes mihi est iucundissima.

Quaestio statim in limine movenda merito in eo versatur, unde factum sit, ut mythi veteris Italiae, si qui huic terrae proprii fuere, in populo tot scriptorum laude florente adeo parum propagati sint, ut vix ullus integer, reliqui fere omnes cum graecis fabulis confusi supersint, plurimi interierint. Ex sola enim accessione religionum graecarum, quae, quum frequentior consuetudo inter utrumque populum intercedere coepit, Romam delatae sunt, nondum patrios mythos summotos esse et decessisse necesse est. Heynius, Vir Ill. l. c. ad pravum illud Romanorum studium, omnes res suas antiquiores adeoque mythos et religiones ab antiquiore aliquo populo v. c. Troianis et Graecis repetendi, hanc rem refert. Aliud mihi momentum hac in causa insuper ponderandum videtur. Videmus enim populos antiquos in primis culturae gradibus versantes et ante artis scriptoriae vel plasticae initia ad fabulas et religiones suas propagandas et posteritati tradendas carminibus, quae a bardis suis composita omniumque ore frequentata erant, ad unum fere omnes usos esse. Habuere eiusmodi carmina Graeci, Romani, Germani, Hebraei. Quae si igitur, vel ob natura-

lem eorum praestantiam, ut in graecis carminibus Homeridarum, vel casu aliquo servata sunt, veteres illae ideae et fabulae huius populi cum iis posteritati traditae et quasi sancitae sunt: e contrario cum iis plurimae gentis fabulae periere, et unicum tunc memoriae genus mansere ritus sacri in memoriam Deorum instituti. Ita inter Romanos factum esse arbitror. Rudia illa, quae Latium et Roma habuere, patria carmina *1, citra dubium in religione patrum potissimum versantia, adeo parum auctoritate valuisse et virtutibus se commendasse videntur, ut nisi prius amissa, tamen poësi graecae in Italiam translatae statim cederent, et cum iis patriae illae veteris Latii ideae religiosae et mythi haud dubie perierint, ita ut nonnisi in festis et ritibus domesticis aliqua eorum notitia servata, causae rituum illorum plerumque perirent. Inde simul apparet, cur ipsi veteres in mythis et causis, a quibus feriae et ceremoniae domesticae repetendae essent, adeo in diversa abierint, quum vetera illa monumenta vel deperdita essent, vel ob inconditam linguam vix intelligerentur. Graecis autem fabulis

*1 Einsmodi fuere *Saturnii versus* metro rudi et inconditu; Hor. ep. II, 1, 158, et Ennius opud Cic. Brut. 18; *carmina Saliaria*, postea, quum ex accessione literarum graecarum lingua mirum in modum mutata esset, vix intellecta, quorum autem magnam vim esse ad intelligendam patriam mythologiam certum est. Ea enim numina, quae in illis nominatim occurrunt, iam tunc Romae culta esse, iudicare licet, et iam veteres grammatici ex eo, si quod nomen in illis non obvium erat, de seriore eius accessione coniecerunt; (vid. infra de Venere). In paucis iis, quae habemus, fragmentis, v. c. *Ianus*, cuius praecipue ibi partes fuere (unde Lydus a potiore: Σάλιοι ὑμνοποιοῦντες τὸν Ιανόν) *Satunnus* (quam formam vult Scal.) *Lucetius*, *Volumnia*, *Mania*, *Pilumnus* occurrunt, de quorum antiquitate et domestica in Italia religione indicare licet. Aliud eorum commodum in eo versatur, ut, si quid aliud, antiqua eorum lingua ad veram notionem deorum quorumdam domesticorum coniectura adsequendam ducat.

literae romanae tunc potissimum citra dubium obrutae sunt, quum graecis poëtis et scriptoribus vertendis Romani ingenium exercere coepissent, et tunc maxime, quum pro Crono *Saturnum*, pro Rhea *Opem*, pro Baccho *Liberum* substituerent, factum est, ut mythi graeci ad haec nomina domestica referrentur. Ita in multis accidit, ut nonnisi nomina ad Latium pertinentia arguant religionem eorum ibi domesticam esse; fabulae omnes e Graecia petitae sunt. Iucundissimum accidit, si quando commutationis eorum cum numinibus graecis momentum aliqua cum verisimilitudine deprehendisse nobis videri possumus; ut v. c. Saturnum cum *falce* agresti in Κρόνον, quod ille *falce* demetebat, abiisse multi bene observarunt. In aliis v. c. *Anna Perenna*, *Maia*, *Sanco*, haud dubie appellationis similitudinem, in aliis, ut in *Matuta*, vocis significationem illud momentum fuisse, quo nomine comparabantur et commutabantur, apparet; vide infra.

De quibusdam certe numinibus in vetere Latio citra controversiam domesticis, deque aliorum probabili notione et interpolandi ratione quaedam verba facere, post ea quae Ill. Heynius l. c. habet, ab Ovidii interpretatione non alienum erit. Vniverse numina illa, modo reges heroësque in deorum numerum relati, modo praesides et primi auctores operum agrestium, modo nymphae et numina sylvestria et montana vaticiniis clara, modo dei tutelares singulorum hominum fuisse, videntur. De *Iano* et *Saturno* celeberrimis omnino in hac mythologia nominibus h. l. agere supersedeo: de altero, quae tentari possunt, ad Fast. I collegi; de altero ad Ill. Heynium l. c. relegare licebit. De *Silvano* multa collegit et disputavit Ill. Voss. ad Eclog. p. 521. De

Libero s. *Laebasio* vide eumdem ad Ecl. VII, 58. De Cerere, quae mature cum Demetre commutata est, vix aliquid praeter nomen, quod sabinum esse, et *panem* sonare volunt grammatici, superest; Serv. ad Georg. I, 7. Alii explicabant per *Geres*, permutatione literarum antiqua; Cic. nat. deor. II, 26. Ambarvalia illa (Tib. II, 1) quibus iunctim cum Libero plerumque culta est, ad veterem eius in Italia cultum pertinere videntur, quum *Cerealia* contra urbana prorsus more graeco celebrarentur, et a Demetriis graecorum repetita essent; Cic. pro Balbo cap. 24.

Si, quod certum est, vita pastoritia agrorum culturam in Italia praecessit, numina huc spectantia, ut *Pales* et *Ops* forte etiam antiquiora sunt illis culturae auctoribus, et ad vitam fere nomadicam ascendere possunt. Palilia illa (vid. Fast. IV, 721) ipsa Roma antiquiora memoriam nobis servarunt *Palis*, de quo numine tam parum liquet, ut aliis femina, aliis mas videatur, quod ad antiquam statuam, cuius sexus non amplius apparebat, refert Ill. Lenz. ad l. c. Plurima eo redeunt, procreationi et generationi eam praefuisse, quod et ipsum festi nomen indicat; non enim pro pecudis solum, sed et mulierum fecunditate, eo festo vota suscepta legimus *1, et altera scriptura *Parilia* (a pariendo) hoc aperte innuit. Comparatis pluribus vocibus, ubi *l* et *r* commutata sunt, et *in se* invicem abierunt, (caeria, caelia, λείριον, lilium; cf. quod Ovid. tentat de Remuriis et Lemuriis) ipsi scripturae *Pales et Palilia* hanc notionem inesse fere crederem.

*1 Tibull. II, 5, 91: *Et festus matrona dabit* etc. Festus: Parilia festa sibi observanda indicant privatim ipsae quoque puerperae domi in stralis, ut pariendo ab iis stabiliantur. De votis pro pecudis partu, vide etiam Dionys. I, 88, et Ovid. l. c.

Opis nomen divitias et opulentiam prisci hominis rustici, quae in rei pecuariae et gregum affluentia totae comprehendebantur, referre videtur. Ops esse oïs, ovis, ut δαίς, daps, et a pecude ad omnem possessionem antiquitus translatum esse iam prius monitum est *1; vid. Voss. ad Ecl. X; Scalig. ad Fest. h. v. pro Saturni coniuge iam tunc fuisse habitam, Opalia cum Saturnalibus coniuncta, et Opis cum Rhea, Croni uxore, commutatio innuunt. Macrobio (I, 10) ipso cum Saturno frugum et fructuum repertores dicuntur, nunc tanquam vitae cultioris auctores coli soliti. Aliis terra videbatur, quod semen recipiebant, quo etiam *Opis consiviae* cognomen spectat.

Vertumni quoque et *Pomonae* memoria flaminibus, templis et feriis celebrata est. Pomone munus nomen prodit; de Vertumno ipsi veteres interdum dissentiunt; eo tamen plurima recurrunt, ipsum nomen munus eius indicare, ita ut omni rerum vicissitudini, anni etiam diversis temporibus praeesset. Locus class. apud Prop. IV, 2.

Proxime eamdem ob rationem ad eum accedit *Anna Perenna*, in cuius festo ver, *laetum anni tempus spatio suo* rediens, publica laetitia excipiebant. Ovidius multus est de hilaritate et gaudio interdum effuso, cui suo adhuc tempore bibendo, iocando, cantando et saltando in Annae nemore ad pontem Milvium indulgebant. Ovidius, qui in ea explicanda quidem fabulas alienissimas admiscet, et in alia omnia

*1 Ab ipsa forma opis.... ovis est opilio, pro quo et ovilio reperitur. Inde opulentus, inops. Vt autem a pecude, in quo omnes fere prisci hominis copiae versabantur, πολύμηλοι, πολύαρνες apud Homerum saepe notionem divitum praebent, ut inde *pecunia* dicitur, ut apud Homerum πρόβατα quae κειμηλίοις opponuntur, ita *opes* postea de omnibus, quaecumque aliquis possideat, dici coeperunt; vid Voss. epist. myth. I, 17.

abit, alibi tamen manifesto ipsam ad Anni initia fausta refert (III, 145, 146), siquidem anni veteris auspicia hanc etiam ob causam a Martio petit, quod ibi Anna Perenna colatur. *Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores, Anna quod hoc coepta est mense Perenna coli*; in qua argumentorum serie eosdem cum Macrobio (I, 12, post init.) fontes, haud dubie fastographos illos (vid. sup. p. 442, Exc. I) respexit. Inter alios antiquiores Latii deos recensetur his Varronis versibus: te Anna et Perenna, Panda καὶ λατω Pales, Nerienes, Minerva, Fortuna ac Ceres.

Ipsum nomen aeque ac *annus* esse a notione orbis, circuitus, cui omnes fere populi annum similem fingunt, persuasum mihi est. Voces: Annus et Annulus (id est, circuli) ἔτος, ἐνιαυτὸς, שנא, Iahr, year ab antiquo yra circuire, iam compararunt Bredow et Vossius; sed et *annum* esse a particula vetere *an*, id est, circum, iam Ateius Capito apud Macrob. I, 14, animadvertit, et multa verba cum hac particula composita arguunt; confer Fest. vid. Am. verba: *anquirere* (circum, circa quaerere), *anceps* (διπρόσωπος) *anclabre* (ἀμφικύπελλον) *ancile* (circumcaelatum, Neapol. ad II, 430.)

Singulare autem in mythologia veteris Latii momentum est, numina ista tantum non omnia vaticinio et cantu apud mortales claruisse, et celeberrimorum oraculorum in Italia antiqua undique vestigia sunt.

De Fauno Picoque, de quibus locus class. exstat apud Virg. Aeneid. VII, 81; deque celeberrimo Fauni oraculo, quod Latinus de Lavinia sua consulit, abunde egit ad h. l. Illust. Heynius; Ovidius duobus locis (Fast. IV, 651; III, 291) eiusdem oraculi,

quod diverso modo exornat, mentionem iniecit. A vaticiniis eidem *Fatui* nomen inditum est, quod proprie *fatidicus* est, postea ex eadem idearum coniunctione, de delirante, desipiente dici coepit, qua *μάντις* de utroque Graecis dici solebat, ita tamen, ut in *μάντις* notio *furendi* praecederet. Frequentius uxor eius Fauna *Fatua* dici solet. Vetus de ea mythus (Butas apud Arnob. V, p. 99 Elm. Plut. Quaest. rom. 20) narrat mulieribus eam fata cecinisse, Faunum viris; nec unquam ob singularem castimoniam virum vidisse; tandem, quum clam maritum e vino poto ebrietatem contraxisset, virgis ab eodem ad mortem caesam esse, postea divinis honoribus auctam. Ad hanc fabulam referendi sunt ritus sacrorum ei die 1 Maii offerri solitorum. Eadem enim videtur, quam *bonam Deam* vocabant, consentiente Plut. Caes. p. 711, Bonam Deam Dryada et Fauni uxorem dicente; Macrob. I, 12, Terram etiam et Opem immiscet. — De commutatione cum Pane res nota est, et Lupercalia recte Ovidius a Lycaeis Arcadicis repetit (II, 281); nam ad regem Latinum prorsus non spectant. Quidquid etiam de terrore panico et repentina fuga gregum Faunis tribuitur, iam Pani suo tribuerant Arcades.

Pertinent porro ad hoc genus *Canens*, *Egeria*, *Camenae*, *Carmenta*, *Porrima et Postverta* (Ovid. I, 635) de quibus ad Ovidium passim agendum est. Etiam *Martis* oraculum apud Aborigines habet Dionys. I, 14; ubi picus columnae ligneae insidens deorum voluntatem exponit. *Iuno* oracula edens plus semel occurrit, v. c. in luco Exquilino sub nomine Lucinae (Fast. II, 440). Ab eadem futura praemonendi facultate, et monitis eius in reipublicae calamitatibus audiri creditis, postea Monetae nomen

accepit. Inprimis in historia Sabinarum raptarum mentio fit *Consi*, daemonis caeterum ignoti, qui Romulo consilium de raptis virginibus suppeditavit, (Κῶνσος, βουλαῖος Plutarch.) in cuius honorem Consualia celebrata sunt, quique haud dubie consilii praeses fuit, ut nomen ipsum prodit; conf. Plut. Rom. XIII, 3; Dionys. II, 32. Si denique, quod vix aliter se habere potest, *Minerva* ad terram latinam pertinet, mox cum Pallade graeca commutata, haec etiam ad ea, quae consilio et sapientia sua homines monere et adiuvare credebantur numina, pertinere debet. Menervare enim antiqui dicebant pro monere (Fest. *promenervat*), et Minerva igitur eamdem notionem, quam v. c. Moneta, offerret. Recte igitur in hanc sententiam Festus: *Minerva, quod bene moneat; hanc enim pagani pro sapientia ponebant.* Vnicum hoc forte vestigium de eo, quod Minerva apud priscos Italos sibi voluerit; nisi quis hoc nomen latinum demum ad exprimendam Pallada graecorum formatum esse malit.

Romanis, vel potius Hetruscis etiam domestica est Larium, vel publicorum, vel privatorum religio. *Lar* apud Hetruscos i. q. *dominus*, *princeps*, tum viris nobilibus honoris causa praeponitur (Lar Herminius, Lar Tolumnius, Lar Porsenna, Liv. III, 65; IV, 17; II, 19), tum diis inferioribus et domesticis tribuitur, et prorsus respondere videtur τῷ ἥρως priscorum Graecorum, quod aetate Homerica, tanquam epitheton honorificum, viris claris veniebat, postea de hominibus divino honore auctis dicebatur: vide Schn. h. v. de herois notione. Vt porro ἥρωες ἐπιχώριοι in Graecia, id est, viri demortui et de civitate sua bene meriti una semper cum diis domesticis coli solebant, ita apud Romanos quaeque

civitas, gens et familia proprios sibi habebat Lares, ad quos tum viri civitatis principes, tum singularum gentium patres, quibus vis aliqua in familiae salutem tribuebatur, pertinebant. Plautus: *Ego sum Lar familiaris ex hac familia . . . familiaeque Lar pater*. Amphit. prolog. 2; Merc. V, 1, 5. Post apotheosin Caesar, et Octavianus ex urbium adulatione iam 718 post Sext. Pomp. victum iis additi sunt, quod Hor. IV, 5, 33, heroum cultui in Graecia comparat.

De publicorum Larium matre Lara, Larunda, dea Muta, Mana, Mana geneta etc. denique de Manibus, Summano, Lemuribus et Larvis, exponendi occasionem Ovidii loca praebebunt.

Quaedam addere liceat de aliarum veteris Italiae gentium diis et religionibus domesticis, quae plus minusve postea Romam etiam migrarunt. Ita potissimum Satrici, Volsrorum urbe, sanctam *Matutae* matris fuisse religionem Livius (VI, 33; VII, 27; XXVIII, 11) tradit. Satis notum est, hoc numen pro *Leucothea* Graecorum semper habitum esse. Veram autem huius deae, quae ad priscam Italiam spectat, notionem assecutus esse videor, si ab Lucretio eamdem prisco illo sensu ab interpolatione graeca libero adhibitam video; de rerum Natura libro V, vs. 655, ubi ita canit ille vates:

> Tempore item certo roseam *Matuta* per oras
> Aetheris Auroram defert, et lumina pandit;

Matuta ut ἠὼς Graecorum diei primam lucem designat, (*die Frühe*) et hanc veram verbi notionem esse cognatae voces et grammaticorum testimonia docent. Nonius Marcellus: *manum* dixere clarum, unde etiam mane post tenebras diei prima pars; inde Matuta, quae Graecis Leucothea; et Priscian.

II, pag. 591 Putsch. Matuta significat Auroram. *Matutinum tempus* inde dici, vix monendum est. Quod si igitur haec prima eius notio erat, ut primam diei lucem designaret, et inde Matuta, id est, *lucida*, *splendida*, (ut solem Graeci φοῖβον, splendidum, appellabant) diceretur; facile coniicere licet, quomodo cum Λευκοθέα Graecorum commutata sit, cui commutationi haud dubie nominis significatio ansam praebebat; mox dici coeptum est Leucotheam cum Matuta eamdem esse, et fabulae graecae de Ino sive Leucothea ad Matralia etiam romana transire mature coeperunt, ut ceremoniae huius festi solemnes (Fast. VI, 481), ad Inus fabulam alludentes, et graecae proprie originis (Plut. Quaest. rom. 16), aperte produnt. Quae si ceremoniae ad ipsum Servium templi conditorem adsurgunt, interpolatio graeca hoc ipso (ut re vera videtur) antiquior esse debet. Cultus Volscorum an more graeco celebratus sit, non apparet.

In sabinae gentis numinibus, huius gentis auctor *Sancus*, ob templum quod Romae habuit, et varias eius interpretationes celeber est (Fast. VI, 213, 214). De popularium cultu locus insignis apud Sil. VIII, 421: *Ibant, et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas* etc. Coll. Lactant. I, 15, §. 8, qui, ut Faunum latinae, Quirinum romanae, ita Sancum sabinae gentis auctorem vocat. — Romani etymologiam huius nominis proprii, quod fere cum Anco (nomine item sabino) convenire videtur, a *sanciendo* quaerentes, inde eum Iovem, sanciendorum foederum praesidem, interpretabantur, et foedera ei sacra putabant. Dionys. IV, cap. 58, p. 257: IX, p. 617 (ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι). Post eam interpreta-

tionem demum dei Fidii, Fidionis nomen ei inditum videtur, et ex eo orta commutatio cum Hercule, quem in iureiurando alias invocare solebant. Frequentissima omnium *haec* commutatio, et Sancus passim nonnisi cognomen Herculis putabatur; quod Propert. IV, 9, 74, ab orbe terrarum manibus suis sanciendo, id est, purgando, derivat. (?) Aliud cognomen *Semo*, Sanco vulgo inditum, quod semihomo explicant, nescio quo iure fatoque in libris antiquitatem explicantibus, ad omnes heroas et semideos transiit; aeque mirandum, me iudice, ac si divisionem illam in deos maiorum et minorum gentium, quam fere iocose Cic. Tusc. I, 13, a senatu romano ad deos transfert (alibi etiam ad Stoicos, Acad. IV, 41), tanquam priscis solemnem in libris mythologicis serio adoptari videmus; quum Stoicos, in quos eamdem divisionem transfert, in maiorum et minorum gentium Stoicos serio dividere non facile cui in mentem veniat. Citra dubium ab antiqua scriptura, vel e Fastis Praen. nota (*i* pro *e*, Viniri pro Venere) profectum est, si Tertullianus, qui *Simoni, Deo Sancto* templo inscriptum legeret, Simonem magum (Act. VIII, 18) Romae cultum sibi deprehendisse videbatur; vide Neap. ad VI, 213.

Ad eumdem populum pertinet dea quaedam bellica, pro uxore Martis ibi habita, *Neriene*, Nerio, Neria (ut Anio, Anien) quam docta disputatione ex Ennii, Licinii aliorumque locis vindicat Gell. XIII, 22; cf. vs. Varronis supra de Perenna. Virtutem et fortitudinem ipsa vis vocis innuit, quae in cognomen Claudiorum, sabinae gentis, qui a fortitudine Nerones appellabantur, transiit; vide Suetonium Tiber. 1: *Nero lingua sabina fortis et strenuus*. E Lydo, p. 85, eamdem Romae cum Marte marito

Tubilustrii die cultam cognoscimus, ubi eamdem interpretationem adiicit.

In Tusculanorum religionibus domesticis praecipue laudatur *Maia* (magna Dea) quae tellurem referre videtur, et Vulcani uxor dicitur. Forte et Maius, id est, summus deus, Vulcani nomen apud Tuscul. fuit, etsi plerumque Maium ad Iovem referunt. Vindicanda erit eadem Gellio, XIII, 22, ubi *Naia Volcani* apud Gronov. perperam legitur. Ab alterutro autem Maium mensem nomen habere adserunt auctores apud Macrob. quod ad probabilitatem omnium proxime accedit, et plurimi Bonam Deam, die 1 Maii coli solitam, ad hanc Maiam referunt. Forte Faunae, Terrae, Maiae nomina in unum numen cumulata sunt, vel utriusque festum nonnisi in unum diem incidebat. Commutatio eius cum Maia Mercurii frequens in grammaticis.

Multum referret, si tempus, quo huius vel illius numinis cultus in Italiam primum advectus sit, persequi liceret, ubi in paucis vel coniectura aliquid efficere licet. Serius aperte, et vel post Numae tempora transierunt v. c. *Apollo* et *Venus*. Apollinem, quem cum ipso nomine graeco adoptarunt, a Numae indigitamentis, vel canone deorum a Numa agnitorum alienum fuisse Arnobius narrat, et Veneris nomen neque in carmine saliari occurrere, neque omnino sub regibus cognitum fuisse, Cincius et Varro Macrob. I, 12, tradunt.

Denique adiiciamus quaedam de Hercule, divitiarum, fortunae et sortis praeside, ad Fast. VI, 212:

> Altera pars Circi, custode sub Hercule tuta est.
> Si titulos quaeris, *Sylla probavit opus.*

Huc referunt locum Plutarch. Sylla 35: Ἀποθύων δὲ

τῆς οὐσίας ἀπάσης ὁ Σύλλας τῷ Ηρακλεῖ δεκάτην; e more Romanis satis consueto Herculi bonorum decumam offerendi, eumque inde novarum divitiarum acquirendarum sibi sperandi adiutorem *1. Quum et alia loca accedant, ubi Hercules tanquam divitiis, sorti et fortunae praepositus adparet, et quum veteres et quidam recentiores iam hac de re quaesiverint, paucis, quid sentiam, profiteri liceat. — Post pollicendi illum morem, tanquam divitiarum acquirendarum viam superstitiose creditam, thesauri etiam subterranei, subito et praeter spem eruti, eius favori deberi credebantur, et universe ut cui maxime res suae feliciter procedebant, ita Hercule se dexterrimo uti credebat, eumque colere solebat. Huc pertinet Horatii illud Sat. II, 6, 10: O si urnam argenti fors quae mihi monstret...... *dives amico Hercule;* et Pers. II, 11: Sub rastro crepet argenti mihi seria *dextro Hercule*! ubi scholiastae animadvertunt, *Herculem divitiarum praesidem esse.* Quo autem nexu, quaeso, hoc divitiarum praesidium cum heroe illo Tirynthio, rebus eius gestis, laboribus et mythis? quem tanquam Pluti et divitiarum inimicum ipsa fabula repraesentat *2? Inter veteres iam Plut. Quaest. rom. 18, ea de re quaerens, multa tentat, nec sibi ipsi satisfacere videtur; conf. Wieland. ad Horat. l. c. — Quid igitur, si ea, quae de Hercule forte sub nomine רוכל, id est, mercator, a Phoenicibus

*1 Plaut. Bacch. IV, 4, 15; Stich. II, 1 (al. I, 3, 80); Varro L. L. V, 54: Dionys. I, 40, de ara maxima: δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχναὶ κατ' εὐχάς. Quare et Crassum et Lucullum frequenter decumam dedisse legimus, et a mercatoribus factum esse a Varrone apparet.

*2 Phaedr. IV, 11. Coelo receptus propter virtutes Hercules, veniente Pluto, qui Fortunae est filius, avertit oculos, dicens: *Odi illum, quia malis amicus est, simulque obiecto cuncta corrumpit lucro.*

culto, cuius et ideae et res gestae postea aliquando ad Herculem graecum translatae sunt, iam pridem a quibusdam coniectata esse video, hoc etiam nomine in subsidium vocare tentaremus? Bene illi viderunt (vid. Encyclop. univ. voc. *Herc.*) praesertim itinera illa, quibus terrarum orbem peragravit, ad Oceanum usque occidentalem penetravit, et Herculis columnas condidit, ad Herculem illum tyrium proprie pertinere, et inde ad Herculis graeci famam, cui magna etiam itinera adscribebantur, postea accessisse *1. Poterat hic Hercules tyrius priscus eorum heros esse, quem primum loca illa ad mercaturam gravissima adiisse fama narrabat, et quem nunc tanquam divitiarum et fortunae auctorem atque praesidem colebant, eique pro felici successu vota faciebant. Hoc modo Herculem Tyri, Carthagine, Gadibus pari religione cultum esse legimus; et omnia ista templa donis opulentissimis Herculi ex voto datis conspicua fuerunt. De opibus templi tyrii vide Dio. XLII, 49; et eumdem XLIII, 39, de templo gaditano, quod prorsus simile erat illi tyrio, Herod. II, 44; Philostr. V, 4.

Persuasum inde mihi habeo, Romanos hunc morem, votis et decumis in Herculis ara oblatis, divitias ab Hercule expetendi, eique opum et fortunae praesidium adscribendi, quandocumque ab hoc Phoenicum more petiisse; et certe hic mos aeque accedit prope ad tyrium illum Herculem, quam pro-

*1 Ipsi portus Herculis, quorum in Italia plures occurrunt, H. Monoeci, Labronis, in quibus fama accedit, eos ab ipso Hercule conditos esse, ad Phoenices pertinere videntur, qui omnia in Herculem tanquam nomen aliquod illustre cumulabant. Vide Virg. vol. III nostrae Coll. pag. 203, not. 831. Lem.

cul eum abhorrere ab heroë illo graeco omnes viderunt *1.

EXCVRSVS V

DE ROMVLI ANNO DECEM MENSIVM AD FASTOS III, 121, ET I, 28

Tempora digereret quum conditor urbis, in anno
  Constituit menses quinque bis esse suo.
. . . .
Annus erat, decimum quum luna repleverat orbem.

I. Rationem a plurimis veterum initam *2, ut menses, quales postea erant, lunares acciperent, modo triginta dierum, modo triginta et unius, et ita anno Romuleo 304 dies adsignarent, acute iam confutavit illustr. *Bredow* (Hist. Unters. H. I, p. 38). Disertis enim verbis Livius anni divisionem ad *lunae cursum* Numae demum adscribit; et, quod omnino gravissimum est, ipsius *anni* notio, quae certum orbem gravissimorum naturae phaenomenorum, et temporis certo spatio recurrentium designat, annum solarem aperte desiderat. Et omnino nihil naturae

*1 Quod si igitur in Syllae nummis apud Ekhel. tom. VI, p. 98, Herculem agnoscit vir doctus, *quacumque de causa illum monetae intulerit*, *nescire se dicens*, vix amplius de causa, cur adsidue Herculem coluerit Sylla, dubites. Hic enim vir, qui ipse confiteri solebat, Fortunae se omnia debere, et inde Felicis, Fausti, cognomina sibi imponebat, Herculem, qui tanquam opum et divitiarum praesidi, bonorum sub eius praesidio paratorum decumam offerebat, omnino maximi habere debebat, et eamdem ob causam, qua Venerem et Fortunam, etiam Herculem in nummis exhibet. — Tanquam sortis et fortunae praeses apparet etiam in historiola apud Plut. Romul. 5, ubi talis ludit cum aedituo.

*2 Ovid. l. c. Macrob. I, 12; Solin. I; Censorin. XX.

magis consentaneum est, quam ut populi rudes hanc periodum a natura ipsa constitutam, et maxime in oculos incurrentem, ad tempora digerenda adhibeant. Si vero h. l. annum solarem ponimus, de mensium numero et ratione difficultas oritur.

II. Fuere iam inter veteres qui omnem hanc de decem mensibus famam negarent, et nonnisi ex antiquariorum coniectationibus, quod Quinctilis et Sextilis a numero dicti essent, ortam esse scriberent. Ita Licinius Macer et Fenestella apud Cens., et e recent. Scalig. emend. tempor. II, p. 172, eiusdem sententiae se patronum obtulit. Eamdem fere, paulo tamen immutatam, amplectitur Plutarch. (Numa XVIII, §. 1 et 2), duodecim menses accipiens, quorum primum locum Martius, undecimum et duodecimum Ianuarius et Februarius occuparent; ita tamen quoad dierum ordinem dispositos, ut sibi impares alius ne vicenos quidem, alius ultra triginta quatuor dies haberet; in quo ordine hoc unum spectaretur, ut annus 360 dierum existeret. — Sed hac etiam ratione constans reliquae antiquitatis fama negligitur, et viae quaerendae erant, quomodo decem menses in anno pleno solari explicari possent.

III. A Plutarcho igitur ductus Petavius annum accipit mensibus imparibus distinctum, sed decem tantummodo, *ita ut modo longiores, modo breviores* tamen iustum anni spatium implerent; et fere similiter Illust. Bredow. loc. cit. sentit numerum denum, tanquam Romanis et alibi solemnem, ad hanc anni divisionem in decem partes, a lunae motu alienas, *sed fere suppares*, adhibitum esse. *Laudat* Vir. Cl. alios etiam populos (confer etiam Putean. de bissexto Graec. Thes. VIII, 457) qui annum solarem in partes modo plures, modo pauciores, libere ta-

men a lunae cursu distinctum haberent, v. c. Mexicanos, qui annum in 18 partes ita diviserant, ut quaevis pars 20 dies haberet, 5 in toto anno superessent, et Indos (Curt. VIII, 9), qui 24 anni partes habebant: quibus addere liceat Kamchatkanos, qui, secundum labores suos in agro colendo, annum in decem partes dividunt. (*Voyage de M. l'abbé Chappe en Sibérie, tom. III, p.* 17 *et* 18.)

IV. Fortasse et causam huius Romanorum divisionis reperire licet, quae se se aliqua probabilitate commendet. Apud Athenienses, ut populus in decem φυλὰς, et senatus in totidem πρυτανείας; ita etiam totus annus in decem partes (πρυτανείας) divisus erat, quarum quaevis triginta quinque vel sex dies habebat, et in quibus singulis singulae senatus πρύτανεις reipublicae praeerant. Hae anni partes iuxta menses consuetos solemni divisioni inserviebant, ut mercedes ad earum ordinem solverentur, etc. et ipsae aliquando per abusum μῆνες vocantur: vide Ammonii locum apud Neap. ad 1, 29 s. v. πρυτανεία. Etsi igitur scriptores romani in hist. Romun, de simili senatus divisione et imperii per vices tenendi more nihil edant, Ovidii verba (III, 127) similem divisionem non obscure innuunt:

> Inde *pares* *1 centum *denos* secrevit in *orbes*
> Romulus:

et quid igitur, si anni totum orbem ita, ut in Atheniensibus fieri videmus, a Romanis etiam ante Numam, qui *omnium primus annum ad lunae cursus in duodecim menses divisit*, a tempore, quo quaeque decima senatus pars imperium urbis teneret, divi-

*1 Alii *patres:* sed *pares* iure praetuli.

sum esse statueremus? et decem menses pares, circiter totidem dierum ac πρυτάνειαι, in anno Romuleo acciperemus? Nomina harum partium, seu mensium *1, si ita eas vocare licet, a numero petita esse poterant, e quibus Numa quaedam etiam in mensibus lunaribus servavit *2. Annum autem initium cepisse ab eo tempore, quo nunc Martius est, et constans omnium fama est, et plura argumenta probabiliter declarant. Tum enim naturae maxime consentaneum est, a vere anni initium petere, tum Annae Perennae festum, anni initia fausta haud dubie designans, tum denique ceremoniae illae antiquae ad anni initium spectantes, quas Ovid. III, 137, et Macrob. I, 12, exhibent, non obscure innuunt.

EXCVRSVS VI

QVAESTIONES AD INTERPRETANDOS QVOSDAM LOCOS SPECTANTES

I.° VI, 773. QVAM *cito venerunt Fortunae fortis honores.* Quaeri potest, an Fortuna, cui Servius hoc die templum dedicavit, primo casu *fortis Fortuna*, vel *Fors Fortuna* dicta fuerit. Prius verum esse, certissime nunc mihi probatur. *Fortis* (vel *forctis*, forctus, horctus; conf. ad IV, 620) priscis Roma-

*1 Derivatur quidem vulgo nomen mensis a μὴν, ita ut nonnisi de mense lunari originitus dictum sit. Fortasse vero aeque bene a *metiri*, *mensus sum*, derives, ita ut ii, qui primi hoc nomen posuerunt, non lunam, sed divisionem tantum anni respexerint.

*2 Pari ratione menses apud Iudaeos primum numero distinguebantur; postea demum propria nomina accipiebant. Antea mensis primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus etc. postea אביב, יו etc. dicebantur.

nis fuisse i. q. bonus, et Fest. (v. *Sanates* et *Horctum*) expressis verbis tradit, et exempla apud Plautum, ubi hoc usu occurrit, probant; Mil. IV, 3, 13; Bacch. II, 2, 38: *Ecquid fortis visa est?* de puella, ubi est i. q. *bona*, *pulchra*. Eodem sensu vir fortis, alibi bonus (*patriot*). Eo autem minus dubito, ipsum forte templum inscriptum fuisse: *Fortuna forctis*, quum ex hac solum forma lucem nanciscatur Plutarchi locus perquam singularis (de fort. Rom. pag. 319, A.) Τύχην, ἣν φορτοῦναν καλοῦσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν, ὡς τὸ νικητικὸν ἁπάντων κράτος ἔχουσαν. Formam *forctis* in graecae vocis similitudinem mutaverat, ut ille linguae latinae interdum gnarus est; sensum tamen exprimit, ac si φορτικὴ i. q. fortis esset. — Haberemus igitur hoc cognomine designatam Fortunam bonam, faustam, felicem, quum et malam Fortunam a Romanis cultam sciamus, et perperam igitur quidam Fortem Fortunam *casum caecum* esse dixere. Idem est constans loquendi usus in *forte fortuna* quod de re aliqua dicitur, quae casu quidem, sed feliciter nobis obtigit; Ter. Eun. I, 2, 54; Hecyr. III, 3, 26; et si postea primo casu Fors Fortuna occurrit (Phormio V, 6, 1), ut ipsi grammatici adnotant, ubique eodem, quo dixi, sensu fit. Donat. ad l. c. *Fortuna dicta est incerta res*, *Fors fortuna eventus fortunae bonus.* Fortasse primus casus *Fors*, hoc nexu demum a casu sexto *forte fortuna*, qui proprie erat a *fortis fortuna*, petendus est.

2.° VI, 793. Tempus idem stătŏr aedis habet, etc. Librarios, qui *T. i. stătoris erat* reposuerant, iam bene refutavit Heinsius, hanc lectionem ex opt. codd. adprobans. Haud scio an satis iam a grammaticis annotatum sit momentum illud, quod bene ad hanc

lectionem stabiliendam facit, plurima scilicet verba latina et graeca, vocali brevi in longam producta, significationem suam activam in passivam et mediam mutare solere. Exempla in promptu sunt: *Act.* est stăre, cum reduplicat. sistere, unde stător, qui sistit; stătum, i. e. constitutum; stătim, i. e. mox (vid. Donat. ad Ter. Phorm. V, 3, 7, quod vere observatum, etsi interdum neglectum est); *Med.* stāre, se sistere; stāturus; *stātim*, i. e. *firmiter*: vid. Donat. l. c., et proprie stātor, si est i. q. stans, qui adstat, v. c. de servo, ut saepe. Falsam igitur prosodiam arbitror in Priāp. LII, 3. Iam primum stătŏr hic libidinosus, ubi stator esse deberet Priapus ad*stans*, non *qui sistit.* — Analogiae causa cf. act. pendĕre in specie libram suspendere, inde *solvere. Med.* pendēre, suspensum esse. — *Act. iacio*, med. *iaceo*, iactus sum; act. *parĕre*, producere, *parēre*, produci. Eodem modo Graeci, ubi duplex forma est, altera transitiva, altera intransit. prosodia has distinguere solent: v. c. περάσω transit. (α brev.) *trans mare duco*, *vendo* (unde πιπράσκω) περάσω, intrans. (α long.) *transibo* — φύω, φῦμι — alibi productiores formae intrans. ἆσαι satiare, ἀδῆσαι satiatum esse, etc. etc.

3.° I, 525, ubi Carmenta fatidica de Roma, ex Troiae eversae cinere splendidius resurrectura, exclamat:

> Vrite victrices Neptunia Pergama flammae;
> Num minus hic toto est altior orbe cinis?

explicari et iungi video: *num hic cinis*, id est, Troia in cineres redacta, *altior toto orbe minus* quid est, quam ante Troia erat, igitur: an Troia incendio imminuta est? — Nonne ita sensus expediendus

est? *num minus* est interrogative, ut gravior oratio poëtica poscit, pro pedestri: *non minus*, *nihilominus*, *attamen*. Sensus: Vrite, etc. Attamen hic cinis altior erit toto orbe. Hoc non capientes librarii *minus* pro adi. capientes ad *altior cinis* referebant, et lectiones cuderant, quales sunt: *non minor*, *num minor*.

4.° I, 595, ubi multi insignes referuntur duces, qui rebus gestis titulos, et cognomina reportaverant, post multos alios etiam dux quidam his verbis innuitur:

Hunc Numidae faciunt, illum Messana superbum. Cogitarunt interpp. de M. Valerio Messala, vel de Appio Claudio, qui, primo bello punico, rem in Sicilia gesserant, et alterum vel alterum *Mamertini* cognomen accepisse opinantur. Sed dubito, an de Valerio, cuius partes in hac expeditione secundae erant, et de cognomine cuius nullum vestigium extat, cogitari liceat, quum inspecto Polybio (I, 1), vix de eo, quem Ovidius innuit, dubitari queat. Appius enim Claudius non solum singulari celeritate primam expeditionem confecit, Messana expulit Carthaginienses et Hieronem expugnavit, sed et postea ad exempla navis carthaginensis classem exstruit, proelium navale commisit, et *Caudicis* cognomen inde invenisse dicitur: vid. Polyb. l. c. Nonne hunc titulum Ovidius spectasse putandus erit?

FINIS EXCVRSVVM IN FASTOS

VOLVMINIS QVINTI

INDEX SPECIALIS.

EXCVRSVS IN OVIDII FASTOS

FINIS VOLVMINIS QVINTI